

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A
TÜRKİYE'DE İLKÖĞRETİM
(1908- 1924)

DOKTORA TEZİ
Betül BATIR
D-433

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği'nce desteklenmiştir.

Proje No: 1226

İstanbul 2007

ÖZET

Reformlar, toplumun gereksinimlerine hitap ediyorsa başarıya ulaşırlar. Eğer toplumun gereksinimleri göz ardı edilip, bir temel hazırlanmadan inşa edilirse yıkılırlar. Reformun kalıcılığı ise onu benimseyecek, yaşatacak ve geleceğe aktaracak nesillerle sağlanır.

Bu teorinin en güzel örneği, Türkiye Cumhuriyeti'nin meydana getirdiği bir eğitim reformu olan Tevhid-i Tedrisat yasasının kabulüdür. Yasanın kabulü öncesindeki durumu anlamak için eğitimin temel ve vazgeçilmez bir bölümü olan ilköğretimin, İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat yasasına kadar olan yapısı bir bütün olarak irdelenerek, bu boyutta yaşanmış olan gereksinimler gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ilköğretimin ele alınmış olmasının nedeni ise ömrünü tamamlayan bir devletin, yüksek öğretimden ziyade daha çok eğitimin ilk basamağı olan ilköğretime vakit ayırmasıdır. Eğitimin kalitesini ilk basamakta yani ilköğretimde yükseltmenin doğru olacağı üzerinde öncelikle durulmuştur. Buna dayanılarak çalışmamızda dönemin resmî belgeleri, yayın organları incelenmek koşuluyla bir durum analizi yapılmıştır. Günümüz eğitim sisteminin de temelini oluşturan Tevhid-i Tedrisat yasasının oluşumu üzerinde çeşitli eğitim objeleri kullanılarak bu gereksinimlere dikkatler çekilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Reform movements can only be successful when they appeal to the needs of the society. If reform movements do not have a foundation and they are structured without considering the needs of the society, the reforms are destined to collapse. A long lasting reform can only be achieved with the support of the people who embrace and convey it to the next generations.

The best example of this theory is the educational reform, the declaration of the law for the unification of education (Tevhidi Tedrisat), of the modern Turkish Republic. In order to understand the conditions and the needs of the society prior this educational reform, elementary education, an essential aspect of public education, was analyzed thoroughly from the II constitutional era (II Mesrutiyet) until the Tevhidi Tedrisat was decreed. Since the Ottoman government had focused particularly on elementary education rather than higher education in the final times of the empire, this study also focused on elementary education in this era. Priority was given to elementary education in that era because it was, then, thought the quality of education should be primarily increased for these grades. Thus, official documents and published materials of this era were examined in order to analyze the situation. The development of Tevhidi Tedrisat legislation, which can be considered the foundation of the current educational system, analyzed thoroughly to understand various aspect of education and to draw attention to the needs of the educational system.

ÖNSÖZ

Bir ülkenin ayakta kalmasını sağlayan, onu yaşatan temel olgulardan biri eğitimidir. Atatürk bir sözünde, “Eğitimidir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatır; ya da bir milleti esaret ve sefaletle terk eder” demektedir.

Eğitimin bir millet için önemli olduğu gereğinin kabul edildiği İkinci Meşrutiyet döneminde, eğitim alanında çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Bu çalışmalar eğitimin idarî, malî yapısında olduğu kadar, niteliğinin değişimi alanında da yapılmıştır. Bu dönem programların, kanunların, ders saatlerinin, uygulamalarının yanında eğitimi veren öğretmenlerin de yeniden yapılandırıldığı bir dönem olmuştur.

Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde savaşlar yaşanmasına rağmen eğitim konusunda durmaksızın çalışılmıştır. Yeni Türk Devletinin kurulması ile de aynı yapıdan vazgeçilmeyerek eğitim çalışmaları sürdürülmüştür. Ancak resmî anlamda asıl reformlar Cumhuriyet’in ilânıyla ortaya çıkmaktadır. Aydın ve eğitimci kesimin tüm çalışmaları Türkiye Cumhuriyeti ile ve özellikle Tevhid-i Tedrisat yasanının kabulü ile birlikte uygulama fırsatını bularak Türk eğitim sistemi, milli, laik, modern, bağımsız ve karma bir yapıya sahip olmuştur.

Tez konumuz içerisinde Tevhid-i Tedrisata giden yolda eğitim konusundaki çalışmalar temel eğitim alanında, yani ilköğretim alanında irdelenmektedir. Tabiidir ki, zaman zaman genel eğitim konularına da değinilmek durumunda kalınmıştır.

Tezin Giriş Bölümünde, araştırdığımız dönem öncesindeki ilköğretimin genel yapısı üzerinde durulmuştur. Bu alanda yapılan kanunlar ve yeniliklerden söz edilmiştir.

Birinci Bölümde ise, İkinci Meşrutiyetten Tevhid-i Tedrisat dönemine kadar geçen zaman içerisinde ilköğretimin genel yapısı ile ilköğretimin fiziksel şartları incelenmiştir. Fiziki şartlarının anlatıldığı bu bölümde, bina sorunu, kaynak sorunu, bina yapıları, sayıları, okullara verilen isimler konu edilerek, ilköğretimin hangi fiziksel ortamlarda gerçekleştirildiği olumlu ve olumsuz yönleriyle gözler önüne serilmiştir.

İkinci Bölümde ise ilköğretim, kanunlar ve müfredat programları açısından incelenmeden önce dönemin eğitim sistemini yakından ilgilendiren genel fikir akımları üzerinde durulmuştur. Bundaki amaç tezin geneline de hâkim olduğu üzere, Tevhid-i Tedrisat Yasasının oluşumunu, eğitimin milli, laik ve çağdaş yapısının ilk girişimlerini ortaya çıkarmaktır. Bunu tezin tüm bölümlerinde görebilmek mümkündür.

İkinci Meşrutiyetten Tevhid-i Tedrisata kadar geçen dönem içerisinde resmî anlamda neşredilen eğitim yasaları ve çeşitli dönemlerin müfredat programları incelenirken, özellikle esas alınan, T.B.M.M. Maarif Vekâleti'nin yayınladığı 1922 tarihli “**İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı**” ile Meşrutiyet dönemi müfredatları karşılaştırıldığında değişim görülebilmektedir. Derslerde yapılan bir takım değişiklikler, çok geçmeden yapılacak olan köklü bir eğitim değişiminin habercisi olarak algılanmalıdır. Yine belli başlı ders materyallerine değinildiği bu bölümde, ilköğretimin içyapısı da araştırılmıştır. Yasalar çerçevesinde düzenlenen eğitimin mali yönü de bu bölümde irdelenmiştir.

Öğretmen ve öğrencilere ayrılan Üçüncü Bölüm de ise, dönemin öğretmen yetiştirme sistemi, öğretmenlik mesleğinin sorunları, çalışmaları, Milli Mücadeleye etkileri; öğrenciler konusunda da öğrencilerin yapısal anlamdaki değişimleri, çeşitli etkinlikleri, törenleri, eğitim amacı taşıyan bayramları, gezileri, öğrencilere yapılan yardımlar gibi konular üzerinde durulmuştur. Çalışmamız, sonuç, kaynakça ve eklerle sona ermektedir. Eklerde kullanılan döneme ait belge ve fotoğraflar, özellikle dönem hakkında bilgi verdiğinden oldukça önemlidir.

Toplumun öğretmeni, öğrencisi, aydını, halkı ile toptan bir yenileşmeye gittiği bu dönemde, bilhassa Cumhuriyet döneminde mümkün olduğunca temel eğitim hakkının herkese eşit olarak kazandırılmaya çalışıldığını, yani halkçı bir ideoloji sergilendiğini görebilmekteyiz.

Çalışmada kullanılan kaynaklar “*Birinci El Kaynaklar*” olmak üzere, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri, dönemin gazete ve dergileri, Meclis Zabıt Cerideleri; yasalar için düstûrlar; istatistikler için Salmeler ve İhsaîyat Mecmualarıdır. Yine çalışma dönemimiz içerisinde eğitim almış kişilerin anılarından ve özel arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır.

Tezin imlasında dikkat etmeye çalıştığımız kelime ve terim kullanımlarında çoğu zaman kullanılan belgeye sadık kalınarak eski kelimeler kullanılmış, bunların günümüz karşılığı dipnotta ya da parantez içerisinde açıklanmıştır. Bu kelimeler arasında iki şekilde kullandığımız “*iptidaiye, ilkokul; mektep, okul; muallim/muallime, öğretmen; şakird/talebe, öğrenci*”, gibi her iki şekilde kullandığımız kelimeler de bulunmaktadır. Eğitim çalışmaları konusunda adına sıkça yer verdiğimiz Mustafa Kemal Atatürk'ü, tezimizin tamamında bir bütünlük oluşturmak amacıyla sadece “*Atatürk*” soyadıyla yazmayı uygun gördük.

Tez konumun tespitinde, oluşumunda ve tamamlanmasında her zaman desteğini esirgemeyen, tez danışmanı çok değerli ve saygıdeğer Hocam, Sayın Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL'e en derin teşekkürlerimi sunarım. Yine kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivine ve yararlandığım kurum ve kütüphanelerin tüm mensuplarına; özel arşiv, koleksiyon ve sahaflardan da belge kullanmama izin veren kişilere teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

Betül BATIR
Temmuz–2007

İÇİNDEKİLER

Özet	iii
Abstract	iv
Önsöz	v
İçindekiler	vii
Tablolar	x
Kısaltmalar	xii
GİRİŞ	
İkinci Meşrutiyet Öncesinde İlköğretim.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A İLKÖĞRETİM KURUMLARI

A.İkinci Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasında Sıbyan Mektepleri	12
B.Ana Mekteplerinin Kurulması	27
C. İptidaiye Mekteplerinin Açılması ve Mekteplerin Genel Durumu	40
1-Yeni İptidaiye Mekteplerinin Açılması, Bina ve Kaynak Sorunu.....	44
2-İptidaiye Mekteplerinin Ülke Genelindeki Sayıları ve Mekteplere Verilen İsimler	63
3-Mektep Açılması İçin Yapılan Yardımlar ve Mekteplerin İhtiyaçları.....	73

İKİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A
İLKÖĞRETİMDE EĞİTİM UYGULAMALARI

A. İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Kadar Geçen Dönemde Eğitim Sistemini Etkileyen Düşünceler	87
B. İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Kadar Geçen Dönemde İlköğretim Konusundaki Yasal Düzenlemeler	98
1-Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (6 Ekim 1913 [1329]).....	99
2-Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talîmatnâmesi (15 Temmuz 1915 [1331]).....	117
3-Tevhid-i Tedrisât Yasası ve Bu Konudaki Değerlendirmeler (3 Mart 1924 [1340]).....	138
C.İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Kadar Geçen Dönemde İlköğretim Ders Programları, Ders Kitapları ve İzlenen Eğitim Politikası	158
1-İptidaiye Mekteplerinde Uygulanan Ders Programları.....	158
2-İptidaiye Mekteplerinde Okutulan Ders Kitapları.....	180

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A
İLKÖĞRETİMDE ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERİN GENEL YAPISI

A. İlköğretimde Öğretmenler	191
1-İlkokullara Öğretmen Yetiştirilmesi	191
a) İlkokullara Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Uygulamaları.....	191
(I)Erkek İlk Öğretmen Okulu: Darûlmuallimin-i İptidaiye.....	193
(II)Kız Öğretmen Okulu:Darûlmuallimat.....	203
b) Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat Nizamnamesi.....	215
2-Sayısal Verilerle İlköğretimde Öğretmen Sayıları.....	224
3-İlkokul Öğretmenlerinin Sorunları ve Faaliyetleri.....	231
a) Öğretmen Maaşlarında Yaşanılan Sorunlar.....	231
b) Öğretmenler ve Milli Mücadele.....	245
c) Öğretmenlerin Özlük Hakları İle İlgili Sorunları.....	252

B.İlköğretimde Öğrenciler	260
1-Sayısal Verilerle Öğrenciler.....	260
2-Öğrencilerin Okul, Çevre ve Öğretmenlerle İlişkileri.....	266
3-Öğrencilere Yapılan Yardımlar ve Okul-Aile İşbirliği.....	276
4-İlkokullarda Gerçekleştirilen Çeşitli Etkinlikler.....	281
SONUÇ	294
KAYNAKLAR	299
EKLER	337
ÖZGEÇMİŞ	389

TABLolar

	<i>Sayfa</i>
Tablo A.1: 1883–1884 senesine ait iptidaiye mektepleri ve öğrencilerinin İstanbul ve Taşradaki sayıları.	6
Tablo A.2: 1902 senesine ait köy ve kasaba iptidaiye mekteplerinde mevcut ve teklif edilen yeni ders programı.	9–10
Tablo 1.1: 1923–1924 senesinde mevcut Ana Mektepleri ve öğrenci sayıları.	35–36
Tablo 1.2: 1923–1924 senesinde mevcut Ana Mekteplerinde görevli öğretmenlerin sayıları ve maaşları.	37
Tablo 1.3: 1923–1924 senesinde mevcut Ana Mekteplerinde öğrenci velilerinin mesleklere göre dağılımı.	38–39
Tablo 1.4: Osmanlı Devleti’nde 1892–1893 ders yılına ait İlköğretim kurumları sayısı.	41
Tablo 1.5: 1913–1914 ders yılına ait mektep masrafları.	57–58
Tablo 1.6: 1923–1924 ders yılına ait mektep masrafları.	59–60
Tablo 1.7: Çeşitli zamanlara ait yerel bütçelerin analizi.	61
Tablo 1.8: Çeşitli zamanlara ait genel bütçelerin analizi	62
Tablo 1.9: İkinci Meşrutiyet döneminde ülke genelinde bulunan iptidaiye mektepleri sayıları.	63–64
Tablo 1.10: İkinci Meşrutiyet döneminde ülke genelinde ihtiyaç duyulan mektep sayıları.	66
Tablo 1.11: Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra mektep sayıları (İkinci Meşrutiyet döneminden sonra savaşla geçen on yıllık süre içerisinde).	68
Tablo 2.1: İmtihanlar sonunda öğrencilerin kilo durum tablosu.	131
Tablo 2.2: 1913–1914–1922 tarihli müfredat programlarına göre, dersler	164–167
Tablo 3.1: 1913–1914 Ders yılında Osmanlı topraklarında Darümuallimin-i İptidaiye bulunan yerler.	191
Tablo 3.2: 1913–1914 Ders yılı, İptidaiye mekteplerindeki muallimlerin mezun oldukları okullara göre sayıları.	216
Tablo 3.3: 1913–1914 Ders yılı, resmi ve özel İptidaiye mekteplerindeki muallim ve muallimelerin ülke genelindeki sayıları.	224–225
Tablo 3.4: 1923–1924 Ders yılı, resmi ve özel İptidaiye mekteplerindeki muallimlerin ülke genelindeki sayıları.	226
Tablo 3.5: 1923–1924 Ders yılı, Ecnebi ve Cemaat İptidaiye mekteplerindeki muallimlerin ülke genelindeki sayıları.	227–228
Tablo 3.6: 1923–1924 Ders yılı, Yatılı İptidaiye mektepleri ile Darüleytamlardaki muallimlerin ülke genelindeki sayıları.	228–229

Tablo 3.7: 1923–1924 ders yılı, Orta Tahsil Mekteplerinin ilk kısımlarında görev yapan öğretmenlerin ülke genelindeki sayıları.	229–231
Tablo 3.8: 1913–1914 ders yılı, resmi ve özel İptidaiye mekteplerindeki öğrencilerin ülke genelindeki sayıları.	260–261
Tablo 3.9: 1923–1924 ders yılı, Resmî ilk mektepler ile ecnebi ve cemaat idarelerindeki özel mekteplerin ve burada eğitim gören öğrencilerin sayıları.	261–262
Tablo 3.10: 1923–24 ders yılı, yatılı ilk mekteplerle, Darûleytamlarda bulunan öğrencilerin sayıları.	263–264
Tablo 3.11: 1923–24 ders yılı, ortaokulların iptidaiye kısımlarında bulunan öğrencilerin sayıları.	264–266
Tablo 3.12: İkinci Meşrutiyet Dönemiyle, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin, öğrenci, öğretmen ve program yönünden karşılaştırılması.	275–276

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı Geçen Bildiri
a.g.c.	: Adı Geçen Ceride
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.n.	: Adı Geçen Nizamname
a.g.t.	: Adı Geçen Talimatname
a.g.v.	: Adı Geçen Vesika
Akt.	: Aktaran
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
B.E.O.	: Babıâli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Dosya
haz.	: Hazırlayan
M.A.Z.C.	: Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.M.Z.C.	: Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi
s.	: Sayfa
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.G.Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
T.B.M.M.Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve Devamı
v.s.	: Ve sair
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

Giriş

İKİNCİ MEŞRUTİYET ÖNCESİNDE İLKÖĞRETİM

Osmanlı Tarihinde yenileşme hareketleri çerçevesinde, 1824 yılında Sultan II. Mahmut'un yayınladığı ferman ilköğretimi yakından ilgilendiren bir belgedir. Bu fermanda şöyle denilmektedir:

“Bütün Müslümanlar önce dinini öğrenecek ve ondan sonra dünya işleriyle ilgilenecektir. Son zamanlarda okulda olması gereken 5–6 yaşındaki çocukları, anne babaları okuldan alıp bir sanat öğrenmesi için usta yanına vererek çalıştırmaktadır. Bundan dolayı çocuklar da ebeveynleri gibi cahil kalmaktadır. Bundan böyle, hiç kimse buluğ çağına gelmeyen (12 yaş) çocukları çalıştırmak için usta yanına veremez. Buluğa erişen ve çırak verilecek çocuklar oturdukları yere göre, İstanbul, Eyüp, Üsküdar, Galata Kadısı'na velisi ve hocası tarafından götürülecek ve mühürlü bir izin belgesi aldıktan sonra çırak verilebilecek. Aksi olursa, velisi cezalandırılacak. Çalışması zorunlu olan yetim ve öksüzler ise günde iki kez okula gitmek üzere çalışabilecek. Bu okullarda çocuklara Kuran, her çocuğun yeteneğine göre Tecvit, İlm-ü hâl gibi risaleler, İslam'ın şartları ve din dersleri okutulacak.”¹.

II. Mahmut'un bu fermanına göre, 5–6 yaşına gelmiş çocukların belli bir eğitim almaları gerekmektedir. Bu çocukların önce eğitimleri sağlanacak ve buluğ çağına geldikten sonra çalışmalarına izin verilecekti. Bu fermana uymayan veliler ise cezalandırılacaktı. Ancak çalışması zorunlu olan çocuklar için haftada iki gün okula gitmeleri şartıyla çalışmalarına müsaade edilecekti.

Ferman öncelikle İstanbul'da uygulanacak, diğer illere ise sadece bildirilecekti. Bu ferman 1839'a kadar çeşitli sebeplerden dolayı uygulanamamıştı. İlköğretimin zorunluluğu, İkinci Meşrutiyet döneminde de

---

¹ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s.3; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB., İstanbul 1991, s.35-37.

kanunlarla yinelenmiş, ancak esas anlamıyla Cumhuriyet döneminde uygulanabilmişti.

Tanzimat döneminde, eğitimle ciddi olarak ilgilenilmesi ancak 1845 yılında Abdülmecid'in Hattı Hümayun'u ile başlamıştır. Bu Hattı Hümayun'a göre;

- 1) Halkın cehaleti giderilmeli, eğitimi sağlanmalıdır.
- 2) Her düzeyde eğitim ve meslekî eğitim ele alınmalıdır.
- 3) Dine uygun olduğu kadar dünya için de geçerli bir eğitim verilmelidir.
- 4) Okullar ülkenin uygun olan her yerinde açılmalıdır ².

1847–48 yıllarında “*Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hacerleri Efendilere İ'tâ Kılınacak Talimat*” başlığıyla yayınlanan belge ise ilköğretimin program ve işleyişini değiştiren bir belgedir. Burada programa bazı derslerin eklenmesi (Yazı yazma, Türkçe Kuran okuma, Ahlâk vs.), sınıf geçme sistemi değil de dördüncü yıl sonunda öğrenciye genel bir sınav yapılması, erkeklerle kızların ayrı eğitim göreceği okulların açılması, “7 yaşına” giren çocukların sıbyan mektebine devam zorunluluğu gibi hususlar belirtilmiştir. Yine bu belgeye göre, falaka, “şeriatta olmadığından” yasaklanmıştır. Ceza olarak öğretmen öğrenciyi sınıfta azarlayacak, aşağılayacak, velisi izin verirse yumuşak bir sopa ile dövecekti. Öğretmenler eski usûle göre atanacak, ancak yeni bir uygulama olarak öğretmenleri denetlemek üzere teftiş kurulu oluşturularak, müfettişler görevlendirilecekti³.

İlköğretim alanında esaslı ve önemli adımlar ise, Tanzimat'ın son döneminde Safvet Paşa⁴'nın Nazırlığı zamanında 1869 tarihinde çıkarılan

---

² Aziz Berker, a.g.e, s.39 vd.

³ Akyüz, Yahya; **Başlangıçtan 2001'e kadar Türk Eğitim Tarihi,(8. Baskı)**, Alfa, İstanbul 2001, s.148–150.

⁴ **Safvet Paşa**;(İstanbul,1815–17 Kasım 1883) Sadrazam. Asıl adı Mehmet Esat'tır. 1831'de girdiği Divan-ı Hümayun kaleminde kendisine Safvet mahlâsı verildi. Birçok kez çeşitli görevlerle Avrupa'ya gönderildi. 1865'de Paris Sefareti'ne tayin edildi. 1868'de Maarif Nazırlığı'na getirildi; bu görevi sırasında Darülmuallimat, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi ve bir süredir tesisine çalışılan Darülfünûn hizmete girdi (1870). 1874'de ikinci defa Maarif Nazırı, 1875'de yeniden Hariciye Nazırı, aynı yıl üçüncü defa Maarif Nazırı, 1876'dan önce Adliye, sonra üçüncü defa Hariciye Nazırı oldu.1883 yılına kadar çeşitli devlet görevlerinde bulunan Safvet Paşa, kanser hastalığına yakalanarak 1883'de vefat etmiştir. Cenazesi Sultan

Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi ile atılmıştır. 198 maddeden oluşan bu nizamnamenin “3–17 maddeleri” arası ilköğretime ayrılmıştır⁵. Şöyle ki;

- 1) Her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacaktı. Bu mektep, Müslim ve gayr-ı Müslimlerin birlikte yaşadığı yerlerde her iki millet için de ayrı bulunacaktır **[Madde:3]**.
- 2) Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır **[Madde:4]**.
- 3) Öğretmenler yeniden düzenlenecek nizamnameye göre atanacaktır **[Madde:5]**.
- 4) İlköğretim süresi 4 yıldır. Uygulanacak ders programı ise şöyledir: “Yeni usûlle Elifba, Kuran-ı Kerîm, Tecvit, Ahlâk Risaleleri, İlm-ü hâl, Yazı talimi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Yararlı Bilgiler”. Gayr-ı Müslim mekteplerinde ise kendi dinleri ve kendi dilleri ile eğitim öğretim yapılacaktır **[Madde:6]**.
- 5) Kızlar 6–10, erkekler 7–11 yaş arasında mektebe devam etmeye mecburdurlar **[Madde:9]**.
- 6) Okula zorunlu olduğu halde gelmeyen çocukların velilerine ceza uygulanacaktır. Yalnızca bedenî ve ruhî kusuru olan çocukların, ailesinin geçimini sağlamak zorunda olan çocukların, en az yarım saat uzakta bir okula gitmesi gerekenlerin, evinde okuma-yazma öğrenenlerin vs. sebepleri olanların devam zorunluluğundan muaf tutulduğu belirtilmektedir **[Madde:10–13]**.
- 7) Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa biri erkeklere diğeri kızlara ait olacaktır. Yoksa okul mevcut oluncaya kadar, kızların erkeklerin okuluna gitmeleri, ayrı bölümde oturmak üzere uygundur **[Madde:15]**.
- 8) Kız mekteplerinde, öğretmen ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Kadın öğretmen bulunmazsa, edepli ve yaşlı erkek öğretmenler kız mekteplerine atanabilecektir **[Madde:16]**.

Sıbyan mekteplerinin ders programında, 1869’dan sonra Hesap, Tarih, Coğrafya gibi dersler yer almış, 1870’den sonra ise bazı okullar, öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi ders araç gereçleri

---

Mahmut Türbesine defnedilmiştir. Bkz. Mehmet Yılmaz, “Safvet Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul 1999, 485–486.

⁵ “Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi”, **Düstür**, Birinci Tertip, c.II, s.184–219; Reşat Özalp, “Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi”, **Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857- 1923)**, İstanbul 1982, s.165–197.

ile tanışmıştır. 1873’de Maarif Nazırı Cevdet Paşa⁶ tarafından Nuruosmaniye Camisi civarında deneme amaçlı bir Nümûne Mektebi açılmıştır⁷.

Yüzyılın sonlarında, okullara yeni usûl öğretim metotları girmiştir. Eğitim sisteminde, Selim Sabit Efendi⁸’nin Fransız eğitimini örnek alan “Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan” adında öğretmenlere yazdığı rehber kitaptaki görüşleri uygulanmıştır. Aynı yıllarda Selanik’te de benzer çalışmalar yapılmıştır. İsmail Hakkı, Şemsi Efendi, Halil Vehbi, Derviş Efendiler medreselilerin amansız düşmanlığına karşı koyarak yeni eğitim metotlarını uygulamışlardır. Taşrada bu yeni eğitim metotlarını sürdürenler arasında Tuna Valisi Mithat Paşa ve yazar Ahmet Mithat Efendi de önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.

---

⁶ **Cevdet Paşa;** (Lofça-Bulgaristan, 1823—İstanbul, 1895) Tarihçi, Hukukçu ve devlet adamı. Asıl adı Ahmet olup, Cevdet mahlâsı İstanbul’da öğrenim gördüğü sırada Süleyman Fehim Efendi tarafından verildi. Büyükbabası Hacı Ali Efendi’nin teşvikiyle küçük yaşta Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi’den Arapça dersleri aldı. 15–16 yaşlarında tahsilini iletmesi için İstanbul’a gönderildi (1839). Burada Çarşamba’da Papasoğlu Medresesi’ne yerleşti ve Fatih Camisi’nde devrin tanınmış müderrislerinden dersler almaya başladı. Medrese dersleri dışında tarih, coğrafya, astronomi, matematik, felsefe okudu ve Fransızca öğrendi. 1845’de İstanbul’da müderris oldu. 1851’de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçildi ve encümenin törenle açıldığı gün Kavâid-i Osmâniye’yi encümenin ilk eseri olarak Sultan Abdülmecit’e takdim etti. 1853’de Encümen-i Dâniş tarafından Avusturyalı tarihçi Hammer’in bıraktığı yerden, 1774–1826 dönemini kapsayacak şekilde Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirildi. 1855’te vakanüvisliğe tayin edildi. Bu görevi 1865’e kadar sürdürdü. 1873’ün ilk aylarında Evkaf, birkaç ay sonra da Maarif Nazırlığına getirildi. Bu tarihten ölümüne kadar beş defa Adliye, üç defa Maarif, iki defa Evkaf, bir defa Dâhiliye, bir defa da Ticaret ve Ziraat Nazırı oldu. Ömrünün son yıllarını Bebek’teki yalısında okuyarak, çalışarak ve çocuklarıyla ilgilenecek geçirdi. Kısa bir rahatsızlık döneminden sonra vefat etti. Mezarı Fatih Camisi haziresindedir. Kendisi, iyi bir tarihçi ve devlet adamı olmasının yanında aynı zamanda hukukçu idi. Mecelle’yi devrin ihtiyaçları çerçevesinde yeniden tanzim ederek hukuk alanında önemli bir eksikliği gidermiştir. Bkz. Abdullah Uçman, “Ahmet Cevdet Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.II, YKY, İstanbul 1999, 114–115.

⁷ Mahmut Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Haz. Mustafa Ergün ve diğerleri, Ankara 2002, s.116.

⁸ **Selim Sabit Efendi;** (Vize, 1829–İstanbul, 5 Ocak 1911) Gramerci, eğitimci. Medrese tahsilini müteakip Darülmualimin’i bitirdi (1845). Paris’te Türk öğrenciler için açılan Mekteb-i Osmanî ve Muradyan mekteplerinde Türkçe öğretmenliği yaptı (1855). Burada kaldığı altı yıl boyunca fizik ve kimya öğrenimi gördü. İstanbul’a dönünce Süleymaniye’de bir Nümûne Mektebi açtı. Bir süre sonra Mekteb-i Sultanî’nin ikinci müdürlüğü görevini yürüttü. Meclis-i Maarif azalığı, Mekâtib-i Rüşdiye müdürlüğü, Teftiş ve Muayene Encümeni reisliği ve Darülmualimin hocalığı görevlerinde bulundu. Son yıllarında işitme sıkıntısı çekti. Kabri Eyüp Kaşgar Dergâhı yakınındadır. Pek çok okul kitabı yazan Selim Sabit Efendi, Türkiye’de pedagojinin yerleşmesinde ve eğitim alanında kullanılmasında öncü rol oynadı. Darülmualimin’de psikoloji ve metodoloji dersleri verdi. Muhtelif konularda yazdığı ders kitaplarıyla tanındı. Gramerden coğrafyaya, mantıktan belagâta birçok konu, onun ilgi alanına girmiştir. Bkz. **BOA, Sicill-i Ahvâl Defteri**, no.1, s. 260; Fahri Temizyürek, “Selim Sabit Efendi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.II, YKY, İstanbul 1999, 521.

Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan, eğitimde yenileşme hareketleri 1870 yılında sıbyan mekteplerini ıslah etme çabalarını da beraberinde getirmişti⁹. 4 Mayıs 1870 tarihinde Meclis-i Kebir-i Maarif'in, İlmiye ve İdare Daireleri üyelerinden seçilen 4 kişilik bir komisyonla birlikte başlattığı çalışma, öncelikle İstanbul İlindeki sıbyan mekteplerinde yapılmıştır¹⁰.

Dört kişilik komisyonda bulunanlardan Selim Sabit Efendi'nin hazırlayıp, Maarife sunduğu rapor, sonraki yıllarda "Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan" adıyla basılmıştır. Basılan bu eser, öğretim metotlarına birtakım yenilikler getirmiştir¹¹. Raporda belirtilen esasları maddeleştirmemiz gerekirse, şunları söyleyebiliriz:

- 1- Bütün öğrencilerin derse katılımı sağlanmalıdır.
- 2- Derslerde sınıf usûlü uygulanmalı, ders programı öğrencilerin seviyelerine göre yapılmalıdır.
- 3- Dersler öğrencilere açık ve sade bir dille anlatılmalıdır.
- 4- Erkek çocuklar kadar kız çocukları da eğitim-öğretim hakkından yararlanmalıdır.
- 5- Öğretim, sınav ve tatil zamanları planlı olarak düzenlenmelidir.
- 6- Öğretmenler, kaliteli ve formasyon bilgisine sahip olarak yetiştirilmelidir. Öncelikle öğretmenler Türkçeyi iyi okuyup yazmalı ve güzel konuşmalı, bilgili ve öğrencilerine karşı sevgi dolu olmalıdır. Çünkü en iyi öğretmen, okulu öğrenciye bir cennet ve dersi bir sevinç kaynağı haline getiren kişidir.
- 7- Öğretmen sadece yol gösterici olmalı, çocukların şahsi yeteneklerini ve yaratıcı güçlerini geliştirici bir sistem uygulamalıdır. Yani ezber eğitimden uzaklaşarak, uygulamalı eğitime yönelmelidir.

Bu temel esasları taşıyan rapor, Maarif Nezareti tarafından kabul edilerek, Takvim-i Vekâyii'de "Ulûm-ı Terbiye-i Etfâl" başlığıyla yayınlanmıştır¹². Burada sıbyan mektebi binalarının bakımlı, dersanelerin bol pencere, aydınlık ve havadar olması, her sınıfa bir öğretmen kürsüsü ile bir

---

⁹ Sıbyan mekteplerine ait çeşitli fotoğraflar için Bkz. Ek.1.

¹⁰ **Takvim-i Vekâyii**, 1220, 20 Safer 1287 (22 Mayıs 1870); Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir 1984, s.42.

¹¹ Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Ankara 1930, s.162-165.

yazı tahtası konması; öğrencilerin, çekmecesini ve üzerinde bir taş tahtası ile hokka yeri olan sıralarda oturması üzerinde durularak, mekteplerde ferdî; bir üst sınıf öğrencisinin ders vermesi, karışık ders işleme gibi metotlar yerine, sınıf ve sınıf öğretmenliği usûlü ile ders yapılması istenmekteydi. Bütün bu yeniliklerin uygulanabilmesi için de 13 Ağustos 1871 tarihinde vakıflardan, avâız akçesinden¹³, âşâra yapılan zamdan, fitreden, kurban derisinden, sağlanacak gelirin bir kısmının sıbyan mekteplerine verilmesi ve gerekirse salma suretiyle para temin edilmesi için de bir tamim yayınlanmıştı¹⁴.

1883–84 ders yılına ait aşağıda yer alan tablodaki sayısal verilere baktığımızda öncelikle İstanbul ve Taşra olmak üzere iki bölge ile karşılaşmaktayız. Bu ayırımdan sonra da özel ve resmi olmak üzere iptidaiye okulları ve bu okullara devam eden öğrenci sayılarını görebilmekteyiz. Toplam 496 adet okula devam eden öğrenci sayısı 25.460'dır.

Tablo A.1: 1883–84 senesine ait iptidaiye mektepleri ve öğrencilerinin İstanbul ve Taşra'da sayıları.

DERSAADET		Öğrenci Adedi	Mektep adedi
	Erkek	1629	19
	Kız	488	10
	Toplam	2117	29
	Maarifin idaresinde olan ibtidaiyeler		
DERSAADET		Öğrenci Adedi	Mektep adedi
	Erkek	1668	29
	Kız	144	4
	Toplam	1812	33
	Özel Mekâtib-i İptidaiye		
DERSAADET		Öğrenci Adedi	Mektep adedi
	Erkek	3158	60
	Kız	175	5
	Toplam	3333	65
	Taşra Mekâtib-i Rüşdiyyesi		
TAŞRA		Öğrenci Adedi	Mektep adedi
	Erkek	17883	363
	Kız	315	6
	Toplam	18198	369

BOA, Y. PRK. MF, no:1/18.

¹² **Takvim-i Vekâyii**, 1223, 1224, 1225, 1336 (Safer 1287 [Mayıs 1870]); Cahit Yalçın Bilim, a.g.e., s.43.

¹³ **Avâız akçesi:** Avâız adı altında alınan para hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu tabir hükümet tarafından avâız namıyla tahsil olunan para hakkında kullanıldığı gibi avâız vakfi münasebetiyle alınıp verilen paralar hakkında da kullanılırdı. Harp gibi, yangın ve sel gibi haller dolayısıyla hükümetçe istenilen yardımlar avâız vakfi paralarından ödenir, ihtiyaç sahiplerine de küçük bir faiz mukabilinde ödünç olarak veriliirdi. Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü**, I, İstanbul 1983, s114.

¹⁴ Cahit Yalçın Bilim, a.g.e., s.43.

Eğitimde yeni tarzın adı “usûl-i cedit”¹⁵, öğretimdeki adı ise “usûl-i savtiyye”¹⁶ idi. Sıbyan mekteplerine, özellikle iptidaiye mekteplerine tarih, coğrafya, hesap gibi din dışı dersler girmeye başlamıştı. Bu derslerin sonucu olarak da, öğretim materyalleri arasında yer küresi, harita gibi vs. ders materyalleri yer alırken, sınıflar da, öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir ve öğretmen kürsüsü gibi Avrupalı tarzda eşyalarla tanışmıştı¹⁷.

Modern tarzda yeni uygulamalar, dolayısıyla Selim Sabit Efendi'nin yeni uygulamaları çeşitli engellerle ve tepkilerle karşılaşmıştı. Süleymaniye'deki okulunda sıra, kara tahta, harita kullanalı daha bir ay olmadan Maarif Nazırı tarafından çağırılmıştı. Selim Sabit Efendi,

*“ Hoca efendiler mekteplerin bu hâle getirilmesini din ve imana aykırı görmüşler. Onlara göre, Kuran-ı Kerîm'i diz çökerek hasır veya minder üzerinde okumayıp da sıra üzerinde bacak sallayarak okumak günah imiş, yaptığım bütün ıslahat Frenk işi imiş! Din-i İslam böyle şeye müsait değilmiş. Beni Şeyhülislam Efendi'ye şikâyet etmişler. O da padişaha arz ile (meseleyi sunup) cezalandırılmamı istemiş, bir de fetva yazmış. Fakat Padişah, Şeyhülislam Efendi'nin şiddetini yumuşatıp Maarif Nazırı'na emretmiş ve bana selam-ı şahanenin tebriki ile «birden bire değil, yavaş yavaş uygulamaya sokarak, kamuoyunu hesaba katalım. » tarzındaki aydınlatması ile biz de hareketimizi biraz daha ılımlı hâle soktuk.”*¹⁸ cümleleriyle konuyla ilgili hatırasını anlatmaktadır. 1846 yılında neşredilen bir Talimatnamede, mektep talebesine yazı yazmaları için birer taş tahta verileceği bildirilirken, «Kara üstüne ak yazı»yı küfür sayan medreselilerin tepkisini önlemek için karatahta yerine tahta denildiğini söylemek mümkündür¹⁹.

---

¹⁵ **usûl-i cedit**; Yeni öğretim metotlarının kullanıldığı öğretim yöntemidir.

¹⁶ **usûl-i savtiyye**; Temeli Pestalucci tarafından kurulmuş ve 19. yy. başlarında tüm Avrupa'nın kabul ettiği bir yöntemdir. Rusya Müslümanlarının 1883'de İsmail Gaspıralı'nın etkisiyle bu yöntemden haberdar olarak okullarında kullandıkları bir yöntem olmuştur. Bkz. Eşref Edip Bey; “İsmail Gaspıralı'nın Tedrisat-ı Umûmiye Hakkındaki Konferansı”, **Sırat-ı Müstakim**, 26 Recep 1327 (1909), Sayı.49, s.359–364; Sabahattin Özel, “Gaspıralı İsmail Bey'le İstanbul'da Yapılan Bir Mülakatın Işığında Türk İnkılabına Bir Bakış”, **Doğu Türkistan**, Yaz-Sonbahar 1999, Sayı.183–184, s. 29.

¹⁷ İlhan Başgöz –H.E. Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara 1968, s.41–42; İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk**, Ankara 1995, s. 33–34; Alkan, Mehmet Ö.; **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları (1877-2000)**, Terakki Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.23.

¹⁸ K. Muallim Rifat, “Mektep Hatıraları”, **Muallimler Mecmuası**, Nisan 1925.

¹⁹ Nafi Atuf, Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, Ankara 1930, s.101; Sadrettin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi I”, **Tanzimat I**, MEB, İstanbul 1999, s. 460.

Yine bu dönem içerisinde, haritaların tüm rüşdiyelerde kullanılmasının yaygınlaşmasıyla, dönemin Şeyhülislamı Vehbi Molla'nın "*haritalar gâvur icadıdır bu usûl frenkten alınmadır*" şeklindeki fetvası üzerine, okullardaki tüm haritalar toplattırılarak abdesthanelere atılmıştır²⁰.

1876'dan 1908'e kadar süren mutlakiyet döneminde Maarif Nezareti'ne bağlı yeni tip okullar iptidaiye mektepleri ile Evkaf Nezareti'ne bağlı ve eski durumlarını koruyan sıbyan mektepleri birlikte eğitim vermeye devam etmişlerdir. Maarif Nezareti'nin çıkardığı yasaları, Evkaf Nezareti'ne bağlı okullar dikkate almamışlar ve Maarif Nezareti'ne bağlı kurumlara düşmanlıklarını sürdürmüşlerdir.

1876 Kanun-ı Esasisi'nde maarifle ilgili maddeler; "*15, 16, 110 ve 114.*" maddelerdir²¹. Şöyle ki;

—Eğitim serbesttir. Osmanlı'da yaşayan herkes özel veya resmî okullara gitmeye mecbûrdur (**15. madde**).

—Bilcümle mektepler devletin kontrolündedir (**16. madde**).

—Vilayet Maarif Meclisleri umûma ait yani resmî yerlerde eğitim ve terbiyenin ilerlemesi yönünde çalışmalıdır (**110. madde**).

—Osmanlı'da yaşayan herkesin eğitim hayatının ilk mertebesi mecbûrî olacak ve bunun derecesi ve içeriği özel bir kanunla tayin edilecektir (**114. madde**).

5 Haziran 1876 tarihinde oluşturulan ders cetvelinde, sıbyan mekteplerine mahsûs genel ders çizelgesinin "4 yıl" üzerinden, her sınıfta bir haftada hangi derslerin kaçar saat ve ne yolda okutulacağını göstermek suretiyle tespit edildiği görülmekte ve bu cetvel sonradan düzenlenen ilkokul müfredat programlarının temelini teşkil etmektedir²².

1891'de çıkarılan talîmatnamenin 4. maddesinde, "*iptidaiye mekteplerine muallim olarak atanacakların, Darûlmuallimin-i İptidaiye'den şahadetname almış bulunmaları ya da bir sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları, ayrıca iyi*

---

²⁰ Muallim Cevdet, "Selim Sabit Merhûm Hakkında", **Tedrisat Mecmuası**, No:68, Cilt.13, Eylül 1341 (1925), s.360–361.

²¹ "Kanûn-ı Esâsi- 23 Aralık 1876", **Düstûr**, Birinci Tertip, c.IV, s.4–20.

²² Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB, Ankara 1964, s.39.

ahlâklı olmaları gerekir” denilmektedir. Yine bu talimatname ile İstanbul ve taşra iptidaiyelerinin “3 yıl”, köy iptidaiyelerinin de “4 yıl” olması kararlaştırılmıştır. Bu tarihte hazırlanan müfredat programında yer alan dersler arasında Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Coğrafyası dersleri önce köy okullarının programından çıkarılmıştır²³. Daha sonra şehir okullarından da çıkarılan bu dersler, İkinci Meşrutiyet’ten sonra ilkokul ders programlarında, tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri olarak yerini almıştır.

Bu dönem içerisinde özellikle 1900’ün başlarında Sadaret’e maarifin ıslahı ile ilgili birçok raporlar gönderilmiştir. Bu raporların genelinde, İslam okullarının, yabancı okullar karşısındaki fiziki, sosyal ve örgütsel zayıflığı belirtilmektedir²⁴. 3 Haziran 1902 tarihli üç sayfalık hazırlanan rapor da ise farklı olarak köy okullarındaki ders programları eleştirilmiştir. Burada, iptidaiye mekteplerinin yüksek ilmin temeli olduğu ve bu yüzden acilen ıslah edilmesine dikkat çekilmekteydi. Buna göre, ders programları incelenmeli ve ıslah edilmelidir. Mevcut olan köy okullarında “Ahlâk” ve “Ziraat” dersleri “4. sene”de “5 defa” okutulur ve bu dersler “Kıraat” dersi ile de takviye edilir. Bu durumun, ders programlarının mahallin durumuna göre hazırlanması prensibine uymadığından, programların yeniden düzenlenmesi teklif edilmekteydi. Bu rapora göre, kasaba ve şehir okullarındaki aynı şekilde “Ziraat”, “Ticaret” ve “Sanayi” derslerinin sayısı da artırılmalıydı²⁵.

Rapora göre mevcut derslerle önerilen dersler Tablo A.2. de şu şekilde karşılaştırılmıştır;

Tablo A.2: 1902 senesine ait köy ve kasaba iptidaiye mekteplerinde mevcut ve teklif edilen yeni ders programı.

		Köy Mekâtib-i İptidaiyesi									
		Mevcut Program						Muadil Program			
Derslerin İsimleri	I.	II.	III.	IV.	Derslerin İsimleri	I.	II.	III.	IV.		
Elifba	12	0	0	0	Elifba	12	0	0	0		
Kuran-ı Kerîm	12	6	6	6	Kuran-ı Kerîm	12	6	6	6		
Tecvid	0	0	2	2	Tecvid	0	0	2	2		
İlm-i Hâl	0	3	3	3	İlm-i Hâl	0	3	3	3		
İmlâ	0	2	2	0	Ahlâk	0	0	0	1		
Kıraat	4	3	3	5	İmlâ	0	2	2	0		

²³ A.g.e., s.40.

²⁴ BOA, YEE, no: 5/127; 5/128; 9/24.

²⁵ BOA, Y. PRK. MF, no.4/54.

Hesap	1	2	2	2		Kıraat	4	3	2	3
Hat	1	2	1	1		Hesap	1	2	2	2
						Hat	1	1	1	1
						Ziraat	0	0	1	1
Toplam	18	18	19	19		Toplam	18	17	19	19
						Kasaba Mekâtib-i İptidaiyesi				
	Mevcut Program						Muadil Program			
Derslerin İsimleri	I.	II.	III.			Derslerin İsimleri	I.	II.	III.	
Elifba	12	0	0			Elifba	12	0	0	
Kuran-ı Azim-i İnşaa	12	6	5			Kuran-ı Azim-i İnşaa	12	6	5	
Tecvid	0	2	2			Tecvid	0	2	2	
İlm-i Hâl	2	3	3			İlm-i Hâl	2	3	3	
Ahlâk	0	2	2			Ahlâk	0	2	2	
Sarf-ı Osmanî	0	0	2			Sarf-ı Osmanî	0	0	2	
İmlâ	3	3	2			İmlâ	3	2	2	
Kıraat	3	2	1			Kıraat	3	2	1	
Muhtasar Tarih-i Osmanî	0	0	2			Muhtasar Tarih-i Osmanî	0	0	2	
Muhtasar Coğrafya-i Osmanî	0	0	2			Muhtasar Coğrafya-i Osmanî	0	0	2	
Hesap	1	2	2			Hesap	1	2	2	
Hüsn-i Hat	1	2	1			Hüsn-i Hat	1	1	1	
Toplam	22	22	24			Ticaret ve Sanayii	0	2	0	
						Toplam	22	22	24	

BOA, Y. PRK. MF, no.4/54.

İlköğretim konusunda yapılan çalışmalarda, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesine dair girişimlerde, istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Bunun için Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirme işine girilmişti. Paşa'nın girişimiyle 15 Kasım 1868'de, İstanbul'un Beyazıt semtinde Matbaa-i Âmire için yaptırılmış, sonradan rüştiye mektebi olarak hizmet vermiş binada (İstanbul Üniversitesi Eski eserler kütüphanesinin bulunduğu yer), "Darülmualimin-i Sıbyan" açılmıştır²⁶. Okulun ilk müdürü olan Mehmet Cevdet Efendi, okulda "usûl-i cedide göre" eğitim-öğretim uygulamaya başlamış, kolay sonuç alınabilecek bir elifba (alfabe) öğretim yöntemi geliştirmişti. Ancak onun bu çalışmalarının, bazı mutaassıp kişileri rahatsız etmesi sonucu, okul hakkında yapılan

²⁶ Mahmut Cevat, a.g.e., s. 99; Hasan Ali Koçer, a.g.e., s.11; Cemil Öztürk, **Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK, Ankara 1996, s.8; **Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, Marmara Üniversitesi Atatürk. Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998, s.9.

propagandalarla, okul 1871’de öğrencisiz kalarak kapanmıştır. 1872’de Cevdet Paşa’nın gayretleriyle okul tekrar açılmıştır²⁷.

Yine 1870’de kızlara eğitim veren kurumlara, kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla “Darûlmuallimat” açılmıştır. Öğretmenlik mesleği alanında ilk ciddi girişimler böylece başlamıştır.

1904’te Maarif Nazırı Haşim Bey iptidaiye ders programlarında bazı değişiklikler yapmıştır. İlköğretimin masrafları mahallince karşılanmakla birlikte gelirleri; varsa avârız parasından muayyen olmayan bir hisse, hayırlı işlere vasiyet edilen paralardan ayrılan hisse, verilirse alınacak kurban derisi ve fitre, salma, öğrenciden alınan ücret, varsa ve evkaftan alınabilirse evkaf-ı münderise gelirleri olarak tespit edilmiştir.

İlköğretim alanında, İkinci Meşrutiyet dönemi öncesinde yapılan en önemli reform, uygulanamamış olsa da temel eğitimin zorunluluğunun kabul edilmiş olmasıdır. 6–11 yaş arasındaki çocuklara ilköğretimin mecburi tutulması ve bunun gereğinin yavaş yavaş toplumda anlaşılması oldukça önemlidir.

Tanzimat dönemi eğitim sistemi hem öğretim metotlarında hem de eğitim materyallerinde bir takım yeniliklerle tanışarak, eski yapısını modernleştirme girişimine başlamıştır. Eğitimdeki bu modernleşme çalışmaları mutaasıp kişilerin tepkisini çekmiş ve bazılarının uygulanması gecikmiş olsa da İkinci Meşrutiyet’in eğitim çalışmaları için yeterli zemini hazırlamıştır.

---

²⁷ Cemil Öztürk, **Türkiye’de Düünden Bugüne...**, s.8.

Birinci Bölüm

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A İLKÖĞRETİM KURUMLARI

Giriş bölümünde belirttiğimiz üzere, 1871 yılında Selim Sabit Efendi tarafından yazılan “Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan” adlı eserin, eğitim alanındaki uygulamaları ile Osmanlı toplumu yeni eğitim-öğretim metodu ile tanışmıştı. Usûl-ü cedit olarak adlandırılan, bu yeni eğitim-öğretim metodu ile ders programları, derste kullanılan araç-gereçler, öğretim metotları modernleştirilmişti. Bu metot, değişime uygun olarak açılmış okullarda uygulama alanı bulmuştu.

Değişen bu eğitim yapısı, ilköğretimi de etkilemek suretiyle, Osmanlı Devleti'nde ilköğretimde uygulanan metotları iki farklı sisteme ayırmıştı. Böylece usûl-ü cedit denilen eğitim metodunu benimsemiş iptidaiye mektepleri ortaya çıkarken, usûl-ü atik yani eski yöntemleri uygulayan sıbyan mektepleri de varlığını sürdürmüştü¹. İlköğretimdeki bu yapı, 1913 yılında yayınlanan “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı”na kadar ikili şekilde sürdürülmüştü. Bu kanunla birlikte, ilköğretim sıbyan, iptidaiye ve ana mektepleri olmak üzere bu kez de üçe ayrılmıştı².

A. İkinci Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasında Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından beri var olan sıbyan mektepleri, ilkokul çağına gelen çocuklara “Kuran okumak, namaz kılmak gibi dinî vazifeleri öğretmeyi” amaç edinen eğitim kurumları olmuştur. Dinî eğitim veren sıbyan mektepleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar,

---

¹ Eski okul ile yeni okul karşılaştırması için Bkz. Ek.5.

² “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı 23 Eylül 1329 (1913)”, **Düstür**, İkinci Tertip, c.V, Madde:1, s.804–823.

programlarında dönem dönem bazı küçük değişiklikler olmasına rağmen, dinî eğitim; özellikle “Kuran okumayı öğretme” amacından ayrılmamıştır.

Eğitim sisteminin ilk basamağı olan sıbyan mektepleri, cami ya da mescit yanında kurulmuşlardır. Her mahallede bulunmasından dolayı halk arasında bu mekteplere “Mahalle Mektebi” denildiği; bazı yerlerde de binaların taştan yapılması sebebiyle “Taş Mektep” ismiyle adlandırıldığı görülmektedir³.

Sıbyan mekteplerinin kurulduğu yerlerle ilgili bilgi verilirken, bu okulların özellikle köylerde; mezarlık çevresinde ya da köyden oldukça uzak mesafede kurulduğundan söz edenler bulunmaktadır. Örneğin, 1910 yılına ait bir okul tasviri şöyle yapılmaktadır:

*“Çoğu ahırlar üzerinde, mezarlık kenarlarında, havasız, bahçesiz, dar ve pis yerlerde inşa edilmiş, mektepten başka her şeye benzer harap ve karanlık ocaklardır ki işte burada koca milletin müstakbel nesli yetişir...”*⁴.

1919'da Anadolu'ya gönderilen Nasihat Heyetine katılmış bir gazeteci olan Burhan Cahit Bey bu durumu, *“cami tabutluklarına bitişik köy mekteplerinde bîcâre softacıların elinde kalan saz benizli Türk yavrularının Şehzade önünde ezberletilmiş manzûmeleri okurken şaşırıp, kekelemeleri yüreklerimizi parçaladı”* sözleriyle aktarırken, Hikmet Feridun Es, *“Dünkü Nümûne Mektepleri”* adlı ilkökul anılarını anlattığı yazısında *“Bizim mektebin teneffüshanesi bitişik mezarlıktı”* bilgisini vermektedir. Reşat Nuri Güntekin ise bu durumu, yazılarında şu cümlelerle anlatır:

*“Bazen her mezar taşının üzerine bir çocuk binerek süvarilik oynardı!... Ellerinde uydurma kamçılıarı, mezar taşından atlara vura vura...”*⁵.

Çocukların ne kadar elverişsiz koşullarda eğitim aldıklarının eleştirildiği bir makalede yazılı şu cümleler eğitimin fiziksel zayıflığına değinmektedir:

“... Mezar içinde yetiştirilen bir nesil elbette mezara girmek için çalışır... Anadolunun en tosun gençleri bile köylerinde yeşillik içerisinde büyüyen çocukları

---

³ Vedat Günyol, “Mektep”, **İslam Ansiklopedisi**, c.VII, M.E.B., İstanbul 1993, s. 655.

⁴ Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Maarifimiz ve Servet-i İlimiyemiz Felaketlerimizin Esbabı**, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1329, s.25–26.

⁵Bahri Ata, **“Tarihi Mezarlıklar ve Bolu Örneği”**,(Çevrimiçi), <http://www.egitim.aku.edu.tr/bahriata6.doc>, 21.02.2006.

mezarlık gibi okullarda sönüp gidiyor. Cansız, sönük, havasız ve karanlık yerlerde eğitim alıyorlar.”⁶.

Okulun bulunduğu yer, çocuğun motivasyonu açısından oldukça önemlidir. 5–6 yaşlarındaki çocukların, ailesinden ayrı olarak zaman geçireceği yer, ona yabancılik çekirtmeyecek kadar sıcak ve çekici olmalıdır. Bu sebeple okulların mezarlık yakınında kurulmuş olması, çok defa yazılarda eleştirilmiştir. Ancak bu durumun aksine, dönemin muallimlerinden Muallim Cevdet Bey⁷, Darûlmuallimin’de, geleceğin öğretmenlerine verdiği derslerde,

“çocukları sık sık mezarlıklara, türbelere götürünüz. Onların ailelerinden korkunç ve ürkütücü tarzda masallarla korkutulduğunu, mezarlıklardan geçerken ürkütüldüklerini akıldan çıkarmayınız. Bu sebeple onları küçük yaşta bu gibi yerlere götürünüz ve korkularını yok ediniz. Aksi takdirde korkak nesiller yetiştirmeye devam edeceğiz”⁸ gibi cümleleriyle, çocukları hayalcilikten öte, hayatın gerçekleriyle yetiştirmenin önemini vurgulamakla, sorunun okulların mezarlık kenarında yapılmış olmasının değil, asıl sorunun okul yapılarının elverişsizliği olduğunu belirtmektedir.

Sıbyan mekteplerinde eğitim verenlerin yani öğretmenlerin çoğu, mektebin yakınında bulunan caminin hocası ya da müezzini. Cami hocası mektepte çocuklara ders verir, sonrasında görevli olduğu camide dini vazifesini

---

⁶ Behram Lütü, “Eğer Maarif Bu ise «Yaşasın Cehalet» Derim”, **Mektep Âlemi**, 14 Kânûn-ı evvel 1329, No.10, s.1–2.

⁷ **Muallim Cevdet (Mehmet Cevdet İnançalp)**: (Bolu, Mayıs 1883-İstanbul, 3 Aralık 1935) Eğitimi, tarihçi, arşivci, kütüphaneci. Ailesi 1876–1877 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Niş’ten Bolu’ya göç etti. Mehmet Cevdet ortaokulu Bolu’da, liseyi Kastamonu’da tamamlayıp 1901’de İstanbul Erkek Öğretmen Okulu’nu (Darûlmuallimin) ikinci derece ile kazanıp edebiyat şubesine kayıt oldu. Darûlmuallimin’i 1903’te bitirip Darüşşafaka’da öğretmenliğe başladı. 1907’de Bakü İslam Cemaati’nin daveti üzerine gittiği Azerbaycan’da Darûlmuallimin’i kurdu. Bir yandan da Kafkasya’yı ve Rusya’yı tanıyıp Rusça öğrendi. Avrupa seyahatine çıkıp Cenevre, Zürih, Berlin, Viyana ve Paris’te bulundu. Paris’te sosyal bilimlerin çeşitli dallarıyla ilgili serbest dersleri takip edip pek çok tanınmış filozofla tanışma fırsatı buldu. 1910’da İstanbul’a dönerek 1931’e kadar çeşitli devlet okullarında terbiye, dilbilgisi, sosyoloji, din bilgisi, Farsça, Türkçe ve tarih-coğrafya dersleri okuttu, kütüphane memurluğu yaptı. 1932’de Başvekâlete bağlı Tarihi Evrakı Tetkik Heyeti Başkanlığı’na getirildi. Sağlığı elvermediğinden, 1935’te istifa etti. Aynı yıl İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Heyeti başkanlığı yaptığı sırada vefat etti. Kitapları için, kültür dostlarından oluşan bir heyetçe idaresine işaret eden değişik bir vakfiye de hazırlamıştı. Vakfiye şartları doğrultusunda, Osman Ergin’in girişimleriyle, bu değerli kütüphane İstanbul Belediyesi’ne bağışlanmış olup bugünkü Atatürk Kitaplığı koleksiyonu kapsamındadır. Muallim Cevdet Bey’in yayımlanmış, hazırlanıp da yayımlanamamış ve tasarlamış olduğu pek çok eseri mevcuttur. Bkz. Osman Ergin, **M.Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul 1937; Havva Koç, “İnançalp, Mehmet Cevdet (Muallim Cevdet)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.I, YKY, İstanbul 1999, 649.

de yerine getirirdi. Hoca ya da müezzinden başka, sıbyan mekteplerinde medreseden mezun olmuş kişiler de eğitim hizmetinde bulanabilmekteydi. 1868 yılında, sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere, İstanbul’da “Darülmüallimin-i Sıbyan” adı ile bir mektep kurulmuştu. Bu okula ek olarak yine İstanbul’da 36 örnek mektep kurularak sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirilmişti⁹.

Öğrenciler mektepte sadece okumayı öğrenirlerdi. Bunun için de önce “Kuran-ı Kerîm”i baştan sona ezberlemek gerekmekteydi. Mektebe başlayan çocuk, önce Arap alfabesinin tüm harflerini öğrenir, daha sonra Fatiha sûresi ile Kuran-ı Kerîm’i ezberlemeye başlar, sonra Kuran-ı Kerîm’in son sûrelerinin kısa olması dolayısıyla, sondan başa doğru ezberini tamamlardı. Çocuk sıbyan mektebini bitirince, sadece Arapça ezberlediğinden ve Arap alfabesini öğrendiğinden eline aldığı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir yazıyı okuyacak seviyeye gelememekteydi. Bu durumda, çocuklara ders veren hocaların dahi ellerine aldıkları bir mektubu okuyamadıklarını, saatlerce yazıya baktıklarını söylemek çocukları haklı görmeye yeter kanısındayız. Ayrıca Hüseyin Cahit [Yalçın] Bey de Meclis’te yaptığı bir konuşmasında, “*çocuklarımız onbir yıl okurlar, okuduklarını anlayacak seviye gelemeden, bir şey öğrenemedi mektepten çıkarlar*”, cümleleriyle bu durumdan şikâyet etmektedir¹⁰.

Sıbyan mektebinde harflerin öğretilmesiyle ilgili olarak, öğretim yöntemine dair şu tanımı verebiliriz:

“Arap harfleri toptan «Sessiz harf» muamelesi görüyorlardı. Hareke denilen küçük işaretlerle bu sessiz harfler seslendiriliyordu. Okutuluş tarzı şöyleydi.

_ Elif üstün e, elif esre i, elif ötre ü, Be üstün be, be esre bi, be ötre bü, Te üstün te, te esre ti, te ötre tü, Se üstün se, se esre si, se ötre sü...

Sonra «Tenvin» dedikleri «iki üstün, iki esre, iki ötre» geliyordu. O zaman harfler şöyle okunuyordu.

_ Ben, in, ün; ben bin, bün; ten, tin, tün...

Daha sonra sessiz olarak öğretilen harflerden dördü, bir de «imlâ harfleri» olarak «Elif, vav, he, ye» şeklinde gösteriliyordu.

---

⁸ Muallim Cevdet, “Mekteb-i İptidaiye Ahlâk ve Malumat-ı Medeniye Dersleri Programı Etrafında”, **Tedrisat Mecmuası**, IV-25, s.284.

⁹ Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK, Ankara 1996, s.8-9.

¹⁰ **M.M.Z.C.**, 11.2.1324, s. 20.

...Ne heceler, ne kelimeler, bizde en küçük bir bağlama yapmaya ve kendi dilimizde kullandığımız herhangi bir sese benzetip birini bu yolda hatırdı tutmaya imkân vermiyordu."¹¹.

Tanzimat Dönemine gelinceye kadar, sıbyan mekteplerinde, Arapça Elifba, Kuran, Tecvit ve İlm-i hâl okunur, namaz kılma öğrenilir, namaz sûreleri ve ayetleri ezberlenirdi. Bunun dışında yazı yazmayı öğrenmek programda yer almazdı. I. Mahmut'un annesi ve I. Abdülhamit tarafından yaptırılan sıbyan mekteplerinde Yazı, hatta Kitabet dersleri de programa konmuş, ancak uygulama genele ulaşmadığından kaldırılmıştır¹².

1847'de yayımlanan talimatname ile programda yer alan dersler arasına harekeli Türkçe, Muhtasar (Kısa) Ahlâk Risaleleri, Türkçe Tecvit, Türkçe İlm-i hâl ve Yazı dersleri ilâve edilmiştir¹³. 1869 tarihli Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi'nde ise programa; Elifba, Kuran, Tecvit ve Ahlâka dair Risaleler, İlm-i hâl, Yazı, Hesap, Muhtasar Osmanlı Tarihi, Coğrafya ve Faydalı Bilgiler gibi dersler eklenmiştir¹⁴. Bu derslerin, ilkokul programına alınmış olması eğitimin modernleşmesi açısından oldukça önemlidir. 1846'da programda yer alan yazı yazmayı öğrenme, 1869'da ise tarih, coğrafya ve hesap gibi din dışı derslerin programda yer alması, toplumun düşünce yapısındaki değişimin de bir göstergesidir. Programa eklenen derslerin uygulanması her ne kadar gecikmiş olsa da, ileride yapılacak yeniliklere zemin hazırlaması bakımından dikkate değerdir.

Sıbyan mekteplerinin fiziki yapısına bakıldığında, genellikle üstü kubbeli, altı hasır döşemeli, aşağı yukarı 60 öğrenci alabilecek kadar geniş bir oda görülmektedir. Bu odanın yanında hoca ile onun yardımcısı olan kalfanın oturdukları küçük bir oda bulunmaktadır. Öğrenciler yerde, minder üstünde diz çökerek otururlar, öğrencilerin ve hocanın önünde rahleleri vardır¹⁵.

---

¹¹ Hasan Ali Yücel, **Geçtiğim Günlerden**, İstanbul 1990, s.41.

¹² Vedat Günyol, a.g.m, s.656.

¹³ Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Birinci Basılış, İstanbul 1930, s. 100; Yahya Akyüz, a.g.e, s.148.

¹⁴ "Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, 1 Eylül 1869", **Düstür**, Birinci Tertip, c.II, s.184-219, Madde:6.

¹⁵ Mefail Hızlı, **Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri**, Bursa 1999, s.38-39.

Mektepler genellikle iki katlıdır. Tamamen ev yapısına benzemektedir. Çocuklara eğitim ikinci katta verilmektedir. Bunun nedeni ise şöyle açıklanmaktadır:

“Çocukların rutubetten korunmaları meselesi (nitekim kitaplıklar da, kitapların rutubetten korunabilmesi için üst katlarda yapılmıştı), ders sırasında sokağın günlük gürültülerinden kaçma ve daha uygun bir ışıklandırma arzusu dersliklerin üst katlara yerleştirilmesinin belli başlı sebepleriydi. Zemin katta bazen dükkânlar yer alıyor, bazen de kapalı oyun yerleri, helâlar, çeşmeler, sebiller bulunuyordu.”¹⁶.

Sıbyan mekteplerinin fiziksel yapılarının ev yapısıyla benzer olması çocuğun evinden ayrılıp yabancı bir ortama girmesinin olumsuz etkilerini azaltmak sebebiyledir. Burada çocuk için öğrenmeyi etkileyecek mekânsal olumsuzluğun aza indirgenmesi amacı güdülmüştür¹⁷.

Hoca bir sedirde oturur. Yanında falaka, değnekler ve uzunca bir sopa bulunur. Odada hocanın görebileceği bir yerde çocukların gelip gelmediklerini gösteren bir tür devam çizelgesi diyebileceğimiz “geldi-gitti” tahtası mevcuttur¹⁸.

Sıbyan mekteplerinin sıhhiyeti konusunda yazılan şu cümleler, okulların sağlıklı ortamlara sahip olmadıklarını gözler önüne sermektedir:

“60–70 kişi için tek helâ vardı. Sıkışan kapıdaki asılı tahtaya göz diker, eğer beyaz tarafı çevrikse sıra kapmak için hemen fırlar, helâyâ yollanırdı. Yok, tahtanın kara tarafı dönükse tamam. Artık işi yoksa sallansın dursun...”

Burada o kadar çok usanır ve boğulurduk ki. (Paydos) un adı (Azat)tı. Gerçekten bu mektebin yüklediği sıkıntılar, zorluklar bizleri bir esirden ayırt edilemeyecek duruma getirmişti. Paydos olunca, “Azat buzat, sıkıntı kesat” diye bağırırız, hoptaya zıplaya mahalle aralarına dağılırdık.”¹⁹.

İkinci Meşrutiyet’e kadar sıbyan mekteplerine devlet tarafından ayrılan bir bütçe bulunmamaktaydı. Bu sebeple mekteplerin açılması ve tüm giderlerinin karşılanması, padişahın özel hazinesinden, sultanların ya da

---

¹⁶ Özgönül Aksoy, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul 1968, s.150; Mefail Hızlı, a.g.e., s. 38.

¹⁷ Mefail Hızlı, a.g.e, s.37.

¹⁸ Vedat Günyol, a.g.m., s.656.

variyetli kişilerin vakfiyelerinden karşılanmaktaydı. Vakıf harici olan mektepler ise varlığını, öğrencilerin velilerinden alınan haftalıklarla sağlayabilmekteydi.

Bu konuda bir sıbyan mektebindeki uygulama şu cümlelerle anlatılmaktadır; *“Mektep paralıydı. Herkes gücüne göre azı kalfaya; çoğu da hocaya verilmek üzere cumartesi günleri (O zaman hafta başı cumartesi idi) haftalıklarını getirirlerdi. Bu, on paradan kırk paraya kadar değişirdi. (O devirde on para ile beş paralık pide, beş paralık da köfte alınır, karın doyulurdu.)”*²⁰.

Sıbyan mekteplerinde, kız-erkek karma eğitim görebildikleri gibi, sadece kız ya da sadece erkek sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı. Sıbyan mekteplerine genel bir ortalama ile “4–11 yaş” arasındaki çocuklar devam etmekteydi. Anadolu’da bulunan çocuklar “4 yaşında” sıbyan mektebine başlatılırken, İstanbul’da okula başlama yaşı “5–6 yaş” olarak değişebilmekteydi. Yazılmış olan çoğu anılarda, sıbyan mekteplerine başlama yaşının, “4 yaş, 4 ay, 4 gün” olduğu söylenir ki, bu halk arasında bir gelenek olarak uzun süre sürdürülmüştür²¹. 1824 fermanıyla birlikte ülke genelinde ilköğretim mecbûri tutulmuş olmasına rağmen, bu karar gelir noksanı ve ehliyetli hoca azlığı, bina yokluğu gibi sebeplerle uygulama imkânı bulamamıştı. Bu fermana benzer şekilde, dönem dönem yinelenen mecbûriyet durumu, 1913 kanunnamesiyle yasalaştırılmıştı²².

Sıbyan mektebine başlama, başlı başına bir tören niteliğinde idi. “5–6 yaşında” olan öğrenim çağındaki çocuklar, «bed’i besmele cemiyeti», halk dilinde «âmin töreni» ile mektebe başlardı.

Mektebe başlama zengin kişilerde farklı yoksul kişilerde farklı olduğu gibi saray çevresinde ise daha başka gerçekleşen bir törendi. Osmanlı padişahının öğrenim çağına gelen çocuğu, yani şehzade için tayin edilen hoca ve davetliler huzurunda önce Şeyhülislam, Elifbada bulunan harflerden “elif”den “ye”ye kadar kendi okuduklarını tekrarlatmak üzere okutur, sonra da

---

¹⁹ Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları 1908–1940**, İstanbul 1968, s. 3.

²⁰ A.g.e., s. 2.

²¹ Hasan Ali Yücel, a.g.e, s.38; Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Eti Senin, Kemiği Benim**, İstanbul 1963, s.3; Ercüment Ekrem Talu, **Dünden Hatıralar**, İstanbul 1945, s.32.

dua ederdi. Şehzade Elifbayı okuduktan sonra Şeyhülislam'ın elini öpmeye yönelir, ancak Şeyhülislam elini öptürmeyerek şehzadenin omzunu öperdi. Sadrazam da adet olduğu üzere Şeyhülislam'a şehzadenin derse başlaması onuruna kendisine, alfabe, altın sırmalı bir cüz kesesi ve altın kakmalı bir gümüş hilâl hediye ederdi²³. Tüm bu seremoniden sonra şehzade hocasına teslim edilmek suretiyle tören sona ererdi.

Örneğin, 1831 senesinde Şehzade Abdülmecit'in bed'i besmele cemiyeti II. Mahmut'un huzurunda Üsküdar'da İbrahim Ağa çayırında, Osman Paşa kasrı önünde, kurulan on sekiz direkli gayet süslü otağlar (çayırklar) içinde ve ihtişamlı bir şekilde yapılmıştır. Bu törene devrin bütün vezirleri, askerî ve ilmî ricali, halktan arzu edenlerle, İstanbul'un türlü semtlerinden gelen birçok okulun öğrencileri katılmıştır. Törenden sonra gerek büyükler ve gerek halk için kurulan çadırlarda ziyafetler verilmiş, bilhassa pilav zerdeleri yenilmiştir²⁴.

Halk arasında yapılan âmin törenleri ise çocuğun ailesinin maddi durumuna göre şekillenmekteydi²⁵. Eğer çocuğun ailesi fakirse öğrenim çağına gelen çocuk, babası tarafından okula götürülür, hocasının eli öptürülür, “*eti senin, kemiği benim*” cümlesi ile çocuk babası tarafından hocaya teslim edilirdi.

Eğer aile orta halli ise çocuk giydirilir, eş dostla birlikte çocuk okula götürülür, duası yaptırılır ve ardından çocuğun ailesi tarafından diğer öğrencilere, kalfaya ve hocaya adet olduğu üzere belli miktarda para verilmek suretiyle tören tamamlanırdı.

Zengin ailelerin mektebe başlama töreni ise daha gösterişli olmaktadır. Çocuğun ailesi yapılacak bu tören için hocaya haber gönderir, hoca da öğrencilerine, “*yarın âmin töreni var, güzelce giyinin gelin*” uyarısını yapardı. Bu öğrenci grubu âmin alayı adıyla törende hazır bulunurdu. Okunan ilâhi ve

---

²² “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı 23 Eylül 1329 (1913)”, Madde:1, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.V, s.804-823.

²³ M. Şakir Ülkütaşır, “Sıbyan Mekteplerinde Tören”, **Ülkü Dergisi**, Seri:3, Sayı:32, Ağustos 1949, s.16.

²⁴ A.g.m.

²⁵ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, **Türkler**, Cilt:15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.41.

duaların ardından âmin diye bağırımlarından dolayı bu öğrenci grubuna âmin alayı denilmiştir.

Tören öncesi çocuk giydirilir, bugün dahi gelenek halinde sürdürülen sünnet çocuklarının evliya ziyaretleri gibi, önce çocuk akrabalarına götürülür, büyüklerin elleri öptürülür, sonra da İstanbul'un meşhur evliyalari ziyaret ettirilirdi. İstanbul'da evliya ziyareti özellikle Eyüp Sultan'a olurdu.

Törenler eğer mevsim gereği kandil varsa kandil günü; yoksa Perşembe ya da pazartesi günleri yapılırdı. Âmin alayı çocuğun evine gider, mektebe başlayacak çocuk faytona bindirilerek okuluna götürölmek üzere yola çıkardı. Bazen fayton yerine istenirse çocuk midilli cinsi küçük bir ata da bindirilebilirdi.

Çocuk mahalleler arasında ilâhiler söylenerek gezdirilir, mısra aralarında âmin alayı da “âmin” sesleriyle bağrışlırdı. Söylenen ilâhiler arasında Yunus Emre'nin “Ötme Bülbül”, “Şol Cennetin İrmakları” yer alırken, Tanzimat'tan sonra ise halk şarkısı niteliğinde “Ey Gaziler”, “Sivastopol” gibi marşlar da söylenmeye başlamıştı²⁶.

Civar mahalleler dolaşıldıktan sonra tekrar çocuğun evine dönölür, evin kapısı önünde;

“Allah Allah inallah celilül cebbâr, muinüssettâr, hâlikulleyli vennehâr, lâyezal, zülcelâl, birdir Allah; erin erliğine, hakkın birliğine; din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.” cümleleriyle başlayan Gülbânk denilen dua hep bir ağızdan okunarak sokaktaki tören de biterdi²⁷.

Evde tören için hazırlanan odada, hoca ile öğrenci karşılıklı yerde minderin üzerine otururlar ve rahleleri üzerine konulan elifbadan hoca çocuğa harfleri okutmaya başlardı. Hoca önce besmele çeker ve “*Ey Tanrım kolaylaştır, güçleştirme, okumasını hayır ile bitir*” anlamına gelen “*Rabbi yessir. Ve lâtuassir-Rabbi temim-Bil hayır.*” duası ile çocuğa ilk üç harfi, “*bir nokta, iki nokta, üç nokta*” diyerek noktaları, “*üstün, esre, ötre*” gibi harekeleri okutmak kaydıyla ilk dersini orada verirdi. Çocuk dersi bitirince ayağa kalkar,

---

²⁶ Osman Nuri Ergin, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi**, I-II, İstanbul 1997, s. 93.

²⁷ Osman Nuri Ergin, a.g.e, s.94-95; M. Şakir Ülkütaşır, a.g.m, s.17.

önce hocasının sonra da tüm davetlilerin elini öper, içlerinden bir öğrenci Kuran-ı Kerîm'den bir dua okur, sonra da konuklara yemek ya da lokma ikram edilirdi²⁸.

Törene katılan ilâhicilere ve âmin alayına, öğrenci, kalfa ve hocaya çocuğun ailesi tarafından belli bir miktar para ödenir, ayrıca kalfaya ve hocaya kumaş vs. hediyeler de verilirdi.

Okula başlama öncesi yapılan bu tören, okula başlayacak çocuğu ve ailesini gururlandıran bir seremoniydi. Çünkü yapılan hazırlıklar ve geleneksel tören çocuğun büyüdüğünü gösteren onurlu bir harekete dönüşmekteydi. Böylece okula başlama, dualı ve hayırlı sözlerle yapılmak kaydıyla çocuğun topluma faydalı olacağı inancı kazanılmaktaydı. Yapılanlar bir anlamda dinsel bir törendi.

Hasan-Âli Yücel, anılarında okula başladığı günü şöyle anlatmaktadır:

“Babam bir Perşembe günü beni aldı. Yolgeçen mektebine götürdü. Yaşım:4. Tarih, XX. asrın ilk yılı. Doğumumdan dört sene, dört ay geçmiş. Çocuklar için bu yaşta okumaya başlamak sünnet-i seniyye imiş. Kıyafetim: Nefti kadife ceket, kısa pantolon. Başımda kırmızı fes. Kadife ceketin beyaz yakası altına geçmiş beyaz ipek kordonun ucunda bir düdük. Bu da sol yana cebime sokulu. Sağ omzumdan sol bölge doğru asılmış yeşil kadife üstüne sarı sırma işlemeli bir cüz kesesi. (O zaman çanta âdeti daha çıkmamıştı.)...”²⁹.

Hasan-Âli Yücel, anılarının devamında, âmin töreninin aslında okula başlayan çocuğun evinde yapıldığını, ancak babasının bu tür gösterişleri sevmediğinden törenin okulda yapıldığından bahsetmektedir³⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere tören, çocuğun ailesinin isteğine göre evde ya da okulda olabilmektedir.

1911 yılına ait bir âmin alayı tasvir edilirken, çocukların hep bir ağızdan söyledikleri şu ilahi dönemin eğitim alanındaki imkânsızlıklarını da gözlerönüne sermektedir:

“Kapusu yok bacası yok

---

²⁸ İsmail Kara-Ali Birinci, **Mahalle Mektebi Hatıraları, Âmin Alayı-Mektep İlâhileri**, İstanbul 1997, s. 53– 58; Hasan Ali Yücel, a.g.e, s.39.

²⁹ Hasan Ali Yücel, a.g.e, s.38.

³⁰ A.g.e., s.40.

*Ders alacak hocası yok
Hu Mevlam hu hu hu
Yarab kime yalvarayım*”³¹.

Sıbyan mektebinde yapılan törenin bir başkası da “fergâba çıkma” diye bilinen bir törendi³². Fergâp, Amme cüzündeki “Elem neşrahleke” sûresinin son kelimesi idi. Kuran okuyan çocuk fergâp deyince arkasında bekleyen kalfa, çocuğun başından fesini kapar, sırmalı cüz kesesini çocuğun başına giydirir, sonra da bevvap³³, çocuğu evine götürürdü. Sokaktan geçen çocuğu gören çevre halkı, çocuğun Amme cüzünü bitirdiğini yani fergâba çıktığını anlar ve onu alkışlardı. Çocuğun ailesi bevvaba, kalfaya ve hocaya hediyeler vererek teşekkürlerini bildirirlerdi. Çocuklar arasında “*Fergâp! Fergâp! Fesini de kap*” tekerlemesi meşhurdu³⁴.

Bir fergâp töreni şöyle anlatılmaktadır:

*“Artık ben sûreleri sökmüş, fergâba gelmişim... İsmail Efendi'nin önünde «Elem neşrahleke» sûresini okuyordum. Ben «Ve ilâ Rabbike Fergâp» deyince başımdan fesimi biri kaptı. Birdenbire ne olduğunu şaşırđım. Bütün çocuklarda hep bir ağızdan bir şeyler bağıryorlardı. Büsbütün afallamıştım. Hocam ilk defa,
_Bak okumayı öğrendin buraya kadar geldin. Bundan sonra kolayca istediğini okuyacaksın, gibi sözler söyler ve ben de bunların anlamını düşünürken açık fessiz başıma birdenbire bir şey geçirdiler. Şaşkınlığım büsbütün artmıştı...”*³⁵.

Başta geçirilen cüz kesesiydi. Kalfa, fergâba çıkan çocuğu evine götürmüş ve çocuğun bir büyüğünden bahşış alarak tekrar fesini kafasına giydirmek koşuluyla âdeti tamamlamıştı. Gerçekleştirilen bu süreç, aslında çocuğu ödüllendirmektir. Çünkü çocuk hem okulunda arkadaşları arasında başarısını gösteriyor, hem de evine giderken mahallesindeki kişilere başarısını kanıtlıyordu. Bu törenin yetişkinler tarafından anlamı başarı göstermek iken,

³¹ Şahap Rıza, “Küçük Mektepler”, **Guvaze**, 15 Haziran 1911,no.11, s.1.

³² Hasan-Âli Yücel, bu törenin hangi temele dayandığını kendi cümleleriyle şöyle açıklıyor: “*Bu gelenek esasında güzel bir şeydi. Fakat seneler senesi bunun ne olduğunu anlayamamıştım. ... Kuran'ın tercümesini okurken, bunun sebebini bulmuştum. Bu sûre, Hz. Muhammed'e kolaylık üzerine, herhalde onun sıkıntılı bir anında inmişti. Okuma gibi güç bir işi başaran çocuğa bunu okutarak Allah'ın ve Peygamberinin yardımını ona hatırlatmak isteniyordu. Ne mânâlı bir anlayış ve anlatış; fakat anlayıp anlatmak şartıyla...*” A.g.e., s.43–44.

³³ **Bevvap**: Arapça kapıcı, kapı bekçisi demektir. Özellikle mektep kapıcıları için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü**, I, İstanbul 1983, s.212.

³⁴ M. Şakir Ülkütaşır, a.g.m, s.18.

henüz 4–5 yaşlarındaki bir çocuğun bu olayı anlaması doğal olarak pek mümkün değildi. Yukarıda verdiğimiz anıda da vurgulandığı üzere çocuk olay karşısında şaşırmıştır. Devamında ise “Okuldan Langa’daki evimize kadar utanarak yürümüştüm”³⁶ demekle, çocuğun psikolojik yapısını da ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir durum olarak “Biz o küçük çocuklar, anlamını kavramadığımız, ne demek olduğunu bilmediğimiz o sözleri ne diye, nasıl, niçin ezberledik? Kafamızı nelerle doldurdular!...”³⁷ cümleleriyle sıbyan mekteplerinin öğretim metodları da eleştirilmektedir.

Bundan başka Kuran-ı Kerîm’i baştan sona okuyan çocuk için “Hatim Cemiyeti”, yazı yazabilen çocuk için de “Ketebe Cemiyeti” yapılan diğer törenler arasındaydı. Bu törenler çoğu zaman yemekli ve davetli olurdu. Yazı konusunda bir sıbyan mektebindeki uygulama şöyledir:

“ Mahalle mekteplerinin ekserisinde yazı olmadığından yazıya heves eden çocuklar özel olarak ücretle hanesinde yazı meşki veren muallimin ikametgâhına gitmeye mecbûrdur. Önce sülüs, sonra nesih hatlarını yazmayı öğrenir. Bundan sonrası ketebe almaktır...”³⁸.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1920’li yıllara kadar devam eden sıbyan mekteplerindeki bu tür törenler, günümüzde dahi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Öğrenim çağına gelmiş çocuklara “din bilgisi öğretmek” amacıyla sadece Kuran-ı Kerîm’in okutulmasının öğretildiği ve amaç edinildiği sıbyan mekteplerini bir noktada bugünün kuran kurslarına benzetmek yanlış olmasa gerektir.

Âmin töreni ya da fergâba çıkma geleneği bugün varlığını sürdürmüyorsa da, bunun yanında, “hatim cemiyeti” çoğu yerde yemekli ve davetli şekilde yapılmaktadır. Kuran-ı Kerîm’i baştan sona Arap harfleriyle okumasını öğrenen çocuk evinde, davetliler huzurunda Kuran’dan bölümler okur, dualar okunur ve sonunda davetlilere yemekler ikram edilir. Annesi tarafından çocuğa Kuran’ı okumayı öğrendiğinden dolayı altın takılır. Bu, yaşayan bir gelenek olarak hâlâ devam etmektedir.

---

³⁵ Hasan Ali Yücel, a.g.e, s.43.

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Aziz Nesin, **Böyle Gelmiş Böyle Gitmez**, İstanbul 1969, s.26–27.

³⁸ Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul 2001, s. 18–19.

Sıbyan mekteplerinde cezalar daha çok bedenî cezalar olarak uygulanmaktaydı. Hocanın minderinin yanında daima uzun bir değnek bulunurdu. En ağır ceza falaka idi. Öğrencinin suçuna göre çeşitli cezalar verilirdi³⁹.

Sıbyan mekteplerinde ahlâk ve düzeni sağlama yönünden suçun cinsine ve derecesine göre, örneğin tembellik ve yaramazlık gibi hallerde, çocuğun minderinin hocadan uzaklaştırılması, azarlama gibi manevi; sövme, dövme veya dinî vazifelerin yapılmaması hallerinde ise kulak çekme, el veya değnekle vurma ve nihayet falakaya yatırma gibi bedenî cezalar ile temin edilirdi⁴⁰.

Falaka, iki ucundan kalınca bir ip ile yahut zincirle bağlanmış, bir metre kadar uzunlukta kalın bir değnekten ibaretti. Falakaya yatırılacak çocuğun önce ayakları değnek ile ip arasına sokulur, sonra değnek döndürülürdü. Böylece ayakları değnek ile ip arasında iyice sıkıştırıldıktan sonra iki kuvvetli çocuk değneği iki ucundan yakalayıp, havaya kaldırır ve hoca da sopasıyla, cezalı çocuğun tabanlarına vururdu⁴¹. Kız öğrencilere falaka uygulanmazdı. Sadece ellerine vurmaya üzere ceza verilirdi.

Dayak cezası 1848 yılına ait maarif layihası ile yasak edilmiş olmasına rağmen uzun yıllar devam etmiştir. Atatürk'ün Selanik'te teyzesinin yanında bulunduğu sırada kısa bir süre gittiği sivil okuldan ayrılış nedeni okulda bir hocası tarafından dövülmesidir. Atatürk olayı şöyle anlatmaktadır:

*“- Selanik'te Mülkiye Mektebi'ne kayıt oldum. Mektep'te Kaymak Hafız isminde bir hoca vardı. Birgün sınıfta bir arkadaşla kavga ettim. Çok gürültü oldu. Hoca beni yakaladı ve dövdü. Bütün vücudum kan içinde kaldı. Büyük validem artık mektepte okumama karşı çıktı ve beni okuldan aldı.”*⁴²

Hatta bazı iptidaiye mekteplerinde bile dayak cezası zaman zaman uygulanmıştı⁴³. Tanin Gazetesi yazarlarından, Ahmet Şerif Bey'in 1 Şubat

---

³⁹ Vedat Günyol, a.g.m, s. 658.

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ Aynı yer.

⁴² **Türkün Altın Kitabı, Gazinin Hayatı**, Türk Neşriyat Yurdu, 1928, s.12.

⁴³ Ahmet Rasim, **Falaka**, İstanbul 1987, s.93-112.

1910 tarihli Erzin (Adana'nın Yeşilkent Bucağı) gezi notlarında⁴⁴ gizlice izlediği bir dershanede hocanın sopayı nasıl kullandığı, şöyle anlatılmaktadır;

“Epeyce kalabalık olan çocuklar, iki dershaneye bölünmüşlerdir. Kapılar kapalı, hatta birisi, kilitli olduğundan, sessizce pencerelerden içeri göz gezdirdim. Hocanın elindeki sopa, rahlelere, çocukların bazı organlarına rastlıyor, ateş saçıyordu.

*Kimsenin haberi olmaksızın girdiğim okuldan, yine böyle çıktım. Öğretmenlerden, zaten herkes şikâyetçidir. Hiç olmazsa, o korkunç sopalar ile o kadar çok oynamasalar.”*⁴⁵.

Dayağın yasaklanması okullarda uzun bir süre uygulanmamıştır. 1924 yılında, *“Bir hoca talebesini öldürmek hakkına haiz midir? Mektepte yediği dayak yüzünden ölen çocuk”* başlıklı bir gazete haberi, okullarda dayağın devam ettiğini gösteren bir delildir. Gazete haberinde olay şu cümlelerle anlatılmaktadır:

*“Sütlüce mektebinde, ezber bir dersi kekeleyerek okuduğu için Hocası tarafından vahşice dövülen masum bir yavrunun vefatı bize bu suali sorduruyor. Sütlüce Nümüne Mektebi talebesinden Fevzi Efendi, Hocasının verdiği Kuran sûrelerini ezberleyemeyince dayak yedi. Sözle bağırdı, sonra üzerine değnek ile saldırıp, çocuğu fena halde dövdü. Fevzi Efendi, Hasköy’de mülazım Hasan Efendi’nin oğludur.”*⁴⁶.

Sıbyan mekteplerinde cezanın yanında bir de ödül mekanizması vardı. Bu da aferin, tahsin, takdir, taltif ve imtiyaz belgeleriydi. Günümüzün bir tür teşekkür ve takdir belgeleri sayabileceğimiz bu belgeler karne niteliği de taşımaktaydı. Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın özel arşivinden edindiğimiz aferin ve tahsin belgeleri günün uygulamaları hakkında bilgi verir niteliktedir. Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz Cavit Baysun'un ilkokul diploması da, dersleri ve notları tespit etmek açısından önemlidir⁴⁷.

---

⁴⁴ Ahmet Şerif Bey gazeteci kimliğiyle, 1910–1912 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerini dolaşmak suretiyle devletin çeşitli yerlerinin durumlarıyla ilgili notlar almıştır. Tanin gazetesinde yayınladığı bu gezi notları içerisinde inceleme yaptığı yerlerin eğitim sistemine dair bilgilerini de ayrıntılı olarak yazmıştır. Çalışma konumuz için oldukça önemli bilgiler veren, dönemin gazetecilerinden Ahmet Şerif Bey'in ülkenin çeşitli yerlerine yapmış olduğu gezilerinden tezimizin ilgili bölümlerinde yer vermeyi uygun gördük.

⁴⁵ Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, TTK, Ankara 1999, s.137.

⁴⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Haziran 1924, 38. Çocuğun fotoğrafı için Bkz. Ek.2.

⁴⁷ Bkz. Ek.3.

Ödül ve ceza sistemini dönemin öğrencileri şöyle anlatmaktadır:

“O zamanlar haftalık tatil cuma günleri olurdu. Salı ve Perşembe günleri öğleye kadardı. Perşembe günleri derslerden sonra okulun önünde dizilir, verilen ödülleri cezaları izler, bir şarkı söyler, üç kez «Padişahım çok yaşa!» diye bağırıktan sonra dağılırdık. Ödüller şunlardı: aferin, iki aferin alana bir tahsin, iki tahsin alan bir takdir, iki takdir alana bir taltif, iki taltif alana bir imtiyaz verilirdi. İmtiyaz pek ulaşılamayan bir ödüldü. Bu ödüller sırasıyla boyutları artan süslü, renkli, güzel yazılı kâğıtlardı. Cezalarda ihtar, iki kez ihtar alana bir tevbih, iki kez tevbih alana bir izinsiz verilirdi. Cezalar sözle olur, izinsiz alan öğrenci arkadaşları gittikten sonra yarım saat, bir saat, ya da daha uzun süre alıkonulurdu, sanırım. Sözü edilen falaka bizim okulumuzda yoktu, mahalle mektebinde de gördüğümü hatırlamıyorum.”⁴⁸

Sıbyan mektepleri Cuma günleri hariç olmak üzere her gün açıktı. Perşembe ve Salı günleri öğlene kadar açık olmak üzere, yarım gün eğitim verilmekteydi. 1869 yılı Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi'nin 6. maddesi uyarınca sıbyan mekteplerinin eğitim süresi “4 yıl” olarak yasalaşmıştı⁴⁹.

Sıbyan mektepleri Tevhid-i Tedrisat yasasına kadar sayıları az da olsa iptidaiye mektepleriyle birlikte eğitim vermeye devam etmiştir. İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nin Mayıs 1924 tarihinde sıbyan mekteplerinin kapatılmasına dair verdiği demeç önemlidir. Şöyleki;

“Mahalle aralarında imamlar ve bu kabil bazı kimseler tarafından idare edilen vakıf ve sıbyan mektepleri kapatılmaktadır. Buralara devam eden çocuklar semtlerine göre mevcut iptidaiye mekteplerine alınacak ve bu mekteplerin faaliyetleri hitam bulacaktır. Binaenaleyh işbu mekteplere devam eden çocukların velileri vakit geçirmeden çocuklarıyla birlikte civarlarında bulunan resmi iptidaiye mekteplerine müracaat ederek, nüfus tezkeresi, aşı şahadetnamesi, sıhhat raporu ve tahsil etmekte oldukları mektepten alacakları nakil ilm-ü haberini beraber alarak çocuklarını bu sene muallimleri huzuruyla imtihanları icra edilmek üzere mekâtib-i mezkûreye kayıt ettirmeleri beyan olunur.”⁵⁰

Sıbyan mektepleri hakkında verdiğimiz bu genel bilgileri, Yusuf Akçura'nın okul yıllarını hikâye ettiği yazısından bir alıntı ile sonuçlandırıyoruz:

⁴⁸ M. Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü**, I, Ankara 1986, s.12–13.

⁴⁹ “Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, 1 Eylül 1869”, **Düstûr**, Birinci Tertip, c.II, s.184–219.

⁵⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Mayıs 1924, 20.

“ Efendiler, şöyle bir gözünüzü kapayıp, İstanbul’da geçirdiğiniz mektep hayatınızı hatırlayınız. İptidaiyedesiniz: Fatih, Cerrahpaşa yahut Karacaahmet tepesinin yamacında, eski, kirli gümüş rengine, başları eğilmiş, belleri bükülmüş, ihtiyar ahşap evler karışık kalabalığı arasına sıkışıp kalmış, bir sebil üstünde yahut bir çeşme yanında bir taş mektep... Siz orada Amme, Tebareke cüzleri okuduğunuz, mızraklı ilm-i hâl, tecvit, karabaş ezberlediniz, azıcıkta Türkçe ibare söktünüz.

Hoca Efendi’niz, mahallenin imamı, uzak bir Selâtin Camiinin hatibi olduğu için, mektebe daima gelemeydi. «Kalfa»ndı, çocukların çantalarını, sefer taslarını taşır, çocuklara iki de bir de «Efendibaba ne söylesek a, bana mest üstünden giyecek yemeni alıversin» yahut «Evde kahve şekeri bitmiş, ne olur bey baban bir okka şeker alıverse» diye yalvarır. Böyle bir halifenin, şakirdlerine karşı hüküm-ü nüfuzu, terbiyevi tesiri tabii hiç yoktur. Ara sıra «Hoca Efendi»nin oğlu, yeğeni, akrabası Hafız Efendi de, sağlam ve can yakan sopasıyla zuhur eder. Hafız Efendi, mektebin en korkunç simasıdır. Cüzü dinletmek için önüne gitmeden evvel, hiddetini yumuşatmak için hocaya hazırlanan haftalıklar ona takdim olunur. Hoca, Kalfa, Hafız Efendiler yokken mektepte bir curcunadır gider. Cüz keseleri havada uçar, minderler bir sıradan öbür sıraya top kalesi gibi fırlatılır. 7–8 yaşındaki çocukların hiç işitmemesi lâzım gelen sözler haykırılır... Hâsılı mahalle mektebinde hemen hiçbir şey öğretilmez. Mektebin şakirdlerine iyi terbiye verebilecek hiçbir mürebbisi yoktur. Evet, mahalle mekteplerimiz pek kusurludur...

Mahalle Mekteplerinin kat’i bir hedefi, bir emeli, bir ideali vardır: Küçük çocukları Müslüman yapmak... Mahalle Mektebi, Müslüman mektebidir.”⁵¹.

B. Ana Mekteplerinin Kurulması

İkinci Meşrutiyet’in ilânı ile başlayan yeni dönemde eğitimi yakından ilgilendiren Avrupa’daki gelişmeler, yabancı eserlerin tercüme ile takip edilmiştir. Böylece Batı dünyası, özellikle Almanya ve Fransa’nın eğitim sistemi incelenmiş, bu incelemelerin etkisiyle Türk eğitim sisteminde yeni oluşumlara ve yeni kurumlara yer verilmiştir.

Bunlardan biri de 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’nda kabul edildiği üzere, ilköğretimin içinde yer alan ana mektepleridir. Osmanlı Devleti’nde ana mektepleri ilk önce özel okullar olarak

---

⁵¹ Yusuf Akçuraoğlu, “Emel (İdeal)”, *Türk Yurdu*, s.484–485.

kurulmuştu. Örneğin Selanik'te 1893'de Terakki okulunun açtığı “Valide Mektebi”ni⁵², 1896'da Ermenilerin Adapazarı'nda açtıkları “Ana Mektebi”ni⁵³ kurulan özel ana mektepleri arasında söyleyebiliriz. Ana mektebi terimi yanında “Valide Mektebi”, “Çocuk Bahçesi”, “Çocuk Yuvası” gibi tabirler de kullanılmıştır.

Özel okul olarak 1909 yılında İstanbul'a bir Ana okulu açılmıştır. Gazeteye verilen ilân okulu şu cümlelerle tanıtmaktadır:

“İsmet Haydar ve Azize Haydar Hanımlar tarafından irfan ve terbiye-i nisvan nokta-i nazarından memleketimiz için badehû terakkiyat olacak bir müessese meydana getiriliyor:

Beyazıt'ta Mithat Paşa Caddesi'nde «Ana Mektebi» namıyla 4 iptidai ve 3 Rüşdî sınıflarını da ihtiva etmek üzere bir mektep küşat edilmiştir.

Mektep teşkilatında çocuk terbiyesi esasına son derece riayet edilmiş, dershaneler o surette tanzim, saat-i iştilal kavaid-i mezkûreye tatbiken tayin edilmiştir. Mektep teşkilatında esas, kızların 8–15 yaşına kadar devamlarıdır.

Velhasıl talebatın riyazat-ı bedeniyelerine (beden terbiyelerine), terbiye-i ahlâkiyelerine pek ziyade dikkat ve itina gösterilecek, bu hususta her türlü fedakârlıktan geri durulmayacaktır.

Memleketimizde böyle bir müessese, irfan ve terbiyede olan ihtiyacın fazlalığını takdir edenlerce bu teşebbüsten dolayı memnun olmamak kâbil değildir.”⁵⁴.

Yine Selanik'teki okula benzer şekilde 1915 senesinde Satı Bey⁵⁵'in Selanik Fevziye Mektebi idare heyeti ortaklığı ile İstanbul'da “Yeni Mektep” adıyla açtığı “Çocuk yuvası” özel ana okulları arasında sayılmaktadır. Açılan

---

⁵² Mehmet Alkan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları (1877–2000)**, Terakki Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.63.

⁵³ Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s.34.

⁵⁴ **Tanin**, 24 Haziran 1909, 291.

⁵⁵ **Satı Bey**: (Sana, Yemen 1880-Bağdat, 23 Aralık 1968) Eğitimci. Satı el-Husrî diye de bilinir. Mülkiye'nin idadî ve yüksek kısımlarını bitirdi (1900). Yanya İdadisi'nde öğretmenken aynı yerde maiyet memurluğu stajını yapıp kaymakam oldu. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra gittiği İstanbul'da, Eylül 1908'de Darülmuallimin-i İptidaiye Müdürlüğüne ve pedagoji öğretmenliğine getirildi. Darülmuallimin-i Âliye müdürü oldu. Bu görevinden 1912'de istifa etti. 5 Ekim 1913'te atandığı Darüşşafaka Müdürlüğünden 21 Nisan 1914'te ayrıldı. 1915'te Darülmürebbiyat'ı kurdu. Mütareke'den sonra hizmetine girdiği Suriye'de eğitim bakanlığı yaptı. 1920'de Irak'a geçti ve Hukuk Fakültesi Dekanlığını üstlendi. 1941–44 yıllarını Beyrut'ta geçiren Satı Bey 1947'de Mısır'a giderek Kahire Yüksek Terbiye Enstitüsü öğretmenisi oldu. 1953'te Araboloji Yüksek Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Türkçe ve Arapça çok sayıda eseri vardır. 1952'de İstanbul'da yapılan 15. Sosyoloji Konferansı'na katılan Satı

bu çocuk yuvası ve iptidaiye kısmı dergide verilen bir ilânda şu şekilde tanıtılmaktadır:

“Bu mektep bir “çocuk yuvası” ile bir “kısm-ı iptidaiye”den müteşekkil olacaktır.

Çocuk yuvası yedi yaşından küçük çocuklar için bir terbiyegâh olacaktır. Yuva ne Fransız “ana mekteplerinin” ne de Alman “Çocuk Bahçelerinin” ne de İtalyan “Çocuk evlerinin” taklidinden ibaret kalmayacak; burada küçük çocuk ruhiyatı hakkındaki tetkikat ve tecarüb-i ahire (son çalışmalar) nazar-ı dikkate alınarak, Fröbel ve Montessori usûllerinin şark ahvâli ve ihtiyacı ve ruhiyesine muvafık bir surette çalışılacaktır.

Kısm-ı iptidaiye beş sınıftan teşekkül edecektir. Bu sene son sınıf açılmayacak. Fakat bir sınıf-ı mahsûs teşkil edilecektir. Bu sınıfa malumatlarında nispetsizlik bulunan, mesela, ecnebi mekteplerinde tahsil ettikleri için bir lisana vakıf ve iyice malumata da sahip oldukları halde Türkçe ve müteferruatında zayıf kalmış olan kızlar alınacak ve onların ihtiyaçlarına göre hususî programlar tertip edilecektir.

“Yeni mektep” için Beyazıt’ta Tramvay mevki’i yakınında bulunan Bekir Efendi Konağı uygun görülmüş ve lâzım gelen tertibata başlanılmıştır.

Mektebin leyli(yatılı) kısmı da olacaktır. Kayd-ü kabûle başlanmıştır. Tedrisata Şubat’ın ilk haftası başlanacaktır.

Neharilerin(gündüzlü) öğle yemekleri mutlaka mektepten verilecektir. Senevî ücret: Öğle yemeği de dâhil olduğu halde, yuva çocukları için on iki lira, kısm-ı iptidaiye ve sınıf-ı mahsûs talebe ve talebatı için on sekiz liradır.

Leyli ücret: Kırk liradır.

Bu sene devre-i tedrisatın (ders yılı) yarısı geçmiş olacağı için, bu miktarların nısfı alınacaktır.”⁵⁶

İlânda, uygulanacak yöntem anlatılırken belli bir yönteme bağlı kalmadan, Fröbel ve Montessori’den örnekler almak koşuluyla şark ahvâli yani doğu kültürüne uygun, ülkemiz çocuklarına adapte edilmiş yöntemlerin uygulanacağını belirtmeleri oldukça önemlidir.

İlk resmî ana mektepleri 1913 yılında açılmıştır. İlk teşebbüsler daha erken yıllarda başlamış, ancak Balkan Savaşları’nın yarattığı buhran dönemi, bu girişimi 1913 yılına ertelemiştir.

Bey’in mezarı Bağdat’ta İmam-ı Azam Türbesi haziresindedir. Bkz. Cüneyd Okay, “Satı Bey”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.II, YKY, İstanbul 1999, 504–505.

⁵⁶ “Yeni Mektep”, **İçtihat**, Sayı:127, 30 Kânûn-i sâni 1330, s. 477–478.

6 Ekim 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile birlikte, ilköğretimin içinde yer almak koşuluyla ana okulu her çocuk için zorunlu olmuştur. Bu kanunun 3. 4. ve 5. maddelerinde ana okullarına ilişkin ilk kez temel bazı düzenlemeler getirilmiştir⁵⁷. Şöyle ki;

3. maddeye göre, “ana okulları ve sıbyan sınıfları” ilköğretimin içinde sayılmıştır.

4. madde şöyledir: “ana okulları ve sıbyan sınıfları, çocukların yaşlarına uygun olarak faydalı oyunlar ve geziler, elişleri ve ilâhiler, yurt şiirleri, tabiat bilgisine ilişkin konuşmalar ve sohbetler ile ruhî (duygusal) ve bedenî gelişmelerine hizmet eden kurumlardır”.

Yine 4. madde ile: “ana okulları dört yaşından yedi yaşına kadar olan çocuklara mahsustur. Bunların örgüt ve düzenlenmesine ilişkin nizamname ve talimatlar Meclis-i Kebîr-i Maarif’te üzerinde çalışılarak yayınlanacaktır.” cümlesiyle, ana mektepleri için ileride bir düzenlenme yapılması öngörülmektedir.

5. madde ile de “ana okulu bulunmayan yerlerde beş ve altı yaşındaki çocuklar için ilkokulların içinde ayrıca sıbyan sınıfları açılacağı” belirtilmektedir.

1914 yılında ana mektepleriyle ilgili olmak üzere birtakım çalışmalar yapılmıştır. Meclis-i Kebîr-i Maarif tarafından 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatının 4. maddesi gereği hazırlanıp yayınlanan, ana okullarının programlarını düzenleyen ve derslerin işleniş biçimleri konusunda öğretmenleri aydınlatma amacı taşıyan ayrıntılı bir belge oluşturulmuştur⁵⁸.

Ana okulları ve sınıflarının bir “*öğretim yeri değil*”, “*eğitim, hayat ve hareket yeri*” olduğu daha ilk cümlede vurgulanan belge ile hazırlanan ders programında müzik dersinin yer alması ve ilk defa derslerde dramının uygulanmış olması önemlidir.

---

⁵⁷ “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı”, 6 Ekim 1913, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.V, s.804–823.

⁵⁸ Yahya Akyüz, Anaokullarının Osmanlı’da İlk Programları ve Ders Uygulamaları İle “Yaratıcı Drama”nın İlk İzleri, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, Yıl 5, Sayı 51, Mayıs 2004, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi51/akyuz.htm>, 24 Ocak 2006.

Montessori yöntemini uygulayan bu belgeye göre, ana okullarının dersleri şöyle gösterilmiştir: “Musahabat-ı Ahlâkiye (Ahlâkî Konuşmalar), Resim, Lisan (Anadil), Hayat ve Hareket dersleri, Musikî, Eşya (Tabiat Bilgisi) ve Bahçe dersleri, Jimnastik.

1915 yılında ise, sadece ana mektepleriyle ilgili olmak üzere bir nizamname yayınlanmıştır⁵⁹. 15 maddelik bu nizamname ile ana mektepleri belli bir kanuna bağlanmıştır. Nizamname kararlarını genelleştirerek belirtmemiz gerekirse;

1) Ana mektepleri iptidaiye sınıfına bağlı olarak bir kız okulu şeklinde açılabileceği gibi bağımsız olarak da açılabilir. **(Madde:1)**

2) Ana mektebi açılırken binanın mektep olarak kullanılmasına elverişli ve sıhhi olması, uygun bir bahçesi bulunması, öğretim materyallerinin sağlanmış olmasına dikkat edilir. **(Madde: 2; a, b, c bentleri.)**

3) Ana mektepleri ücretsiz açılabildiği gibi ücretli de açılabilir. Ücretli olan ana mektebine parasız çocuk alınmaz. **(Madde:3-4)**

4) Ana mektebine 4-6 yaş arası erkek ve kız çocuklar kabul edilir. **(Madde:5)**

5) Kayıt olacak çocuk sağlık raporu getirmek zorundadır. **(Madde:6)**

6) Çocuklar yaşlarına göre sınıflara ayrılırlar. Sınıf mevcudu 30’u geçmemelidir. **(Madde:7)**

7) Ana mekteplerinde çocuklar sıhhi ve ahlâkî oyunlar, mektep içinde yürüyüşler, beden dersleri, dinî ve millî hikâye, musahabeler, resimler ve elişleri ile talim ettirilir. **(Madde:8)**

8) Ana mekteplerinde çocuklar haftada bir kere muayeneden geçirilir. **(Madde:9)**

9) Ana mektebindeki sınıf sayısı kadar muallime ve muallime yardımcısı bulunur. **(Madde:10)**

10) Burada öğretmen olacaklar Darülmualimat Ana Muallime şubesinden mezun olmalı ya da ana mektebinde öğretmenlik yapabileceğini

---

⁵⁹ BOA., ŞD. HU., no: 231/5; “Ana Mektepleri Nizamnamesi, 1 Teşrin-i sani 1331(1915)”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, sayı:5, Ankara, s. 88-90; Faik Reşid, “Ana Mektepleri Nizamnamesi, 1 Teşrin-i sani 1331(1915)”, **Maarif Düsturu**, c.I, İstanbul 1927, s.142-144; Reşat Özalp, “Ana Mektepleri Nizamnamesi, 1 Teşrin-i sani 1331(1915)”, **Millî Eğitimle İlgili Mevzuat** (1857-1923), M.E.B., İstanbul 1982, s. 548-550.

imtihanla ispat etme ve Türkçe'yi iyi konuşup yazma şartlarını taşımaktadır.

(Madde:11)

11) Öğretmenler Osmanlı tabiiyetine sahip olmalı ve sağlık raporu çıkararak herhangi bir hastalıkları olmadığını belgelemelidirler. **(Madde:12)**

12) Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı mucibince açılacak sıbyan sınıfları dahi bu nizamnamenin hükümlerine bağlıdır. **(Madde:14)**

Dönem içerisinde ana mekteplerinde uygulanan metotlara baktığımızda, iki ekolle karşılaşmaktayız: Bunlar Fröbel ve Montessori metotlarıdır.

Fröbel, 1782–1852 yılları arasında yaşamış Almanyalı bir eğitimcidir. Ünlü pedagog Pestalozzi'nin takipçisi Fröbel de, Pestalozzi gibi eğitimin beşikten başladığını savunmaktadır. Fröbel, çocuğun el becerisini geliştirmek suretiyle çeşitli oyunlarla, serbest bir okul-öncesi eğitimi geçirmesinin önemi üzerinde durmuştur. 1839'da açtığı ve "Çocuk Bahçesi" adını verdiği ana okulunda bu düşüncelerini uygulama fırsatını bulmuştur. 1851'de Prusya (Almanya) Maarif Nezareti tarafından çocuk bahçeleri, çocukları ve gençleri dinsiz yaptığı iddiasıyla kapatılmıştır.

Fröbel, çocuğu ve çocuğun ruhunu filizlenmeye başlayan bir bitkiye benzetir. Ona göre, her şey daimi bir kanunun tesiri altındadır.

"Eğitimin (terbiyenin) görevi, sürekli olan doğa kanununu insanlarda uygulamak ve iyi sonuçlar meydana çıkarmaktır. Eğitim çocuklarda beden ve ruh kuvvetlerini ortaya çıkardığı sürece amacına ulaşır. Bunun için eğitim ve öğretim çocuğun ruhuna tabi' olacak ve çocuklara müdahale etmeden sadece yol gösterecektir. Çocuğun ruhunu anlamak için de, çocuğa belli hareketler verip, çocuk izlenmelidir" demektedir.

Fröbel'in esas amacı, okula gitme zamanı gelmeyen çocukların en uygun şekilde meşgûl edilmesidir. Küçük çocukların eğitimi, duyu uzuvlarının eğitimi ile başlamalıdır. Annelerin ilk vazifesi budur. Daha sonra çeşitli oyuncaklarla çocuk oyalanmalıdır. Ancak bu oyun sırasında bir takım esasları da kendiliğinden öğrenmesi sağlanacaktır. Oyun önce cisimden yani oyuncakla başlayacak, daha sonra oyuna eklenen kelimeler, isimler, sözlerle şarkılar söylenecek, masal ve hikâyelerle oyun süreci yani eğitim-öğretim süreci tamamlanacaktır. Fröbel bir toplumun gelişmesi için, çocuğun ilk

eğitiminin önemini benimsemiş ve yaşamı boyunca bu fikrini diğer toplumlara da aşlamaya çalışmıştır⁶⁰.

İkinci Meşrutiyet döneminde, Türk ana mekteplerinde uygulanan ikinci metot, Montessori yöntemi olmuştur. Montessori 1870–1952 tarihleri arasında yaşamış, İtalyan pedagoğdur. Eğitim çalışmalarına özel eğitime muhtaç (geri zekâlı) çocuklarla başlamış, daha sonra ise okul çağına gelmemiş çocukların eğitimine yönelmiştir. Montessori'nin uyguladığı metot, çocukların enerji ve hareket dolu olmalarından dolayı onların hareketlerini kısıtlamayacak, serbest çalışmalara yer verecek bir eğitim metodu olmuştur. Montessori bu yöneme “*kendi kendini eğitmek ve öğretmek (Autoéducation)*” ismini vermektedir.

“Çocukların en güzel öğrendiği ve bedenlen de çabuk geliştiği yıllar 1–6 yaş arası dönemdir. Bu yaşlar arasında çocuk temel özelliklerini kazanır” diyen Maria Montessori 1936 tarihinde “Çocuklar Evi” adıyla bir eser yayınlamıştır. Bu eserinde;

“Çocuğun gelişiminde, nasıl hareket etmesi gerektiğini söylemeli miyiz ve gereklikçe çocuğu istenilen tarzda davranmaya zorlamalı mıyız? Yoksa çocuğu tamamen serbest bırakarak, kendiliğinden göstereceği davranışları, ilgilerine uygun oyuncaklar ile çocuğun psikolojik gelişimine kendiliğinden olmasına mı izin vermeliyiz?” sorgulamalarında bulunarak “Çocuğun kendi kendini yetiştirmesine imkân vermek ve bu imkânı mümkün olduğu kadar kolaylaştırmak” yargısına varmıştır⁶¹.

Çocuk evleri ona göre şöyle olmalıdır;

“Çocuk evleri bir mektebe değil adeta samimi bir aile evine benzemelidir. Onların birkaç odası ve bahçesi olmalıdır. Çocuklar serbestçe oynayabilmeli ve bahçe işleriyle meşgûl olabilmelidir. Bahçede çocukları güneşten ve yağmurdan muhafaza edebilecek çardaklar bulunmalıdır. Çocuk evinin en mühim odası «zihni meşgûliyet odası»dır. Çocuk evlerinde hamam, yemek odası, konuşmak ve görüşmek için oda ve bir jimnastik dairesi ve bir de istirahat odası olmalıdır...”⁶².

Burada çocuk, arkadaşlarına ve öğretmenlerine nasıl davranması gerektiğini öğrenir. Kendi işini kendi yapar. Kendisi giyinir, soyunur, ellerini

---

⁶⁰ Halil Fikret, **Terbiye ve Tedris Tarihi**, c.I, İstanbul 1930, s.412–420.

⁶¹ Halil Fikret, **Terbiye ve Tedris Tarihi**, c.II, İstanbul 1930, s.219.

⁶² A.g.e., s.220.

yıkar. Çocuklar her türlü ev işlerini burada öğrenirler. Hayvan ve bitkileri yakından tanımalarına fırsat veren bir bahçeleri bulunur. Elişleri yaparlar. Beden terbiyeleri vardır. Çeşitli modelde ve renklerde oyuncakları vardır. Renk ayırımını bu sayede öğrenirler. Sükût dersleri sayesinde, çocuklar sessizliği öğrenirler. Yaşları gereği hareketli olduklarından yorgun düşen çocuklar, sessizlik sayesinde 5 dakikalık bir sessizlikle beyinlerini ve vücutlarını dinlendirmeyi öğrenirler⁶³.

Fröbel metodunda karşılaştığımız çocuklara masal ya da hikâye anlatma, Montessori yönteminde yer almamaktadır. Montessori, çocukların dinledikleri masalların etkisiyle ahlâklarının bozulabileceğinden endişe duyarak masala sıcak bakmamaktadır.

Bazı eğitim bilimciler, Montessori'ye bu yönde katılmayarak,

“masal ve hikâye çocuklara ezelden bahşedilmiş bir haktır. Bu hakkı, bu zevki ve neşeyi onlardan almak haksızlıktır. Çocukları bozan, onları yalancılığa alıştıran masallar değil, çevrelerindeki asıl olaylardır, yani bizzat çocuğun çevresidir” eleştirisinde bulunmaktadır⁶⁴.

Masallar konusuna Darûlmuallimin muallimlerinden Muallim Cevdet Bey de önem vermekte ve öğrencilerin derse olan ilgilerinin mutlaka masal ya da hikâyelerle desteklenmesinin zorunluluğunu belirtmektedir⁶⁵.

Osmanlı döneminde açılan ana okullarında Fröbel ve bilhassa Montessori metotları uygulanmıştı. Aslında uygulanmasına çalışılmıştı ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Çünkü ana okulları kurulmaya başladığı andan itibaren, bu okullarda öğretmenlik yapacak nitelikte yetişmiş öğretmenler mevcut değildi. Fröbel usulünü bilen öğretmenler genellikle Ermeniler ve Allians İsrailit yani Yahudi mekteplerinde yetişen öğretmenlerdi. Birkaç yıl sonra bu okullara, İstanbul Darûlmuallimat'ındaki ana muallime sınıfından mezun olan kadın öğretmenler atanmaya başlamıştı. Ancak ülkede Avrupa'nın uyguladığı Fröbel usulü bilinmemekteydi. Bu sebeple Allians İsrailit'ten yetişen muallimeler Yahudi, Darûlmuallimat'tan yetişenler de

---

⁶³ Halil Fikret, a.g.e., s.226.

⁶⁴ Aynı yer.

⁶⁵ Muallim Cevdet, “Selim Sabit Merhum Hakkında”, **Tedrisat Mecmuası**, XIII-68, Eylül 1341 (1925), s. 360-367.

Ermeni bir muallimeden bilgi almaktaydılar. Daha sonra Satı Bey, Kâzım Nami⁶⁶ gibi eğitimcilerin çalışmalarıyla ülke içerisinde okul-öncesi eğitim şekillenmişti⁶⁷.

1915'te yayınlanan nizamname ile belli bir programa kavuşan ana okulları, 1919'da "Ana Öğretmen Okulları"nın kapatılmasıyla sona ermişti⁶⁸. Milli Mücadele döneminde varlıklarını kısmen sürdüren ana okulları daha çok özel okullar olarak cumhuriyetin kurulduğu yıllarda da mevcudiyetini devam ettirmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeniden şekillenen Türk devletinde ana okulları da yerini almıştır. 1923–1924 ders yılında toplam 80 adet ana okulunun bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti ana okulu öğrencilerinin, sınıf çeşitlerine ve yaşlarına göre sayıları Tablo 1.1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir:

Tablo 1.1: 1923–1924 senesinde mevcut Ana Mektepleri ve öğrenci sayıları.

Ana Mekteplerinin Bulunduğu Vilayetler	Mektep adedi	Sınıflara Taksimi				Yaşları					
		Filiz Sınıfı	Gonca Sınıfı	Gül Sınıfı	Toplam	3 Yaşında	4 Yaşında	5 Yaşında	6 Yaşında	7 Yaşında	Toplam
Adana	1	30	30	0	60	0	17	19	24	0	60
Edirne	3	107	68	35	210	2	41	80	50	37	210
İstanbul	8	209	338	194	741	32	154	237	187	131	741
Eskişehir	4	181	0	0	181	9	27	49	43	53	181
Ordu	1	31	12	17	60	13	18	7	10	12	60
İçel	1	36	35	15	86	0	36	35	15	0	86
Ertuğrul	1	202	0	0	202	22	22	42	47	69	202
Burdur	1	26	16	18	60	0	26	16	18	0	60
Bolu	1	61	0	0	61	0	21	20	20	0	61
Tekfurdağı	4	206	53	0	259	0	81	99	54	25	259
Teke "Antalya"	2	64	71	50	185	10	46	54	59	16	185
Tokat	2	53	48	59	160	22	31	31	26	50	160

⁶⁶ **Kâzım Nami [Duru]:** 1876'da Üsküdar'da doğdu. Çeşitli iptidaiyelerde, Üsküdar, Edirne ve Selanik Askerî rüşdiyelerinde, Manastır Askerî İdadisi'nde okudu. 1895'de Harbiye'ye geçti. 1910 yılında askerlikten istifa edip Selanik Vilayeti Maarif Müfettişi oldu. Tiran ve Berat rüşdiyelerinde gönüllü öğretmenlik yaptı. Berat İdadisinde Türkçe ve Resim öğretmenliklerini de yürüttü. Selanik İdadisinde, Sanayi Mektebi'nde askerî rüşdiyede yıllarca öğretmenlik yaptı. Selanik'teki bir Fransız lisesinin de Türkçe öğretmeni idi. Bu nedenle Fransız Hükümetlerinden çeşitli rütbe ve nişanlar aldı. Cumhuriyet döneminde Talim ve Terbiye Dairesi üyeliği, 5. ve 6. dönem milletvekilliği yaptı. 1967'de İstanbul'da öldü. Bkz. Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)**, Ankara 1996, s.141–143.

⁶⁷ Yahya Akyüz, a.g.e., s.243.

⁶⁸ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim Tarihi Gelişimi**, Ankara 1983, s.21.

Canik	2	21	34	10	65	6	15	15	29	0	65
Çatalca	1	24	0	0	24	0	4	8	12	0	24
Çanakale	6	136	143	83	362	0	92	150	112	8	362
Çorum	1	50	23	23	96	8	24	18	25	21	96
Hamit Abat	1	45	0	0	45	0	15	8	22	0	45
Hüdavendigâr	6	241	35	0	276	13	54	59	76	74	276
Denizli	1	60	66	0	126	16	40	20	50	0	126
Diyarbakır	1	40	0	0	40	1	4	15	12	8	40
Sinop	1	27	13	62	102	9	16	14	48	15	102
Saruhan	1	28	25	35	88	0	28	25	35	0	88
Gazi Ayıntap	4	129	103	77	309	0	56	80	71	102	309
Kars	1	22	54	0	76	3	19	36	15	3	76
Kırklareli	2	69	65	47	181	3	16	53	62	47	181
Karesi	2	176	90	69	335	68	96	75	79	17	335
Kara Hisar-ı sahip	2	91	111	0	202	0	0	0	69	133	202
Konya	4	133	83	60	276	21	77	90	50	38	276
Kocaeli	5	105	84	69	258	0	94	99	65	0	258
Kırşehir	1	20	0	0	20	0	3	7	10	0	20
Gelibolu	1	54	0	0	54	0	2	20	24	8	54
Kütahya	2	62	78	63	203	19	48	71	46	19	203
Giresun	1	3	35	37	75	0	3	35	37	0	75
Mersin	1	67	56	54	177	0	0	0	0	0	0
Maraş	1	39	0	0	39	18	15	6	0	0	39
Mamüretülaziz	1	75	0	0	75	21	19	12	13	10	75
Menteşe	1	13	16	23	52	0	13	16	23	0	52
Malatya	1	59	0	0	59	0	0	20	10	29	59
Toplam	80	2995	1785	1100	5880	316	1273	1641	1548	925	5703

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsaiyat Mecmuası, Ankara, s.58–59.

Tablo 1.1’de görüldüğü üzere 1923–1924 ders yılında “38 ilde 80 ana okulu” bulunmakta ve “5.880 öğrenci” bu okullarda öğrenim görmektedir. “3–7 yaş” arasındaki çocuklar Ana Mektebine devam etmektedir. Sınıflar, Filiz, Gonca, Gül gibi isimlerle kısımlara ayrılmıştır. 1923–24 ders yılında ülkenin tüm vilayetlerinde ana mektebi bulunmaktadır⁶⁹.

Aynı yıl içerisinde ana okullarında görev yapan öğretmenlerin mezun oldukları eğitim kurumlarını Tablo 1.2’de tespit ettiğimiz şekliyle Darülmüallimat, Ana şubesi, Yabancı Okullar ve diğer eğitim kurumları olarak sınıflandırabiliriz. 1–3.000 kuruş arasında maaş olan ana okulu öğretmenlerinin yaşları da 18–60 yaş arasında değişmektedir.

⁶⁹ Ana mektebi görüntüleri için Bkz. Ek.4.

Tablo 1.2: 1923–1924 senesinde mevcut Ana Mekteplerinde görevli öğretmenlerin sayıları, maaşları ve yaşları.

Ana Mekteplerinin bulunduğu vilayetler	Mektep Adedi	Menşeleri (Mezuniyetleri)					Maaşları			Yaşları				
		Darülmualimat	Ana Şubesi	Ecnebi mektepler	diğer menşelerden	Toplam	1-600 kadar	601-1000 kadar	1001-3000 kadar	Toplam	18-25 kadar	26-40 kadar	41-60 kadar	Toplam
Adana	1	0	1	0	1	2	0	2	0	2	2	0	0	2
Edirne	3	0	5	0	0	5	0	5	0	5	5	0	0	5
İstanbul	8	3	16	1	3	23	0	23	0	23	7	16	0	23
Eskişehir	4	0	2	0	2	4	0	4	0	4	2	2	0	4
Ordu	1	0	1	0	1	2	1	0	1	2	1	1	0	2
İçel	1	0	0	0	2	2	2	0	0	2	2	0	0	2
Ertuğrul	1	0	0	0	1	1	0	1	0	1	1	0	0	1
Burdur	1	0	0	0	2	2	2	0	0	2	2	0	0	2
Bolu	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1
Tekfurdağı	4	0	1	0	4	5	2	3	0	5	0	5	0	5
Teke"Antalya"	2	0	0	0	5	5	3	2	0	5	4	0	1	5
Tokat	2	0	1	0	2	3	2	1	0	3	3	0	0	3
Canik	2	1	1	0	0	2	0	2	0	2	1	1	0	2
Çatalca	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1
Çanakkale	6	0	11	0	0	11	0	11	0	11	9	2	0	11
Çorum	1	0	0	0	2	2	0	2	0	2	2	0	0	2
Hamit Abat	1	0	1	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
Hüdavendigâr	6	0	7	0	0	7	0	7	0	7	7	0	0	7
Denizli	1	0	1	0	1	2	1	1	0	2	0	2	0	2
Diyarbakır	1	0	0	0	1	1	0	1	0	1	1	0	0	1
Sinop	1	0	1	0	1	2	1	1	0	2	1	1	0	2
Saruhan	1	0	2	0	0	2	0	2	0	2	1	1	0	2
Gazi Ayıntap	4	1	1	0	9	11	6	4	1	11	9	2	0	11
Kars	1	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	0	0	1
Kırklareli	2	0	0	0	3	3	0	3	0	3	2	1	0	3
Karesi	2	0	3	0	0	3	1	2	0	3	2	1	0	3
Kara Hisar-ı sahip	2	1	1	0	2	4	2	2	0	4	1	2	1	4
Konya	4	0	3	0	4	7	0	6	1	7	6	1	0	7
Kocaeli	5	0	3	0	2	5	0	5	0	5	4	1	0	5
Kırşehir	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1
Gelibolu	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0	0	1
Kütahya	2	0	2	0	2	4	1	3	0	4	3	1	0	4
Giresun	1	0	1	0	1	2	1	1	0	2	1	1	0	2
Mersin	1	1	0	0	2	3	0	3	0	3	2	1	0	3
Maraş	1	1	1	0	1	3	1	1	0	2	2	0	0	2
Mamüretülaziz	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	1
Menteşe	1	0	0	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1
Malatya	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1
Toplam	80	9	67	1	59	136	31	102	3	136	90	44	2	136

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Ankara, s.58–59.

Tablo 1.2’de görüldüğü üzere, 1923–24 ders yılında ana mekteplerinde toplam “136 adet öğretmen” mevcuttur. Bu öğretmenlerin çoğu öğretmen okullarının ana sınıf şubelerinden mezun olmuşlardır. Ana mekteplerinde “18–25 yaş arası” öğretmenler çoğunlukta (90), “41–60 yaş arası” muallimlerin ise ülke içinde sayıları (2) oldukça azdır.

Ana okulu öğretmenlerinin maaşları genellikle “601–1.000 kuruş” arasında idi [Toplam 102 muallimin]. Ordu, Antep ve Konya’daki ana mektebi öğretmenleri arasında “1.001–3.000 kuruş” maaş alanlar mevcuttur. Yine az sayıda (31) öğretmen de “1–600 kuruş” arası maaş almaktadır.

Ana mekteplerinde öğrenim gören çocukların velilerinin mesleklerine bakıldığında, Tüccar, Esnaf, Sanatkâr, Memur, Din adamı, çiftçi, eşraf ve diğer meslekler olarak gruplandırılabilir. Bunlara dair sayısal veriler aşağıda tablo haline getirilmiştir.

Tablo 1.3: 1923–1924 senesinde mevcut Ana Mektepleri öğrenci velilerinin mesleklere göre dağılımı.

Ana Mekteplerinin bulunduğu vilayetler	ÖĞRENCİLERİN							
	Velilerinin mesleklere nazaran taksimi							
	Tüccar	Esnaf, Sanatkâr	Memur	Şeyh ve ruhani	Amele- i Renceper	Eşraf servet-i sahip	diğer sanatlardan	Toplam
Adana	5	11	12	1	2	29	0	60
Edirne	18	48	50	1	37	7	49	210
İstanbul	27	243	298	14	92	7	60	741
Eskişehir	35	52	58	3	0	10	23	181
Ordu	20	6	19	1	0	3	11	60
İçel	17	20	25	0	20	4	0	86
Ertuğrul	3	81	28	1	75	12	2	202
Burdur	3	15	17	3	8	6	8	60
Bolu	10	8	20	1	1	11	10	61
Tekfurdağı	12	136	36	0	40	4	31	259
Teke"Antalya"	34	44	52	1	24	10	20	185
Tokat	18	45	65	4	11	17	0	160
Canik	26	0	17	0	3	6	13	65
Çatalca	0	4	10	0	6	1	3	24
Çanakkale	36	81	92	13	62	47	31	362
Çorum	18	30	25	0	8	10	5	96
Hamit Abat	17	6	21	1	0	0	0	45
Hüdavendigâr	18	113	99	3	9	8	26	276

Denizli	38	30	25	1	26	6	0	126
Diyarbakır	6	5	17	0	0	5	7	40
Sinop	2	12	31	6	9	15	27	102
Saruhan	30	0	20	0	15	10	13	88
Gazi Ayıntap	34	80	58	7	19	111	0	309
Kars	7	35	29	0	4	1	0	76
Kırklareli	13	10	30	0	44	0	60	157
Karesi	49	62	30	4	55	21	114	335
Kara Hisar-ı sahip	34	33	11	0	21	4	99	202
Konya	59	62	77	1	17	18	42	276
Kocaeli	21	74	41	8	59	22	33	258
Kırşehir	0	7	8	0	2	1	2	20
Gelibolu	4	16	23	0	7	4	0	54
Kütahya	34	42	35	2	21	14	55	203
Giresun	25	22	19	0	0	7	2	75
Mersin	52	68	55	2	0	0	0	177
Maraş	0	8	20	0	0	0	11	39
Mamüretülaziz	17	10	27	0	0	8	13	75
Menteşe	11	10	15	3	4	5	4	52
Malatya	10	10	25	5	0	9	0	59
Toplam	763	1539	1540	86	701	453	774	5856

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Ankara, s.58–59.

Tablo 1.3 incelendiğinde, öğrenci velilerinin meslekleri arasında, en çok esnaf ve sanatkârların (1.539), memurların (1.540) çocuklarının ana mektebine gittiğini görmekteyiz. En az olarak da şeyh ve ruhanî yani din adamlarının (86) çocuklarını ana mektebine gönderdiklerini tespit etmekteyiz.

Ana okullarının önemi Tevhid-i Tedrisat yasasından sonra eğitim alanındaki çalışmalarla birlikte gerçek yerini bulmuştur. Ana okulu programlarında, öğretim metotlarında yapılan değişikliklerle birlikte gerçek hedefine ulaştırılmaya çalışılmıştır.

“Çocuk okul yaşına gelmeden okula verilmemelidir. Bunun için çocuk bahçeleri ve ana okulları mevcuttur. Çocuklar buraya gönderilmelidir. Ancak bu mektepler öncelikle okul değil birer oyun yeri olmalıdır. Ana mekteplerinde okuma-yazma, hesap gibi ciddi dersler okutulmamalıdır. Musahabeler, masallar, oyunlar, şarkılar, basit el işleri yaptırılmalıdır. Aksi olursa çocuk mektepten bıkar.⁷⁰” şeklindeki eğitimcilerin görüşleriyle cumhuriyetin ana okullarının hedefi çizilmiştir.

C. İptidaiye Mekteplerinin Açılması ve Mekteplerin Genel Durumu

Giriş bölümünde de belirttiğimiz üzere ilk iptidaiye mektebi, Maarif Nazırı Cevdet Paşa tarafından 1873'de İstanbul'da Nuruosmaniye Cami civarında “usûl-i cedide-i tedrisiyeye mahâll-i tecrübe (deneme yeri)” olmak üzere nümûne mektebi (örnek okul) olarak açılmıştı⁷¹. Daha sonra İstanbul'da Simkeşhane, Beyazıt ve Saraçhane'de olmak üzere üç tane daha iptidaiye mektebi açılmıştır.

Mutlakiyet döneminde (1878–1908) usûl-i cedit hareketi gelişmiş, ilkokullar için artık iptidaiye mektepleri denilmek suretiyle bu okullar Maarif Nezareti'ne bağlı olarak yapılandırılmıştır. 1880 yılında İstanbul'da 19'u erkek, 3'ü kız mektebi olmak üzere “22 adet iptidaiye mektebi” açılmış ve sıbyan mektepleri de imkânlar çerçevesinde iptidaiye okullarına dönüştürülmüştü⁷².

İkinci Meşrutiyet öncesinde ülke içerisinde mevcut olan 18.893 adet sıbyan mektebi, 3.057 adet iptidaiye mektebi olmak üzere toplam 21.940 adet ilk öğretim kurumu bulunmaktaydı. Bu okulların 27 vilayete göre dağılımları Tablo 1.4'de gösterilmiştir:

---

⁷⁰ Ali Haydar, “Mektep Başlangıcı”, *Terbiye*, c. II, Sayı:5, Eylül 1927, s.1–9.

⁷¹ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839–1876)*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1984, s.43; Yahya Akyüz, a.g.e., s.192.

Tablo 1.4: Osmanlı Devleti'nde 1892–1893 İstatistiklerine göre İlköğretim Kurumları Sayısı.

Vilayet	Usûl-ü Atika Sıbyan Mektebi	Usûl-ü Cedide İptidai Mektep	Toplam
İstanbul	196	47	243
Erzurum	?	?	850
Adana	585	12	597
Ankara	1695	397	2092
Aydın	420	2151	2571
Bitlis	254	9	263
Hüdavendigâr	3173	244	3417
Diyarbakır	185	11	196
Sivas	1366	271	1637
Trabzon	2390	229	2619
Kastamonu	2919	555	3474
Konya	275	35	310
Mamûratülaziz	392	6	398
Van	120	9	129
Edirne	1721	204	1925
Selanik	931	126	1057
İşkodra	75	26	101
Kosova	386	59	445
Manastır	275	176	451
Yanya	61	66	127
Basra	90	26	116
Bağdat	38	11	49
Beyrut	205	181	386
Halep	604	29	633
Suriye	232	59	291
Musul	392	0	392
Cezayir-i Bahri Sefid (Ege Adaları)	3	68	71
TOPLAM	18893	3057	21940

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye, Hicri 1316, s.1256–1257; Hicri 1317, s.1499.

1908 tarihine kadar ilköğretimin ıslahı ve yayılması konusunda çalışmalar yapılmış ve Anadolu'daki okulların sayısı “14.000”ne, öğrenci sayısı da “175.000”ne yükselmiştir⁷³.

Öncelikle İstanbul'da başlayan ve modern metotlar uygulayan iptidaiye mektepleri, ülke genelinde de yavaş yavaş yayılmaya başlamıştı. Örneğin, 1908 kışında Taif'de birkaç ay içinde 3 iptidaiye mektebi açılmıştır⁷⁴. Eğitimde yeni metotların uygulanması medreselilerin tepkisini çekmişse de, 1881 yılında ülke genelindeki tüm ilkokullarda uygulanmaya başlanmıştı.

⁷² Yücel Gelişli a.g.m., s.37; Vedat Günyol, a.g.m., s. 659.

⁷³ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara, 1999, s.85.

Ancak iptidaiye okullarının açılması öğrencilerin, ailelerin, okul ve öğretmene bakış açılarını değiştirmemiştir. Her ne kadar sıbyan mektepleri iptidaiye mektebi olarak değiştiyse de, bu değişimin uzun yıllar sadece isminde olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bununla ilgili olarak yer verdiğimiz bir anı, bu kanıyı ispatlar niteliktedir:

“Tam da kıvamına gelmiş olacağım ki terzi de ölçüm alındı, kalın şayaktan elfiye biçimi (Din adamlarının giydiği şalvar genişliğine yakın pantolon ile cübbemsi bir üst) bir elbise dikildi, ayaklarıma da sağlam, altı çivili ayakkabılar, tamam. Tığ gibi olmuştum. Babam,

_Seni iptidaaye vereceğim, (Halk, ilkokula iptidaaye diyordu) haydi bakalım yürü, dedi.

...

Mektep, kasabanın okul olarak yapılmış tek yapısı idi. Çekine çekine içeri girdik. Küçük bir odada mindere bağdaş kurmuş hocanın karşısına dikildik. Babam diz çöküp oturdu, ben ayakta.

_Hoca efendi, bizim oğlan evvel Allah’a emanet; sonra da, sana teslim. Adam olması için hiç acıma. Eti senin, kemiği benim. Güzel okusun, insanlık öğrensün, bize bu gerek.”⁷⁵.

Atatürk’ün Selanik’te öğrenim çağına geldiğinde, gideceği okulla ilgili ailesinde yaşanan tartışma dönemin ikilemini vurgulamak açısından önemlidir.

Atatürk bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey mektebe gitmek meselesine aittir. Bundan dolayı anam ve babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem ilâhilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Rüsûmat’ta memur olan babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendi’nin mektebine devam etmeme ve yeni usûl üzerine okumama taraftardı. Nihayet babam işi mahirane surette halletti: Evvelâ merasim-i mütaade (geleneksel tören) ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım, Şemsi Efendi’nin mektebine kaydedildim...”⁷⁶.

---

⁷⁴ Mahmut Sami, **Samsun Hatıraları (1927–1346)**, Samsun, s.1.

⁷⁵ Süleyman Edip Balkır, a.g.e., s. 3–4.

⁷⁶ 1922’de Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin [Yalman] Bey’in Atatürk’le yaptığı bir röportajdan alınmıştır. Bkz. **Vakit Gazetesi**, 10 Kânûn-i sâni 1922, 1458; **Türkün Altın**

Özellikle yeni öğretim metotları uygulayan özel iptidaiye mektepleri açılmaya başlamıştı. Örneğin bir Avrupa kenti diyebileceğimiz Selanik'te, Atatürk'ün öğretmeni olan Şemsi Efendi'nin modern anlamda açtığı ilkokul önemlidir⁷⁷. Yine Selanik'te Şemsi Efendi gibi, İsmail Hakkı, Halil Vehbi, Derviş Efendi gibi öğretmenler de modern yöntemi benimseyen ve uygulayanlar arasında sayılabilir.

Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nden başka önemli sayabileceğimiz okullardan, Terakki ve Fevziye okulları da özel iptidaiye okulları olarak açılmıştır. Özel okullardan birisi de Fındıklı'da açılan yatılı ve gündüzlü Şems'ül Mekâtipti. Bu okul adını verdiğimiz diğer okullar gibi değişik öğretim metotları uygulamıştır. Okulun nitelikleri şöyledir:

“Şems'ül Mekâtip, memleketimizde en yeni terbiye ve tedris usûllerini uygulayan bir mekteptir. Bu seneden itibaren İngiltere'de Abbotsholme, Fransa'da Ecolenorm a le de la Seine, Belçika'da Ecole du Dr.Decroy, Almanya'da Gemeinde Schule, Charlottenburg gibi dünyanın en mükemmel nümûne mektepleri addedilen mekteplerde kabul edilen talim ve tedris yöntemleri uygulayacak. Bu yüzden Darûlmuallimin mezunları seçilmiştir.

Lisan dersine de oldukça büyük önem verilmektedir. Bu derslerde kurallar belletmekten ziyade konuşmak, anlamak, yazmak gayeleri gözetilecektir. Haftanın tatil günlerinde İsmail Hakkı Bey tarafından muallim ve muallimelere konferanslar verilecek, örnek dersler yapılacak, terbiye usulleri hakkında mürebbi ve mürebbiyelere münakaşalar yaptırılarak tartışma fırsatı yaratılacaktır.”⁷⁸.

Şems'ül Mekâtip, hayatı yansıtan bir okuldu. Hayat için yani yaşam için gerekli olan öğretim programları ve metotları uygulandığı gibi, okul aynı zamanda amacına uygun fiziki şartlara da sahipti. *“Mektebin müdürü İsmail Hakkı Bey'dir. Şems'ül Mekâtip'te kız ve erkek çocuklar yan yana talim ve terbiye görürler. Kız çocuklarında görülen istidatın, erkek çocukların istidadına faik (üstün) olduğunu Hakkı Bey söylüyor.*

Kitabı, Gazi'nin Hayatı, Türk Neşriyat Yurdu, 1928, s.11; A. Afetinan, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, İstanbul 1998, s.14.

⁷⁷ İsmail Eren, “Atatürk'ün İlk Hocası Şemsi Efendi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı. 26, Kasım 1969, s.5-7; Mehmet Alkan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e...**, s. 37.

⁷⁸ “Fındıklı'da Kâin Leyli ve Nehari Şems'ül-Mekâtib Mektebi Hakkında Bir-İki Söz”, **Talebe Defteri**, no.8, 29 Ağustos 1329 (1913).

Beden hareketi bu okulda ön plandadır. Mekâtip 50 dönümlük bir bahçe ve ağaçlık içindedir. 30 şakirdin, 10'u kız, 20'si erkektir. Çocukların eşya koleksiyonu yapmağa mahsûs defterleri pek ziyade dikkati celp edecek mahiyette düzgündür. Mektepte mücâzât (ceza) yoktur. Gayet ince ve fatin bir usûlle çocuklarda istendik davranışlar yaratılır.

Bu mektebin bir diğer özelliği de ecnebi mekteplerine olan ihtiyacı önlemeleridir. Bilindiği gibi Türkiye'de ecnebi devletler milyonlar sarfederek taze neslimizi ele geçirmek istiyorlar... ”⁷⁹.

Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak idare edilen sıbyan mektepleriyle birlikte, Maarif Nezareti idaresinde olan iptidaiye mektepleri hızla sayısını arttırmıştı. İkinci Meşrutiyet sonrasında sıbyan mekteplerinden söz etmek pek mümkün olamamaktadır. Okulların hemen hemen hepsi bu dönemde iptidaiye mektebi olarak varlığını sürdürmüştür.

İptidaiye mekteplerinin açılmasına vilayetler tarafından ilgi büyüktür. Hüdavendigâr Valisi, Meşrutiyet arifesinde sadarete yazdığı dilekçesinde, iptidaiye mekteplerinin açılmasına destek olunmasını istemektedir. Dilekçesinde;

“Hüdavendigâr vilayetinin merkezi olan Bursa'da mevkiî ve ticareten önemli yere sahip Bursa'da nüfusun artmasıyla orantılı olarak gelişmesi gereken iptidaiye mektebi binaları harap hâdedir, olumsuz koşullarla kötü durumdadırlar. Buralara ehliyetli öğretmenler de gelmediğinden buradaki okullar sıbyan mektebinden ileriye gidemediği gibi dereceleri bile yoktur. Oysaki eğitimde iptidaiyelerin önemi anlaşılmıştır ve ilköğretime önem verilmelidir. Bunun için binalar yapılmalı, maarıften belli bir bütçe mekteplere ayrılmalıdır. 4 yıldan beri konuşulan zebhiyye resminin⁸⁰ belli bir oranı ilk mekteplere ayrılmalıdır.”⁸¹ görüşlerini sunmaktadır.

1-Yeni İptidaiye Mekteplerinin Açılması, Bina ve Kaynak Sorunu

İkinci Meşrutiyetin ilânıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde yaşanan hürriyet ve özgürlük havası eğitim alanına da yansımıştı. 1908–1914 yılları arasında okullaşma oranı da hızlı bir şekilde artmıştı.

---

⁷⁹ Abdullah Cevdet, “Şems'ül Mekâtip”, **İçtihat**, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 (1914), s.365–366.

⁸⁰ **Zebhiyye**: Kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi.

Ülke genelinde 1908 öncesinde “1.270 adet” resmî iptidaiye mektebi varken, 1908’den sonra “2.632 mektep” açılarak, ülke genelinde toplam resmî iptidaiye mektebi sayısı “4.486” rakamına ulaşmıştır⁸². Bu oldukça büyük bir rakamdır.

Ülke genelinde okullaşma oranındaki artış, resmî okullarda olduğu kadar özel ve yabancı okullardaki artışlarla da dikkatleri çekmektedir. Bu dönemde açılan ve belli bir ekol olarak isim yapmış özel okullardan birkaçına burada yer vermeyi uygun görmekteyiz.

1908 yılı ve sonrasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İstanbul’da ve taşrada birçok okul açtığını görmekteyiz. İttihat ve Terakki okulları adı verilen bu eğitim kurumları, mevcut olan okullardan fiziki yönden ve metot yönünden farklılıklar göstermektedir. Fiziki farklılığı, okul binalarının oldukça düzenli, bakımlı, dersliklerinin eğitim ve öğretime uygunluğu şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu okullarda uygulama ve metot açısından da daha çağdaş metotların uygulandığı görülmektedir. En az bir yabancı dilin (özellikle İstanbul sınırları içerisinde) öğretildiği, derslerde din dışı konuların işlendiği, öğretmen seçimlerinde daha titiz davranıldığı tespit edilmektedir.

Selanik’te açılmış olan özel okullardan Fevziye ve Terakki Mekteplerinin ise en önemli hedefi, Selanik’te bulunan Müslüman çocukların yabancı okullarda okumak suretiyle Hıristiyanlaşmalarını önlemek olmuştur.

1 Haziran 1320 (1904)⁸³ tarihli bir belgede yazılı olan “*Selanikli Müslüman gençlerin, yabancı okullarda bozulmamaları için Terakki ve Fevziye Mekteplerine ilâve sınıflar açılmak suretiyle büyütülmesi konusunda*” izin talepleri, bu okulların var oluş amacını da ortaya koyar niteliktedir⁸⁴.

---

⁸¹ BOA, Y.MTV., no.297/83.

⁸² Maarif-i Umûmîye Nezareti’nin 1329–1330 ders senesi İhsâiyat Mecmuası, İstanbul 1336; Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839–1924**, Tarihi İstatistikler Dizisi, c.VI, Ankara Kasım 2000, s.165.

⁸³ 1917 tarihinden önce verilen tarihlerde, bugün kullanılan takvimle aradaki fark 13 gündür. Örneğin burada verdiğimiz 1 Haziran 1320 tarihi Miladi takvime çevrildiğinde 14 Haziran 1904 tarihine rast gelmektedir. Çalışmamızda bu tarihi sadece yıl olarak vermeyi uygun görmekteyiz.

⁸⁴ BOA, Y.MTV. no. 260/200.

Daha sonraki dönemlerde Fevziye Mektepleri ülkenin her yerine yayılmak suretiyle bu amacını devam ettirmiştir. Terakki okulu ise İstanbul'da da bir şube açarak eğitim-öğretime katkıda bulunmaya devam etmiş, sonraki yıllarda Selanik'teki okul kapanınca sadece İstanbul'da olmak üzere varlığını sürdürmüştür.

Bu iki özel okul da fiziki yapısıyla oldukça iyi olup eğitim öğretim için gerekli nitelikleri sağlamaktadır. Uyguladıkları metotlar da özel okulların genelinde görüldüğü üzere çağdaş ve modern anlamda olmuştur.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde 1908–1915 yılları arasında, cemaat, azınlık ve misyoner okullarının yani gayr-ı müslimlerin idaresinde olmak üzere birçok özel okulun açılmak istendiğini, Maarif Nezareti'ne gönderilen ruhsat isteklerinden anlamaktayız.

6 Ağustos 1325 (1909) tarihli ruhsat talebi, Sibak Veled Haçaturtay Efendi'den gelmektedir. Kendisi Makriköy (Bakırköy) Sakız Ağacında iptidai, rüşdî ve idadî derecesinde erkek ve kızlara ait olmak üzere yatılı ve gündüzlü hizmet verecek “Surban” adında bir okul açmak istemektedir⁸⁵.

10 Eylül 1325 (1909) tarihli bir başka belgede Beşiktaş'ta Madam Zirsun Rebeka'nın açmak istediği kız iptidaiye mektebi⁸⁶, 6 Ekim 1325 (1909) tarihli diğer bir belgede, Sirkeci'de Hamam Sokağı'nda 2 numaralı hanede iptidaiye derecesinde Rum Patrikliği tarafından okul açılması⁸⁷, 12 Ekim 1327 (1911) tarihinde Erenköy'ünde Cedit Sokağı'nda Bayram Efendi hanesinde kızlara mahsûs iptidaiye derecesinde Türkçe ve Fransızca dillerinde eğitim vermek üzere bir mektep açılması için Fransız Madam K. Kovaler tarafından ruhsat⁸⁸, Erzurum'da Kürt çocuklarına mahsûs «Medrese-i İslamiye» adıyla yatılı bir iptidaiye mektebi açılması⁸⁹, 25 Mart 1329 (1913) tarihinde Bağdat'ın Yenice Mahallesi'nde masrafları Allians İsrailit Cemiyeti tarafından karşılanmak üzere gündüzlü iptidai ve rüşdî derecesinde açılmış olan Musevi

---

⁸⁵ BOA, NGG, no.273340/181.

⁸⁶ BOA, NGG, 392/9–3, no.199.

⁸⁷ BOA, NGG, 392/9–3, no.212.

⁸⁸ BOA, NGG, no.162.

⁸⁹ BOA, NGG, no.99.

çocuklara eğitim-öğretim verilecek Nevrail isimli mektebe ruhsat⁹⁰ isteklerine rastlanmaktadır.

Yine bu dönemde, Siyonizm fikrini yaymak için açılan “Hocat Azra ve Sıbyan Bağçesi” isimlerindeki Musevi okulları hakkında resmî soruşturma başlatıldığını belirtmemiz gerekir. Yapılan araştırma sonucunda, okulların kapatılması için yeterli delil bulunamadığı, ancak bu okulların devletin tutum ve siyasetine muhalif tedrisatta buldukları tespit edildiği takdirde kapatılacağı uyarısı devlet idaresi tarafından yapılmıştır⁹¹. Devlet bir taraftan mekteplerin açılmasına ruhsat verdiği gibi, diğer taraftan da okullar üzerindeki denetimini kısmen de olsa devam ettirmiştir.

Yine Musevilerin Hasköy’de, İbranice tedrisat yapılmak üzere Musevi kız ve erkek çocuklarına iptidaiye mektebi açılmasını isteyen ruhsat talepleri mevcuttur⁹².

Kumkapı’da Ermeni kız çocukları için bir mektep açılması talebi⁹³, Limni Adası Tanuz Karyesi’nde Rum çocukları için bir mektep inşası için izin isteği⁹⁴, Kalkandele Kazası Balçete-i zir Karyesi’nde Bulgar çocukları için bir mektep açılması⁹⁵, Vize Kazası’na bağlı Ortacık Karyesi’nde Rum ve Kürt kız çocukları için mektep açılmasına ruhsat istekleri⁹⁶, azınlık okullarındaki artış da gözler önüne sermektedir. Devlet tarafından ruhsat isteklerine genellikle uygun cevaplar gönderilmiştir.

Madam Emilya ile eşi Antas Efendi tarafından Üsküdar’da Atlama Taşı’nda bulunan numarasız evde geçici olarak mektep açılması isteği⁹⁷, İzmir’in Gül Mahallesi’nde bulunan 88 numaralı hanenin milel-i gayr-ı Müslim kız ve erkek çocuklarına ait bir mektep kurulması⁹⁸, Maraş’ta Alman eytamhaneleri yakınında bir okul açılması isteği⁹⁹, Basra, Van ve Adana’da

---

⁹⁰ BOA, NGG, no.18.

⁹¹ BOA, DH.İD., no.30-1/46.

⁹² BOA, ZB., no. 29/109; 29/154.

⁹³ BOA., İ.MF., no.15/1328.S.3.

⁹⁴ BOA., İ.MF., no.15/1328.R.7.

⁹⁵ BOA., İ.MF., no.16/1328.C.11.

⁹⁶ BOA., İ.MF., no.18/1329.B.7.

⁹⁷ BOA., İ.MF., no.1/1327.R.2.

⁹⁸ BOA., İ.MF., no.2/1327.R.12.

⁹⁹ BOA., İ.MF., no.3/1327.Z.17.

Amerikan mektepleri kurulmasına dair izin¹⁰⁰ dilekçelerini misyoner okulları arasında örneklendirebiliriz.

Gayri Müslim unsurların açtığı okulların 1908 yılından itibaren sayıları hızla çoğaldığı için devlet tarafından olduğu kadar çevre halkı tarafından da bu okullar, tehlikeli görülmeye başlanmıştır. Bu okulların tehlikeli görülmesinin bir diğer nedeni de, yaşanan bir takım olaylardır. Örneğin, bu tarihlerde Van’da bir Ermeni bozguncu grubu “Nevzatlar” isminde 14 sayfalık iki nüsha risale basarak mektep çocuklarına dağıtmışlardır. Bu konu gelen şikâyetler üzerine tespit edilmiş ve Hariciye Nezareti konuyla ilgilenmeye çalışmıştır¹⁰¹.

Çevrede yaşayan halk tarafından da bu konuda birtakım yazılar Sadarete gönderilmiştir. Örneğin, İşkodra’da yeterli miktarda mektep açılmadığı, etraftan gelen rahiplerin bu boşluktan faydalandıkları ve birçok Müslüman’ın Hıristiyanlaştırıldığı bildirilmektedir¹⁰². Yine başka bir belge olarak Abdülkerim adlı bir şahsın “*Müslüman çocukların Katolik ve Protestan mekteplerine devam etmelerini yasak etmek için İslam mekteplerinin ıslahının gerektiğini*” bildiren Sadarete gönderilen bir yazısı mevcuttur¹⁰³.

Meşrutiyet döneminde açılan okulların birçoğu özel okul olarak açılmıştı. Bunlardan biri olarak 14 Mart 1325 (1909) tarihine ait bir ruhsat isteği Fatih Senti’nde Kemerli Mescit’te «Gülizar Vatan» adıyla kızlara ait dört sınıftan ibaret bir iptidaiye mektebi açılması için sadarete gönderilen Sadice Hanım’ın arızası idi. Bu arıza sadaret tarafından incelenmiş ve mektebin açılmasına bir engel görülmeyerek kendisine ruhsat verilmiştir¹⁰⁴.

Yapılan incelemede Sadaret makamı, binanın sağlam olup olmadığını ve yeterince öğrenci alıp almayacağını tespit etmiştir. Hazırlanan raporda “*bina*

---

¹⁰⁰ BOA., İMF., no.2/1328.S.10; 10/1328.Ş.16; 12/1328.Ş.23.

¹⁰¹ BOA., BEO, Sadaret Evrakı, A.MKT.MHM., no. 673/33.

¹⁰² BOA., Y.MTV., no. 302/216.

¹⁰³ Burada mektubu yazan kişi padişaha alışılmışın ötesinde, gayet sade, ağdalı kelimelerin yer almadığı şekilde “*Evet Padişahım!*” diye hitap etmektedir. Yine samimi ve kaygılı bir şekilde şunları yazmaktadır; “*Evet Padişahım! Bugün bizim mekteplerimizde idareden, ahlâktan, muntazam bir tedristen eser yoktur. Bu babda bizzat gördüklerim için geceleri odama kapanarak saatlerce döktüğüm gözyaşlarından sarf-ı nazar ederim.*”. BOA., Y.PRK., AZJ., no. 52/28.

¹⁰⁴ BOA., ŞD. NF. MRF. no. 224/46.

okul olarak kullanılmak için uygundur ve 150 öğrenci alabilecek kapasitededir”¹⁰⁵ denilmektedir.

9 Temmuz 1325 (1909) tarihli Dersaadet Maslahat Mühendislerinden Ahmet Refik Bey tarafından Maarif Nezareti’ne gönderilen yazıda, resmî programlar takip edilmek üzere Mekteb-i Terakki özel iptidaiye okuluna ruhsat istemi bulunmaktadır¹⁰⁶.

13 Kasım 1326 (1910) tarihine ait bir diğer ruhsat isteği de Aksaray civarında Horhor’da Demokrat Kulübünün himayesinde olarak 12–14 numaralı hanede «Mürebbiye-i Sanayi Nefise» adıyla iptidaî ve rüşdî derecesinde yatılı ve gündüzlü bir okul açılması için olmuştur. Yapılan inceleme sonucu vergisinin hane sahibi tarafından ödenmesi koşulu ile okul açılmasına ruhsat verilmiştir¹⁰⁷.

Sadarete gönderilen, iptidaiye mektebi açılması için ruhsat isteği yazıları, Sadaret tarafından büyük bir titizlikle araştırılmış ve incelemeler sonucunda karar verilmiştir. Devletin okul açılmasında özellikle özel okulların açılması için istenilen izinlerde hassas davranması, Osmanlı toplumunun farklı unsurlardan oluşmasının yanında dış ülkelerden destek alan misyonerlik faaliyetlerinin de bu yıllarda artış göstermesinden kaynaklanmaktadır¹⁰⁸.

Bunun yanında okul açılması için istenilen izin talebi yazıları sadaret tarafından bazen geciktirilmiştir. Örneğin, 1 Ağustos 1327 (1911) tarihinde Maarif Nezareti’ne gönderilen, Cizre Kazası merkezinde mahallî İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kızlara mahsûs olmak üzere iptidaî derecesinde «Feyz-i İttihat» adıyla bir okul açılması için gönderilen ruhsat isteği, Maarif Nezareti’nde görüşüldükten sonra Sadaret’e iletilmiş ancak bu ruhsat isteğine cevap geciktirilmiştir¹⁰⁹.

26 Aralık 1332 (1917) tarihli bir diğer yazıda, mahallince tekrar mektep açılması isteği yapılmış bu defa da istek yazısı Maliye ve Nafia Nezaretlerinde

---

¹⁰⁵ A.g.v.

¹⁰⁶ BOA, NGG, no. 392/9–3.

¹⁰⁷ BOA., ŞD. MRF. ML. NF. no. 226/61.

¹⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde misyoner okullarının ilk oluşumları ve etkileri hakkında geniş bilgi için Bkz. Şamil Mutlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.

görüŖülerek konu Maarif Nezareti'ni ilgilendirdiğinden yazının Maarif Nezareti'ne gönderilmesi uygun görülmüŖtür. Maarif Nezareti'nden gelen cevap yazısında konunun 1911 tarihinde sadarete gönderildiğii ancak bir cevap alınamadığından kararın beklendiğii yazılmaktadır¹¹⁰.

4 Aralık 1327 (1911) tarihine ait bir başka belgede Trablusşam'da Kâbe mevkiinde Amerikalı Mr. Delim Nelmin'ın tasarrufunda bulunan arazi-i emiriye üzerinde yatılı ve gündüzlü bir okul açılması için istenilen izin belgesi 17 Nisan 1328 (1912) tarihinde Sadaret tarafından uygun görülmüŖtür¹¹¹.

20 Haziran 1328 (1912) tarihli Diyarbakır Mezarlık Mahallesi'nde cemaat-i muhtelif etfaline ait olmak üzere Kunduracıyan Debkan Efendi tarafından Vilayet Maarif Meclisine gönderilen ruhsat isteğii Maarif Müdürlüğü'nce uygun bulunarak Ŗura-yı Devlete gönderilmiŖtir¹¹².

Ŗura-yı Devlet'in yaptığii araŖtırma sonucunda Debkan Efendi'nin Katolik Ermeni grubundan atıldığii kendisinin ahlâken iyi olmadığı ve bu gibi nedenlerle çokta güvenilir bir kimse olmadığı, buna rağmen Vilayet Maarif Meclisi'nin mektep açılmasına izin vermiŖ olmasını uygun bulmadığından, konunun tekrar incelenmesi için geri iade edilmiŖ olması¹¹³, okulu açacak kiŖinin de belli özelliklere sahip, güvenilir olması gerektiğii konusunda Sadaret Makamının titizliğii gözler önüne sermektedir.

Özel iptidaiye mekteplerinin açılması için istenilen örneklerin bir kaçına değinmek koŖuluyla, okulların açılmasına izin veren en yetkili kurumun Sadaret Makamı olduğuu görmekteyiz. Bu durum 1869 Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi'nin 129. maddesi uyarınca *“Hususi mektep açılmasına karar veren organ, taŖralarda Vilayet Maarif İdaresiyle Vilayet Valisi ve Dersaadet'te Maarif Nezareti canibinin yetkileriyle birlikte ruhsat verme yetkisi Sadaret Makamınıdır.”*¹¹⁴ kararına bağılıdır.

---

¹⁰⁹ BOA., ŖD. ML. NF. no. 227/23.

¹¹⁰ A.g.v.

¹¹¹ BOA., BEO. no. 302535.

¹¹² BOA., ŖD. no. 227/7.

¹¹³ A.g.v.

¹¹⁴ “Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, 1 Eylül 1869”, **Düstür**, Birinci Tertip, c.II, s.184–219.

Meşrutiyet döneminde bu maddenin ihlâl edildiğini görebilmekteyiz. 29 Ocak 1323 (1908) tarihli Amasra Valisi'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği dilekçede geçerli maddenin uygulanmadığı yazılıdır;

“ 24 Kânûn-i evvel 1323 (Ocak 1908) tarihli ve 151 numaralı tahrirata cevaptır. Amerikalılar tarafından mukaddema Kayseri'nin Talas Karyesi'nde tesis ettikleri iki bab sıbyan mektebine ait ruhsatnamenin tanzimi mahsûs-u mahalli idare kararıyla maarif dairesine tebliğ edildiği anlaşıldığı cihetle, ruhsat verme yetkisinin padişah nezdinde olmasından dolayı konunun tekrar görüşülmesi babında, ...”. Dilekçe kabul edilmeyerek sadarete gönderilmiştir¹¹⁵.

Yine 1914 yılında çıkarılan “Müessesat-ı Meshebiye ve Tedrisiye ve Mekatib ve Emakin-i Sıhhiye” kanununun 20–21. maddelerinde “Yabancılara ve Cemaate bağlı okulların açılabilmesi için devletten ruhsat almaları gerekir. Maarif Nezaretinin herhangi bir gerekçe göstermeksizin bu talebi reddetme hakkı mevcuttur.” hükmü ile devletten izin alınması şart koşulmaktadır¹¹⁶.

İkinci Meşrutiyet döneminde sadece eğitim değil her alanda birtakım yenilikler yapılması için ülke genelindeki aksaklıklar çeşitli şekillerde araştırılmaktaydı. Eğitim alanında, bayındırlık alanında, askerî alanda vs. konularda komisyonlar kurulmak suretiyle devlete raporlar sunulmaktaydı.

Bu çalışmalardan farklı olarak, 1909–1914 yılları arasında ülkenin eksikliklerini yerinde tespit etmek amacıyla ülkeyi dolaşan Tanin Gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif Bey'in gezi notları oldukça önemlidir. “Memleket gezilmeli, incelenmeli, ihtiyaçları anlaşılmalı ve yapılacak ıslahat, işte bu gözlem ve inceleme esasına dayandırılmalıdır”¹¹⁷ diyen Ahmet Şerif Bey, ülkenin ileriye gidebilmesinin tek çaresi ülkenin mevcut imkânlarını yerinde tespit ederek, ihtiyaçlarını bilerek, yenilikler getirmekte yattığını söylemektedir. Bu sebeple de, Tanin Gazetesinde isimsiz olarak yazdığı, 21 Kasım 1909 yılında “Anadolu'nun Mebûslarına” başlıklı mektubunda, milletin temsilcisi mebûslara Anadolu köylerine gitmeleri konusunda davette bulunmuştur.

“... ”

Onlar elbette bilirler ki, bugün, Anadolu'nun köylerinde, kazalarında, liva ve vilayetlerinde okul, çocuklarımızın hayat mücadelelerinde başarılı olmaları için

¹¹⁵ BOA., BEO. no. 240824.

¹¹⁶ BOA., ŞD. no.2829/2.

gereken teşebbüs gücünü, azmini ve cesaretini beyinlerine aşılacak öğretmenler yoktur...

Ey Anadolu'nun mebûsları; şimdi bu karışıklıklar, yokluklar arasında, ayağında iki okka gelen çarığı, dizinde yırtık domu ile kesesine para girdiğini pek nadir gören köylüyü düşününüz...

Geçtiğim yerlerin bazılarında diyorlar ki; mebûslardan bir kısmının tatil süresinde memleketlerine giderek, köylülerin arasına karışarak, ihtiyaçlarını bir de mebûs gözüyle incelediklerini gazetelerde gördük, fakat bizimkiler gelmediler. Çünkü köylerde rahatsızlık vardı. İyi yataklar, temiz yemekler bulunamazdı, acaba bunun için mi, bizim mebûslarımız, bu fedakârlığı seçemediler?...”¹¹⁸.

Eğitim alanındaki çalışmalar kapsamında yapılan okullaşma çabalarına karşılık Anadolu’da hatta İstanbul’a çok yakın yerlerde bile okul yoktur. Okullar olsa da, oldukça sağlıksız, ders vermeye uygun olmayan odalarda, birçok çocuğun bir araya gelerek vakit doldurdukları yerlerdir. Öğretmen bulunamadığından kapanan okullar çok sayıdadır.

Anadolu’nun birçok yerinde okul bulamayan çocuklar azınlık okulları, misyoner okulları ya da cemaat okullarına gitmek zorunda kalmışlardır. Bu ise gelecekte önemi anlaşılacak ulusal eğitimi geciktirmiştir.

“Kilise ve manastırlar bulunan birkaç köyde, düzenli okullar da açılmıştır. Vatan evladı bu okullarda okuyor ve yetişiyorlar. Bu ecnebi kuruluşlardan yetişecek gençlerin, Osmanlılıkla ilgi derecesi düşünülün. Acaba, okullarda neler öğretiliyor, genç beyinlere nasıl fikirler aşılanıyor? Burasını kimse bilmez. Yalnız bu birbirini takip eden meçhûller arasında, bilinen bir şey varsa, o da, bizim çıkarımıza çalışmadığıdır.”¹¹⁹ diyen Ahmet Şerif Bey yazılarında bu tehlikeye dikkatleri çekmekteydi.

Ahmet Şerif Bey, 31 Temmuz 1909 tarihinde Balıkesir’e bağlı Sındırgı kazasında gezdiği bir okulun durumunu şöyle anlatmaktadır;

“Burada küçük çocuklara ait bir okul var, tavanı çökmüş, duvarları bir yere meyletmiş, havasız, rutubetli, pis bir bina ki, ahır diye kullanılmakta tereddüt edilir. Bu okula devam eden yetmiş kadar küçük çocuğun, yarını hazırlayacak, geleceği yönetecek yavrucukların, durumu göz önüne alınsın! ... Oysaki daha ötede, bir

---

¹¹⁷ A.g.e., s. 28.

¹¹⁸ A.g.e., s.63–65.

¹¹⁹ Ahmet Şerif, a.g.e., s.161.

iptidaiye mektebi binası var ki, yarısı boş olduğu söyleniyor. Yavrucukların, o bataktaneden, buraya getirilmeleriyle, amaca ulaşmak pek kolay iken, bunda da tembellik edilmesi, şaşkınlığı ve hayreti arttırıyor. Sonra bu levhanın gösterdiği faciayı tamamlamak için, bu yetmiş masumun başına, bir de dünyasından geçmiş, lafını söylemekten aciz, şüphesiz her zaman, uzun sopası elinde, aylıksız bir de hoca efendi getirilirse...”¹²⁰.

Ahmet Şerif Bey’in notlarında, 14 Eylül 1909 tarihinde Beyşehir’deki bir okulun durumu şöyle aktarılmaktadır:

“... Buradan iptidaiye mektebine gittim. Dar, havasız bir yere, seksen-yüz kadar mini mini yavrucakları doldurmuşlar, hep bir ağızdan bağıyorlar, güya okuyorlar. İki öğretmen var...”

Buradan da yeni açılan kız iptidaiye mektebine gitmek gerekti. İçeri girdim, ufak, etraftı açık bir sofa... İki tarafında rahlelere oturmuş kırk kadar hanım kızlar... Bu memleketin en garip, en zavallı okulu idi. Yeni gelen kadın öğretmene oturacak ev yok, o da burada oturuyor.”¹²¹.

Yine benzer cümlelere gezi notlarında çok sık rastlamak mümkündür. Ahmet Şerif Bey 9 Aralık 1909 tarihinde Mihaliççık kazasında pis havasız bir iptidaiye okulunu, aynı tarihli Sivrihisar iptidaiye okulunu, 23 Ocak 1910 tarihli Tarsus’ta yer alan iptidaiye okullarını aynı olumsuz cümlelerle anlatmaktadır¹²². Ancak Tarsus’da yer alan okulları betimlerken İttihat ve Terakki Okulu’nda biraz ışık gördüğünü şu cümlelerle belirtir:

“Yalnız yeni açılan İttihat ve Terakki Okulu’nda biraz hayat var. Okul rüştiyenin ilk sınıfı ile iptidaiyeyi içine alıyor. Selanik’ten getirilmiş olan müdür ile dört-beş öğretmen tarafından idare ediliyor ve ders veriliyor. Şu anda yüz on öğrencisi var. Okul binası kira ile tutulmuş, okulun masrafları, çocuklardan, zenginliklerine göre, bir ücret alınarak kapatılmamasına çalışılıyorsa da okulun geleceği güven altına alınmış değil.”¹²³.

Ahmet Şerif Bey 12 Şubat 1910 tarihinde Hassa Kazası’ndan geçerken gördüğü okulun perişanlığını, 2 Mart 1910 tarihinde Kars’ta sadece bir

---

¹²⁰ Ahmet Şerif, a.g.e, s.15.

¹²¹ A.g.e., s.47.

¹²² A.g.e., s.102–126.

¹²³ A.g.e., s.126–127.

iptidaiye mektebinin var olduğunu, yine Feke, Mersin, Silifke ‘de de okulların perişanlıklarını uzun uzun anlatmaktadır¹²⁴.

7 Nisan 1910 tarihli Silifke kazasında bir iptidaiye okulu gözlemini mağaraya benzetmek suretiyle aktarıyor;

*“Dört yaşından on iki yaşına kadar, 70–80 küçük çocuğun oturduğu alt kat ise, bir izbe, bir mağaradır... Çocuklar o kadar sıkışmış ki, insan yürüyecek yer bulamıyor.”*¹²⁵.

1911 tarihinde Karadeniz’e yaptığı gezi sırasında gezdiği birçok köy, kaza ve illerdeki iptidaiye okullarının genelini beğenmiştir. 31 Temmuz 1911 tarihli Çarşamba kazasında maarifin ve okulların durumunu beğenmiş, ayrıca açılan nümüne mektebini de oldukça faydalı görmüştür. Bazı köylerde de okulların mevcut olduğuna değinmektedir. Ünye ve Polathane (Akçakoca)’deki okulları da fiziksel anlamda kusursuz bulmakla beraber buralardaki öğretmen yetersizliğinden de söz etmektedir¹²⁶.

1912 yılında Karadeniz’e yapılan başka bir gezi sırasında nakledilen notlarda da Samsun ve Ordu’da maarifin iyi durumda olduğu bazı rakamsal bilgiler ile verilmektedir;

*“Samsun’da 5 iptidaiye mektebi, 1 inas rüşdiyesi, 2 ana mektebi var. Bunların cümlesi mektep olarak yapılmış. Maarif Komisyonu’nun senevî varidatı 1.200 lira raddesinde. Maarif Komisyonu’na ait 2 tütün deposu mevcut. Maarife ait 12 dükkân, birkaç ev, 2 gazino bulunmakta. 3.000 guruş maaş alan bir müfettişleri var. Ordu’nun merkezinde 10 mektep bulunuyor. 8 erkek, 2 kız. Bunların 3’ü Müslüman, 4’ü Rum, 2’si Ermeni ve 1’i Protestan okulu. Müslümanların 1 Rüşdiye-i Mülkiye mektepleri var. Mekteplerin masrafını ahali karşılıyor.”*¹²⁷.

Ahmet Şerif Bey, 10 Kasım 1913 tarihli Düzce, Adapazarı gezilerinde de Düzce Kız Okulu’nun güzelliği karşısında Adapazarı’ndaki okulların perişanlığına gezi notlarında yer vermektedir¹²⁸.

---

¹²⁴ A.g.e., s.146–193.

¹²⁵ A.g.e., s.201.

¹²⁶ A.g.e., s.271–282.

¹²⁷ Abdullah Cevdet, “Seyahat Notları”, **İçtihat**, no.67, s.1459–1463; no.69, s.1501–1505.

¹²⁸ A.g.e., s.357–362.

Ahmet Şerif Bey'in 1909–1914 tarihleri arasında Türkiye genelinde okulların durumuyla ilgili yaptığı tanımlamaların çoğunda okulların fiziki yapılarının perişanlığı anlatılmaktadır. Az sayıda da olsa, iyi durumda olan okulların varlığından da bahseden Ahmet Şerif Bey, gezdiği yerlerdeki azınlık ya da misyoner okullarının her alandaki kusursuzluğuna da notlarında yer vermiştir. Örneğin, 3 Aralık 1909 tarihli Nallıhan gezisi, 9 Aralık 1909 tarihli Sivrihisar, 2 Mart 1910 tarihli Kars gezisi, 16 Mart 1910 tarihli Feke, 20 Mart 1910 tarihli Haçin kaza ve şehirlerde bulunan yabancı okullarının oldukça kaliteli olduğunu belirtmiştir¹²⁹. Birçoğunun Ermenilere ait olduğu ve Müslümanlara ait okullarla kıyaslanamayacak kadar güzel binalar, eğitim açısından gayet sağlıklı, planlı ve programlı okullar olduğunu aktarmaktadır.

Bu açıklamayı iki gezi notuyla örneklendirmek istiyoruz. Birincisi Haçin'de 1888 yılında oldukça geniş bir alana kurulmuş Amerika Protestan okuludur. Ahmet Şerif 20 Mart 1910 tarihli gezisinde okulu şöyle anlatmaktadır:

“Dışarıdan ufak görülen binanın içinde neler yoktu. Şehirde benzerini gördüğümüz çocukları, sanki burada, değiştirmişlerdi. Okul, küçük ve büyük kızlarla, küçük çocuklara mahsûstur. Bunlardan öksüzler ve fakirler ve özellikle köylüler, yatılı olup diğerleri gündüzlüdür ve bunlar, ufak bir ücret de verirler. Okul beş altı kadın öğretmenin idaresindedir. Okulun bütün kısımlarında, dersanelerde, yatakhanelerinde ve yemekhanelerinde temizlik ve düzene son derece dikkat ediliyor.

Kız ve erkek öğrencilerin yüzlerinden hayat ve kan fışkırıyor...

Bundan başka Almanların Protestan, İtalyanların Katolik kuruluşları var. Almanlar özellikle sanayi, el işlerini teşvik ediyor. Müesseselerinde güzel ve sağlam kumaşlar dokuyorlar. Amerikalıların çeşitli yerlerdeki kuruluşları birbirine yardım ediyorlar. Mesela Çin'den buraya yardım geliyor, sonra buradan, karşılık veriliyor. Asıl Ermenilerin de çeşitli okulları, kiliseleri ve yetimhaneleri varsa da, ötekilerin parlaklığına, gösterişine karşı pek sönüktür...”¹³⁰.

İkinci örnek ise Feke kazasında iki Ermeni okulunda eğitim-öğretimin kalitesi ile ilgilidir.

“İptidaiye Mektebi derecesinde olması gereken İslam okulundan çıktuktan sonra, daha yüksek bir tepede kurulu olan Ermeni-Protestan Okuluna gittim. Okul

---

¹²⁹ A.g.e., s.89 vd.

¹³⁰ A.g.e., s.186.

binası övülmeye değer değilse de, herhalde, ötekenden iyidir. Erkek ve kız, 60–70 öğrencisi vardır. Erkek öğretmen, Protestanların vaizi olup, fahri olarak hizmet ediyor. Kızların da ayrıca bir kadın öğretmenleri vardır. Burada İncil Türkçe okutuluyor. Çocuklar Türkçe parçaları, iyiden iyiye okuyorlar. Yalnız okumak için eski bir okuma kitabı seçilmiştir. Okulda Türkçeden başka, İngilizce de öğretiliyor. İngilizceyi bilmem, fakat Türkçede, çocuklar, bizim okuldakilerden pek ileridirler ve onlardan çok terbiyelidirler... Ermenilerin okuluna gittim. Burada da kız, erkek elli altmış çocuk var. Kızlar bir kadın öğretmenin idaresindedirler. Türkçe için, yine, o eski okuma kitabının seçilmiş olduğunu gördüğümden, genç öğretmene, daha iyi okuma kitapları var olduğunu söyledim, çocukların fakirliği dolayısıyla, getirilmediği cevabını verdi. Çocuklardan birine, bu kitaptan parça okuttum. Hiç düşünmeyerek okudu. Bu okulun öğrencileri, Türkçede, İslam okulunun hoca efendisine, öğretmenlik edebilecek bir güçtedir.”¹³¹.

Milli Mücadele döneminde okullaşma oranına baktığımızda, karşımıza İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti'nin uygulamaları çıkmaktadır. İstanbul Hükümeti, ya da işgal altındaki hükümetin eğitim alanındaki çalışmalarından söz etmek mümkün olamamaktadır. Bu dönemde, İstanbul Hükümeti eğitime oldukça kısıtlamalar getirerek, eğitim alanını daraltmıştır. Çünkü eğitim-öğretim faaliyetlerinin içinde yer alan öğretmen ve öğrencilerin Milli Mücadeleye destek vermeleri, işgal hükümetini endişelendirmiştir.

Bu dönemde okul binaları savaşın ortasında yanmış, yakılmış durumdadır. Çoğu okul binası özellikle işgal kuvvetlerinin karargâhı haline getirilmiştir. Kasım 1920 tarihli Kütahya Mebûsu Cemil Bey'in T.B.M.M'ye verdiği mazbatada Kütahya'daki okulların askeriye tarafından el konmuş olmasını, eğitimin aksaması sebebiyle eleştirdiğini görmekteyiz. Cemil Bey bu konuda şunları söylemektedir: “*Malûm olduğu üzere memleketimizin en büyük dâhili düşmanı cehalettir ve hepimiz bunun yok edilmesi için uğraşmaktayız.*

Müdafaa-yı Milliye ve Maarif Vekâleti'ni daha önce yaptığım şikâyette askerî işgal altında bulunan Kütahya Darûlmuallimin ve Sultani binaları, Malhatun Nümûne-i İnas ve bu okulun içindeki Ana Mektebi binaları hâlâ işgal altında bulunup boşaltılmamıştır. İptidâî tahsil dahi verilemeyerek, ahali bir mahrumiyet altındadır. Kuvva-yı Seyyare Kumandanı Edhem Beyefendi Sultanî binasını askerî hastaneye dönüştürmek istiyorsa da, diğerlerinin tahliyesi, Sultani Darûlmuallimin binasına

---

¹³¹ A.g.e., s.181.

taşınması, Darülmualimin'de mevkii kumandanı Abdullah Bey'e söylenmiştir. Buna rağmen Abdullah Bey bu binayı boşaltmamıştır. Malhatun Nümüne Mektebi de boşaltılmamıştır. Bu binaların kullanılmasının nedeni mevkilerinin merkezî olup, telgrafhaneye ve çarşıya yakınlığı gösterilmiştir. Oysaki Kütahya kışlasında komuta merkezi olarak kullanılacak uygun yerler mevcuttur.”¹³².

Bunun gibi Anadolu'daki okullar çeşitli toplantılar için mekân olmuştur. Bilindiği üzere bunlardan en önemlisi Atatürk'ün Sivas'ta bir lise binasında, mebûs ve komutanları bir araya getirip düzenlediği Sivas Kongresidir. Atatürk'ün 19 Mart 1920 tarihinde ikinci defa ziyaret ettiği Ankara'da bulunan “Taş Mektep” binası dahi Atatürk tarafından Meclis binası olması düşünülmüştür. Ancak birkaç tadilata cevap veremeyecek durumda olan binanın yapısının elverişsizliği nedeniyle, Meclisin İttihat Terakki Cemiyetinin kulüp binasında açılması uygun görülmüştü¹³³. Okul sadece binası ve eşyası ile Milli Mücadeleye katılmamış, tüm çalışanları öğretmen ve öğrencileriyle ulusal savaşa katılmıştır.

Milli Mücadele başarıyla sonuçlanıp, Cumhuriyet'in ilânı ve ardından Tevhid-i Tedrisat yasasının ilânı ile okul binalarının uygun şartlarda yeniden inşa edilerek ya da var olanların düzenlenerek iyileştirilmesi koşulu ile sayıları artırılmıştır.

1913–1914 ders yılına ait verilerden elde edilen bilgilere göre ülke genelinde bulunan 31 ilde yeniden yapılan 441 okul, 475 adette tamire muhtaç okul bulunurken, ancak 906 okulun iyi durumda olduğu belirtilmektedir. Okulların yeniden yapımı ya da tamiri için de 29.573.990 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Buna dair illere göre ayrıntılı veriler Tablo 1.5'de belirtilmektedir.

Tablo 1.5: 1913–1914 ders yılına ait mektep masrafları.

¹³² BCA, f.30..10.0.0, y.143.27..1.

¹³³ “Bina, meclisin çalışması ve gelecek Mebûsların barınması için uygundu. Alt kattaki dersaneler arasındaki bölmeler kaldırılınca büyük bir toplantı salonu elde edilebilecekti. Ancak, Atatürk'e, ara bölmeler kaldırılırsa, binanın yıkılabileceği söylendi. Bunun üzerine meclis binası için, Taşhan Meydanı'ndaki İttihat ve Terakki Fırkası'nın yapımına birkaç yıl önce başlanan ancak bitirilemeyen kulüp binası uygun görüldü.” Bkz.Turan Tanyer, **Taş Mektep**, YKY, İstanbul 2005, s. 45.

Vilayetler	Mekâtip-i İptidai Umûmiyenin keyfiyet-i bina itibarıyla miktarı			Muhtac-ı tevsi* (Genişletmeye ihtiyacı olan)	Gayr-ı muvafık	Toplam	Mekâtip binasının cihet-i aidyesi itibarıyla mekâtib-i iptidaiye-i umûmiyenin miktarı				Mekâtip-i İptidaiye-i umûmiyenin kıymeti	Mekâtip-i İptidaiye-i umûmiyenin ucare-i seviyesi (kirası)	Mekâtib-i Umûmiyenin Masarîf-i seviyesi		
	Mücedded (yeni)	Muvafık	Muhtac-ı tamir				Maarif-i mahalliye	Evkafa	Karye ahalisine	Efrada (Kişiyeye ait)			Maaşat	Masarıfat	Toplam
İstanbul	6	19	12	8	35	80	45	12	5	18	4885213	218943	3675796	560420	3836216
Edirne	30	47	52	18	57	204	157	5	39	3	2886600	18600	1132708	172426	10
Adana	4	74	15	33	33	159	142	0	0	17	1242000	42000	1256600	25500	1282100
Ankara	23	68	26	52	122	291	228	41	14	8	1436500	11242	1599196	55717	1654913
Aydın	46	84	57	42	210	439	374	7	55	3	10834520	18849	3500582	769708	4270290
Bağdad	0	17	0	0	10	27	14	0	0	13	477780	206716	669467	17206	686673
Beyrut	2	27	36	11	60	136	68	18	0	30	1601700	103973	1263191	84432	1247627
Halep	35	54	61	10	53	213	90	61	9	53	1734800	33958	1628180	217878	1846058
Hüdavendigâr	36	20	31	11	114	212	130	12	40	30	2439500	13308	1439740	43104	1482844
Diyarbakır	0	3	9	1	11	24	31	15	9	5	276780	26540	318263	7545	325808
Suriye	21	49	13	29	17	129	46	34	0	49	1330000	67977	929700	67102	996802
Sivas	26	49	11	5	76	167	129	17	11	10	2504400	7030	1159427	71128	1230555
Trabzon	34	15	17	30	84	180	98	31	23	28	1956400	29007	852050	12637	864687
Kastamonu	4	98	38	121	0	261	261	0	0	0	1713350	8300	1106680	29376	1136056
Konya	40	62	16	27	172	317	274	11	20	12	2460750	15244	1324832	28540	1393372
Mamuratül aziz	40	16	6	4	119	185	75	65	22	23	1347650	27974	1016330	37000	1053330
Musul	12	17	3	2	22	56	31	0	10	15	408150	18420	382800	17000	399900
Urfa	1	1	0	1	20	23	11	3	8	1	360550	1000	172850	8615	181465
İzmit	9	23	1	2	10	45	43	1	0	1	1697769	10006	425860	19575	445435
Bolu	21	24	35	11	26	117	72	3	36	6	744800	6890	599895	27495	627390
Teke	2	23	0	0	64	89	77	1	9	2	701600	2000	406860	6875	413735
Canik	10	21	10	0	30	71	23	10	31	7	1629400	13878	642100	28500	670600
Çatalca	0	23	0	0	23	46	3	1	41	1	440000	1680	67468	2040	69508
Zor	4	5	7	2	21	39	17	0	19	3	207500	1320	213840	9180	223020
Kudüs	2	15	2	1	10	30	17	0	8	5	647000	13000	452000	54800	506800
Karahisar-ı sahip	4	7	2	2	28	43	28	4	9	2	578400	4560	314279	18209	332488
Karesi	16	11	4	15	79	125	91	10	21	3	2226570	5400	1307929	23000	1230929
Kala-i sultani	2	13	6	7	12	40	18	6	13	3	633500	9600	337900	28100	366000
Kayseri	0	12	0	0	18	30	20	6	0	4	738000	2550	305380	17663	323043
Medine-i Münevvere	1	7	2	1	0	11	4	3	0	4	2400	9400	123200	7105	130205
Menteşe	10	2	3	0	27	42	42	0	0	0	393400	0	333932	12199	346131
TOPLAM	441	906	475	446	1563	3831	2659	377	452	359	50536982	949365	28959035	2480075	29573990
						127	121				?38558782?		?28999035?	?2080179?	?31079214?

Maarif-i Umûmiye Nezareti 1329-1330 ders senesi İhsâiyat Mecmuası, İstanbul, Levha.2¹³⁴.

Bu dönem içerisinde Marmara Havzası'nda büyük bir deprem yaşanmıştı. Maarif Nezareti deprem olan havzayı yerinde incelemek, yarı harap olan ya da tamamen yıkılan okulların tespit edilerek bir rapor çıkarılması için

Kâzım Nami Bey ve Maarif Nezareti Mimarı Makasdar Efendi'yi tayin etmişti¹³⁵.

1923–24 senesi verilerine göre ülke genelinde, millete yani devlete ait “2.503 adet” okul, vâkıfa ait “91 adet” okul, şahsa ait “41” ve diğer cihetlere ait “25 adet” olmak üzere toplam “2.660 okul” bulunmaktadır. Okul olarak yapılmamış ancak okul olarak kullanılan bina sayısı ise; millete ait “1.070”, vâkıfa ait “137”, şahsa ait “765”, diğer cihetlere ait “128” olmak üzere toplam “2.100”dür. Bu rakamlara göre ülke genelinde toplam “4.760 adet” okul mevcuttur¹³⁶.

Yine verilen bilgilere göre, “2.749 okul” sıhhî olarak belirlenirken, “2.011 okul” ise sıhhî bulunmamaktadır¹³⁷. Ancak verilen bilgiler arasında neye göre sıhhî olup olmadığı belirtilmemiştir. Bunu, dönemin çeşitli belgelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre okulların temizlik, sağlık durumları yönünden bu tanımlamayı verdiklerini düşünmekteyiz.

Bu binaların okul olarak kullanılmasına uygun görülenler “1.971 adet” iken, “2.789” tanesi okul olarak kullanılmaya elverişli değildir. “1.483 adet” okulun bahçesi bulunmaktadır. Bahçesi olmayan okulların “867”sinde bahçe yapılabilir alan mevcutken, “2.410 adet” okulda bahçe yapılacak bir alan bulunmamaktadır¹³⁸.

Binaların yapısı hakkında verilen bilgilerden de şu rakamlar ortaya çıkmaktadır: “1.135 adet” okul tuğla veya taş, “1.699”u ahşap, “777”si yarı kârgir, “1.145”i kerpiçten yapılmıştır¹³⁹.

1923–1924 ders yılına ait iptidaiye mekteplerine harcanan toplam **41.448 liralık** kira bedeli ve yeni inşaat bedelleri olan 872.300 liralık masrafların illere göre dağılımı Tablo 1.6’da gösterilmektedir.

---

¹³⁴ Tabloda toplam rakamlar gösterilirken “?” ile belirttiğimiz rakam kaynakta verilen rakam olup, asıl toplam rakamı verilen rakamlar ışığında toplayarak elde ettiğimiz şekliyle yazmış bulunmaktayız.

¹³⁵ Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul 1957, s. 51.

¹³⁶ **T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsaîyat Mecmuası**, Ankara, s.54–57.

¹³⁷ Aynı yer.

¹³⁸ Aynı yer.

¹³⁹ Aynı yer.

Tablo 1.6: 1923–24 ders yılına ait mektep masrafları.

Vilayat	Verilen Kira		Yeni İnşaat		Vilayat	Verilen Kira		Yeni İnşaat	
	Mektep Adedi	Kira Miktarı	Mektep Adedi	Tahsisat		Mektep Adedi	Kira Miktarı	Mektep Adedi	Tahsisat
Artvin	1	70	6	5400	Diyarbakır	0	0	0	0
Ardahan	0	0	6	5965	Zonguldak	1	21	51	27550
Adana	3	336	0	0	Siirt	6	213	0	0
Aksaray	0	0	0	0	Sinop	0	0	3	18750
Ankara	6	2180	2	140000	Sivas	3	210	0	0
Amasya	0	0	3	54580	Siverek	2	170	0	0
Aydın	0	0	0	0	Saruhan	1	10	3	69000
Edirne	1	66	0	0	Trabzon	8	1035	0	0
Erzincan	2	96	7	4050	Gazi Ayıntap	4	201	0	0
Erzurum	5	470	1	2250	Kars	0	0	5	1700
Ertuğrul	0	0	0	0	Kırklareli	1	30	0	0
Ergani	2	84	0	0	Karesi	1	24	27	26000
İzmir	2	756	4	8200	Kara Hisar-ı şarki	3	160	0	0
İstanbul	47	243	2	58313	Kara Hisar-ı sahip	3	216	8	13250
Eskişehir	1	84	2	10000	Kastamonu	3	142	4	8248
Ordu	4	326	0	0	Konya	7	1160	3	17000
Urfa	0	0	0	0	Kocaeli	0	0	1	3000
İçel	3	192	0	0	Kozan	0	0	0	0
Beyazıt	0	0	1	200	Kırşehir	6	140	1	1000
Bitlis	3	164	0	0	Kayseri	4	67	7	14500
Burdur	1	6	1	2084	Gelibolu	0	0	0	0
Bozok	2	92	14	5800	Gümüşhane	2	78	0	0
Bolu	3	150	25	21950	Genç	2	36	0	0
Tekfurdağı	2	74	0	0	Kangırı	2	110	0	0
Teke "Antalya"	6	500	0	0	Kütahya	13	1052	6	20000
Tokat	0	0	0	0	Giresun	3	288	0	0
Canik	1	100	1	1200	Lazistan	3	231	0	0
Cebel-i Bereket	2	144	0	0	Mardin	6	410	3	4000
Çatalca	0	0	0	0	Mersin	1	200	0	0
Çanakkale	1	90	11	12000	Maraş	10	255	0	0
Çorum	2	96	2	7530	Mamüretülaziz	0	0	0	0
Hakkâri	0	0	Maarif teşkilatı yok		Menteşe	3	96	6	3280
Hamit Abat	4	119	4	3000	Muş	3	756	5	12000
Hüdavendigâr	4	300	8	29000	Malatya	1	30	0	0
Dersim	0	0	0	0	Niğde	3	117	0	0
Denizli	3	252	7	1000	Van	0	0	0	0
Toplam						206	41.448	250	872.300

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Ankara, s.54–57.

1923–1924 ders yılının bilgilerine baktığımızda, “206 adet” okul binası için verilen kira miktarı, toplam “41.448 lira”dır. Yeni yapılan “250 adet” bina bedeli ise toplam “872.300 lira”dır. Verilen bu bilgiler arasında Hakkâri’de maarif teşkilatı olmadığı belirtilmektedir.

Dönem içerisinde Teke Mutasarrıfı'nın açılan yeni okullara ayrıca bir bütçe ayrılmadığı için yaşanan sorunları anlattığı dilekçesi oldukça aydınlatıcıdır. Bu dilekçede, iki sene önce kabul edilen kanuna göre ahaliden toplanılması gereken paranın tam olarak toplanılmadığı, bir de birkaç yıldır süren genel savaş halinin ahaliyi iyice zor duruma düşürdüğü yine de bu sene biraz para topladıkları belirtilmektedir. Dilekçenin devamında, “*Yalnızca Elmalu kazasında sadece maaşlara verilen para sene olarak 114.000 kuruş iken, yeni açılan dört iptidaiye mektebinin maaşı da dâhil değildir. Buna rağmen bize 112.800 kuruş bütçe ayrılmıştır. Bu çok yetersizdir.*” şeklinde bütçenin azlığından şikâyet edilmektedir¹⁴⁰.

Ülkede eskiye göre mektep açılmasında her ne kadar artış olduysa da ülke çocuklarının okumasına kâfi gelecek yeterli okul sayısı özellikle Anadolu’da gerçekleştirilememiştir. “*Bu mektepleri açabilmek için de gerek bina, gerek maaş olarak bugünkü (1925) paraya göre 70 milyon lira lâzımdı. Hâlbuki o zamanın bütün Maarif-i İptidaiye bütçesi 370.000 lira idi. Bu para ile bu bütçe ile bütün Türkiye’de arzu edilen mektepler açılmazdı.*”¹⁴¹ diyen Urfa Mebûsu Refet Bey’in, Maarif bütçesinden ilköğretime yeterli kaynak ayrılmadıkça elde edilen başarının eksik olacağını söylemesi dikkati çekmektedir. Refet Bey, senelere göre yerel bütçelerden ayrılan payların artışını olumlu gördüğünü şu tabloyla ortaya koymuştur:

Tablo 1.7:Çeşitli zamanlara ait yerel bütçelerin analizi.

Senesi	İller Genelinde Özel Hesaplar			Evvelki seneye göre artış miktarı (lira)
	Toplam bütçeleri (lira)	Maarife tahsis edilen (lira)	Maarife tahsis edilen paranın bütçe toplamına göre oranı	
1329	1.202.000	372.000	Üçte birine yakını	
1330	1.620.000	557.000	Üçte birine yakını	185.000
1338	7.500.000	3.000.000	Üçte birinden fazla	
1339	10.500.000	5.000.000	Yarisına yakın	2.000.000
1340	13.370.000	7.600.000	Yarıdan fazla	2.600.000

Urfa Mebûsu Refet, “ Türkiye’de İptidai Maarif -II ”, **Türk Yurdu**, no.8, cilt.2, Nisan 1341 (1925), s.141.

Yerel bütçeye karşılık, ülkenin genel bütçeleri içerisinde ilköğretime ayrılan paylara baktığımızda durum çok da iyi görünmemektedir. İlköğretimin mali

¹⁴⁰ BOA.,DH.UMVM., no.59/4.

¹⁴¹ Urfa Mebûsu Refet, “ Türkiye’de İptidai Maarif -I ”, **Türk Yurdu**, no.7, c.II, Nisan 1341 (1925), s.38-41.

kaynağı yerel idareler tarafından karşılanırsa da az da olsa genel bütçeden de ilköğretime ayrılan belli bir pay bulunmaktadır.

8 Mayıs 1911 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmeler sırasında Van Mebûsu Vahan Papazyan Efendi, Osmanlı Devleti'nde maarife ayrılan paylar konu edildiğinde diğer ülkelerin maarife ayırdıkları payları ülke nüfuslarına göre şu şekilde karşılaştırmıştır:

“7 milyon nüfusu ile **Romanya** genel bütçeden Maarife %11,5;

4 milyon 350 bin nüfusu ile **Bulgaristan** genel bütçeden Maarife %14;

2,5 milyon nüfusu ile **Sırbistan** genel bütçeden Maarife %5,50;

2 milyon 600 bin nüfus ile **Yunanistan** Maarife %8,50;

32 milyon nüfusu ile **Osmanlı Devleti** genel bütçeden Maarife %2,6” pay ayırmaktadır. Bu sebeple ülkenin güçlü olup kalkınabilmesi için maarife daha fazla pay ayrılarak birçok iptidaiye mektepleri açılmalıdır. Örnek olarak Prusya'da 37 bin mektep vardır. Bunun 37 bini de iptidaiye mektebidir. Burada öğrenim gören 5 milyon 70 bin öğrenci bulunmaktadır ki bu başlı başına bir ordudur¹⁴², diyerek iptidaiye mekteplerine ayrılacak paylara dikkati çekmektedir.

Dönemin bütçe kanunlarından tespit ettiğimiz rakamların maarife ve ilköğretime ayrılan paylarının toplam bütçe ve maarif bütçesi içerisindeki oranlarını Tablo 1.8'de şu şekilde belirtmekteyiz:

Tablo 1.8:Çeşitli zamanlara ait genel bütçelerin analizi.

Ait olduğu Yıllar	Toplam Bütçe	Maarife Ayrılan	Toplam Bütçe %	İptidaiyeye ayrılan bütçe	Maarif Toplamı %
1909 ¹⁴³	3.053.954.572 kuruş	66.052.751 kuruş	21,6	15.364.964 kuruş	23,3
1910 ¹⁴⁴	3.299.772.197 kuruş	94.639.804 kuruş	28,7	18.957.000 kuruş	20,0
1911 ¹⁴⁵	3.623.318.487 kuruş	99.448.185 kuruş	27,4	40.336.080 kuruş	40,6
1912 ¹⁴⁶	3.399.739.215 kuruş	91.131.800 kuruş	26,8	38.689.400 kuruş	42,4
1914 ¹⁴⁷	3.401.200.396 kuruş	55.349.237 kuruş	16,3	2.936.660 kuruş	5,3
1915 ¹⁴⁸	3.565.754.557 kuruş	65.640.490 kuruş	18,4	1.523.444 kuruş	2,3
1920 ¹⁴⁹	63.018.354 lira	577.061 lira	0,92	3.000 lira	0,5

¹⁴² **M.M.Z.C.** İ.103, c.VII, 8 Mayıs 1327, s.7.

¹⁴³ “1325 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.I,s.437–595.

¹⁴⁴ “1326 senesi Muvazene-i Maliye Kanunu”, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.II, s.518–563.

¹⁴⁵ “1327 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.III, s.480–571.

¹⁴⁶ “1327 Muvazene-i Umûmiye Kanunu Ahkâmınının 1328 senesinde muvakkaten suret-i tatbiki hakkında kanun-u muvakkat”, **Düstûr**, İkinci Tertip, c. IV, s. 174–250.

¹⁴⁷ “1330 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.VI, s.1077–1177.

¹⁴⁸ “1331 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.VII, s.253–390.

¹⁴⁹ “1336 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.I, s.230–320.

1924 ¹⁵⁰	140.433.369 lira	6.877.626 lira	4,9	130.000 lira	1,9
1925 ¹⁵¹	183.932.767 lira	7.742.508 lira	4,2	400.000 lira	5,2

Tablo incelendiğinde genel bütçeden maarife ayrılan yüzdeler 1914 yılına kadar belli bir istikrar yaşanırken bu yıldan sonra maarife ayrılan payda bir azalma görülmektedir. Bu duruma temel etken Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla genel bütçenin büyük çoğunluğunun savunmaya ayrılmış olmasıdır. Yine 1920 ve 1925 arası dönem incelendiğinde öncelikle Milli Mücadele ve ardından yeni Türkiye devletinin yeni kurulmasıyla ilgili olarak maarif bütçelerinin azlığı dikkatleri çekmektedir.

Maarif bütçesinden iptidaiyelere ayrılan payların 1914 yılında %5,3'e düştüğü görülmektedir. Bundaki birinci etken ise 1913 tarihinde kabul edilen Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkatidir. Bu kanuna göre iptidaiyelerin bütçesi yerel bütçelere bırakılmaktaydı. Ancak tablodan da görüldüğü üzere 1925 yılına kadar iptidaiyelere genel bütçeden az da olsa bir pay ayrılmaktadır. 1924 ve 1925 tarihlerinde ise sadece yatılı iptidaiyelere pay ayrılmıştır.

2-İptidaiye Mekteplerinin Ülke Genelindeki Sayıları ve Mekteplere Verilen İsimler

Meşrutiyetin ilânı öncesi ve sonrasında, maarifin ıslahı konusunda birtakım raporlar hazırlanmış ve yetkili makamlara sunulmuştur¹⁵². Bu raporlarda genellikle mektep sayılarının azlığından bahsedilmektedir. Buna dayanılarak da, Meşrutiyet döneminde mektep sayılarını artırma çabalarına girişilmiştir. Bu çabaların rakamsal değerlerini, İkinci Meşrutiyet öncesi ve sonrasında mevcut resmî iptidaiye mekteplerinin illere göre dağılımları Tablo 1.9'da gösterilmiştir.

Tablo 1.9: İkinci Meşrutiyet döneminde ülke genelinde bulunan iptidaiye mektepleri sayıları.

Vilayetler	1908 öncesinde resmî iptidaiye mektepleri				1908–1914 seneleri arasında açılan resmî iptidaiye mektepleri				1908 öncesi ve sonrası 1914 yılı toplam resmî iptidaiye mektepleri			
	E	K	Karma	T	E	K	Karma	T	E	K	Karma	T

¹⁵⁰ “1340 sene-i maliyesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.V, s.848–1018.

¹⁵¹ “1341 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu”, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.VI, s.335–552.

¹⁵² **BOA.**, **YEE.**, no.10/34; **BOA.**, **NGG.**, 392/9-3, no. 47-48; **BOA.**, **ŞD.ML.NF.MRF.**, no. 226/22; **BOA.**, **ŞD.** no.224/80.

İstanbul	26	12	4	42	18	14	6	38	44	26	10	80
Edirne	16	7	71	94	16	15	79	110	32	22	150	204
Adana	23	4	-	27	111	19	2	132	134	23	2	159
Ankara	51	11	-	62	209	15	5	229	260	26	5	291
Aydın	162	35	5	202	185	47	5	237	347	82	10	439
Bağdad	13	1	-	14	11	2	-	13	58	5	-	63
Beyrut	53	7	-	60	64	12	-	76	117	19	-	136
Halep	48	4	-	52	142	18	1	161	190	22	1	213
Hüdavendigâr	49	6	6	61	27	20	104	151	76	26	110	212
Diyarbakır	18	1	-	19	36	5	-	41	54	6	-	60
Suriye	56	8	-	64	58	7	-	65	114	15	-	129
Sivas	46	8	2	56	93	15	3	111	139	23	5	167
Trabzon	21	2	1	24	146	6	23	175	193	12	24	229
Kastamonu	16	3	-	19	230	12	-	242	246	15	-	261
Konya	87	14	3	104	186	8	19	213	273	22	22	317
Mamuratülaziz	64	3	3	70	101	10	4	115	165	13	7	185
Musul	18	1	-	19	34	3	-	37	52	4	-	56
Urfa	13	1	-	14	8	1	-	9	21	2	-	23
İzmit	11	3	2	16	8	7	14	29	19	10	16	45
Bolu	5	2	7	14	67	9	27	103	72	11	34	117
Teke	47	4	3	54	32	1	2	35	79	5	5	89
Canik	19	1	-	20	36	8	7	51	55	9	7	71
Çatalca	3	-	23	26	2	4	14	20	5	4	37	46
Zor	19	-	-	19	19	1	-	20	38	1	-	39
Kudüs	5	3	-	8	20	2	-	22	25	5	-	30
Karahisar-ı sahip	21	2	-	23	17	3	-	20	38	5	-	43
Karesi	30	4	11	45	62	7	11	80	92	11	22	125
Kale-i Sultaniye	3	2	6	11	20	6	3	29	23	8	9	40
Kayseri	15	1	-	16	28	2	-	30	43	3	-	46
Medine-i Münevvere	1	-	-	1	9	1	-	10	10	1	-	11
Menteşe	11	3	-	14	22	6	-	28	33	9	-	42
Erzurum	-	-	-	-	-	-	-	-	182	16	-	198
Bitlis	-	-	-	-	-	-	-	-	76	6	1	83
Basra	-	-	-	-	-	-	-	-	26	2	-	28
Hicaz	-	-	-	-	-	-	-	-	60	1	-	61
Van	-	-	-	-	-	-	-	-	49	2	-	51
Yemen	-	-	-	-	-	-	-	-	95	1	-	96
Asir	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
TOPLAM	970	153	147	1270	2017	286	329	2632	3536	473	477	4486

Maarif-i Umûmiye Nezareti 1329-1330 ders senesi İhsâiyat Mecmuası, İstanbul; Mehmet Ö. Alkan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e..., s.165.

Tablo 1.9'a göre, "202" toplam okul sayısı ile Aydın ili ilk sıradadır. Aydın'ı, "104" okul sayısı ile Konya ve "94" sayısı ile Edirne illeri takip etmektedir. Ankara, Hüdavendigâr, Sivas, Teke ve Karesi'den sonra İstanbul ili ise dokuzuncu sırada yer almaktadır.

Yine İkinci Meşrutiyet öncesinde açılan okul sayıları incelendiğinde bazı il ve livalarda (Ankara, Adana, Karahisar-ı sahip, Canik, Diyarbakır,

Kayseri, Mentеше, Urfa), karma okulların olmadığı görülmektedir. Çatalca'da hiç kız mektebi bulunmamasına karşılık, “23 adet” karma mektep olması dikkat çekicidir. Edirne vilayeti ise, “71” rakamı ile karma mektep sayısında önde bulunmaktadır.

İkinci Meşrutiyet Dönemiyle birlikte Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen zaman zarfında, 1913–1914 ders yılı istatistiklerinde okul sayıları incelendiğinde, bazı il ve livalarda (Adana, Ankara, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Konya, Bolu, Canik, Karesi, Kale-i Sultaniye, Kayseri ve Mentеше), okul sayılarının iki ya da üç misli arttığı görülmektedir. Buna karşılık yine bazı il ve livalarda (İstanbul, Urfa, Çatalca, Karahisar-ı sahip) ise sayının azaldığını görmekteyiz.

İkinci Meşrutiyet sonrasında açılan mekteplerin sayıları incelendiğinde, ilk üç sırayı, Aydın (Toplam 237), Ankara (Toplam 229) ve Konya (Toplam 213) illeri almaktadır. İstanbul, Trabzon, Hüdavendigâr, Adana, Sivas, Edirne, Bolu, Karesi ve Canik illerinden sonra onikinci sırada yer almaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus da, Aydın, Ankara, Konya, Trabzon, Adana ve Sivas illerinde kız mektebi ve karma mektebe karşılık çok fazla erkek mektebi açılmış olmasıdır. Hüdavendigâr ve Edirne illerinde ise erkek ve kız mektebine karşılık, resmî iptidaiye mekteplerinin neredeyse tamamını karma mektepler oluşturmaktadır. Diyarbakır, Kayseri, Mentеше, Karahisar-ı sahip ve Urfa'da bu dönem içerisinde de karma mektep bulunmamaktadır.

1913–1914 ders yılı içerisinde, Türkiye genelindeki toplamlara baktığımızda, “3.536 erkek iptidaiye mektebi”, “473 kız iptidaiye mektebi” ve “477 karma iptidaiye mektebi” olmak üzere toplam “4.486 adet iptidaiye mektebi” bulunmaktadır. Yine bu yıl içerisinde, Türkiye toprakları dâhilinde bulunan Bağdat, Beyrut, Halep, Suriye, Musul, Zor, Kudüs, Medine-i Münevvere, Basra, Hicaz, Yemen, Asir vilayet ve livaları da bu toplam sayıya dâhildir. Bu vilayetlerden sadece Halep'te “1 adet” karma mektep bulunmaktadır¹⁵³.

---

¹⁵³ Bakınız Tablo 1.9.

1913–14 ders yılında vilayet ve livalardan Maarif Nezaretine gönderilen bilgilere dayanılarak ülke içerisinde ne kadar iptidaiye mektebine ihtiyaç olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu rakamlar tespit edilirken, bir dersaneli veya bir muallimli olmak ve her biri elli öğrenci mevcutlu olmak üzere hesaplanmıştır. Bazı vilayet ve sancaklar rakam belirtmediklerinden dolayı okul ihtiyaçlarının sayısı yazılmamıştır. Ülke genelinde toplam 45.648 okula ihtiyacın olduğunun belirtildiği tabloda okul ihtiyaçlarının vilayetlere göre dağılımı Tablo 1.10’da şu şekilde gösterilmektedir:

Tablo 1. 10: İkinci Meşrutiyet döneminde ülke genelinde ihtiyaç duyulan mektep sayıları.

Vilayetler	Ne kadar mektebe ihtiyacımız var?	Vilayetler	Ne kadar mektebe ihtiyacımız var?
İstanbul	100	Bolu	1183
Edirne	867	Teke	645
Adana	1248	Canik	893
Ankara	2732	Çatalca	45
Aydın	2925	Zor	169
Bağdad	598	Kudüs	615
Beyrut	2483	Karahisar-ı sahip	573
Halep	3217	Karesi	952
Hüdavendigâr	2151	Kala-i sultani	508
Diyarbakır	3504	Kayseri	325
Suriye	2512	Medine-i Münevvere	----
Sivas	4044	Menteşe	449
Trabzon	1595	Erzurum	----
Kastamonu	2223	Bitlis	----
Konya	1848	Basra	----
Mamuratül aziz	2317	Hicaz	----
Musul	2676	Van	----
Urfa	1351	Yemen	----
İzmit	900	Asir	----
Vilayetler Toplamı			37040
Liva-yı gayr-ı mülhaka toplamı			8608
Genel toplam			45648

Maarif-i Umûmiye Nezareti 1329-1330 ders senesi İhsaîyat Mecmuası, İstanbul, s.10–31.

Meşrutiyetin ilânıyla birlikte, okula ihtiyaç olan yerlerin istatistikleri çıkarıldığı gibi, Sadaret’e gelen istek yazıları da dikkatleri çekmektedir. Bu konuda, Bitlis Valisi’nin “13 sayfa” ve “1 tablo”dan oluşan raporu oldukça önemlidir. Vali yazısında bir ülke için maarifin önemine işaret ettikten sonra, Bitlis’e bağlı köy ve kasabaların okullarının verildiği bir tablo üzerinde okula çok ihtiyaçları olduğunu bildirmiştir. Ayrıca var olan okulların da oldukça sağlıklı yerlerde, bazen bir mağarada, bazen bir mezarlık kenarında eğitim

verdiği, buraya giden gariban çocukların boyunları bükük birer zavallı olarak yetiştiklerini belirtmektedir. Muallim eksikliğine de değinen Vali, Rumeli'ye yapılan ıslahat gibi Bitlis ve çevresine de ıslahat yapılmasını talep etmektedir¹⁵⁴. 1921 yılında ise bu kez de Bitlis Mebûsu Yusuf Ziya Bey, Bitlis'e bağlı Genç, Muş ve Siirt livalarında okul ve muallimlerin bulunmadığı, oysaki buralara belli oranlarda maaş verilmek üzere Maarif Müdürlerinin tayin edildiğini meclise sunduğu soru önermeleri ile dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'den sormaktaydı.

“Muallim geçinen efendinin birisi geçen sene kendi gayretleriyle bir mektep açmış, kendi hanesini mektep yapmış. Bendeniz (Yusuf Ziya Bey) Maarif Dairesine müracaat ettim. Himayenize alınız diye rica ettim. Maarif Dairesi biz buna ne adla para verelim dedi. Ben buradan Nim (yarı) resmi adıyla 200 kuruş para alabildim. İşte bütün Bitlis vilayetinde dâhilinde Nim resmi unvanlı bir mektep var. Bu garibedir efendiler. Ben bir hesap yaptım. Maarif dairesi hesabından bir Maarif Müdürü'ne 4.000 lira ayrılıyor. Oysaki ayrılan bu para ile 1 idadi 2 iptidai mektebi açılır.”¹⁵⁵.

Yine benzer şekilde;

“Muş'ta bir iptidaiye mektebi yok. Yalnız Abdullah Efendi namında bir imamın yanında 5–10 çocuk mevcut. Efendiler, Muş istila görmüş, harabeye dönmüş, insan kalmamış. 13 hane sağlam kalmış. Sonra yerleşen muhacirler kendilerine mera yapmış. Orada mektep yok, bina yok, bu memurlar baykuşluk vazifesini yapmak için mi gidiyorlar?¹⁵⁶” şikâyetleri yapılmıştır.

1923–1924 ders yılı itibarıyla ülke genelinde birçok yerde mektep sayılarında 1913 verilerine göre azalmalar görülmüştür. Bunda en büyük etken bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan Milli Mücadeledir.

Yine okul sayılarında görülen azalmalarda ikinci etken, 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile rüştiyelerin kapatılarak iptidaiyelere ilave edilmesidir. Birçok vilayette hemen uygulamaya geçilerek rüştiyeler kapatılmış ve iptidaiyelerle birleştirilmek suretiyle iptidaiyelerin eğitim süresi “6 yıla” çıkarılmıştır. Bu değişikliği döneminin reformu olarak görmek çok yanlış değildir. Çünkü bu kanunla ilköğretim, yani mecburî eğitim 6 yıla

---

¹⁵⁴ BOA, DH-İD., no.26-1/17.

¹⁵⁵ T.B.M.M.Z.C., İ.16, c.9., 4.4.1337 (1921), s.337-346; İ.108., c.14, 10.11.1337 (1921), s.162.

¹⁵⁶ T.B.M.M.Z.C., İ.16, 4.4.1337, s.344.

yükseltilmiş olmaktadır. Ancak bu girişimin başarıya ulaşması, sadece eğitim süresinin uzatılmasıyla yeterli olamazdı. Bunun yanında iyi planlanmış bir müfredat, bunu uygulayacak donanımlı eğitimciler, sıhhi ve yeterli sayıda okul binaları, araç- gereç vs. ihtiyaçlar da giderilmiş olmalıydı.

1923-24 ders yılı istatistiklerine baktığımızda okul sayılarında Tablo 1.11'deki sayısal verilerle karşılaşmaktayız. Ülke genelinde 589 kız, 4.181 erkek olmak üzere toplam 4.770 adet okul bulunmaktadır.

Tablo 1.11: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra mektep sayıları (İkinci Meşrutiyet döneminden sonra savaşla geçen on yıllık süre içerisinde).

Vilayet İsimleri	Mektep Adedi			Vilayet İsimleri	Mektep Adedi		
	Kız	Erkek	Toplam		Kız	Erkek	Toplam
Artvin	1	29	30	Diyarbakır	3	15	18
Ardahan	2	16	18	Zonguldak	8	70	78
Adana	8	48	56	Siirt	1	13	14
Aksaray	3	37	40	Sinop	4	36	40
Ankara	14	59	73	Sivas	16	80	96
Amasya	7	39	46	Siverek	1	7	8
Aydın	21	84	105	Saruhan	20	136	156
Edirne	7	34	41	Trabzon	7	41	48
Erzincan	4	51	55	Gazi Ayıntap	7	49	56
Erzurum	9	78	87	Kars	2	30	32
Ertuğrul	8	123	131	Kırklareli	8	45	53
Ergani	2	9	11	Karesi	20	94	114
İzmir	23	168	191	Kara Hisar-ı şarki	6	13	19
İstanbul	47	175	222	Kara Hisar-ı sahip	10	63	73
Eskişehir	6	54	60	Kastamonu	16	150	166
Ordu	3	45	48	Konya	15	204	219
Urfa	3	19	22	Kocaeli	22	163	185
İçel	6	36	42	Kozan	2	25	27
Beyazıt	2	20	22	Kırşehir	8	70	78
Bitlis	0	8	8	Kayseri	9	69	78
Burdur	10	55	65	Gelibolu	3	32	35
Bozok	5	67	72	Gümüşhane	5	29	34
Bolu	10	91	101	Genç	0	8	8
Tekfurdağı	8	44	52	Kangırı	5	51	56
Teke"Antalya"	16	117	133	Kütahya	13	77	90
Tokat	8	40	48	Giresun	6	38	44
Canik	11	55	66	Lazistan	1	35	36
Cebel-i Bereket	3	19	22	Mardin	3	23	26
Çatalca	5	59	64	Mersin	2	42	44
Çanakkale	10	57	67	Maraş	5	65	70
Çorum	8	60	68	Mamüretülaziz	9	60	69
Hakkari	0	0	0	Menteşe	16	71	87
Hamit Abat	13	81	94	Muş	1	6	7
Hüdavendigâr	15	104	119	Malatya	10	94	104
Dersim	2	27	29	Niğde	7	65	72
Denizli	17	91	108	Van	1	13	14

Resmî İptidai mektebi sayıları incelendiğinde ilk üç sırada, Aydın (560 adet), Hüdavendigâr (400 adet) ve Konya (356 adet) vilayetleri yer almaktadır. Konya ve Ankara'dan sonra İstanbul ülke genelinde resmî iptidaiye mektebi adedi bakımından beşinci sırada gelmektedir. Şunu da belirtmek isteriz ki, 1913–1914 senesi İhsâfiyat Mecmûası'nda belirtilen vilayet ve livaların bölgesel ayrımları, 1923–1924 senesi ayrımlarından farklıdır. 1913–1914 senesinde, ülke geneli 38 vilayet ve livaya ayrılmışken, 1923–1924 senesinde 72 vilayete ayrılmıştır.

Okul sayılarında dikkat çeken bir konu da 1913–1914 yıllarında istatistiklerde yer alan karma eğitim veren okullara, 1923–1924 yılları arasında rastlanmamaktadır. Okullar istatistiklerde kız ve erkek okulları olarak geçmektedir.

1925'li yıllarda mektepsiz köy sayısı 30 bindir. Bu köylerin bir kısmı beş, on, onbeş, yirmi, otuz hane alan küçük köyler bulunduğu gibi ülke genelinde 500 haneli köyler de mevcuttur. Bundan dolayı okulu olmayan köylere bir çözüm olarak bu dönem içerisinde, belli noktalarda olmak üzere (birkaç köy arasında) 300 yatılı iptidai okulun açılmasının ülkedeki iptidai okul sıkıntısını yok edeceği savunulmuştur. Açılacak bu okullar için yaklaşık 2.000 öğretmene de ihtiyaç olacağı belirtilmiştir.¹⁵⁷

Daha önce yatılı ilkokul fikrini Atatürk 1 Mart 1923 tarihli T.B.M.M açış konuşması sırasında belirtmişti;

“Efendiler, iptidai tahsilin muhtaç olduğu müessesattan biri de leylî iptidaiye mektepleridir. Hükümetin son zamanlardaki tetkikat müşahedatı her tarafta leylî iptidaiyelere karşı umûmî bir temayül hâsıl olduğunu göstermiştir. Birkaç vilayetin küçük yavrularını bir yere toplanmanın vahdet-i terbiye (eğitim birliği), yurt sevgisi ve kardeşlik üzerine icra edeceği tesir meydandadır. Bu sebeple Maarif Vekâletiniz bu mekteplerin açılmasını her türlü vesaitle teşvik edecektir...¹⁵⁸”.

¹⁵⁷ Urfa Mebûsu Refet, “ Türkiye’de İptidai Maarif -II ”, **Türk Yurdu**, no.8, c.II, Nisan 1341, s.142–143.

¹⁵⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, I, ATAM, Ankara 1997, s.317.

Bu konuda Maarif Vekili Vasıf Bey, üzerinde durduğu ve maarif çalışmalarında hedef bildiği yatılı iptidaiye mekteplerinin açılması kararını alarak, bütçeden bunun için para ayırdığını kendisiyle yapılan görüşmelerde belirtmekteydi¹⁵⁹. Bu karara dayanılarak, ülkenin özellikle okulsuz yerlerinde yatılı ilkokullar açılmaya başlamıştı. Örneğin, 28 Mayıs'ta Urfa'da, 10 Haziran Çanakkale'de yatılı okulların açılması girişimleri¹⁶⁰ görülmektedir. Yine bu yıl içerisinde Trakya'dan bir öğretmen tarafından Vasıf Bey'e yazılan mektupta da kendi vilayetlerinde yatılı ilkokullar ve idadilerin açılması talebi mevcuttur¹⁶¹.

Okullara verilen isimlere baktığımızda, İkinci Meşrutiyet döneminde açılan okulların birçoğuna “Meşrutiyet Mektebi” adı verilmiştir. Yine bu dönemdeki okullar, Türk Eğitim Tarihi araştırmalarında hürriyet okulları adıyla anılmaktadır. Mevcut olan okulların isimleri de değiştirilmek suretiyle Meşrutiyet Mektebi adının verildiği bilinmektedir. Kimi okullara ise Osmanlı Devletinde sık rastlandığı üzere, padişahın isminin verilmesi hususunda izin talep edildiği de olmuştur.

20 Aralık 1325 (1910) tarihli Şura-yı Devlete gönderilen bir arızada, “*Kürt çocuklarına mahsûs olmak üzere «Mekteb-i Meşrutiyet» adıyla bir iptidaiye mektebi açılmasına*” dair bina sahibinin okul açılması için ruhsat isteği bulunmaktadır¹⁶².

“*Hoca Rüstem Mahallesi'nde Mekteb-i Hukuk Sokağı'nda Nafiz Paşa'nın hanesini idare merkezi olarak kabul edilen «Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti»¹⁶³ tarafından «Mekteb-i Meşrutiyet» namıyla Kürt çocuklarının talim ve terbiyesine mahsûs olmak üzere bir mekteb-i iptidaiye açılmasına ruhsat isteği*”, İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nce incelendikten sonra, Emniyet-i Umûmîye Müdüriyeti'ne gönderilmiştir. Bu inceleme sonucunda, “*Divan Yolu'nda Hoca*

---

¹⁵⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1340 (1924).

¹⁶⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1340 (1924); 10 Haziran 1340 (1924).

¹⁶¹ Dündar, “Maarif Vekili Vasıf Beyefendi'ye”, **İlk Terbiye ve Tedrisat Mecmuası**, Sayı.1 Teşrin-i evvel 1340, s.20–22.

¹⁶² **BOA., ŞD.** no. 225/67.

¹⁶³ Bu cemiyetin daha sonraki çalışmalarına rastlamaktayız. Harb-i umûmî ile başlayan sefalet, açlık, yokluk Kürtleri de çok etkilemiştir. Bu sebeple de Kürtler için özellikle dillerini geliştirecek eğitimsel faaliyetleri yürütecek bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet Kürt gençlerine çağrı yapar niteliktedir. “*Gayret bizden, Kürtler yardım sizden!*” çağrısı ile dergide yayınladıkları beyannameyi bitirmektedirler. **Jin Dergisi**, Sayı 11, s.11–13.

Paşa Mahallesi'nde Şerefiye Caddesi üzerinde 175 numaralı hanede mektebin açılmasının herhangi bir zararı olmadığı,” tespit edilmiştir¹⁶⁴.

Bu sonuca dayanarak Sadaretin verdiği karar üzerine adı geçen hanede Kürt çocukları için eğitim-öğretim verecek okulun açılması kabul edilmiştir. Açılacak bu okulun müdürlüğüne Bedirhanzade Abdurrahman Bey atanmış olup, muallimliklerine de Darülfünûndan mezun Beyazıt dersiamlarından Çorlulu Ali Paşa medresesinde sakin Hasan Lami ve yine Beyazıt Dersiamlarından aynı medresede oturan Abdullah Efendi tayin edilmiştir.

Meşrutiyet Mektebi adıyla açılacak okul özel olduğundan hususî mektep kanununa göre, hane sahibi devlete belli bir vergi ödemek zorunda idi¹⁶⁵. Yine bu durum sadaretin kararında belirtilmekteydi.

1912 tarihine ait bir diğer belgede, Antalya'da Girit muhacirlerinin yerleştirildiği Hamidiye Mahallesi'nin “Osmaniye” olarak değiştirildiği ve inşa edilen cami ile iptidaiye mektebine de “Meşrutiyet” adı verilmesi hususunda bir izin talebi mevcuttur¹⁶⁶.

Bunun gibi yine 1909–1910 tarihlerinde birçok yerde inşa olunan okulların, Reşat, Reşadiye ismini alması talepleri vardır¹⁶⁷. Çünkü bu tarihte V. Mehmet Reşad padişaktır.

Mektep isimlerinde padişahın isminin verilmesi doğaldır. Aynı uygulama önceki dönemlerde de yaşanmıştır. Yafa'da açılan iptidaiye

---

¹⁶⁴ BOA., ŞD. no. 225/67.

¹⁶⁵ “Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, 1 Eylül 1869”, Madde:129, **Düstûr**, Birinci Tertip, c.II, s.184–219.

¹⁶⁶ BOA., İ.DH., no. 5/1328.N.6; DH.ID. No. 85/1.

¹⁶⁷ Burdur'a bağlı Bubekli Köyü'nde inşa olunan, iptidaiye mektebinin “Pertev Reşat” ismini alması[BOA., İ.DH., no. 16/ 1328.Ca.23.]; Eceabat Kazası Keçili Köyü'nde inşa edilen cami ile Biga Köyü iptidaiye mektebinin “Reşadiye” adını alması [BOA., İ.DH., no. 13/ 1328.Za.8.], Radovişte Kazası'nın Hüdaverdi ve Rutluköseli Köyleri arasında inşa ettirilen iptidaiye mektebinin “Reşadiye” adını alması[BOA., İ.DH., no. 29/ 1328.Za.25.], Bursa'ya bağlı Hasan Ağa Köyü'nde inşa edilen iptidaiye mektebinin “Reşadiye” adını alması[BOA., İ.DH., no. 1/ 1329.R.6.], Nahid Sancağı'nda inşa edilmekte olan iptidaiye mektebinin “Reşadiye” adını alması[BOA., İ.DH., no. 13/ 1331.R.27.], Aydın Vilayeti Demirci Kasabası'nda inşa olunan iptidaiye mektebine “Reşadiye” ismi verilmesi[BOA., İ.DH., no. 8/ 1329.C.16.], İşkodra'da Müslüman çocuklar için açılacak iptidaiye mektebine [BOA., İ.MF., no. 11/ 1323.S.2.]; Hüdavendigâr Vilayeti Burhaniye Kasabası'nda inşa olunan rüşdiye ve iptidaiye mekteplerine padişahın adı verilmiştir [BOA., İ.MF., no. 11/ 1323.S.3.]; Diyarbakır, Vidin, Sincar Kazası, Bingazi ve Necd Sancağı merkezlerinde açılacak okullara “Mekteb-i İptidaiye-i Reşadiye” adı verilmesi[BOA., İ.MF., no. 11/ 1323.Za.7; 19/ 1330.B.1; 13/ 1325.Ra.8; 21/ 1331.Ca.1.] gibi istenilen izin belgelerini çoğaltmak mümkündür.

mektebine Dârü'l-Feyzü'l-Hamidiye adı verilmiştir¹⁶⁸. II. Abdülhamit'in yani padişahın isminin verilmesi, halkın yöneticisine duyduğu saygıdan ileri gelmektedir.

Cumhuriyet döneminde ise okulların adları zaferler, inkılâplar ve bunları sağlayan kahraman kişilerin isimlerinden oluşmaktaydı. Bursa'da Hatice ve Zehra Hanımlara ait “Özel Rehberlik” okuluna “Mustafa Kemal Paşa” adını vermek istediklerini Şubat 1923 tarihinde meclise ileten okul sahipleri altı ay boyunca bir yanıt alamamışlar bunun üzerine tekrar ikinci bir dilekçe yazarak isteklerini yinelemişlerdir. Telgraflarında isteklerini şöyle dile getirmişlerdir:

“Yunan esaretinin en acı günlerinde açtığımız «Rehber-i tahsil» okulunun siyah çerçeveli levhasını kapıya asarken inançlı bir kalple bu mektebin «Kemal Paşa» mektebi olmasını istemiştik. Mektep 10–11 ay kadar bir esir hayatı yaşadı. Bu müddet zarfında pek büyük tahrirat ve hissiyata rağmen vazifesini yaptı. Kurtuluş günü gelip de, her yer nurla dolunca mektebin ismini «Gazi Mustafa Kemal Paşa» Mektebi yapmak için müsaade istedik. Bunun için Mustafa Kemal'in izni gerekiyordu. Kendisi müsaade etti. Ancak Bursa Valisi bunun devlet tarafından resmi yazı ile bildirilmesini isteyerek bize zorluk çıkartmakta. Biz okul kayıt defterlerini doldurmakta okulun ismi olmadığından bir mağduriyet yaşamaktayız...”¹⁶⁹. Bu gecikmenin sebebi okul sahiplerinin Milli Mücadele sırasında Yunanlılarla işbirliği halinde olduklarına dair meclise gönderilen bir ihbarnamedir.

Çoğu yerlerde Maarif Müdürleri bu yetkilerini kullanarak okulların isimlerinde değişiklikler yapmışlardı. Örneğin İzmir Maarif Müdürlüğü görevinde bulunurken Vasıf Bey [Çınar]¹⁷⁰, idaresi altındaki okulların

---

¹⁶⁸ BOA., İ.MF., no. 12/ 1324.M.5.

¹⁶⁹ BCA, f.30..10.1.1, y.142.19..5.

¹⁷⁰ **Vasıf Çınar:** Hüseyin Vasıf Çınar, 1892 yılında İzmir'de doğmuştur. Babası Abdullah Bey, annesi Sıdika Hanımdır. İzmir basınının tanınmış yazarlarından M. Esat Çınar'ın ağabeyidir. İlk ve orta tahsilini İzmir'de yaptıktan sonra 1910'da İzmir İdadisini bitiren Vasıf Bey, yüksek tahsilini Mekteb-i Hukuk'ta yaparak burayı 1916'da bitirmiştir. İzmir'de öğretmenlik yapmıştır. 1915–18 yılları arasında yakın arkadaşı Mustafa Necati ile birlikte İzmir'de Özel Şark İdadisini kurmuştur. İzmir'in kurtuluşundan sonra oraya Maarif Müdürü olarak atanmıştır. İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan, üçüncüde İzmir milletvekilliğine seçilmiştir. İstiklâl mahkemesi Genel Müdürlüğü, iki defa Maarif Vekilliği, Prag ve Peşte Elçilikleriyle, Roma ve Moskova Büyükelçiliklerinde bulunmuştur. Moskova'da ölmüş ve Cenazesi Ankara'ya getirilerek kendisinden 6 yıl önce ölen arkadaşı Necati'nin yanına gömülmüştür. Çınar soyadı kendisine Atatürk tarafından, uzun boylu ve kuvvetli bünyesinden dolayı verilmişti. Kendisi gür sesli, kolay kavrayıcı bir hatipti. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, “Vasıf

isimlerini inkılâp ve istiklâlin sembolü olan bazı isimler vererek değiştirmişti. Misak-ı Milli, Gündoğdu, Sakarya ve Cumhuriyet ilk mektepleriyle, Gazi ve İnönü liseleri buna örnekler¹⁷¹. Yine İstanbul'da da İstanbul Maarif Müdürü tarafından sultan, padişahın ismini taşıyan okulların adları, çoğunlukla semtlerin adı verilmek üzere değiştirilmiştir. Ortaköy Mektebi, Moda İnas Nümûne Mektebi gibi¹⁷².

3-Mektep Açılması İçin Yapılan Yardımlar ve Mekteplerin İhtiyaçları

Devlet okulları dediğimiz, dönemin terimiyle umûmî ilk mektepler, devletin sağladığı çeşitli imkânlarla ayakta durabilmekteydi. Yeni okulların inşaatları, malzeme alımları vs. harcamaların çok olduğu bu dönemde, okul tamiratlarıyla da çok sık karşılaşmaktayız. Bunun nedeni mekteplerin ıslah edilmesine dair yapılan birtakım çalışmalardır. Örneğin Meşrutiyet arifesinde Maarif Nazırı Haşim Paşa, İslam mekteplerinin ıslahına dair bir tezkire hazırlamıştı¹⁷³.

Yine 23 Nisan 1909 (1325) tarihinde Maarif Nezareti'ne gelen bir yazıda, “*Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de mevcut tüm mekteplerin ıslahına dair, uygun kişilerden oluşan bir komisyonun kurulması*” için verilen teklifin benzeri aynı gün Anadolu'daki okulların ıslahı için de verilmiştir¹⁷⁴.

Bu teklifler üzerine, Dersaadet ve Bilad-ı Selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'de bulunan mekteplerin ıslahı ile ilgili, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi Macit Bey Efendi Başkanlığı'nda bir komisyon kurulacağı ve bu komisyonda Mekâtip-i İptidaiye Müdürü Sami Bey'in de bulunacağı kararlaştırılmıştı¹⁷⁵. Böylece okullarda birtakım iyileştirme çalışmaları başlamıştı.

Çınar”, **Türk Meşhurları**, İstanbul, s.396; Ö. Faruk Huyugüzel, “Vasıf Çınar”, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850–1950)**, Ankara 2000, s.586–587.

¹⁷¹ **İzmir Hatıraları**, Haz. Ünal Şenel, İzmir 1994, s.138.

¹⁷² **İkdam**, 6 Mart 1340 (1924), 9673.

¹⁷³ **BOA., YEE.**, no.10/34.

¹⁷⁴ **BOA., NGG.**, 392/9-3, no. 47-48.

¹⁷⁵ **BOA., NGG.**, 392/9-3, no. 88.

Okulların iyileştirilmesine dair gelen raporlar ışığında bir takım tamiratlar, düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemelerin maddi desteğini devlet sağladığı gibi bazıları da çeşitli organizasyonlarla karşılanmaktaydı. Bu organizasyonlar arasında piyango biletleri ya da çeşitli tiyatro, eğlence vs. etkinlikler yer almaktaydı. Ayrıca bazı kişilere ya da devlete ait yerlerin, müzayede yoluyla geliri maarife kalmak üzere satışları yapılmaktaydı. Örneğin, geliri maarife verilmek üzere iptidaiye mekteplerinin ıslahı için Yağ Pazarı civarındaki arsanın müzayede yoluyla satılması kararı alınmıştı¹⁷⁶.

Bunun gibi maarif yararına düzenlenen piyangoları da, dönemin gazetelerinde verilen ilânlar sayesinde tespit etmekteyiz¹⁷⁷. Devlet bu tür düzenlemelere izin vermiştir. Ancak bazı özel durumlarda piyango düzenlenmesi için, tedbir anlamında devletin izin vermediği de olmuştur.

Örnek olarak Sadaret'e yapılan bir yardım izin talebinde 1912 yılında İstanbul'da Musevi ilkokullarının ıslahında gereken masrafın, piyango tertip edilerek karşılanması için Hahambaşılık tarafından gönderilen yazıya Sadaret, memleketin iktisat ve servetine tesiri olacağı düşüncesiyle izin vermemiştir¹⁷⁸.

22 Mart 1907 (1323) tarihli Maarif-i Umûmîye Nazırı imzalı bir yazıda Selanik Ali Paşa Mektebi İptidaiyesi eski binasının tamiri ve bir de kızlara eğitim verecek inâs kısmının ilâvesi için gerekli olan "30.250 kuruş"un maarif bütçesinin taşra kısmının inşaat giderlerinden sağlanması kararlaştırılarak mektebin tadilatı yapılmıştır¹⁷⁹.

Yine 26 Kasım 1908 (1324) tarihli Maarif-i Umûmîye Nezareti'ne gelen yazıda, Koçana kasabasında kâin «Kebir Mekteb-i İptidaiyesi»nin, öğrenci sayısının fazla olmasından dolayı tamir edilerek büyütülmesi için gerekli "17.871 kuruş"un sene-yi haliye bütçesinin inşaat kısmından mahalli vilayet maarif varidatından ödenmesi gerektiği yazılmıştır¹⁸⁰.

Bu iki belgede görüldüğü gibi genelde, devlete ait umûmî mekteplerin giderleri maarif bütçesinden karşılanmaktaydı. Okulun yakıtı ya da inşası için

---

¹⁷⁶ BOA., DH.MUI., no.21-2/34.

¹⁷⁷ Tanin Gazetesi, 23 Eylül 1909, 381.

¹⁷⁸ BOA., DH.MUI., no.103-2/9.

¹⁷⁹ BOA., ŞD. no. 222/36.

gerekli malzemeler devlet kanalıyla sağlandığı gibi, devlet bütçesinin yetersiz kaldığı durumlarda bazı vakıflar ya da hayır sahiplerinin okullara yaptıkları yardımlarla giderilmekteydi¹⁸¹.

İptidaiye mekteplerinin genel ihtiyaçları çoğu zaman öğrenci velilerinden alınan mektep vergileriyle giderilmekteydi. Öğretmen ve okulda çalışan hizmetlilerin de maaşları toplanan bu parayla ödenmekteydi. Mektep vergisi, çeşitli vergilerden elde edilen paranın belli bir miktarının maarife ayrılmasıyla elde edildiği gibi, doğrudan doğruya vergi olarak da toplanmaktaydı.

Okullara gelir sağlamak amacıyla bazı âkârların inşa edildiğine de dönem içerisinde rastlamaktayız. 2 Haziran 1907 (1323) tarihinde Haçın kasabasının İslam mahallesinde bir iptidaiye mektebi açılması için maarif adına bir silahhane tesisi ve bunun için gerekli meblağın ağnamdan 10’ar ve seferden 25’er paranın icâre-i akâr olarak toplanarak elde edileceğini belirten Adana Vilayetinin yazısı üzerine Maarif-i Umûmîye Nazırının cevap yazısı mevcuttur¹⁸².

21 Ağustos 1907 (1323) tarihli Maarif-i Umûmîye Nazırı’nın yazısında, *“Edirne’de bulunan Mekâtip-i iptidaiye ihtiyacına mebni bunların temin-i idare ve idamesi için bazı âkâr inşası lâzımeden görünerek, Edirne’de «fevaid bahçesi» adlı yerde acilen bir otel ve gazino yapılması”* kararı bildirilmektedir¹⁸³.

İzmir Mekâtip-i İptidaiye-i İslamiye’ye gelir getiren Keçeciler’de bulunan harap hanenin yıkılarak yerine maarif yararına olarak otel inşa edildiğini görmekteyiz¹⁸⁴.

30 Aralık 1908 (1324) tarihli Maarif-i Umûmîye Nazırı Emrullah Efendi¹⁸⁵,nin imzasını taşıyan bir yazıda;

---

¹⁸⁰ BOA., ŞD.ML. no. 223/64.

¹⁸¹ Tanin Gazetesi, 20 Teşrin-i sâni 1909, 437.

¹⁸² BOA., ŞD. no. 222/48.

¹⁸³ BOA., ŞD. no. 222/59; İMF., no. 13/1325.L.10.

¹⁸⁴ BOA., İMF., no.12/1324.Za.2.

¹⁸⁵ **Emrullah Efendi:** (Lüleburgaz 1858-İstanbul 1914) Eğitimci. İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz’da tamamladı. 1881’de Mekteb-i Mülkiye’den mezun oldu. 1882’de Yanya, 1884’te Selanik, 1887’de Halep, 1891’de Aydın Maarif Müdürlüklerinde bulundu. 1900’de Meclis-i Maarif üyeliğine tayin edildi. 1906’da bu görevinin yanı sıra Konya Hukuk Mektebi müdürü oldu. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi müdürlüğüne ve Meclis-i Maarif İlmiye Dairesi

“Konya’da bulunan Mekâtib-i İbtidaiyenin muallimîn maaşat ve masarîfina mahsus öğrencilerden alınan ücretin yeterli geldiği, ancak başka yerlerdeki tamiri ya da yeniden inşası için bazı akâr vücuda getirilmesi gerekli görünerek Konya’nın en şerefli mevkiinde ve İstasyon Caddesi üzerinde bulunan ve maarife ait olan arsa üzerinde kiralık 6 bab hane inşa edilmekte ve bu inşaatın ilkbaharda başlayacağı, bunun masrafının da maarif bütçesi inşaat kısmından karşılanacağı” belirtilmektedir¹⁸⁶.

26 Nisan 1909 (1325) tarihli bir belgeden, geliri şu anda hastane tarafından kullanılan şehirden çıkan maden suyunun bu seneden sonra, gelirinin maarif-i iptidaiye masrafları için kullanılabilmesine dair bir istekle karşılaşmaktayız.

“Karahisar-ı sahip Sancağı dâhilindeki, Mekâtib-i İptidaiye masarîfina karşılık olarak önceden padişah kararıyla maarife terk edilmiş olan maden suyu, etfâl hastanesi ser- tababeti(başhekim) tarafından sonradan gönderilen padişah kararıyla mezkûr hastane namına zabt edildiği gibi bu sene dahi kiraya verileceği ve ihya-i maarif-i mahalliye için tertip ve tahsis edilen varidatın bu suretle ahir mahalle dahi münasip olamayacağı beyanıyla mezkûr maden suyunun mahall-i maarif-i iptidaiyesine iadesi hakkında Hüdavendigâr Vilayeti’nden vaki’ olan işar üzerine Nezaret-i âlileriyle cereyan eden muhaberattan bahis ile beyan olunan maden suyunun maarife terki konusunda muamele yapılmasına”¹⁸⁷.

Bu belgeden de anlaşılacağı üzere şehirden çıkan maden suyu geliri maarif-i iptidaiye masrafları için kullanılabilir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere şehirden çıkan maden suyu geliri maarif-i iptidaiye masrafları için kullanılabilir.

Okulların inşaat masrafları halktan toplanan yardımlarla olmakla birlikte, özellikle sıbyan ve iptidaiye okulları daha çok döneminde maarifperver diye isimlendirilen, hayırseverlerin bağışlarıyla karşılanmaktaydı.

---

başkanlığına getirildi. 10 Ocak 1910’da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Maarif Nazırı oldu. Darülfünûn’un edebiyat şubesinde Hikmet-i Nazariye dersleri verdi. 1 Ocak 1912’de kurulan Küçük Mehmet Said Paşa kabinesinde ikinci defa Maarif Nazırlığına getirildi. 21 Temmuz 1912’de kabinenin istifası üzerine Nazırlık görevi sona erdi. Şubat 1913’te Darülfünûnda Usûl-i Tedris ve Terbiye dersleri okutmaya başlayan Emrullah Efendi Yeşilköy’deki evinde öldü. Hem bir fikir adamı ve eğitimci, hem de eğitim kurumlarının başında bulunan bir yönetici olarak giriştiği reform çalışmalarında idadileri sultanilere çevirerek bu okullarda felsefe ve iktisat derslerini başlatmıştır. Dergilerde birçok makale yazan Emrullah Efendi Servet-i Fünun’da Emrî takma adıyla pedagoji konularında yazılar yazmıştır. Bkz. “Emrullah Efendi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.I, İstanbul, 1999, 407-409.

¹⁸⁶ BOA., ŞD. no. 222/75; İ.MF., 14/1326.M.1.

¹⁸⁷ BOA., BEO. no. 265868.

Maarife yapılan hizmetleri, okul açılmasına maddi katkı sağlayan hayırsever kişilere, Maarif Nezareti tarafından verilen nişanlardan tespit etmekteyiz.

2 Mayıs 1913 (1329) tarihinde, “*Sapanca’da biri 4.000 kuruş, diğeri 120 lira değerinde iki bab iptidaiye mektebi inşa edilecek gibi hizmet-i maarifpervanede bulunmuş olan eşraftan Yusuf Efendi’nin İzmit Sancağı Mutasarrıflığının da uygun görmesiyle 3. Maarif Nişanıyla taltif edilmesi*”, 3 Temmuz 1913 (1329) tarihinde “*Kendi gayretleri ve parasıyla rüşdî ve iptidai derecesinde mektep açan Mehmet Rahim Efendi’ye 2. rütbeden Maarif Nişanı verilmesi*, 12 Temmuz 1914 (1330) tarihinde “*Üsküp’te derdest-i inşa olan mekteb-i iptidaiye için gereken yüz lirayı veren Üsküplü eşraftan Halil Paşa’ya 3. rütbeden Maarif Nişanı verilmesi*”, 4 Şubat 1917 (1332) tarihinde “*Kula Kasabası’ndaki mekteb-i iptidaiye için elli bin kuruş bağışlayan Celal Efendi zevci Adile Hanım’ın Maarif Nişanıyla taltif edilmesi*”, örnek olarak verilebilir¹⁸⁸.

Yine Maarif Vekâleti tarafından 1920–1924 tarihleri arasında, eğitim konusunda maddi yardımda bulunanlara çeşitli maarif nişanları verilmiştir. Bunları birkaç örnekle belirtmemiz gerekirse şunları söyleyebiliriz; 1921 tarihinde, “*memleket eğitimi için yardımda bulunan Fortunzade Hacı Mehmet Harun’a*¹⁸⁹ *ve maarife konak bağışlayan Sivaslı Handanzade Hafız Recep’e maarif nişanı verilmesi*”¹⁹⁰; 1922’de, “*Merzifon’da bir ilkokulun inşası için bağışta bulunan Kürt Sadık Çavuş’a*¹⁹¹; *Adapazarı’nda 1 dershanelik ilkokul yaptıran Sabri ve Hıfzı Beylere maarif nişanı verilmesi*”¹⁹², “*Yalvaç’ta İdadi mektebi ve ilkokulların açılmasında çok hizmeti geçen Yalvaç Kaymakamı Abdurrahman Bey’in 3. rütbeden maarif nişanı ile mükâfatlandırılması*”¹⁹³ gibi.

Okullara yardım olarak, çoğu zaman da padişah kendine ait gelirinden maddi yardım da bulunmaktaydı. Mesela, Sincar Kazası merkezinde inşa edilmekte olan bir mekteb-i iptidaiye için padişah “25 Osmanlı Lirası”

---

¹⁸⁸ BOA, NGG, no. 40; 67; 61; 8.

¹⁸⁹ BCA, f.30..18.1.1, y.4.41..12.

¹⁹⁰ BCA, f.30..18.1.1, y.4.41..7.

¹⁹¹ BCA, f.30..18.1.1, y.5.15..8.

¹⁹² BCA, f.30..18.1.1, y.4.52..20.

¹⁹³ BCA, f.30..18.1.1, y.5.27..13.

yardımda bulunmuştur¹⁹⁴. Yine Taşköprü Kasabası'nda bitmek üzere olan Nümûne Mekteb-i İptidaiyesine “Reşadiye” ismi verilmiş¹⁹⁵, bunun üzerine de padişah bu mektebe 30 lira yardımda bulunmuştur¹⁹⁶.

Halktan karşılanmak üzere, okul olmayan bazı yerlerde, kendi çabalarıyla okul açabilmek için, maarif bütçesinden ödenek ayrılması beklenmeksizin kendi aralarında topladıkları para ile okul inşaatları yapıldığına az da olsa rastlanmaktadır. Köysancak mektebi tamirat masrafları için ahaliden para toplanması gibi¹⁹⁷.

Ancak para toplama işi, kimi yerlerde özellikle yabancılar tarafından halkın iyi niyetini kötüye kullanmak suretiyle suiistimal edilebilmiştir. 1908 yılının başlarında, sadaret tarafından, “*Rum Papazların mektep ve kilise tamiri adı altında Yunan donanmasına para toplamak üzere Memalik-i Şahaneyi dolaştıklarından, bu papazların yanlarında resmî izin evrakı olup olmadığı soruşturulmadıkça iane toplamalarına müsaade edilmemesi*” belirtilmektedir¹⁹⁸.

Daha sonraki dönemlerde, Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'na da dayanarak, iptidaiye okulları için halktan toplanacak gelirlerin emval-i umûmîye tahsildarları tarafından toplanması kararlaştırılmıştır¹⁹⁹. Böylece, resmî anlamda yürütülen halk yardımları da, bu tarihten sonra daha düzenli toplanmıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında, okul açılması ile ilgili çalışmalar hızla devam ederken bu dönem içinde yaşanmış olan savaşlar Trablusgarp, Balkan Savaşları ve ardından Birinci Dünya Savaşı, maarifi de oldukça zor duruma sokmuştur. Maarife ayrılan gelirlerin, savaş dolayısıyla azalması, bunun yanında halkın da, savaş ortamının getirdiği malî kısıtlamalarla eğitim-öğretime ekonomik anlamda katkı sağlayamaması, maarifi maddi anlamda zorlamıştı. Bu durumda özellikle Anadolu'da birçok okul kapatılmak zorunda kalmıştı.

---

¹⁹⁴ BOA., NGG., no. 304314/61.

¹⁹⁵ BOA., İ.DH., no. 15/ 1328.Za.8.

¹⁹⁶ BOA., DH.İD., no. 26-1/9.

¹⁹⁷ BOA., DH.UMVM. no. 133/8.

¹⁹⁸ BOA, Kamil Paşa Evrakı, no. 86/24.

¹⁹⁹ BOA., MV., no. 198/84.

Buna bir örnek olarak, 21 Temmuz 1918 (1334) tarihli Maarif Nezareti'ne gönderilen dilekçe verilebilir. Dilekçede harp nedeniyle, ev kiralarında yapılan artışın çok olması karşısında, mektep olarak kullanılan bazı binaların kiralarının ödenmesinde zorluk çekildiği belirtilmektedir. Maarif Nezareti'nin Şura-yı Devlete gönderdiği dilekçede konunun, 8 Nisan 1918 (1334) tarihinde kabul edilen Sükna (oturulacak yer, mesken.) Kanununa uygun olarak yürütülmesi, buna göre seferberliğin bitiminden altı ay sonraya kadar kiracıların aleyhine ikâme olunacak tahliye davasının geçerli olmayacağı, mektep olarak kullanılan binaların dahi aynı kanuna tabi olduğu kararlaştırılmıştı²⁰⁰.

Özetle bu belgede, çalışmamızı ilgilendiren okullardaki uygulamanın, 8 Nisan 1918 (1334) tarihli kanuna göre, resmî mekteplerden ticaret yeri olmamasından dolayı para alınmaması ancak özel okulların bulunduğu binalarda kiracı muamelesi görmesinden dolayı bu kanunun onları da ilgilendirdiği belirtilmektedir.

Eğitim-öğretim alanında yapılan çalışmalardan birisi de eğitim-öğretim materyallerinin hazırlanmasıydı. Eğitim-öğretimin vazgeçilmez unsuru sayılan materyaller arasında önemli yer tutan araç kitaplardır. Öğrenmeyi sağlayacak asıl unsur öğretmen, öğretime yardımcı araç ta elbette ki kitaplardır.

Yardımcı materyal olarak kitap basımı İkinci Meşrutiyet döneminde hız kazanarak devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a kadar geçen dönem içerisinde yayınlanan gazete ve dergilere baktığımızda okul kitaplarının gerek tercüme eserler olarak, gerekse alfabe, hikâye ya da eğitici içerikli olmak koşuluyla, çok sayıda olduğunu görmekteyiz. Bu eserler özellikle eğitim-öğretimin başladığı günlerde reklâm afişleri olarak sergilenmekteydi²⁰¹. Yine bazı kitapların Maarif Nezareti'nce, bütçeden bir para ayrılarak basıldığını ve çeşitli vilayetlere gönderildiği görülmektedir²⁰².

23 Ekim 1907 (1323) tarihli bir belgede şu cümlelere rastlamaktayız;

---

²⁰⁰ BOA., ŞD. no. 232/24.

²⁰¹ Tanin Gazetesi, 24 Teşrin-i sâni 1909, 441.

²⁰² 1919 yılında Maarif Nezareti tarafından kabul edilen 5 yıl süre ile okutulacak iptidaiye kitapları listesi için Bkz. Ek.24.

“Mekâtib-i iptidaiye için tab’edilen elifba ve sair risalelerin ücret-i tabiyesi olan 6.650 kuruşun sene-yi hal bütçesi kitap ve harita tabiyesi tertibinden icra-yı muhakk istizanına (izin) dair takdim kılınan 18 Ramazan 1325 tarihli tezkire üzerine salifü’z-zikr meblağın 1322 senesi bütçesinden özel harcamalardan karşılanması kararı alınmıştır.”²⁰³

Kitap basımları devlet bütçesinden karşılanmak suretiyle okullara belirli oranlarda dağıtılmaktaydı. Maarif Nezareti hangi kitabın, hangi matbaaya verileceğini tespit etmek koşuluyla, bunu karara bağlamaktaydı. Yukarıdaki belgede de görüldüğü üzere Maarif bütçesinden her yıl kitap ve harita temini konusunda belli bir bütçe ayrılmaktadır.

8 Aralık 1907(1323) tarihli bir sadaret tezkeresinde *“elifba ve sair risalelerin basılmasını üstlenen matbaacı Kirkor Efendi’nin 1322 senesinde tamamını basıp teslim etmesi gerekirken, eserleri 1323 senesi Eylül’ün 3’ünde eksik olarak teslim ettiği ve bir senelik tahsisatın altıncı ayında başlatıldığı, 1322 senesi için ayrılan bütçesinden iptal edilerek, 1323 senesi bütçesinden ayrılması tartışmaları”* yaşanmıştır²⁰⁴.

Kitap sıkıntısı en çok taşrada görülmektedir. İstanbul’da basılan yeni kitaplardan, gazetelerden, dergilerden taşra çocukları gibi taşra halkı da mahrûmdur. Bu sebeple çeşitli dönemlerde halka ve özellikle okullara kitapların ulaştırılması için çeşitli etkinlikler yapılmıştır. Devlet bunu gerçekleştirmeye çalıştığı gibi bazı maarif dernekleri ya da maarife ait yayın organları da çeşitli faaliyetler düzenlemişlerdir.

“Taşralarda, İstanbul’dan kitap getirilmesi önemli bir meseledir. Aslında evladını okula göndermeyi bir fedakârlık sayan babalar, kitap parası vermeye hiç razı değildirler. İçlerinde, gerçekten beş-on kuruş kitap parası veremeyecek kadar fakir olanları vardır. Evvelce, esnaftan biri birkaç yüz kuruşluk kitap getirerek, isteyenlere satar ve bu şekilde mesele bir dereceye kadar kolaylaşmış olurdu. Fakat daha sonra programların, kitapların sık sık değişmeye başlaması üzerine bunların ellerinde birçok kitap kalmış olduğundan, bugün, bu şekilde kitap getirilmesi mümkün değildir. Başka bir şekilde sağlanması çareleri de bulunamıyor. Posta ücretleri bunu bütün bütün güçleştiriyor. Gilindir [Aydıncık-Mersin]’den, Servet-i Fünûn Matbaası’na

---

²⁰³ BOA., ŞD. no. 222/66.

²⁰⁴ A.g.v.

sipariş edilen yüz elli kuruşluk kadar okul kitabı, hâlâ gönderilmemiş ve matbaa, bu kitapların gönderilmesi için yüz kuruş posta ücreti gerektiğini bildirmiştir. Bu derterli saymaktan bir şey çıkmaz, giderilmesi çarelerine bakılmak gerekir. Şunu kesinlikle bilmeli ki, evladının kitapsız olarak okula gidip geldiğinden, orada bir şey öğrenemediğinden üzülen babalar pek azdır. Hele babaları, oğluna kitap alması için sıkıştırmaya hiç gelmez, beş-on kuruş kitap parası vermektense, çocuğunu okula göndermemeyi babalar daha faydalı sayarlar. Babaları tarafından düşünülmeyen yavruları, millet, onun hamiyetli, yiğit, cömert ve iyiliksever fertleri de düşünmezse bütün emellerimizi, ümitlerimizi bağladığımız gelecek nesil nasıl yetişir?’²⁰⁵.

Mart 1918 yılına ait “*Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*”nın taşraya kitap, gazete, mecmua vs. yayınları ulaştırmak için kurduğu “*Danışma Odası*” bu çalışmalara yalnızca bir örnektir. Mecmua bu kuruluşu şu cümlelerle duyurulmaktadır;

“*Taşra ahalisinin gazeteler, mecmualar, kitaplar, mektepler, alât ve edevat-ı tedrisiye hakkında vuku’bulacak her türlü isteklerine cevap vererek taşrada maarif hayatının, maarif teşebbüslerinin artmasına hizmet, cemiyetimizin başlıca maksadıdır. Hatta bunun için İstanbul’da Binbir direktteki merkezimizde «Danışma Odası» kurulmuştur. Ancak taşradakilerin bundan haberi olmadığı için bin bir müşkülâtla kitap siparişi vermektedir. Bu sebeple taşra, kitap mağdûrudur. Bundan dolayı danışma odasına sipariş verilmeli, burada adresler doğru yazılmalı ve bir an önce ihtiyaçları karşılanmalıdır.*”²⁰⁶.

Beyşehir’de bir öğretmen kitap konusunda şunları söylemektedir;

“*Şimdi okulu açtık, beş-on çocuk da geliyor. Fakat programlar bildirilmedi, kitaplar gelmedi, ne yapacağımızı bilmiyoruz. Çocuklar gelip, gidiyorlar. Bu nasıl şeydir, programların gelmesiyle, kitap getirilmesi uzunca bir süreye bağlıdır. Bu süre içinde biz ne yapacağız, ne okutacak, ne öğreteceğiz?*”²⁰⁷.

1909 yılında Maarif Nezareti okulların açıldığı ay olan Eylül ayı içerisinde, programı ve kitapların ismini bildirmiştir. Kitapların yanında fiyatlarının da belirtildiği yazı üzerine fiyatların çok yüksek olması sebebiyle bu seferde ülkenin birçok yerinden şikâyet mektupları gönderilmiştir. Basında

---

²⁰⁵ Ahmet Şerif, a.g.e., s. 208.

²⁰⁶ “*Taşradan Kitap ve Malumat İsteyenler*”, **Milli Talim ve Terbiye Cemiyet-i Mecmuası**, Mart 1334 (1918), Sayı:3, s.61.

²⁰⁷ Ahmet Şerif, A.g.e, s.46.

da yer alan bu haberler üzerine Nezaret 6 Kasım 1909 tarihli şu emri yayınlamıştır;

*“Bütün okullarda okutulacak kitapların değerleri çok yüksek olduğu, daha sonra ortaya çıktığından, kitapçılara ismarlanmış kitaplar, değerlerinin şu anda hazırlanmakta olan ikinci bir fiyat cetvelinin gelişine kadar gönderilmesinin durdurulması gereğinin bütün okullara bildirilmesi...”*²⁰⁸.

Yine Anadolu’da kitap temini konusunda yaşanan bir diğer sorun da, velilerin her sene kitap almak da zorlanmalarıydı. *“Kızlarını okula gönderen babaların çoğu mesela, geçen sene kitap aldıklarını söyleyerek, bu sene de para vermeğe razı değiller, her sene başka kitap olur mu diyorlar! Elli kadar kız öğrenciden çoğu, kitapsız okula gelip gidiyorlar...”* cümleleri 9 Aralık 1909 tarihinde Mihalıççık [Eskişehir’de bir ilçe]’da yaşanmaktadır²⁰⁹.Yine veliler tarafından verilmek istenmeyen kitap parası Bahçe kazasında da sorun olmuştu²¹⁰.

12 Kasım 1911(1327) tarihli bir belgede, Manastır vilayeti dâhilindeki bilumûm iptidaiye mektebi talebesine ücretsiz kitap dağıtılacağı kararı bildirilmektedir²¹¹.

Yine 1908 yılına ait bir diğer belgede, Mekâtip-i rüşdiye ve iptidaiye öğrencisine verilecek kitapların, mükâfat niteliğinde “7.000 adet” basılacağı hakkında verilen bilgi oldukça önemlidir²¹². Bu, gelenek halinde uzun yıllar devam etmiştir. Öğrenciye ödül olarak çeşitli dönemlerde kitap verilmiştir. Galatasaray Sultanisi’nde ve Millet Mekteplerinde olduğu gibi.

Çocukların kitapsız kalmasının başka bir nedeni de kâğıt yokluğu yüzünden yeterince kitap basılamamış olmasıydı. Bunun için çocukların kitapsız kalmasını önlemek amacıyla, sınıfı geçen çocukların kitaplarının okullar tarafından toplanılması önerilmiştir²¹³.

Maarifteki kitap ihtiyacı Cumhuriyet’in ilk yıllarında da yaşanmaya devam etmiştir. 1922 tarihli Maarif Vekâletine gönderilen bir dilekçede,

---

²⁰⁸ A.g.e., s. 80.

²⁰⁹ A.g.e., s. 102.

²¹⁰ A.g.e., s. 163.

²¹¹ BOA, NGG, no.180.

²¹² BOA, MF. MKB, no.153/94.

okullarda okutulacak derslerin ve hangi kitapların okutulacağına dair bilgilerin okullar açılmadan önce verilmesi, böylece öğrencilerin ve öğretmenlerin kitap sıkıntısı çekmemesi üzerinde durulmuştur²¹⁴. Maarif Vekâleti kitap ihtiyacının giderilmesi konusunda, bir girişimde bulunarak okullara yurtdışından getirtilecek kitap, alet ve malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması kararını almıştı²¹⁵.

Kitap ihtiyacı Cumhuriyet'in ilânından sonra farklı bir boyut kazanmıştı. Çünkü bu tarihten itibaren yeni bir dönem başlamıştı. Eskiden toplumu çağdaşıktan, batı toplumlarının çalışmalarından haberdar etmek, aydınlatmak amacıyla ve yeni metotları uygulayan kitapları tanıtmak amacıyla kitap basılıyordu. Oysaki şimdi basılacak kitaplar, toplumun yeni tanıştığı Cumhuriyet olgusunu tanıttık, benimsetecek tarzda olmalıydı.

Atatürk, 1 Mart 1923 tarihinde T.B.M.M'ni açış konuşmasında kitap sorununa şu cümlelerle açıklık getirmektedir;

“Geçen sene bütün vilâyet ve livalardaki maarif kütüphanelerine ücretsiz birçok kitaplar sevk edilmesi ve şehit çocuklarına on beş bin kadar kitap dağıtılması da bu mesai silsilesine ilave edilebilir. Bu esnada muntazaman içtimaatına devam eden Telif ve Tercüme Heyeti, ahalinin ve erbab-ı tetebbuun muhtaç olduğu âsardan on beş kadar kitap telif ettirerek bunlardan bazılarını matbaaya vermiştir.”²¹⁶

Yine dönemin bir başka eleştirisi de, kitaplarda iyileştirme ve değişim yapılmadan eski kitapların okutulmasıdır. *“Bu sene ilk ve ortaokul kitaplarının geçen seneki kitaplar olacağına haberini Maarif Vekâleti'nden aldık. Bunu üzüntüyle karşıladık. Çünkü kitapların yenilenmesi gerekmektedir²¹⁷”* cümleleri Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti mecmualarında yer almaktadır.

10 Mayıs 1924 tarihinde, Maarif Vekili Vasıf Bey'in verdiği bir beyanatta kitap ihtiyacının giderilmesi konusunda çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. *“Mektep kitapları noksandır, yetersizdir. Bu sebeple sene başına kadar bu eksikliği tamamlamaya çalışacağız. Heyet-i İlmiye bütün mekteplerin ders*

---

²¹³ “Mektep Kitapları”, **Talebe Defteri**, no. 51–52, 14 Mart 1334 (1918), s.871.

²¹⁴ **BCA**, f.51..0.0.0, y.7.64..11.

²¹⁵ **BCA**, f.30..18.1.1, y.3.26..9.

²¹⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, s.315.

²¹⁷ “Mektep Kitapları”, **Muallimler Birliği**, Sene:1, Sayı:2, Ağustos 1341, s.95; “Mektep Kitapları”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:3, 1 Temmuz 1341 (1925), s.52–66.

*programlarını ve müfredat programlarını hazırlamıştır. Bu programa göre yeni kitaplar da basılırsa, yeni döneme yeni kitaplarla başlanacaktır.*²¹⁸.

Bu beyanatı takiben, Maarif Müsteşarı Fuad Bey'in yeni mektep kitapları başlığıyla yayımlanan açıklaması şöyledir;

“Gelecek sene tatbik olunacak iptidaiye ve lise programları bir heyet-i ilmiye marifetiyle Ankara’da tanzim edilmiştir. Bu kitaplar tercümeden ziyade birer telif olacaktır.

*Vekâlet, kitapların tab’ı hususunda, eski inhisar(tekeli) usulüne katiyen taraftar değildir. İptidaiye kitaplarının tab’ını serbest bırakmıştır. Pek yakında müfredat programlarını neşredebiz. Gerek müellifler ve gerek kitapçılar telif ve tertip edecekleri kitaplarını teşkil edeceğimiz komisyona verecekler, tasvip edilenlerin tab’ ve neşrinde serbest olacaklardır. Biz gerek fiyat ve gerek tarz-ı tab’ı meselesine karışacağız. Öteden beri maarifin kitap basımı ile ilgili gevşek davranması bazı suiistimallere yol açmıştı. Bunları önleyeceğiz.*²¹⁹.

Eylül 1924’de, ders yılının başladığı yeni dönemde Anadolu’ya kitap gitmediği, bu yüzden de köylü kesimin kitapların pahalılığı yüzünden kitapsız kaldıkları belirtilmektedir. Her ne kadar Hamdullah Suphi Bey kitaplardan posta ücreti alınmasını ucuzlatsa da bunun yeterli olmadığı bildirilmiştir²²⁰.

Okulda kullanılan ders materyalleri arasına 1890’lı yıllarda girmeye başlayan haritalar da okullarda yeterli miktarda olamamıştır. Haritaların mevcut olduğu okullarda 1908 yılına gelindiğinde, haritaların eskiliğinden ve en kısa zamanda Avrupa, Asya, Afrika haritalarından birer takım okullara gönderilmesi isteklerinde bulunmuşlardır²²¹. 1920 yılında okullara harita temini konusu ele alınarak daha dikkatli bir biçimde haritaların iptidaiye mekteplerine dağıtımını sağlanmıştır²²².

Okullarda yer alan ders materyalleriyle ilgili olarak 1917 yılına ait nakledilen bir anı oldukça ilginçtir. Şöyle ki,

“Biz 6 sınıfta iken başöğretmenimiz değişti. Şakir Bey adında Birecikli biri geldi. Bir gün bir Ermeni papazı gelerek birkaç kişi ile birlikte, büyük salondaki orgu

---

²¹⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1924, 4.

²¹⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1924, 35.

²²⁰ “Maarif ve Maliye Vekâletleri’nin Nazarı İltifatlarına”, **İçtihat**, no.169, 1 Eylül 1924, s.3428.

²²¹ **BOA, MF., MKB.**, no.158/27.

*alıp götürdü. Meğer bu onların okullarının imiş. Bu olay bize pek dokundu, demek ki onların okullarında bu araç varken, bizim okulumuzda, devletin okulunda yokmuş, Bu bize pek acı geldi.”*²²³.

Yine 1924 tarihli Maarif Vekâleti'nin görüşmeleri sırasında kız ve erkek muallim mektebinde kullanılacak ders materyali temini için fizik, kimya ve ulûm-ı tabiyeye ait derslerde kullanılmak üzere Almanya'dan satın alınmak üzere Almanya'ya gönderilen heyetin raporu incelenmiş ve heyete alınacak ders alet ve malzemelerinin pazarlık yapılarak en uygun şekilde alınması gerektiği kararına varılmıştır²²⁴.

Okulların yapımında ya da tamirinde gerekli olan malzemeler devlet tarafından karşılanmaktaydı. 29 Ağustos 1910(1326) tarihli Maarif Nezareti'nden Şura-yı Devlete gönderilen, bir yazıda “Eğirdir kazasına bağlı Pavlu nahiyesi merkezinde inşa olunacak mekteb-i iptidaiyeye lâzım gelen kerestenin mirî ormandan ücretsiz olarak sağlanmasını” isteyen Konya vilayetinin mektubu konu edinilmiştir. Konya Vilayeti'nden gönderilen bu yazı Orman, Maden ve Ziraat Nezareti'nde görüşülmüştür. Orman Nizamnamesinin 5. maddesinde “kaza ahalisinin bina ve ağıl gibi muhtaç oldukları binayı tamir ya da yeniden inşa etmesi için gerekli olan araba ve edevat-ı ziraiye ve ihtiyacı beytiyeleri mertebesinde, kabûl olunmak ve odun almak için mirî ormanlardan ücretsiz alabilecekleri yazılı olup, Mekâtip ve maabid kaydı olacağına kurrada inşa olunacak mekâtibe ücretsiz kereste verilmesi uygun görüldüğünden, adı geçen madde padişah tarafından “ambar ve ağıldan başka diğer ihtiyaç olan binalar” şekline getirilerek, kerestenin mirî araziden kabûlü” sağlanmıştır. Ülke genelinde de bu madde örnek teşkil ederek uygulanmıştır²²⁵.

23 Mart 1913(1329) tarihli, Maarif Nazırı'nın Sadarete gönderdiği bir başka yazıda da “Galata ve İstanbul Sultanilerine Eczacı ve Dişçi ve Ticaret mektepleriyle İstanbul vilayeti dâhilinde bulunan ve Maarif İdaresi'ne bağlı bulunan Mekâtip-i iptidaiye, rüşdiye ve idadiler için gerekli bir senelik Rumeli meşe mangal kömürünün, harp dolayısıyla yolların kötü olmasından ya da yolda düşmanın gasp etmesinden dolayı nakliyat sırasında kayba uğradığı, bunun içinde gümrükteki harcin

---

²²² BOA, DH. UMVM. no.151/53.

²²³ M. Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü**, I, Ankara 1986, s.25.

²²⁴ BCA, f.30..18.1.1, y.11.45..19.

²²⁵ BOA, ŞD., no. 226/53.

düşük tutulmak şartıyla, zarar ziyanın biraz olsun aza indirilmesini” istemiştir. Meclis bu isteği Anadolu kömürü kullanılmasını teklif ederek geçirmiştir²²⁶.

T.B.M.M.’de Kırşehir Mebûsu Müfit Efendi tarafından, 1916’da Ankara’da çıkan yangından zarar gören şehirde bulunan mekteplerin keresteye olan ihtiyaçlarının ücretsiz olarak temin edilmesi konusundaki teklifi üzerine, kerestenin Ankara yakınlarında bulunan Beyli Dağı ormanından ücretsiz olarak kesilmesine izin verilmiştir²²⁷.

14 Ekim 1921(1337) tarihli İstanbul Vilayet Müdürlüğü’nden ve valilikten gelen yazılarda Mekâtib-i İptidaiyelerde yakacak odun bulunmadığı ve bunun devlet tarafından karşılanması talep edilmektedir. Bunun üzerine Sadaret’in 18 Kasım 1921(1337) tarihli kararı ile bu okullar namına Ziraat Bankası’na 5.000 lira verilmiş ve odunun tamamen tesliminde tahakkuk edecek miktara göre geri kalanın da ödeneceği, İstanbul Defterdarlığı’ndan alınan cevapla bildirilmiştir²²⁸.

---

²²⁶ BOA, ŞD. ML. NF., no. 229/25.

²²⁷ T.B.M.M.Z.C., İ.19, 22.5.1336 (1920), s.6.

²²⁸ BOA, DH.UMVM., no.39/94.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A İLKÖĞRETİMDE EĞİTİM UYGULAMALARI

A.İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Kadar Geçen Dönemde Eğitim Sistemini Etkileyen Düşünceler

İkinci Meşrutiyet Dönemi, Anayasanın 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde yeniden ilân edilmesiyle birlikte başlamaktadır. 30 yıllık bir istibdadın sona erdiği bu tarih, kendi döneminde, millî bayram olarak kabul edilmiştir¹.

İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte başlayan yeni dönem suskun, durgun, ezik eski dönemin aksine bir sorgulama dönemi niteliğindedir. Bu sorgulama aydın kesim arasında yaşanmış olsa da tartışmaların gazete, dergi, kitap vs. iletişim araçlarıyla halka yansması, toplumu değişime sürüklemesi açısından etkili olmuştur.

Yine bu dönemle birlikte aydınlar, Osmanlı toplumunun yaşadığı sorunların kaynağını tartışırken içinde bulunulan buhranın sebebinin, eğitim sistemi olduğunda hem fikirdirler. Tanzimat'tan bu yana başlayan Batıcılık hareketi, etkisini bu dönemde de sürdürmüş ve halk alaturka-alafranga ayırımı arasında yaşamın her alanında bocalamaya devam etmiştir. O hâlde yapılması gereken öncelikle, toplumsal değişime uyum sağlayacak bireyleri yetiştirmek işi olmalıdır. Bu görüş doğrultusunda eğitim alanındaki çalışmalar yoğunlaşmıştır.

Dönemin genel eğitim sistemine baktığımızda üç kurum karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, Şer'iyeye ve Evkaf Nezaretidir. İkincisi Maarif Nezareti

---

¹ **On Temmuz Bayramı:** Meşrutiyetin yeniden ilân edildiği 23 Temmuz, Miladi takvimdeki 13 günlük farkla 10 Temmuz'a rastlamaktadır. Bu sebeple 10 Temmuz milli bayram olarak okullarda kutlanan bir bayram olmuştur. Bu bayram dolayısıyla okullar 2 gün tatil edilir ve okullarda çeşitli törenler düzenlenirdi. Amaç, Türk çocuklarına istibdatın zararlarını ve o eski günleri hatırlatarak hürriyetin önemini kavratmaktır. "İd-i Milli", **İkdam**, 23 Temmuz 1922, no.9106.

ve üçüncüsü de elçiliklerdir. Şer'iyeye ve Evkaf Nezareti, sıbyan mektepleri ve medreselerden sorumludur. Maarif Nezareti, iptidaiyeler, rüşdiyeler, idadiler ve sultanilerden sorumluyken, Elçilikler ise azınlık ve misyoner okullarından sorumludur. Kısacası toplum üç farklı eğitim kurumundan gelen neslin egemenliğinde bölünmüş gruplardan oluşmaktadır.

Tanzimat dönemiyle birlikte şekillenen ve Meşrutiyet dönemine gelinceye kadar olgunlaşan bu sistemin getirdiği fikir akımlarını da şu şekilde sınıflandırabiliriz:

Şer'iyeye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı eğitim kurumlarında, akla ve bilime hiç yer vermeyen ders programları ile sadece din eğitimi veren, Kurân-ı Kerîm'in güzel okunması hedeflenen, sadece ezber bilgi verilen, yeniliğe ve değişime kapalı bir şekilde yetişen, ılımlı ya da muhafazakâr İslamcı bir görüşün egemenliği söz konusuydu.

Maarif Nezaretine bağlı eğitim kurumlarında dinî konuların yanında pozitif bilimlere de yer verilen dersler olmasına karşın, birtakım teoriye dayalı ezber bilgiler ile birlikte tamamen batıyı taklit etmeye çalışan, toplumun kültüründen uzak yetişen, ılımlı ya da aşırı batıcı görüşe sahip kişiler yetişmekteydi.

Elçiliklere bağlı eğitim kurumları olan azınlık ve misyoner okullarında, modern anlamda eğitim veren, yabancı dil ağırlıklı, tamamen batı kültürüyle yetişen, batıcı bireyler yetiştirilmekteydi.

Ziya Gökalp bu farklılığın, toplumda kültür ve uygarlık arasında uyumluluk bulunmamasından kaynaklandığını söylemektedir. Bu konuyla ilgili olarak Ziya Gökalp;

*"...Bunu uzlaştırma çabasına giren Tanzimat, ulusal kültürü tamamen yıkmıştır. Ortaya medresede, yabancı okulda ve ikisinin taklidi olan devlet okulunda eğitim olmak üzere üç başlı eğitim çıkmıştır. Bir Türkle on dakika konuşmak onun hangi eğitimi aldığını ortaya çıkarır."*² demektedir.

---

² Mehmet Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, İstanbul, 1951, s.208; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY (6. Baskı), İstanbul, Mart 2004, s.456.

Dönemin fikir hayatında İslamcı ve batıcı görüşler baskın görülmektedir. İslamcılar gerçek kurtuluşun İslam dinine bağlılıkla olacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre, bilim ve teknoloji batıdan alınabilir, bunların ilerlemesine İslam dini hiçbir şekilde engel göstermez. Ancak devlet, hukuk, toplumsal gelenek, eğitim gibi temel yapılara, İslamlık görüşü egemen olmalıdır. İlimli İslamcılar olarak adlandırılan bu kesime karşılık, muhafazakâr İslamcılar ise devletin içinde bulunduğu buhrana, dinden uzaklaşmanın sebep olduğu, bu yüzden İslam dininin etkisinin azaldığından şikâyetle, batıyı her alanda reddetmişlerdir.

İlimli Batıcıların önde gelen ismi Celal Nuri (1877–1839) Bey, uygarlığın teknik ve gerçek olmak üzere iki çeşit olduğunu söylemekteydi. Batı teknik uygarlığın zirvesine ulaşmıştı, ancak gerçek uygarlığa erişemezdi. Osmanlı reformcuları bunu birbirine karıştırmıştı. İslamlığın gerçekte üstün olduğu bir alanda Batıyı kopya etmeye çalışması yanlıştı.

Aşırı Batıcılar ise Osmanlı toplumu daha fazla Batılılaşmalı görüşünü savunmaktaydı. Ahmet Muhtar Bey bir yazısında, 1912’de “*ya Garplılaşırız, ya mahvoluruz*”³ diye yazmaktaydı.

Abdullah Cevdet Bey ise “*Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile kabul etmek mecbûridir.*”⁴ demektedir.

Gruplar arasındaki bu tartışmalar eğitim konusunu da etkilemiştir. Eğitim alanındaki tartışmalar öncelikle, eğitimin medrese ile mi, mektep ile mi? gelişeceği sorusuna yanıt bulmak için yapılmıştı. Bazı eğitimciler yeni tipte mektepler açılmalı derken, bazıları medreselerin ıslahından bahsetmişti. Bir İslamcı dergi yeni okullar açmak yerine medreseleri ıslah etmenin daha iyi olacağını ileri sürdükten sonra şunları yazmaktaydı;

“*Bugün bütün dünyanın iki büyük Darülfünûn’u olan Oxford ve Sorbonne da vaktiyle birer medreseden başka bir şey değildi. Zamanın yeniliklerine göre değişerek bugünkü şeklini aldılar*”⁵.

---

³ **İkdam**, no. 5716, s.3–4.

⁴ **İctihat**, no.89, (1329),s.1890–1984.

⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kırathı, TTK, Ankara 1998, s.236.

Radikal İçtihat dergisi ise bu yazıya karşılık, okuyucularına Batı üniversitelerinin bu gelişiminin ağır ve tedrici bir oluşumla 400–500 yılı aşkın bir süre beklediğini belirtirken, “*O kadar beklemeye vaktimiz var mı?*”⁶ sorusunu yöneltmekteydi.

1908 devrimi ile Türk eğitim sistemine farklı uygulamalar, kavramlar ve davranışlar kazandırılmıştır. Meşrutiyet döneminin eğitim sistemine, toplumun alışık olmadığı kavram ve davranışları getiren, döneme damgasını vuran üç isim olarak, Rıza Tevfik [Bölükbaşı]⁷ (1868–1949), Selim Sırrı [Tarcan]⁸ (1874–1957) ve İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]⁹ (1886–1978) Beyleri söyleyebiliriz. Bu üç isim, 30 yıldır içine kapanık bir topluma, jimnastik (beden eğitimi), elişi, nutuk, aktörlük gibi oldukça radikal değişimleri benimsetmişlerdir¹⁰.

Bu dönemde elişi, oyun, beden eğitimi, müzik, tiyatro, yürüyüş, çevre gezileri gibi dersler okullara girmeye başlamıştır. Toplumun, böylesi değişikliklere ve yeniliklere uyumunu sağlayacak, topluma bunları öğretecekler ise öğretmenlerdir. Bu sebeptendir ki, toplumun değişen sistemini bilen, bu değişiklikleri kavramış öğretmenlerin yetiştirilmesi gündemi meşgul eden çalışmalar arasındadır.

---

⁶ Satı Bey, “Tanzimatçılık Meselesi II”, **İçtihat**, no.65, (1329), s 1406–1410.

⁷ **Rıza Tevfik [Bölükbaşı]**: 1868 yılında Mustafapaşa Köprüsü (Cisrî Mustafa Paşa)’nde doğmuştur. Rıza Tevfik, çocukluğunda Alyans Musevi Mektebinde, İzmir’de Ermeni Mektebinde, biraz Galatasaray’da, Gelibolu Rüştîyesinde, dördüncü sınıfa kadar Mülkiye Mektebinde okumuş, sonra Mülkiye Tıbbîyesine girmiştir. Kendisi yedi, sekiz dil bilmekteydi. Spordan felsefeye kadar her konuda bilgi sahibiydi. 1949 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, “Bölükbaşı, Rıza Tevfik”, **Türk Meşhurları**, s.74–75.

⁸ **Selim Sırrı [Tarcan]**: 1874’de Mora Yenişehir’de doğdu. 1908 İnkılâbından sonra, İsveç’e giderek oradaki Beden Terbiyesi Muallim Mektebinde ihtisas yapmıştır. Daha önce muallimliklerde bulunmuştu. İsveç’ten döndükten sonra askerlikten istifa ile yalnız jimnastikle meşgul olmuş, bir aralık husûsî bir jimnastik mektebi de kurmuş, “*Terbiye ve Oyun*” adlı bir meslek mecmuası da neşr etmişti. İstanbul Muallim Mektebinde Beden Terbiyesi muallimliği ve üç sene kadar Müdürlük görevlerinde bulundu. 2 Mart 1956’da İstanbul’da vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, “Tarcan, Selim Sırrı”, **Türk Meşhurları**, s.376.

⁹ **İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]**: 1886 İstanbul’da doğdu. Vefa İdadisinden sonra girdiği, İstanbul Darülfünûnu Tabiiyat Şubesinden mezun olmuştur. İstanbul Muallim Mektebinde önce yazı dersleri vermiş, sonra pedagoji okutmuştur. Maarif Nezareti Orta, Yüksek ve Teftiş Heyeti Umûmî Müdürlüklerinde, Darülfünûn Terbiye Müderrisliğinde ve Darülfünûn Eminliğinde bulunmuştur. Üniversite teşkilatından sonra Darülfünûndan ayrılmış ve “Yeni Adam” adlı mecmuasını neşre başlamıştır. Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, “Baltacıoğlu, İsmail Hakkı”, **Türk Meşhurları**, s.61.

¹⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., s.452.

Balkan Savaşlarıyla birlikte düşüncelerin millileşme anlamında Türkçülüğe doğru yönelmesi, İslamcılık fikrini savunanların eleştirilerine maruz kalmıştır. Ayrıca 1913 yılında kabul edilen Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkatı ile ilköğretimin medreseden uzaklaştırılması, tepkileri daha da arttırmıştır. Bu uzaklaşmaya sebep olarak öğretmenlerin görülmesi ise halkın öğretmenlere bakış açısını değiştirmiştir. Öğretmenlerin topluma zarar verdiği ve yıkıcı birtakım faaliyetlerde buldukları iddiaları ileri sürülmüştür.

Dinden uzaklaşıldığı kaygısı mecliste bile bazı Mebûslarca dile getirilmiştir. Meclis’de üye bulunan ve gelecekte T.B.M.M. hükümetinde Şer’iyye Bakanı olacak bir Mebûs¹¹, okullarda sadece Kurân-ı Kerîm okutulmasını teklif etmektedir¹².

Öğretimin yeni bireyler yetiştirmesi düşüncesinin öncüleri olarak Batıcılık akımını savunan eğitimcilerden Satı Bey ve Tevfik Fikret önemli isimlerdir. Satı Bey ve Tevfik Fikret eğitimde özel girişimcilikten yanaydılar. Onlara göre;

*“köle ruhlu bürokratların, asalak aydınların zararlı etkilerini kaldırmadan Batı uygarlığının özü olan bireycilik gerçekleştirilemezdi”*¹³.

Tevfik Fikret toplumun her alanda ilerleyebilmesi için eğitim alanında yeniliklerin yapılması üzerinde dururken, eğitim konusundaki fikirlerinin uygulama alanı olacak bir “Yeni Mektep” ten söz etmekteydi. Burada yetişecek çocuklar, geleneklerinden sıyrılacak, bu geleneklere karşıt meslek ve uygarlık vasıflarını kendi kişilikleri yardımıyla bulabileceklerdir. Tek amaçları okuyup devlet memuru olmaktan öte çocuklar, kendi teşebbüsleriyle ayakta durup hayata atılacaklardı. Öğretim dili Türkçe ve İngilizce olacaktı. İngilizceye liberalizmi ve özel girişimcilik ruhu bize model olması gereken bir ırkın dili olduğu için önem verilecekti. Fransızca, Almanca ve Rusça seçmeli yabancı dil olacaktı. El sanatlarına, beden eğitimine önem verilecekti. Müzik, resim,

---

¹¹ Bu Mebûs Abdullah Azmi Efendi [Torun]’dir.

¹² Abdullah Azmi Efendi Kütahya Mebûsu olduğu 1918 yılında mecliste yaptığı konuşmasında din eğitimine yeterince önem verilmediği, bu sebeple de ahlâk olgusunun önemini yitirmeye başladığına dair bilgiler vermektedir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ.59, 28 Şubat 1334 (1918), s.581–582; Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, IV, İstanbul 1977, s. 1142.

¹³ Niyazi Berkes, a.g.e., s.454.

geziler programının önemli yanları olacaktır. Okulun iki önemli meslekî amacı, ziraat ve ticaret adamı yetiştirmektir¹⁴.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Balkan Savaşlarıyla birlikte İslamcı, Batıcı görüşün yanında toplum Türkçü akımla tanışmaya başlamıştı. Türkçülüğün önde gelen ismi Ziya Gökalp, eğitimin toplumdaki etkisi konusunda her iki düşünceyi de eleştirmektedir. Ziya Gökalp, toplumda ahlâki bir bunalım yaşandığını kabul etmektedir. Ancak bu durumun sebebi, dinden uzaklaşmada değil, toplum kültüründen uzaklaşılmasında aranmalıdır. Ziya Gökalp, topluma ahlâk kazandırmanın, okullarda verilecek din eğitimiyle sağlanamayacağını yazılarında belirtmektedir¹⁵.

Batıcı fikir akımı laik eğitimi savunurken, Türkçü akım hem laik eğitimi, hem de milli eğitimi amaç edinerek halk eğitimine de önem vermektedir. İslamcılar ise, dinî eğitimin ağırlık kazanmasında ısrarcıdır. Fakat bu üç düşünce akımı bir noktada birleşmektedir. O da medreselerin ıslahıdır. Bu üç fikir akımı, medreselerde akla ve bilime dayalı dersler konmak suretiyle, medreseler modernleştirilmelidir görüşünü savunuyorlardı.

Ancak dine dayalı bir toplumda, laik eğitimi sağlamak mümkün olamamaktaydı. Örneğin, ilk Türkçe Kurân-ı Kerîm çevirisi daha basılmadan yasaklandığı gibi, Türkçe Kurân-ı Kerîm basılması da yasaklanmıştı. Liselerde Darwin nazariyesinin okutulması da önlenmişti¹⁶.

Meşrutiyet döneminde eğitim alanında, önemli bir tartışma ile karşılaşmaktayız. Dönem içerisinde birkaç kez Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Emrullah Efendi'nin ortaya attığı "Tuğba Ağacı Nazariyesi" eğitim alanında yapılan ve ses getiren bir tartışma olmuştur.

Emrullah Efendi, maarif ıslâhını Darülfünûndan başlatmak gerektiği üzerinde durarak " *Maarif Tuğba Ağacına benzer.*¹⁷" savını ileri sürmüştür. Ancak daha sonra bu düşüncesini uygulamaya geçiremeyince kendisi, ilk önce

---

¹⁴ Cahit Kavcar, "Tevfik Fikret'in Eğitimciliği ve « Yeni Mektep »", **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1972, c.V, Sayı:3-4, s. 111-136; Niyazi Berkes, a.g.e., s.454.

¹⁵ Ziya Gökalp, "Ahlâk Buhranı", **Yeni Mecmua**, I, 7(1918), s.122-124; Niyazi Berkes, a.g.e., s.455.

¹⁶ Niyazi Berkes, a.g.e., s.457.

¹⁷ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s. 1277.

ilköğretimin ele alınması gerektiği kanaatine vararak çalışmalarını bu yönde gerçekleştirmiştir. Maarif Nazırlığı görevine getirilince gazeteye verdiği bir beyânatta,

“ ... Memleketin ihtiyaçları pek geniş, vasıtalarımız ise sınırlıdır. Taşra ilkokulları için 70.000 öğretmene ihtiyaç vardır. İbtidai pedagoji bilgisi olan bu kadar öğretmeni değil, bunun yüzde birini bulmaya imkân yok. Görülüyor ki, en yakın ve acele ihtiyaç ilköğretimin düzenlenmesidir”¹⁸ demektedir.

Emrullah Efendi'nin fikrini değiştiren başka bir unsur da dönemin eğitimcileri tarafından eleştirilmiş olmasıdır. Örneğin Satı Bey, yazılarında Emrullah Efendi'nin maarif ıslahatını yüksekokullardan başlatma fikrini eleştirerek “Maarifin temeli ilk eğitimidir. Bir ülkede ancak, iyi, yeterli ve düzenli bir ilköğretimin üzerine kurulan eğitim sistemi başarıya ulaşır”¹⁹ fikrini savunmuştur. Yine dönem içerisinde yazılan yazılarda Osmanlı toplumunun kalkınması için öncelikle ilköğretimin kalitesinin artırılıp, yaygınlaştırılması üzerinde durulmuştur. Toplumun çoğunluğunu köylüler oluşturduğundan, özellikle iptidaiyelerin köylerde sayılarının çoğaltılması gerekli görülmüştür²⁰.

Emrullah Efendi'nin Tuğba ağacı nazariyesini destekleyenler de olmuştur. Bunlardan biri olan Kâzım Nami [Duru] Bey, hatıralarında bu nazariyeyi şu cümleleriyle desteklemektedir:

“Tarihin eski devirlerini gözden geçirdiğimiz vakit, ilmin medreselerde gelişmiş olduğunu görürüz. Bu medreseler, her türlü ilmî tetkikleri yapardı. Yalnız din üzerinde değil, riyaziyat, fizik, kimya, felsefe üzerine dahi dersler okutulurdu. Buralara gelenler, ilk okuyup yazmayı sıbyan mekteplerinde öğrenirler, sonra kendi kendilerine çalışarak, medreseye girecek kadar bilgiyi elde ederlerdi. Birer üniversite mahiyetinde olan bu medreselere mahalle mektebinden başka mahrec yoktu.

Âlimler yetiştiğinden çok sonradır ki okuttukları derslere devam edebilecek öğrenci için, dereceli okullar kurulmuştur. Bugün de bu okullara öğretmen yetiştirmek üniversitenin vazifesi olduğuna göre (Tuğba Ağacı) nazariyesi bu suretle sabit olmuş değil midir? Şüphesiz, ilim aşağıdan yukarıya doğru çıkamaz; yukarıdan aşağıya iner. Mutlakiyet idaresi bile önce tıp, harp okullarını, ondan sonra bunlara

---

¹⁸ Sabah Gazetesi, 15 Şubat 1325 (1910).

¹⁹ Satı, Muallimler Mecmuası, c.II, Sayı:13, s.386.

²⁰ Hüseyin Cahit [Yalçın], “Köylüler İçin”, Tanin, 13 Mayıs 1910, 609; Hüseyin Cahit [Yalçın], “Unuttuğumuz Vazifeler”, Tanin, 23 Ekim 1910, 769.

bağlı idadileri, daha sonra rüşdiyeleri vücuda getirdi. Neden sonradır ki sıbyan mekteplerinin yanında resmî programlara göre öğretim yapan ilkokullar açıldı."²¹.

Milli Mücadele döneminde ise Türkçülük fikrinin daha da kuvvetlendiğini görmekteyiz. Türkçülüğün eğitim alanında etkili olmasında, doğal olarak 1913 yılında çıkarılan Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın payı büyüktür. Çünkü bu yasa daha çok Türkçü bir kimlik taşımaktadır.

Milli Mücadele döneminde Atatürk 15 Temmuz 1921²² tarihinde öğretmenleri Ankara'da toplayarak, bir Maarif Kongresi yapmıştır. Kendisi cepheden gelerek kongreyi açmıştır. Atatürk öğretmenlerden, « *Türkiye'nin millî maarifini kurmalarını* » istemiş ve şöyle demiştir:

*"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin tarihi tedenniyatında (gerilemesinde) en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurufatından ve evsaf-ı fitriyemizle (yaratılış) hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garbtan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum"*²³.

Bu gösteriyor ki, Atatürk ileride kuracağı Türkiye Cumhuriyeti'ni eğitimle sağlamlaştıracaktır. Bu eğitim tamamen milli kimlik taşıyacak, milli kültürle yoğrulacaktır. Atatürk eğitilmiş, bilinçli kişilerin elinde, öğretmenlerin elinde, gençlerin elinde ilerleyecek bir Türkiye Cumhuriyeti yaratma azmindedir.

Cumhuriyet döneminde de yine eğitim sisteminde milliliğin, yani Türkçülük ve batıcılığın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Atatürk 1923 yılında yaptığı bir yurt gezisi sırasında İzmit'te halk karşısındaki konuşmasında devletin nasıl bir maarif programı izleyeceğini şu cümlelerle belirtmiştir:

---

²¹ Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul 1957, s.56–57.

²² Muallimler Kongresi başlıklarıyla dönemin gazetelerinde yer alan Maarif kongresinin tarihiyle ilgili olarak çeşitli kaynaklar farklı tarihler vermektedirler. Ancak dönemin gazeteleri incelendiğinde Maarif kongresinin 15 Temmuz 1921 Cuma günü Ankara Darülmuallimin Salonunda resmi açılışının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. "Muallimler Kongresi", **Anadolu'da Yeni Gün**, 17 Temmuz 1921, no. 281–661. Bu konuyla ilgili tartışmalar ve geniş bilgi için Bkz. Yahya Akyüz, "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1981, s.89–103.

²³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, ATAM, Ankara 1997, s.19–20.

“ Mesela maarif programımız ne olacaktır? Maarif programımız şu olacak ki, onu takip eden insanlar, güzel çiftçi, kunduracı, fabrikacı, tüccar olacak. Amelî, nafî, müsmir adam olacak. Bunları öğreten programların, bunları öğreten memleketlerin ve müessesatın heyet-i umûmîyesi maarif olacaktır!

Efendiler! Bu seyahatim esnasında görüştüğüm yirmi otuz senelik bir maarif müdürü memleketimizin muhtelif yerlerini dolaşmış, kendisinin verdiği izahata göre birbirine uymayan birçok programlar almış, tatbik etmiş ve ettirmiştir. Çünkü mevki iktidara gelen her nazır kendine göre bir program yapıyor, onu tamim ediyor, tatbik icabatına çalışıyor. Bir müddetten sonra başka bir nazır geliyor, onu beğenmiyor. Başka bir program tatbik ettiriyordu.

Bütün bu tatbikat ve programlar ne veriyordu: Çok bilmiş, çok öğrenmiş bir takım insanlar... Amma neyi bilmiş efendiler. Bir takım nazariyatı bilmiş... Fakat neyi bilmemiş efendiler... Kendini bilmemiş, hayatını, ihtiyacını bilmemiş... Yaşamak için lâzım olan her şeyi bilmemiş ve aç kalmıştır!

İşte bu tahsil tarzının meşum neticesi olarak denilebilir ki, memlekette münevver olmak demek, çok bilmiş olmak demektir. Sefalet ve fakre mahkûm olmak demektir.

...

Efendiler bu hedefe yalnız çocukları yetiştirmekle vasil olamayız. Çocuklar, istikbalindir. İstikbali onlar yapacaklar... Fakat istikbali yapacak olan bu çocukları yetiştirecek analar, babalar, kardeşler hepsi şimdiden tenevvür etmeli(aydınlanmalı) ki yetiştirecekleri çocukları bu millet ve memlekete hadim olabilecek tarzda yetiştirsinsinler. Hiç olmazsa yetiştirmek lüzumuna kâni olsunlar...

Bu vazife en ziyade Türk matbuatına teveccüh ediyor. Umûmî hayatımızın selameti için gazetelerle, şifahi nasihatlerle halkı uyandırmak lâzımdır²⁴.

...

Efendiler, bir maarif programı çizmek istemem. Fakat şu noktaları ifade edeyim ki, iptidaî tahsil ve orta tahsil behemehal insanlığın ve medeniyetin icap ettirdiği ilmî ve fennî versin. Fakat o kadar amelî bir tarzda versin ki çocuk mektepten çıktığı zaman aç kalmaya mahkûm olmadığına emin olsun. Bundan başka bu güzel ve zengin memleketteki serveti inkişaf ettirmek(geliştirmek) için yüksek meslek erbabına,

---

²⁴ Atatürk'ün, İzmit'ten sonra uğradığı Bursa'da, halkın sorularını dinleyip not aldığı sırada, konferans salonu olarak düzenlenen sinema binasının duvarlarında asılı levhalarda okuduğu cümleler halkın aydınlatılması konusundaki düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu ispatlıyordu. Duvarlarda asılı afişlerde “Yaşasın Meşrutiyet” yazılıydı. Bkz. Mahmut ([Soydan]-Siirt Mebûsu), “Gazi ve İnkılâp”, 69, **Milliyet Gazetesi**, 26 Kasım 1929–7 Şubat 1930.

mütehassıslara ihtiyacımız vardır. Bugün tarafımızdan işletilen kaç madenimiz vardır? Hâlbuki Türkiye madenlerle doludur.

Demin bir mevzû dâhilinde sual soran arkadaşımızın²⁵, cevabına geliyorum. Bütün bu saydığım noksanlar için şimdiye kadar ne yapılmıştır? Yahut bunları yapmak için şimdi ne gibi esaslı tedbirler düşünülüyor? Üç buçuk seneden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâletini işgal eden zevat, bunları düşünmüş müdür ve düşünüyor mu?

Arkadaşlar! Bunun için hem hayır, hem de evet demek mecburiyeti vardır. Evet, diyorum. Çünkü oraya geçen arkadaşlar bizim kadar samimi olarak ve cidden memleket ve milletin halini bilerek, kalpleri sızladığını hissederek çalışmışlardır, çalışmaktadırlar. Fakat şahsen itiraf edeyim ki, bunları kâfi addetmiyorum.

Bence şimdiye kadar üzerinde bulunulan hatadan inhiraf etmek(kaçmak) cesareti gösterilememiştir. Mevcut islah gibi idare-i maslahatçılık vardır. Hâlbuki memleket ve milletin hakiki kurtuluşu için yapılması lâzım gelen şeyleri esaslı olarak ve bila-perva(korkusuzca) yapmak lâzım olduğu kanaatindeyim. Milletimizi ve devletimizi muktesit(hesaplı davranan) yapmak, esas olduğunu söyledim. Bunun için de amelî bir esas olmak üzere bir maarif programı tespit mecburiyetinde olduğumuzu izahatımla işaret ettim.”²⁶.

Atatürk, maarifin topluma fayda getirmesi, meslekî, ilmî ve milli özellikler taşıması gerektiğini belirtmekteydi. Teorik eğitim yerine, amelî, uygulamalı eğitimi savunmaktaydı.

1923 yılı içerisinde kendisiyle mülakat yapılan Amerikan eğitim sistemini savunan Kâzım Karabekir Paşa da gelecekte eğitim sistemimiz nasıl olmalı sorusuna şöyle cevap vermektedir:

“Önce maarifimizin şu anda ne durumda olduğunu bilmeliyiz. Maarifimiz şu anda köyden kente beceriksiz insan yetiştiriyor. Köyde okumayan çocuk âtinin müstahsil(üretici) ve cefakâr bir çiftçisidir. Fakat iptidaî tahsil alan köy çocuğu köyde oturmuyor, daha ilerisini istiyor. Köylü şehre şehirli köye gitmedikçe ülke maarifi gelişemez. Maarif için gerekli olan iktisadi kalkınma adem-i şahsiyet ile olur, ilim artıkça halkta saygı artar, halka yaklaşırsa da kalkınma sağlanır. Daima halk için halkla beraber olunmalıdır. Ana mekteplerinden başlamak üzere her eğitim

---

²⁵ “Sulhtan sonra köylülerimizi nasıl zenginleştireceğiz ve irfan yollarını nasıl açacağız? sorusunu yönelten bir muallimdir. Başka bir kişide yine benzer olarak “Sulhtan sonra milli irfana nasıl bir gaye verilecek ?” sorusunu sormuştur. Bkz. Mahmut ([Soydan]-Siirt Mebûsu), “Gazi ve İnkılâp”, 30, **Milliyet Gazetesi**, 26 Kasım 1929–7 Şubat 1930.

kademesinde programları buna göre düzenlemek gereklidir. Üçüncü derecede iş mekteplerine ziraat, sanayi, balıkçılık, peynircilik, içkicilik, konservecilik, elektrikçilik gibi meslek okullarına önem verilmeli. Özellikle Darüleytamlar, yetim çocukları bu yönde yetiştirmeli. Darülfünûn milletin dimağıdır.”²⁷ .

Cumhuriyet döneminde, eğitim sistemi için “*Emek Mektebi*” önerisi yapılmıştır. Rusya ve Almanya maarifinin uyguladığı bu sistemin Türk eğitimine de uygulanması için yazılan bir makalede bunun gerekçeleri şu şekilde anlatılmaktadır:

“Birinci Dünya Savaşından sonra halkçılık fikri iyice kuvvetlendi ve bu sebeple «eski» yerini «yeni»ye bıraktı. Yeni maarifin amacı da seviyeli olarak vatandaş terbiyesi veren bir genel eğitim yapısı oluşturmak olmalıdır. Bu da üç derece üzerine olmalıdır.

- 1) İptidai derecede terbiye-i umûmîye mektebi (İptidaiyeler),*
- 2) Orta derecede terbiye-i umûmîye mektebi (İdadîler),*
- 3) Yüksek derecede terbiye-i umûmîye mektebi (Sultanîler),*

Tedrisat vahdetini(birliğini) temin etmek isteyen bir memlekette ayrı ayrı Maarif, Evkaf, Darülhilafe ve Asker mektepleri olamaz.

Meslek eğitimi ilkokuldan başlamalıdır. Örneğin okul, okuma-yazma bilen bir çiftçi yetiştirebilmelidir. Hükümet her zaman nasıl ordular teşkil etmek için para ayırıyorsa, bu parayı eğitim için de ayırmalıdır. Halk hükümeti maarifi ancak bu umdelerden oluşabilir.

Mekteplerimizde çok fazla israf var. Muallim ve müteallimler tarafından kuvvet, zaman israf ediliyor. Çünkü hâlihazırda olan programda muallim çok fazla kuvvet sarf ediyor. Oysaki yeni programda konular daha eğlenceli geçerek muallim daha az yorulacaktır.

Zaman sarf ediyor: Çünkü eski elifbalarla nispeten zeki çocuklar bile okuma-yazmayı mektebe gide gele ancak iki-üç senede öğrenebiliyorlardı. Şimdi ise yeni usûllerle 7 yaşındaki çocuklar nihayet üç-dört ayda okumayı başarıyorlar. İptidaiye programındaki hesap, hendese, tarih, coğrafya gibi derslerin tedrisatı buna kıyas edilsin.

Programlar masa başında düşünerek hazırlanmamalı. Memleketin ihtiyacına göre program hazırlanmalıdır. Çünkü köylü çocuk 6 sene okula gidememektedir. Fakir Anadolu köylüsü için çocuk küçük yaşta bir iktisat ve zirai emekçidir. 10-11

---

²⁶ Mahmut ([Soydan]-Siirt Mebûsu), “Gazi ve İnkılâp” 46-47, **Milliyet Gazetesi**, 26 Kasım 1929-7 Şubat 1930.

yaşındaki çocuk ailesine yardıma başlar. İşte bu sebeple bizim için en güzel model “Emek Mektebi”dir. Tıpkı Almanya’daki Arbeitsschule gibi”²⁸.

Yeni Türk Devleti’nin kurucusu Atatürk’ün maarif prensipleri doğrultusunda iptidaiye mekteplerindeki hedef “ Düzenlenecek program çocuk ruhuna uygun olmalı ve mektebin toplum hayatının küçük bir modeli olması sebebiyle ders programlarıyla ve uygulamalarıyla çocuk hayata hazırlanmalıdır. Böylece iptidaiyelerdeki gelişme maarifin geneline yayılarak başarı elde edilebilecektir.”²⁹ şeklinde belirtilmektedir.

Maarif Vekilliği görevinde bulunan Hamdullah Suphi Bey görevde bulunduğu sürece halkçı eğitim ve halka uygun eğitim programlarının ve sisteminin yerleştirilmesine dair görüşler sunmuştur. Ona göre eğitim halkın bulunduğu yerin ihtiyaçlarına cevap verdiği sürece başarıya ulaşabilir³⁰. Öğretmenlere verdiği konferanslarından birinde halkın ihtiyacına göre açılan bir iptidaiye mektebini örneklendirerek, nasıl başarılı olduğunu şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Samsun’da ahali kendi parası ile ve kendi teşebbüsü ile Fransızca lisanını çocuklara öğretmek için bir mektep açmıştı. Buna (İstiklâl) Mektebi ismini verdiler. Samsun bir ticaret merkezidir, Karadeniz ve Akdeniz mektepleriyle ancak Fransızca muhabere edebiliriz diye bu dile çok önem verdiler... Ve bu İstiklâl Mektebi Samsun iptidaiyelerinin en mükemmeli oldu, en fazla talebeyi o topladı. Çünkü yerlilerin duyduğu büyük bir ihtiyacı bu mektep tatmin edebiliyordu”³¹.

B.İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Kadar Geçen Dönemde İlköğretim Konusundaki Yasal Düzenlemeler

İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a kadar geçen 16 yıllık zaman zarfında eğitim sistemini yakından ilgilendiren iki önemli yasa çıkarılmıştır. Bunlardan ilki Meşrutiyet dönemi yasası olan 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye

---

²⁷“Kâzım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmî Mülakat”, **İçtihat**, no.160, 1 Kanûn-ı evvel 1923, s.3271.

²⁸ Ali Haydar, “Emek Mektebi”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı.8, 30 Nisan 1923, s.145–150.

²⁹ Mustafa Rahmi [Balaban], **Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi, Asrî Terbiye ve Maarif**, Ankara 1339, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, s.31–41.

³⁰ “Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyefenedi ile Mülakat”, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mart 1921, 129.

Kanun-ı Muvakkatı, diğeri Cumhuriyet dönemi yasası olan 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat yasasıdır.

Bu iki yasadaki farklı olarak 1908 Kanun-ı Esasisi'nde de eğitime kısaca değinilmiştir. Kanun-ı Esasi ile devlet, ilköğretimi zorunlu tutmuş ve anayasasında da belirtmiştir. Ancak bu maddeler her anayasa da yer aldığı üzere genel bir nitelik taşımakla birlikte, kişilerin hak ve özgürlüklerini içeren maddeler olarak ele alınmaktadır.

Meşrutiyet dönemiyle Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan bu dönem içerisinde, kabul edilen 1913 ve 1924 yasaları eğitim programlarını biçim ve içerik açısından değiştirerek, köklü sistem yenilikleri getirmişlerdir. Ulusallık bilinci taşıyan bir yasa olarak Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, Türkçülük anlamında bir takım konulara dikkat etmesine rağmen, uygulamanın gerçekleşmemesi sebebiyle hedefine ulaşamamıştır. Ancak, milli bilincin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Bu gelişmede 1919–22 yılları arasında yaşanan Milli Kurtuluş Savaşı'nın da etkisi büyüktür.

Özellikle Tevhid-i Tedrisat Yasası Türk eğitim sisteminde 1924 öncesi'nde yapılan tüm modernleşme çalışmalarını amacına ulaştırarak istenilen başarıyı sağlamıştır. Türk eğitim sistemi milli, laik ve çağdaş kimliğe Tevhid-i Tedrisat yasası ile birlikte kavuşmuştur.

Eğitimi yakından ilgilendiren bu yasalardan başka özellikle ilköğretim ile ilgili 1915 (1331) yılında yayımlanan Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talîmatnamesi Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nı tamamlayan bir belge olması bakımından önemlidir. Çünkü 1913 kanununun eksik bıraktığı kısımlar bu talîmatname ile tamamlanmıştır. Yine bu talîmatname, birçok konuda ilk olma özelliği taşımaktadır.

1-Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı (6 Ekim 1913 [1329])

Meşrutiyetin ilânıyla birlikte başlayan yeni dönemde, maarif alanında çeşitli iyileştirme çalışmaları yapılmış ve ülkenin maarif alanındaki eksiklikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için çeşitli komisyonlar oluşturulmuştur.

---

³¹ Hamdullah Suphi, **Dağ Yolu**, II. Kitap, Ankara 1931, s.148.

Bu arada ülke içerisindeki okulları tespit ve kontrol etmek işiyle görevli müfettişlerin de bu çalışmalardaki payı oldukça büyüktür.

Tüm bu çalışmalar sonrasında Maarif Nezareti'ne sunulan raporlar ve hazırlanan layihalar, eğitime yeniden şekil vermeye olanak sağlamıştır. Böylece 1908'den 1913'e kadar geçen süreç içerisinde maarif alanında yapılan çalışmaların birikimiyle ve iki dönem Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Emrullah Efendi'nin bu alandaki çalışmaları sonucu Şükrü Bey³²'in Maarif Nazırlığı döneminde 6 Ekim 1913 (23 Eylül 1329) tarihinde “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı”³³ yürürlüğe girmiştir.

101 maddelik bu kanun, geçici olarak isimlendirilmişse de, çeşitli değişikliklerle birlikte 1961 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun adından da anlaşıldığı üzere ilköğretimi ilgilendirmektedir. Ancak bazı maddeleri genel ifadeler taşıyabilmektedir. Yine bu kanun, okul-öncesi eğitimi ve özel eğitime muhtaç çocukları da ilgilendiren maddeler içermektedir. Ayrıca bu kanunda meslek eğitimi konusuna da değinilmiştir.

Birinci fasıl, Mektepler ve Teşkilatına ayrılmış olup “1-22.” maddelerden oluşur. Kanunun birinci maddesinde belirtildiği üzere ilköğretim zorunlu ve ücretsizdir. Bu yasa ile ülke içerisindeki tüm çocukların temel eğitim yani ilk eğitimi alması mecburiyeti etirilmiştir. Bu maddenin uygulanması Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz etki dolayısıyla, özellikle köylerde ziraî faaliyetlerin aksamasını önlemek açısından geçici olarak yürürlükten kaldırılmış, daha sonra 15 Mart 1921 tarihinde olumsuz

---

³² **Şükrü Bey:** (Kastamonu 1875-İzmir 14 Temmuz 1926) Siyaset adamı, İttihat ve Terakki yönetiminin ünlü Maarif Nazırı. Tam adı Ahmet Şükrü Bey'dir. İlköğrenimini Kastamonu'da tamamladıktan sonra Trabzon İdadisi'ni bitirdi. 1892'de girdiği İstanbul Yüksek Muallim Mektebi'nden 1895'de pekiyi dereceyle mezun oldu. 24 Ocak 1912'de Maarif Nazırlığına atandı. Maarif Nazırlığı görevi boyunca kız okullarının açılması, Darülfünûn ve öğretmen okullarındaki eğitimin kalitesinin yükseltilmesi için büyük çaba harcadı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanların, kapatılan Fransız okullarını devralmak istemesine, birer dinî misyon okulu olan bu okulların yeniden açılmasının mümkün olamayacağını belirterek karşı çıktı. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen suikast girişimiyle ilgisi olduğu gerekçesiyle tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Bu yargılama sonucunda suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. Bkz. Ahmet Demirel, “Şükrü Bey”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.II, YKY, İstanbul, 1999, 597-598.

³³ “**Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı**”, 6 Ekim 1913, Düstûr, İkinci Tertip, c.V, s. 804-823.; Reşat Özalp, “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı”, **Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, İstanbul 1982, s.83-102.

etkinin ortadan kalkmasıyla Dâhiliye Vekâleti'nin aldığı karar doğrultusunda bu madde tekrar yürürlüğe girerek ilk tahsilin mecburiyeti sağlanmıştır³⁴.

İkinci maddede belirtilen, “İlköğretim resmî ve özel iptidaiye mekteplerinde veya özel öğretmenler tarafından aile nezdinde verilir. Ruhun ve beden zayıf olan çocuklar ile sağır, dilsiz ve amâ çocukların eğitimi için ileride bir nizamname düzenlenecektir” hükmü önemlidir. Çünkü bu kanunname özel eğitime muhtaç çocukların eğitimi ile de ilgilenilmesi konusunda, yasa anlamında çalışma başlatmıştır³⁵. Bu maddeye dayanılarak 16 Eylül 1915 (1331) tarihinde “Dilsiz, Sağır Mektepleri Nizamnamesi” hazırlanmıştır³⁶. Tamamı 25 maddelik olan nizamname ile bu çocukların eğitim-öğretimleri belli yazılı kurallar şekline dönüştürülmüştü. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı Dilsiz, Amâ ve Sağır çocukların eğitimi bu dönem içerisinde istenilen başarıya ulaşamamıştır³⁷.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile ilköğretim;

—Ana mektepleri ve sıbyan sınıfları,

—İptidaiye mektepleri,

—Elişleri ve ihtiraf (Yeniden keşfetme, yeniden yaratma) mektepleri, olmak üzere 3'e ayrılmıştır.

Ana mektepleri ve sıbyan sınıflarında, çocukların yaşlarına göre, faydalı oyunlar ve geziler, elişleri ve ilâhiler, vatan şiirleri, eşya dersine ait mükâleme ve musahabelerle (derslerde karşılıklı konuşmalar) çocukların bedenî ve ruhî gelişimleri sağlanacaktır.

İptidaiye mektepleri, çocukların zihinlerini açacak ve herkesin bilmesi gereken genel bilgileri verecek mekteplerdir. Müddeti “6 sene”dir. Ayrıca ana mektebi bulunmayan yerlerde “5–6 yaş” arası çocukları için iptidaiye mektebi içinde sıbyan sınıfları açılabilir.

---

³⁴ BCA, f.30..18.1.1, y.2.40..1.

³⁵ 1888–89 yıllarında, Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından İstanbul'da dilsizlere ait bir okulun açılması girişiminde bulunulmuşsa da, bu konuda resmi anlamda bir düzenleme yapılmamıştır. Bkz. Betül Batır, “Türk Eğitim Reformunda Bir İsim: Mehmet Tahir Münif Paşa”, **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, II, Eylül 2004, s. 19.

³⁶ BOA, MV, nr. 241/145; “Dilsiz ve Sağır Mektepleri Nizamnamesi, **Düstür**, İkinci Tertip, c.VII, s.745; Reşat Özalp, a.g.e, “**Dilsiz ve Sağır Mektepleri Nizamnamesi**”, s. 571–574.

Elişleri ve ihtiraf mektepleri, iptidaiye mektebinin üç devresini de tamamlayan çocuklara marifet öğretmek ve sanayi tezgâhlarında, fabrikalarda istihdam edilmek üzere iş eğitimi verilen mekteplerdir. Bu mektepler daha sonra çıkarılacak nizamname ile oluşturulacaktır³⁸.

Ancak, sanata ve ziraata yönelik, ilköğretimi tamamlayan çocuklara eğitim verecek bu mektepler, istenilen başarıyı sağlayamamışlardır. Muallim Cevdet Bey 1919 yılında yazdığı bir makalesinde, “*adî ve amelî ziraat ve ticaret, sanat iptidaiyeleri çırak mektepleri yokken, Ticaret ve Ziraat Mekteb-i Âlileri, Sanayi İdadileri açan idareler işe tersine başlamışlardır ki, bu hâl piyasa âleminde, münevver Türk gençlerini kovmuş ve altın yularları çocuklarını baba mesleklerinden pek ayırmayan gayr-ı Müslimlere terk etmiştir*”³⁹ tespitiyle sanat okullarının ilköğretimden başlamak üzere açılmasını talep etmesi, kanunun bu maddesinin uygulanmadığını ortaya çıkarmaktadır. Elişleri ve özellikle ertik okullar⁴⁰ adıyla açılan ziraat ve sanayiye yönelik okullara Cumhuriyet döneminde 1930’lu yıllarda rastlamaktayız. Bu sistemin en güzel uygulandığı okul örneği ise şüphesiz Köy Enstitüleri olmuştur.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile birlikte rüşdiyeler, iptidaiye mektepleriyle birleştirilerek ilkokulların adı, Umûmî İptidaiye Mektepleri adını almış ve böylece ilköğretim altı yıla çıkarılmıştır.

Bu karar alınmazdan evvel, iptidaiye tahsilinin 6 yıla çıkarılması düşüncesi bazı eğitimciler tarafında eleştirilmiştir.

“Üç senelik bir tahsil-i iptidaiyiyi tamim edemezken, bunun müddetini altı seneye çıkarmağa kalkışmak nasıl muvafık olabilir? Daha üç senelik iptidailer için bile lâzım gelen para, muallim ve bina bulamazken... Köylülerin çocuklarını on yaşlarına kadar bile mekteplere göndermeleri temin edilemezken... Köy mekteplerine varıncaya kadar bütün iptidailerini altı senelik yapmak istemek, köylülerin bile çocuklarını on üç yaşlarına kadar mekteplere göndermeğe mecbur tutulmaları

---

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Betül Batır, “Hekimbaşızade Dr. Muhiddin Bey ve Bir Eseri: Sağır, Dilsiz ve Amâ Çocukların Eğitim ve Öğretimi Usûlleri”, Eylül 2002, **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, TTK, Ankara 2005.

³⁸ “**Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı**”, 6 Ekim 1913, Madde:4–6.

³⁹ Muallim Cevdet, “Terbiyemizde Buhran”, **Tedrisât Mecmuası**, no:6–49, 1 Teşrin-i evvel 1919, s.329.

⁴⁰ **Ertik okullar**: Sanat, meslek okulları (1936’larda).

tasavvuruna düşmek hükümet-i idareye nasıl uyabilir?"⁴¹. Satı Bey'in bu düşüncesi çok da yanlış değildi. Çünkü 6 yıllık mecburi eğitimin uygulanması pek mümkün olamamıştı. 1924 yılında eğitim süresi 5 yıla indirilmişti⁴².

Kanunun 8. maddesine göre, İptidaiye mektepleri her mahalle ya da köyde açılmalıdır. Birbirine yakın köyler, ortak olarak bir iptidaiye mektebi açabilirler. Bir köy ya da mektebin 50'den fazla kız öğrencisi varsa burada bir kız (inâs) mektebi açılması mecburidir. Ama bu sayıda kız öğrenci yoksa iptidaiye mektebi karma olarak kız-erkek öğrenci alabilir.

Ders müddeti "42 hafta"dır. Sınav zamanları Vilayet Maarif-i İptidaiye Meclisi'nin kararı ile tayin edilir. Bir sınıfta "50"den fazla öğrenci bulunamaz. Sınıf "50 öğrenci"den fazla ise şubelere ayrılır.

Her mektepte dershaneler gayet aydınlık ve sıhhi olmakla birlikte sınıflar çocuk sayısına uygun genişlikte olmalıdır. Mektep binası içinde misafirhane, kahvehane gibi, öğrencilerin terbiyesini ve mektebin sağlığını bozacak daireler açılmaz. Bu yerler mektebin ancak "100 metre" ilerisinde bulunabilir⁴³.

Kanunun 15. maddesinde, İptidaiye mektebi tesisine uygun arsanın temini ve mektep binasının, muallim, muallime ve muavin maaşları ile süknalari, inşaat masrafları, kiralari ve bunların tamir bedelleri, öğretim materyallerinin alımı ve yenilenmesi, dershanelerin ısıtılması ve aydınlatılması, hademe ücretleri köy ve mahalle ahalisinin zimmetine ait zorunlu masraflardandır. Köy veya mahallenin bağlı bulunduğu kaza, liva ve yahut vilayet meclis idareleri bu masrafı aşar vergisi ile uygun olarak aşar defteri uyarınca mükellefine gönderir. Ticaret ve sanat erbabı olanlardan temettü vergisi uyarınca masrafı alınır. Bu bir nizamname ile ileride tayin olunacaktır.

Köy mekteplerinin inşası için gerekli olan kereste civar ormanlardan ücretsiz olarak sağlanır. Devlet uygun gördüğü zaman, gerekli olan merkezde, ücreti öğrenciden alınmak üzere yatılı iptidaiye mektebi açılabilir. Mektepler

---

⁴¹ Satı, "Tahsil-i İptidai Hakkında", **İctihat**, Sayı:67, 23 Mayıs 1329 (1913), s. 1465.

⁴² **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, İstanbul 1340.

⁴³ "Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati", 6 Ekim 1913, Madde:9-14.

Tedrisât-ı iptidaiye müfettişlerinin idaresinde olmak üzere Maarif Nezareti'nden verilecek planlara uygun olarak inşa edilecektir⁴⁴.

Kanunun ikinci faslı, Mevadd-ı Dersiyeye başlığı ile eğitim-öğretime dair bilgiler içermektedir. “23–26.” maddelerden oluşmaktadır.

23. maddeye göre öğretim;

—ilk devre; “7–8” yaş çocukları,

—orta devre; “9–10” yaş çocukları,

—âli devre; “11–12” yaş çocukları kapsar. Mektepte “5–6” yaş arasındaki çocukların sayısı 20’yi geçerse bir sıbyan sınıfı açılır.

Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi'nin kararı ve Maarif-i Umûmîye Nezareti'nin onayı ile okulun bulunduğu yerin ihtiyacına göre programa bazı dersler ilave edilebilir. Okullarda eğitim-öğretim dili Türkçedir.

İlköğretimde verilecek dersler şunlardır:

—**Kurân-ı Kerîm** (Müslüman çocuklar için),

—**Malûmât-ı Dinîye** (Gayr-ı Müslim çocuklarına kendi dinleri gösterilecek.),

—**Kıraat ve Hat,**

—**Lisan-ı Osmanî,**

—**Coğrafya** (Bilhassa Osmanlı coğrafyası),

—**Hesap, Hendese,**

—**Tarih** (Bilhassa Osmanlı tarihi),

—**Dürûs-ı Eşya (Eşya Dersleri),**

—**Malûmât-ı Tabiiye ve tatbikatı,**

—**Hıfzıssıhha,**

—**Malûmât-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye,**

—**Elişleri ve Resim,**

—**Gınâ** (müzik, ilâhi ve vatan şiiirleri),

—**Terbiye-i bedeniye ve mektep oyunları,**

—**Talim-i askerî** (erkek çocukları için),

—**İdare-i beytiyye ve dikiş işleri** (kız çocukları için).

---

⁴⁴ “Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati”, 6 Ekim 1913, Madde:15–21.

84. madde uyarınca, okulda eğitim yapılmak üzere ders saati dışında gelen öğrencilere bölgenin ihtiyacına göre uygulamalı ziraat ve sanat dersleri gösterileceği 25. maddede belirtilmektedir.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın üçüncü faslı, Tedrisât-ı İptidaiye'ye memur heyetlere ayrılmıştır. “27–32.” maddeler arasında, Tedrisât-ı İptidaiyeye memur heyetlerden birincisi olan Vilayet-i Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi'nin görevleri ve yetkileri ile ilgili tanımlar yer alır.

Her ilde valinin başkanlığını yapacağı bir Vilayet Meclisi oluşturulacak vilayetin Maarif Müdürü de bu meclise başkanlık yapacaktır. Bundan başka meclisin üyeleri, Meclis-i Umûmî vilayet azasından üç kişi, İl Sıhhiye Müfettişi, İl Maarif Müfettişi, Darûlmuallimin Müdürü, Merkez İptidaiye-i Umûmîyesi Müdür ve Muallimleri tarafından seçilmiş, iki İptidaiye Mektebi Muallimi, Maarif Nazırı tarafından seçilmiş bir İptidaiye Müfettişi, Merkez Hususi Mektepler Müdür ve Muallimleri tarafından seçilmiş iki Müdür ve Muallimdir.

Üyeler “4 sene”liğine seçilirler. Eski üyelerin tekrar seçilme hakları vardır. Bu meclis en az on beş günde bir toplanır. Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi, Maarif Nezareti'nce kabul edilen programların illerde düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlayacak ve bu kanunun 92. maddesinde belirtildiği üzere teftişin düzenli bir şekilde yapılmasını temin edecektir. Bunun yanında meclisin, illerde bulunan iptidaiye mekteplerinin öğrenci adedine göre muallim muavini tayin edilmesi gereken okulları tespit etmek, muallimlerin mükâfatlandırılmasına ve okulların ıslahına karar verilmesinde de oy kullanmak, ilin hükümete göndereceği raporları incelemek görevleri de mevcuttur⁴⁵.

Tedrisât-ı iptidaiyeye memur heyetlerden ikincisi Kaza Maarif Encümenleri'nin görev ve yetkileri kanunun “33–40.” maddeler arasında belirtilmiştir.

Kaza Maarif Encümenleri Kaymakamın, livalarda Mutasarrıfın başkanlığında toplanır. Encümen, idare meclisi ve belediye tarafından seçilen

---

⁴⁵ “**Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı**”, 6 Ekim 1913, Madde:27–30.

altı aza ile Belediye Tabibi, İptidaiye Mektebi Müfettişinden oluşur. Meclis ilk toplantısında içlerinden birini başkan olarak seçer. Encümen haftada bir defa toplanır. Kararlar, Encümen’de çoğunluk sağlanmazsa alınamaz. Alınan kararların bir sureti üç gün içinde başkan tarafından Tedrisât-ı İptidaiye Müfettişine bildirilir. Tedrisât-ı İptidaiye Müfettişi veya öğrencilerin velileri tarafından, encümen kararı aleyhinde Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisine müracaat edilebilir. Bu müracaat hakkında dilekçesini Vali’ye takdim etmek üzere on gün içinde mahallin en yüksek mülkîye memuruna vermesi şarttır.

Dördüncü fasıl Heyet-i Talimiye (Uygulama heyeti), başlığı ile ehliyetname, tayin, azil, mükâfat ve mücazat konularını içermektedir. Bu kısım “41–64.” maddelerden oluşur.

Umûmî İptidaiye Mektebi Muallimleri, Vilayet Maarif Müdürü’nün teklifi üzerine Vali tarafından tayin, azil veya nakil edilebilir. Bir muallim, ya muallim ya da muallim muavini olarak atanabilir. Muallim muavini olabilmek için tedris yetkisini taşıyan bir ehliyetnameye sahip olmak gerekir. Muallim olmak için de Darûlmuallimin-i İptidaiyeden mezun olmak şarttır. Darûlmuallimin mezunları olmayan yerlerde Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisleri, açık muallimlikler veya muallim muavinleri için her sene tatil zamanlarında bir ehliyetname sınavı açar ve bu sınavda başarılı olanlara ehliyetname verir. Bu ehliyetnameler “3 sene” için geçerli olup, üçüncü senenin sonunda Darûlmuallimin derslerinden sınava girerek diploma almak zorunludur. Eğer bu sınava girmezlerse ellerindeki “3 sene”lik ehliyetname geçersiz sayılmak suretiyle iptal edilir. Umûmî iptidaiye mekteplerine muallim yetiştirmek üzere her vilayet merkezinde yatılı bir Darûlmuallimin-i İptidaiye açılacaktır. Darûlmualliminlerin müdür ve muallimleri Maarif Nezareti’nce tayin edilecektir. Darûlmuallimin müdür ve muavinleri Darûlmuallimin-i Âliye ve Darûlfünûn mezunlarından seçilerek tayin edilirler.

Kızlara mahsûs iptidaiye mekteplerine muallime yetiştirmek üzere Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisleri’nin kararı ve Maarif Nezareti’nin onayı ile gerekli görülen yerlerde yatılı Darûlmuallimatlar açılacaktır.

Umûmî iptidaiye mekteplerinde görevli müdür, muallim ve muavinlerinin, para işiyle uğraşmak (tefecilik), kumar oynamak, sarhoş olmak,

halkın dinî duygularını rencide edecek hareketlerde bulunmak gibi şeref ve haysiyeti düşürücü davranışlarda bulunması; vazifesini engelleyecek ticaret ve sanattan ve resmî bir şekilde görevlendirilmemiş başka bir memuriyet görevinde bulunması yasaktır. Herhangi bir yere tayin edilen muallimler “3 sene” içinde görevlerini terk edemezler. Terk ederlerse, geçici veya tamamen meslekten ihraç edilirler.

Umûmî İptidaiye Mektebi Müdür, Muallim ve Muavinleri hakkında uygulanacak cezalar; ihtar, takdir, maaş kesimi ya da ceza kesintisi, azil, tenzil-i sınıf, hizmetten geçici ihraç ya da hizmetten tamamen ihraç şeklindedir. Bu cezalardan ihtar, takdir, maaş kesilmesi cezasını verme yetkisi, en büyük mülkîye memurunun; tenzil-i sınıf ve hizmetten geçici veya tamamen ihraç cezasını verme yetkisi, Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi'nindir. Azil kararı ise Maarif Müdürü'nün teklifi üzerine Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi'nin oyu alınarak Vali veya Mutasarrıf tarafından icra edilir.

Hizmetleri “30 sene”yi bulan muallim veya muallimler kura ve nahiye meclisleri ile kaza encümenleri tarafından talep olursa emekli edilebilirler. Memur ve muallimler, başarılı hizmetleri karşısında takdirname, gümüş madalya veya maarif nişanı ile ödüllendirilirler. Tedrisât-ı İptidaiye Müfettişleri İptidaiye Mektebi ve Darûlmuallimin muallim ve müdürlerinden başarılı hizmetlerde bulunmuşlar arasından seçilirler⁴⁶.

Kanunun beşinci faslı Tedrisât-ı iptidaiyenin varidat, masarîf ve maaşatına ayrılmıştır. “65–76.” maddelerden oluşur.

Tedrisât-ı iptidaiye masrafları devlet ve vilayet bütçelerinden karşılanır. Devletçe görülecek lüzûm üzerine yeni açılacak mekteplerin inşaat ücretleri kısmen ya da tamamen devlet bütçesinden karşılanacaktır.

Vilayet bütçesinden karşılanacak masraflar şunlardır:

— Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı uyarınca oluşturulacak resmi iptidaiye mektepleri, ihtiraf ve elişleri mekteplerinin tüm masrafları ile memur ve muallimlerin maaşları,

- Darûlmuallimin-i İptidaiyelerin memur ve muallim maaşları,
- İptidaiye mektepleri idare memurları ile müfettişlerinin masrafları,
- İptidaiye mektepleri müfettişlerinin devir masrafları,
- Darûlmuallimin-i iptidaiyelerde gerekli kumaş, elbise, yemek, yerleşim ve bu mekteplerin vs. masrafları,
- Darûlmuallimin-i iptidaiye binalarının inşaat ve tamirat masrafları ve kira bedelleri,
- Bu mekteplerin eşyaları ile öğretim materyallerinin temini, tamiri ve yeniden alımlarının masrafları,
- Vilayet Maarif-i İptidaiye memur ve müfettişlerine ait idarehanelerin (büroların) eşyalarının temini ve tamiri masrafları.
- Vilayet Maarif-i İptidaiye memur ve heyetlerine gerekli olan basılı kâğıt ve evrak masrafları,
- Her türlü iptidaiye mekteplerinde ve bu kanun uyarınca oluşturulacak diğer mekteplerde, ziraat, ticaret ve sanayi alanlarında eğitim-öğretim verecek muallim ve hüner sahibi kişilere verilecek maaş ve tahsisat,
- İptidaiye mektebi binalarının, muallim ve muallime süknâlarının inşaa ve tamiri masrafları ve kira bedelleri,
- İptidaiye mektepleri kütüphaneleri ile fakir çocukların kitap masrafları.

Kanunun 68. maddesine göre, İptidaiye mektepleri muallim, muavin ve muavineleri iki yüz kuruş maaşla hizmete başlarlar, maaşları altı yüze yükselinceye kadar her beş senede bir yüz kuruş zam alırlar. İptidaiye mektebinde görev yapan muallim ve muallimelerin buldukları kadroya göre maaşları, kanunun 69. maddesinde şöyle tespit edilmiştir:

---

⁴⁶ Kanunun muallimlerin özlük hakları ile ilgili olarak belirttiği maddeler öğretmenler tarafından sonraki yıllarda eleştirilmiştir. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz. Üçüncü

Muallim ve Muallime;

<u>Maas</u>	<u>Kadro</u>
300	Yedinci Sınıf
400	Altıncı sınıf
450	Beşinci sınıf
500	Dördüncü sınıf
600	Üçüncü sınıf
800	İkinci sınıf
1000	Birinci sınıf

Kanunun 74. maddesinde, memuriyete ilk atama tarihinden “5” sene geçtikten sonra “3” senede bir terfi etme hakkının olduğu yazılıdır.

Tedrisât-ı iptidaiye gelirleri yetmiş altıncı maddede şu şekilde belirtilmiştir:

— 15. madde uyarınca hazırlanacak özel nizamnameye göre tahsil olunacak meblâğlar,

— Maarif bütçesinden ayrılan pay,

— 79’uncu, 82’inci, 83’üncü, 86’ıncı maddelere göre alınacak para cezaları,

— Vilayet bütçelerinden ayrılan paylar,

—Tedrisât-ı iptidaiyeye ait gelirler.

Altıncı fasıl, devam, inzibat ve cezalara ayrılmıştır. “77–88.” maddelerden oluşur.

Her çocuk “7 yaşı”nı doldurduğu senenin Eylül ayından itibaren, “16 yaşı”nı doldurduğu Haziranın başına kadar okula gitmek zorundadır. Kız - erkek karma eğitim verilen mekteplerde kızların eğitim süresi kaza maarif encümenleri kararı ile “4 sene”ye indirilebilir. Her sene Mart ayından sonra bir ay içerisinde köy ya da mahalle ihtiyar meclisleri “7–13 yaşı”na kadar olan çocukları deftere kaydeder. Bu kayıt defterini mektep muallimine gönderir, mektebin açılmasına yakın çocukların velilerine haber verilir. Bunun üzerine veliler mektebin açılmasından on beş gün önce çocuklarını hangi okula kayıt

ettireceğini okula bildirirler. Haber vermeyen velilerin çocukları ise köylerde muhtar ve diğer yerlerde en büyük mülkiye memuru tarafından resmen umûmî iptidaiye mektebine kayıt ettirilir ve velisine bildirilir. Eğer çocuk sebepsiz yere okula gönderilmezse velisinden “5–25 kuruş” arasında bir para cezası alınır.

Muallim ya da muallime, devam çizelgesi tutmak zorundadır. Bunu yapmayan muallim ya da muallimedan ilk seferde “50”, ikinci seferde “150 kuruş” para cezası alınır. Üçüncü defa da aynı şeyi yaparsa görevden çıkarılır.

Öğrencinin mektebe yarım gün gelmemesi “1” devamsızlık, bütün gün gelmemesi “2” devamsızlık sayılır. Çocuk bir hafta içerisinde “2” devamsızlık yaparsa, çocuğun velisi, köylerde ihtiyar heyeti, nahiyede nahiyeye meclisi ve kazalarda encümen-i maarif huzuruna davet edilerek bu konuda velisinden bilgi alınır. Mazeret sayılabilecek sebepler; çocuğun hastalığı, aile tarafından birinin vefatı, çocuğun velisinin, çocuğun hizmetine muhtaç olacak derecede hastalığı, yolların kar ve sel gibi doğal afetlerle geliş gidişlere kapanmış hâlde olmasıdır. Bunlardan başka beyan edilecek mazeret sebebi dahi dikkate alınarak inceleme sonucu kabul edilebileceği, 81.maddede belirtilmektedir.

Eğer bu davet üzerine veli gelmezse “1 mecdi” para cezası alınır. İki kez ihtar edilen veli mahallin en büyük mülkî âmirine şikâyet edilir. Bu şikâyetler üzerine veli hakkında “5–25 kuruşa” kadar para cezası verilir. Buna rağmen çocuklarını mektebe göndermeyen veli bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına veyahut “50–300 kuruş” arası para cezasına çarptırılır.

“12 yaşı”na gelmiş ve tahsilleri tamam görülen, aileleri tarafından da istendiği takdirde Kasım başından Mart başına kadar her sabah “2 saat” ve Mart’tan Kasım’a kadar her gün “2 saat” mektebe devama mecburdurlar.

Her sene umûmî mekteplerde sınıf yükseltme sınavları yapılır. Aileleri tarafından özel olarak okutulan çocuklar da bu sınava girmek zorundadırlar. Bu çocuklar, eğer sınava girmezlerse velilerinden “50–100 kuruşa” kadar para cezası alınır.

Yedinci fasıl, ikmal sınıflarına ayrılmıştır. “89–90.” maddelerden oluşur.

Gerek kız gerek erkek öğrencilerden yaşları ilköğretim tahsil yaşını geçenlerin tedrisine ait olmak üzere ek dersler açılır. Bu dersler haftada iki saat olmak üzere Kasım başından Mart ayı başına kadar devam eder. Ek ders günlük ders saatleri dışında yapılır. Ek ders programları biri iptidaiye derslerinin tekrarı, diğeri bulunduğu yerin ihtiyacına göre ziraat, sanat ve ticaret hakkında bilgi verilmek suretiyle yapılır.

Sekizinci fasıl, mekteplerin teftişi ile ilgilidir ve “91–92.” maddelerden oluşur.

Umûmî ve hususi iptidaiye mekteplerinde teftiş görevini yerine getiren memurlar, Umûmî Maarif Müfettişleri, Maarif Müdürleri, Vilayet Maarif Müfettişleri, Tedrisât-ı İptidaiye Müfettişleri, Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisleri tarafından seçilen üyeler (Özel mekteplerin teftişine, adı geçen meclisin üyesi bulunan muallimler görevlendirilemezler.), Kaza Kaymakamları, Nahiye Müdürleri, ana mektepleri için adı geçen bu memurlar ile Maarif Müfettişleri (Maarif müfettişleri bulunmayan yerlerde bunlara ait olan teftiş, Maarif ve Tedrisât-ı İptidaiye Müfettişleri tarafından yerine getirilir.), Maarif Sıhhiye Müfettişleridir.

Gündüzlü ve yatılı tüm özel iptidaiye okulları denetime tabidir. Bu denetimde hıfzısıhaya, temizliğe dikkat edilip edilmediğine, eğitim-öğretim konusunda din ve ahlâk kurallarına göre hareket edilip edilmediğine, Osmanlı unsurları arasında bozgunculuk ve ayrılığa yol açacak olaylara meydan verilip verilmediğine bakılır. Müfettişler her zaman teftiş için okullara girebilirler. Teftişe muhalefet edenler “5 altından 6 altına” kadar para cezasına veya “1 haftadan 3 aya” kadar hapse mahkûm edilirler.

Dokuzuncu fasıl Ahkâm-ı Müştereke başlığıyla, ortak hükümler içerir. “93–95.” maddelerden oluşur.

Osmanlı olmayan ve bu kanunun 43. maddesinde yazılı şartları taşımayan veyahut aynı derecede malûmatı taşıyan resmî belge ile sabit olmayan ve yaşları yine bu kanun ile belirlenen yaştan küçük olan ve bir cinayet ile ve ahlâka dair bir suç yüzünden yargılanan hiç kimse iptidaiye

mektebine muallim olarak atanamaz. İptidaiye mektebinde muallim olabilmek için on dokuz ve muallimelik edebilmek için on yedi yaşını doldurmak gerekir.

Bu kanun uyarınca muallim olabilme şartlarına sahip yabancıların, Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi'nin oyu alınarak Maarif Nazırı tarafından özel ya da resmî iptidaiye mektebinde görev yapmasına izin verilebilir. Bu suretle mezun olacak yabancı tebaalı muallimlerin ehliyetnamesi var ise o ehliyetnameler Osmanlı muallimlik diplomasıyla eşitlenerek, yabancı muallimlere denklik verilir.

Onuncu fasıl Ahkâm-ı Muvakkate başlığıyla, geçici hükümler içerir. “96–101.” maddelerden oluşur.

Bugün devam eden maarif komisyonları geçersizdir. Bunların cemaat-i islamiyenin maarife ait olarak idare ettikleri mektep varidatlarının tümü Kaza Maarif Encümenlerine devir ve teslim edilecektir. Darûlmuallimin-i Rüşdiye şahadetnamesine sahip olanlardan başka, bu kanunun neşir tarihinde görevli olanlar bilumûm iptidaiye mektebi muallimleri, kıdemleri saklı kalmak üzere muallim muavini olarak atanabilirler. Ancak bu kanunun tatbikinden 5 yıl sonra Darûlmuallimin programına uygun olarak açılacak sınava girerek yeniden ehliyetname alanlar muallimlik sınıfına nakledilirler. Bu kanunun neşir tarihinden itibaren, Tedrisât-ı iptidaiyeye ait tüm nizamnameler geçersizdir. Bu kanunun yürütülmesi, Maarif Nazırı'nın yükümlülüğü altındadır.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın, 15. maddesi eğitimin mali durumuyla ilgili olarak yeterli ve açıklayıcı bilgiye sahip değildi. Bu sebeple özellikle bu maddenin değiştirilerek yeniden düzenlenmesi üzerinde durulmaktaydı. Kanunun kabulünden bir yıl sonra yürürlüğe giren bu maddenin değiştirilmesi talepleri de aynı yıllarda ortaya çıkmaktaydı. Bunun en önemli nedeni ise Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sıkıntılı dönem olmuştu. Ayrıca bu madde öncelikle sadece okul inşaatları için kullanılmak istenmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın, 67. maddesi ile “*İlk mekteplerin tüm masrafları vilayet bütçesinden karşılanacaktır*” hükmü getirilmiştir. Ancak mektep masraflarının

nasıl toplanıp, değerlendirileceğine dair bir açıklık olmamasından dolayı bu maddelere 5 Nisan 1914(1330)'da şu şekilde açıklık kazandırılmıştır:

“İlk mektep bütçesi Tedrisât-ı İptidaiye Meclisleri tarafından düzenlenecek, verginin toplanması ve dağıtılmasından ise Tahsil-i Emval Kanunu gereğince Vilayet Meclislerine bağlı Emval-i Tahsisat Encümeni tarafından gerçekleştirilecektir”⁴⁷. Böylece Vilayet İdare Meclisinin sorumlu tutulduğu bu yetki ile yetkiyi kullananların o bölgenin varlıklı kişileri olacağı düşünüldüğünde, ilköğretimin eşrafların idaresine bırakıldığı anlaşılır. Çünkü Vilayet İdare Meclisi üyeleri o bölgenin toprak zengini ve eşrafından oluşmaktadır. Alınacak vergi de halkın servet ve gelirine göre alınacaktır⁴⁸.

Bununla ilgili olarak sistemin işleyişine dair ortaya çıkan durumu bir anıyla anlatmakda yarar görmekteyiz.

“O zaman ağa teşkilâtı vardı ülkede. Okullarda da şöyle bir düzenleme vardı: O zaman, ilkokullarda numara çocuğun başarısına göre verilirdi. En başarılı çocuğa 1 numara verilirdi.

Ben oraya gitmeden önce 1 numara bir ağa çocuğuna verilmiş. Başarılı olduğu için değil, ağa çocuğu olduğu için. 10-15 gün geçtikten sonra okul 1 numarayı ondan aldı bana verdi. Ağa çocuğunun çetesi vardı. Çocuktan onlar, sonra büyüdüler. Onun arkadaşları vardı, her gün okuldan çıkınca bunlar beni döverlerdi, 1 numara bana verildi diye. Ben de anneme söylemeye korkardım, beni okula göndermez diye. Bir gün, yüzüm gözüm morarmış eve gittim. Annem sordu, üsteledi, anlatmak zorunda kaldım. Sonra annem gitti okula, başöğretmene şikâyete. Başöğretmen, bir şey yapamayız, o ağa çocuğu demiş. Ondan sonra, annem beni bu sefer tekrar getirdi 3. sınıfa oturttu. O sınıfta bir kere daha okudum.”⁴⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntı nedeniyle, birçok il ve ilçelerden toplanan maarif vergisi konusunda şikâyet dilekçeleri sadarete gönderilmiştir. Örneğin, Antalya mutasarrıflığının Elmalı Kazası'ndan yazılan

---

⁴⁷ Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 15. maddesini muaddel Kanun-ı Muvakkat, **Düstûr**, İkinci tertip, c.VI, s.432.

⁴⁸ İlhan Başgöz - Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara 1968, s.86-89; Işıl Çakan, “Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:2, Yıl:1/2002, s.87-88.

⁴⁹ Fuat Ovat, “Güneşli Mektepten Müsteşarlığa Bir Ömrün Öyküsü Hüsnü Ciritli”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Yıl 3, Sayı 35, Ocak 2003.

şikâyet dilekçesi⁵⁰; Diyarbakır Valiliği'nin Maden Kazası için gönderdiği dilekçe⁵¹; Ezine, Çan, Biga kazalarından gönderilen itiraz dilekçeleri⁵² mevcuttur. Bu dilekçelerin ortak özellikleri mektep vergisinin çeşitli nedenlerden dolayı ödenmesinde güçlük çekildiği, bu durumun göz önüne alınarak vergide bir indirimle gidilmesi talep edilmiş, ancak Dâhiliye Nezareti bu istekleri olumsuz yönde cevaplandırmıştır. Farklı olarak Trabzon Valisi'nden gönderilen bir yazıda Kanunun 15. maddesinin burada hiç uygulanmadığı belirtilmektedir⁵³.

Gayr-ı Müslim tebaa da vergi konusundaki sıkıntılarını devlete iletmekteydiler. Rum Patrikhanesine Papa Aleksander tarafından gönderilen yazıda, *“Maarif vergisi namıyla, Rum ahaliden iki gün içinde yirmi bin kuruşun ödenmesini istiyorlar. Paramız yok. Biz çocuklarımızı husûsî muallimler vasıtasıyla okutuyoruz. Bu parayı veremeyiz. Bolu mutasarrıflığına acilen bildiriniz”*⁵⁴, denilmekteydi. Çaycuma'dan gönderilen bu telgrafname, Bolu mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne iletilmişti. Mutasarrıflığın yazdığı yazıda aynı şikâyetin Bartın'dan da geldiği, zor durumda olan halkın bu durumu göz önüne alınarak kanunun kaldırılması teklif edilmiştir. Nezaretten gelen yazıda ise, *“Tahsil-i iptidaiye uygulamasının vergisiz olamayacağından dolayı bu paranın toplanması mecburidir”* cevabı verilmektedir.

Milli Mücadele dolayısıyla maarif katkısının (maarif vergisi- masarîf-ı mecbûre) toplanamaması sebebiyle, çoğu illerde muallim maaşları da ödenememişti. Bunun yanında, T.B.M.M.'de yapılan görüşmeler sırasında, birçok Mebûs, “15. maddenin ilgasını” talep etmişlerdir. Gerekçe olarak da, *“Köylünün ekmek parası dahi bulamadığı savaş ortasında, böylesi bir vergi yükünün karşılanmasının imkânsız olduğu”*⁵⁵ görüşünü ileri sürmekteydiler.

Şikâyetlerin çokluğu sebebiyle, Dâhiliye ve Maarif Encümenleri verdikleri bir mazbata ile *“8. madde kapsamında karye ve mahallerinde mektep bulunmayan halkın zorunlu maarif katkısı vermeyeceği”* kabul edilmişti⁵⁶.

⁵⁰ BOA., DH.UMVM., no. 59/4.

⁵¹ BOA., DH.UMVM., no. 59/10.

⁵² BOA., DH.UMVM., no. 59/28.

⁵³ BOA., DH. UMVM., no.59/15.

⁵⁴ BOA., DH. UMVM., no.60/6.

⁵⁵ T.B.M.M.Z.C., İ.155, 22.2.1337 (1921), s.380-381; İ.15, 2.4.1337, s.303; İ.129, s.121-122.

⁵⁶ T.B.M.M.Z.C., İ.106, 21.9.1338 (1922), s.140-141.

Ancak yapılan bu değişiklikler de fayda sağlamamış, Milli Mücadele sırasında yerel bütçelere, genel bütçeden kaynak aktarımı kabul edilerek, 1921 yılı içerisinde talep edilen 5.000 lira vilayetlere dağıtılmıştır⁵⁷. Aynı yıl içerisinde 17 milyonluk bütçe açığı dolayısıyla birtakım yeni vergilerin alınacağı gündeme getirilmiştir⁵⁸.

Bu yeni vergilerin gündeme gelmiş olması birtakım tartışmalara yol açmıştı. Ankara Mebûsu Beynamlı Mustafa Efendi,

“Köylüden 10 lira zaten vergi alınırken, şimdi iptidaiye tedrisatı için 30–40–50 lira isteniyor. Harp tazminatı 200 lira şu köye, 500 lira şu köye... Hâlbuki köylerde ne mektep var, ne okumak var? Ne de bir şey... Bu vergi kendilerinden tahsil edilenler de şehit ve asker ailesidir. Bir kere para istenilen köyde mektep yok. Sonra şehirlerde Ankara’da mektep varsa, bu mektepte mebûsların, memurların, tüccarların çocukları okuyacak diye köylünün altındaki yorganı da satıp mektep muallimlerine para vermeğe Allah razı olur mu?” şeklinde şikâyetini dile getirmiştir⁵⁹.

Yine benzer şekilde bir başka Mebûs köylüye maddi anlamda yüklenilmesini haksız bulduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir;

*“Bazı köyler var ki, 500–600–800–1.000 lira tedrisat-ı iptidaiye masarîf-i mecburesi alınıyor. Hâlbuki o köyün taşını toprağını tamamen satsak, 800 lira etmez. Ve bu para bugün ahaliden alınmaktadır. Ama nasıl alınıyor? Cephede düşmana karşı canını feda eden, düşmanla çarpışan asker ailesinin elinde bulunan bir keçisini satmayla, altında bulunan döseği satmayla, çorba pişirdiği tenceresini satmakla ve hatta hapis ve darp ile bu para tahsil ediliyor. Bu paralar kendi köyünün yararına mı gidiyor yoksa birkaç maarif büyüğünü memnun edecek yerlere mi?”*⁶⁰.

28 Mart 1923’de Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’nın 15. maddesinde değişiklik yapılarak mecburi masraflar kısmı yürürlükten kaldırılmış, ancak bunun için doğacak açığın kapatılması için de çareler aranmıştır. Bunun için maarif komisyonu bir mazbata hazırlamıştır. Bu mazbataya göre; her vilayetin aşar, ağnam ve müsakkafat vergi gelirlerinin %5’inden oluşan kısmı sadece o vilayetin eğitim harcamalarına tahsis edilmek üzere önemli bir katkı sağlayacaktır. Vilayet Özel İdareleri okul

---

⁵⁷ BCA, f.30..10.0.0, y.6.1..2.

⁵⁸ T.B.M.M.G.Z.C., İ.131, 8.01.1337, s.316.

⁵⁹ T.B.M.M.Z.C., İ.152, 30.01.1338, s.170-171.

yapılmasından, öğretmen maaşlarına kadar sorumlu olduğundan Hükümet eğitime yeni bir düzen getirmek konusunda kararlı davranmış, Darülmuallimin ve Darülmualimatların Vekâlete bağlanması, idadiler dâhil olmak üzere “tali mekteplerin idare heyetleri ve eğitimlerinin”, atanma ve azillerinin doğrudan Vekâlet tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır⁶¹.

18 Mart 1923 tarihinde “*İptidai Maarif Vergisi*” layihası hazırlanmıştır⁶². 13 maddeden oluşan bu layiha, kanun niteliğinde olarak, 8 Nisan 1923 tarihinde T.B.M.M.’nde kabul edilmiştir. Bu kanuna göre,

“Toplamı 500 haneden az kasaba, köy veya köylerde mevcut iptidaiye mektepleri maaşat ve masarîfinin %35’i; 500–1.500 haneye kadar olan kasaba ve şehirlerde %50’si; 1.500’den fazla haneli şehirlerde %65’i mezkûr köy, kasaba veya şehir halkı tarafından temin ve tesviye olunur [Madde.1]. Yeni açılacak mekteplerin inşaat masrafları da 1. madde hükmünce sayılarak, inşaat masrafları halk tarafından karşılanacaktır [Madde.2]. Vergilerin temini ve toplanmasında, halk geliri ve iktidarına göre 7 dereceye ayrılmıştır. Birinciden 1, ikinciden 2, üçüncüden 5, dördüncüden 7, beşinciden 10, altıncıdan 15 ve yedinciden 20 lira alınır [Madde.3]. Büyük servet ve ticarethane sahiplerinden yüz liraya kadar maarif vergisi alınabilir [Madde.4]. Resmî ve husûsî müesseselerde çalışan bilumûm memur ve müstahdemler maaşlarının %1’i oranında maarif vergisi verirler [Madde.5]. İşbu yüzdeler resmî ve husûsî müesseselerin muhasebelerince her ay toplanarak, mahalli idare-i husûsîyelerine teslim edilir [Madde.6]. Bu vergiyi tahsil için idare-i husûsîyeler ayrıca tahsildarlar dahi görevlendirebilirler [Madde.9]. İşbu kanuna muhalif olan Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’nın, 15. maddesi geçersizdir [Madde. 10].”⁶³.

Burada görüldüğü üzere köyde yaşayan halka vergi anlamında oldukça büyük bir yük düşmekteydi. Köylüye diğer vergiler de olduğu gibi maarif vergisi konusunda da fazla yüklenildiği ancak eğitim masraflarını, böylesi yüklenen grubun ne yazık ki eğitim hizmetinden yararlanamadığı yine dönem içerisinde yapılan çeşitli konuşmalarda dile getirilmiştir⁶⁴.

---

⁶⁰ T.B.M.M.Z.C., İ.106, 21.09.1338, s.142-143.

⁶¹ T.B.M.M.Z.C., 28.3.1339 (1923), s.213-215.

⁶² BCA, f.30..18.1.1, y.7.12..12.

⁶³ T.B.M.M.Z.C., İ. 20, 8.4.1339 (1923),s.515.;İ.19, 7.4.1339 (1923), s.393-394; “İdare-i Vilayet Kanunile Tedrisât-ı İptidaiye Kararnamesinin Tadiline Dair Kanun”, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.IV, s.23-24.

⁶⁴ Hamdullah Suphi, **Dağ Yolu**, I. Kitap, Ankara 1928, s.90–92.

Bir önceki kanun değişikliğindeki 3. maddenin haksız bir uygulama olduğu görüşleri üzerine, 28 Şubat 1924 tarihinde, yapılan değişiklikle 3. madde kaldırılmıştır⁶⁵. Bundan sonraki tartışma konuları ise okul bulunmayan yerlerin halkının maarif vergisi ödememesi, bu verginin tüm ülke halkını kapsayacak şekle dönüştürülmesi üzerine yoğunlaşmıştır.

Bunun üzerine, 13 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan “Mektep Vergisi Kanunu” Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’ndan ayrı ve bağımsız çıkarılan bir kanun olup, okulu olsun olmasın, her vatandaşın belli miktarda vereceği bir vergi olarak yeniden düzenlenmiştir. Meşrutiyet maarifinin aşamadığı ilköğretimin yerel bütçelere bırakılması problemini, Cumhuriyet maarifi de çözememiştir. Tevhid-i Tedrisat Yasasından sonra ilköğretim kaynağının vakıf gelirlerinin kesilmesiyle birlikte sadece maarif vergileriyle karşılanması, 1948 yılına kadar devam etmiştir. 1948 yılında ilköğretim masraflarının genel maarif bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır⁶⁶.

Sonuç olarak Kanunun bütününe değerlendirmek gerekirse, Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile ilköğretim zorunlu ve parasız hâle getirilirken, idaresi de vilayetlere bırakılmıştır. Genel anlamda ilköğretimin hangi kısımlardan oluştuğu, derslerin isimleri, öğrencilerin kayıtlarının nasıl olacağı, devam şartları, öğretmenlerin atama şartları, görevleri ve cezaları, ilköğretimin idare şekli, yetkili merciler, denetleme şekli, gelirleri, velilerin sorumlulukları, gibi genel anlamda ilköğretimin yüzeysel bir şekli çizilmiştir. Kanunda, ilköğretimde uygulanacak eğitimin yöntem ve planı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

İlköğretimin yöntem ve planı yani içeriği ise 15 Temmuz 1915 (2 Temmuz 1331) tarihinde yayınlanan Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talimatnamesi ile ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’ndan sonra Cumhuriyete kadar istenilen başarı sağlanamamıştır. Çünkü ilkokulun memleketin başlıca beka ve gelişme vasıtası olduğu, bu çarktan her vatandaş geçmedikçe sağlam bir halk

---

⁶⁵ T.B.M.M.Z.C., İ.114, 28.2.1340 (1924), s.485-491.

⁶⁶ İlhan Başgöz –H. E. Wilson, a.g.e., s.93.

idaresi kurulamayacağı kanaatini bütün millet benimsememişti⁶⁷. Bu gereği yöneticiler de tam anlamıyla anlamadıklarında, yeni gelen nesle bunu aşılama imkânı doğamamıştı.

2-Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talîmatnamesi (15 Temmuz 1915 [1331])

1915 yılında yayımlanan talîmatname Türk eğitim tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu talîmatname ile eğitim sistemine resmî anlamda ilk uygulamalar getirilmiştir.

15 Temmuz 1915 (1331) tarihinde yayımlanan talîmatnamenin önsözünde iptidaiye mektebinin hedefinin, 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 5. maddesine göre ilköğretim çağındaki çocuğa hayat için lâzım olan gerekli bilgiyi sağlamak, çocuğu dinine bağlı, vatanperver olarak yetiştirmek olduğu yazılıdır. İptidaiye mektepleri eğitim-öğretim konusunda görevini iyi bir şekilde sürdürdüğü takdirde ülkenin fikir, ahlâk ve iktisat alanında yükseleceği, mektep sıralarında yetişen yeni neslin dinini ve vatanını koruyan bilinçle yetişeceği, öğretmenlerin ise bu bilinci sağlayıcı olarak mesleklerinin ciddiyetini kavrayarak ona göre davranmaları gerektiği önemle belirtilmektedir⁶⁸.

Talîmatnamenin önsözü kısaca eğitim ordusunda görev alan müdür, muavin, muallim, muallime, müfettiş vs. eğitim-öğretim görevlilerine yaptıkları işin önemini bilerek yeni nesli yetiştiren kişiler olarak, işlerini istekle yapmak koşuluyla büyük bir azim ve gayretle çalışmaları konusunda bir temenni yazısıdır. Görüldüğü üzere resmî bir talîmatnameye dine sahip çıkmanın yanında, milletine sahip çıkma olgusu da yerleşmektedir.

Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talîmatnamesi 18 fasıl ve toplam 125 maddeden oluşmaktadır. Talîmatnamenin birinci faslı öğrenci kabul işlemlerine ayrılmıştır. Hazırlanan bu kısım “1-6.” maddelerden oluşmaktadır.

---

⁶⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yarımın Türkiyesine Seyahat*, Ankara 1998, s.30.

⁶⁸ *Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talîmatnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, s.3.

Dilsiz, âmâ ve hastalıklı çocuklar hariç, ilköğrenim çağına gelen çocuklar okula kabul edilir. Kayıtlar okulun açılmasından bir hafta önce başlar. Kayıt işlemleri Başmuallim tarafından mektep binası içinde yapılır. Okul açıldıktan sonra ise sadece nakil işlemleri dolayısıyla ya da devlet tarafından gönderilen çocukların kayıtları yapılabilir. Kayıt sırasında çocuğun nüfus tezkeresi, aşı şahadetnamesi, anne ve babasının ismi, babasının sanatı ve mesleği, ikametgâhı, çocuğun beden ve ruh yapısı hakkında bilgi alınmaktadır. Nüfus kâğıdı ve aşı belgesi bulunmayan çocuğun kaydı yapılır, ancak bu çocukların isimleri mahallî hükümete bildirilerek sene içerisinde aşısız çocukların aşıları tamamlanır. Nakil olarak gelen öğrenci tüm bu belgelerin yanında nakil ilmühaberini de getirir ve öğrenci uygun görülen sınıfa yerleştirilir. İmtihanları hükümet tarafından tayin edilen temsilciler huzurunda yapılarak özel okuldan gelen çocuklar da aynı işlemlerden geçmek koşuluyla uygun sınıfa yerleştirilir. Diğer özel okullarda veya evlerinde özel eğitim gören öğrenciler de Başmuallimin yapacağı sınavla uygun görülen sınıfa kayıt edilir.

Talîmatnamenin ikinci faslı ders ve tatil zamanları ile resmî günlere ayrılmıştır. “7-11.” maddelerden oluşur.

Mektep yaz bitiminde açılır. Sınav ve tatil günlerini Tedrisât-ı İptidaiye Meclisleri kararlaştırır. Yaz tatili okulun kapanmasından açılmasına kadar geçen süredir. Yaz tatilinden başka okul Cuma günleri, Ramazan ve Kurban Bayramları, Cülûs ve Veladet-i hümayun, On Temmuz, kandil günleri, kadir gününden Ramazan’ın sonuna kadar olan günlerde de tatil edilirdi. Ayrıca ilkbaharda kır gezintileri için de okul tatil olabilirdi. Sıhhi veya zorunlu hâllerde mekteplerin tatil olmasına en yüksek Mülkî Amir karar verebilirdi. İmtihanlar öncesinde öğrenciye çalışmaları için tatil verilmezdi.

Mektepte uygun bir salon varsa Cülûs ve Veladet-i Hümayun ve On Temmuz günlerinde veliler ve maarifperverler davet edilmek üzere kutlama yapılabilirdi. Burada Başmuallim ya da seçilen bir muallim günün önemi ile ilgili konuşma yaptıktan sonra öğrenciler, vatanî ve millî şarkı ve şiirler okuyabilirdi. Bundan başka Rebi’ül-evvelin on beşinci günü mevlit okunur, Kurân-ı Kerîm’i baştan sona okuyanlar için, derslerin bitiminden sonra, hatim duası yapılırdı. Bu dua sırasında alimlerden bazıları mektebe davet olunurdu.

Cuma günleri ile dinî ve millî bayramlarda mektebin büyük bayrağı özel yerine çekilirdi.

Talimatnamenin üçüncü faslı Evkat-ı Dersiyeye başlığı ile ders vakitlerine ayrılmıştır. “12–19.” maddelerden oluşmaktadır.

Mektep her gün sabahleyin saat sekizden itibaren, öğleden sonra saat dörde kadar açıktır. Mektep dörtten sonra Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 84'ncü maddesi uyarınca bazı aylarda akşam devama mecbûr olanlar için iki saat açık bulunur. Salı ve Perşembe günleri öğleden sonra ders olmaz.

Ders ve teneffüs zamanları on üçüncü maddede ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Ders saatleri saat 8.00'da başlayıp 16.00'da sona ermektedir:

	Başlama Saati	Bitiş Saati
Temizlik muayenesi ve devam yoklaması	8 Öğleden dört saat evvel	8,30
Birinci Ders	8,30	9,10
Birinci Teneffüs	9,10	9,25
İkinci Ders	9,25	10,5
İkinci Teneffüs	10,5	10,20
Üçüncü Ders	10,20	11
Öğle Teneffüsü	11	1
Temizlik Muayenesi ve Gınâ	1	1,20
Dördüncü Ders	1,20	2
Dördüncü Teneffüs	2	2,15
Beşinci Ders	2,15	2,55
Beşinci Teneffüs	2,55	3,10
Altıncı Ders	3,10	3,50
Gınâ ve Ayak Talimleri	3,50	4

Okul saatleriyle ilgili eleştiride bulunan Muallim Cevdet Bey özellikle Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda öğleden sonraları ders yapılmasının aileler tarafından hoş karşılanmadığına işaret etmekte ve çocukların da babalarına öğleden sonraları işlerinde yardım edemediklerinden dolayı baba mesleğini öğrenemediklerinden şikâyet etmektedir. Yine ders saatlerini şu sözlerle eleştirmektedir: “...Zavallı çocukları sabahtan akşama ve bir seneden on iki,

on üç seneye kadar yevmi beş, altı saat ağır dersler altında oyunsuz, teneffüssüz yaşatmağı «usûl-i cedide» zannetmişlerdir.”⁶⁹.

14. maddeye göre, erkek okullarında sabahleyin bayrak merasimi yapılır. Bir öğrenci büyük bayrağı tutar, diğer öğrenciler sırada dururlar. Başmuallim ya da nöbetçi muallim tarafından verilecek komutla selam verilir. Bunu takiben bayrak önünde olduğu hâlde öğrenciler hep bir ağızdan ilâhiler veya vatan şarkıları veya mektep şarkısı okuyarak dersanelere girerler. Sancaktar öğrenci, bayrağı öperek özel yerine koyar. Diğerleri ilâhi veya şarkı bitene kadar söylemeye devam ederler.

Bu törenden sonra öğretmen öğrencilerini alarak sınıfına girer. Yoklama yapar, gelmeyenleri işaretler. Temizlik kontrolü yaparak elleri ve kulakları yıkanmış mı, saçları taranmış mı, tırnakları kesilmiş mi, elbiseleri ve ayakkabıları temiz mi diye bakar. Eğer öğrenci temizlik kuralına uymazsa, çocuğu uyarır ve ailesine uygun dille anlatmak koşulu ile bu durumu yok etmeye çalışır.

Salı günleri öğleden sonra hava uygunsa açık havada oyunlar oynanabilir. Açık havada yapılan dersler sırasında öğrenciye tarih, coğrafya, ziraat, tabiat hakkında bilgi verilir. Mesela bunlardan birinde ağaç dikilebilir, dikilen bu ağaçlara bu günlerde bakılabilir. Oyunlardan koşu veya top oyunu tercih edilir. Her Perşembe öğleden sonraları Fen derslerine dair bilgi verilebilir veya siyasi olaylara, güncel olaylara değinilebilir. Bu konularla ilgili konferanslar verilebilir. Konuşmalar başmuallim veya diğer muallimler tarafından olabileceği gibi konuyla ilgili kişiler de konuşmacı olarak davet edilebilir. Konferanslar üst sınıfların anlayışına göre düzenlenir. Konuşmacı görsel (levha) malzeme kullanmalı, öğrencilerin sorularına ve tartışmalara açık olmalıdır. Erkek okullarında “3–6. sınıf” öğrencilerine beden hareketleri, ayak talimleri yaptırılıp ve sair oyunlar oynatılıp, bunların sonunda muallim tarafından padişahın ömrü ve sağlığının daima iyi olmasına dair kısa bir dua

---

⁶⁹ Muallim Cevdet, “Terbiyemizde Buhran”, **Tedrisat Mecmuası**, no:6–49, 1 Teşrin-i evvel 1919, s.328.

edilmesi uygundur⁷⁰. Kız okullarında kızlara dair beden terbiyesi ile oyunlar oynanır. Yer müsait ise, bu gösterilere aileler de davet edilebilir. Diğer günlerde saat dörtten sonra “5–6. sınıf” talebesi, Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’nın 84. maddesi uyarınca devam edecek olanlar ziraat tatbikatında ve askerî talimlerde bulunabilirler.

19. maddeye göre, haftalık ders programı mümkün mertebe şu şekilde olmalıdır:

Dersler

Öğleden Evvel	Öğleden Sonra
Kurân-ı Kerîm	Elişleri
Malûmât-ı Dinîye	Ziraat
Musâhabat-ı Ahlâkiye	Yazı
Türkçe, Kıraat, Sarf ve Nahiv (Dilbilgisi, gramer)	Resim
Tarih	Musiki «Ginâ»
Coğrafya	Türkçe «Manzume ve imlâ»
Hesap ve Hendese	Terbiye-i Bedeniye
Eşya Dersleri	

İlk devre, birinci sınıfın elifba ve Kurân-ı Kerîm dersi öğleden evvel ve sonra dahi okutulabilir.

Dördüncü fasıl “Sınıfların Taksimi” başlığı ile “20–23.” maddelerden oluşur.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’na göre iptidaiye mektepleri altı sınıf olarak, dersanelerin ve muallimlerin adedine göre şöyle teşkil olur:

Bir dersaneli ve bir muallimli mekteplerde, öğrencilerin durumlarına göre sınıflar ayrılacak ve bazı dersler ortak, bazıları da ayrı olabilecektir.

İki dersaneli ve iki muallimli mekteplerde, biri devre-i evvelinin birinci ve ikinci sınıfını, diğeri devre-i mutavassıta ve âliyi idare edecektir.

Üç dersaneli ve üç muallimli mekteplerde, muallimlerden her biri üç devreden biriyle meşgûl olacaktır.

⁷⁰ Okullarda çeşitli etkinlikler sırasında, çocukların “Padişahım Çok Yaşa” levhaları taşımaları ya da hep bir ağızdan söylemeleri gelenekseldi. Sağır ve Dilsiz mektebi öğrencileri dahi bunu söyleyemediklerinden, kendi işaretleriyle padişaha duacı sözlerle seslenirlerdi. Bkz. Ek.9.

Dört dershaneli ve dört muallimli mekteplerde, devre-i evvelinin birinci sınıfı bir muallim, ikinci sınıfı diğer muallim, devre-i mutavassıta ve âliyi diğer ikisi idare edecektir.

Beş dershaneli ve beş muallimli mekteplerde, devre-i evveli ve devre-i mutavassıta kısımları ayrı ayrı birer muallim, devre-i âliyenin diğer iki sınıfı diğer bir muallim tarafından idare edilecektir.

Altı dershaneli ve altı muallimli mekteplerde, her bir sınıf bir muallim tarafından idare edilir.

Bir dershanede iki muallim aynı zamanda ders veremez. Eğer bir muallimin ihtisas gördüğü dersle ilgili başmuallim izin verirse başka bir sınıfta ders verebilir. Bunun karşılığında diğer muallim o muallimin dersini alabilir. Karşılıklı ders değişimi olabilir. Bir muallimin üstünde fazla sınıf varsa, muallim uygun gördüğü başarılı bir öğrenciyi kendine kalfa olarak atayabilir.

Beşinci fasıl öğretime ayrılmıştır. “24–33.” maddelerden oluşur.

Bütün sınıflarda tedarikat, resmî müfredat ve Maarif Nezareti'nin yayınladığı talimatnameye göre icra olunur. Her dersin bir hedefi olmalıdır. Çocuklarda öğrenmenin iyi şekilde gerçekleşmesi için öğretmen derse başlamadan önce onlara ne öğrenecekleri hakkında bilgi vererek derse giriş yapmalıdır. Mesela “*Siz bu derste Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatını öğreneceksiniz.*” ya da “*Biz bugün dairenin yüzeyinin nasıl ölçüldüğünü göreceğiz.*” diyerek öğrencilerin arasında bu konuyu bilen olup olmadığını sorarak kısaca çocukların bilgilerini alarak bir giriş yapmalıdır. Öğretmen çocukların seviyesine göre dersi anlatır. Dersin sonunda çocuklara soru sorarak onların anlayıp anlamadıklarını ölçer, eğer yanlış ya da eksik anlama varsa bunu görür ve gerekeni yapar. Öğretmen her sınıfta derse başlamadan önce bir önceki dersin konularıyla ilgili sorular sormak suretiyle öğrencilere bilgilerini hatırlatır. Öğretmen sınıftaki bütün öğrencilerin derse katılmasını sağlamalıdır. Kıraat, yazı, terbiye-i bedeniye gibi derslerin bile gayesi öğrenciye anlatılmalıdır.

Bunun tam aksinin yapıldığı, öğrencinin ön bilgisi alınmadan yapılan bir ders şu şekilde tenkit edilmektedir:

“Geçende ziyaret ettiğimiz mekteplerin birinde, ders imlâ idi. Mevzû da «Makineler» idi. Makineler hakkında öyle satırlar yazılmıştı ki çocukların evet “7–8 yaşındaki” çocukların görmedikleri nevîler üzerineydi: Vapur makinelerinin dâhili taksimatı, hareketlerinin usûl-i mihânikiyesi⁷¹ makinelerin nasıl yapıldığı hakkında bir sürü mücerred mağlûmatla(sadece bilgiyle-kuru bilgiyle) derse girilir girilmez muallim talebesine -yazınız! dedi. Yavrucaklar ister istemez itaatle hocanın söylediği muğlâk satırları sözde ezberliyordu. Çocukların yazılarında ne imlâ hataları var idi: “menâfîz” i, “menâfîs”; “tertibat-ı mihânikiyeye”yi, “tertibat mihanikin”; “tarik-i muvasele”yi, “turûk muvasele” yazıyorlardı.

Çocuklar haklı idiler, böyle alışmadıkları imlâlar onlara ne hakla yazdırılıyordu ve yazamadıkları zaman ne salâhiyetle kendilerine tevbihâtta bulunuluyordu? Çocuklar mânâsını bile anlamadıkları böyle bir mevzûaya aid kelimelerin imlâsını ne suretle keşf edip yazabileceklerdi.

Bir kere «Makine»ler yazdırılmadan evvel çocukların makineler hakkında derece-i malûmatını muallim yoklamadı; ne türlü makineler bildiklerini söyletmedi. Biliyorlar farz etti ki hemen bütün muallimlerimizde bu farz bir huydur. Usûl-i tedriste ise esas farz değildir. Öğrencilerin herhangi bir şey üzerine fikirleri ne olduğuna dair şüphe ve bina-yı âliye, teftiş ve muayenedir ki, bu da isticvapla (soru-cevap) olurdu; bu sayede şakirtlerin bilip bilmediği, biliyorsa tamam mı eksik mi bildiği anlaşılacaktı. Hoca efendi bu esası bilmiyordu, çünkü dersinin hatasız olduğuna kânî idi, çünkü dersin bundan başka usûl ile verilebileceğine imanı yoktu”⁷².

Muallim Cevdet Bey, buna benzer bir eleştiriyi, fen dersinde elektrik kablosunun anlatıldığı bir dersin öğretim yöntemine dair yapmaktadır. Burada, öğretmenin öğrencileri derste aktif duruma getirmeden, yani konuya ön giriş yapmadan, öğrencilerin konuyla ilgili ön bilgilerini ölçmeden başlamış olmasını şiddetle eleştirmektedir. Dersin hedefi “usûl-i cedit”e uygun olarak öğrenci merkezli olmalıdır. Böyle bir uygulama, dersin amacını başarıya ulaştıracaktır⁷³.

Talîmatnamenin 30. maddesine göre, bütün sınıflarda dualar, sûreler, manzûmeler, şarkılar, tarihler, isimler ve kaidelerden başka bir şey

⁷¹ **Mihânikiyet:** Makine sanayini oluşturan fen ve ilimler. Makine gibi ruhsuz şeyler. Ruhsuz, duygusuz hareket kabiliyeti.

⁷² Muallim Cevdet, “Bir İmlâ Dersi Hakkında Tenkid”, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Sene:1, no:11, s.209–211.

⁷³ Muallim Cevdet, “Bir Kablo Dersinin Münakaşası”, **Tedrisat Mecmuası**, c.IV, no:23, s.188–196.

ezberletirilmaz. Tarih, Coğrafya, Eşya dersi, Ziraat ve Hendese gibi derslerde kitaptan olduğu gibi ezberletmek doğru değildir.

Öğretmen ders verirken öğrencide bulunan ders kitapları açık olmamalıdır. Okutulan dersle ilgili olarak ders materyali eşya, levha, harita ve sair öğretim materyali okuldan ya da çevreden sağlanmak koşulu ile öğretmen tarafından dershaneye getirilmelidir. Özellikle hendese dersinde pergel, cetvel gibi aletler hazır bulundurulmalıdır. Her sınıfta öğrenci tarafından yapılan Resim ve Elishlerinden uygun görünenler, sene sonuna kadar camekânlarda sergilenecek ve imtihanlarda mümeyyiz heyetine⁷⁴ gösterilecektir⁷⁵.

Altıncı fasıl ödevler ve yoklamalara ayrılmış olup “34–39.” maddelerden oluşur.

Dershane veya eve verilen ödevlerin gayesi sınıfta verilen derslerin öğrenci tarafından iyi öğrenilmesini sağlamaktır. Ödev ders bittikten sonra öğrenciye verilir. Elishleri, Terbiye-i Bedeniye ve Musiki dersleri bu tür ödevlere tabi’ değildir. Yalnız bir sınıfı içeren dersanelerde ödev dersin sonunda verilir. Birkaç sınıflı dersanelerde öğretmen diğerlerine ödev verir. Bu ödev diğer sınıfa vereceği ders uzarsa birden çok olabilir. Dersin sonunda öğretmen bunların yapıp yapılmadığını kontrol etmelidir. Her dersin üç dört haftada bir yazılı sınavı yapılır. Elishleri, Terbiye-i Bedeniye ve Musiki gibi dersler bu sınavlardan hariç tutulur. Bu sınavlar için “20 dakika” yeterlidir. Muallim sınav kâğıtlarını ders haricinde inceler, öğrencilerin hatalarını tespit eder, bu kâğıtları öğrencilerine dağıtarak hatalarını görmelerini sağlar.

Devre-i evveli birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine ev ödevi verilmez. Diğer öğrencilere de verilecek ev ödevi bir saatlik zamanı geçmemeli, kolay ve kapsamlı ödev olmalıdır. Eğer bir sınıfa iki öğretmen giriyorsa, bunlar kendi aralarında anlaşarak öğrencilere yine bir saati geçmeyecek ödev vermelidirler. Ödevlere dersin ilk saatlerinde bakılır, kontrol edilir. Ödevler parça parça kâğıtlar üzerine değil, her dersin ödev defterine yazılmalıdır.

---

⁷⁴ **Mümeyyize Heyeti:** Sınavda öğrenciye soru soran öğretmenlerden oluşan heyet.

⁷⁵ Okul sergisi için Bkz. Ek.6.

Yedinci fasıl eğitime ayrılmış olup “40–48.” maddelerden oluşmaktadır.

Mekteplerde, yatılı mektepler hariç çocukların terbiyesi için öğretmen yeterlidir. Ayrıca mürebbiyeye gerek yoktur. Yatılı okullara alınacak mürebbiyelerin ehliyetnamesi olmalıdır. Temizlik kontrolü sırasında öğrencilere terbiye verilir. Ayrıca tek tip elbise önerilir. Kabul olunacak elbisenin sade, dayanıklı olması mektebin ismini taşıması gerekmektedir. Öğrenci her zaman düzene alıştırmalıdır. Öğrencilerin defterleri ve kitapları daima temiz ve düzenli olmalıdır. Öğrenci dersane ve bahçede yerlere kâğıt parçası atmamalıdır. Dershaneye girip çıkarken sıraya ve intizama dikkat etmelidirler. Öğrenciye her işini zamanında yapması öğretilmelidir. Öğrencilere çevresindeki arkadaşlarına, öğretmenlerine, yaşlılara saygılı olması öğretilmelidir. Öğretmen tüm dersleri sırasında öğrenciye terbiye vermeyi ihmal etmemelidir.

Malûmât-ı dinîye dersinde çocukların dinî duyguları sağlamlaştırılmalıdır. Lisan-ı Osmanî, Tarih ve Coğrafya dersleri sayesinde çocuklara vatan ve millet sevgisi verilmelidir. Hesap ve Hendese dersleri fikir terbiyelerini gerektirir. Resim ve Elishleri dersleri çocukların Güzel Sanatlar ve el maharetlerindeki becerilerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Terbiye-i Bedeniye ve Oyun dersleri çocukların cesaretini ve iradelerini geliştirmelidir. Bahçe işi yapılan mekteplerde ve özellikle inâs mekteplerinde çiçekçilik tabiat sevgisini ortaya çıkarır. Terbiye sırasında milletin gelenekleri muhafaza olunmalıdır. Buluş çağında olan öğrencilere uygun vakitte abdest aldırılır ve namaz kıldırılır. Namazın akabinde öğrencilere aşr-ı şerif⁷⁶ okutulur.

Sekizinci fasıl, öğrenciye verilecek ödül ve cezalara dair olup, “49–54.” maddelerden oluşmaktadır. Ödül ve ceza öğrencinin iyi davranışını pekiştirmeye kötü davranışını ise yok etmeye yönelik olmalıdır. Güzel hâl ve hareketleri bulunan, gayret gösteren öğrenciye öğretmenin mükâfatı takdirden ibarettir. Bu takdir sözlü veya yazılıdır. Sözlü takdir sınıfta söylenir. Yazılı takdir ise her iki ayda bir verilen hâl ü hareket ve sem’i gayret cüzdanlarına

---

⁷⁶ **Aşr-ı Şerif:** Kuran-ı Kerîm’den seçilen 10 sürenin okunması.

(karne) geçirilir. Hak ettiklerinde muallim, öğrencileri takdir etmekten geri durmaz, ancak fazla takdirin olumsuz özelliğini de göz önüne alarak dikkatli davranmalıdır. İmkân olduğu takdirde sene sonunda imtihanlardan sonra her sınıfın iyi olan öğrencisine kitap ya da başka mükâfatlar verilebilir.

Yaramazlık, tembellik, intizama uymamaktan başka durumlarda da öğrenciye ceza verilir. Öğrenciye verilecek cezalar elli ikinci maddede şöyle belirtilmektedir:

- a) Sözlü uyarı,
- b) Ceza defterine yazılan yazılı uyarı,
- c) Bir veya birkaç teneffüs esnasında oyundan men',
- d) Başmuallim tarafından öğrencinin yalnız olarak ve yahut dershanede arkadaşları içinde söylenmesi,
- e) Öğrencinin ebeveyn veya velisine kâğıt gönderilmesi,
- f) Öğrenim yaşını geçmiş olan öğrencinin geçici ya da tamamen mektepten uzaklaştırılması.

Sözlü yapılacak uyarı hariç öğrenciye verilecek diğer cezalar mücazat (ceza) defterine sebebiyle birlikte yazılacaktır. Talîmatnamenin 54. maddesine göre, öğrenciye uygun olmayan davranışta bulunmak, vurmak ve dövmek yasaktır.

Dokuzuncu fasıl “55–64.” maddelerden oluşur ve bu kısımda imtihanların içeriğinden bahsedilmektedir. Sınavlar son sınıf öğrencisinin tedrisât-ı iptidaiye tasdiknamesini almaya hak kazanıp kazanmadığını tespit etmek amacıyla senenin sonunda yapılır. Diğer sınıflarda talebeler bu sınava tabi' tutulmazlar. Bu öğrencilerin sene içinde aldıkları notları, sözlü ve yazılı yoklamaların sonuçları göz önüne alınarak sınıf geçip geçmediğine karar verilir. Dersin öğretmeni derslerin bitiminden bir hafta sonra sınıfın karnelerini düzenler. Sınıfta not konusunda problemlili bir öğrenci varsa başmuallimle görüşülür. Başmuallimin notu değiştirme yetkisi vardır. Eğer iki muallim anlaşamazsa bir heyet kurulur, öğrenci o heyetin karşısında sözlü ve yazılı sınav olarak o dersten notunu alır.

Son sınıf talebesinin imtihanları sözlü ya da yazılı olabilir. İmtihanlar imlâ, tahrir ve hat derslerinden yapılır. Tahriri imtihanlar boş kâğıtlara

yapılacak, kâğıtlar muallim ve mümeyyizler tarafından incelenecektir. Sınavlar en fazla on gün sürer. Her dersten ayrı sınav olarak cetvele her dersin notu ayrı yazılır. Öğrenci Musiki, Terbiye-i Bedeniye ve Hüsni-hatt derslerinden imtihan edilmez. Ancak bu derslerden öğrenci sınıfça muayene olunur. Gerek bu derslerden gerekse ameliyat-ı ziraîyeden talebenin sene süresince gösterdiği gayret notunda etkili olur. Resim ve Elishleri sene boyunca yaptıkları şeyler teşhir edilerek takdir olunur. Bu dersler de ayrıca imtihana tabi' değildir⁷⁷.

59.maddede belirtildiği üzere, imtihanlar muallimler tarafından yapılır. Muallimlerden başka Maarif Encümeninden gönderilen mümeyyizler dahi imtihanda bulunurlar⁷⁸. Her ders için ikiden fazla mümeyyiz bulunmaz. Talebeye verilecek notlar için mümeyyizle muallim ortak karar verir. Bu notu not defterine yazarak ikisi de imzalarlar.

Numaraların dereceleri 60. maddede şöyle belirtilmektedir:

<u>Numarası</u>	<u>Derecesi</u>
10-9	ali'ül âlâ
8	âli
7	karib-i âli
6	vasat
5	karib-i vasat
4-3	zayıf
2-1	pek zayıf

Sınıf geçmede öğrencinin imtihanda verdiği cevaplar esas alınır. Ancak öğrencinin sene başından beri aldığı notlar da göz önünde bulundurulur. Bunun için 65.inci maddede belirtilen hâl ü hareket sem'i gayret cüzdanları heyetin huzurunda hazır bulundurulur.

Sınıf geçebilmek için, her öğrencinin aşağıdaki derslerden ortalama en az beş numara alması gerekir;

⁷⁷ Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talimatnamesi, Madde:56-58.

⁷⁸ Karikatürize edilmiş bir sınav görüntüsü için Bkz. Ek.8.

- Kurân-ı Kerîm ve Malûmât-ı Dinîye.
- Türkçe (Kıraat, İmla, Sarf ve Nahiv, Tahrir, Manzûme-i Ezberi, Yazı).
- Musâhabat-ı Ahlâkiye.
- Hesap ve Hendese.
- Tarih ve Coğrafya.
- Eşya dersleri ve Ziraat.
- İdare-i Beytiye ve Tabiat (İnâs mekteplerinde)
- Resim ve Elişleri.
- Lisan-ı ecnebi (Nümûne mekteplerinde)

Diğer derslerin sınıf yükseltmeye tesiri olmadığı 61. maddede belirtilmiştir.

İmtihanalarda kesirli numara verilmez. Kûsûratlı notlar, yarıdan azı aşağıya, yarıdan çoğu da yukarıya çekilmek koşuluyla yuvarlanır. Hastalıktan ya da mazereti gerektiren hâllerde öğrenci başmuallimin uygun göreceği bir günde imtihana alınır. İkmal imtihanları yoktur⁷⁹.

Dönemin eğitimcilerinden Ali Haydar Bey, sınav sistemini ele alarak yapmış olduğu çalışmasında öncelikle sınavda etkili olan kişiler hakkında bilgi vermiştir. Çalışmasının ikinci aşamasında ise eleştirmiş olduğu sınav sistemini, öğrenciler üzerinde yaptığı deneysel araştırma ile gözler önüne sermiştir: “Bizim muallimlik mektebinde çektiğimiz sıkıntıları şimdi biz öğrencilerimize yaşattıyoruz. Bir mektepte imtihanları incelersek şu maddeler karşımıza çıkar:

1-Muallimler: Dikkat ediniz bir mektepte kaç hoca varsa o kadar imtihan tarzı vardır. Bazı muallimler mülayim mizaca sahip olup talebeye pek pederane yaklaşır. Bu tür safdil hocaları aldatması pek kolay olur. Bazı hocalarda çok sert ve abus (suratsız) olur. İmtihanlar yaklaşınca bu hocalar münasebetli münasebetsiz çocukları tehdit ederler, sınıfın yarısından fazlasını sınıfta bırakacaklarını söylerler. O zaman sınıfta bir yaprak dökümü başlar. Bu mühim hocanın dersi imtihan programının en başına konur. Hep bu dersten ve bu muallimden bahis olunur.

Oysaki imtihan öğrencinin bilgisini ölçmeye yönelik olmalıdır. Bu yüzden önce muallim kendini imtihan etmelidir.

2-Mümeyyizler: Bunlar da çeşit çeşittir. Bazısı çok lakayttır. Tamamen işi muallime bırakır. Yemek yoksa gelmez. Varsa öğle yemeğinden sonra sıvışmaya bakar. Bazıları da bilakis pek ciddidir. Her gittikleri yerde malumat ve vukuflarının büyüklüğünü

⁷⁹ Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talimatnamesi, Madde:62-64.

göstererek ehemmiyet kazanmak ister. Eğer muallimle mümeyyizin mizaçları uygunsu sorun olmaz. Ancak ikisinin uygulaması farklıysa kötü olur.

3-Müfettişler ve Erkân: Onlar da imtihana gelirler. Bu bir hakktır. Kimse karışamaz. Ancak bunlar (Pasif) kalarak sadece seyirci olarak katılır, imtihana müdahale etmezler.

4-Müdür ve Baş Muallimler: Müdürler imtihanların her biriyle alakadar olmalıdır. Müdür geminin kaptanı sıfatındadır. Her ne problem olursa bunu çözecek kişidir.

5-Umûmî mukayese mi, sınıf seviyesi mi? Numara takdirinde sınıfın seviyesi mi, yoksa Umûmî bir mukayesemi hâkim olmalıdır? Bu mesele cidden tetkike uygundur. Eskiden bizde aynı derecede bulunan mekteplerde genel bir ölçünün uygulanmasına önem verilirdi... Bircümle Mekâtibin imtihanlarında genel bir ölçüye nazaran numara vermek şüphesiz pek adilane bir harekettir. Fakat arz ettiğimiz gibi mekteplerin adedi çoğalınca bunun uygulanması müşkülât doğurdu. Hem de öğrencinin bilgisini metre veya gram türünden bir ölçü ile ölçülmeyip her sene ve her yerde aynı dereceyi sağlamak mümkün değildir. Bu sebepten sınıfın genel seviyesini de mutlaka dikkate almak gerekir. Zira her nasılsa nispeten iktidarsız veya gayretsiz bir muallimin eline düşmüş veya bazı sebepler dolayısıyla geç açılmış veya birkaç ay gidememiş olan öğrenciyi mağdur etmek hak ve adalet kurallarına uygun değildir. İmtihanlar da her zaman mekteplerin öğrencilerine özellikleri dikkate alınarak yapılmalıdır. Ne zaman muallimlik tam bir meslek haline gelir, her yerde mektepler açılırsa ve programlar birleştirilirse genel ölçüt usulü o zaman daha iyi uygulanır. İmtihanların terbiye-i ahlâkiyeye tesiri terbiyede bir amil olmak sıfatıyla imtihan fiilinin kendisine bir numara vermek lâzım gelirse, alacağı numara sıfırdır. Zira imtihanın, terbiyenin asıl gayesi olan ahlâk üzerine fena bir tesir yaptığı muhakkaktır. İmtihan en dikkatli, en düzenli öğrenciyi bile sahtekârlığa, hilekârlığa, yalancılığa sevk eder. Bu hallerin az çok hepimiz aşınası olduğumuzdan tafsilinden sarf-ı nazar olundu.

6-İmtihanın seciyeye tesiri; hayat bir mihnet ve imtihandır. Buna gençliğin her halde hazırlanması lâzımdır. İlk nazarda, imtihan bu gayeye vusul için en iyi çare gibi görünür. Fakat mekteplerin hal-i hazırı itibarıyla hiç de değildir. Zira bütün seneki tedrisat esnasında bu gayeyi hiç nazar-ı itibara almayıp yalnız imtihanlarda talebeyi ateş hattına sokmak caiz değildir. Talebeyi hayat mücadelesine hazırlamak lâzımsa, bunu sene zarfındaki tedrisat esnasında yapmak lâzımdır.

7-İmtihanların ahvâl-i ruhîyeye tesiri; imtihanların ahvâl-i ruhîyeye olan tesiri pek fazla ise de bunun yalnız en feci şekilleri göze çarpmaktadır.

İzzet-i nefsin, hissiyat-ı zatiyenin ezilmesi ve çiğnenmesi, sınavların sebep olduğu ferd-i asabiyet yüzünden intiharlar vuku'a gelmektedir. Esas itibarıyla ben intihar edenlerin veya intihara kalkışanların anormal ve hasta insanlar olduğu

kanaatindeyim. Fakat ortada bir hakikat var ki, o da her sene imtihanları müteakip birkaç gencin kendi isteğiyle hayatına son vermesidir. Birkaç sene önce bir kız, mektebinin en üst katından kendini aşağıya atmıştı. Geçen sene bir sultanî öğrencisi intihar etmişti. Bu sene dahi imtihan sebebiyle iki intihar vakası haberi aldım. Birisi kendini yüksek bir duvardan aşağı atmış. Diğeri de başka bir çare-i intihar bilmediğinden olacak, bir bardağı havanda döverek suyla beraber içmiş. Keza bu sene numaralar tebliğ edildikten sonra saatlerce süren baygınlıklar geçiren çocuklar gördüm.

İşte bugünkü imtihan sisteminin neden olduğu ruhi tahribatların gözle görüneni bunlardır. Gözle görünmeyen kısımları ise daha geniştir. İmtihanlar esnasında ileride birgün feveran edecek olan asabi hastalıkların, isterilerin tohumu ekilmiş oluyor.

İnsaf edelim! Ebeveyn bize çocuklarını talim ve terbiye edelim diye teslim ediyor. Onların ruh ve beden gelişimlerini tahrip edelim diye mektebe göndermiyor. Başka memleketlerin imtihan usullerini, mahalli şartlar ve sosyal durumumuzu tetkik ederek yeni usûller bulalım.”⁸⁰.

8- İmtihanların kişiye tesiri; Şu halde bugünkü şekliyle imtihanların ika' ettiği maddi ve bedenî zarar çok büyüktür. Ruh ile beden arasındaki sıkı münasebetin bir delili olmak üzere imtihanları gösterebiliriz. İmtihandan evvel şen ve şâdân görünen bir çocuk, imtihandan sonra bitkin ve solgundur. Bir aydan fazla süren bireysel çalışmaları uykusuzluklar, asabiyet ve heyecanlar muhakkak surette bedene tesir eder.

Sınavların çocukların bedenlerinde yaptığı tahribatı ortaya çıkarmak için bir kız okulunda 235 kız öğrenci üzerinde bir çalışma uygulanmıştır. Bu kızlar öğretmenleri vasıtasıyla her iki defada da aynı elbise ile ve günün aynı saatinde ölçülmüştür.

Ali Haydar Bey'in çalışmasının sonuçlarını Tablo 2.1'de şu şekilde görüyoruz:

Tablo 2.1: İmtihanlar sonunda öğrencilerin kilo durum tablosu.

Yaşları	Öğrenci Toplamı	Azalma			Artma			Değişmeyen
		Öğrenci Sayısı	Toplam Azalma	Ortalama	Öğrenci Sayısı	Toplam Azalma	Ortalama	
12	1	1	5	5	0	0	0	0
13	8	6	7	1,16	0	0	0	2
14	10	3	3	1	4	7,5	1,87	3
15	20	13	24,5	1,09	4	10	2,5	3
16	46	30	54,5	1,81	5	7	1,4	11

⁸⁰ Ali Haydar “İmtihan”, **Muallimler Mecmuası**, Sene. 1, Sayı.1, 22 Eylül 1922, s.4-11.

17	53	45	106	2,35	3	6	2	5
18	56	49	123	2,51	2	5	2,5	5
19	33	29	66,5	2,29	3	3,5	1,17	1
20	4	4	11	2,75	0	0	0	0
22	2	2	6	3	0	0	0	0
25	1	1	0,5	0,5	0	0	0	0
26	1	1	0,5	0,5	0	0	0	0

Ali Haydar “İmtihan”, **Muallimler Mecmuası**, Sene. 1, Sayı.1, 22 Eylül 1922, s.4–11.

Tabloya göre azalma %78, artma %9, değişmeme %13’tür. Bu araştırma göstermiştir ki, kilo kaybı oldukça fazladır. %9 nispetinde bir kilo alma dahi görülüyorsa da gelişme devrinde bulunan gençlerde bu artma çok sayılmamaktadır.

Sınavlar üzerine yapılmış olan bu çalışmanın sonuçları önemlidir. Çünkü öğrenci öyle bir sınav sistemine tabi’ tutulmaktadır ki, hem bedenî olarak hem de ruhî olarak kayıplara uğramaktadır. Bu açıdan, eğitim ve öğretimin bir parçası olan sınav sisteminin uygulanış şekliyle öğrencilerin içinde bulunduğu sıkıntılı yapı ortadadır.

Onuncu fasıl “65–70.” maddeler arası cüzdanlar, nakil ilmühaberleri ve tasdiknamelere ayrılmıştır. Umûmî iptidaiye mektebi öğrencilerine, birer hâl ü hareket ve sem’ü gayret cüzdanları verilip, bu cüzdanlara mektebin açılışından sonra ikinci, dördüncü ve sekizinci aylar sonunda ve imtihanı takiben öğrencilerin, “Hâl ü hareket, Dikkat, Sem’ ü gayret, İntizamperverlik” numaraları ile her dersten ayrı ayrı kazandığı numaralar ve her iki devamı yazılır ve icap ederse öğrencinin hâl ü hareketi ve sem’ü gayreti hakkında açıklama yapılır. Cüzdanlara yazılmak üzere verilen notlar deftere kayd olunarak başmuallim tarafından saklanır. Hâl ü hareket, Dikkat, Sem’ ü gayret, İntizamperverlik derslerine “60.” maddede yazan notlar verilir. Bu derslerde alınan notların sınıf geçmeye etkisi yoktur. İlkokulu bitirenlere tasdikname verilir. Tasdikname başmuallim tarafından imza ve resmî mühürle mühürlendikten sonra, mahallin en büyük Mülkî Amiri ve Maarif Müdürü bulunan yerlerde Maarif Müdürü tarafından tasdik olunur⁸¹.

⁸¹ **Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talimatnamesi**, Madde:65–68.

Bir yerden başka yere nakil olacak öğrenciye nakil ilmühaberi verilir⁸². Bu ilmühaberde sene içinde aldığı tüm notlar, nakil nedeni ve bu sene itibarıyla hâl ü hareket ve sem’i gayret cüzdanı eklenir. Sınıf geçemeyenlerin ilmühaberine nedeniyle birlikte yazılır. İmtihan cetvelleri, nakil ilmühaberleri ve tedrisât-ı iptidaiye tasdiknameleri sabit mürekkep ile yazılır, böylece silinme tehlikesinden uzak olur. Nakil ve tasdiknamelere müteselsil (sırasıyla) sıra numaraları verilir⁸³.

On birinci ve on ikinci fasıllar Başmuallimin ve Muallimlerin görevlerini belirtmektedir. “71–103.” maddelerden oluşmaktadır. Başmuallim kendisine yetkisi verilen okulu yönetmekle görevlidir. Maarif Müdürü ve Maarif Encümenine rapor ve cetveller sunmak, emirlerini yerine getirmekle sorumludur. Okulda derslerde müfredat ve talimatnamelere uyulup uyulmadığına bakar. Demirbaş listesi ve kütüphane evrakını korur. Okullar açılmadan “8 gün” evvel okulda bulunur. Kayıt işlemlerini yürütür. Muallim derse gelmediği vakit o sınıfı başka bir sınıfla birleştirir veya kendisi sınıfa ödev vermek koşulu ile o dersi yapar. Bir muallim bir haftadan fazla gelmeyecekse yerine vekil muallim tayin ettirir. Başmuallim Kasım, Şubat ve Mayıs aylarında her bir sınıfın müfredatta nereye geldiğini cetvele kaydeder ve merkeze bir nüshasını gönderir. Başmuallim her sene başında ve mektebin açılışını müteakip on beş gün zarfında talebenin numara, ismi ve künyesini, sanını, imtihan numaralarını, sınıfta kaçınıcı olduklarını ve sınıfta kalmış iseler ona ait belgeleri iki nüsha olarak merkeze gönderir. Bir nüsha da kendi saklar. Bir dersaneli ve bir muallimli mekteplerde müdür muallimdir. Maarif Müdürü ya da Maarif Encümeni olmayan yerlerde, Maarif Müdürü doğrudan doğruya yetkili mercidir⁸⁴.

Öğretmenlerin her biri haftalık ders programını uygulamaya mecbûrdur. Öğrencileri temizlik konusunda olduğu kadar yasak olan şeyler konusunda da uyarmalıdır. Yanlarında çakı ve sair alet bulunduranlardan derhal bunları

---

⁸² Düzenlenecek nakil ilmühaberinin bir örneği, talimatnamenin sonuna eklenmiştir. Bkz. **Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talimatnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, Nümüne 14.

⁸³ **A.g.t.** Madde:69–70.

⁸⁴ **Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talimatnamesi**, Madde:71–87.

olarak Başmuallime verecektir. Öğretmenlerin öğrencilerin yanında sigara içmesi yasaktır. Ayrıca kıyafetlerine de dikkat etmelidirler.

On üçüncü, on dördüncü ve on beşinci fasıllar Mektep Eşyası ve Levazımı, Levazım-ı Dersiye, Defterler, Cetveller ve Evrak başlıklarıyla, okul ve ders eşyalarına ayrılmıştır⁸⁵. Bu fasıllar “104–110.” maddelerden oluşmaktadır.

104. maddeye göre, **Her bir sınıfta şunlar bulunmalıdır:**

1) Bir büyük Osmanlı bayrağı: Cuma ve resmî günlerde mektebin üzerine veya mektep cephesinin en yüksek noktasına çekilecektir.

2) Mektebin ismini havi levha: Mektebin cümle kapısına takılacaktır.

3) Besmele-i Şerife levhası.

4) Zat-ı şahanenin tasvir-i hümayunları.

5) Mektep mührü.

6) Evrak-ı resmiyeyi, cetvelleri, defterleri, mektep mührünü ve saireye ait bir dolap.

7) İyi işleyen bir saat.

8) Talebeye ders ya da teneffüs zilini belirtecek düdük veya trampet veya elektrik

zili.

9) Mikyâs-ül-hevâ. (rüzgâr ölçer-anemometre)

10) Bir takvim.

11) Akarsu memba'ı yoksa içmeye mahsûs su için musluklu kap.

105. maddeye göre, **Her bir dershanede bulunması gerekenler:**

1) Sınıf mevcuduna göre sıralar. İkinci sınıftan altıncı sınıfa kadar olan sınıflarda sabit mürekkep hokkaları bulunacaktır.

2) Muallime ait bir kürsü ve sabit hokkası.

3) Sehpa üzerine konmuş ya da duvara çakılmış bir yazı tahtası, silgi ve tebeşir.

4) Bir mikyâs-ül-harare (termometre).

5) Haftalık ders programının asıldığı bir çerçeve.

6) Çöp Sepeti.

---

⁸⁵ Boş evrak şablonu için Bkz. Ek.7.

7) Bir tükürük hokkası.

106. maddeye göre, **Mektep salonlarının süsü için şunlar gereklidir:**

1) Tuğra-yı Giray-ı Hümayun.

2) Eski Osmanlı Padişahlarının resimleri.

3) Tarih-i Osmanî’de geçen eşhas ve vakâ-yı meşhûre resimleri, meşhur camilerin, Payitaht-ı Osmanî’nin ve Memalik-i Osmanî’nin aksam-ı sairesinin resimleri ve sair münasip levhalar.

4) Memalik-i Osmaniye’nin ve memalik-i ecnebiyenin kartpostal koleksiyonları.

5) Küçük Osmanlı bayrakları.

107. maddeye göre, **Her mektepte aşağıdaki öğretim materyallerinin bulunması gerekir:**

1) Bir adet Osmanlı haritası.

2) Kıtaat-ı hamse (5 Kıta) haritaları.

3) Bir küre.

4) Bir metre yüksekliğinde santimetre taksimatını havi bir cetvel tahtası.

5) Tebeşirle tahtaya çizgi çizmeyi sağlayacak bir pergel.

108. maddeye göre, **Bunlardan başka aşağıdaki öğretim materyallerinin bulunması da arzu olunur:**

1) Tarih, Coğrafya, Hıfz-ı Sıhhat, Hayvanat, Nebatat ve Ziraat ve Lisan derslerine mahsûs levhalar.

2) İlk elifba kıraatı için, ağaç veya tahta üzerine yazılmış müteharrik harfler.

3) Tenekeden veya ağaçtan mamûl ecsam-ı hendesiye nümûneleri.

4) Eşya ve Ziraat derslerine ait birkaç alet.

5) Resim dersine ait münasip eşya (modeller).

6) Musiki dersine ait piyano veya keman.

7) Elişleri dersine ait alet.

8) Oyun ve Terbiye-i Bedeniye dersine ait alet ve nişan tüfekleri ve nişan tahtaları.

9) Evzân (tartılar, ağırlıklar, ölçüler) ve ekyâl (kileler, tahıl ölçüleri, ölçekler) -i Osmaniye ve aşariye.

10) Talebeye mahsûs mektep kütüphanesi.

11) Elişlerini teşhir için camekân.

Öğrenci; kitap, defter, kâğıt, kalem, kurşun kalemi ve saire gibi ders malzemelerini getirmeye mecbûrdur. Ebeveyni fakir olan öğrenciye okul tarafından bu malzemeler sağlanacağı 109. maddede belirtilmektedir.

110. maddeye göre, **İlkokullarda tutulması gereken defter ve cetveller şunlardır:**

Defterler:

- 1) Öğrenci sicil defteri (Nümûne: 1),
- 2) Yoklama defteri (Nümûne:2),
- 3) Öğrencinin hâl ü hareket, sem'ü gayret cüzdanları (Nümûne:3),
- 4) Sınıf Defterleri (Nümûne:4),
- 5) Demirbaş eşya defteri (Nümûne: 5),
- 6) Kütüphane defteri (Nümûne:6),
- 7) Muallimin Sicil-i Umûmî Defteri (Nümûne: 7),
- 8) Teftiş defteri,
- 9) Evrak-ı varide hıfzına mahsûs karton,
- 10) Evrak-ı mersûle müsvedatını hıfza mahsûs karton.

Cetveller:

- 1) Her sınıfın ve her dersin imtihan numaralarını havi ayrı ayrı cetveller (Nümûne: 8),
- 2) Umûm talebenin imtihan numaralarını havi umûmî cetvel (Nümûne: 9),
- 3) Üç aylık hülâsa-i devam cetveli (Nümûne: 10),
- 4) Üç aylık tedrisat cetvelleri (Nümûne: 11),
- 5) İhsaîyat cetvelleri (Nümûne: 12 ve 13),
- 6) Nakil ilmühaberleri (Nümûne: 14),
- 7) Hâl ü hareket, sem'ü gayret cüzdanlarının muhteviyatı kayda mahsûs defter (Nümûne:15)⁸⁶.

---

⁸⁶ Tüm Nümûneler talimatnamenin arkasında birer örnek olarak verilmektedir. Bkz., **Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmîye Talimatnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331.

On altıncı fasıl Nümûne İptidailerine ayrılmış olup, “111–120.” maddelerde bu iptidaiyelerin tanımı yapılmaktadır. Nümûne iptidailerini altı dersaneli mekteplerdir. Bu mekteplerde altı daimî muallimden başka Resim, Elişleri, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Gınâ, Endaht, Askerî Talimleri, Ecnebi Lisanı veya Biçki Dikiş, Tabiat dersleri için azami beş seyyar öğretmen istihdam olunabilir. Başmuallime müdür adı verilir. Müdürün dersleri haftada “12 saati” geçmez. Müdür istediği zaman derslere girerek öğretmenleri kontrol eder. Mektebin mevcudu fazla ise bir müdür muavini de tayin edilebilir. Beş ve altı dersaneli mekteplerle, nümûne iptidailerinde müdür veya başmuallimin başkanlığında diğer daimi öğretmenlerden ve seyyar öğretmenlerin ikisinden bir muallimeyn meclisi oluşur. Bu meclis ayda bir defa toplanır. Terbiye ve tedrisat hakkında konuşulur. Her toplantıda bir zabıt varakası tutulur. Beş ve altı dersaneli mekteplerle, nümûne iptidailerinde müdür veya başmuallimin başkanlığında ve müdür muavini ile üç daimi öğretmenden oluşan bir inzibat meclisi teşkil olunur. Üç öğretmen diğer öğretmenler tarafında bir senelik olarak gizli oyla ve oy çokluğu ile seçilir. Bu görevden istifa kabul olunmaz. Bu meclis öğrencilerin inzibata ait evraklarını inceler. Her iki ayda bir öğrenci cüzdanlarına yazılacak notlar bu meclisçe incelenir. Kararlar oyçokluğu ile kabul olunur. Kararlar öğrencinin lehinedir. Kararlar asla değişmez. Yönetim Kurulu bulunmayan mekteplerde öğrenci şikâyeti için başmuallime başvuracaktır⁸⁷.

On yedinci ve on sekizinci fasıllar Talebeler ve Muallimleri ilgilendiren “121. madde” ile Ek Hükümleri içeren “122–125.” maddelerden oluşur. İş bu talimatname talebe, muallimler, başmuallimler ve müdireler hakkında dahi geçerlidir⁸⁸. On altı yaşına vasil olduğu senenin Haziran başlangıcında devre-i âliyenin son sınıfında olanlar müstesna olmak üzere on altı yaşına dâhil olan çocuklar hangi sınıfta iseler tasdiknamesiz ihraç olunurlar. Devre-i âliye son sınıfında bulunanlar dahi o sene sınıf geçme imtihanında başarılı olamaz iseler tasdiknamesiz ihraç olunurlar⁸⁹.

---

⁸⁷ A.g.t., Madde:111–120.

⁸⁸ **Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talimatnamesi**, Madde:121.

⁸⁹ A.g.t., Madde:122.

İş bu talimatname ahkâmı talî derecesinde bulunan bir mektebe bağlı sınıf-ı iptidaiye için de geçerlidir. Bu talimatnameden önce mevcut olan iptidaiye ve rüştiye mektepleri talimatnameleri kararları geçersizdir. İş bu talimatname her mektebe gönderildiği tarihten itibaren geçerlidir⁹⁰.

Görüldüğü üzere, Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile yüzeysel şekli belirlenen ilköğretimin, içeriği de “2 yıl” sonra bu talimatname ile belirlenmiştir. Öğrenci kayıt işlemleri, ders saatleri, plan ve programı, okulun açılış, kapanış, sınav tarihleri, resmî, dinî ve olağan tatil günleri, muallim, muallime ve başmuallimin görevleri, okulda yapılması gerekenler, öğretimin yanında eğitimin nasıl olacağı, öğretim materyalleri gibi oldukça ayrıntılı olarak idareci ve eğitimcilere rehberlik eden bir talimatnamedir. Bu derece ayrıntılı ve titiz hazırlanan talimatname birçok konuda ilk olma özelliği taşımaktadır.

Örneğin talimatnamenin arkasında yer alan, ders planı örnek cetvelleri, öğrencilere üniformanın önerilmesi, derslerin esasını hedef belirlemenin oluşturduğu, öğretmenlerin özellikle belli derslerde ders materyalleri kullanmasının zorunluluğu, meselâ, tarih, coğrafya derslerinde mutlaka görsel malzeme (levha) kullanılması gerektiği, hesap, hendese dersinde pergel, cetvel gibi öğretim materyallerinin kullanılması zorunluluğu, Salı günleri tatil olan öğleden sonraları hava şartlarına göre öğrencilere sınıf dışında, tarih, coğrafya, vatan ve çevre bilgisi verilmesi, Perşembe öğleden sonraları da Fen derslerine dair bilgiler ya da siyasi ve güncel olaylara yer verilen konferanslar düzenlenerek öğrencilerin soru sorup öğrenmelerine fırsat verilmesi gibi eğitim de modernleşmenin resmîleştiği bir belgedir diyebiliriz.

Çünkü bugüne kadar, kişiler tarafından hazırlanan öğretmenlere rehberlik edebilecek eserlerde bu tür tavsiyeler yer almakta iken, bu tarihten itibaren bu tavsiyelerin Maarif Nezareti yani devlet kanalıyla resmî bir buyruk hâline dönüşmesi oldukça önemli görünmektedir.

---

⁹⁰ A.g.t., Madde:123–125.

3-Tevhid-i Tedrisat Yasası ve Bu Konudaki Değerlendirmeler (3 Mart 1924 [1340])

Tevhid-i Tedrisat öğretim birliği anlamına gelmektedir. Tevhid-i Tedrisat Yasası dar anlamıyla öğretimin ya da eğitimin tek bir yerden idare edilmesidir. Geniş anlamına baktığımızda ise, ülkenin varlığının sağlanması noktasında büyük bir tehdit oluşturan, Tanzimat dönemi yenilikleriyle birlikte ortaya çıkan ikilemelerin, maddi, manevi ve kültürel boyutların ekonomik imkânlarla çözümlenmesidir. Burada tehdit oluşturan unsurlar; yetişen nesilde bir fikir birliği olmaması, eğitime ayrılan bütçenin üç farklı yere aktarılması, eğitimin kalitesiz ve yetersiz oluşu sebebiyle ülkede yabancı okulların tercih edilmesi, eğitimde cinsiyet ayırımı gözetilmesi olarak sıralanabilir.

1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Yasa tasarısının gerekçesinde belirtildiği üzere öğretimde birliğin sağlanması girişimleri 1839 tarihinde Tanzimat Fermanının ilanından sonra başlamış ise de bu konuda başarı elde edilememiştir. İstenilenin aksine ayrılık daha da büyümüştür. Bunun için Tevhid-i Tedrisat Yasasına doğru yapılan gelişmelerin ilk aşamasını medreselerde yapılması düşünülen ıslahatlar ile başlatmak doğru olacaktır. İkinci Meşrutiyet ile başlayan eğitim çalışmaları öncelikle medreselerin iyileştirilmesi alanında yapılarak yetişecek yeni nesilde fikir birliği yaratma çabaları olarak ortaya çıkmıştır.

1909 (1325) tarihli Mekteb-i Sultanî mezunu Lübnanlı Cemil Malûf tarafından “*Tevhid-i Tedrisat Meselesi*” başlığıyla yazılan yazı, dönem içerisinde “*fikir birliğinin*” sağlanması girişimlerinden sayabileceğimiz önemli bir belgedir. İngiliz eğitim modelinin savunulduğu bu yazıda, Tanzimat dönemi yeniliklerinde yapılan yanlışlıklar örneklendirilerek, Meşrutiyet eğitiminin ancak Tevhid-i Tedrisatla, yani öğretim birliği ile başarılı olabileceği belirtilmektedir. Cemil Malûf “*Bütün millet fertlerinin tek bir talim ve terbiye görmesi*”nin zorunluluğunu belirttikten sonra bütün mekteplerin en kısa zamanda bu düstûrla yeniden düzenlenmesi gerektiğini, ancak yabancı okullara

müdahale edilemeyeceğinden bu okulların kapatılmasının zorunlu olduğunu savunmuştur⁹¹.

Yapılması önerilen medreselerin yeniden yapılandırılması 1910 yılında uygulanmış, ancak başarı elde edilememiştir. Bunun üzerine medreselerin kaldırılıp yerlerine daha çok mesleki eğitim veren okulların açılması Kılınçzade Hakkı, Edhem Nejat ve Abdullah Cevdet gibi fikir adamları tarafından belirtilmişse de bu çok radikal bir karar olarak geçerli sayılmamıştır.

Yine Meşrutiyetin ilk yıllarında eğitimde millileşme konusu ele alınmıştır. “*Millî eğitimi olmayan bir millet çölde yolunu kaybetmiş bir siyaha benzer*” cümlesiyle başlayan bir makalede, eğitimin neden millî olması gerektiği açıklanmaktadır. Makale; din, dil, tarih, edebiyat ve kültür birliği anlamına gelen millilik kavramının, eğitim alanında da yeni nesile kazandırılmak suretiyle ülkenin gelişiminin sağlanacağı ve bütünlük oluşturacağı görüşünü taşımaktadır. Özellikle tarih derslerinde çocuklara milli bilincin verilmesini savunmaktadır⁹².

Eğitimde millilik konusu tartışmaları sırasında Tanzimat dönemi maarifi eleştirilmiştir. Birbirine benzer şekilde görüşlerin belirtildiği yazılarda, Tanzimat dönemi aşırı batılılaşmanın etkisiyle her alanda olduğu gibi eğitim alanında da, milli duygulardan ve “Osmanlılık” fikrinden uzak nesiller yetiştirmiştir⁹³.

Tanzimat’la birlikte başlayan batıcılık akımı ile örnek alınmaya çalışılan kurumların ve batı kültürünün aynı şekliyle ülke şartlarına hiç uyarlanmadan uygulanmak istenmesi, yapılmak istenen yenilikleri çıkmaza sokmuştur. Batı şartlarında açılan okullarda eğitimde kullanılacak ders kitabı olmadığından yabancı dilde yazılmış kitaplara başvurulmuştur. Ancak bu da dil sorununu ortaya çıkardığından bundan da vazgeçilmiştir.

---

⁹¹ Cemil Malûf, “Tevhid-i Tedrisat Meselesi”, **Tanin**, 3 Teşrîn-i sâni 1909, 430.

⁹² Ahmet Agayef, “Terbiye-i Millîye”, **İctihat**, Sayı:27, 15 Temmuz 1327 (1911), s. 782–786.

⁹³ Yusuf Akçuraoğlu, “Tanzimatçılığın Aleyhine”, **Türk Yurdu**, c.III, 7 Mart 1329 (1913), s.349–352; Yunus Nadi, “Tanzimatçılığın İflası”, **Tasvir-i Efkâr**, 12 Mart 1913, 693; Köprülüzade Mehmet Fuad, “Mektep ve Medrese”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Mart 1913, 696; İnançalp, Muallim Cevdet; **Mektep ve Medrese**, Haz. Erdoğan Eröz, İstanbul 1978.

Yine Tanzimat döneminde batıcılık akımının etkisiyle, Meşrutiyet döneminde de devlet okullarının yetersizliği ve kalitesinin düşüklüğü gibi nedenlerle yabancı okullara olan ilginin artması toplumu milli eğitimden uzaklaştırmıştı. Yabancı okullarda iyi şekilde yabancı dil öğrenilmesi, nitelikli eğitimcilerin bulunması gibi şartlar olumlu olmasına rağmen çoğu okul dinsel, siyasal ve kültürel anlamda öğrencileri etkilemişti. Örneğin coğrafya ve tarih derslerinde çocuklar, gittikleri yabancı okulun ait olduğu devletin tarih ve coğrafya derslerini öğrenmek durumunda kalmışlardır⁹⁴. Yabancı okullar son zamanlarda o derece ileri gitmişti ki, öğrencilere kabahatlerini affettirmek için istavrozu bile öptürmekteydi. Ailelerin çoğu bunu bildikleri hâlde tepkilerini göstermiyorlardı⁹⁵. Bu sebeple özellikle yabancı okullarda Türkçe dersleri büyük bir itina ile ehliyetnameli Türk öğretmenler tarafından verilmeliydi⁹⁶. 1914 yılında kabul edilen “Müessesat-ı Mezhebiye ve Tedrisiye ve Mekatib ve Emakin-i Sıhhiye” kanununun 27. maddesinde “*Gerek fertler, gerek müesseselere ait fermanlı ve fermansız bütün yabancı okullar Türk lisanını, Osmanlı tarih ve coğrafyasını Türkçe olarak okutacaktır. Türkçe öğretmenleri ehliyetnameli olacaktır*”⁹⁷ hükmü yer almasına rağmen uygulamada sorunlar yaşanmaktaydı.

Özel bir Ermeni okulu, şimdilik okullarında Türkçe dersi için muallime ihtiyaç duymadıklarını, ancak sadece öğretmen yetiştiren kısımlarda ihtisaslı Türkçe öğretmenlerine ders verdirdiklerini bildirmektedir⁹⁸.

Meşrutiyetle yeni bir dönemin başladığını, bu dönemin milli hislerin, milliyetçi oluşumların dönemi olduğunu belirten Ziya Gökalp’in görüşlerinde de öğretim birliğinin ilk tohumlarını görebilmek mümkündür⁹⁹.

Yine bu dönem içerisinde 1916 tarihli İttihat ve Terakki Fırkası Genel Kurul kongresinde tartışılan Evkâfın Maarifle ilgisini kesmek sorununun gündeme getirilmiş olması Tevhid-i Tedrisat yolunda atılmış önemli adımlardan biridir. Kongrede okunan genel raporda;

---

⁹⁴ Hıfzır Rahman Raşit Öymen, **Türkiye’nin Eğitim Problemleri Devrimler ve Reformlar Açısından I**, Ankara 1969, 18.

⁹⁵ Aynı yer.

⁹⁶ “Gayr-i Müslim Mekteplerde Türkçe”, **Türk Yurdu**, c.XIII, 13 Eylül 1333 (1917), s.3577–3579.

⁹⁷ **BOA, ŞD.** no. 2829/2.

⁹⁸ “**İstihbarat-ı Siyasiye-i Umûmiye**”, Kısım-ı Dahili, İstanbul 1334, s.10-11.

“Terbiye-i ibtidaîyede birlik en tabii bir kural olduğu cihetle Evkâf Nezareti tarafından Mekâtib-i Umûmiyenin küşâd(açılması) ve yönetimi bu görüşe uygun bulunmamış ve Evkâf Nezareti’ne bağlı bulunan Mekâtib-i Umûmiye’nin masrafları devlet bütçesinden karşılanmak üzere Maarif Nezareti’ne nakline karar verilmiştir. Doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunan vakıf mektepleri husûsî mekteplerden sayılmakla bu hükümden müstesna tutulmuştur”¹⁰⁰.

Bu kararın alınmasında Ziya Gökalp’in etkisi büyüktür. Kongrenin toplandığı günlerde gazeteye verdiği demeçte bu fikrin oluşumundaki etkisini görebilmekteyiz. Konuşmasında;

“ Mesele basittir: Memlekette iki Nezaret var ki birbiriyile ilişki kurmadan her ikisi de maarif işleriyle uğraşiyor. Birincisi Maarif Nezareti, ikincisi Evkaf Nezareti. Şu anda Evkaf Nezareti’nin yetkisi, Maarif Nezareti’ne göre azsa da bunun gelecekte değişmeyeceği ne malûmdur. Maarif işleri sadece Maarif’i ilgilendirmelidir. Tabiidir ki bu söylediklerim umûmî mektepler içindir. Meslek mektepleri bunlardan ayrıdır”¹⁰¹.

Ziya Gökalp konuşmasının devamında, Evkaf Nezaretini tanımlarken, *“Müessese-i Hayriye-yi İslamiye”* sıfatıyla dinî bir müessese olduğu, ayrıca bir Nezaret makamı olarak da devlet müessesesi olduğunu unutmamak gerektiğini söylemesi, din ile devletin ayrı düşünülmesine bir işarettir. Ancak bu düşünceyi tam anlamıyla bugünkü şekliyle düşünmek yanlıştır. Çünkü Ziya Gökalp, Evkaf Nezareti’nin bir özel vakıf olarak özel mektep açmasının yanlışı olduğunu, çünkü bu kurumun bir devlet dairesi olmasıyla, Maarif Nezareti üstünde bir okul açmasının yanlışı olacağını belirtmektedir. Çünkü bu şartlarda teftiş ve denetim yetkisinin Maarif Nezaretinde olması gerekirken, başka bir Nezareti denetleyemeyeceğinden Maarif makamının denetleme yetkisinin sorun olacağını öngörmektedir.

Bu düşünceler çerçevesinde araştırma yapılarak şu karara varılır:

“İki tür Evkaf Mektebi vardır: Bir kısmı doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunan, diğer kısmı muayyen vakıflar olmayıp Evkaf Nezaretince

---

⁹⁹ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, **Türk Yurdu**, c.III, 7 Mart 1329 (1913), s.5.

¹⁰⁰ **İttihat ve Terakkinin Son Yılları 1916 Kongresi Zabıtları**, Haz. Eşref Yağcıoğlu, İstanbul, s.8; Osman Ergin, a.g.e, s.1339–1340.

¹⁰¹ **Tanin**, 24 Eylül 1332.

belli varidat ve hayır kurumu olarak açılmış olan. Bunların birincisi hususi mektepler olarak düşünülmüş, ikincisi ise Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır”.

Böyle bir birleştirmeye gidilmesinin asıl sebebi maddiyatla ilgilidir. Çünkü devletin Maarif Bütçesi olarak hem Maarif'e hem de Evkaf'a para ayırması, zaten ekonomisi kötü olan devlete sıkıntı yaşatmaktadır. Bu sebeple buradaki etkenlerden biri de Maarif'e ayrılan bütçedir. Alınan bu kararlar doğrultusunda medreseler Evkaf Nezareti'nden alınarak “Meşihat-ı İslamiyeye” verilmiştir ki bu düşünce anlamında ayrılığı daha da perçinlemiştir.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1917 Genel Kurul kongresinde Ziya Gökalp, eğitimin millileştirilmesi için öneri sunmuştur. Ziya Gökalp *“Diğer milletlerin Maarifi milli bir mahiyette iken bizim maarifimiz kozmopolit bir haldedir”* uyarısını yaparken, talimin genel (uluslararası), terbiyenin milli (ulusal) olması gerektiğini söylemektedir.

Ziya Gökalp bir şiirinde öğretim birliğini şu dizelerle dile getirmektedir:

*“İlim birdir, yoktur onda ikilik, / Ayrılmasın iki yola terbiye.
Birleşerek yenilikte eskilik / Etmelidir birbirini tasfiye.
İşte o gün vardır derim külliye.”¹⁰².*

1918 tarihli Maarif bütçesi görüşmeleri sırasında çeşitli Mebûslar tarafından memlekette farklı görüşte insanların yetişmesinin tehlikeli bulunduğu, bunun için de Maarif Nezareti'nin biran önce fikir birliğini sağlaması gerektiği dile getirilmiştir¹⁰³.

Bu Mebûslar arasında yer alan Denizli Mebûsu Mehmet Sadık Efendi'nin,

“İptidaiye mekteplerinde yeterince milli ve dini eğitim verilirse, ayrıca ailesinden de sağlam bir dini bilgi almış çocuk eğitim için Avrupa'ya da gitse, dinini ve kültürünü kaybetmez. Ama milli ve dinî eğitim almayan genç memlekette de kalsa bir ısırgan dikenidir kadar zararlıdır. Yabancı dil konusunda da, erkek çocuklar için önem verilip okutulmalı ancak kız çocukları için gerekli değildir” cümlelerinden

¹⁰² Ziya Gökalp, **Yeni Hayat- Doğru Yol**, Haz. Müjgan Cumber, Ankara 1976, s.37.

¹⁰³ **M.M.Z.C.** İ.59, 28 Şubat 1334 (1918), s.584-585.

oluşan bir ülke için milli eğitimin önemine değinen konuşmayı yapması olumlu karşılanırken, yabancı dil eğitiminde cinsiyet ayırımı gözetilmesi bazı Mebûslarca tepkiyle karşılanmıştır¹⁰⁴.

T.B.M.M.'ndeki görüşmeler sırasında da eğitimde yaşanan sıkıntıların nedenleri arasında dini eğitimin yanında milli eğitimdeki eksiklikler de sebep olarak gösterilmiştir. Örneğin, Sivas Mebûsu Mustafa Taki Bey, eğitim konusunda yaşanan felaketleri eğitimde din ile dünya işlerinin ayrılmış olmasından kaynaklandığını söyleyerek, eğitimin eskiden olduğu gibi dini kimlik kazandırılmasını teklif etmektedir. Onun düşüncesine göre, aksi halde yetişen çocuklar ikiye bölünmüş olacaklar; bir tarafta dini eğitim gören, diğer tarafta dünyevi eğitim gören iki tip nesil yetişecektir¹⁰⁵.

Yine din eğitimi konusunda, bir mebûs Mescit diye tahsis edilen yerlerin dans salonlarına dönüştürüldüğü, din olgularını yok sayan muallimlerin terfi ettiği, mekteplerin tiyatro sahnelerine çevrildiğinden yakınmaktadır¹⁰⁶.

Bu görüşlerin aksine Kütahya Mebûsu Besim Atalay Bey ise eğitim sisteminde dini eğitimden çok milli eğitime ağırlık verilmesi gerektiğini söylemiştir. Milli eğitimin geri planda tutulduğu dini eğitime ağırlık verilen bir eğitim sisteminde bilim alanında başarılı olunamaz. Çünkü dini eğitim aynı zamanda ezberci eğitimi de beraberinde getirmektedir. Ezber eğitimle din bilgisi verilemeyeceği gibi hiçbir bilgi de ezberle öğretilemez¹⁰⁷.

Bir diğer Mebûs da “*okullar din eğitimi olmadığından değil, mesleki eğitim olmadığından boştur. Okuldan çıkan çocuk ne zaman aç kalmazsa o zaman okullar hınca hınç dolar*” savunmasında bulunmaktadır¹⁰⁸.

Ders kitaplarında, ders programlarında da ulus, yurt, yurttaş bilinci büyük ölçüde verilmeye çalışılmıştır. T.B.M.M. görüşmeleri sırasında Edirne Mebûsu Şeref Bey, konuşması sırasında şu cümleleri söylemektedir: “*Türkiye*

---

¹⁰⁴ A.g.y.

¹⁰⁵ T.B.M.M.Z.C., İ.4, 26.4.1336 (1920), s.77-78.

¹⁰⁶ T.B.M.M.Z.C., İ.109, 12.11.1337, s.191-192.

¹⁰⁷ T.B.M.M.Z.C., İ.13, 9.5.1336 (1920), s.243-244.

¹⁰⁸ T.B.M.M.Z.C., İ.109, 12.11.1337, s.199.

maarifinden gayri mektep kabul etmeyeceğiz"¹⁰⁹. Yine Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nın en şiddetli çarpışmalarının yaşandığı 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da düzenlediği Maarif Kongresini açarken söylediği,

*“Çocuklarımıza ve gençlerimize, her eğitim kademesinde her şeyden önce Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine ve millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereğinin öğretilmesi lâzımdır. Bunlardan yoksun bulunan kişilerden oluşan toplumlarda hayat ve istiklâl yoktur.”*¹¹⁰ cümlesi yurt ve yurttaşlık bilincinin önemini vurgulamaktadır.

Dini eğitime ağırlık verilmesini söyleyen Mebûslar tarafından Maarif Kongresi eleştirilmiştir. Şöyleki;

*“Bize halktaki maarife olan düşüncüyü silecek, çocuklarımıza yeknesak, İslami bir terbiye verecek, köy mektepleri, sanat mektepleri, fen mektepleri açacak maneviyatı düzgün nesil yetiştirecek kişiler lâzım. Muallimler kongresinde alınan kararlar ise zararlı şeylerdir. Örneğin iptidaiye mektep programlarından birinci sınıfta din derslerinin kaldırılması, yabancı lisanının iptidaiye mekteplerinde yer alması, Vekâlet'in İstanbul Maarif Nezareti zihniyetiyle hareket ettiğini gösterir”*¹¹¹ düşüncesinde birleşmişlerdir.

Atatürk eğitimde öğretim birliğini zorunlu görmüştür:

*“Tahsil-i iptidaiyede tedrisatın tevhidî ve tüm mekteplerimizin ihtiyaçlarımıza ve asrî esaslara uygun şekilde, muallim ve müderrislerimizin durumu yeniden düzenlenecektir.”*¹¹².

Atatürk Ocak 1923 tarihinde yaptığı Batı Anadolu gezisi sırasında İzmir'de Eski Gümrük Binasında halk ile bir toplantı düzenlemişti. Burada T.B.M.M. Reisi ve Başkumandan olarak bulunmadığını kendisinin halktan biri olarak bu toplantıya katıldığını ve soruları da bu sıfatla yanıtlayacağını bildirmiştir. Toplantı sırasında Atatürk'e 3'ü kadın olmak üzere 19 kişi tarafından 30'dan fazla soru sorulmuştur. Bu sorulardan biri de Medreselerin durumunun ne olacağı ve kadın-erkek bir arada okuyabilmesinin ne zaman sağlanacağı¹¹³ sorusu olmuştur. Atatürk bu soruya şöyle yanıt vermiştir:

---

¹⁰⁹ T.B.M.M.G.Z.C., 13.10.1337 (1921), s.298.

¹¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.20.

¹¹¹ T.B.M.M.Z.C., İ.109, 12.11.1337, s.191-192.

¹¹² Mustafa Rahmi, a.g.e., s.3.

¹¹³ Atatürk'e bu soruyu yönelten kişi, genç felsefe öğretmeni Hasan-Âli [Yücel]dir. Üzerinde askerliğinden kalma, askerî kaputtan bozma bir palto vardır. Salonun balkonundan ayağa

“Milletimizin ve memleketimizin Darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın-erkek aynı surette oradan çıkmalıdır”¹¹⁴.

Hasan-Âli [Yücel] Bey de daha 1922 yılında ortaöğretimde program birliği ve eğitimin her alanında bütünlük olmasını zorunlu görüyordu. O’nun bu konudaki önerilerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

“ Ülkede sarıklı, kalpaklı; hoca, asker ayırımı yapılıyor. Bu bir millet için tehlikedir. Özellikle orta tahsilde böylesi ayrı bir eğitim, çok zararlı olmaktadır¹¹⁵. Biz ki, -Avrupaî manada alınmak şartıyla-medeniyet yolunda büyük bir suretle yürümeye mecbûr bir milletiz. Her milletten daha çok birleşmek zaruretinde bulunuyoruz demektir. Ayrıca bu birleşme sadece tahsilde sınırlı kalmamalı, milletçe tüm fertler her alanda birleşmelidir. Bunun gereği anlaşılıp, tartışılıp derhal uygulanmasında fayda vardır.

Tali tahsilde vahdet-i tedrisat her nokta-yı nazardan müfid ve ale’l-husus memleketin atisi namına lâzım ’ül-icra bir vasıta-yı tevhidir.”¹¹⁶.

8 Mart 1923 tarihinde Maarif Vekili İsmail Safa (Özler)¹¹⁷, “*Misak-ı Maarif*” adıyla devletin eğitimin amaçlarını bir genelge halinde düzenlemiş ve bu genelgeyi tüm okullara göndermiştir¹¹⁸. Buna göre, gençleri pratik bilgiler ile donatıp hayata hazırlamak maarifin en temel amacı olacaktır. Bu suretle eğitim, bağımsızlık ve ekonomik gelişme ile birleştirilmek suretiyle eğitimde bir bütünlük oluşturulacaktır. Genelgede şu görüşler ileri sürülmüştür:

— Harici düşmanlar çoktur. Memleket dâhilinde kuvvetli bir hiss-i milli oluşturmalıyız. Gençler milli varlıklarına muhalif olmayan her oluşuma hürmetkâr davranmalıdır. Bu sebeple, cahilliği ortadan kaldırarak millî ve asrî eğitimi, yurdumuzun en uzak köşelerine kadar götürmek durumundayız.

---

kalkarak sorduğu soru karşısında Atatürk “Çocuk, gezim süresince karşılaştığım en güzel olay bu. Benim en önem verdiğim bir konu üzerine soru yönelttin” demiştir. Akt. Canan YÜCEL ERONAT (Hasan- Âli Yücel’in kızı).

¹¹⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, II, s.93–94.

¹¹⁵ Hasan-Âli Yücel konuyla ilgili olarak seri halinde yazdığı makalesinde, bu zararı kanıtlamak amacıyla çeşitli ülkelerin maarifinden örnekler vermiştir.

¹¹⁶ Hasan-Âli, “Tali Tahsilde Vahdet”, **Dergâh**, no.22–23–25–27–29, 1338 (1922).

¹¹⁷ **İsmail Safa [Özler]**: Adana, 1885- Adana 28 Haziran 1940. Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra yöneticilik ve öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. Yedek subay olarak Birinci Dünya Savaşı’na katılmıştır. T.B.M.M, I inci dönem Mersin Mebûsu seçilmiştir. 6 Kasım 1922’de Maarif Vekili olmuştur. Kurtuluş Savaşı’ndaki hizmetlerinden dolayı T.B.M.M tarafından İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bkz. **A’dan Z’ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, c.III, İstanbul 2005, s.687.

- Yeni nesilleri geleceğin ihtiyaçlarına göre hazırlamalıyız.
- Gençleri fikren çok kuvvetli, bilim ve ahlâk bakımından sarsılmaz bir karakter ile donatmalıyız.
- İktisadî inkılâplar pek yakındır. Bunun için biz de ülkeyi ekonomik kölelikten kurtaracak dimağları hazırlamak, bunun için gençliği çalışmak fikri ve üretim etrafında sürekli motive etmek zorundayız.
- Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan enkazın altından yeni mefkûrelerin doğacağını gençlik artık daha kati bir surette bilecektir. Bu enkazdan çıkmak için yeni nesle okumuş, yazmış olmanın önemi vurgulanmalıdır. Yarının mektepleri millî, medenî, insanî mefkûrelerle donatılacaktır.
- Orta dereceli okullar orta insanlar yetiştiren birer gerçek hayat okulu olduğundan, buradan çıkanların hayata güvenle bakabilmeleri sağlanmalıdır.
- Her alanda kuvvetli ve azimli olmak. Korunacak haklarımız, milli, uygar, insani ülkülerimiz var. Zayıflık bütün kötülüklerin anasıdır. Bu nedenle kuvvetli, sorumluluk sahibi, kendisine güvenen ve haklarını korumayı bilen yurttaşlar yetiştirmeliyiz¹¹⁹.

20 Ekim 1923 tarihinde Maarif Vekili İsmail Safa Bey tarafından yabancılar idaresindeki okullara dair ayrıca bir genelge hazırlanarak Vilayet ve Müstakil Mutasarrıflıklara, İptidaiye Dairesine gönderilmiştir. Genelge şu esasları içermektedir:

“1. 1918 mütarekesinden önce, mevcut yabancı okulları(Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyan) hükümetimizin emirlerine ve kanuni mevzularına kayıtsız, şartsız uymak, ilköğretim sınıflarında haftada 4, ortaöğretimde 2’şer saat Türk Tarihi okutmak ve bu dersleri okutacak Türk öğretmenlerine benzeri Türk okullarında verilen maaştan az olmamak üzere eşit maaş verilerek genel olarak teftiş ve kontrolümüzü kabul etmek şartıyla yeniden öğretime devam edebilirler. Adı geçen şartlara uymadıkça öğretimlerine izin verilmeyecek, ancak eski Hükümetlerden (yani saltanat devrinden) alınmış olan ferman ve ruhsatnameleri Türkiye Cumhuriyeti adına sicile geçirilecektir.

---

¹¹⁸Mehmet Servet, “Maarif İnkılâbı’ndan Ne Anlıyoruz?”, **Meslek**, 7 Nisan 1925, Sayı.17, s.10; Mustafa Özodaşık, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları (1923–1950)**, Konya 1999, s. 66–67.

¹¹⁹**Maarif Vekâleti Mecmuası**, c. I, Sayı.1, 1 Mart 1341 (1925); Mehmet Servet, a.g.m.,s.10.

2. Bundan sonra kurulacak müesseseler hakkında Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi tatbik edilecektir.

3. Mondros Mütarekesi ile Lozan Antlaşmasının imzalanması sırasındaki zaman içinde açılan okullar Maarif Vekâleti tarafından yapılacak incelemeden sonra verilecek karara bağlıdır. Bu durumdaki okullar derhal bildirilecektir.

4. Bu okullar daimi surette teftiş edilecektir.

5. Kanunlara ve nizamnamelere uymadıkları, teftişler sonunda belli olacak yabancı okullarla, bütün hususi okullar hakkında gereken işlem yapılarak Vekâlete bildirilecektir”¹²⁰.

Tevhid-i Tedrisat Yasasından bir hafta önce mecliste yapılan bütçe tartışmaları eleştirilirken, «Aynı millete aynı maarif » slogan halinde gazete başlıklarıyla gündemde yerini almaktaydı.

“Meclis kürsüsünde yapılan tartışmalarda, Maarif bütçesi 5 milyon değil, 25 milyon deniliyor. Eğer böyle olsaydı Edirne’den Kars’a bütün ülke maarifsizlik çeker miydi? Bu toplanan para her ne kadarsa hiçbir kıymeti yoktur. Eğer bu para bir yerde bir elde toplansaydı bir kıymeti olacaktı.

Şer’iyye Vekâleti’nin kendi başına bir masarifi, Sıhhiye Vekâleti’nin bir masarifi, Maarif ve Evkâf Vekâletlerinin kendi başına masarıfları olduktan başka haydi buna zaruri diyelim, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin de, kendi başına bir masarifi var. Bundan başka bir de 5 milyon bütçesi olan bir Maarif Vekâleti var. Bir bütün olduğumuzu söylediğimiz bir devirde bütçe ayrılığı yaşanacak şey değildir.

Maarif merkezleri böyle birçok olmakla beraber Türk vatanındaki maarif zihniyeti iki türdür. Mektep ve medrese. Eğer iki tür zihniyet yetiştireceksek bu bütçeyi de ikiye ayırmak gerekecek. Öncelikle bu maarif işini Maarif Vekâleti’ne teslim etmek gerekir ki, aynı terbiyede aynı tedriste, aynı ahlakta, aynı zihniyette vatandaşlar, millet çocukları yetişsin.

Bu tevhid-i tedrisat bahsi münakaşa götürmez milli bahislerden biridir. Önce bunu kabul etmek gerekir. Mükemmel bir program müessesesinden sonra bütün Türk mektepleri bir programa tabi’ olmaktan başka bir çare düşünülemez. Ondan sonra yapılacak ikinci iş mekteplerin sayılarına değil kalitesine yönelmektir.

Bugün vatan 7 maarif mıntikasına ayrılabilir. Merkez Ankara, Doğu vilayetlerimiz, Karadeniz vilayetlerimiz, Güney Vilayetlerimiz, Batı Vilayetlerimiz, İstanbul, Trakya. Bu 7 mıntikanın her yerinde asrî maarifin maddi-manevi bütün levâzımıyla donanmış, Amerikan Kolejleri ayarında, şimdilik mükemmel bir lise olsa ve bu lisenin 1.000

---

¹²⁰ Hıfzırrahman Raşit Öymen, a.g.e., s.19–20.

çocuğu terbiye edecek muhitinden senede yalnız 100 çocuk çıksa, bugünkü maarifimizden bin kat iyi olur. İptidai ve tali eğitim de keza aynı."¹²¹.

Tevhid-i Tedrisat öncesi dönemde eğitim demokratik şartlara sahip değildi ve öğrenci eğitim hakkını bilmiyor, bilmediği gibi eğitiminde de hiçbir şekilde söz hakkı olamıyordu. Kısaca öğrenci eğitim hakkını kullanmada özgür değildi. Ayrıca fırsat eşitliği de yani kız- erkek, birlikte ve aynı şartlarla eğitim alamamaktaydı. Hepsinden önemlisi de eğitim bağımsız değildi. Ülkeyi yıllardır kemiren, ülkü ve amaç birliği olmadan farklı şekillerde devam eden eğitim yapısı ülkede derin ayrılıklara yol açmıştı. Bu derin ayrılıkları ise Tevhid-i Tedrisat yok edecekti¹²².

Yasanın ilânından birkaç gün önce Atatürk, Şer'iyye Vekili ile görüşmüş, ardından İsmet Paşa ve Fethi Bey'le de görüşmelerde bulunmuştu. Görüşme konuları arasında Halifelik makamı ve Tevhid-i Tedrisat yer almaktaydı¹²³. Bu görüşmeler sonrasında, Atatürk 1 Mart 1924 tarihli T.B.M.M açılış konuşmasında, "*Milletin ara-yı umûmiyesinde (kamuoyunda) tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâ ifate-i an(bir an bile geçirmeden) tatbiki lüzûmunu müşahede ediyoruz.*"¹²⁴ cümleleriyle öğretim birliğinin haberini vermişti. Tevhid-i Tedrisata dair kanun teklifi, 2 Mart 1924 tarihinde, Vasıf Çınar ve 57 Mebûs arkadaşının imzaları ile birlikte meclise sunulmuştu. Kanun teklifinin gerekçeleri şöyle belirtilmekteydi:

" Bir devletin irfan ve maarif-i umûmiye siyasetinde milletin fikir ve hissi itibarıyla vahdetini temin etmek için tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmî, en asrî ve her yerde fevayih (fayda) ve muhassenatı (olumlu sonuçları) görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye Devrinde saltanat münderise-i Osmaniye tevhid-i tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarından birçok muzır neticeler tevliedetti. Bir millet efradı ancak bir tür terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdet-i his ve fikir ve tesanüt (dayanışma) gayelerine külliyyen engeldir.

¹²¹ "Aynı Millete Aynı Maarif", **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Şubat 1340 (1924).

¹²² Hüseyin Cahit [Yalçın], "İki Türkiye", **Tanin**, 30 Kasım 1924, 766.

¹²³ **İkdam**, 27 Şubat 1340 (1924), 9665; 28 Şubat 1340 (1924), 9666; 29 Şubat 1340 (1924), 9667.

¹²⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, s.347.

Kanun teklifimizin kabulü takdirinde, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bütün irfan müesseselerinin biricik merci Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle Mekâtipte bundan böyle Cumhuriyet'in irfan siyasetinden mesûl ve irfanîyatımızı vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müspet ve müttehî(birleşik-bütün) bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap (hemen arkasından) ve müstacelen (acil olarak) müzakeresiyle kanunîyet kesbetmesini Heyet-i Celileden rica ederiz. [2 Mart 1340]”¹²⁵.

Bu kanun teklifi meclisin 3 Mart 1924 tarihli toplantısında, laikleşme adına önemli olan diğer üç kanunla birlikte itirazsız olarak kabul edildi. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi bağımsız, milli, laik, çağdaş ve demokratik bir yapıya sahip oldu.

Tevhid-i Tedrisat yasasının kabulünden sonra, Maarif Vekâleti tarafından Maarif Müdürlüklerine kanun suretleri gönderilmiş¹²⁶, ayrıca 6 maddelik Tevhid-i Tedrisat kararlarının uygulanmasına ve mecburi tahsilin uygulanmasının zorunluluğuna dair Vekâlet tarafından tüm kaymakamlıklara bir genelge yayımlanmıştır. Bu genelgeye göre;

“• *Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu ve heyet-i talimiyede programları mevcut ve muayyen olan medar-ı âliyenin devam-ı tedrisatına mesai edilmesine binaen âliye-i mücrimin vücuduyla beraber vilayetinde merkez, kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler hemen kapatılacaktır [Madde.1].*

•*Bu medreselerde mevcut olan talebe o mahallin iptidai mekteplerine veyahut lise ve idadilerin iptidai kısımlarına nakil olunacaktır [Madde.2].*

•*Bu medreselerin müderrisleri arzu ettikleri takdirde bilumum mekteplerimizin diniye muallimliğine tayin olabileceklerdir [Madde.3].*

•*Memleketin iptidai ders ve terbiyesinin ancak maarif mekteplerinde temin edilmesi son kanunun icabatından olmakla eski Darûlhilaf medreselerinin iptidai mekteplerimizin sınıflarına tekabül eden ihzârî(hazırlık sınıfı) kısımları ilga edilmiştir. Buradaki talebe mahalli iptidaiye mekteplerinin veyahut lise ve idadilerin iptidai kısımlarına nakil edilebilecektir. Bu sınıfların muallimleri de kanunun şartlarına uyanlar iptidaiye mekteplerinde görevlendirilecektir [Madde.4].*

•*Eski Darûlhilafe medreselerinin iptidaiye harici ve dâhili kısımları son kanunun 4. maddesine tevfikân imam ve hatip yetiştirmek üzere Vekâletin idaresi*

¹²⁵ T.B.M.M. Z.C. II. Devre, c.VII, s.25; **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Mart 1340 (1924).

¹²⁶ **BCA**, f.51..0.0.0, y.2.4..8; f.51..0.0.0, y.3.27..2.

altında ika edilmişlerdir. Ders programları ve kadroları derdest-i tanzimdir. Bu okulların adı imam ve hatip mektebi olacaktır. Medaris-i ilmiyenin iptidai harici ve dâhili kısımları mevcut ise ve arzu ederlerse bunların talebesi imam ve hatip mektebine nakil edileceklerdir [Madde.5].

•Bu emrin hemen tatbiki ve suret-i işarı mecburdur [Madde.6]”¹²⁷.

Yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte medreseler kapatılmaya başlanmıştır. Yasanın ilânından on gün sonra 467 medrese kapatılmıştır. Bu konuda Maarif Vekili Vasıf Bey şunları söylemektedir:

“ Cihanın hiçbir yerinde iptidaiyeler başka bir kurumun elinde değildir. Maarifin yetkisinde olmayan tüm iptidaiyeleri kapattım ve buranın öğrencilerini de iptidaiyelere yazdırıyorum. Gerekirse liselerin iptidaiye kısımlarına da bu öğrencileri yazdırabilirim. İptidaiye dâhil ve hariç kısımlarını son kanunun 5. maddesine göre imam ve hatip yetiştirmek üzere mektep haline getirdik. Kanuna uygun şekilde tek bir mektep haline getirmeye çalışıyoruz.”¹²⁸. Yine burada verilen bilgiye göre, kapatılan medreselerdeki öğrenci sayısı 16.245’dir.

Medreselerin kapatıldığı günlerde, “Türk devletini altı asırdan beri yaşatan ve yaşattığı devletin sine-i şükranında yaşayan medreseler, nihayet faniler kafilesine karıştı ve onların mezar taşlarına «Hüvelbaki» yazıldı”¹²⁹ şeklinde hicivli yazılara rastlamak mümkündür.

Bir başka gazete haberinde, İstanbul Maarif Müdürlüğü tarafından, “mahalle aralarında imamlar ve bu kabil bazı kimseler tarafından idare edilen vakıf ve sıbyan mektepleri kapatıldığından, buralarda okuyan çocukların velileri tarafından kayıt için gerekli nüfus tezkeresi, aşı kâğıdı, sağlık raporu ve okudukları okuldan alacakları nakil ilmühaberiyle birlikte en yakın iptidaiye mektebine müracaat etmeleri” duyurulmaktaydı¹³⁰.

Bazı eğitimciler tarafından kapatılan medreselerin yerine yeni okulların açılması önerilmiştir.

“Cumhuriyet Maarifi ilmî heyetler toplamak suretiyle eğitim sistemini oluşturmuştur. Cumhuriyet Maarifi kimsenin cesaret edemediği «medreseleri» kapatarak kaldırmıştı. Onlar, medreseler var oldukça milletin arasına nifak tohumu

¹²⁷ BCA, f.51..0.0.0, y.2.1..31; f.51..0.0.0, y.3.27..1.

¹²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Mart 1340 (1924).

¹²⁹ Yahya Afif, “Fani Medreselerin, Baki Eserleri”, Sabilürreşad, 24 Nisan 1340 (1924), c.23, s.413–414.

saçan softaların yok olmayacağını anlamışlardı. Ancak önemli olan yıkılanın yerine yenisinin konmasıdır. Bunun bilincinde olan Cumhuriyet Maarifi çok geçmeden halkın ihtiyacına göre okullar kurup, onbeş yaşına gelmiş ve okuma-yazma bilmeyen hiç kimsenin kalmamasını buna göre milli ve muhite uygun eğitim vermeyi hedef bilmelidir.”¹³¹ .

Maarif Vekâletinin eğitim alanındaki bu girişimleri gerçekten çok önemli ve devrim niteliğinde birer atılımdı. Medreseler kısa süre içerisinde kapatılıyor, cumhuriyet karşıtı fikirler teker teker imha ediliyordu. Tevhid-i Tedrisat kararlarını uygulamaya geçirence, dönemin genç Maarif Vekili Vasıf Bey idi. Vasıf Bey medreseleri kapatmakla, adeta medrese düşmanı olarak görülmekteydi. Bu sebeple kendisinin mektuplarla tehdit edildiği iddiaları gazete haberlerine yansımaktaydı. Vasıf Bey ise bunların asılsız haberler olduğunu, kendisinin T.B.M.M. tarafından alınan kararları yürütmek ve uygulamakla görevli olduğunu, böylesi hareketlerin kendisini yıldırmayacağını beyanatlarında sık sık söylemekteydi¹³² .

Genç Maarif Vekili, Tevhid-i Tedrisatın ilânından hemen sonra, yasayla birlikte eğitim sisteminin nasıl olacağına dair verdiği demecinde, bir gazetecinin sorularına şu şekilde cevap vermektedir:

—Maarifimizdeki siyasetiniz ve mahsûs-ı istikametiniz ne olacaktır?

_Memlekette medenî ve asrî bir terbiye sistemi Meclis-i âlinin son kararları arasında yer almaktadır. Bunu uygulamak ve bütün maarif meselelerini tedrisat-ı umûmî terbiye cereyanlarını, cumhuriyetin ruh-u asliyesine mutabık bir surette inkişaf ettirmek ana hedefim olacaktır.

—Tevhid-i Tedrisat hakkındaki fikirleriniz nedir? Ne suretle başlayacaksınız?

_Tevhid-i Tedrisat T.B.M.M. 'nin ilân ettiği kanunla kabul edilmiştir. Ben bunu uygulamakla mükellefim. Türkiye'de bundan sonra «bir tek terbiye bir tek mektep bir tek tedris» olacaktır. Bunu temin için yönetici olduğum müessesede elimden geldiğince çalışacağım.

—Emekdar bir maarifçi olarak eksiklerimizi nerelerde görüyorsunuz?

_Milleti asrî esaslar dâhilinde idare edecek münevverler, rical, mütehassıslar çok azdır. Bu sebeple öncelikle bu zümreyi yetiştirmek üzere Darülfünûnumuzu çok

---

¹³⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1924.

¹³¹ Ali Haydar, Milli Terbiye, İstanbul 1926, s. 18-19.

kuvvetli hâle getirmeliyiz. Ardından liseleri düzenlemeli, ders programlarını buna göre hazırlamalıyız. İptidaiye mektepleri üzerinde genel hayata ve iktisadi hayata uygun meslek mektepleri de unutulmayacaktır. Eski zihniyete göre yazılmış kitaplar artık kullanılmayacaktır.

İptidaiye mekteplerimizi şahsi tesirlerden ve tahribattan kurtarmak ve umûmî bir program ve terbiye hududu dâhilinde yaşatmayı çok mühim telakki etmekteyim. Muallimlerimiz çok azdır. İhtiyacın çok cüz'î bir kısmını temin edebilmekteyim. Köylülerimizi okutmak, yetiştirmek gibi esaslı bir gayemizi temin edebilmek için Darülmualiminlere fazla önem vereceğim.

—**Anadolu maarifi hakkında ne düşünüyorsunuz?**

—Anadolu'ya meslek erbabı arkadaşlarımı göndererek oralarda elbirliği ile çalışacağız.

—**Kadın tahsili hakkındaki nokta-yı nazarınız nedir?**

—Kadın ve erkek için ayrı bir düşünce, ayrı bir tahsil düşünme imkânı yoktur. Türkiye'nin kız çocukları, erkek çocuklarıyla beraber aynı terbiye ve tedris programını takip edeceklerdir.”¹³³.

9 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'a ziyarette bulunan Maarif Vekili Vasıf Bey, gazeteye yaptığı bir beyanatta, gelecek eğitim-öğretim yılına Heyet-i İlmiyenin hazırlamış olduğu ders cetvelleri ve müfredat programlarıyla başlanacağı, bu yeni program dikkate alınarak derhal yeni kitapların ders yılına yetiştirileceği müjdesini de vermektedir¹³⁴.

43 kişilik Heyet-i İlmiye kurulunun hazırlamış olduğu bu çalışmayla ilk, orta ve lise ders kitaplarında Osmanlı Devleti zamanında yazılmış kitaplardan padişahlık ve halifeliği öven yerler çıkartılmış ve yerine cumhuriyet umdelerini öne çıkaran ve cumhuriyet hakkında bilgi veren kısımlar yerleştirilmiştir. Yine bu çalışma ile çocuklara ağır gelebilecek bazı dersler de programdan çıkarılmıştır¹³⁵.

9 Eylül 1924 tarihinde Maarif Vekâleti tarafından yapılan tebligatta medreselerin binalarının elverişli olanların mektebe dönüştürülmesi kararı alındığı bildirilmektedir. Ancak bu kararın uygulanması Tevhid-i Tedrisat

¹³² “Maarif Vekili Vasıf Bey’le Mülakât”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1340 (1924).

¹³³ “Maarif Vekili Vasıf Bey’in Beyanâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Mart 1340 (1924).

¹³⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1924, 4.

¹³⁵ Seçil Akgün, “Tevhid-i Tedrisat”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul, s.48; Necdet Sakaoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul 2003, s.172.

kanununa göre, medreselerin kapatılarak binaların maarife devredilmesi uygun görülmüş, ancak vâkıfa ait binaların sair vakıf arazileri (arsaları) gibi, sene-yi haliye Evkâf bütçesi kanununun 5. maddesine tevfikan nakit ile karşılanacağı bu sebeple vâkıfa ait medrese ve binaların şimdilik bu karardan ayrı tutulması, ikinci bir tebligata kadar bir şey yapılmaması bildirilmiştir¹³⁶.

Karma eğitim fırsat eşitliğinin bir gereği olarak kız çocuklarının, erkek çocuklarının eğitim alanında yararlandığı her türlü haklardan yararlanması anlamını taşımaktaydı. Çünkü o döneme kadar kızlar ikinci sınıf muamele görerek, özellikle köylerde eğitimden yoksun kaldıklarından, okuma yazma bilmiyorlardı. Eğitim gören kızlar ise onlar için düzenlenmiş ayrı yasalarla, sadece kız mekteplerinde yine farklı eğitim görerek yetişiyorlardı. Oysaki çağdaşlık erkek kadın ayırımını eğitim alanında kabul edemezdi ve etmemeliydi. Bu doğrultuda karma eğitim gerçekleşerek, şehir ve köylerde kızlar erkeklerle birlikte eğitim haklarını kullanmaya başlamışlardır.

Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın ardından, eğitim dergilerinde karma eğitim konusu uzun uzadıya tartışılmıştı. “*Muhtelit Terbiye*” başlığıyla başlayan makaleler, karma eğitimin olumlu-olumsuz yönlerinin ele alınması ötesinde, Amerikan ve İngiliz eğitimcilerinin bu konudaki eserlerini çeviri şeklinde yayınlanmasından ibarettir.

Mayıs 1924 tarihli İstanbul Darülmuallimin Müdürü Muallim İhsan Bey tarafından tercüme edilen iki makalenin birisi, Amerika'da 1911 tarihinde neşredilmiş olan “Education of Encyclopaedia”, diğeri ise aynı tarihte İngiltere'de neşredilen “The Teachers Encyclopaedia” adlı eserlerden karma eğitime dair olan kısımlardır. Burada karma eğitimin ne anlama geldiği belirtildikten sonra, her iki çeviride de karma eğitimin yaygın olduğu ülkelerden bahsedilmektedir. Karma eğitimin Amerika, İngiltere, Kanada, İspanya (Fransa etkisinde olmayan bölgelerde), İskoçya ve İsviçre'de uygulandığı; Almanya, Fransa ve İtalya'da ise karma eğitimin pek uygulanmadığına değinilmektedir¹³⁷.

---

¹³⁶ BCA, f.51..0.0.0, y.13.114..15.

¹³⁷ “Muhtelit Terbiye”, Mütercimi: İhsan, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:21, Mayıs 1924, s. 637–658.

Karma eğitimin önemi üzerinde durulan bir yazıda şu cümleler yer almaktadır:

“Zürih Darülfünûn müderrislerinden Ogüst Fürele «cinsiyet ayırımı olmadan kız-erkek aynı eğitimi almasının zarardan öte faydası vardır» demektedir. Çoğu Batı ülkelerinde de sıbyan ve iptidaiyelerde uygulanan bu karma eğitim, jimnas ve orta mekteplerde de uygulanmaktadır. Bunun zararları da görülmemiştir. Ben karma eğitimi savunurken, kız-erkek aynı yatakhane de kalsın aynı yerde yıkansın demiyorum. Örf ve adetleri hiçe saymıyorum.

Karma eğitime muhalif olanların ortaya attığı iddia, kadın ve erkeğin yaratılış farkından dolayı ayrı eğitim almalarıdır. İlimde cinsiyet ayırımı olmaz. Kadın için ayrı ilim, erkek için ayrı ilim olmaz. Bu yabancı dil öğrenimi için de geçerlidir. Kız için Arapça, erkek için Fransızca yoktur. Ancak sadece biçki, dikiş, aşçılık, ev idaresi gibi kadınlığa uygun dersler ayrı gösterilebilir. Dersler cinsiyete göre değil, fertlerin ilgi, âlaka ve zevklerine göre olmalıdır.

Tam manasıyla dâhil olmak istediğimiz Avrupa Medeniyetinde hâkim olan taklit değil, tecrübe ve hürriyet-i içtihatdır. Müşterek terbiyeye iptidaiyelerden başlar ve işimize tecrübe ile mefkûreyi rehber ittihaz edersek fena bir iş yapmayacağımıza emin olabiliriz.”¹³⁸

Fransız eğitim sistemine karşılık, Alman veya İngiliz eğitim sistemini savunan Abdullah Cevdet Bey, karma eğitime biran önce geçilmesini belirtirken, İkdâm Gazetesinde “Müşterek Terbiye” başlıklı çıkan bir makaleyi de şu cümlelerle eleştirmektedir:

“İkdâm gazetesinin müşterek terbiye projesine tahsis ettiği bir başmakalede Ahmet Cevdet Bey müşterek tedris ve terbiyenin mahzuru olarak bu sistemin tatbik olduğu memleketlerde talebatın, yılda bir hamile kaldığını zikrediyor. Ender ve istisnai olan bu hadise mektep ve müşterek terbiye haricinde de görülüyor mu? Bin de bir talebatın hamile kalması yüzlerce delikanlının hamil olmasından daha mı vahimdir. (Ankara)'da geçenlerde Cevdet isminde bir delikanlı üzerinde diğer üç delikanlı tarafından yapılan alçak cinayetten daha kötü müdür? İki cinsi birbirinden ayrı tutmak ve birbirine göstermemek kadar ahmak ve kötü bir durum yoktur. Kadın huzurunda eğitim almak oldukça iyidir. Çünkü kadın eğitimciler sayesinde dahi titiz ve nezaketli eğitim alınır.

---

¹³⁸ Mustafa Şekip, “Müşterek Tahsil”, **Milli Mecmua**, 24 Temmuz 1340 (1924), no.18, s.277–278.

Müşterek eğitimin kız erkek birlikte okumanın hiçbir sakıncası yoktur. Biz de biran önce müşterek eğitime geçmeliyiz.”¹³⁹.

Bu makaleye karşılık Fahrettin Kerim [Gökay] Bey, karma eğitimin zararlı olduğuna dair bir makalesinde Abdullah Cevdet Bey’e bir anlamda cevap vermiştir.

“Abdullah Cevdet Bey, siz karma eğitim düşüncesinde ilmi düşünmekten ziyade daha çok inkılâpçı olarak düşünmüşsünüz. İrticayı karma eğitimin aleyhine görüyorsunuz. Oysaki irtica sadece karma eğitimin değil mekteplerin de aleyhinedir. İrticaya karşı savaşmak her münevver Türk’ün görevidir. Cehaletle de savaşmalıyız. Yalnız dikkat edelim irticayı hortlatmayalım. Memleket için ihtilallerden ziyade aheste olarak vuku’ bulan inkılâpların nafî ve devamlı olacağını bir yazınızda yazmıştınız. İşte medreselerin cezri bir surette sindirilmesi memleket ve irfan hesabına ne kadar nafî ise diğer terbiye usûllerimizin tanziminde istical o nispette mahzûrdur.

On altı senelik hayat-ı meşrutiyetimizde maarifimize esaslı bir vücut verememeliğimiz ilmin yolundan gitmeyerek hissiyata kapıldığımızdan ve acele davrandığımızdan değil de nedendir? O yüzden bir çırpıda çıkarılan kararlarla çocuklarımızı yeniden zehirlenmek istemiyoruz. Cumhuriyet maarifimizden beklediğimiz esaslı ve devamlı bir programdır. Körpe dimağları programsızlık ile sersemleştirmeyelim. Biz mektepte okurken senede iki defa müfredat programı değiştiğine şahit olduk. Anarşinin en ziyade uzak bulunması icap eden saha maariftir.

Biz programlarda yaptığımız hataları şimdi karma eğitimde yapıyoruz. Makalenizde müşterek eğitimin faydalarını belirtiyorsunuz ve kadın erkek birbirine benzerler diyorsunuz. Hayır Cevdet Bey, kadın erkek hem fiziki hem de ruhî birbirinden farklıdır ve eğitimde biz bu farkı görmek zorundayız. Bunu sizin Paris’te 1900 senesinde Beynelmilel İctimaiyat Kongresinde takdim ettiğiniz layihanın 6. maddesini aynen vererek açıklamak istiyorum. «Kız çocuklarının terbiyesinde erkek çocuklarına verilen terbiye kadar ehemmiyet vermek ve cinslerin ruhlarındaki fitri ve velad-ı tebaa-yı hususiyeyi ve cemiyetteki vazife-yi müstakbelelerini nazar-ı itibara almak...» şimdi ne diyeceksiniz? Buna Amerika’dan da örnek veremezsiniz çünkü yine bir kitabınızda, «Bir kavmin ihtiyacına uygun olan eğitim aynen diğer kavme uygulanamaz.» diyordunuz...

Bugün Almanya ve Avusturya bizden ileri medeniyetler durumunda olmasına rağmen karma eğitim onlarda yoktur. Sadece Kindergarten ve Darülfünûnlarda

---

¹³⁹ Abdullah Cevdet, “Müşterek Terbiye, Tevhid-i Tedrisat (Coeducation)”, **İctihat**, no: 168, 1 Ağustos 1924, s.3397–3402.

mevcûttur. Durum bizde de öyle değil mi? Hatta eski mahalle ve köy mekteplerinde kız ve erkek çocuklar beraber okumuyorlar mıydı?

Bugün kadınların toplumda yer almalarını savunanlardanım. Bundan beş yıl önce Darülfünûnda karma eğitime başlanınca Sabri Hoca tarafından itiraz olmuş ve bir sürü olay yaşanmıştı. Ancak toplumda buna itiraz eden yoktur. Ben liselerde karma eğitime karşıyım, çünkü buluş çağında olan çocuklar için psikolojik olarak sakıncalıdır. Bu devirde çocuklar tetkik edilirse kendilerinde teşrihi, esaslı tahavvüller (değişim) tespit edilir. Buluşun ruhu tabii ki bedeni gibi harekete muhtaçtır. «Çılgın Bakire» tabiri halk arasına kadar yayılmıştır. Ruhunda hâkim olan kararsızlık ve heyecandır. Bu sebeple karşı cinse meyillidir. Bu yaşta erkekler kızlara, kızlar erkeklere ilgi duyar. Şu halde karma eğitimi kabul etmek geşa-yı bekârete veda demektir.”¹⁴⁰.

Atatürk eğitimin uygulamalı olması üzerinde de önemle durmaktaydı. Çünkü sadece teorisi verilen bir eğitimin faydası, uygulamalı eğitimden oldukça düşüktü. Bu konuda Atatürk şunları söylemektedir:

“ Erkek ve kız çocuklarımızın, aynı surette bütün öğrenim derecelerindeki öğretim ve eğitimlerinin uygulamalı olması mühimdir. Memleket çocukları, her tahsil derecesinde ekonomik hayatta katkılı, etkili ve muvaffak olacak surette donatılmalıdır. Millî ahlâkımız, medeni esaslarla ve her türlü fikirlerle arttırılmalı ve takviye olunmalıdır. Bu çok önemlidir; özellikle dikkatinizi çekerim. Korkutmaya dayalı ahlâk, bir fazilet olmadıktan başka güvene de lâıyk değildir.”¹⁴¹.

Aynı terbiyeyi almak aynı hedeflere sahip olmayı gerektirir, görüşüyle milliyetperverliğin tanımının yapıldığı başka bir makalede, Anadolu halkının eğitimi konu edinilmiştir.

“ Esasen vatanda iştirak olamayınca, terbiyede, duygularda iştirak olamaz. Terbiye hemen tamamen muhitin eseridir. Fertler arasında terbiye vahdetinin, cemiyetin teşkilinde esas olarak kabul etmek zaruretindedir.

Türkiyecilik, memleketçilik, Turancılık gibi kelimeler Anadoluculuk kelimesinin yanında yavan kalır. Bu tabirler son derece yanlış tanımlardır. Anadolu halkı Turancılık için uğraşmaz. Çünkü Anadolu halkının mefkûresi ancak yurdunda milli bir devlet kurmak, bu devleti kemaline eriştirmektir.

---

¹⁴⁰ Fahrettin Kerim, “Müşterek Tedrisatın Mahzûrları”, **İçtihat**, no: 169, 1 Eylül 1924, s.3415–3418.

¹⁴¹Mustafa Kemal Atatürk, “Muallimler Birliği Kongresi Üyelerine”, 25.08.1924, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, II, s.179.

Bugün kurulmuş olan milli cumhuriyetten sonra, milli medeniyet yapmak; işte Anadolu milletinin mesai sahası. Anadolu milletine göre milliyetperverliğin manası bu sahada muvafık olmak, bu sahada mümkün mertebe süratle yürümek ve hedefe ulaşmaktır.”¹⁴².

8 Eylül 1924 tarihinde Maarif Vekili Vasıf Çınar tarafından eğitimin amaçlarının belirlendiği, “*Misak-ı Maarif*”ten sonra yayınlanan genelgede şu esaslar belirtilmiştir¹⁴³:

- Milli varlığa ve bilince sahip olmak,*
- Ailevi ve toplumsal hayatı uygarca yaşayabilmek için ciddiyete, görgü ve düzen kurallarına uymak,*
- Milletin ruhundan doğan Cumhuriyetin kayıtsız şartsız egemenliğini sürdürmek, çocuklarımızın kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakârlık ülküsü yaratmak,*
- Çocuklarımızda özgürlük ve sorumluluk duygularını geliştirmek,*
- Eğitimde bilgiyi bir araç haline getirmek, pratiğe önem vermek,*
- Çocuklarımıza ve gençlerimize bilim ve inceleme aşkı kazandırmak,*
- Öğrencilerin kendi işlerinin idaresinde görev almalarını sağlamak,*
- Çocuklarımıza sağlık kurallarını tanıtmak, bunları kendi hayatlarında uygulamak,*
- Beden ve düşünce eğitiminin birlikte yürütülmesine önem vermek, birbirini aleyhine bir gelişme göstermesine imkân bırakmamak,*
- Çocuğun eğitiminde okul-aile işbirliğinden yararlanmak,*
- Maarif siyasetimizde ekonomik amaçları izlemek,*
- Okulumuzda hür ve makûl bir disiplin oluşturmak.”.*

29 Ekim 1924 tarihinde Gümüşhane Mebûsu Zeki Bey’in yazdığı mazbatada Maarife ait kanunların tatbik edilmediği, Maarif bütçesiyle verilen tahsisatın israf edildiği ve programların tadil ve tahrip edilerek vatan evladının tahsilden mahrum bırakıldığı belirtilmektedir¹⁴⁴.

---

¹⁴² Mehmet Halit, “Milliyetperverliğin Manası”, **Anadolu Mecmuası**, Sene.1, Sayı.9–10–11, Şubat 1341 (1925), s.313–316.

¹⁴³ **Maarif Vekâleti Mecmuası**, c. I, Sayı.1, Mart 1341 (1925), s.58–61; Mehmet Servet, “Maarif İnkılâbı’ndan Ne Anlıyoruz?”, **Meslek**, 7 Nisan 1925, Sayı.17, s.10.

¹⁴⁴ **BCA**, f.30..10.0.0, y.6.38..9.

Mayıs 1925 tarihinde Ankara’da toplanan Türkiye Muallimler Birliği Genel Toplantısında konuşma yapan İsmet İnönü, Tevhid-i Tedrisat’ın ilânı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“ Tevhid-i Tedrisat Yasasını çıkarırken ne gibi durumlarla karşılaşacağımızı biliyorduk. Dinsizlik suçlamaları, kapatılan medreseleri kapatmak yerine ıslah etmenin doğru olacağı vs. Ama T.B.M.M. bunları bilerek, bu yasa, Türkiye’ye faydalı olduğundan bunu çıkardı. Arkadaşlar 10 seneye ihtiyacımız var. Azimle düşündüğümüz yolda yürümek, bize şimdi dinsiz diyenler asıl yapılan bu yasa ile Müslümanlığın daha iyi korunduğunu anlayacaklar”¹⁴⁵. İsmet Paşa konuşmasının devamında eğitim sistemimizin milli olmasının önemi üzerinde durmuştur.

Maarifte yapılan yeniliklerin bilinçli bir halkla korunacağı ve sahip çıkılacağı gerçeği üzerinde durulan bir makalede şunlar belirtilmektedir:

“ Maarifimiz için «kahramanlık inkılâbı» değil,«hayatî inkılâp » istiyoruz. Maarif Vekâleti iyi işler yapıyor. Ancak bunu anlayacak ve kavrayacak halk olmadığı için başarılı olunamıyor. İktisadi hayattan sonra maarif hayatını düzene koymak ana hedeftir. Çünkü gelecek nesli yetiştirecek milli hayatı ayakta tutacak olanlar maarif sistemimizle mümkün olacaktır. O yüzden geniş ve kalıcı bir maarif inkılâbına ihtiyacımız var.

Türklük şuuruyla ve bu şuuru kazandıracak şekilde bir maarif sistemi olmalı. Başka ülkelerde maarifte yapılacak ıslahatlar üzerinde aylarca yıllarca düşünüldüğü halde, bizde bir saatte işler yapıldığından bahsediliyor. Hayat, kahramanlık ıslahatı ve inkılâbı yerine, hayat, mantık inkılâbı ister.”¹⁴⁶.

C.İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Kadar Geçen Dönemde İlköğretim Ders Programları, Ders Kitapları ve İzlenen Eğitim Politikası

1-İptidaiye Mekteplerinde Uygulanan Ders Programları

Ders programı ya da ders müfredatı, eğitim-öğretimin içeriği anlamına gelmekle birlikte toplumun eğitim politikasını da ortaya çıkarmaktadır. Toplumun eğitim yapısını şekillendiren ders müfredatları, bu anlamda oldukça önemlidir.

---

¹⁴⁵ İsmet Paşa Hazretlerinin Nutukları, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı.5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925), s.73-82.

¹⁴⁶ Mehmet Servet, a.g.m., s.10.

İkinci Meşrutiyetle birlikte başlayan toplumsal değişim ve fikir hareketleri eğitim sistemini de derinden etkilemek suretiyle eğitim sisteminde birtakım farklılıklar yaratmıştır.

Bir önceki kısımda belirttiğimiz, ilköğretim konusundaki kanunlar ve talimatnameler, derslerin isimlerini belirtmek suretiyle yasalaştırılmıştır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat yasası ise ilköğretimi birebir ilgilendirmemekle birlikte Türk eğitim yapısını genel anlamda şekillendirmiş ve bundan sonra yapılan 1926 tarihli ders müfredat programının temelini oluşturmuştur. Bizim ele aldığımız ders müfredatları 1913 (1329), 1914 (1330) ve 1922 (1338) tarihlerinde hazırlanan ilköğretim ders müfredatlarından oluşmakla birlikte bu müfredatların hazırlanmasında 1913 tarihli yasa ve 1915 tarihli talimatname esas alınmıştır.

İlköğretimin genel yapısını belirleyen yasanın ardından öncelikle 1913 tarihinde Maarif-i Umûmîye Nezareti tarafından hazırlanan **“Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı; Bir ve İki Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsûs”**¹⁴⁷ programı görmekteyiz. Ardından 1914 yılında, Maarif-i Umûmîye Nezareti tarafından hazırlanan **“Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı; Altı, Beş, Dört ve Beş Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsûs”**¹⁴⁸ program yer almaktadır. Hazırlanan programlarda, hangi dersin hangi sınıfta, kaç saat olduğu, içeriğinin ve yönteminin nasıl olduğuna dair bilgiler mevcuttur.

Her iki müfredat programı da Maarif-i Umûmîye Nezareti tarafından hazırlanmış olup, bu tarihe kadar ders programlarının hedeflediği “dinine bağlı, dini bütün bireyler yetiştirme” amacının yanında bu programlarda yerini “iyi vatandaş yetiştirme” amacını da taşımaktadır.

Ders programları hazırlanırken ülke içerisindeki coğrafi farklılıkların, yaşam koşullarının dikkate alınmaması eleştirilmiştir.

“Bugüne kadar Osmanlı mekteplerinin programları yeknesak olarak tertip olunmuştu... Arabistan'ın bulunduğu mevki, yaşam şartları başka, İstanbul ve

---

¹⁴⁷ **Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı**, Bir ve İkinci Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsûs, İstanbul 1329. (1913 Müfredatı)

¹⁴⁸ **Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı**, 6, 5, 4, 3 Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsûs, İstanbul 1330, (4 ders cetveli). (1914 Müfredatı)

civarının yine başkadır. Bu başkalıklar içinde aynı tür talim ve terbiye bir devlet için sakıncalıdır. Bunun için tadilat gereklidir."¹⁴⁹.

Yine 1918 yılında İsmail Hakkı Bey tarafından hazırlanan ve maarife sunulan bir layihada da, iptidai mekteplerinde uygulanan program, hayata uygun ve hayatın içinden olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Özellikle, bu programlar yapılırken, halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kesimin düşünülmediği, mekteplerde onlara uygun olmayacak bilgilerin verildiği yazılmaktadır. Burada Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatini de eleştiren İsmail Hakkı Bey, alınan kararların bırakın köylü tarafından muallimler tarafından bile anlaşılmadığını, bu kanunun maarifin şeklini değiştirdiği ancak ruhunu hasta bıraktığını, halkın ihtiyacına ve isteklerine göre program ve kanunların hazırlanması gerektiğini belirtmektedir¹⁵⁰. Köylüye uygun ve fayda sağlayacak şekilde düzenlenecek bir iptidaiye müfredatına ihtiyaç olduğu dört yıl sonra tekrarlanmaktadır. Böylesi bir program sayesinde köylü yaşamını kolaylaştıran eğitim sistemini sahiplenmek koşuluyla çocuğunu okula göndermeyi de gerekli bulur şeklinde görüşler bildirilmektedir¹⁵¹.

Milli Mücadele dönemi içerisinde 1920 yılında eğitiminin uygulamalı olması yönünde program oluşturulması önerileri yapılırken, gerekçesi şöyle örneklendirilmekteydi:

*"Mekatip-i iptidaiyede tedrisi meşrut olan dürûs meyanında ikisi, üçü istisna edilecek olursa Musahibat, Tarih, Coğrafya, Eşya gibi mühim derslerin bilimum talim ve tedrisi bir zaruret-i mecbure halindedir. Malumdur ki, bu bilgiler kitaplar içinde satırlar içinde öğrenildiği şekliyle kalmaktadır. Bir dağı ne kadar kitaptan öğretilsen öğret gidip görerek öğrenme kadar tesir etmez."*¹⁵².

---

¹⁴⁹ Ayanzade Namık Ekrem, "Maarif Nasıl Tamim Olunur?", **Yeni Yazı**, 9 Mayıs 1330, No.10, s.3.

¹⁵⁰ İsmail Hakkı, **Maarifte Bir Siyaset**, İstanbul 1335, s.26-34; "İptidaiyelerin ıslahı hakkında 19 Kanûn-ı evvel 1334 (1918) tarihli mülga Maarif Nezareti'ne verilen layihalar suretidir.", **Maarif Hakkında Layihalar**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1339, s.79-88.

¹⁵¹ Osman Nuri, "Tahsil ve Mecburiyet", **Dilek**, 15 Şubat 1338, No.3, s. 1-2.

¹⁵² "Biraz da ameli tedrisat", **Musavver Maarif**, No.3, 28 Temmuz 1336, s.3 ; "Yerinde ve uygulamalı öğretim ile ilgili olarak Ahmet Hikmet Bey'in 1337 (1921)'de Ankara'da Rus Sefiri Aralof'un çocuklarına Türkçe dersi verdiği sürece izlediği ameli öğretim karşısındaki hayranlığı oldukça ilginçtir. Çocuklar evlerinin bahçesinde Tabiat dersinin konularını yaşayarak, görerek öğrenmektedirler. Tıpkı J.J. Rousseu'nun Emile adlı eserinde anlatılan yöntemle, çocuklar burada özellikle doğa bilgisini doğanın içinde bizzat keşfederek öğrenmektedirler. Bkz. Ahmet Hikmet, "Bir Tatbikat Mektebi", **Fikirler**, Sayı:3, 1 Ağustos 1927, s.1-2.

Bugüne kadar hazırlanan müfredat programları halkın ihtiyacına göre ve asrın gereklerine göre hazırlanmadığından Maarif Vekâletinden yeni bir program yapılması talep edilmiştir. Bu talebin belirtildiği bir makalede şu hususlara değinilmektedir:

“Bu asrın mektepleri şüphe yok ki çocukları daha canlı bir terbiye ve tedrisatla hayata hazırlamak; onları hayat ortasında tesadüf edecekleri zorlukları kolaylıkla giderecek vasıf ve ruhiyede şahsiyetler olarak yetiştirmek gayesini takip eder... Eğer toplum hayatına yeni bir canlılık ve yön vereceksek bunun için mekteplerimizin program ve teşkilatını ona göre ıslah ve tadil etme mecburiyetinde olduğumuzu bilmeliyiz... Mekteplerimiz Avrupa’daki gibi olmalı, bizdeki kuru bilgi veren yerler değil. Maarif Vekâleti bu gerekçeleri göz önüne alarak ihtiyaçlara uygun program ve ıslahat yapmalıdır. Bu hazırlıkların içinde olan Maarif Nezaretine şükranlarımızı sunarız.

Biz diyoruz ki Maarif teşkilatı için meclis-i milliyeye kabul edilmiş esaslı program olmalı, teşkilat ve icraat bu esas dâhilinde yürütülmelidir. Esaslı bir program kabul edilirse, maarifte değişiklik olmaz, muallim de ne zaman ne yapacağını ve amacının ne olduğunu bilir. Sabit değişmeyen temel bir program olmalıdır.”¹⁵³.

Hazırlanan program üzerine eğitimci Ali Haydar Bey yazdığı bir makalesinde, bir müfredat programında nelere dikkat edilmesi gerektiğini şu şekilde sıralamaktadır:

- “1) Müfredat programlarının bir hedefi olmalıdır.*
- 2) Ders seçimleri akla uygun olmalıdır.*
- 3) Müfredat Programları mektebin mahiyet ve derecesine uygun olmalıdır.*
- 4) Ders seçimlerinde çocukların kabiliyetleri dikkate alınmalıdır.*
- 5) Müfredat programları hazırlanırken merkezîyetçi bir sistem uygulanmamalıdır.*
- 6) Müfredat programları mahalli şartlara uygun olmalıdır.*
- 7) Müfredat programları esnek olmalıdır.*
- 8) Müfredat programları gayr-i şahsi (afakî) olmalıdır.*
- 9) Müfredat programlarına siyaset karıştırılmamalıdır.*
- 10) Müfredat programlarında dersler arasında bütünlük olmalıdır.*
- 11) Müfredat programları çağdaş (asrî) olmalıdır.”¹⁵⁴.*

¹⁵³ Osman Nuri, “Terbiye-i Prensip”, **Dilek**, 31 Kanun-ı sâni 1338, No.2, s. 5–6.

¹⁵⁴ Ali Haydar, “Müfredat Programı”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:3, Sayı:23, Eylül 1924, s. 749–754.

İncelediğimiz dönemin son müfredat programı ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-ı Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan “**İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı**¹⁵⁵” olup, Ankara 1922 (1338) tarihini taşımaktadır. Yine bu müfredat programı da genel anlamda “iyi vatandaş yetiştirme”yi hedeflerken, “bireylerde ulusal bilinci geliştirme ve bireyi çevrenin şartlarına göre yetiştirmeyi” de amaçları arasında saymaktadır. Ayrıca müfredat programında “*hayatta en lâzım olan, dinî ve millî terbiye kadar, aynı zamanda fikri terbiyedir*” cümlesiyle bir diğer amacın da fikir terbiyesi olduğu belirtilmektedir.

1922 yılına ait müfredat programının “Esbab-ı mucibesinde” belirtildiği üzere, Maarif Vekâleti ilk ve orta eğitim teşkilatında bir takım değişiklikler yapmıştır. 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’nın üç kısma ayırdığı ilköğretim, Vekâlet tarafından altı kısma ayrılmıştır. Bir başka şekilde söylemek gerekirse, devre-i evveli, devre-i mutavassita ve devre-i âliye olarak her bir devrenin iki yıllık eğitime ayrılması kaldırılmış, birden altıya kadar sınıf sistemine geri dönmüştür. Yapılan değişiklikler şunlardır¹⁵⁶:

- 1) Türkiye’de yüksek öğretim öncesi tahsil müddeti on senedir. Bunun “6 sene”si ilk ve son “4 sene”si orta tahsili temin edecektir. Buna nazaran ilk mektepler ve orta mektepler adıyla iki kısım mektep olacaktır.
- 2) İlk tahsilin “4 sene”si mecbûridir. Köylerde, nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinde bu mekteplerin açılması zorunludur.
- 3) Nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinde “6 sınıf”lı ilk mektepler tesis edilecektir.
- 4) Her vilayet merkezinde (bütün livalar da, teşkilat-ı esasiye kanunu uyarınca vilayet itibar edilmiştir.) “4 sene”lik orta mektepler kurulacaktır.
- 5) Vekâlet’in belirleyeceği yerlerde açılacak yatılı orta mektepler on seneyi de içerecektir.
- 6) Bu esasa nazaran tahsil bir bütündür. Yalnız idare-i maliyeleri ve bütçeleri itibarıyla ilk mektepler mahalline ve orta mektepler tamamen vekâlete aittir.
- 7) Mekteplerin önceki teşkilatları geçersizdir.

---

¹⁵⁵ **İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-ı Maarif Vekâleti, Ankara 1338. (1922 Müfredatı)

¹⁵⁶ **1922 Müfredatı**, s. 8–9.

8) Orta mekteplerin idare heyetleri ve talimiyesinin tayini doğrudan doğruya vekâlete aittir.

9) Orta mekteplerde pazartesi günleri öğleden sonra ders olmayacaktır. Pazartesi öğleden sonraları bütün öğretmenler ve öğrenciler huzurunda, öğretmen ve öğrenciler tarafından konferanslar verilecektir.

Değişikliklere dair bu maddelere bakıldığında; “6. madde”nin eğitimi bir bütün olarak nitelemesi, Tevhid-i Tedrisat’ın habercisi olarak görülmelidir. Ayrıca ders programları ve içerikleri de incelendiğinde daha modern ve laik eğitime doğru hızlı adımlar atıldığı ortaya çıkmaktadır.

Maddeler arasında yer alan ilk tahsilin “4 senesinin” mecburi tutulması, şu şekilde eleştirilmektedir:

“ «Misak-ı Milli » hududu içindeki vilayetlerin, livaların, kaza ve nahiyelerin, köylerin adedini hesap ediniz. 4 veya 6 dershaneli mekteplere kaç muallim ve muallime lâzımdır? Elimizde ne kadar hoca var? Darümuallimin ve Darümuallimat mezunlarının miktarı tahminimizden çok azdır. Sulhun akdinden sonra zavallı maarif mesleği, diğer serbest mesaiye müsait yerlere nispetle bakımsızlıktan, maişet Darülfünûndan belki daha fazla kimsesiz kalacak, harb-i Umûmîde feda ettiğimiz gençlerin bıraktığı boşluğu kimlerle dolduracağız? Köylü çocuklar, çiftçilik, çobanlık ediyor, babası oğlunun yardımına muhtaçtır. Mektebe kolay gönderemez.

Tahsil mecburiyetinin maatteessüf uzun müddet daha kanunda kalacağına şüphemiz yoktur. Bu mekteplerin 4 ya da 6 senelik olmasıyla da yekdiğerinden pek farklı netice vermez. Bir dershaneli mektepte kaç kişi okutabildik. Ne kadar çocuk altı sınıflı iptidaiyelerin fazla zamana muhtaç olduğundan dolayı, 1-2-3 senesini bitirmeye katlanarak çıkabilmişti? Tahsil mecburiyetinin kanunda kalışı keşke esbab-ı mucibe muharririnin kanaati gibi senelerin çokluğu itibarıyla tatbika giremediğinden mütevellit olsaydı, 4 sınıfa indirivermekle çare bulunurdu.”¹⁵⁷ .

Öğrenim mecburiyeti çok geçmeden 1924 yılında 5 yıl olarak düzenlenmiştir. Maarif Vekili Vasıf Bey, Cumhuriyet Gazetesi muhabinine yaptığı açıklamada konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Büyük bir zahmet ve fedakârlıkla kurulan Cumhuriyet ancak maarifle ayakta durabilecektir. Tüm halkın katılabileceği bir maarif ise ücretsiz ve mecburî yapılmalıdır. Bunun içindir ki, halk maarifi daha hakikate mutabık ve memleketimizin

servet-i vaziyeti içtimaiyesi ile mütenasip olarak gelişmesi için ücretsiz ve mecburî tahsili “5 sene” olarak kabul ettik. Halk tarafından beğenilmeyen ve sahiplenilmeyen bir tahsil-i iptidaiyenin hiçbir faydası görülmez...”¹⁵⁸.

1913, 1914 ve 1922 yıllarına ait hazırlanmış müfredat programlarında yer alan dersleri, bir muallimli, altı muallimli ve nümûne mekteplerinde uygulanacak şekliyle saatleri ve öğrenciye verilecek ödevler ile birlikte aşağıda listeler halinde göstermeyi yararlı bulduk.

Tablo 2.2: 1913-1914-1922 tarihli müfredat programlarına göre dersler.

-1913 tarihli müfredat programına göre;
Bir muallimli mekteplere ait ders cetveli¹⁵⁹

Dersler	Devre-i evveli 1.sınıf / 2.sınıf	Devre-i mutavassıta 1.sınıf / 2.sınıf	Devre-i âliye 1.sınıf / 2.sınıf
Elifba ve Eczâ-yı şerîfe	3 _____ 3	0 _____ 0	0 _____ 0
Kurân-ı Kerîm ve Malûmât-ı dinîye*	5 _____ 5	5 _____ 5	5 _____ 5
Musâhabat-ı Ahlâkiye (tarihiye, sıhhiye ve medeniye)	Kıraat dersleri arasında	Kıraat dersleri arasında	Kıraat dersleri arasında
Kıraat** “İmla, ezber, yazı”	3 _____ 3	3 _____ 3	3 _____ 3
Sarf	Kıraat dersleri arasında	Kıraat dersleri arasında	Kıraat dersleri arasında
Tahrir	0 _____ 0	1 _____ 1	1 _____ 1
Tarih	Kıraat dersleri arasında	1 _____ 1	1 _____ 1
Coğrafya	Terbiyevi tenezzüplerle eşya dersleri arasında	Terbiyevi tenezzüplerle eşya dersleri arasında	1 _____ 1
Hesap ve Hendese	3 _____ 3	3 _____ 3	3 _____ 3
Eşya Dersleri ve Ziraat	2 _____ 2	2 _____ 2	2 _____ 2
Resim	Vazife şeklinde	Vazife şeklinde	Vazife şeklinde
Elişleri	Vazife şeklinde	Vazife şeklinde	Vazife şeklinde
Terbiye-i Bedeniye ve Sıhhiye	Sabah ve akşam tatillerinden evvel alıştırmalar şeklinde bedeniye ve askeriye talimi.		
Oyun	Her teneffüste terbiyevi tenezzüpler esnasında.		
Nişan	Alıştırmalı olarak Beden derslerinde.		

¹⁵⁷ “İlk ve Orta Tedrisat Programının Esbab-ı Mucibesi Hakkında”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:4, 21 Kanun-ı evvel 1922, s.49-53.

¹⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1924, 4.

¹⁵⁹ **1913 Müfredatı**, Nümûne:1.

* Devre-i mutavassıta birinci sınıftan itibaren haftada beş gün 20 dakika Kurân-ı Kerîm ve 20 dakika Malûmât-ı Diniye dersi verilecektir. Muallim bu surette bir sınıf efendilerine Eczâ-yı şerîfe ve Kurân-ı Kerîm verdiği sırada birinci devreden itibaren diğer sınıf efendileri Eczâ-yı şerîfe ve Kurân-ı Kerîm tilavetiyle meşgûl olacaklardır. Malûmât-ı Diniye dersleri ayrıca verilir.

** Birinci sınıfta elifba bitinceye kadar kıraat yerine elifba okutulacaktır.

Musiki (Ginâ)	Sabahları ve akşamları öğleden sonraları sınıfa mektepten çıkarken girerken Salı ve Perşembe
---------------	--

VAZİFELER

	Devre-i Evveli	Devre-i Mutavassıta	Devre-i âliye
Hesap ve Hendese	3	4	3
Kıraat, yazı ve istinsah	4	0	0
Sarf	0	2	2
Tahrir	0	2	3
Elişleri	4	4	4
Resim	3	4	3

Aralarında “_____” bulunan dersler her iki sınıf için de gösterilebilir. 40 dakikalık ders süresince ilk 20 dakika 1. sınıf, ikinci 20 dakika 2.sınıflar için kullanılır. Arasında “_____” olmayan dersler yalnızca bir sınıfa gösterilebilir.

- 1914 tarihli müfredat programına göre;

Altı dershaneli ve muallimli mekteplere ait ders cetveli:¹⁶⁰

Dersler	Devre-i evveli		Devre-i mutavassıta		Devre-i âliye	
	1.sınıf / 2.sınıf		1.sınıf / 2.sınıf		1.sınıf / 2.sınıf	
Elifba ve Eczâ-yı şerîfe	6	0	0	0	0	0
Kurân-ı Kerîm ve Malûmât-ı dinîye	1	4	4	4	3	3
Musâhabat-ı Ahlâkiye (tarihiye, sıhhiye ve medeniye)	3	2	2	1	1	1
Kıraat* “Elifbadan Sonra”	3	3	2	2	2	2
İmlâ	0	1	1	1	1	1
Ezber(İnşaad ve tarihi temsiller)	1	1	1	1	1	1
Yazı (Sülûs ve Rika’)	0	0	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	0	2	2	1	1	1
Tahrir	0	1	1	2	2	2
Tarih	0	2	2	2	2	2
Coğrafya	0	1	1	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Hendese	0	0	1	1	1	1
Eşya Dersleri	4	2	2	2	2	2
Ziraat	2	2	2	2	2	2
Elişleri	2	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	2	2
Musiki (Ginâ)	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye, Sıhhiye, Asker talimi, oyun ve nişan	2	2	2	2	2	2
Toplam	30	30	30	30	30	30

¹⁶⁰ 1914 Müfredatı, Nümûne:1.

* Birinci sınıfta elifba bitinceye kadar kıraat dersi yerine elifba okutulacaktır.

- 1914 tarihli müfredat programına göre;
Nümüne Mekâtip-i İptidaiyesinin ders cetveli¹⁶¹

Dersler	Devre-i evveli		Devre-i mutavassıta		Devre-i âliye	
	1.sınıf / 2.sınıf	1.sınıf / 2.sınıf	1.sınıf / 2.sınıf	1.sınıf / 2.sınıf	1.sınıf / 2.sınıf	1.sınıf / 2.sınıf
Elifba ve Eczâ-yı şerîfe	6	3	0	0	0	0
Kurân-ı Kerîm ve Malûmât-ı dinîye	1	1	3	3	2	2
Musâhabat-ı Ahlâkiye (tarihiye, sıhhiye ve medeniye)	3	2	1	1	1	1
Kıraat (Ezber, İnşaad, tarihi temsiller)	4	4	2	2	2	2
İmla	0	1	1	1	1	1
Yazı (Sülûs ve Rika')	0	0	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	0	1	2	1	1	1
Tahrir	0	1	1	1	2	2
Tarih	0	1	2	2	2	2
Coğrafya	0	1	1	2	2	2
Hesap	4	2	2	2	2	2
Hendese	0	0	1	1	1	1
Eşya Dersleri ve Ziraat	5	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Elişleri	4	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye, Sıhhiye, Asker talimi	1	1	1	1	1	1
Oyun	Her teneffüste ve terbiyevi tenezzühler arasında					
Nişan	Terbiye-i bedeniye dersleri arasında					
Musiki (Ginâ ve âlâ musiki)	1	1	1	1	1	1
Fransızca	0	6	6	6	6	6
Toplam	30	30	30	30	30	30

[Devre-i evveli, devre-i mutavassıta ve devre-i âliyede Elişleri ve Ziraat dersleri ve devre-i âliyede bu derslerle beraber eşya dersleri Fransızca tedris olunacaktır. Öğleden sonraki teneffüsler esnasında ve oyunlarda kâmilen Fransızca konuşulacaktır. Nümüne mekteplerinin müdür ve muallimlerinin Fransızca konuşmaya muktedir olmaları gerekmektedir. Teneffüslerde dahi çocuklarla Fransızca konuşmaları şarttır]

- 1922 tarihli müfredat programına göre dersler¹⁶²

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf
Kurân-ı Kerîm	5	5	5	5	4	3
Din Dersleri	1	3	3	3	4	3
Türkçe ve Tahrir	12	10	7	6	6	6
Hesap	3	4	3	3	3	3
Hendese	0	0	0	2	2	2

¹⁶¹ 1914 Müfredatı, Nümüne:2.

¹⁶² 1922 Müfredatı, s.157.

Usul-i Defteri	0	0	0	0	0	2
Coğrafya	0	0	2	2	2	2
Tarih	0	1	2	2	2	2
Eşya	3	3	3	2	0	0
Tabiat	0	0	0	0	4	3
Malûmât-ı Medeniye	0	0	1	1	1	1
Elişleri	4	2	1	1	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Yazı	0	0	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	0	0	0	0	1	1
Toplam	30	30	30	30	30	30

[Birinci senedeki beş ders Eczâ-yı şerîfe, ilk altı ayda elifbaya ayrılacaktır.]

Uygulanacak bu dersler müfredat programlarında içerikleri belirtilerek açıklanmıştır. Her bir müfredat programında derslerin anlatıldığı bu bölümlere üç müfredat programında karşılaştırmalar yapmak suretiyle değinmek de yarar görmekteyiz.

—“**Kurân-ı Kerîm/ Malûmât-ı Dinîye**”; dersi 1913 ve 1914 yıllarına ait müfredatta yer almakla birlikte, devre-i evvelinin ilk senesinde başlar, haftada “8 saat”tir. Bu dersin “3 saat”i dua ezberleme ve diğer “5 saat”i ise din konusundaki bilgilere ayrılmıştır (Kelime-i Tevhit, abdest, namaz, oruç vs. konular hakkında genel bilgiler). Öğretmenin bu derste öğrenciye, din sevgisini aşlamayı hedeflemesi öngörülmektedir. Yine aynı konuların genişletilmiş olarak “2. sınıf”ta da haftada “8 saat” olmak üzere verilmeye devam edilir¹⁶³.

Devre-i mutavassıta “1–2. sınıflar”da ise haftada “5 saat”e indirilen derste, sûrelerin ezberlenmesine ve diğer dinî bilgilerin verilmesine devam edilir. İkinci sınıfta Kurân-ı Kerîm’in kaideli okunmasına dair bilgiler verilecek, dinî bilgiler dersinde de abdestin ve namazın farz ve sünnetleri, abdest ve namazı bozan şeyler, İslam’ın şartları, ezan vs. konular ayrıntılı olarak işlenecektir¹⁶⁴.

Devre-i âliye “1–2. sınıflarında” “5 saat” olarak yer alan bu derste, Kurân-ı Kerîm’in kaidesiyle okunmasına devam edilerek, dinî bilgiler konusunda, namazın çeşitleri, orucu bozan hâller (çocukların anlayabileceği kadarı),

¹⁶³ 1913 Müfredatı, s. 1–2; 1914 Müfredatı, s.1–2.

¹⁶⁴ 1913 Müfredatı, s. 2–3; 1914 Müfredatı, s.2–3.

sadaka, fitre, zekât, hac, islamın ve imanın şartları öğretilcektir. Bunlardan başka ilköğretimin son sınıfında, peygamberlerin ve bazı din büyüklerinin hayatlarının hikâye tarzında Kurân-ı Kerîm’de geçtiği üzere öğrenciye anlatılması önerilmektedir¹⁶⁵.

Bu ders her iki müfredat programında da aynı içeriklerden oluşmakla birlikte, 1914 yılına ait müfredatta bu dersin haftalık saatlerinde azalma olduğu görülmektedir. 1922 yılına ait ders müfredatında ise dersin adının “**Din Dersleri**” olarak değiştiğini ve haftalık saatlerinin azaldığını tespit etmekteyiz.

Din Dersleri “1. sınıfta” haftada “1 saat” öğrencinin seviyesine göre anlatılacak dinî hikâyelerden oluşacaktır. “2.3.4. ve 6. senelerde” haftada “3 saat” verilecek din dersleri, genel anlamda dine dair bilgilerden oluşacaktır. (İslamın ve imanın şartları, abdest, namaz, oruç, zekât, hac, din hukuku, peygamberler tarihi, tevekkül vs.) “5.sınıfta” haftada “5 saat” verilecek din derslerinin konusu ise aile ve toplum olup sosyal hukuk sistemi de ele alınacaktır¹⁶⁶. Burada dikkat edilirse diğer müfredatlardan farklı olarak dua ezberleme yani Eczâ-yı şerîfe kısmı kaldırılmıştır. Din bilgileri de daha çok bireyi ve toplumu ilgilendiren konular olmak üzere değiştirilmiştir.

Maarif Vekili Vasıf Çınar, 1924 tarihinde gazeteye verdiği bir beyanatta din eğitimi konusunda şu açıklamayı yapmaktadır:

*“Bu zamana kadar Arabî ve Din dersleri fazla idi. İptidai mekteplerimiz her Müslüman çocuğuna icap eden dinî terbiye ve malûmatı verecektir.”*¹⁶⁷.

—**Musâhabat-ı Ahlâkiye (Tarihiye, sıhhiye ve medeniye);** 1913 müfredatında, bu isimli ders ayrıca ders suretinde gösterilmeyecek, ancak çeşitli devrelerde okutulmak üzere ders kitaplarında ve okuma parçalarında yer alacaktır¹⁶⁸.

Genellikle “Kıraat” dersi arasında yer alan bu dersin içeriği 1913 müfredatında, aile sevgisi, yakın çevreye sevgi, ağaç sevgisi, tabiat sevgisi, hayvan sevgisi, yardımseverlik, tarihi sevmek korumak, padişaha hürmet ve

---

¹⁶⁵ 1913Müfredatı, s. 3–4; 1914 Müfredatı, s.3–4.

¹⁶⁶ 1922Müfredatı, s. 10–16.

¹⁶⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1924, 4.

¹⁶⁸ 1913 Müfredatı, s. 5.

itaat etmek, öğretmene saygı, büyüklere ihtiyarlara saygı, vatan sevgisi, vatan toprağı ve nimetleri, askerlik, dine saygı, temizlik, sağılık, tasarruf, kişisel özgürlük (istiklâl-i şahsi), aileye, vatana karşı vazifeler, vatandaşlık, insanların birbirine karşı sorumlulukları, mahkemeler, vergiler, hükümet şekilleri, seçimler, ayân ve mebûslar, kanun-i esasinin önemi, kanuna ve devlete itaat, belediyeler gibi konular çeşitli okuma parçalarının içinde verilmektedir. Örneğın, “*Yollar herkesin malıdır. Yollara tecavüz edenin hırsızdan farkı yoktur.*” ya da “*Ormanları korumalıyız*” gibi ana fikirlerden oluşan okuma parçaları ile çocuklara çevre bilinci aşılanmaktadır¹⁶⁹.

1914 müfredatında bu ders her bir dönemde yer alarak belli saatlerde verilmiştir. Ayrıca 1913 senesine ait içerikler, 1914 programında devre-i âliye kısmına kadar bölümlenmiş ve devre-i âliye kısmına “1–2. sınıfta” haftada “1’er saat” olmak üzere içerik eklenmiştir. Eklenen konular şunlardır: Vicdanın tanımı, vicdan rahatı ve azabı, vazifenin tanımı ve çeşitleri, hükümet, hükümete olan ihtiyaç, görevi, hükümet şekilleri (mutlakıyet, meşrutıyet, cumhuriyet), vatandaşlık hukuku, vatandaşlık görevleri, vatana hürmet, Kanun-ı Esasi, Hâkimiyet-i Millîye, hükümet teşkilatı, belediye teşkilatı, mahkemeler, güvenlik görevlileri ve yetkililerin (polis, jandarma, köy bekçisi), muhtar, imam, muallimin önemi ve görevleridir¹⁷⁰.

1922 müfredat programında ise, bu konuların bir kısmı “**Malûmât-ı Medeniye**” dersi adıyla “3.sınıfta” ve haftada “1 ders” olarak verilmektedir. 1913–1914 müfredat programında içeriğı verilen bu ders, aynı konuları takip etmekle birlikte, 1922 müfredatında yer alan Malûmât-ı Medeniye dersine sadece “6. sınıfta” farklı bir konu eklenmiştir. O da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tanımlarıdır¹⁷¹.

—**Lisan-ı Osmanî**; 1913 tarihli müfredat programında, öncelikle harflerin tanıtılmasıyla başlayan bu ders için “1. senenin 6. ayında”, harflerin birleşimini ve okunmasını çocuk öğrenmeli ve kıraat dersine başlanmalıdır denilirken, 1914 müfredatında kıraat dersine “4. ayın” sonunda başlanmalıdır ifadesi yer almaktadır. Ayrıca bu sınıfta kıraat dersi ile imlâ, yazı ve ezber derslerinin

¹⁶⁹ 1913 Müfredatı, s. 5–9.

¹⁷⁰ 1914 Müfredatı, s. 4–11.

öğretim şekli planlarda gösterilecektir, uyarısı yapılmaktadır. Kıraat dersi tam anlamıyla “2. sınıf”ta başlamaktadır. İçerik olarak Musâhabat-ı Ahlâkiye dersinde belirtilen konularda, tarih ve coğrafya dersleri de dikkate alınarak düzenlenen bir okuma kitabı takip edilmelidir. İmlâ, Sarf (dilbilgisi), ezber, tahrir (yazı) dersleri de kıraat dersleriyle birlikte verilmelidir. Tahrir dersi devre-i mutavassıtada başlamaktadır. Çocukların meramlarını ifadeye nasıl alıştıırılacağı ders planında gösterilmelidir¹⁷².

1913 müfredatında sadece Sarf dersi varken, 1914 müfredatında, “Sarf ve Nahiv” dersi yer almaktadır. İlk dört sınıfta 1913 müfredatında altı yıl içerisinde verilen Sarf dersi konuları verilmekle birlikte, son iki yılda Nahiv (gramer) dersi verilmeye başlanmıştır. Dilbilgisi dersi olarak Osmanlı Türkçesi'nin nasıl bir dil olduğu, terkipler, Farsça ve Arapça kelimeler hakkında bilgi verilmektedir. 1913 müfredatında ise son iki yıl, ilk dört yılın tekrarı mahiyetindedir¹⁷³.

1922 müfredatında dersin ismi ve kısmen de içeriği değişmiştir. “**Türkçe Dersleri**” “1. sınıfta” haftada “15 saat” olmak üzere ilk üç ay elifba öğretilcektir. Sonra öğrencinin kelime oluşturarak okumasını sağlamak için kıraat dersine geçilecek, devamında çocuk okuduğu her kelimeyi mümkün olduğunca yazmaya alıştıırılacaktır. Duvar levhaları varsa onların üzerinde düzgün konuşma temrinleri (alıştıırmaları) yapılmalıdır. “2. sınıfta” haftada “10 saate” indirilen Türkçe dersinde kıraate devam edilir. Kelimeleri doğru okumak esastır. Çocukların hiç görmedikleri kelimeler varsa onlar açıklanır, çeşitli okuma parçaları çocuklara okutulur ve yavaş yavaş imlâya geçilir. “3. sınıfta” haftada “7 saat” olarak verilen Türkçe dersi Kıraat, imlâ, ezber, sarf ve inşaa kısımlarından oluşmaktadır. “4. sınıftan” sonra haftada “6 saate” indirilen Türkçe dersleri önceki sınıfların aynısı olmakla birlikte sadece farklı olarak Sarf ve Nahiv dersi de eklenmiştir. Burada dillerin çeşitleri, Türkçenin Arapça ve Farsça ile ilişkisi, dillerin oluşumu, Türkçenin telaffuzu, terkipler, tahlil ve türleri, tenkit konuları yer almaktadır¹⁷⁴.

---

¹⁷¹ 1922 Müfredatı, s. 62–65.

¹⁷² 1913 Müfredatı, s. 9–16; 1914 Müfredatı, s.11–26.

¹⁷³ 1913 Müfredatı, s. 9–16; 1914 Müfredatı, s.11–26.

¹⁷⁴ 1338 Müfredatı, s. 27–33.

Eğitimci yazar Mükerrerrem Kamil Su, İkinci Meşrutiyet döneminde başladığı ilkokul anısını aktarırken öğretmeni Lütfiye Hanım'dan şu cümlelerle söz etmektedir:

“Ben İlkokula İstanbul'da Sultanahmet'te «Taş Mektep»te başladım. O okuldan yalnız Lütfiye öğretmeni hatırlıyorum. Türkçe dersini sevdiren, dilimizin müziğini hissettiren, zenginliğini bir masal, bir hikâye havası içinde sergileyen sevimli bir öğretmendi. ... Noktalamayı daha ikinci sınıfta iken öğrenmiştik. İşaretleri öğrenirken bu bir ders miydi, yoksa oyun eğlence miydi anlayamadan hepsini de yerli yerinde kullanmayı öğrenivermiştik. İşaretler gözlerimizde canlı birer varlık halini almışlardı. Sabırlı, hoşgörülü, otoritesi sevgiye dayanan, kalbi sevgi dolu bir öğretmendi. Altı yıllık bir ilkokul yaşamından kalan tek sevgili öğretmen...”¹⁷⁵.

—**Tarih;** 1913 müfredatında, “1–2. sınıflarda”, tarih dersi ayrı bir ders olmayıp, kıraat dersleri içinde verilmektedir. Kıraat kitaplarında İslam, Türk, Osmanlı tarihlerinin büyük simaları hakkında menkıbeler, hikâyeler verilecektir. Bundan başka, eğitici ve ilmi geziler düzenlenerek, okulun yakın civarında bulunan tarihi eser binalar tanıtılacak ve olaylar, tarihe mâl olmuş isimler hakkında bilgi verilecektir. Devre-i mutavassıta “1–2. sınıflarda” “Muhtasar Osmanlı Tarihi” dersi yer almakla birlikte, konular Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki eski Türklerin tarihi, Ertuğrul Gazi, Selçuk padişahlarıyla münasebeti, Sultan Osman, İstiklâl-i Osmanîden I. Ahmet'in Zitvatorok Anlaşması, II. Osman'dan 10 Temmuz, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na kadar olan dönemle sınırlandırılmıştır¹⁷⁶.

Muallim derslerde fırsat buldukça, eski Osmanlı'nın âdetleri, yaşam tarzı, yeniçerilerin durumları, donanma vs. konularda öğrencilere bilgi vererek çeşitli hikâyeler anlatacaktır. Ayrıca eğitim amaçlı düzenlediği gezilerde tarihi bilgiler verecektir. Yine silah, kıyafet, alet, edevat gibi vs. araçlarla Osmanlı medeniyeti ve kültürü hakkında bilgi verecektir. Çocuklara bu aletlerin asılları, mümkün değilse resimleri gösterilecek, gazete ve dergilerde buna dair gördükleri resim ve yazılar öğrencilere kestirmek suretiyle defterlerine yapıştırılarak saklamaları sağlanacaktır¹⁷⁷.

---

¹⁷⁵ Zeki Sarıhan, **Unutulmayan Öğretmenler**, Ankara 2002, s.160–161.

¹⁷⁶ **1329 Müfredatı**, s. 16–20.

¹⁷⁷ **1329 Müfredatı**, s. 20.

Devre-i âliye kısmı “1–2. sınıflarda” “Muhtasar Tarih-i Medeniyet ve Kurûn-ı Cedîde (Yeniçağ)” dersi olarak haftada 1 saat verilecektir. Bu derste işlenecek konular arasında, Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, İranlılar, Hintliler, Beni İsrail, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar, Kavimler Göçü (Muhacerât-ı Akvâm), İslam Medeniyeti, İslam Medeniyetinin etkileri Kurûn-ı Cedide, Keşifler, Osmanlı Medeniyeti, Osmanlı’da gelişen sanatlar, Osmanlı’da ıslahat girişimleri, Fransız İhtilali, Avrupa ve Amerika’nın son asırda ilim, fen ve sanayideki ilerlemesi hakkında genel fikirler gibi konular mevcuttur¹⁷⁸.

1914 müfredatında ise Tarih dersleri “2. sınıftan” başlamaktadır. Bu ders önemli kişilerin hayatlarını öğrenmek şeklinde yürütülecektir. Bunun dışında diğer kısımlar, 1913 müfredatıyla aynıdır¹⁷⁹.

1922 tarihli müfredat programında tarih dersleri “2. sınıfta” başlamaktadır. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Selahaddin Eyyubi, Kılıçaslan, Oğuz Han, Ertuğrul Gazi, Şehzade Süleyman Paşa, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Hoca İl Bey, Koca Hızır, Barbaros, Tiryaki Hasan Paşa, Uluğ Bey, İbn-i Sina, Farabi ve Mimar Sinan gibi İslam ve Türk büyükleri hakkında bilgi verilecektir. “2. sınıfta” tarih biliminin tarifi, tarihin kısımları, tarih biliminin gereği, tarihte ilk insanlar, Türklere ve Türk kabilelerine ait bilgiler, İslamiyetin doğuşu, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu anlatılarak bu dönem içerisinde askerlik ve özellikle donanma alanında başarı sağlayan denizci ve komutanların hayatlarına yer verilecektir. “4. sınıfta” Osmanlı Tarihi, “5. sınıfta” Medeniyetler Tarihi, “6. sınıfta” ise Avrupa Tarihi dersleri verilerek tarih bilgisi tamamlanmaktadır. “6. sınıfta” özellikle Osmanlı tarihinin son dönemi işlenirken, bilhassa Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan Hükümetlerinin oluşum tarzları hakkında bilgi verilmelidir, uyarısı yapılmaktadır. Bir de tarih derslerinin geneli için şöyle denilmektedir:

“Tarih tedrisatının tarih haritaları üzerinde olması mecbûridir. Harita bulunmayan yerlerde muallim her derste bahsedeceği kısım hakkında harita çizmeğe ve tarihi olayı harita üzerinde anlatmaya mecbûrdur. Aynı zamanda tarihi olayların hükümdarlarının ve şahısların şahsi olayları gibi gösterilmesi yasaktır. Milletlerin ve

---

¹⁷⁸ 1913 Müfredatı, s. 20–22.

¹⁷⁹ 1914 Müfredatı, s. 26–35.

hükümetlerin sosyal yaşamları ve medeniyetlerinin esası üzerinde tedrisat yapılacaktır”¹⁸⁰.

—**Coğrafya**; 1913 müfredatında devre-i evveli ve devre-i mutavassıta kısımlarında coğrafya dersi yer almamaktadır. Müfredata göre, coğrafya ilk dört yılda, kıraat, eşya ve elişleri dersleriyle eğitim amaçlı gezilerde öğretilenektir. Bu sayede öğretmen, yakın çevrede dağ, ova, deniz vs. yerleri, güneşin doğuşu ve batışına dair genel bilgileri verecektir. Bunun yanında öğretmen, öğrenciye kroki ve plan hakkında bilgi verecek, çizim denemeleri yaptıracaktır. Yine harita çalışmaları da kısmen yapılabilecektir. Devre-i âliye kısmında başlayan coğrafya derslerinin içeriğinde bulunan konular, dünya ve dünyanın hareketi, mevsimler, coğrafi konumun insanlar üzerindeki etkileri, Osmanlı Coğrafyası, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Osmanlı Devleti’nin komşuları, “5 kıta” hakkında bilgi, Müslüman ve Türklerin yaşadığı yerler ile Avrupa Kıtasına dair biraz daha geniş bilgiler yer almaktadır¹⁸¹.

1914 müfredatında ise, “1–2. sınıflarda”, ayrıca bir coğrafya dersi olmamasına rağmen, Eşya ve Elishleri derslerinde coğrafi bilgilerin yer aldığını görmekteyiz. Etraftaki arazinin incelenmesi, elişleri derslerinde kullanılan toprak, kum, hamur ve kilden çalışmalar coğrafya bilgilerinin temelini oluşturmaktadır. Müfredatın devamında bu dersle ilgili öğretmenlere şu uyarıda bulunulur:

*“Muallim coğrafya amaçlı geziler düzenleyip, dersini gezi sırasında da vermeye devam edecektir. Sınıfın, sokağın, mektep bahçesinin krokileri ve planları yaptırılacaktır. Devre-i mutavassıta da pusula, bulunulan çevrenin coğrafi bilgileri, taşımacılık, dünya hakkında bilgiler verilecektir. Devre-i âliye kısmında ise, Küre-i arz, pusula, kutup yıldızı, iki mevki arasındaki saat farkları, Osmanlı coğrafyası, “5 kıta” bilgisi (Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya), dünyadaki Müslümanlar hakkında bilgi verilecektir”*¹⁸².

1922 müfredatında yer alan bilgiye göre coğrafya dersi “3. sınıf”ta başlamaktadır. “6. sınıf”ın sonuna kadar devam eden coğrafya dersi haftada “2 saat” olarak düzenlenmiştir. Öncelikle öğrencilere çevrelerinde bulunan

---

¹⁸⁰ **1922 Müfredatı**, s. 40–45; Cumhuriyet döneminde tarih derslerinde kullanılan bir resim örneği için Bkz. Ek.10.

¹⁸¹ **1913 Müfredatı**, s. 22–26.

¹⁸² **1914 Müfredatı**, s. 35–39.

yeryüzü şekillerinin gözlem yapılarak öğretilen coğrafya dersinin konuları, gece-gündüz oluşumu, yön tarifi, yeryüzü şekillerinin oluşumu, yağış çeşitleri, taşımacılık, Türkiye'nin fizikî, siyasî ve idarî coğrafyası, Türkiye'nin komşuları, kaybettiğimiz ırk ve din kardeşlerinin miktarı ve memleketlerinin durumu, dünyanın "5" büyük kıtasının haritası, "5 kıta"nın ayrı ayrı her yönleriyle incelenmesi, coğrafyanın tarifi, kısımları ve gelişimi sayılabilir. Son sınıfta ise tamamen vatan coğrafyası işlenmektedir. Türkiye'nin bulunduğu yer açısından önemi, Balkan muharebesinden sonra kaybettiğimiz memleketler, Rumeli, Irak, Arabistan, Hicaz kıtaları hakkında genel bilgi, beşeri coğrafya, Paşa ili, Anadolu sahalarının fiziki, siyasi, idari ve ticari durumları hakkında bilgi verilecektir. Coğrafya dersinin içeriklerinin yazılı olduğu bu kısımda, öğretmenlere, "*derslerin mutlaka harita üzerinde gösterilerek yapılması, harita üzerinde kara ve denizden seyahatler yaptırılması ve son sınıf öğrencilerine ülke haritasını çizebilme yeteneğinin kazandırılmasına dair*" tavsiyeler bulunmaktadır.¹⁸³

1909 yılına ait bir coğrafya dersinin anlatıldığı okul anısında şu cümlelerle karşılaşmaktayız:

*"Almanlarla Fransızlar arasındaki savaş sırasında Almanlar, Fransızların Alsas-Loren şehrini aldılar. Fransızlar bir yurt parçasının düşman eline geçmesinden ulusça çok üzgün idiler. Öyle ki; bir Fransız öğrencisine biyoloji dersi sırasında «Kalbin nerededir?» diye sormuş. Çocuk bir eliyle sol göğsünü, öteki eliyle haritadaki Alsas-Loren'i göstermiş.»*¹⁸⁴

—**Hesap ve Hendese;** 1913 müfredatında "1. sınıf"ta başlayan derste öğrencilere "1–20" arasındaki sayıların sayılması öğretilir. Bunun için öğretim metodu olarak çocukların eline saymalarına yarayacak şekilde fındık, ceviz, tespih tanesi gibi yuvarlak veya kibrit gibi ince uzun çubuklar verilmelidir. Çocuklar saymayı öğrenince yazmaları öğretilir. Öğrendikleri bu sayılarla toplama, çıkarma işlemleri yaptırılır. Yine bu sınıfta çocuğa kesirler öğretilmelidir. Yarım, üçte bir, dörtte bir kavramları elma, kâğıt, mukavva gibi materyaller bölünmek kaydıyla gösterilmelidir. Diğer sınıflarda çocuklar "1–50"ye, "1–100"e, "1–500"e kadar sayıları öğrenerek, bunlar arasında dört

---

¹⁸³ **1922 Müfredatı**, s. 52–56; Coğrafya derslerinde kullanılan bir harita ve kartpostal örneği için Bkz. Ek.10.

işlemi öğrenirler. Aynı zamanda para, ölçü birimleri, problem çözme, kesirler¹⁸⁵, asal sayılar vs. matematiğe dair konuları öğrenirler. Bu müfredata göre, Hendese yani Geometri dersi, devre-i mutavassıtanın “1. sınıfında” başlamaktadır. Ancak başlangıç düzeyinde verilen bu derste, öğrencilere çeşitli geometrik şekillerin gösterilmesi ile yetinilecek, uygulaması ise Elişleri dersine bırakılacaktır. Bundan sonraki sınıflarda ise cetvel, gönnye gibi aletlerin kullanılması, örneğin bir ağacın yüksekliğinin ve gövdesinin (çapının) ölçülmesi çalışmaları yapılacaktır¹⁸⁶.

1914 müfredatında ise Hesap ve Hendese olarak ayrı isimlerde yer alan derslerin içerikleri aynı olup sadece programa devre-i âliye kısmının “2. sınıfında” faiz, usûl-i defteri, bilânço gibi ticarî matematiği ilgilendiren konular eklenmiştir¹⁸⁷.

1922 müfredatında da ayrı isimlerde gördüğümüz bu derslerin içeriği zenginleştirilmek koşuluyla değişmiştir. Hesap dersi “1. sınıfta” başlamaktadır. Öğrenci önce “1–10” arasındaki sayıları ve sonrasında “100”e kadar saymayı, yazmayı ve toplama, çıkarma yapmayı öğrenir. “2. sınıfta” öğrenciye “1.000”e kadar saymayı, yazmayı ve dört işlem yapmayı öğreterek, kesirler hakkında bilgi verilir. “3. sınıfta” çarpım tablosunu, problem çözmeyi, ondalık sayılarla işlem yapmayı ve ölçüleri öğrenen öğrenci, “4. sınıfta” cebir, açılar, ölçüler, oranlar, faiz, ıskonto konularında bilgiler kazanır. “5. sınıfta” genel olarak öğrendiği bilgileri tekrar mahiyetinde geçen ders, “6. sınıfta” sayma ve yazma, asal sayılar ve çeşitli hesap konularında alıştırmalar yapmak suretiyle tamamlanır¹⁸⁸.

Hendese dersi ise “4. sınıfta” başlamaktadır. Çizgi, açı, yükseklik, genişlik, yatay, dik, eşitlik kavramları, üçgen, kare, dikdörtgen, daire vs. geometrik şekiller, hacim bilgileri verilecektir. Hendese dersi “5. sınıfta” yer aldıktan sonra “6. sınıfta” yerini “**Resim Hattı**” dersine bırakmaktadır. Bu derste öğrenciye, Resim Hattının tarifi, Resim ile Resim hendesesi arasındaki farklar, nokta, çizgi, yüzey, hacim hakkında bilgi, kroki ve grafik tanımları ve

---

¹⁸⁴ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.3.

¹⁸⁵ Kesrin şekille anlatıldığı bir ders materyali için Bkz. Ek.10.

¹⁸⁶ **1913 Müfredatı**, s. 26–33.

¹⁸⁷ **1914 Müfredatı**, s. 40–48.

kroki çizimi için gerekli aletlerin (T cetveli, gönye, pergel) kullanımı, kroki ve grafik çizimi öğretilmektedir. Bir sene zarfında öğrenciye en az “20 adet” grafik çizdirilmelidir. Müfredatta ayrıca “5. sınıftaki” hendese derslerinin uygulamalı olması tavsiyesi yapılmaktadır¹⁸⁹.

Hesap dersine dair uygulanan bir öğretim yöntemi şöyle gerçekleşmektedir:

“ 6. sınıfta Riyaziye Öğretmenimiz Mecit Bey’den Cebirin nasıl bir işlem olduğunu bize açıklamasını rica ettik. Bir sorun verdi: Bir kuş havada uçarken karşıdan gelen bir yığın kuşa, merhaba 100 kuşlar demiş. Onlardan biri biz 100 değiliz, biz bizce, bizim yarımızca, bizim dörtte birimizce, bir de sen 100 kuş olursun demiş. Öyleyse yığında kaç kuş varmış? Yanıtı bulduk. (Şimdi kullanılan x, y yerine o zamanlar cebirde b, c simgeleri kullanılırdı. Öğretmenimiz bize bu sorunun bir bayağı kesir işlemi olduğunu söyledi ve bir cebir denklemini kurarak açıkladı... ”¹⁹⁰.

Bir başka anıya göre, Hendese dersi şu şekilde işlenmektedir:

“Bir gün Hendese dersinde, öğretmenimiz, okulumuzun bitişiğindeki cami minaresinin kaç metre yüksekliğinde olduğunu, kolayca yerde ölçebileceğimizi söyledi. Caminin geniş avlusunda bizi çevresine topladı. Elindeki gönyenin dik açısını oluşturan iki kenarından birini yatay, ötekini minareye paralel olarak tutup gözü hizasına kaldırdı. Veter (hipotenüs) doğrultusunda minareye baktı. Veterin öteki ucu minarenin tepesini gösterinceye değin geri çekilmek gerektiğini söyledikten sonra dedi ki, «Minarenin dibinden bulunduğunuz yere kadar ölçer, boyumuzun uzunluğunu da buna eklersek minarenin yüksekliğini bulmuş oluruz.» Bunun da hendesece açıklamasını yaptı. ”¹⁹¹.

—Eşya Dersleri ve Ziraat; ilköğretim tahsilinin her senesinde yer alan bu ders teori, uygulamalı ve örneklemeli olmak üzere üç aşamada yürütülmektedir. 1913 müfredatında teori kısmında vücudumuz, beş duyu organımız, elbise ve eşyalar, bitkiler ve hayvanlar¹⁹², madenler, sanayi, doğal olaylar, meskenler, aydınlatma araçları, elektrik, yakacak, avcılık, dericilik, dokumacılık, taşımacılık, doğa bilimi, doğa biliminin kaynağı (Arşimet Kanunu) gibi hayat bilgisi ya da çevre bilgisi diyebileceğimiz genel konular

¹⁸⁸ 1922 Müfredatı, s. 66–70.

¹⁸⁹ 1922 Müfredatı, s. 76–80.

¹⁹⁰ M. Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü**, I, Ankara 1986, s.41.

¹⁹¹ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.2-3.

¹⁹² Eşya dersinde kullanılan bir ders materyali için Bkz. Ek.10.

öğretilmektedir. Uygulama kısmı “**Ziraat**” dersi arasında yer alarak, bu derste öğrencilere bahçecilik, hayvancılık gibi konularda (bitki yetiştirmek, hayvan beslemek, konserve, turşu yapmak) çalışmalar yaptırılır. Ayrıca, yakın çevreye geziler düzenlemek koşuluyla öğrencilere fenni gözlemin nasıl yapıldığı öğretilmelidir. Bu gezilerde her öğrencinin yanında bir defteri olması ve her gördüğünü bu deftere kaydetmeyi bir alışkanlık hâline getirmesi sağlanmalıdır. Üçüncü olarak da “**Müze ve Nümûne Mecmuaları**” oluşturmak esastır. Öğrenci ismini öğrendiği her şeyden bir örnek alacaktır (bitki, taş, toprak, tarih konularında dergilerden kestiği örnekler). Öğretmenin öğrencinin aldığı örneği diğer arkadaşlarının da görmesi için öğrencinin ismini yazarak sergilemesi ya da camlı dolapta saklaması gerekmektedir¹⁹³.

1914 müfredatında “**Eşya**” dersiyle “**Ziraat**” dersi ayrılmış, derslerin içerikleri ise bir önceki programla aynı kalmıştır. Nümûne mekteplerinde ise her iki ders birleştirilmek suretiyle müfredatta yerini almıştır¹⁹⁴.

1922 müfredatında ise bu ders “**Eşya**” dersi olarak yer alırken Ziraat dersi programdan çıkarılmıştır. Bu dersin yerini “**Tabiat**” dersi almıştır. Müfredatta önceki içeriklerle benzerlik taşımaya rağmen birtakım değişikliklerin olduğu görülmektedir. Buna göre, “**Eşya**” dersi “4. sınıfa” kadar okutulacaktır. Öncelikle sınıf, bina ve kısımları hakkında bilgi, binaların neden yapıldığı, binaların düzeni ve sağlığı; evden okula okuldan eve giderken yolda gördüğü yol, cadde, sokak, dükkân ve esnafın işlerini gözlemleme, taşıma araçları, hayvanlar, beş duyu organımız, meskenlerin inşaatları ve ev eşyaları, hayvanlardan yararlanma, sanayi kolları, demirci, değirmenci, marangoz vs. esnaf ve sanatkârlar, havaya ait malûmat (rüzgâr, kasırga, sıcak, soğuk, yağmur, dolu), bitkiler hakkında bilgi, çiftçilik, mektebin çevresinde öğrenilen bilgilerin uygulaması, odun, maden vs. doğal zenginlikler hakkında bilgi, elbiseler, yemekler, bağcılık ve sular hakkında genel bilgiler verilir. “**Tabiat**” dersi “5. sınıfta” yer almakla birlikte içeriğinde bulunan konular şunlardır: Hayvan ve bitkiler arasındaki farklar, dünya ve yeryüzü hakkında bilgi, toprak oluşumu ve çeşitleri, meralar, Pascal Kanunu, bitki ve hayvanların sınıflandırılması, nem, elektrik ve mıknatis, çeşitli ürünlerin yapımı (tereyağı,

---

¹⁹³ 1913 Müfredatı, s. 33–50.

¹⁹⁴ 1914 Müfredatı, s. 49–68.

zeytinyağı, sabun, vb). Bu derste öğrenilenlerin birçoğu uygulamalı olarak işlenecektir¹⁹⁵.

1909 yılına ait bir anıda, Antep Rüştüyesi Müdürü ve aynı zamanda öğretmen İbrahim Hilmi [Konuralp] Bey'in vermiş olduğu bir Eşya dersi şöyle anlatılmaktadır:

*“Bir gün öğretmenimiz İbrahim Hilmi Bey, Eşya dersinde cebindeki anahtarı çıkararak bunu hemen bakırla kaplayacağını söylemişti. Merak dolu gözlerimiz önünde, bir kabin içindeki suya anahtarla birlikte göztaşı attı. Bir süre sonra sudan çıkardığı anahtarların bakırla kaplanmış olduğunu gördük. Arkasından bu olayın bilimsel açıklamasını yaptı.”*¹⁹⁶.

Başka bir anı da ise bu dersin uygulayıcısı olarak bir öğretmenin dersi tasvir edişi şöyledir:

“Mekteplerin nebatat dersleri allahlık idi. Bundan hiç kârım yok. Düzinelerle nebatat ismi belletmeye, tavsiflerini ezberletmeye badel mektebin o gündeki dört - beş ağacın ismini, resmini, yaprağını, çiçeğini olsun tanıtmak hocalarımın hatırına gelmemişti. İşte kitap esareti denilen şey... İşte mektebi tabiattan ayıran terbiye! Ağaç kesen, çiçek koparan ellerin en bî-aman düşmanlarından biriyim. Hele bir kız mektebinde bu hissini bir türlü aşılmadığını gördüğüm zaman teessüfüm daha ziyade artıyor.

*Hatta on beş gün evvel kız çocuklarına çeşit çeşit yaprakların eşkâl ve rengârenk demet demet göstererek bedî ve ilmî bir ders vermeğe çalıştım.”*¹⁹⁷.

—**Resim;** Bu ders ödevler verilmek suretiyle işlenmektedir. Hayali resim, tabiat resmi, ezber resim, öğretici resim, okul dışında resim çizimi gibi genel konular yer almaktadır. Devre-i âliyenin “2. sınıfında” ise daha detay çizimler olarak, kol, el, göz, yaprak çizimi çalışmaları yapılacaktır. Ayrıca bu sınıfta Yunan, Gotik, Rönesans gibi sanatsal bilgilere de yer verilecektir. 1914 müfredatında da aynı şekilde işlenen bu dersin 1922 müfredatında içeriği yer almamaktadır. Ancak resim dersi “1–6. sınıflarda” bir saat verilmek üzere ders tablosunda yerini almaktadır¹⁹⁸.

¹⁹⁵ 1922 Müfredatı, s. 102–113.

¹⁹⁶ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.2.

¹⁹⁷ Muallim Cevdet, “Çocukluk ve Hocalık Hatıraları IV”, **Yeni Nesil**, Sayı:7, 9 Haziran 1337 (1921).

¹⁹⁸ 1913 Müfredatı, s. 50–53; 1914 Müfredatı, s. 69–71.

—**Elişleri;** Dersin içeriği, 1913 ve 1914 müfredatlarında belirtilmektedir¹⁹⁹. 1922 müfredatında ise sadece dersin adı yer almaktadır. Devre-i evvelinin “1.ve 2.” sınıfta daha çok öğrenciye ödev verilmek üzere işlenmektedir. “7 ve 8 yaşındaki” çocukların el becerilerini geliştirmeye yönelik bu ders, “kâğıt yırtmak, kâğıt örmek, kâğıt bükme, kâğıt kesme, kâğıttan kayık, tuzluk yapma, toprak, kum ve çamur işleri, kaba kâğıttan çeşitli eşyalar yapma” türünde çalışmalardır.

Devre-i mutavassitada, “9–10 yaşındaki” çocukların el becerilerine göre “şerit keserek harfler oluşturmak (Osmanlı Türkçesi harfleri), kaba kâğıttan çiçek, hayvan, eşya örnekleri oluşturmak, ipten örme, bağ yapma, topraktan kabartma harita yapma, kuru ağaç dallarından birşeyler yapma” gibi çalışmalardan oluşur.

Devre-i âliye kısmı ise “11–12 yaş” çocuklara ait olmak üzere, “mukavvadan tabak, çanak, raf yapımı, kitap ciltleme, tel işleme, tahta işleri, tenekeden eşyalar imal etme, alçı işleri, çamurdan hayvan, bitki örnekleri, insana dair çalışmalardan özellikle baş, el, ayak, kulak gibi kısımlar çalışma, ayrıca Yunan, Gotik, Rönesans, Arap, Osmanlı sanatına dair çalışmalarda bulunma, cam boru üzerinde yapılacak çalışmalar, çamur, mukavva, tel, teneke ve tahtadan tedrisata gerekli olacak (öğretim materyali) araç gereçler yapma, demirden ev ve okul malzemesi yapmak²⁰⁰” gibi faaliyetler belirtilmektedir.

—**Beden terbiyesi;** çeşitli oyunlar ve etkinlikler şeklinde programlarda yer almaktadır²⁰¹. 1914 müfredatında her sene iki saat verilen dersin 1922 müfredatında sadece “5 ve 6. sınıflarda” birer saate düşürülmüş olması oldukça ilginçtir. 1913 ve 1914 müfredatlarında bir senelik yani “30 saatlik” uygulanacak oyunların listesi ve nasıl oynanacağına dair bilgiler bulunmaktadır. Eğer sınavlara kadar beden dersi devam ettirilecekse o zaman dersin öğretmeni tarafından ayrıca bir program hazırlanabilecektir²⁰².

—**Nişan, Tüfek ile atış talimi;** devre-i mutavassitanın “2. senesinde” başlayacak bu derste, silahın nasıl tutulduğu, nişanın nasıl alındığı, ateşin

---

¹⁹⁹ **1913 Müfredatı**, s. 53–59; **1914 Müfredatı**, s. 71–77.

²⁰⁰ Elişleri dersinde uygulama yapan öğrenci görüntüleri için Bkz. Ek.12.

²⁰¹ Beden dersinde uygulanan Jimnastik hareketi örnekleri için Bkz. Ek.10.

etkisinden çocuğun korkmamaya alıştırılması dersin hedefleri arasındadır. Bu sınıfta atış talimi yapılacak, talim için maarifin uygun gördüğü tüfekten başkası kullanılmayacaktır. Hedefler için de bir metrelik, kare biçiminde mukavva bir hedef tahtası olacaktır. 1914 müfredatında da yer alan bu ders 1922 müfredatında kaldırılmıştır²⁰³.

—**Usûl-i Defteri**; dersi 1922 müfredatında “6. sınıfta” haftada iki saat olarak verilen ve müfredata yeni eklenen bir derstir. Dersin konusu tamamen ticaret bilgilerine aittir. Ticarî bilgilere başlangıç düzeyinde sayabileceğimiz konulardan bir kısmı; ticaretin tarifi, fatura, ticari senetler, poliçe, hesap ile muhasebe arasındaki farklar, defterler ve çeşitleridir. Bu ders olabildiğince ödevler verilmek suretiyle uygulamalı yürütülecektir²⁰⁴.

2-İptidaiye Mekteplerinde Okutulan Ders Kitapları

Öğretim materyallerinden en önemlisi sayılan ders kitapları, İkinci Meşrutiyet döneminde önemli bir yer tutmuştur. Çünkü toplumun yaşadığı rejim değişimi elbette ki ders kitaplarını da etkilemiştir.

1913 ve ardından 1915 yıllarındaki ilköğretimi şekillendiren yasa ve talimatnamelere bağlı olarak ders kitaplarında da bir değişim görmekteyiz. Kitaplardaki bu değişim topluma siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda düşünceler kazandırmak şeklinde olduğu gibi, özellikle pedagojik anlamda öğretimi kolaylaştırmaya yönelik amaçlar olarak da dikkatleri çekmektedir.

İlkokul kitaplarında tabiidir ki, öncelikle okuma-yazma yani elifba kitaplarında değişim görülmektedir. Bu kitaplar meşrutiyet öncesinde daha çok “Elifba” olarak isimlendirilirken bu yıllarda özellikle 1913’ten sonra “Osmanlı Elifbası, Türkçe Sarf ve Nahiv” gibi Osmanlı ya da Türkçe adlarla, ifade edilmektedirler. Yine bu dönem içerisinde özellikle “Resimli Osmanlı Elifbası” isimleriyle kitapların yaygınlaşması, öğretimi kolaylaştırmak ve çocuk için kitabı cazip hâle getirmek amacıyla kitaplarda resim materyalinin kullanıldığını

---

²⁰² 1913 Müfredatı, s. 59–90; 1914 Müfredatı, s. 77–108.

²⁰³ 1913 Müfredatı, s. 90–95; 1914 Müfredatı, s. 108–110.

²⁰⁴ 1922 Müfredatı, s. 98–101.

ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde, hesap, hendese, elişleri, ticaret, ziraat derslerine ait kitaplarda da konular, resimlere yer verilmek üzere ayrıntılı olarak işlenmektedir.

Kitaplardaki resimlerle ilgili olarak, İkinci Meşrutiyet döneminde birtakım eleştiriler yapılmıştır. Edirne Mebûsu Rıza Tefvik Bey, Meclis-i Mebûsanın 1911 tarihli bir toplantısında şunları söylemektedir:

“Anadolu’nun her tarafında o kadar batıl itikat var ki, benim nazarımda bunların nereden geldiği meydandadır... Tahsil-i iptidaiyede misal, elifba kitaplarıdır. Taşraya elifba kitapları göndermişler, içinde kedi, köpek gibi hayvanat resimleri varmış, bundan dolayı istememişler. Canım aslını görüyorsun ya, resmini görürsen ne çıkar?”²⁰⁵.

Rıza Tefvik Bey’in Anadolu’da taassubun varlığına dair yaptığı bu konuşmasına, Muş Mebûsu İlyas Sami Efendi, Anadolu’da böyle bir taassubun olmadığı cevabını vermiş, cebinden çıkarıp meclise sunduğu bir mektuptaki, Muş’un bir yöresinde yaşayan ahalinin, *“Ümmühan-ı maarifi teşkil eden bir inâs mektebi”* açılmasını talep ettiğine dikkati çekmiştir²⁰⁶.

Yine eğitimin sorunlarıyla ilgilenen, Tüccarzade İbrahim Hilmi de benzer bir şikâyeti şu cümlelerle dile getirmiştir:

“İlk defa alfabe ve okuma kitaplarına resim koyduğumdan dolayı kabaran, müftülükten fetva almak istemeye varan, Maarif Nezareti’nde olmadık şikâyet ve müracaatta bulunan yine bu gibi cahil muallimlerdi. Bırak ki, Maarif Nezareti bunları dinleyerek resimli kitapları yasaklamağa kalkıştığı hâlde ben hiç dinlemedim ya!..

Maarif Nezareti’nin muallimlere önem vermeyişi nasıl bir kabahat ise okulların cahil, mutaassıp ellerde kurban olup gidişi de o kadar büyük bir cinayettir”²⁰⁷.

1913–1914 yılları arasında Rumeli’de müfettişlik görevinde bulunan Kâzım Nami [Duru] Bey, Gümölcine’de karşılaştığı bir olayı şöyle anlatmaktadır:

“Bir okulu gezerken, alfabe okuyan bir sınıfa uğradım. Ön sıradaki çocuklardan birinin önünde bir alfabe kitabı vardı ki bütün resimlerinin gözleri çıkarılmıştı. Bu çocuğun Gümölcine Müftüsünün oğlu olduğunu, resimlerin gözlerini evde

---

²⁰⁵ M.M.Z.C., İ.104, 9 Mayıs 1327 (1911), s.54.

²⁰⁶ A.g.c., s.55.

²⁰⁷ Tüccarzade İbrahim Hilmi, a.g.e, s. 44.

*çıkardıklarını söylediler! Burada da din taassubunun kuvvetli olduğunu gördüm. Öğretmenleri, bu türlü geri geleneklerle çarpışacak kudrette bulmadım*²⁰⁸.

Programların yeniden şekillenmesiyle birlikte müfredata uygun şekilde yazılan kitapların sayısı oldukça fazladır. Ancak kitapların yazarlarının eğitimcilerden çok devlet görevlileri veya Şura-yı Devlet üyeleri olduğu, iptidaiye mektebi muallimlerinin meslekî formasyonlarıyla bir ders kitabı yazmadıkları görülmektedir²⁰⁹.

Ahlâk ve Malûmât-ı Medeniye ders kitaplarında ise genellikle siyasi rejimin etkileri görülmektedir. II. Abdülhamit döneminin “*itaatkâr vatandaş yetiştirme*” gayretleri yerini yavaş yavaş “*iyi vatandaş yetiştirme*”ye bırakmaktadır. Cumhuriyet’in ilânı ile birlikte ise tam anlamıyla “*iyi vatandaş yetiştirme*” olgusu gerçekleşmektedir.

1908–1918 yılları arasında eğitim sisteminden saltanatın ve dinin etkisinin belki de ilk kırılışı olarak düşünmek yanlış olmasa gerektir. Çünkü bu dönemde, basılan “35” ders kitabında, sadece 1911’de basılan “Kıraat” ve 1914’de basılan “İslam Tarihi” adlı kitaplar “Besmele” ile başlamaktadır. Bunun dışındaki kitaplarda [33] “Besmele” ile başlanmadığı gibi padişahı öven kısımlara da yer verilmemektedir²¹⁰.

Oysaki bundan önceki dönemde toplam “34” kitaptan sadece “15”inde hem “Besmele” hem de padişahı öven cümleler bulunmamaktadır²¹¹.

1914 tarihli bir okuma kitabında, bir çocuk şöyle dua etmektedir: “*Allah’ım, padişahımızın ve devletimizin kılıcını keskin et!...*”²¹². Bu dönemin öncesinde öğrencilerin her tören sonrasında “*Padişahım çok yaşa*” şeklindeki duaları, okuma parçalarında padişahın yanında devlete de dua eden zihniyete yerini bırakmaktadır. Aynı kitapta, çocukların meşrutiyete ve vatana sahip çıkmaları, iyi vatandaş olmaları konusunda şu hikâye yer almaktadır:

“... Sekiz ay bile geçmeden hürriyeti millete vermeyerek geri almak için Sultan Hamit 31 Mart’ta askerleri aldattı. Bazı softa kılıklı cahilleri ötede beride hürriyetin

²⁰⁸ Kâzım Nami Duru, a.g.e., s. 47.

²⁰⁹ Tevfik Nurettin, “İbtidaiye Mektep Kitapları”, *Türk Yurdu*, c. I, no:22, Eylül 1912, s.363.

²¹⁰ Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876–1918)*, İstanbul 1994, s.71–72.

²¹¹ A.g.e., s. 26.

²¹² A. Mithat Ömer, *Osmanlı Kıraati*, İstanbul 1330, s.17.

fenalığına ait sözler söyleyerek, para vererek bazı akılsızları yollarından azdırdı; ayaklandırdı. İstanbul kızıl kan içinde kalıyordu. O sırada Rumeli'nin kahraman askerleri İstanbul üzerine yürüdüler. Beraberlerinde birçok vatanperverler de vardı. Askerlerin İstanbul üzerine yürüdüğünü işiten Hamdi henüz 12 yaşında iken askerlere yetişti. « Ben sizinle beraber geleceğim » dedi. Bu küçük çocuğu götürmemek istediler. Fakat Hamdi cebinden tabanca çıkararak «Beni de götürünüz, ben de birkaç vatan haininin kanını içeyim. Çocuk olmakla ne çıkar? Ben kendim arzum ile geliyorum... Eğer beni götürmezseniz, şimdi kendimi vurur öldürürüm. Vatanım tehlikede, ya hürriyet ya ölüm» diye ısrar etti.

... Taşkılla'da muharebe başladığı zaman Hamdi ateş kesildi. Birçok yararlılığı görüldü. Birkaç haini birer kurşunda cehenneme kadar gönderdi. 14 Nisan'da Padişahımız Sultan Reşat tahta çıktığı zaman Hamdi de göğsünü kaldırarak «Hürriyeti aldık; artık hepimiz hürüz» diye gezinir sevinirdi. Yaşasın vatanını severek çalışan, vatani için ölümü bile gözüne alan çocuklar!... »²¹³ .

Şu ifade ile Hanedanın devamlılığı savunulmakta ve Cumhuriyet karşıtı bilinç verilmektedir;

Önce “-Cumhuriyet usulü bizde kabil-i tatbik midir?” sorusu sorulmakta, baba bu soruya şöyle cevap vermektedir:

“Değildir. Çünkü biz de muhtelif, müteaddit kavimlerden, unsurlardan mürekkep bir millet, bir hükümetiz. Böyle intihap ile hükümdar tayinine kalkarsak cumhur reisinin, her kavim, her unsur kendisinden olmasını ister... Nizalar zuhur eder... Hâlbuki hanedan-ı âl-i Osman bu devleti kurmuş, esasını vaz'etmiş, bunun büyümesi için birçok fedakârlıklar yapmış... Bu mübarek hanedan kadar millete hizmet etmiş hiçbir aile, hiçbir hanedan yoktur. Binaenaleyh... Devlet-i Osmanî'de cumhuriyet katiyen caiz değildir.”²¹⁴ .

Yine bu dönem Osmanlılık ve Türkçülük'ün ön plana çıktığı bir dönemdir. Okuma parçalarında ve Musâhabat -ı Ahlâkiye kitaplarında buna dair yazılar yer almaktadır.

Çocuğun ahlâki yapısını da geliştirmeyi hedefleyen okuma kitaplarında yer alan hikâyelerle, çocuk iyi huylar kazanmaktadır. Doğru, dürüst, çalışkan, büyüklerine saygılı, itaatkâr, koruyucu, ailesine bağlı, dinine bağlı, kötü

²¹³ A.g.e., s.83–84; Nuri Doğan, a.g.e., s.77.

²¹⁴ Ali Seyidi, **Musâhabat-ı Ahlâkiye**, İstanbul 1332, s.24; Nuri Doğan, a.g.e., s.81.

alışkanlıklardan uzak duran, vatanına ailesine ve topluma karşı hizmetlerini bilen ve bu hizmetleri uygulayan bir birey yetiştirmek amaçlanmaktadır.

Örneğin, toplumun yeni tanıştığı, jimnastik kavramı bir okuma parçasında din bilgisiyle verilmektedir.

“Efendim, sıhhatimizi muhafaza etmek için, akşamları erken yatıp, sabahları erken kalkmalı, kalkar kalkmaz elimizi, yüzümüzü güzelce yıkamalıyız; daha doğrusu abdest almalıyız. Ondan sonra bahçe ve odada beş dakika jimnastik yapmalı...”²¹⁵.

Yine dine bağlılık duygusu bir şiirle belirtilmektedir.

“Allah bize bir Peygamber

Bir de Kurân-ı Kerîm 'i göndermiş

Onun ile bize söyler

Doğru nasıl olur her iş

Saçma, hile, yalan asla,

Yoktur onda iyi bilin.

Her din doğru söyler ama

Müslümanlık en doğru din.”²¹⁶.

Diğer dinlere saygı ise, şu cümlelerle verilmektedir:

“Kilise olsun, havra olsun. Bunların dâhilinde Cenab-ı Hakk'a ibadet ve nida olunur. Hazret-i Ömer, Kudüs'ü zaptylediği gün, öğle namazının şehrin en büyük kilisesinde kılındığını tarihte okumadın mı?”²¹⁷.

Görüldüğü üzere, toplum bir anlamda, yeni yetişen nesille değişime uğratılmaktadır. Tüm gayretler *“millî ve meşrutî rejime bağlı nesiller yetiştirmek”²¹⁸* içindir. Kitaplarda yavaş yavaş milli eğitime doğru da bir yöneliş görülmekte, özellikle birinci sınıfa başlayan çocukların ilk tanıştığı elifba kitaplarının milli olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Yine bir makalede bu noktaya dikkat çekilmektedir:

“ Türk çocuğu, bir Ermeni, bir Rum çocuğu gibi milletini vatani tanıyarak büyümmez. Bunu ne kitaplarında, ne de hocasında bulur. Milleti hakkında edindiği malumat papağan gibi ezberlediği, «Osmanlıların ecdadı Kayı Han kabilesi reisi Süleyman Şah bin Kaya Alp'tir»cümlesinden ibaret kalır. ... Benim mektep kitaplarım

---

²¹⁵ Ali Seyidi, a.g.e., s.10.

²¹⁶ A. Mithat Ömer, a.g.e., s.11–12; Nuri Doğan, a.g.e., s.117.

²¹⁷ Ali Seyidi, a.g.e., s.39.

²¹⁸ Cüneyt Okay, **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul 2000, s.18.

bana annem gibi şefkat göstermedi, ninem kadar anlatamadı. Belki kuru, soğuk, çetin cümlelerle, mantıksız hikâye veya nasihatlerle dimağımı çok hırpaladı. Mektepten yorgun argın, eve döndüğüm zaman bu kitaplarımı bir tarafa fırlatır atar, ertesi sabaha kadar bir daha yüzlerine bakmazdım. Zannedirim benim gibi her Türk çocuğu mektep kitaplarından zevk almadan, sırf mecburi olduğu için mektebine taşımış durmuştur. ... El ele verip bir Türk elifbası, Türk kıraat kitapları, vücuda getirilmesine, Türk çocuk edebiyatı tesisine çalışsınlar. Mektepler, ideal yurtları olduğuna göre, bunu mekteplerde neşredek, telkin edecek vasıtalarda bir taraftan muallimler, diğer taraftan mektep kitaplarıdır. Milli elifbası bile olmayan bir milletin, şu milliyet asrındaki vaziyeti bir parça buhran-engiz olur. Bulgarları, Sırpı, Grekleri kurtaran ve yaşatan emellerden en birincisi milli elifbaları, milli kitapları olduğu nice muhakkaktır.”²¹⁹.

Millî duyguların gelişmesiyle ilgili Çocuk Dünyası isimli dergide yer verilen Maarif Nazırı'na yazılan bir mektup, bu her ne kadar milli duyguları yansıtmak amacıyla yazıldığı anlaşılıyorsa da, salt dinsel içerikli olduğu, modern anlamda bir mililiği yansıtmadığı görülmektedir;

*“Muhterem Maarif Nazırı Şükrü Bey babamıza arzuhalcık,
Bey babamız!*

Size samimi hürmetlerimizi takdim ettikten sonra, dökülecek dertlerimiz var onları söyleyeceğiz. Mektebimiz Cuma yerine Pazar'ları kapalı bulunuyor; Cumartesi akşamı çıkıyor, Pazar günü akşamüstü tekrar mektebe dönüyoruz. Fakat bizleri, kalplerimizde milliyet duygusu taşıyan biz çocuklarınızı bu hâl pek gücendiriyor.

Pazar'ları eve gittiğimiz zaman ne pederlerimiz ve kardeşlerimizin yüzünü görebiliyor ve ne de başka mekteplerde okuyan arkadaşlarla konuşabiliyoruz. Onlar Cuma akşamı evlerinde oldukları hâlde biz aynı geceyi mektepte geçiriyoruz. Pazar geceleri onlar mekteplerinde bulunuyorlar. İçimizde gündüzlük olanlarımız bile Cuma geceleri derslerimizi bırakıp arkadaşlarımızla görüşemiyoruz. Boş bulunup Cuma geceleri ziyaretimize gelenleri de hiç şüphesiz reddedemiyor ve ertesi gün hocalarımızın önünde büyük bir mahcûbiyete mahkûm oluyoruz, vicdanımızın karşısında eziliyoruz.

Bundan başka, Cuma, Türklerin ve Müslümanların resmî ve mukaddes bir günleri değil midir, babamız? Talebesinin yüzde doksanı ve bilhassa aşağı sınıflarda yüzde doksan dokuzu İslam ve Türk olan mektebimizde artık bu adet kaldırılarak millî

---

²¹⁹ Tevfik Nurettin, “Türk İbtidaiye Mektep Kitapları”, **Türk Yurdu**, c.II, no:10, Haziran 1912, s.678–683.

duygularımızın daha fazla çürümesine meydan verilmemesini istirham eder ve vicdani hislerimizi söyleyen marûzatımızı iyi niyetimize bağışlamanızı dileriz, Bey babamız... Galatasaray Mektebi Sultanisi: Kısım-ı iptidai Talebeleri”²²⁰.

1922 müfredatı ve ardından gelen toplumsal değişimler ile birlikte özellikle 1923 sonrasında yeni nesil yetiştirme gayretleri, cumhuriyet rejimini tanıtmaya ve cumhuriyete sahip çıkacak bireyler yetiştirmek amacına dönüşmektedir²²¹. 1923 yılında ilk ve ortaokullarda okutulan tarih derslerinin devletin yeni politikasına uygun olup olmadığına dair İstanbul Mebûsu Yusuf Akçura'nın bir soru önergesi dahi mevcuttur²²². 1924’de ise öğretimin birleştirilmesi ile birlikte eğitim ve eğitim kitapları millilik amacının yanında, laiklik ve çağdaşlık kavramlarını da esas almaya başlamıştır.

Türkiye Devleti'nin 1920–1924 arasında uyguladığı eğitim politikasını saptayabilmek için devletin kurucusu Atatürk'ün daha savaş yıllarında başlattığı eğitim toplantılarındaki konuşmalarını değerlendirmek gerekir.

Atatürk eğitimde millilik, laiklik ve çağdaşlık üzerinde durduğu gibi, düşüncelerinde köy eğitimi ve iş eğitimine de yer vermektedir. 1 Mart 1922 tarihinde T.B.M.M’ yi açış konuşmasında köy eğitimine şu cümlelerle değinmektedir;

“Demiştim ki; bu memleketin sahib-i asliyesi heyet-i içtimaiyemizin unsûr-u esasisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar nur-u maarıftan mahrûm bırakılmıştır. Binaenaleyh; bizim takip edeceğimiz maarıf siyasetinin temeli evvela mevcut cehli izale etmektir. Teferruatına girmekten içtinaben (kaçınarak) bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih etmek (açıklamak) için diyebilirim ki, alehlîlâk (genel olarak) umûm köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafi, tarihi, dinî ve ahlâkî malumat vermek ve amel-i erbaa (dört işlem)yi öğretmek maarıf programımızın ilk hedefidir.

... Bir taraftan izale-i cehle uğraşırken bir taraftan da memleket evladını hayat-ı içtimaiye ve iktisadiyede fiilen müessir ve müsmir kılabilmek için elzem olan iptidai malumatı amelî bir tarzda vermek usûl-ü maarıfimizin esasını teşkil etmelidir”²²³.

---

²²⁰“Muhterem Maarif Nazırı Şükrü Bey Babamıza”, **Çocuk Dünyası**, no:46, 23 Kanûn-ı sâni 1329, s.4; Cüneyd Okay, a.g.e., s.31.

²²¹ Bkz. Ek.13.

²²² **BCA**, f.30..10.0.0, y.6.32..21.

²²³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, s.245.

Büyük zaferden sonra, İstanbul'dan kalabalık bir öğretmen topluluğunun, zaferi kutlamak için Bursa'ya gelmeleri üzerine 27 Ekim 1922 günü, Şark tiyatrosunda düzenlenen toplantıda Atatürk şunları söylemektedir:

“...Binaenaleyh halâs (kurtuluş), heyet-i içtimaiyedeki marazı (hastalık) teşrih ve tedavi etmekle elde edilir. Marazın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa şifabahş olur. Yoksa bilakis maraz müzmin olur ve gayr-ı kabili tedavi bir hale gelir. Bir heyet-i içtimaiyenin marazı ne olabilir? Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri, içtimaî kuvvetler...

İlim ve fennin teşebbüsünün merkez-i faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep namını hep beraber hürmetle, tazimle zikrederim. Mektep, genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şeref-i istiklâlî öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr mütehassıs ve birer âlim olmaları gereklidir. Bunu temin eden mekteptir. Ancak bu tarzda her türlü teşebbüsün mantikî neticelere îsali (ulaşması) mümkündür.

... Muallim hanımlarımız, muallim beylerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, muharrirlerimiz aleddevam millete bu felaket günlerini ve onun hakiki sebeplerini açık ve kat'î olarak terennüm edecekler, takrir edecekler, bu kara günlerin dönmemesi için dünya yüzünde medeni ve asrî bir Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zaruriyetinde olduğumuzu ihtar edecekler.

... Bir taraftan umûmî olan cehli izaleye çalışmakla beraber, diğer taraftan hayat-ı içtimaiyede bizzat amelî, müessir ve müsmir uzuvlar yetiştirmek lâzımdır. Bu da ilk ve orta tedarisatın amelî bir tarzda olmasıyla mümkündür.”²²⁴ .

Atatürk asıl kurtuluşun toplumun hastalıklarının iyileştirilmesiyle sağlanacağını söylemektedir. Milleti millet yapan sosyal ve düşünce kuvvetlerini güçlendirmenin önemine değinmekle beraber önceliği ilim ve fenne vermektedir. Atatürk ilim ve fennin gelişeceği yerin okul olarak belirttikten sonra bu ilim ve fenni sağlayacak, aktaracakların ise aydınlar olduğunu, başarının ise özellikle ilk ve ortaokullarda uygulamalı eğitime geçilmesiyle sağlanacağını belirtmiş olması önemlidir.

---

²²⁴ “Bursa’da İstanbul Muallim ve Muallimelerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi”, **İkdam**, 30 Teşrin-i evvel 1922, no.9202; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, II, s.47-49.

Dönemin çok önemli bir öğretim ilkesi olan uygulamalı eğitimi ise Atatürk, 1 Mart 1923 tarihli T.B.M.M açış konuşmasında dile getirmektedir.

“Efendiler, terbiye ve tedriste tatbik edilecek usûl, malûmatı insan için fazla bir süs, bir vasıta-yı tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kâbil-i istimâl bir cihaz haline getirmektir. Maarif Vekâletiniz bu esasa ehemmiyet vermektedir.

Amelî ve şâmil bir maarif için hudud-ı vatanın önemli merkezlerinde asrî kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuarlar, Darûlmesailer, müzeler ve sanayi nefîse meşherleri tesisi lâzım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilat-ı mülkiyeye nispetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teşhizi icapetmektedir...

Efendiler, telif ve tercüme işleri, hâkimiyet-i milliyenin istinatgâhı ve milli harsın en mühim vasıta-ı intişarıdır. Şu iki maksada ait neşriyatı bu sene azamî bir gayretle tevsi için Darûlfünun medreselerini de bu işe teşrik edecek esasat hazırlanmıştır. Bir taraftan tabedilen ve yeniden telifi kararlaştırılan kitapları meccanî olarak her tarafa dağıtmak, öte yandan halkı okumaya alıştırmak için hükümetçe sarf-ı mesâî edilecektir.

«Devlet Kitabı» namı altında ücretsiz olarak neşredilecek amelî ve basit ifadeli eserlerle halkımıza hakayik-i hayatiyeyi öğretmek, çok faydeli bir usûl olarak şayan-ı tavsiyedir.”²²⁵

Bu sözleriyle Atatürk, bilgide ayrıntılardan çok işe yarar bilginin önemine yer verilmesini, kazanılan bilginin ise uygulamaya yönelik olarak modern kütüphane, labaratuvar, konservatuar, müze gibi yerler kullanılmak üzere uygulamalı eğitimin gerçekleşmesinin zorunluluğunu belirtmektedir. Ayrıca telif ve tercüme işlerine de gerekli önemin verilmesine dikkatleri çekmektedir.

1925 yılında okuma-yazma oranının düşüklüğünü, kitap teminindeki zorlukları vurgulayan bir saptama oldukça öğreticidir. 1925 yılı başlarına ait bu saptama, kuşkusuz bizim ele aldığımız dönemin de bir gerçeği olarak karşımıza çıkmakta, okur-yazar oranı konusunda Türkiye'nin geneline ilişkin bir fikir de vermektedir. Kastamonu Mebûsu Halit Bey'in Kastamonu vilayeti çevresine dair verdiği okur-yazar oranı şöyledir:

1319 (1903) doğumlu fertler içindeki oranı:

---

²²⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.316–317.

<i>Şehir</i>	<i>Asker sayısı</i>	<i>Okur-yazar sayısı</i>
<i>Kastamonu</i>	<i>732</i>	<i>105</i>
<i>Tosya</i>	<i>359</i>	<i>23</i>
<i>Tatay</i>	<i>599</i>	<i>23</i>
<i>Arac</i>	<i>675</i>	<i>42</i>
<i>Safranbolu</i>	<i>737</i>	<i>55</i>
<i>Cidde</i>	<i>664</i>	<i>13</i>
<i>İnebolu</i>	<i>838</i>	<i>75</i>

Bu verilen bilgiler ışığında Halit Bey bir değerlendirme yaparak önce ülkenin her yerinde yeterli derecede ilkokulların açılmasını ve ardından Darülfünunların kurulmasını önermektedir:

“Demek ki Kastamonu’da okur-yazar oranı %6’dır. Şimdi yine düşünün Maarif-i iptidaiyesi bu durumda olan bir memlekette senede dört beş milyon liralık sarfiyatla bir Darülfünun tesisine çalışmak hakikatle istihzadan başka bir şey midir? Bunun yanında sair bütün maarif teşkilatı için yedi milyon lira tahsis olunuyor...

Bizdeki maarif-i iptidaiye himmetinin öteden beri vasıl olduğu dereceyi şundan anlamalı ki şuracıkta yani başımızdaki Karadeniz’in Cidde kasabasından 664 neferden yalnız 13’ü okur-yazar çıkıyor. Veliler de şu anda fakr-ü zaruret içerisinde. Bu yüzden onlardan da bir şey beklenemez. Çünkü iptidaiye mekteplerindeki çocukların ebeveynleridir ki, mektep malzemesini tedarik edecekler. Hâlbuki bizde bu parayı verecek köylü nadirdir. Hele kitapların, defterlerin pahalılığı. Bu basılan kitapların kâğıtları, ciltleri de ne kadar yalandan; çocuğun elinde parçalanıyor. Paraları ise iki kattır. Biz ilk maarifin bu kadar eksik olduğu yerler varken Darülfünun açmaya çalışıyoruz. Bu yanlış bir politikadır.”²²⁶

²²⁶ “Okur-Yazar Nispeti”, **İctihat**, no: 174, 1 Şubat 1925, s.3494–3496.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A

İLKÖĞRETİMDE ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERİN

GENEL YAPISI

Okullar fiziki yapılarıyla, programlarıyla bir temele oturduktan sonra, onu asıl ayakta tutacak olan elemanlarıyla, özellikle eğitimi alan ve veren unsurlar olarak öğretmen ve öğrencileriyle devamını sürdürmektedir.

İyi bir okuldan söz etmek iyi yetişmiş bir öğretmenden söz etmek demektir. Bu sebeple iyi okul meydana getirme gayretleri, iyi öğretmen yetiştirme çalışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Öğretmenliğin meslek olarak ciddi anlamda ele alındığı İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmenlik mesleğine dair yapılan esaslı düzenlemeler, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu dönem içerisinde öğretmenler, eğitim-öğretim çalışmalarının yanında sosyal hakları için de faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yine bu dönemde, öğretmenlerin özlük haklarının düzenlendiği yasalar da oluşturulmuştur.

Öğrenciler ise bu anlamda, eğitimciler tarafından yönlendirilmek koşuluyla, birtakım etkinliklerde bulunarak hayatın içinde bizzat yaşayarak ve duyarak öğrenimlerini tamamlamışlardır. Özellikle kadın eğitimindeki ilerlemelerle, toplumda bilinçli ebeveynlerin yaratılması sonucu ailelerin de eğitime yaklaşımı olumlu yönde değişmiştir.

A.İlköğretimde Öğretmenler

1-İlkokullara Öğretmen Yetiştirilmesi

a) İlkokullara Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Uygulamaları

İptidaiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 15 Kasım 1868 tarihinde Darûlmuallimin-i Sıbyan kurulmuştur. Safvet Paşa'nın gayretleriyle açılan bu okul, önceleri İstanbul'da eğitim verirken 1874–75 yıllarında Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde de açılmak suretiyle taşraya da ulaşmıştı. 1880'lerden sonra ise Osmanlı Devleti toprakları üzerinde “14 adet” Darûlmuallimin-i Sıbyan açılmıştır¹. İkinci Meşrutiyet'e kadar sayıları otuzu geçen bu okullarda eğitim seviyesi idadîlerden daha aşağı bir seviyede kalmıştır². İkinci Meşrutiyet sonrasında İstanbul dışında, taşrada 21 ilde Darûlmuallimin bulunmaktadır. Çanakkale ve Bolu vilayetlerinin gelecekteki 5 yıl için yapacakları icraatlarını Maarif Nezareti'ne sundukları raporlarında 1917 yılında tamamlanacak Darûlmuallim-i İptidaiyelerin inşasına başladıkları anlaşılmaktadır³. Bu iller sırasıyla Tablo 3.1'de gösterilmektedir:

Tablo 3.1: 1913–1914 Ders yılında Osmanlı topraklarında Darûlmuallimin-i İptidaiye bulunan yerler.

•Adana	•İzmir
•Ankara	•Kastamonu
•Basra	•Konya
•Bağdat	•Mamûratülaziz
•Beyrut	•Musul
•Bitlis	•Sivas
•Diyarbakır	•Şam
•Edirne	•Trabzon
•Erzurum	•Van
•Halep	•Yemen
•Hüdavendigâr	

Maarif-i Umûmiye Nezareti'nin 1329–1330 ders senesi İhsaîyat Mecmuası, İstanbul, s. 37.

¹ Muallim Cevdet, “Darûlmuallimin Yetmişinci Sene-yi Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, Sayı:32, 7 Mart 1332 (1916), s.192–236.

² *Maarif Salnâmesi*, sene 1321; *Devlet Salnâmesi*, sene 1328; Mahmut Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yay. Haz. Mustafa Ergün ve diğerleri, M.E.B. Ankara 2002, s. 198.

³ *B.O.A., DH.UMVM*, no. 66/69; no. 85/46.

İkinci Meşrutiyet döneminde bu okullarda, eğitim alanında olumlu gelişmeler yaşanmıştı. İstanbul Darûlmuallimin-i Âliyesi'nden veya Ankara, Konya, Diyarbakır ve Üsküp vilayetlerinde açılan Darûlmuallimin-i Rüştîyelerden mezun olanların bu okullara öğretmen olarak atanmasıyla, taşra Darûlmuallimlerinin kalitesi yükselmiştir. Bu öğretmenler taşra okullarında modern pedagoji akımlarını uygulamışlardır.

Meşrutiyet öncesine kadar meslek derslerine fazla önem verilmemiş ancak, özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra meslekî eğitim bilgisi ağırlık kazanmıştır. Pedagoji, ruhiyat, öğretim metotları gibi derslerin yanında “Tatbikat (amel-i tecrübe)” ve “Serbest Münakaşalı Tatbikat” dersleri önem kazanmıştır. Haftada “1 ders” olan “Serbest Münakaşalı Tatbikat” dersi, Balkan Savaşlarından sonra haftada “7 saate” yükseltilmiştir⁴. Bu değişim, uygulamaya yönelik eğitim açısından oldukça önemli bir gelişmedir.

Öğretmen yetersizliği nedeniyle Darûlmualliminlerin açılmasına önem verilen bu dönemde Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin etkisi büyüktür. Bu konuda Emrullah Efendi düşüncelerini Meclis-i Mebûsan'da şöyle dile getirmektedir:

“ Muallimsiz mektep olmaz. Muallimler iyi şekilde ve mesleğinin ehli olarak yetişmelidir. Bunları yetiştiren kurumlar da Darûlmualliminlerdir. Muallim yetiştirmek için Darûlmualliminler açmalıyız. Geçen sene birçok Darûlmuallimin açıldı. Ancak bunlar yatılı olmadığı için öğrencisi artamıyor. Bizim amacımız kâfi derecede iptidaiye muallimi yetiştirmektir”⁵.

1908 yılı içerisinde yatılı Darûlmualliminlerin taşrada açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Yemen, Karesi, Muş, vs. vilayetlerin Mebûsları, mecliste yapılan görüşmelerde, yatılı öğretmen okullarının açılmasına dair taleplerde bulunmuşlardır. Bütçeden ayrılan pay dikkate alınmak koşuluyla bir karara varılacağı söylenerek istekleri, şimdilik ertelenmiştir⁶.

---

⁴ Süleyman Şevket, “Darûlmuallimat”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:8, 30 Nisan 1923, s.151-159.

⁵ **M.M.Z.C.**, İ.107, 25 Mayıs 1326 (1910), s. 62.

⁶ **M.M.Z.C.**, İ.110, 29 Mayıs 1326 (1910), s. 184.

(I) Erkek İlk Öğretmen Okulu: Darûlmuallimin-i İptidaiye

1891 yılında yayınlanan Darûlmuallimin-i Âliye Nizamnamesi, Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi'nin Darûlmuallimin-i Âliye'ye ait hükümlerinde değişiklik yaparak okulu iptidaiye, rüştiye ve âliye olarak üç kısma ayırmıştı⁷.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra iptidaiye kısmı bağımsız hâle gelerek Darûlmuallimin-i İptidaiye adını almıştı⁸. 1909'da öğrenim süresi "2 yıldan 3 yıla" çıkarılan okul, Çarşamba'daki Sait Paşa Konağı'na taşınmıştı⁹. Darûlmuallimin-i İptidaiye Müdürü Satı Bey okulun gelişimine dair şu öneride bulunmaktaydı:

*"Darûlmuallimin; muallim ve mürebbiye yetiştirmek maksadıyla tesis edilmiştir. Bu sebeple onun bütün teşkilat ve tedrisatını bu maksada tevfiq, bu gayeye tevcih eylemek lâzımdır... Darûlmuallimin'de umûmî terbiye ve malûmattan başka meslekî terbiye ve malûmatın da temini lâzımdır."*¹⁰.

Satı Bey'in eğitimci kimliğiyle öğretmenlik mesleğine dikkatleri çekerek bir öğretmenin genel kültür bilgisinin dışında alan bilgisine de sahip olması gerektiğini, bu sebeple meslekî eğitimin ağırlık kazanmasını önermiş olması öğretmenlik mesleğinde önemli bir atılımdır.

Öğretmenlik mesleğinin kalitesinin artırılmasına dair, aynı yıllar içerisinde Kozan Mebûsu Hamparsun Muratyan Efendi de mecliste yaptığı konuşmasında öğretmenlerin, öğretim metotlarında birtakım yenilikler yapmaları gerektiği noktasında bir öneri sunmaktadır:

*"Bir insan, kendi için bir bina yaptığı zaman o binanın temelini sağlam yapmaya çalışır. Bizim maarifin temeli de Mekâtib-i iptidaiyedir. Maarif-i iptidaiyeyi öyle hocalara teslim ediyoruz ki, bu temeli gittikçe çürütmüş oluyoruz. Onların öğrettiklerinin hiç biri fûnûn-ı hâzıraya muvafık değildir. Avrupa'da çocukların 7 yaşına kadar eline hiç kitap verilmeden tahsil ettiriliyor. Onlara amelî olarak hikmetten kimyadan bahs olunuyor. Bu gibi şeyler onlara oyun gibi öğretiliyor."*¹¹.

⁷ Cemil Öztürk, **Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, İstanbul 1998, s.21.

⁸ Darûlmuallimin arması ve marşı için Bkz. Ek.15.

⁹ Muallim Cevdet, "Darûlmuallimin Yetmişinci Sene-yi Devriyesi ...s.192-236.

¹⁰ Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi**, II, İstanbul 1932, s.27; Cemil Öztürk, a.g.e., s.22.

¹¹ **M.M.Z.C.**, İ.107, 25 Mayıs 1326 (1910), s.77.

Satı Bey, meslekî eğitim fikirleri ışığında, Darûmuallimin’de bir “*Tatbikat Mektebi*” açmış ve okulu yatılı hâle getirmişti¹². Satı Bey yaptığı bir konuşmasında Tatbikat Mektebini şöyle tanımlamaktadır:

“Tatbikat Mektebi Darûmualliminin en ehemmiyetli uzvudur. Darûmuallimin müdavimleri meslekî terbiyelerini orada alıyorlar. Muallimlik melekelerini önce dersi dinleyerek sonra da kendileri bizzat burada anlatarak kazanıyorlar.

Tatbikat mektebinden iki gaye besliyoruz. Biri tatbikat mektebine müdavim etfâli, diğeri Darûmuallime müdavim efendileri yetiştirmek istiyoruz.

Tabiidir ki, tatbikat mektebine devam edenlerin bazı dersleri, tecrübe dersi olarak işlenmekte bazı zamanlar faidesiz geçmektedir. Bunun mümkün olduğunca az olmasını ve faidesiz geçen saatleri bir şekilde öğrenciler adına yok etmeye çalışıyoruz. Bu eksikliği oraya memur olan muallimlerin kendi gayretleriyle çözüyoruz. Bu problem Avrupa’daki Darûmualliminlerde de yaşanmaktadır.

Bizim mekteplerimiz gerek tedrisatın ve gerekse idarenin tarzı itibarı ile pek noksandır. Ezbercilik hemen bütün mekteplerde iliklere kadar işlemiş, hatta göze çarpacak kadar ileri bir hâl almıştır.”¹³.

Satı Bey’in cümlelerinden anladığımıza göre Tatbikat Mektebi Darûmuallimin’in bir okuludur. Buraya devam eden öğrenciler vardır ve Darûmuallimin öğrencisi, yani öğretmen adayları bu çocuklara ders vermek koşuluyla stajlarını yapmaktadır.

Satı Bey, Müzik, Beden Eğitimi ve Resim derslerine önem vererek, öğretmen adaylarının görgü ve bilgilerini arttırmak amacıyla sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemeye gayret sarf etmiştir. Satı Bey’in Darûlfünûn konferanslarını başlatması ve ilk eğitim bilimleri dergisi olan “*Tedrisat Mecmuası*”¹⁴’nı yayınlamış olması bu amaca yöneliktir.

Tedrisat mecmuası aynı zamanda bir uygulama ve öğretmenlere rehber kitabı olma özelliği de taşımaktaydı. İptidaiye okullarına öğretmen yetiştirmedeki uygulamaların nasıl olduğunu ve derslerin nasıl bire-bir tartışılarak işlendiğini de bu derginin bize verdiği bilgilerle görebilmekteyiz.

---

¹² Satı, “Darûmuallimin Bir Senelik Hayatı”, **Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası**, Sene:2, Numara:15, s.81–85.

¹³ Satı, Darûmuallimine Mülhak Nümüne ve Tatbikat Mekteb-i İptidaiyesi”, **Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası**, sene:2, No:14.

¹⁴ Daha sonra bu derginin adı Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası olacaktır.

Tatbikat mektebinde yapılan uygulama derslerinde amaç teorik bilgi almak değil, alınan teorik bilgilerin her anlamda sınıf içinde bizzat öğretmen adayı tarafından uygulanmasıdır. Doğaldır ki, bu dersler öğretmen yetiştirilmesi alanında en temel meslekî dersler olarak görülmektedir¹⁵. Geçmişteki öğretmenlik uygulaması dersine örnek olarak Tedrisat Mecmuasından seçtiğimiz Türkçe, Tarih ve Fen derslerine ait ders örneklerine yer vererek, öğretmen ve öğrencilerin derse yaklaşımlarına değinmeyi uygun bulmaktayız.

Bu derslerden birinci örneğimiz, “Sarf ve Nahiv” dersine aittir. Aday öğrencinin hazırladığı ders planı şu cümlelerle başlar:

“ Bu derste iptidai üçüncü sınıf talebesine müteaddî (Geçişli Fiil) ve lâzım(Geçişsiz Fiil) fikir ve terimlerini vereceğim. Bunun için hariçten birtakım misaller bulunduracağım. Vakit kalırsa yek-şahıs (Teklik Şahıs) fiillerden bahsedeceğim. Kitaplarından da okuyarak alıştırmalar arasında müteaddî ve lâzım aratacağım. Yazılı bir vazife (ödev) de vereceğim.”.

Öğretmen adayı olan öğrencinin bu planı, ders öncesinde sınıfta tartışılmaktadır. Örneğimizdeki tartışma şöyle geçmektedir:

“Münakaşa muallimi- Bu plan hakkında kimin mütalâası var?”

71 numaralı efendi- Arkadaşımız müteaddî, lâzım dersi verecek fakat elimizdeki kitapta lâzım tabirine yer verilmemiştir. «Gayr-ı müteaddî» deniyor. Lâzım denildiği de söylenmelidir. Bir de söz arasında izahat verirken müteaddî ve lâzım fiilleri ayırtmak için fiil başkasına geçerse müteaddîdir. Geçmezse lâzımdır diyeceğim diyor. Bence fail-i müteaddîyi lâzımdan ayırmak için «kimi, neyi» suallerini sormalıdır. Bir de vakit kalırsa yek-şahıs fiillerden bahsedeceğim diyor. Arkadaşımız bundan bahsedeceğine kitaptaki alıştırmaları yaptırsa daha muvafiktir.

149 numaralı efendi- Yek-şahıs fiiller zaten evvelce verilmiştir. Burada münasebeti yoktur. Hem vakit de müsait değildir.

180 numaralı efendi- Arkadaşımız yalnız kitaptaki alıştırmayı yaptırmayıp fazla olarak evde yazılmak üzere tahriri vazife (yazılı ödev) dahi vermelidir.

Muallim- Esasen onu söyledi.

---

¹⁵ Bugün öğretmen yetiştiren kurumlar olarak Eğitim Fakültelerinde de Tatbikat dersi niteliğinde “Okul Deneyimi I-II” ve “Öğretmenlik Uygulaması” dersleri mevcuttur. Bu dersler de bir ölçüde bu şekilde yürütülmekte ve öğretmenlik mesleği açısından oldukça faydası görülmektedir.

180 numaralı efendi- *Bir de gayr-ı müteaddîyi, müteaddî yapmak usûlü vardır ki bu derste ondan da bahsetmek alıştırmayı yaptırmak icap eder.”*

Öğrencilerin tenkitleri bittikten sonra dersin öğretmeni tüm bu söylenenleri kendi tecrübelerini de ekleyerek bir sonuca vardırı. Öğretmen söylenen tenkitleri olumlu bularak uygun gördüğü halde, sadece 180 numaralı öğrencinin önerdiği, konu dışında fazladan bilgi verilmesine karşı çıkar. Bunun üzerine öğretmen şu açıklama ile öğrencileri uyarır:

“Lâzımı müteaddî yapmak usûlünün bu derste gösterilmesi fikrine gelince derim ki, çocukların müteaddî ve lâzım fiiller üzerine ne dereceye kadar imâl-i zihin ettiklerini anlamadan buna girişmek doğru değildir; adım adım hareket etmeli ve bir fikir tamamen yerleştirilmeyince diğerine geçmemelidir. Tedrisât-ı umûmîyemizde görünen hatalardan biri budur. Bir de kitap alıştırmalarında çocuklar kitaba değil, kitap çocukların ahvâl-i ruhiyesine tabi’ olmalıdır.”

Kararlaştırılan plan üzerine, öğretmen adayı derse girerek bir ders boyunca konuları işler, burada yapması gerekenleri uygular. Dersin bitiminde konferans salonunda, bu kez de anlatılan ders eleştirilerek görüşler sunulur. Tartışmayı bu defa öğretmen değil, öğretmen tarafından seçilen bir öğrenci yönetmektedir. Müzakereci öğrencidir¹⁶:

“Münakaşayı idare eden zat- *Ders hakkında kimlerin mütaalatı var?*

180 numaralı efendi- *Kitaptan okutturdu, misaller iyi izâh edilmedi. Kimi neyi suallerinin nerede kullanıldığını söylemeliydi. Gerçi yazılı ödev verdi. Lâkin esası iyi anlamadı.*

Bir diğer efendi- *Çocukların düzenine dikkat etmedi. Bu hâl, dersin muvaffakiyetsizliğine bir sebep teşkil eder.*

Bir diğer efendi- *Misaller tahtaya yazılmadan evvel yapılacak iş var idi?*

Bir diğeri- *«Duman borudan çıktı.», «Oturdüğüm cam kırıldı.», cümlelerinde her iki fiil meçhûldür.*

Bir diğeri- *Müteaddî ve lâzım tarifî iyi yapılamadı.”*

---

¹⁶ Okullarda, çoğu derslerde öğretmenler öğrencileri derse katmak amacıyla, yani öğrenciyi aktif hâle getirmek için, sınıftan bir öğrenciyi müzakereci seçmek koşuluyla onlara kendine güvenmeleri olgusunu kazandırmak istemişlerdir. Bu konuda, Atatürk’ün, Askerî Rüştiye’de eğitim aldığı sırada, Matematik Öğretmeni Mustafa Bey’in dersinde geçen olayı örnek olarak verebiliriz. Bir gün Mustafa Bey dersinde öğrencilere, aranızda kendine kimler güveniyorsa kalksınlar, onları müzakereci yapacağım der. Atatürk önce tereddüt eder ve devamını şöyle anlatır: *“Ayağa öyleleri kalktı ki ben kalkmamayı tercih ettim. Bunların birinin müzakeresi altına girdim. Müzakerenin ortasında tahammülüm son dereceye geldi. Ayağa kalkarak: «Ben bundan daha iyi yaparım.» dedim. Bunun yerine hoca beni müzakereci yaptı. Eski müzakereciyi de benim müzakerem altına verdi.”* Bkz.; **Türkün Altın Kitabı, Gazinin Hayatı**, Türk Neşriyat Yurdu, 1928, s.14.

Tüm bu tenkitlerin sonunda öğretmen müdahale ederek, açıklamalarda bulunur.

“Kısaca bu dersin hataları şunlardır: Giriş, çocukların cevabı tahlil edilmeden kapatıldı. Müteaddî, lâzım fikrinin oluşmasına yarayacak misaller muhit haricinden alınmış olmak şartına malikse de bu fikirler çocuklara iyiden iyiye verilmedi. Çocuklara kendiliklerinden buldukları misaller de lüzûmu kadar teşvik görmediler.

Müsaadesiz harekete müsaade edildiğinden ders karıştı. Misaller üzerinde müteaddî lâzım namına yapılan örneklerde çocuklara çok hisse verilmediğinden dersin sonunda umûmuna tekrar ettirilmesi sağlanamadı. Maksat, gayeyi daima ders sonunda tekrar ve hülâsa ettirmek öğretimin temelidir.”¹⁷.

İkinci ders örneğimiz ise; bir kablo dersinin tartışılmasıdır. Ders rüştiye birinci sınıfında verilen bir kablo dersinin hazırlanmasıdır.

“Dersin fezlekesi (dersin planı):

Dersten biraz evvel hazırlanan levazım: Bakır tel, kauçukla sarılmış, tel-katranlı kenevir-demir tel, küçük bir kablo nümûnesi.

Muallim namzedi derse başlar talebeye hitaben;« - bakınız bir kablo nümûnesi. Sizinle bu nümûneyi tahlil edelim.» der.

Muallim kabloyu terkip eden mevaddı ayrı ayrı göstererek isimlerini, hizmetlerini söyler: Bakır tel elektriği nakle yarar, kauçuk tecrit eder. Demir tel kauçuğun su içinde bir mâniaya çarparak kesilmemesi, kopmaması; cereyan, elektriğin suya geçmemesi için olur. Kenevir olmazsa demir az zamanda suda paslanır, çürür ve o sebeple kauçuk delinir; delinince cereyan durur. Telgraf işlemez, katran ise kenevirin ıslanmaması içindir.

Bu mukaddimeyi müteakip izahat-i saireye girişir: Vaktiyle kablo yoktu. Karada telgraf işlerdi ama deniz içinden geçmezdi. Çünkü telgraf teli suda değil, rutubetli havada bile pek güç işler. Sebebi de elektrik kontağının kaçmasıdır.”, diyerek ön bilgi verdikten sonra, telgrafın nasıl icat edildiğini anlatır. Verdiği bu bilgilerden sonra bir öğrenciyi, dersi tekrarlaması için ayağa kaldırır ve ne anladığını ölçmek için dersi anlatır. Birkaç öğrencide de aynı işlemi yaparak, yanlış anlamalar varsa bu bilgileri düzeltir.

---

¹⁷ Muallim Cevdet, “Bir Ders Münakaşası Nümûnesi”, **Tedrisat Mecmuası**, Sene:4, Sayı:20, c.IV, s.49-54.

Ders bittikten sonra konferans salonuna geçilerek ders tüm yönleriyle tartışılır.

“Muallim- Bugün rüştiye 1. sınıfa verilen kablo dersi hakkında mütalâası olanlar söylesinler!

***Bir efendi-** Efendim ders daha vakûr ve canlı olmalı idi. Hâlbuki arkadaşım telaş içindeydi. Bendenizce bu kadar telaşla hallolunamaz. Huzur-ı fende daima sükûn ve dikkat göstermelidir. Hele telaşla birde «kitaptan ezberlemiş gibi bir vaziyet» sergilenirse, ders ruhsuz olur.*

***Diğer bir efendi-** Öyle zannediyorum ki arkadaşım dersten maksat ne olduğunu unutmuş. Eğer ders mutlaka beyan ise sözüm yok. Hâlbuki iptidaiyelerde dersten maksat beyan-ı mutlak değildir. Dersi öyle parçalamalı ki bir kısmını talebe hazırlasın, bulsun, işlesin onların bulamayacağı düşünemeyeceği şeyler ve yalnız bunları muallim söylesin, göstere. Bu derste ise her şeyi muallim söyledi, o halde talebeye ne kaldı? Mekteplerimizde bu güne kadar ve hatta hâlâ cereyan eden usûl de budur ki zerre kadar faidesi yoktur. Fazla olarak muzıratı (zararları) vardır. Çünkü talebenin ne dikkati ne muhakemesi işletiliyor. Talebe hayatında dikkati, muhakemeyi öğrenemeyecek mi? Bunların hepsini muallim yaparsa çocukların terbiye-i zihniyesine imkân kalır mı? Bu derste az çok faal olan, söyleyen arayan düşünen muallim idi. Talebe ise münfail (etkisiz); bu asrın istediği terbiye, talebeyi infialden (pasiflikten) faaliyete getirmektir. Fakat bu düstûrla amel edilmezse emek boşa gider.*

***Bir diğer efendi-** Muallimin izahatı sırasında talebeden bazılarının bir şeyler söylemek istediklerini gördüm. Arkadaşımız bu işaretlere cevap vermiyor. Bendenizce talebenin düşünmek istediğine dair en vazih alametlerden biri bu türlü fikir hareketidir. Çocuklar ne kadar çok sorarlarsa muallim o kadar memnun kalmalı. Zira bu, talebede dikkati, faaliyet-i fikriyeyi gösterir. Arkadaşımızın, çocukların suallerini mühimsemeyip onları susmaya yöneltmesi talebe ruhunda uyusukluk hâsıl etti ve dikkat ettim; artık çocukların bir kısmı dersten hariç şeylerle oynamaya başladılar ki bu tabii idi.*

***Bir diğeri-** Fennî terbiyeden aldığımız esasatdan biri de şudur: Malûmat-ı cedideyi(yeni bilgileri) eski malûmat ve hatıratı rabt etmek maddesine ne kadar riayet edilirse yeni intibâlar o kadar derin yerleşir ve unutulmaz. Arkadaşım kablo dersinde çocukların bu hususu evvelden almış oldukları az çok belli belirsiz bilgilerini kurcalamadan, vereceği malûmatı eskilerin yardımıyla telkin etmeden doğrudan doğruya tekrar ve teşrihe girişmesini terbiye hatası sayarım.”*

Bu eleştirilere öğretmen teşekkür ederek, eleştirilerden çok memnun kaldığını ancak yapılan her eleştirinin kanıtıyla birlikte yapılmasını önerir ve

kendince olumlu bulduğu öğrenim metodunu da tenkitlerine eklemeleri gerektiğini belirterek dersle ilgili kendi fikirlerini söyler:

“Öncelikle ders hedefine ulaştı mı, ona bakmalıyız. Ben olsam bu dersti ikiye ayırırdım: Önce talebeye sorulacak parçaları fikir tartışması yapmak suretiyle hazmettirirdim. Sonra talebeyi etkileyecek hisler verebilecek unsurları da “takrir” usûlü ile birleştirirdim.

Mesela kabloyu arkadaşınızın yaptığı gibi talebeye uzaktan göstermezdim. Bilakis yanlarına yanaşır aralarında gezinerek parça parça gösterir ve şöyle sorarak onları dinlemekten ve kafa sallamaktan ziyade düşünmeye sevk ederdim. Mesela bu tel ne teli?, Elektrik nakl eder mi?, Evvelce eşya derslerinde buna dair tecrübe yaptınız mı?, (Sınıfta mektep dâhilinde işleyen elektrikli bakır teli gösteriniz.) Bu tel üzerindeki maddeyi yani kauçuğu tanıdınız mı?, Evvelce nerede gördünüz?, Buna benzer bir şey kullanıyor musunuz? gibi sorular yöneltilmeliydi.

Öğretim materyali kullanılmadı. Malzemesiz ders, daima eksik ve tesirsizdir. Levazımınızın bir kısmı tam, bir kısmı eksiktir. Harita yok, kabloyu taşıyan ve denize yerleştirmek için özel surette yapılan ve şekli başka olan sefinenin resmi ve ona merbut izahat yok.

Sonra evvelce Fransızca bir vesikada mevcut olup talebeye temin etmesini istediğim resimleri getirmediğiniz. Kablo vaz'ı ameliyatı (yerleştirilmesi) iyi gösterilmedi. Üstad-ı muhterem Satı Bey efendinin vaktiyle yazdığı kablo makalesinden niçin istifade etmediniz?

Derste talebenin göstereceği husûsiyetler onların şüpheleri, garip zihniyetleri tetkike sezadır. Ve o da bir ders ruhudur. Bu mühimmeyi ihmal ettiniz. Dikkat, muhakeme, mukayese, tamim, tahlil gibi kabiliyetleri takviyeye çalışmalıydınız.

Bu söylediklerime göre yeni bir ders planı yapalım:

- 1) Derse öğrencilerin kablo ve elektrik hakkındaki bilgilerini ölçerek başlayacağım.
- 2) Bu kısa bir giriş olacak. Esas gaye ise kablo ve telgrafın oluşumunu tanıtmak olacaktır.
- 3) Daha sonra bu icatları yapan İngiliz mühendisten bahsedeceğim. Tasvirleri yaparken onların heyecanını ve merakını uyandıracak cümleler kullanacağım. İngiliz milleti bu adamla iftihar etmez mi? Siz de Türk'e, Müslümanlığa, Osmanlılığa şeref verecek büyük bir iş yapmak istemez misiniz? gibi sorularla talebede milli his uyandırırım.
- 4) Bu heyecanları yüreklerde doğurmağa hizmet edecek vasıtalar, resimler hazırlarım; kablo vapuru, kablonun denize yerleştirilmesi, tamiri nasıl yapılır? Dört bin metre derinliği ve oralarda mevcut müthiş kayaları, uçurumları, mahlûkatı gösterir resimler-kablo koptuktan sonra derinliklerin dibinde iki ucu arayan fedakârlar ne tehlikelere göğüs geriyorlar? Kablo diğer sahile yetiştirilince çekme ve merkeze rabıta ameliyatı- kablonun ve sanayinin ve muvaffakiyetle işlemesine müteakip yapılan

şenlikler. Bütün bunlara dair resimlerle ve safhalarla müzehher(bezenmiş) açıklamalar.

- 5) Kablo dersi eşya derslerinde olduğu halde ahlâk tabirini kullanmaksızın bile onu manevî, ahlâkî duygularla verilmek suretiyle memleketimizde mevcut bir batıl fikri yok etmeye çalışacağım. (Eşya dersleri milli terbiyeyi sağlamaya yönelik en önemli derslerden biridir.)”¹⁸.

Üçüncü örneğimiz ise, Tatbikat dersi sınavında tarih öğretimine dair yapılan bir tartışmada öğrencilerin verdiği cevaplardan oluşmaktadır. “Tahsil-i iptidaiye derecesindeki tarih derslerinde yalnız galibiyetlerimizden mi bahsedilmeli, yoksa mağlubiyetler de mi gösterilmeli?” sınav sorusuna öğrencilerin yanıtları şunlar olmuştur:

“15 numaralı Mehmet Hulusi; İptidaiye mekteplerinde sadece galibiyetlerden bahsedilmeli, ancak rüştiyelerde mağlubiyetleri anlatırken, bunun askerler yüzünden değil idareden kaynaklandığı belirtilmeli. Mesela son Rus Muharebesi gibi acısı yüreklerde duran mağlubiyetlerde Hamid gibi müsebbiplerine (sebeplerine) lanetle beraber düşmandan intikam alınması fikri telkin olunmalıdır.

150 numaralı Mehmet Ali; Ahlâk terbiyesinin birinci görevi öğrenciye vatan sevgisi vermektir. Bunun için de öğrencilere ecdadını sevmesi tarih sevgisiyle verilecektir. «Bakınız bu vatan, Viyana kapılarına kadar yürüyen Kanunilerin, Bahr-ı şefidi(Akdeniz’i) havza haline getiren Barbarosların hediyesidir. Bunun bir gülizar hâle gelmesi için var kuvvetimizle çalışmalıyız. Bu makberin bir parçasının ecnebi eline geçmesine razı olmamalıyız.», diyeceğiz. Bu sebeple Mekâtib-i iptidaiyede rüştiye I.sınıfa kadar galibiyetlerden bahsetmek daha iyidir.

14 numaralı Mehmet Kemal; Mağlubiyetlerden de bahsedilmelidir. Çünkü çocuklara daima galibiyeti anlatırsak çocuklara bir gurur gelir. Böylece çocuk mademki, Osmanlılar hiç mağlup olmadı bundan sonra da olmaz diyerek yanlış adım atar ve bu fikir benliklerine yapışır.

13 numaralı Müvehhid Zeki; Hülâsa-i fikrim siyahı anlatmak için beyazdan, geceyi anlatmak için gündüzden ve hareketi anlatmak için sükûnetten nasıl istifade ediyorsak, galibiyeti hakkıyla anlatmak ve tarihe ve ananat-ı milliyeye vukuf hâsıl etmek(bilgi vermek) ve hakkıyla vatanperver vücutlar yetiştirmek için mağlubiyetten de öylece istifade etmeliyiz.

---

¹⁸ Muallim Cevdet, “Bir Kablo Dersinin Münakaşası”, **Tedrisat Mecmuası**, Sene:4, Sayı:23, c.IV, s. 188–196.

23 numaralı Mehmet Niyazi; Tarih dersi verilirken ekseriyet üzere galibiyetlerden ve ara sırada mağlubiyetlerden bahsetmek çocuklarda hiss-i gurur ve azimeti perverde etmek (terbiye etmek, eğitmek), onları teşebbüsten mahrum bırakmak demektir.

5 numaralı Hüseyin Avni; Tarih dersinde yalnızca galibiyetlerden bahsetmek öğrenciye yalan söylemek demektir. Tarih belli açıklığı ile öğrencinin anlayacağı şekilde anlatılmalıdır. Hülasa tahsil-i iptidaiyede tarih tedrisi keyfiyeti pek nazik bir meseledir.”.

Bu gibi sınav kâğıtları, sınav komisyonunca incelendikten sonra, mektep müdürü¹⁹ bu öğrencilerin yazılı şekilde verdiği düşüncelerini sözlü sunmalarını istemiştir. Düşüncelerinin aksini savunan diğer öğrenciyle ya da öğrencilerle tartışma yaptırmak koşuluyla konuyu irdelemişlerdir. Sonrasında müdür tartışmaya ilişkin kendi görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“ ...Bizde kuru kuruya bir itimat vardır. Osmanlı olmak, mağlup olmamak için kâfidir yolunda bir kanaat mevcuttur. Bu muzır kanaati izâle etmeğe(yok etmeğe), mağlup olmamanın ancak çalışmak ve uğraşmak ile kâbil olacağını(sağlayacağını) telkine kat’i bir ihtiyacımız vardır; bu ihtiyacı def’ etmek, ancak mağlubiyetlerden de bahsetmek ile kâbil olabilir.

...Bu hususta öyle bir hatt-ı hareket takip etmeli, öyle bir lisan kullanmalı ki mağlubiyet bahislerinin tesirati, galibiyet bahislerinin tesiratına galebe çalması(üstün gelmesi)!”²⁰.

Bir uygulama ve metot geliştirme mecmuası olan Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası’nda, bu tür ders örneklerini çoğaltmak mümkündür²¹. Örneklerde, öğretmen ve öğretmen adaylarına ders planının hazırlanması, çeşitli öğretim metotları, materyal geliştirme ve ders sırasında dikkat etmeleri gereken unsurlar belirtilmektedir. Dikkat edildiği üzere, derslerde öğretmen adaylarına mümkün olduğunca “hayat için ve hayatın içinde öğrenmek” düstûru kazandırılırken derslerin uygulamaya, sorgulamaya yönelik işlenmesi de önemle vurgulanmaktadır. Eskinin plansız ve sadece öğretmeni konuşturan

¹⁹ Mektep Müdürü Satı Bey’dir.

²⁰“Tahsil-i iptidaiye derecesindeki tarih derslerinde yalnız galibiyetlerimizden mi bahsedilmeli, yoksa mağlubiyetlerde mi gösterilmeli?”, **Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası**, sene:2, No:14, s.69-77.

²¹ Sadrettin Celal, “Bir Ders Nümûnesi Kibrit”, **Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası**, sene:2, No:14, s.41-45; Mehmet Hidayet, “Küçüklere Ticaret Dersi”, **Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası**, sene:2, No:14, s.45vd.

sınıfı yerine öğrencinin aktifleştirildiği, bilgileri araştıran, sorgulayan ve düşünen öğrenci yaratma çabalarını da bu örneklerle görebilmekteyiz.

Darûlmuallimin-i İptidaiye 1910 tarihinde Darûlmuallimin-i Âliye ile birleşmek koşuluyla, varlığını bu kurumun içinde korumuştur. 1922’de T.B.M.M. Hükümeti tarafından Maarif Vekâleti’ne bağlanan kurum, 1924 yılında Yüksek Muallim Mektebi’ne dönüştürülene kadar, ihzârî şubesi olmaksızın varlığını sürdürmüştür²².

1924 yılında açılan Yüksek Muallim Mektebi’nin açılış nedeni ve idare şekli döneminde eleştiri konusu yapılmıştır. Şöyle ki;

“Açılan bu mektep eski bir okulun devamı mı yoksa tamamen yeni mi bilinmiyor? Bugüne kadar bir Darûlmuallimin vardı. Geçen sene erkek-kız Orta Muallim Mektebi açıldı. Şimdi açılan bu okul ise bir yıl içinde kapanan Orta Muallim Mektebini de kapsayacak bir mektep mi?”²³ gibi sorular sorulmuştur.

Yüksek Muallim Mektebi’nin kurulmasında Darûlfünûn’un etkisi görülmektedir. Yine dönemin haftalık bir gazetesinde buna dair şu cümleler yer almaktadır:

“Bugünkü emr-i vaki şudur: Darûlfünûncular, Darûlmuallimincilere galebe çalmışlar ve kendilerine muayyen ve sabit bir faaliyet zemini ihdas edecek olan Muallim Mektebi’ni kendilerine mâl etmişlerdir.

Her şeyden evvel bu mektebi Darûlfünûn’dan uzaklaştırmak lâzımdır. Çünkü Darûlfünûn, özellikle Edebiyat ve Fen Şubeleri tamamen yüksek ilim yerleridir. Tıp ve Hukuk Şubeleri gibi meslek eğitimi veren ve uygulayan bir yer değildir. Oysaki Muallimlik meslekî ve uygulamalı eğitimi gerektirmektedir. Bu sebeple Darûlfünûn’un idaresinde olan bir Muallim Mektebi eski Darûlmualliminler gibi verimli olamayacaktır.”²⁴ Yazının devamında, bu öğretmen okulunda mutlaka Darûlmuallimin-i Âliye’de takip edilen meslekî eğitim sistemini ve disiplinini sağlamalıyız tavsiyesinde bulunmaktadır.

---

²² Cemil Öztürk, a.g.e., s.23.

²³ “Memlekette Muallim İhtiyacı”, **Meslek**, Sayı.1, 15 Kânûn-ı evvel 1340, s.21.

²⁴“Yüksek Muallim Mektebi”, **Meslek**, Sayı.2, 23 Kânûn-ı evvel 1340 (1924), s.8. (Darûlfünûnün eğitim ve öğretmenlik konularına olan yakınlığı dönemde tepkiyle karşılanmıştır. 1924 yılında ilköğretimin süresinin Maarif Vekâleti tarafından 6’ten 5’ düşürülmesi girişiminde görüş bildiren Darûlfünûncular ilköğretimin 6 yılda kalması konusunda, daha önce yaşanan yanlış anlaşılmalardan dolayı ısrarcı olamamışlardır. Bkz. **T.B.M.M.Z.C.**, c.18, s.260.)

(II) Kız Öğretmen Okulu: Darûmuallimat

İptidaiyelere öğretmen yetiştiren bir diğer kurum Darûmuallimat'tır. Darûmuallimat öncelikle yeni açılan kız rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmıştı. Ancak daha sonra rüşdiyelerle iptidaiyeler birleşince Darûmuallimat mezunları iptidaiyelere atanmaya başlamıştır²⁵. Okulun açılmasında Safvet Paşa'nın söyledikleri önemlidir. Burada Safvet Paşa, çocukları yetiştiren kişilerin valideler olması sebebiyle öncelikle eğitimi bir annenin çocuk yetiştirmede daha önemli rol oynayacağını, bugün çoğu Avrupa ülkesinde meslek bilgisi de alan kadınların toplumda üretken olduklarını ve birçok işte çalıştıklarını belirtmektedir. Geç kalınmış bir konu olarak Türk kadını da, çeşitli mesleklerde eğitim alma hakkına sahip olmalıdır, demektedir²⁶.

İkinci Meşrutiyet döneminde kadın eğitiminin önem kazanması, toplumda her alanda kadının bulunması gerektiği görüşünü gündeme getirmişti. Çünkü bu dönem içerisinde kadınlar toplumda erkeklerden ayrı tutulmuş, lokantada, tiyatrodaki, park, bahçe, sokak, vapur, tramvay gibi umûma açık yerlerde bulduklarında rahatsız edilmişlerdir. Zabıtların bile bu gibi durumlarda kadınları koruması gerekirken, bir de “*Siz bunlara müstahaksınız*” diyerek kadınları, sosyal hayata bir birey olarak katıldıklarından dolayı suçladıkları görülmüştür²⁷. Böylesi bir ayrılık kızlara eğitim veren kurumlarda da görülmekteydi. Kız okullarına genellikle erkekler, ne sebeple olursa olsun kadın bir refakatçi ile girebilmekteydi²⁸. Satı Bey bunu bir yazısında şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Müdür asıl mektep binasından ayrı dairede bulunacak, yalnız mektebin mübâyaatı (satış işleri) ve harici işleri ile meşgûl olacaktı. Muallimler de o dairede

---

²⁵ Muallim ve muallime fotoğrafları için Bkz. Ek.14.

²⁶ Süleyman Şevket, a.g.m., s.154–155.

²⁷ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul 1996, s.61

²⁸ Bu anlayış, 1925 senesinde toplanan Maarif Müfettişleri Kongresi kararlarında da devam etmektedir. Müfettiş Kurulu aldığı bir kararda, “*Kız muallim mekteplerinde çalışacak olan talim ve terbiye heyetinin, imkânlar ölçüsünde kadın olması, eğer mümkün değilse erkek muallim istihdam edilmesi, ancak bunun için de yaşa değil, ahlâklı ve ehliyetli olması şartına bakılmalıdır.*” denilmektedir. Bkz. “*Maarif Vekâleti Müfettişler Kongresi Mukarreratı*”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925), s.1–5.

bulunacaklar, binaya yalnız ders için gireceklerdi. Muallim binanın kapısından girince kendisine bir mubassıra²⁹ refakat ediyordu. Muallim dersinden çıkar çıkmaz yine mubassıranın refakatiyle binayı terk ediyordu.”³⁰.

Darûlmuallimat’ın uygulamaları şu şekildedir:

“Darûlmuallimat bir meslek okuludur... Bu okulun amacı sadece okutmak değildir, bu okul meslekî eğitimi yanında hayat için gerekli bilgilerin uygulamalı olarak verildiği yerdir. Ayrıca amacı öğretmek usûlünü göstermektir. Bu sebeple ruhiyat, terbiye, tedris konularında büyük mürebbilerin ilmî ve tatbikî mütalâalarını içine alan bir program mevcuttur. Balkan Savaşları öncesinde Darûlmuallimat’ta ders yönteminde değişim yapılarak, özellikle Ayşe Sıdika Hanım³¹’ın terbiye ve tedris usûlü takip edilmiştir.

Bugün (1923) İstanbul Darûlmuallimatı’nda “6 sene”lik iptidaiye mezunlarını, müsabaka(seçme) imtihanı icrasından sonra “1. sınıfa” alırlar. Tahsil müddeti “5 sene”dir. Nümûnelere denk 6 dersaneli bir tatbikat mektebini ihtiva eder.

Hocalık mesleğine ait tatbikat 5. sınıfta başlar. 4. senede biraz ruhiyat okunmuştur. “5. sene”nin başında çocuklar öğrendiklerini uygulamak amacıyla tatbikat mektebinde usûl-i tedris mualliminin gözetiminde derslere girerek stajlarını tamamlar. Senenin sonunda çevredeki iptidai mekteplerinin bir kısmına gidilir, günlük programlarına göre o yabancı müesseselerde sınıfların ekseriya her saati muallim namzetleri tarafından idare edilir.”³².

Dr. Grassman³³ imzalı Berliner Lokal Anzeiger gazetesinin 27 Ekim 1925 tarihli akşam nüshasından alınmış, Darûlmuallimat ve Türkiye’de kadın eğitime dair şu tasvirler Cumhuriyet döneminde kadın eğitimi ve toplumun kaç-göç anlayışının değiştiği noktasında önemlidir:

“Kız muallim mektebi nefis-i İstanbul’dan(İstanbul’un merkezinden) oldukça uzak bir mesafede, hemen hemen şehrin harap fakat meşhur surlarına yakın bir mahalde yapılmıştır³⁴. İstanbul dâhilinden buraya kadar bir tramvay hattı mevcuttur. Birkaç sene evvel büyük bir yangın neticesinde harap olan eski İstanbul

²⁹ **Mubassıra**: Okullarda öğrencilerin durum ve davranışlarını denetlemekle görevli memur/e.

³⁰ Satı Bey, “Meşrutiyet’ten sonra Maarif Tarihi”, **Muallim**, Sayı.19, 15 Şubat 1334 (1918), s.662; Cemil Öztürk, a.g.e., s. 32-33.

³¹ **Ayşe Sıdika Hanım**: (1872-1903/ Eğitimci) Zapyon Rum Kız Lisesi’nde okumuştur. Darûlmuallimât’ta coğrafya, ahlâk, elîşi öğretmeni olarak görev yapmıştır. Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey’in eşidir. Ayşe Sıdika Hanım, Türkiye’deki ilk modern eğitim bilimi kitabı olarak bilinen “**Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri** (Eğitim ve Öğretim Yöntemi Dersleri)” adında bir kitap da yazmıştır.

³² Süleyman Şevket, a.g.m., s.151-159.

³³ 1925 yılı içerisinde İstanbul’da araştırmalarda bulunmuştur.

mahallelerinden geçiyoruz. Henüz imar edilmeyen bu yerlerde tek tük ufak küçük yeni yapılmış evler göze çarpıyor. Fakat birden bire bütün harabiyete rağmen ancak bir Alman şehrinde yapılması kabil olan çok büyük ve asrî bir bina etrafa hâkim bir tepede bütün ihtişamıyla, bütün güzelliğiyle yükseliyor. Yalnız damın şekli ve binayı tezyin eden(süsleyen) mavi mozaikler şark tarz-ı mimarisini hatırlatıyor.

Mektep kapısının önünde ani bir tereddüt devresi!.. Bir polis kulübesiyle karşılaşıyorum! Fakat şüphem bu polis karakolunun mekteple alakası olmadığını öğrenince geçiyor. Kız muallim mektebinin artık içerisindeyim. Düşünüyorum ki, bir zamanlar husûsî ve umûmî Türk müesseselerine girmeye hiçbir ecnebinin hakkı yoktu. Biliriz ki eski Türk evlerinde harem ve selamlık namıyla iki daire vardı. Harem kısmında yalnız kadınlar otururdu. Buraya girmek hiçbir ecnebiye nasip olmazdı. Yine hatırlıyorum ki, daha çok yakın bir mazide Türk kıızı on dört yaşına girerken çarşaf samsıka kapanıyor ve yabancı gözlerden saklanıyordu. Hatta elektrikli tramvaylarda bile kadınların mevki'i erkeklerle perdelerle ayrılıyordu. Fakat Kız Muallim Mektebine girer girmez orada gördüğüm hüsn-ü kabul ve samimiyet şimdi artık maziye karışan bu eski zihniyeti, telakkiyi tamamıyla söylüyor. Her adım başında büyük hayretler içerisinde bu asrî müesseseyi geziyor, muallimlerin ders verişine şahit oluyorum. Görüyorum ki, usûl-i tedaris nokta-yı nazarından kız muallim ve ona merbut(bağlı) tatbikat mektebi kısmının Avrupa mekteplerindeki tedarisattan hiç farkları yoktur.

Müessesede gördüğüm çocukların elbiseleri bir örnek idi. Hepsi siyah önlükler giyiyorlar, bellerinde kırmızı kemerler göze çarpıyor. Anlaşılan iktisat nokta-yı nazarından mektepler bu formayı kabul etmişlerdir. Aynı zamanda da çocuklarda süse ve modaya karşı özenti uyandırmadığından çok muvafıktır. Asıl muallim mektebindeki talebeler 15-20 yaş arasındadır. Bunların cümlesi leylidir(yatılıdır). Yatakhaneler büyük, muntazam ve ziyadardır(geniş). Bunlar beyaz, temiz karyoları, dolapları ile çok iyi bir tesir bırakıyorlar. Ziya ve hava, temizlik ve intizam cihetinden müessese en müşkülpesent insanları bile memnûn edecek bir hâldedir. Hâlbuki sair Türk aile evleri bunun aksine ziya ve havadan hemen hemen mahrûm bir vaziyette inşa edilmiş olduğundan adeta bir hapishane hissini veriyor.

Mektepte vesait-i tedarisiye(öğretim materyalleri) mesela Tabiat derslerinde kullanılan levhalar, modeller hep Alman mamulâtıdır. Yalnız müessesede bir eksikliğe şahit oldum. Terbiye-i bedeniye mahsus salon yoktur. Mektebin büyük mahallerinden biri de camidir (Çinili Mescit³⁵). Tezyinat, renk itibarıyla ahenktar değildir. Koyu renkteki mozaikler çok göz alıcı olduğundan pek iyi bir tesir

---

³⁴ Tarif edilen bu yer günümüzde Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi'nin bulunduğu binadır.

bırakmıyor. Duvarlar çıplak, bunlarda yalnız peygamberin ve halifelerin isimlerini havi levhalar asılı, 3–4 adet halı yeri kaplıyor. Burada birkaç yüz kişi dua edebilir. Fakat dini ayinlere iştirak ihtiyarî(isteğe bağlı) olduğundan talebeden yalnız birkaç kişi camiye geliyor.

Kız muallim ve ona merbut tatbikat mektebinde tedrisat ekseriya genç muallimler tarafından deruhte edilmiştir. Derslerin suret-i cereyanı çok canlı ve caziptir. Muallim namzetlerinin son sene-i dersiyeleri esnasında, tatbikat gördükleri mektep aynı bahçenin içerisindedir. Burada muhtelit terbiye(karma eğitim) nazar-ı itibara alınarak kız ve erkek çocukları kabul edilmiştir. Mektebin tesiri çocukların üzerinde çok bariz bir surette göze çarpıyor. Sınıflar yükseldikçe talebeler gerek tedrisatta gerek giyinişte ilk sınıflardan çok farklıdır.

Çapa'da kâin bu kız müessesesi gösteriyor ki, Türkiye'de artık muayyen ve vazih bir gayeye doğru gidilerek bugünkü Türk Kadını'na tam manasıyla iyi bir tahsil vermeğe gayret ediliyor. Tabiidir ki tedrici bir surette Türk Kadını her cihetten tekâmül edecektir. Henüz mektepler umûmî sınıf halkının çocuklarını tedrise kifayet etmiyor. Bu sebeptendir ki, tahsil-i mecburî Türkiye'de tam manasıyla mevki'i tatbika konulamamaktadır. Fakat meseleyi zaman halledecektir.

...

Bugün Türk Kadınlarının içerisinde mümtaz bir mevki sahibi olanlar vardır. Hatta ecnebi memleketlerinde bile Türk muharriresi Halide Edip Hanımı herkes tanır. Kendisi son intihabda birkaç rey bile kazanmıştır³⁶. Fakat Türk Kadınının Mebûs olma hakkı olmadığından, bittabi bu teşebbüs semeresiz kalmıştır. Türkiye'nin son seneler zarfındaki istiklâl mücadelesine kadınları da iştirak etmiştir.

...

Âtide bütün Türk Kadınlarının hakkı daha kat'i bir surette tanınacaktır. Eskiden Türkler «Acele işe şeytan karışır», derlerdi. Fakat bu darb-ı mesel bugünkü Türkiye'de rağbet bulmuyor. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin her sahadaki reformu buna şahittir.»³⁷.

Satı Bey'in 1918'de kaleme aldığı makalesinde kadın eğitiminde istenilen hedefe ulaşılamaması, hâlâ Darûlmuallimat'ta kaç-göç usûlünün olması ve bundan duyduğu kaygının, 1925'li tarihlerde Dr. Grasmann'ın

---

³⁵ Günümüze taşınmış görüntüleri için Bkz. Ek.15.

³⁶ Bunun ilk örneğine, 1919 Meclis-i Mebûsan seçimlerinde rastlanmıştır. Beypazarı'ndaki 22 ikinci seçmenin 20'si, Giresun'dan 8 ikinci seçmen oylarını Halide Edib'e vermişlerdi. Bkz. Sabahattin Özel, **Büyük Millet'in Evlâdı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul 2006, s.95.

³⁷ "Bugünkü Türk Kadını ve İstanbul Kız Muallim Mektebi", **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925),s.83–86.

yazısına dayanarak kadın eğitiminin olumlu anlamda değiştiğini ve amacına uygun olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Doğaldır ki bu değişimi sağlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu ilerici ve akla dayalı düşünce yapısıdır.

İkinci Meşrutiyet döneminde, kadın eğitimi konusuna Meclis'te yapılan görüşmelerde de dikkatler çekilmektedir. “*Gelecek annelerin elindedir. Bu yüzden tahsil görmüş, eğitilmiş anneler yeni nesli yetiştirecektir. Yeni nesli yetiştirecek olan kadınların yüksek tahsil görmesi şarttır*”, denilmektedir³⁸.

Meclis'te yapılan görüşmelerin yanında, çeşitli dergi ve gazetelerde de kadın eğitimi üzerine yazılar çıkmaktaydı. Kadın eğitimi üzerine yazılan bir makalede kadın eğitiminin önemine dikkatler çekilirken bazı devletlerle de karşılaştırmalar yapılmaktadır. Şöyle ki;

“İşte bir millete yeniden hayat verecek iki mukaddes kuvvet... Filhakika bir millet yoktur ki, bu iki kuvvetin terbiyesinden geçmedikçe milli mevcudiyetini sürdürsün ve ayakta kalabilsin.

Vatan ve milletin ne demek olduğunu zaten tanımış bir genç valide ile yine o idrakte yetişmiş genç bir iptidai mektebi muallim veya muallimesi kadar efkâr-ı millete hizmet edecek iki nur-u ilâhi yoktur. Esasen bir milletin ihyası babalardan değil çocuklardan başlar. Bir çocuğun eğitimi validesi kucağında başlar..

...

Çalışkan Bulgar çobanları, otuz beş sene zarfında tembel, eğitimden uzak, büyük bir batıla içinde, biz, efendi Türkleri, ilmen, sanaten, ziraaten, iktisaden ve hatta edeben ve ahlâken pek ziyade geçtiklerinden nazarı dikkate almadık. Fakat şu babalarımızdan miras kaldığını dua eylediğimiz askeri gücümüz hususunda dahi bir ay içinde bizi mağlup ve rusva-yı elem etmeğe, geride bıraktıklarını pek güzel ve pek parlak bir surette ispat eylediler. Mustafa-i Salis (III. Mustafa) Hazretlerinin Büyük Frederik'ten sorduğu gibi³⁹,

_Biz dahi Bulgarlardan esbab-ı tevâfuklarının(uyum ve bağlılıklarının) sırrını sorar isek alacağımız cevap şudur:

_Kadınlar ve Mekâtip-i iptidai muallimleri!..

...

---

³⁸ M.M.Z.C., İ.107, 25 Mayıs 1326 (1910), s.71; İ.110, 29 Mayıs 1326 (1910), s.185.

³⁹ III. Mustafa Prusya'nın Yedi Yıl savaşlarında [1756–1763] kazandığı başarılarından etkilenerek Prusya Kralı Frederik'e bir elçi göndererek kendisinden üç müneccim istemişti. Frederik III. Mustafa'nın bu isteğine, üç müneccimin tarih bilgisi ve tecrübe, daima savaşa hazır eğitilmiş bir ordu ve dolu bir hazine olduğu şeklinde cevap vermiştir. Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, Onuncu Basım, İstanbul 2005, s.12.

Prens Bismark Prusya'nın o azim muzafferiyetleri akabinde, "bu zafer sizindir" sitayışıyle Prusya Mekâtip-i iptidaiye muallimlerini taltif (ödüllendirmek) etmedi mi?..

...

İşte bütün bu fikirleri biz çelebilerden ziyade büyük bir dikkatle alan ve derhal uygulayan kaba Bulgarlar evvela kadınlarını medar-ı vatan ve aynı zamanda bunlar içinde kabiliyetli olanlarını muallime sıfatıyla seçtiler ve yetiştirdiler ve bu lâtif ve eğitilmiş kişileri kendi memleketlerinin değil bizim Makedonya'mızın bile o ücra ve insan yaşayamaz zann olunan vahşi köşe ve bucaklarına iki evli köylerine varıncaya kadar gönderdiler ve oralarını aydınlattılar.

...

Kadınlarımızı ve mektep muallime ve muallimlerimizi lâyük oldukları mevki'î vazife için yetiştirmek hususundaki vecibe ve zimmet-i milliyemizi bî-hakk takdir etmeliğimiz lâzımdır. Bunların yetiştirilmeleri ise baskı altında olamaz. Maarifimiz nasıl serbest-i tedrise muhtaç ise muallim ve muallimlerimizi serbest-i talim ve tedrise nâil etmeli, o yığın yığın batıl fikirlerin ve çürümüş zihniyetin kurallarından arıtarak, biraz da ileri ve üstün insanlar gibi serbest ve asilâne düşünmeğe yönelmeliyiz...⁴⁰.

1916 yılında yazılmış ve Edhem Nejat tarafından Türkçeye çevrilmiş Almanca bir makalede "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi" konusu ele alınmıştır. Bu makalede, Tanzimat'tan 1916'ya kadar geçen zaman içerisinde kadın eğitiminin kısa bir tarihçesi verilmiştir. Şöyle ki;

"Tanzimat'tan sonra açılan inas mekâtibi, iki dereceli idi. İptidaiye mektepleri ve rüşdiye mektepleri. İptidaiye mektepleri üç sınıftan ibaretti. Burada Türkçe lisanı ile tarih, coğrafya, hesap ve dinî malûmat verilirdi. Rüşdiyelerde ise yine aynı dersler ile Arabî ve Farisî lisanları tedris edilir, Türkçenin gramer yapısı gösterilir, bir azade-i nakkaştan ibaret olan el işleri yaptırılırdı.

İstanbul'da ve büyük şehirlerde bir de Kız Sanayi mekteplerine benzetilmemiş kurumlar vardı ki, ancak bu kurumlar büsbütün ayrı bir mahiyet almış, ziyade tekemmül etmiş (olgunlaşmış) bir iptidaiye mektebi hâlini almış idi. Kız Sanayi mekteplerinde müstakil bir nakkaş ve bir de piyano muallimesi bulunuyor, istidatlı olan kızlar istifade ediyorlardı. Bu dersler pek fena ve ruhsuz metotlar ile gösterilmiş olduğundan amacına ulaşmıyordu.

---

⁴⁰ Kılınçzade Hakkı, "Kadınlar ve Mekâtib-i İptidaiye Muallimleri, **İçtihat**, Sayı: 60, 4 Nisan 1329 (1913), s.1310-1312.

Kız mekteplerine muallime yetiştirmek üzere İstanbul'da bir Darûlmuallimat vardı. O zamanın Darûlmuallimatı, bir meslek mektebi olmaktan ziyade idadî tahsili veriyordu. Bu mektep oldukça bilgili hanımlar yetiştiriyor, fakat maharet ve sanat-ı terbiye veremiyordu.

Meşrutiyetin feshedildiği tarihe kadar bu hâl devam etti ve Darûlmuallimat Türkiye'deki kız mekteplerinin en yüksek derecesinde kaldı. Şüphesiz bu tahsil, zamanın ihtiyacına göre çocuk yetiştirecek istikbâl validelerine pek yetersiz idi.

İlân-ı meşrutiyette kızlar çok düşünülürdü. Darûlmuallimin ve sonra Darûlmuallimat ıslah edilmeye başlandı. Kız iptidaiyeleri başka şekle konuyor, kızlığa mahsus programlar yapıyor ve terbiye gayeleri çiziliyordu. Aynı zamanda bir heyet-i münevvere Boğaziçi'nde vakî Kandilli'de hükümdar ailesine ait olan bir sarayı alarak yatılı büyük bir Kız Lisesi vücuda getirmek için çalışıyordu...

Harb-i Umûminin başladığı seneden evvel, yani Balkan Muharebesi akabinde kız mektepleri hakiki inkılâba uğradı. Mekâtib-i iptidaiye kızlara mahsus dersleri de ihtiva etti. Keza kızlara mahsus nümûne iptidaiyeleri açıldı. Bütün kız iptidaiyeleri "6 seneye" çıkarıldı.

Kız mekteplerinde gaye; milliyetperver ve dindar iyi ve bahtiyar aileler teşkil ve evladını asra göre terbiye edecek ahlâklı kadınlar yetiştirmektir. Kız mekteplerinde ilimlere, fenlere, aynı erkek mekteplerindeki kadar ehemmiyet verilir. Müfredat programları hemen hemen yekdiğerinin tamamen aynıdır. İdare-i beytiyye, hıfzısıhha-yı beytiyye, dikiş, biçki, nakış, resim, tabâhat (aşçılık, yemek pişirme sanatı) gibi dersler fazladır. Kadınlara ait olan ziraatı ihtiva etmek üzere ayrıca bir de çiftçilik dersi vardı.

Elleri el işlerinde yalnız ipeği ve süslü kumaşlarla nakışlar yapan ve yalnız bedî işler(hayranlık yaratan elişleri) vücuda getiren mektepli hanımlara fazla olarak elbise biçmek, dikmek, iç çamaşırları hazırlamak, söküp dikmek ve yamalamak çocuk elbisesi yapmak gibi hakiki aile dersleri kondu. Mektepli hanımlar Avrupa'dan gelen modalara bakarak şık ve moda elbiseler biçecek; dikecek ve tezyin edebilecek(süsleyecek) bir seviyeye getirilmek isteniyordu. Maarif Nezareti dikiş ve biçkinin usûl-ü tedrisine ait iki büyük kitap neşretti ve bunu umûm mekâtibe ücretsiz dağıttı." ⁴¹.

Kadın eğitimi, dinî ve ahlâkî açılardan da ele alınmaktadır.

"Vatanını seven, milletini seven, dinini seven ve sevmeye devam eden her vatandaş kızlarını okutmalıdır. Bu dini sevmek, korumak demektir. Dinimizde sadece

---

⁴¹ Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", **Türk Kadını**, Sayı:10, 26 Eylül 1334, İstanbul 1918, s. 151-152.

erkeklerle değil, tüm müminlere ilim ve irfan ufuklarında dolaşıp, ondan yararlanmak emredilir. Fen ve sanat, lisan ve ilim öğrenme ve bunu diğerlerine yaymak emredilir.

...

Kadınlar cahil bırakıldıklarından, işsizlik ve can sıkıntıları yaşayacaklardır. İşsizlik ne zor şeydir bilir misiniz? Can sıkıntısı, ahlâksızlık ve cinayetlere yol açar. Bu sebeple kadınlarımız eğitilmeli ve iş-güç sahibi yapılmalıdır. Bunları defalarca söyledik. Yine söylüyoruz. Nedeni de söylediklerimizi anlamak istemeyen kişilerin çıkmış olmasıdır...

Bilgili bir anneden doğan çocukla, cahil bir anneden doğan çocuk bir olur mu? Türk milletinin hakkını arayabileceği, hak iddia edebileceği günler ancak kadınlarımızın millî ve dinî eğitim almalarıyla mümkündür. O zaman kadınlarımız ve toplumumuz hukuk, felsefe, içtimaiyat, fen, tıp her alanda yetişecek dâhilerle medenî toplumlar arasına girebilecektir.”⁴².

Bu asırda kadınların iki şeye ihtiyacı olduğu söylenmektedir. Birincisi terbiye, ikincisi sanat.

“Mekteplerimizde yarım yamalak Türk’ün harsıyla yetişen kızlarımız birer ucube olmuştur. Ahlâk kızlarımızda kaybolmuştur. Ama çözüm kadınlarımızı yeniden kafes arkasına sokmak değildir.

Mesele kadınları medeni kıyafete sokmak değil, eline terbiye silahını vermektir. Bugün kadınlar erkeklerle yan yana çalışabilmektedirler. İşte bizim noksanımız! Bu silahı verecek olan polisler değil, bu silahı verecek olan önce anne baba veliler, sonra da muallim ve muallimelerdir. Onlarla birlikte mekteplerdir.”⁴³.

Kadınla erkeğin yan yana bulunmasının günah olmadığı konusunda belirtilen şu cümlelerden toplumda erkekle kadının yan yana oluşunun yadırgandığı anlamı çıkarılmalıdır.

“Erkeklerle kadınların yan yana olması günah değildir. Sinemada, tiyatrodaki kadınlar, erkeklerle yan yana olun. Böylece aranızda kötülük olmasın. Bir milletin yetişmesinde maneviyatta terbiye önemliyse, maddiyatta da sanat önemlidir.”⁴⁴.

1922 yılında Atatürk’ün Bursa’ya yaptığı ziyaret sırasında, İstanbul’dan gelen muallim ve muallimelere Şark Tiyatrosu’nda yaptığı toplantının, Bursa’da kadınlarla erkeklerin bir arada bulunduğu ilk toplantı olarak yazılmış

---

⁴² “Millî Hayatın Temeli-Kadınlarımız I”, **Alemdar Gazetesi**, 30 Kânûn-ı sâni 1921; “Millî Hayatın Temeli-Kadınlarımız II”, 1 Şubat 1921.

⁴³ İleri Gazetesi, 10 Eylül 1921.

⁴⁴ İleri Gazetesi, 11 Eylül 1921.

olması bu yargıyı doğrular niteliktedir. “*Seyyahlar yemeklerini yedikten sonra, Bursa'nın güzel ve muntazam bir binası olan Şark Tiyatrosu'nda toplandılar. Buna şüphesiz ilk defa kadın ve erkeği bir arada görüyordu.*”⁴⁵.

Cumhuriyet'in ilânından sonra, Türkiye'ye gelen bir İngiliz Gazeteci, yazdığı anılarında, Ankara'da bir Kız Lisesi'ni ziyaret ettiğini; burada, kız öğrenciler tarafından karşılandığını belirtiyor. Bu okulda incelemelerde bulunan Bayan Grace Ellison izlenimlerini şu cümlelerle aktarmaktadır: “*Kızlar yabancı bir kulağa hoş gelen kahramanlık şiirleri okudular. Galiba eşit ve eşit olmayan hecelerin birbiri ardınca gelişi bu etkiyi doğuruyor. Her sorunun karşılıklarını ayağa kalkarak vermeleri öğretilmiş. Hayran olunacak bir eğitim biçimi. Bizim gençlerimizin teşebbüs edemeyeceği kadar, konuşma ve yazmada incelik ve doğruluk veriyor, bu yolda bir eğitim.*”

Kızların yarattığı bölümlere şöyle bir göz attım. Sınıfları gibi düzenliydi. Oyun odasında bize kahve ve çay hazırlanmıştı. Ayrılmazdan evvel kızların bir temsilcisi, bizim orada bulunmamamızın şerefini, temiz ve küçük bir nutukla dile getirdi.

Bursa Kolejindeki müdire gibi, buradaki müdire de okulda Rum ve Ermeni öğrencilerinin bulunmadığına üzülüyordu. Okulda Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki mükemmel beraberlik dışarıdaki hayatta olduğu gibi sorunlardan uzaktı...

Eski günlerde kadınlar politika ve edebiyatta ünlenseler bile eğitimin genel düzeyi oldukça ilkel ve halka dönük değildi.

...Şimdi erkekler için kurulan bir okul yanında kızlar için de bir okul bulunuyor. İstanbul'daki bir eğitim kolejinde son sınıf öğrencisi kızlar üniversitenin derslerine devam ederken tıp ve bilim dersleriyle laboratuvarları erkek üniversitesiyle paylaşıyorlar. Galiba kısa bir süre içinde Atatürk kadın-erkek, karma eğitimi uygulayacak.”⁴⁶.

Atatürk'ün 1923 yılında yaptığı yurt gezilerinden birinde, Eskişehir Maarif Müdürü ile yaptığı konuşma, hem eğitimin idarî şekli yönünden hem de kadın eğitimine önem verilmesi açısından oldukça ilginçtir. Atatürk ile Maarif Müdürü arasında şöyle bir konuşma geçmektedir:

“Atatürk: Yunan işgalinden evvel görmüştüm. Mektepleriniz çok iyi idi. Şimdi mektepleriniz ne haldedir? Kaç mektep vardır?

Maarif Müdürü Şerif Bey: Beş erkek, iki kız mektebi vardır.

---

⁴⁵ Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Bursa Eylül 1997, s. 520.

⁴⁶ Grace Mary Ellison, **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası**, çev. İbrahim S. Türek, İstanbul 1973, s.217–218.

Atatürk: Bunlar idare-i husûsiyeye mi aittir?

Maarif Müdürü: Evet...

Atatürk: İşgalden evvel kaç mektep vardı?

Maarif Müdürü: İşgalden evvel sekiz erkek, beş kız mektebi vardı. İşgalden sonra beş erkek iki kız mektebi kaldı.

Atatürk: Erkek ve kız talebe miktarı ne kadardır?

Maarif Müdürü: 400 talebe Sungur mektebinde, 350 Turan mektebinde, 200 Sultanîde, 200 kız mektebinin birinde, diğerinde de 150. Mecmu' u 2.000 kadar.

Atatürk: Şehrin nüfusu ne kadar?

Mutasarrıf Nihat Bey: Yirmi iki bin (22.000)...

Atatürk: 22.000 nüfus kaç hane sayılır?

Mutasarrıf: Altı bin hane eder.

Atatürk: O halde her haneye kaç çocuk isabet eder.

Mutasarrıf: Üç haneye bir çocuk kadar bir şey.

Atatürk: Bu kâfi midir?

Maarif Müdürü: Mahalle mektepleri de vardır.

Atatürk: Kaç tane?

Maarif Müdürü: Sekiz ya da on.

Atatürk: Niçin sekiz veya on? Maarif müdürü bunun adedini bilmezse kim bilecek? Kat' i rakam söylemeli. Mahalle mektebi o kadar ehemmiyetsiz mi ki böyle söylüyorsunuz?

Maarif Müdürü: Efendim, bazıları ruhsat-ı resmîye almadıklarından...

Atatürk: Üç haneye bir talebe az değil mi?

Maarif Müdürü: Azdır.

Atatürk: Halk çocuklarını niçin mektebe vermiyor?

Maarif Müdürü: Ailelerin kabahati yok...

Belediye Reisi Tahir Bey: Mektepler vaktiyle açılmadı. Turan mektebi 200 talebeliktir. Fakat 400 talebesi var.

Atatürk: İptidaî ve orta tahsili yapan mekteplerde esas programların bazı noktaları hakkında malûmat verir misiniz?

Maarif Müdürü: Ulûm-ı dinîye, hesap, hendese, kozmografya, ulûm-ı iktisadiye başlıca bunlardır.

Atatürk: Bu mekteplerde okuyanlar ulûm-ı iktisadiye okuduklarına nazaran çiftçiliğe dair bir şeyler öğreniyorlar mı?

Maarif Müdürü: Bu bapta malûmatları iptidaîdir. Bu mektepler mekâtib-i âliyeye talebe ihzar eder. Yalnız el işleri de vardır.

Atatürk: Ne gibi?

Maarif Müdürü: Doğramacılık, kâğıt işleri, el işleri vs.

Atatürk: Mektepten çıktıktan sonra bu çocuklar dışarıda bir yerde çalışabilirler mi?

Maarif Müdürü: Hayır...

Atatürk: O halde?

Maarif Müdürü: Malumatı iptidaiye...

Atatürk: Siz bu programı tatbik etmekle bu memlekete naflı iyi insan yetiştigiine ve yetișeceđine kâni misiniz?

Maarif Müdürü: Hayır...

Atatürk: Nasıl mektep yapalım ki bu mekteplerden çıkanlar çıktıktan sonra aç kalmassınlar?

Maarif Müdürü: Bir sanayi mektebi lâzımdır.

Atatürk: Kaç senedir, maarif mesleğindesiniz?

Maarif Müdürü: Yirmi altı sene...

Atatürk: Her Maarif Nazırı'nın bir programı vardı. Memleketin maarifinde muhtelif programların tatbiki yüzünden tedarikat berbat bir hâle gelmiştir. Buna karşı ne düşündünüz?

Maarif Müdürü: O iş vekâlete aittir.

Atatürk: Tecrübenizden, fikirlerinizden Vekâleti haberdar etmiyor musunuz? Düşündüklerinizi, tetkikatınızı vekâlete yazmıyor musunuz?

Maarif Müdürü: Tecrübem noksandır. Yeni geldim. Bir şey yazamadım. Bendeniz Van'da, Diyarbakır'da bulunmuştum.

Atatürk: Bazı esaslar var ki, Van'da da, Diyarbakır'da da hiçbir tarafta değişmez. Maziden kalma programlardan sarfı nazar, tetebbuatınızın, nokta-yı nazarınızın hülasası nedir?

Maarif Müdürü: Nokta-yı nazarımın birisi tahsil-i iptidaiyenin tamimidir.

Atatürk: Böyle programlarla tamim mümkün olmaz zannederim.

Maarif Müdürü: Tahsil-i iptidaiye için muallim lâzımdır. Mevcut muallimlerle bunu yapamayız. Onun için Darülmuallimin ister.

Atatürk: Kifayetsiz muallimlerle birçok mektepler açmaktansa muallimlerin kifayeti kadar mektep açmak daha iyi olmaz mı?

Maarif Müdürü: Evet efendim.

Atatürk: Mevcut muallimlerle köylerde birer mektep açılabilir mi?

Maarif Müdürü: Hayır Paşa Hazretleri.

Atatürk: Her köyde mektep açmak gayr-ı mümkündür. Doğru. Fakat köylü çocuklarını da okutmak istiyoruz. Bunun için ne yapalım?

Maarif Müdürü: Bunun için muntika muntika leyli mektepler açarak elimizde mevcut muallimlerle çalışmak lâzımdır. Beş altı köyün çocuklarını bir araya toplayarak mektep açılabilir. Fakat onun için de bina yok.

Atatürk: Maarifin ehemmiyetini izah etmek fazla bir şey olur. Bu memlekette eskiden beri bir cehil devam ediyor. Eski idareler, bu cehaleti devam ettirmeyi kendi bekâları için bir lüzûm gibi mütalâa ediyorlardı.

Bu memlekette cehaleti süratle izale etmek lâzımdır. Başka kurtuluş yolu yoktur. Münevverlerimiz gibi bütün efradı halk bununla alakadar olmalıdırlar. Yalnız vekâletten, merkezden ilham beklemek doğru değildir. Herkes bu ihtiyacı içten duymalıdır. Kız çocukları nasıl yetiştiriliyor?

Maarif Müdürü: Vatana nafi bir ana olacak tarzda...

Atatürk: Her halde kadınlarımıza da erkekler gibi aynı tahsil derecesinden geçirmelidir. Onlara, erkeklere öğrettiğimiz şeylerden başka, kadınlık vazifelerini de öğretmeye mecburuz.⁴⁷

Atatürk ile Maarif Müdürü arasında geçen bu konuşmada Maarif Müdürünün okullar hakkında kesin rakamlar verememesi, Atatürk'ü hiddetlendirmiştir. Ayrıca bu konuşmada dikkat çeken bir diğer nokta da Atatürk'ün ilk ve orta okullarda verilen derslerin uygulamalı olup olmadığını sormasıdır. Örneğin Atatürk'ün ulûm-u iktisadiye dersi alan bir öğrenci çiftçilik konusunda da bilgi sahibi oluyor mu şeklindeki sorusu bireyin yaşamında kullanacağı bilgiler elde edilmesine önem verdiğini göstermektedir. Yine Atatürk, ortaokula kadar eğitim almış ve mezun olmuş bir çocuğun meslek sahibi olarak hayata atılmasını, dolayısıyla bir iş sahibi olmasının önemine vurgu yapmaktadır. Bir köyde okul özellikle ilkokul açılmasının muallim eksikliğinden dolayı gerçekleşmesi mümkün görünmese de, ilk çare birkaç köyün yakınında yatılı ilkokullar açılmalıdır. Cehaleti yok etmenin yolu temel eğitimi sağlamaktır. Bunu sadece devletten beklemek yanlıştır. Herkes üzerine düşen görevi yerine getirdiği takdirde sorunların halledileceği belirtilmektedir.

Kadın öğretmen yetiştiren Darûlmuallimat, 5 Kasım 1922 tarihinde T.B.M.M. Hükümeti tarafından Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, 1924–1925 öğretim yılında İstanbul Kız Muallim Mektebi adını almıştır⁴⁸.

---

⁴⁷ Mahmut ([Soydan]-Siirt Mebûsu), "Gazi ve İnkılâp" 1–75, **Milliyet Gazetesi**, 26 Kasım 1929–7 Şubat 1930.

Muallim mektepleri Tevhid-i Tedrisat Yasasının ilânından sonra toplanan Maarif Vekâleti Müfettişlerinin Kongresinde gündem konuları arasında yer almıştır. Ancak bu sefer konu biraz farklı olarak köye öğretmen yetiştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Görüşmeler sonunda muallim mektepleriyle ilgili kararlar alınmıştır. Ancak alınan bir karar muallim yetiştirmedeki ciddiyetin henüz istenilen hedefe ulaşmadığını göstermektedir. Çünkü öğretmenlik mesleğine dair, pedagojik formasyon sadece son bir yıl içerisinde verilmek istenmektedir ki bu oldukça yetersiz bir süredir. Alınan karar şudur: *“Köy mekteplerine muallim yetiştirmek üzere ayrı bir yere ihtiyaç vardır. Bu yer yani mektep, köyün ve köylü halkın durumuna uygun olmalıdır. Burada köylü çocuklara verilecek eğitim de onların işine yarayacak ve onları yaşayacakları hayata faydalı olacak şekilde yetiştirmelidir. Bu yer için şimdiki imam ve hatip mekteplerinden yararlanılabilir. İmam ve hatip mekteplerinin Köy Muallim Mektebi haline gelmesi için düşünülen tadilat ise şundan ibarettir: İmam ve hatip mekteplerinin ismi değiştirilerek tahsil müddeti üç seneye indirilmelidir. Bu müddetin ilk iki senesinde tahsil genel terbiye olarak verilmeli, son sınıfı ise biri köy imam vaazı, diğeri köy muallimi yetiştirmeyi amaçlayan iki şubeye ayrılmalıdır. İş bu son ihtisas sınıfına orta mekteplerin iki sınıfını bitirmiş olanlar da alınmalıdır.”*⁴⁹. Bu alınan kararda içeriğe yönelik bir bilgi verilmemektedir. Fakat *“sadece ismi değiştirilerek”* ifadesi, imam ve hatip okullarının, köy muallim mektebine dönüştürülmesi projesinde, değişimin yalnız isimde yapılarak içerikte yapılmayacağı anlamına gelmektedir⁵⁰.

b) Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat Nizamnamesi

1915 yılına kadar, ilköğretime öğretmen olarak atananların çeşitli eğitim kurumlarından yetiştiğini görmekteyiz. 1913–14 yılına ait verilen bilgilerden ilkokul öğretmenlerinin, Darûlmuallimin, Darûlmuallimat, iki yıllık Darûlmuallimin, sultanî, idadî gibi eğitim kurumlarından diploma ya da

---

⁴⁸ Cemil Öztürk, a.g.e.,s.33.

⁴⁹ “Maarif Vekâleti Müfettişler Kongresi Mukarreratı”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925),s.1–5.

⁵⁰ Ancak bu proje uygulanmamış, imam ve hatip okulları eğitim vermeye devam etmiştir. Tevhid-i Tedrisat’tan sonra da, bu okullara talep olmadığından 1927’de kapatılmıştır. Bkz.

ehliyetnameye sahip olarak görev yaptıklarını tespit etmekteyiz. Aşağıdaki tabloda muallimlerin mezun oldukları eğitim kurumları ve sayıları verilmektedir.

Tablo 3.2: 1913–1914 ders yılı, İptidaiye mekteplerindeki Muallimlerin mezun oldukları okullara göre sayıları.

Vilayetler	Darülmualimin	Darülmualimat	İki yıllık Darülmualimin	Sultanî		İdadî		Muallim Muavinliği Ehliyetnameli		Dersten mücaz	Mekâtib-i saire	
				Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız		Erkek	Kız
İstanbul	78	95	21	-	-	38	2	42	5	35	127	45
Edirne	18	8	187	-	1	15	-	28	12	13	25	35
Adana	99	7	15	-	-	20	-	64	1	12	31	45
Ankara	87	21	33	-	-	61	-	102	5	10	73	17
Aydın	175	15	167	-	-	63	-	192	11	27	147	177
Bağdad	28	-	12	-	-	4	-	14	6	5	4	8
Beyrut	22	4	10	-	-	37	-	3	4	53	127	50
Halep	81	5	5	18	-	3	-	191	2	10	48	62
Hüdavendigâr	32	10	97	-	-	12	-	176	7	6	9	39
Diyarbakır	13	2	2	-	-	5	-	7	-	1	6	2
Suriye	52	1	8	-	-	19	1	-	-	2	125	43
Sivas	54	8	66	-	-	13	-	45	3	30	55	35
Trabzon	56	5	48	-	-	14	1	69	3	8	22	10
Kastamonu	64	9	68	4	-	-	-	214	23	10	2	-
Konya	30	8	230	-	-	8	1	114	7	4	50	21
Mamuratül aziz	74	3	17	-	-	20	-	66	1	13	65	23
Musul	37	1	2	-	-	2	-	39	1	9	2	6
Urfa	3	1	4	-	-	3	-	22	-	2	7	5
İzmit	2	2	2	-	-	5	-	40	9	1	7	4
Bolu	23	3	14	-	-	20	-	42	3	8	40	13
Teke	11	1	50	-	-	2	-	30	1	8	10	3
Canik	9	5	7	-	-	7	-	67	8	11	16	14
Çatalca	2	3	5	-	-	8	-	12	1	-	17	4
Zor	3	-	2	-	-	6	-	24	1	2	12	1
Kudüs	8	-	4	-	-	13	-	31	-	6	11	17
Karahisar-ı sahip	13	6	36	-	-	5	-	15	-	1	4	4
Karesi	68	4	12	-	-	11	-	105	14	19	23	11
Kala-i sultanî	8	1	19	-	-	6	-	12	-	1	6	5
Kayseri	5	-	1	-	-	18	-	19	-	6	3	4
Medine-i Münevvere	7	-	-	-	-	8	-	-	-	5	1	3
Menteşe	8	3	9	-	-	2	-	37	-	-	7	16
Erzurum	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bitlis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Basra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hicaz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Van	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Seçil Akgün, “Tevhid-i Tedrisat”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul, s.48; Necdet Sakaoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul 2003, s.172.

Yemen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	1170	231	1153	22	1	448	5	1822	128	318	1082	722

Maarif-i Umûmiye Nezareti'nin 1329-30 ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Levha 4, İstanbul, s.4.

Tablo incelendiğinde, ilkokullarda Muallim muavinliği görevine ehliyetnameli erkek öğretmenlerin daha fazla sayıda istihdam edildikleri görülmektedir. İkinci sırada Darûlmuallimin ve üçüncü sırada da iki yıllık Darûlmuallimin mezunları yer almaktadır. Kadın öğretmenlerin ise sayıları kız okullarının mevcudiyetiyle ilgili olarak erkek öğretmenlere oranla daha az durumdadır.

1915-16 yıllarından sonra ise yavaş yavaş ilkokula öğretmen yetiştiren iki kurum olarak Darûlmuallimin-i Âliye (İptidaiye Şubesi) ve Darûlmuallimatı resmî anlamda görmekteyiz. Bunun nedeni ise, bu iki eğitim kurumuna ait olarak 1915'te yayınlanan 1916'da birtakım değişikliklere uğrayan “*Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat Nizamnamesi*” olmuştur. Bu nizamname ile Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat'ın idarî şekli belirtilmekle birlikte ders programları da şekillenmiştir. 1930 yılına kadar yürürlükte kalan bu nizamname, öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunda önem taşımaktadır.

22 Haziran 1331 (1915) tarihinde 39 maddelik hazırlanan bu nizamnameyi belli başlı maddeleriyle şu şekilde inceleyebiliriz⁵¹:

Nizamnameye göre Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat'ın teşkilat yapısı şöyledir: İstanbul'da bulunan Darûlmuallimin-i Âliye ve Darûlmuallimat-ı Âliye iptidaî, ihzârî ve âli olmak üzere üçe ayrılmıştır. Taşrada sadece iptidaî kısmı bulunacaktır.[Madde-1] Öğrenim süreleri Darûlmuallimin-i Âliye, iptidaî kısmı “4” ve Darûlmuallimat- Âliye, iptidaî kısmı “5 yıl”dır. Buralardan mezun olanlar iptidaiye öğretmeni olacaklardır. İhzarî kısımları “2 yıl”dır, buradan mezun olanlar Darûlmuallimin, Darûlmuallimatın iptidaiye kısmında muallim/muallime olabilir ve Tedrisât-ı iptidaiyede müfettiş/müfettişe olabilir. Bu madde taşrada da aynı şekilde uygulanacaktır. [Madde-2/6] Darûlmuallimin ve Darûlmuallimatın iptidaiye kısmında Tatbikat Mektebi bulunacaktır. [Madde-3] Terbiye-i Bedeniye Mektebi Darûlmuallimin-i Âliyeye ve Ana Muallime Mektebi Darûlmuallimat-

⁵¹**Düstür**, İkinci Tertip, c.VII, s.649-659; Özalp, Reşat; “Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat Nizamnamesi”, **Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, İstanbul 1982, s.554-564.

ı Âliyye bağlıdır. Öğrenim süreleri “1 yıl”dır [Madde-4]. Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat-ı Âliye yatılı ve ücretsizdir. Gündüzlü öğrenci de kabul olunur. Yatılı öğrencilerin çamaşırları ile öğrenim malzemeleri devlet tarafından karşılanır [Madde-5]. Yalnız meslek dersleri almak üzere öğrenci kabul edilir. Ancak bu öğrencilerin muallimlik ve muallimelik yapabilmesi için gerekli şartları ve bilgiyi kazanmış olmaları gerekir [Madde-7].

Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat ile bunlara bağlı okullara kabul edilecek öğrenci Osmanlı tebaasından olmalı, sağlık durumu ve bedeni özürlü bulunmamalıdır. Darûlmuallimin’e kabul için öğrencilerin yaşları 16’dan küçük ve 18’den büyük olmamalıdır. Darûlmuallimat’a başlayacak öğrencinin yaşı ise 13’den küçük 17’den fazla olamaz [Madde-8/9]. Ana muallim mektebine Darûlmuallimat-ı iptidaiyenin iki senesini bitirenler sınavsız kabul olunacağı gibi sınava girerek bu derece bilgisi olduğunu ispatlayanlar da kabul olunurlar. Bu öğrencilerin yaşları 17’den az, 24’ten fazla olamaz [Madde-15].

Erkek Sultanî mektebinde ücretsiz tahsilde bulunan öğrenci 17 yaşını ve Kız Sultanî mektebinde ücretsiz tahsilde bulunan öğrenci 14 yaşını bitirdikten sonra hangi sınıfta bulunurlarsa bulunsunlar rızalarına bakılmaksızın İstanbul Darûlmuallimin ve Darûlmuallimatı’nın iptidaiye kısmına nakledilirler. Fakat bunlardan âliy’ül-âlâ (en yüksek) derecede sınıf geçenler Darûlmuallimin veya Darûlmuallimat’a nakil arzu etmediklerinde Sultanî mektebine devam edebilirler. Sultanî mektebinin altıncı sınıfı Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat’ın iptidaiye kısmının birinci sınıfına eşittir [Madde-16].

16. maddede belirtildiği üzere öğrencinin öğretmen olma isteğine bakılmaksızın Sultanîlerden nakil ile Darûlmuallimine devam eden öğrencilerin isteksiz olarak bu okulda okuması sakıncalı bulunmuştur. Nizamnamenin olumsuz görülen bu kararı ileriki yıllarda eleştirilerek öğretmenlik mesleğinin kalitesinin düşmesine sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu maddenin Darûlmuallimin ya da Darûlmuallimat’ta öğrenim gören öğretmenlik mesleği sevgisiyle okuyan öğretmen adaylarını da okuldan soğuttuğu kanaatine varılmıştır⁵².

---

⁵² “Darûlmualliminlerimiz”, **Dilek**, 15 Nisan 1338, No.7, s.1-2.

Her Darûmuallimin ve Darûmuallimat'ta bir muallimler meclisi ve bir inzibat meclisi ile bir de mübâyaa komisyonu (Satın Alma Komisyonu) vardır. Muallim meclisi, müdürün başkanlığında mektep muallimlerinden ve inzibat meclisi müdür muavininin başkanlığında fennî terbiye muallimi ile diğer iki muallimden oluşmaktadır. Mübâyaa komisyonu İstanbul Darûmuallimin ve Darûmuallimatı'nda mektep müdürlerinin ve taşralarda maarif müdürlerinin riyasetinde olarak iki muallim ile muhasebe memurlarından ve bir de mektep tabibinden oluşmaktadır [Madde-19].

Darûmuallimin ve Darûmuallimatta uygulanacak cezalar şunlardır: Tenbih, Tescil, Tekdir, Muvakkaten İhraç, Kat'iyen İhraç. Bu cezalar okulun müdürü tarafından yürütülür. Müdür cezayı hafifletebilir, ancak tamamen affetme yetkisi yoktur. Tüm Darûmuallimin ve Darûmuallimat müdavimlerinin siyaset ile uğraşmaları ve Maarif Nezareti'nin izni olmadan cemiyete katılmaya ve cemiyet kurmaya yetkileri yoktur [Madde-21/23].

Nizamnamenin 24. maddesine göre, Darûmuallimin ve Darûmuallimat-ı İptidaiye kısmında okutulacak dersler şunlardır:

- Kuran-ı Kerîm ve Malûmat-ı Diniye ve Siyer,
- Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris ve İlm-i Ahvâl-i Ruh,
- Türkçe: Sarf ve Nahiv, Tahlil, İmla, Kitabet, Edebiyat, Kıraat, İnşaad ve Ezber,
- Elsine-i Ecnebiye,
- Tarih: Osmanî ve umûmî,
- Coğrafya: Osmanî ve umûmî,
- Kozmografya,
- Riyaziyat: Hesap, Resm-i Hatt, Hendese, Mesâha ve Cebir,
- Malûmat-ı Tabiiye: Hayvanat, Nebatat, Tabakat, Fizik ve Kimya,
- Malûmat-ı Ziraiye ve Tatbikatı,
- Usûl-i Defteri,
- Malûmat-ı İktisadiye, Darûmuallimatlarda İdare-i Beytiye ile beraber,
- Malûmat-ı ahlâkiye ve Medeniye ve Hukukiye,
- Teşrih, Fizyoloji-i Beşeri ve Hıfzıssıhha,
- Yazı,
- Resim,
- Musiki ve Gınâ,

- Elişleri (Darûmuallimatlarda el ve iğne işleri, dikiş ve tamir, tabâhat, çamaşır yıkama ve ütü, tathîr ve payrog'refi [Pirografî]),
- Terbiye-i Bedeniye: Darûmualliminde talim ve endahat ile beraber,
- Tatbikat-ı dersiye.

Ana Muallime Mektebi ders programında yer alan dersler nizamnamenin 31. maddesinde şöyle belirtilmektedir:

- İlm-i Ahvâl-i Ruh,
- Fenn-i Terbiye,
- Frobel Usûlünde Tedrisat ve elişlerinin nazârî kısmı,
- Hesap, Hendese,
- Gınâ ve Piyano,
- Tarih-i Osmanî,
- Türkçe (İmla, kıraat, kitabet ve inşaad),
- Ulûm-ı Tabiiye,
- Hıfzıssıhha,
- Coğrafya-yı Osmanî,
- Terbiye-i Bedeniye,
- Tatbikat,
- Resim.

Tüm Darûmuallimin ve Darûmuallimatlarda eğitim ve öğretim Eylül ayının başından başlar ve Mayıs sonuna kadar devam eder [Madde-32]. Darûmuallimin ve Darûmuallimat-ı İptidaiye ile Darûmuallimin ve Darûmuallimat-ı Âliyenin ihzârî kısımlarında biri yazılı ve diğeri sözlü olmak üzere senede iki imtihan yapılır. Yazılı imtihan Ocak ayının başında, sözlü imtihan ise sene sonunda yapılır. Sözlü sınavdan geçerek sınıf yükseltmek için her dersten en az beş almak gerekir. Son sınıflarda yalnız bir dersten beş numaranın altında not alan öğrenciye imtihanların sonunda bir kere daha hak verilebilir [Madde-33].

34. maddede belirtildiği üzere, tüm Darûmuallimlerden ve Terbiye-i Bedeniye Mektebinden yatılı ve gündüzlü olarak diploma ile mezun olanlar, mezuniyetlerinden 10 senelik süre içerisinde ve Darûmuallimatlardan mezun olanlar ise 8 sene umûmî mekteplerde muallimlik veya muallimelik görevini yerine getirmekle mükelleftirler.

Öğretmenlerin görevleri çocuklara yalnız öğretim vermekle bitmez, onların eğitimlerini sağlamaları da gerekmektedir. Özellikle ilkokullarda öğretmenler birer annedir, eğiticidir. İlkokul çağındaki çocuk hiçbirşeyden habersiz, işlenmeye hazır taze bir filizdir. Onların sadece okuma yazma bilmeye değil, bunun yanında nezaketi, edeb ve adabı, intizamı, görev bilincini, düşünmeği, çalışmayı, ne olduklarını, ne olacaklarını, kimliklerini, kendilerini, etraflarını vatanını, milletini tanımağa ve bilmeye ihtiyaçları vardır. Bunu verecek de ailelerinden sonra okulda tanıştıkları öğretmenleridir⁵³. Bu sebeple öğretmenlere büyük işler düşmektedir.

Öğretmenlerin taşıması gereken vasıflar üzerinde durulurken, meclis görüşmelerinde daha çok muallimlerin dinî bilgilere sahip olması konusunda ısrar edilmiştir. Ertuğrul Mebûsu Şemsettin Bey mecliste öğretmenlerin sahip olması gereken vasıflarını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Muallim olacak zevatta birçok vasıfların bulunması ve bunların fen ile dinin ne olduğunu bilmeleri icap eder. Aynı zamanda kendilerinde dinî, millî ve vatanî hislerin de bulunması zarurîdir. Çünkü bu hislerden mahrum zevat, istediğimiz nesli yetiştiremez ve talebede hiss-i dinî ve millîyi uyandıramaz. Dinin lüzumu hakkında burada uzun uzadıya izahata girişmeyi abes görüyorum...”⁵⁴.

Köylerde ise öğretmende aranan vasıflar milli bir iman sahibi olması, mütedeyyin (dindar), gayur (çalışkan), fedakâr olması şeklinde sıralanmaktadır. Bu sebeple de köyün şartlarını bilen köyün yaşam şartlarına alışkın öğretmenlerin yetişmesi için eğitim süreleri 8 yılı kapsayan köy Darûlmualliminlerinin açılmasının önerildiği bir makalede öğretmenden beklenenler şu cümlelerle belirtilmektedir:

“Köylü muallimin sarık sarmasını, bıyıklarını kısa kesmemesini, gerekirse cenaze yıkamasını istiyor. Bu sebeple köyden yetişen muallimler gereklidir”⁵⁵.

Ankara Türkiye Muallime ve Muallimler Dernekler Birliği idare heyetinin yayınladığı Türkiye öğretmenlerine hitaben neşr ettikleri beyannamede öğretmenlerin bir toplumdaki rolleri oldukça güzel belirtilmiştir. Şöyleki,

---

⁵³ Şahap Rıza, “Küçük Mektepler”, **Guvaze**, 15 Haziran 1911, No.11, s.2.

⁵⁴ **M.M.Z.C.**, İ.59, 28 Şubat 1334 (1918), s.578.

⁵⁵ “Maarifde İnkılâp Köy Darûlmuallimini”, **Dilek**, 10 Mayıs 1338, No.8, s.1–3.

“Bir millette devrimleri yapanlar öğretmenlerdir. Türk tarihi muallime ve muallimlerden harekete gelmelerini bekliyor. Öğretmenler ne zaman harekete geçerlerse o zaman Türk devleti yirminci asra lâyık yerini alacaktır. Bir toplum için muallimler çok önemlidir⁵⁶. Bu sebeple onların kendi aralarında birlik olarak hareket etmeleri gerekir. Öğretmenler içerisinde de topluma yön veren en ücretlere girebilen ve toplumla kaynaşanlar iptidaiye muallimleridir. Çünkü mecburi eğitim ilköğretimdir. Bir vatanın tüm çocukları buralardan geçmektedir. Bu sebeple en etkili olacak ve toplumu yönlendirecek gücü elinde bulunduranlar ilköğretim öğretmenleridir. İlkokul öğretmenleri tali ve âli okullarından ziyade ülkenin en ücra yerlerine dağılmışlardır. Bu sebeple medeni ülkelerde en önemli vazife iptidaiye öğretmeni yetiştirme konusudur. Vatanını savunan kanını veren Türk milleti artık görevi öğretmenlere bırakacaktır. Bunun önemini bilen Atatürk'te savaşın en şiddetli geçtiği zamana tesadüf eden Muallimler Kongresine bizzat katılmış ve o önemli nutuklarını söylemişlerdir”⁵⁷.

1924 yılında eğitim kurumlarında bütünlük ve millilik prensibine dayanılarak özellikle husûsî ve gayr-ı Müslimlere ait mekteplerde öğretmenlik yapanların atamaları yeniden yapılmıştı⁵⁸. Ayrıca öğretmenlerde aranacak vasıflar da şöyle açıklanmıştı:

“ Mekâtib-i Taliye ile Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat, muallim ve muavinlerinin behemehal Darûlmuallimin, Darûlmuallimat-ı Âliye ve Darûlfünûn'dan veya sair Mekâtib-i Âliye'den mezun olmaları şarttır. İptidai ve Talî mektep müdürleri dahi bu şarta uymak zorundadır.

Ancak Kuran-ı Kerîm, Hüsn-ü Hat, Terbiye-i Bedeniye, Lisan ve Musiki gibi dersler muallimlerinin mezkûr derslerden usulü dairesinde imtihan vererek ehliyetname almaları lâzım gelmektedir. Bunlar derece-i tahsillerine bakılmaksızın bu derslerde istihdam olunabileceklerdir.

Münhasıran ticaret, ziraat ve meslek mekteplerine aranan öğretmenlerin de yukarıdakilerden başka, meslekî alanlarda imtihana girmeleri gerekmektedir.

---

⁵⁶ Öğretmenlerin varlığı ve etkileri bir toplumda oldukça önemli yere sahiptir. Böylesi önemli etkileri olan öğretmenler mecliste halkın temsilcisi görevinde de bulunmuşlardır. İkinci Meşrutiyet'in dört dönemi ile T.B.M.M. Birinci dönemlerinde, öğretmenlik mesleğinde bulunana mebûsların isimleri için Bkz. Ek.25.

⁵⁷ “Terbiye ve İnkılâp Bahsinde- Muallimin Rolü”, **İkdam**, 4 Temmuz 1922, no. 9087.

⁵⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Mayıs 1924, 20.

Hıristiyan mekteplerinde Tarih, Coğrafya ve Türk lisanı derslerini talim edecek muallimler maarif idareleri tarafından tayin edilecek, diğer muallimlerin tayininde mektep idareleri serbest olacaktır.”⁵⁹ .

Tevhid-i Tedrisat Yasasının ilânından sonra Ankara’da toplanan Türkiye Muallimler Birliği Kongresi’nde konuşma yapan İsmet Paşa, öğretmenlerin görevlerinin ne kadar önemli olduğunu belirten konuşmasına şöyle başlamaktadır:

“Muhterem arkadaşlar, muallimlerden çok şey bekliyoruz. Bilirsiniz ki, bütün dünya milletleri içinde her an ve her vesile ile bağıra bağıra söylediğimiz bir iddiamız var. Biz de her medeni millet gibi en yüksek seviye-yi medeniyeye müstahak ve müsteid(lâyık) bir milletiz diyoruz. Bu iddianın doğruluğu hepimiz biliyorsunuz ki, asıl fikri sahada, asıl ilim ve fenle tahakkuk edebilir. Sizler bu milleti, harsıyla, içtimai hayatıyla, bütün ilmi, fenniyle en yüksek seviyeye çıkaracak işçilersiniz. Vazifeniz hakikaten çok şerefli, fakat çok ağırdır.”⁶⁰ .

Öğretmenlere büyük işler düşmekteydi. Çünkü öğretmenler hem çocukları geleceğe hazırlayacak hem de öğrencilerin velileriyle, yani halkla kaynaşarak kendilerini topluma kabul ettireceklerdi. Halkın yaklaşımı, medrese dışında eğitim almış öğretmenlere biraz farklı olmaktaydı. Özellikle bu ayırım köylerde daha da çok yaşanmaktaydı.

“Köylere gönderilen iki tür hoca vardı. Bunların bir kısmı sarıklı muallimlerdi ki, çocuklara bir şey öğretmediklerini halk biliyor. Fesli Hocalar ise ekseriya köylünün hayatına tamamen uzak oldukları için çocuklara olan malumatı veremiyorlar. Evvelki sene bir köylü gönderilen hocalardan şöyle şikâyet ediyordu: «Sarıklı Hoca geldi, çocuklarımıza bir şey öğretmedi. Şehre gittik, sarıksız hoca istedik, geldi. Kâğıtları kestirerek, tavuk horoz yaptırdı. Bunlar ne işe yarar diye sorduk. Çocuk bu sayede tavuğun şeklini öğrenir diye cevap verdi. Hâlbuki bizim çocukların tavuğu resimden öğrenmeye ihtiyacı var mı? Onu daima gözü önünde görüyor.» Hülâsa halk maarifin tarzında ihtiyacından uzaklaşma görüyor, bir faidesizlik buluyordu.”⁶¹ .

---

⁵⁹ Aynı Yer.

⁶⁰ “İsmet Paşa Hazretleri’nin Nutukları”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925), s.74.

⁶¹ Mehmet Emin, “Anadolu’da Maarif Nasıl Taammüm Edebilir?”, **Anadolu Mecmuası**, Sayı.2, 1340, s.50–53.

Tabii halkın şikâyeti sadece öğretmenle kalmıyor, programların yaşamla ilgisi olmadığından da yakınlık, maarif sistemine dair bir inançları kalmıyordu. Bu sebeple de özellikle iptidaiye muallimleri, köylerde yaşayan halkın ihtiyaçlarına göre, çocukları yetiştirmeye dikkat etmeliydi.

Maarif Vekâleti Tevhid-i Tedrisat'tan sonra çeşitli derecedeki mekteplerin programını oluşturmak üzere Darülfünûn müderrislerinden, Sultanî ve Darülmuallimin müdür ve muallimlerinden oluşan 35 kişilik bir ekibi Ankara'ya davet etmişti. Bu heyet ders programları üzerine çalışmışlardı. Heyetin çalışmalarının yanında dikkat edilmesi gereken bir özelliği vardı ki, onu da Darülfünûn Felsefe Tarihi Müderrisi Mehmet Emin Bey şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Bu heyette bir fikir birliği var. Herkes aynı gayede birleşiyor. Aynı şeyi istiyor. O halde aynı şeyi isteyen Maarif adamları artık esaslı bir maarif hareketi başlatmalılar. Öyle muallimler biliyorum ki devam eyledikleri mektepte değiştirilmesi lâzım işlerden bahsedildiği zaman ben ona karışmıyorum, dersimi verip çıkıyorum deyiverirler. Bunlar için mensup oldukları mesleğin şerefi, gayeye erişmek azmi yoktur. Onlar için muallimlik sadece bir vasıta-yı maişettir. Hâlbuki maarif işi yalnız bir vasıta-yı maişet olmamalı, o mesleğe girenler bir gayenin istihsali için kendinde fedakârlık duymalıdır...

Bu heyet-i ilmiyeden şahsi ve tatlı bir istifadem oldu: Anadolu mekteplerinin kıymetli muallimlerinden bazılarıyla temas ettim. İstanbul'da az çok bir fikir var. En iyi muallimleri İstanbul'da toplanmış add ediyoruz. Hâlbuki Anadolu içlerinde çok kıymetli arkadaşlara malikiz. Onlarda gördüğüm iktidar maarifimiz hakkında beni tamamen nikbîn (mutlu) etti.”⁶² .

2-Sayısal Verilerle İlköğretimde Öğretmen Sayıları

İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a kadar geçen süre içerisinde öğretmen sayılarında oldukça büyük değişiklikler yaşanmıştır.

1913–1914 ders yılı içerisinde ülkede özel ve resmi okullarda görev yapan toplam 15.110 öğretmenin vilayet ve livalara göre dağılımları Tablo 3.3'de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tablo 3.3: 1913–1914 ders yılı, resmi ve özel İptidaiye mekteplerindeki Muallim ve Muallimelerin ülke genelindeki sayıları.

Vilayetler	İptidaiye Mektebi Muallim ve Muallimatı					
	Resmi Mektepler		Özel Mektepler		Toplam	
	Muallim	Muallime	Muallim	Muallime	Muallim	Muallime
İstanbul	411	198	569	349	980	547
Edirne	286	56	377	117	663	173
Adana	247	53	144	60	391	113
Ankara	366	43	77	53	443	96
Aydın	773	204	447	327	1220	531
Bağdad	137	19	98	28	235	47
Beyrut	253	58	421	288	674	346
Halep	358	69	249	212	607	281
Hüdavendigâr	334	56	210	124	544	180
Diyarbakır	75	11	10	-	85	11
Suriye	206	45	84	-	290	45
Sivas	269	50	155	43	424	93
Trabzon	284	26	102	4	386	30
Kastamonu	364	33	0	0	364	33
Konya	436	37	163	78	599	115
Mamuratülaziz	264	27	257	126	521	153
Musul	91	8	122	21	213	29
Urfa	41	6	35	25	76	31
İzmit	57	15	8	3	65	18
Bolu	153	22	4	5	157	27
Teke	111	5	33	8	144	13
Canik	122	27	172	50	294	77
Çatalca	51	9	35	22	86	31
Zor	49	2	-	-	49	2
Kudüs	75	18	398	70	473	88
Karahisar-ı sahip	74	10	13	1	87	11
Karesi	242	29	116	35	358	64
Kala-i sultanî	62	17	138	13	200	30
Kayseri	72	4	80	29	152	33
Medine-i Münevvere	21	3	-	-	21	3
Menteşe	64	19	16	6	80	25
Erzurum	268	29	-	-	268	29
Bitlis	117	14	73	16	190	30
Basra	38	4	-	-	38	4
Hicaz	79	1	-	-	79	1
Van	63	4	93	28	156	32
Yemen	124	1	-	-	124	1
Asir	1	-	-	-	1	-
Toplam	7038	1232	4699	2141	11737	3373

Maarif-i Umûmiye Nezareti'nin 1329–30 ders senesi İhsaiyat Mecmuası, Levha 7, İstanbul ,s.7.

⁶² Mehmet Emin, “Son Heyet-i İlmiye”, *Anadolu Mecmuası*, Sayı. 3, 1 Haziran 1340 (1924), s.110–113.

Tablo incelendiğinde, ülke genelinde toplam erkek öğretmen sayısının “11.737” ve kadın öğretmen sayısının “3.373” olduğu görülmektedir. Kadın öğretmen sayısı resmî okullarda “1.232” iken, özel okullarda bu sayı “2.141” rakamını bulmaktadır. Erkek öğretmen sayısı ise resmî okullarda fazladır.

Cumhuriyet’in ilânından sonraki ders yılında ise ilköğretim öğretmen sayılarında bir düşme olduğu görülmektedir. Ülke genelinde toplam 9.065 olan öğretmen sayısının vilayetlere göre dağılımı ayrıntılı şekilde Tablo 3.4’te belirtilmektedir.

Tablo 3.4: 1923–1924 ders yılı, resmî ve özel İptidaiye mekteplerindeki Muallimlerin ülke genelindeki sayıları.

Vilayat İsimleri	Resmi ve özel Mekteplerde			Vilayat İsimleri	Resmi ve özel Mekteplerde		
	Kadın	Erkek	Toplam		Kadın	Erkek	Toplam
Artvin	5	46	51	Diyarbakır	0	36	36
Ardahan	3	21	24	Zonguldak	13	100	113
Adana	25	85	110	Siirt	0	19	19
Aksaray	0	61	61	Sinop	0	73	73
Ankara	0	125	125	Sivas	0	159	159
Amasya	10	85	95	Siverek	0	14	14
Aydın	4	178	182	Saruhan	16	316	332
Edirne	0	104	104	Trabzon	0	101	101
Erzincan	0	72	72	Gazi Ayıntap	0	122	122
Erzurum	3	156	159	Kars	5	41	46
Ertuğrul	14	173	187	Kırklareli	0	89	89
Ergani	0	15	15	Karesi	0	282	282
İzmir	0	530	530	Kara Hisar-ı şarki	0	32	32
İstanbul	499	558	1057	Kara Hisar-ı sahip	17	119	136
Eskişehir	23	96	119	Kastamonu	0	266	266
Ordu	0	82	82	Konya	23	298	321
Urfa	0	55	55	Kocaeli	20	236	256
İçel	0	62	62	Kozan	0	44	44
Beyazıt	0	29	29	Kırşehir	0	115	115
Bitlis	0	8	8	Kayseri	0	142	142
Burdur	0	103	103	Gelibolu	0	59	59
Bozok	11	88	99	Gümüşhane	5	34	39
Bolu	0	164	164	Genç	0	4	4
Tekfurdağı	0	90	90	Kangırı	1	95	96
Teke"Antalya"	43	168	211	Kütahya	18	163	181
Tokat	27	71	98	Giresun	0	82	82
Canik	2	143	145	Lazistan	0	49	49
Cebel-i Bereket	5	31	36	Mardin	0	36	36
Çatalca	0	80	80	Mersin	0	84	84
Çanakkale	34	99	133	Maraş	9	98	107
Çorum	13	129	142	Mamüretülaziz	0	109	109
Hakkâri	0	0	0	Menteşe	34	112	146
Hamit Abat	15	141	156	Muş	0	12	12

Hüdavendigâr	6	261	267	Malatya	0	126	126
Dersim	0	40	40	Niğde	0	132	132
Denizli	0	193	193	Van	0	21	21
Toplam					903	8162	9065

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Ankara, s. 64–68.

Öğretmen sayısında toplam “1.057” rakamıyla İstanbul vilayeti önde gelmektedir. İstanbul’u “530” rakamıyla İzmir ikinci, “332” rakamıyla Saruhan üçüncü sırada takip etmektedir. Yine cinsiyet ayrımına göre bakıldığında İstanbul’da kadın ve erkek öğretmenlerin sayıları birbirine çok yakındır (499 kadın, 558 erkek). Bazı illerde sayısal anlamda oldukça farklılıklar görülmektedir. Birçok ilde ise hiç kadın öğretmene rastlanmamaktadır. İzmir’de “530 erkek” öğretmene karşılık hiç kadın öğretmene rastlanmaması hayli ilginçtir.

Ülke genelinde “903 adet kadın” öğretmen, “8.162 adet erkek” öğretmen olmak üzere toplam “9.065 ilkökul öğretmeni” bulunmaktadır. Oysaki on yıl öncesindeki rakamlar, “11.737 erkek” öğretmene karşılık, “3.373 kadın” öğretmen ile toplamda 15.110’u bulmaktaydı. Rakamlardaki bu azalmada yaşanan savaşlar, öğretmenlerin bir takım özlük haklarındaki adaletsizlikler, maaşlarının ödenmemesinden kaynaklanan maddi zorluklar, öğretmenlik mesleğine olan saygınlığın ve talebin azalması gibi sebepler sayılabilmektedir.

Ülke genelindeki Ecnebi ve Cemaat ilkökullarında bulunan öğretmen sayılarının vilayetlere göre dağılımları Tablo 3.5’de belirtilmektedir.

Tablo 3.5: 1923–24 ders yılı, Ecnebi ve Cemaat İptidaiye mekteplerindeki Muallimlerin ülke genelindeki sayıları.

Vilayat İsimleri	Ecnebi ve Cemaat Mekteplerinde			Vilayat İsimleri	Ecnebi ve Cemaat Mekteplerinde		
	Kadın	Erkek	Toplam		Kadın	Erkek	Toplam
Artvin	0	0	0	Diyarbakır	0	0	0
Ardahan	0	0	0	Zonguldak	4	4	8
Adana	10	0	10	Siirt	0	0	0
Aksaray	0	0	0	Sinop	0	0	0
Ankara	4	5	9	Sivas	0	3	3
Amasya	2	2	4	Siverek	0	0	0
Aydın	0	0	0	Saruhan	0	0	0
Edirne	30	20	50	Trabzon	0	0	0
Erzincan	0	0	0	Gazi Ayıntap	0	3	3
Erzurum	0	0	0	Kars	0	0	0
Ertuğrul	0	0	0	Kırklareli	2	5	7

Ergani	0	0	0	Karesi	0	0	0
İzmir	67	73	140	Kara Hisar-ı şarki	0	0	0
İstanbul	752	874	1626	Kara Hisar-ı sahip	0	0	0
Eskişehir	0	0	0	Kastamonu	0	0	0
Ordu	0	0	0	Konya	4	4	8
Urfa	0	0	0	Kocaeli	0	0	0
İçel	0	0	0	Kozan	0	0	0
Beyazıt	0	0	0	Kırşehir	0	0	0
Bitlis	0	0	0	Kayseri	2	4	6
Burdur	0	0	0	Gelibolu	2	4	6
Bozok	0	0	0	Gümüşhane	0	0	0
Bolu	0	0	0	Genç	0	0	0
Tekfurdağı	0	10	10	Kangırı	0	0	0
Teke"Antalya"	6	2	8	Kütahya	0	0	0
Tokat	0	0	0	Giresun	0	0	0
Canik	0	0	0	Lazistan	0	0	0
Cebel-i Bereket	0	0	0	Mardin	17	22	39
Çatalca	0	3	3	Mersin	0	0	0
Çanakkale	28	27	55	Maras	0	0	0
Çorum	0	0	0	Mamüretülaziz	8	8	16
Hakkâri	0	0	0	Menteşe	2	3	5
Hamit Abat	0	12	12	Muş	0	0	0
Hüdavendigâr	0	10	10	Malatya	0	0	0
Dersim	0	0	0	Niğde	0	0	0
Denizli	0	0	0	Van	0	0	0
Toplam					940	1098	2038

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Ankara, s. 64–68.

Ecnebi ve Cemaat İptidaiye mekteplerindeki Muallimlerin sayılarına baktığımızda, ülke genelinde “940 kadın” öğretmene karşılık, “1.098 erkek” öğretmen olmak üzere toplam “2.038 öğretmen” mevcuttur. İstanbul ili “1.626 adet öğretmen” sayısı ile ilk sırayı almaktadır. İzmir (140) ikinci ve Çanakkale (55) üçüncü sırada yer almaktadır. Toplam “22 vilayette” ecnebi ve cemaat mektepleri var olup, bu okullardaki kadın-erkek öğretmen sayıları birbirine yakındır.

1923–24 ders yılı içerisinde Yatılı ilkokullarla Darüleytamlarda görev yapan öğretmen sayısı 331’dir. Bunların 50’si kadın, 281’i erkek öğretmendir.

Tablo 3.6: 1923–1924 ders yılı, Yatılı İptidaiye mektepleri ile Darüleytamlardaki öğretmenlerin ülke genelindeki sayıları.

Vilayat İsimleri	Yatılı İptidailerle Darüleytamlarda			Vilayat İsimleri	Yatılı İptidailerle Darüleytamlarda		
	Kadın	Erkek	Toplam		Kadın	Erkek	Toplam
Artvin	0	5	5	Diyarbakır	0	0	0
Ardahan	0	8	8	Zonguldak	0	0	0
Adana	2	10	12	Siirt	0	0	0
Aksaray	0	0	0	Sinop	0	0	0

Ankara	0	7	7	Sivas	10	1	11
Amasya	0	9	9	Siverek	0	7	7
Aydın	0	5	5	Saruhan	0	7	7
Edirne	0	0	0	Trabzon	0	7	7
Erzincan	0	0	0	Gazi Ayıntap	0	16	16
Erzurum	0	15	15	Kars	0	0	0
Ertuğrul	0	9	9	Kırklareli	0	0	0
Ergani	0	4	4	Karesi	0	0	0
İzmir	0	14	14	Kara Hisar-ı şarki	0	0	0
İstanbul	32	47	79	Kara Hisar-ı sahip	0	7	7
Eskişehir	0	7	7	Kastamonu	0	0	0
Ordu	0	0	0	Konya	0	0	0
Urfa	0	8	8	Kocaeli	0	4	4
İçel	0	0	0	Kozan	0	0	0
Beyazıt	0	0	0	Kırşehir	0	0	0
Bitlis	0	5	5	Kayseri	2	20	22
Burdur	0	0	0	Gelibolu	0	0	0
Bozok	0	0	0	Gümüşhane	0	0	0
Bolu	0	0	0	Genç	0	0	0
Tekfurdağı	0	0	0	Kangırı	0	0	0
Teke"Antalya"	0	0	0	Kütahya	0	7	7
Tokat	0	0	0	Giresun	0	0	0
Canik	0	8	8	Lazistan	0	6	6
Cebel-i Bereket	0	0	0	Mardin	0	0	0
Çatalca	0	0	0	Mersin	0	0	0
Çanakkale	0	0	0	Maraş	0	0	0
Çorum	0	0	0	Mamüretülaziz	3	8	11
Hakkari	0	0	0	Menteşe	0	0	0
Hamit Abat	0	8	8	Muş	0	0	0
Hüdavendigâr	1	9	10	Malatya	0	7	7
Dersim	0	0	0	Niğde	0	0	0
Denizli	0	0	0	Van	0	6	6
Toplam					50	281	331

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsaiyat Mecmuası, Ankara, s. 64–68.

Tablo 3.6'ya göre; İstanbul “79 öğretmen” sayısı ile birinci sırada yer almaktadır. Bunu “22 öğretmen” sayısı ile Kayseri ve “16 öğretmen” sayısı ile Gaziantep ili takip etmektedir. Bu rakamlar cinsiyet ayrımı açısından incelendiğinde kadın erkek ayrımı İstanbul ili hariç (32 kadın, 47 erkek) oldukça belirgindir. Erkek öğretmen sayılarının fazla olduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer durum da sadece Sivas ilinde görülen bir farklılıktır. “10 kadın” öğretmene karşılık, “1 erkek” öğretmen yatılı iptidaiyelerle, Darüleytamlarda bulunmaktadır.

Orta mekteplerde “387”, liselerde “205” ve erkek ve kız muallim mekteplerinde “114” olmak üzere orta tahsil mekteplerinin ilk kısımlarında

toplam öğretmen sayıları “706”dır. Bunların vilayetlere göre dağılımı, aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Tablo.3.7: 1923–1924 ders yılı, Orta Tahsil Mekteplerinin ilk kısımlarında görev yapan öğretmenlerin ülke genelindeki sayıları.

Vilayat İsimleri	Orta Tahsil Mektepleri İlk Kısımlarında								
	Orta Mekteplerde			Liselerde			Erkek ve Kız Muallim Mekteplerinde		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Artvin	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ardahan	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Adana	0	0	0	0	5	5	2	4	6
Aksaray	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Ankara	0	0	0	4	10	14	0	1	1
Amasya	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Aydın	0	2	2	0	0	0	0	0	0
Edirne	6	0	6	0	6	6	5	6	11
Erzincan	0	6	6	0	4	4	0	0	0
Erzurum	0	0	0	0	6	6	0	6	6
Ertuğrul	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ergani	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İzmir	0	0	0	3	9	12	5	5	10
İstanbul	45	39	84	22	91	113	9	7	16
Eskişehir	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Ordu	0	7	7	0	0	0	0	0	0
Urfa	0	6	6	0	0	0	0	0	0
İçel	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Beyazıt	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Bitlis	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Burdur	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Bozok	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Bolu	6	9	15	0	0	0	0	0	0
Tekfurdağı	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Teke"Antalya"	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Tokat	0	12	12	0	0	0	0	0	0
Canik	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Cebel-i Bereket	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çatalca	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çanakkale	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Çorum	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Hakkari	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hamit Abat	0	12	12	0	0	0	0	0	0
Hüdavendigâr	0	0	0	0	18	18	5	4	9
Dersim	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Denizli	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Diyarbakır	0	0	0	0	6	6	5	5	10
Zonguldak	0	7	7	0	0	0	0	0	0
Siirt	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Sinop	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Sivas	0	0	0	0	5	5	3	4	7
Siverek	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Saruhan	0	6	6	0	0	0	0	0	0

Trabzon	0	0	0	0	0	0	0	6	6
Gazi Ayıntap	0	12	12	0	0	0	0	0	0
Kars	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırklareli	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karesi	0	6	6	0	0	0	0	6	6
Kara Hisar-ı şarki	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Kara Hisar-ı sahip	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Kastamonu	3	0	3	0	6	6	0	6	6
Konya	0	0	0	0	5	5	5	6	11
Kocaeli	0	11	11	0	0	0	0	0	0
Kozan	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırşehir	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Kayseri	0	0	0	0	5	5	0	3	3
Gelibolu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gümüşhane	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Genç	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kangırı	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Kütahya	0	11	11	0	0	0	0	0	0
Giresun	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Lazistan	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Mardin	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Mersin	0	3	3	0	0	0	0	0	0
Maraş	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Mamüretülaziz	0	6	6	0	0	0	0	6	6
Menteşe	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Muş	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Malatya	0	6	6	0	0	0	0	0	0
Niğde	0	12	12	0	0	0	0	0	0
Van	0	5	5	0	0	0	0	0	0
Yekün	60	327	387	29	176	205	39	75	114

T.C. Devlet Salnamesi, İstanbul 1926.

Böylece ülke genelinde bulunan ilkokul öğretmenlerinin 1923-24 ders yılı itibarıyla toplam sayıları ise “12.140” adettir.

3-İlkokul Öğretmenlerinin Sorunları ve Faaliyetleri

a) Öğretmen Maaşlarında Yaşanılan Sorunlar

Öğretmenler öncelikli olarak maaş konusunda sorun yaşamışlardır. İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat dönemine kadar maarif toplantılarının ve meclisin gündeminde öğretmen maaşları sorunu yer almıştır. Uzun tartışmalara yol açan maaş sorunu özellikle Milli Mücadele döneminde, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı dönem dolayısıyla daha da çıkmaza girmiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde birçok yerde, bilhassa yeni açılan iptidaiye mekteplerinde öğretmenlerin maaşları halk tarafından ödenmekteydi. 11 Şubat 1323 (1908) tarihinde Niğde'nin iki köyünde yeni açılmış iptidaiye mektebine, maaşları mahallince temin edilmiş olan bütçeden aylık "10'ar kuruş" maaşla Ahmet Muhiddin ve Süleyman Faik Efendiler tayin edilmişlerdir⁶³. Yine Trabzon'da açılan bir mektebe, aylık "150 kuruş" maaşla Trabzon Darûlmuallimin şubesi mezunu Şükrü Bey'in, Koçana Kazası'na "150 kuruş" maaşla Üsküp Darûlmuallimin mezunu Hüsnü Efendi'nin, Yanya vilayetine Yanya Darûlmuallimin mezunlarından Nureddin Efendi'nin, Akşehir Kazasının bir köyünde bulunan iptidaiye mektebine "250 kuruş" maaşla Darûlmuallimin mezunu Rıza Efendi'nin tayin edildiklerini tespit etmekteyiz⁶⁴. Bu gibi belgelerin sayısı tahmin edildiği üzere oldukça fazladır. Bunun gibi, ülkenin her yerine çeşitli tayinler mevcuttur. Ancak bu belgelerde dikkat çeken bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Bu dönem içerisinde tayinlerde dikkat çeken birinci unsur, yeni açılan iptidaiye mekteplerine atama yapılmasıdır. İkincisi öğretmen maaşlarının mahallince ödenmesi ve maaş miktarının bölge halkının parasal durumuna göre değişmesidir. Üçüncü olarak da tayin edilen öğretmenlerin genellikle yakın çevrede bulunan Darûlmualliminlerden mezun olan kişiler olmasıdır.

İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde atamalarda Darûlmuallimin mezunu olunması şartı mecliste Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından ele alınmıştır. Emrullah Efendi'nin "*Her önüne gelenin öğretmen olarak atanmasının önüne geçeceğiz*" düşüncesinde oluşu öğretmenlik mesleğine yetkililerce de önem verildiğini ortaya koymaktadır.⁶⁵

1 Mart 1910(1326) tarihinde İskeçe ve Edirne vilayetlerinden gönderilen yazılarda, mahallelerinde diplomasız öğretmenlerin ahali tarafından önerilmek koşuluyla istihdam edildiği, bunun ise bir suç olduğundan dolayı sadarete bildirildiği belirtilmektedir. Bunun üzerine 9 Mart 1910(1326) tarihli meclis kararı ile diplomasız olan öğretmenlerin bir sınava davet edilerek

---

⁶³ BOA, MKB, no: 155/29.

⁶⁴ BOA, MKB, no:155/9; 155/29; 155/16; 155/21.

⁶⁵ M.M.Z.C., İ.107, 25 Mayıs 1326 (1910), s.62 vd. Ancak atamalarda istenilen bu mezuniyet durumu 1913 Tedrisatı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile yasalaşmıştır. Tedrisatı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'ndaki ilgili madde için Bkz. İkinci Bölüm, s.107.

ehliyetname almaları, ehliyetnamesiz öğretmenler için ise kanun gereğince işlem yapılması gerektiği mahalline cevap olarak bildirilmiştir⁶⁶.

Mahalle halkı öğretmen isteğini bir dilekçe ile sadarete sunuyor ve ödeyebilecekleri miktarı da belirtiyorlardı. Doğaldır ki, devlet tarafından belli bir oranda ödenmeyen, çevre halkı tarafından toplanan paralar bazen sağlanamamakta ve bu da sorun yaratmaktaydı. 30 Ekim 1908(1324) tarihinde Emrullah Efendi'nin imzasını taşıyan bir belgede, "*Konya'da bulunan mekâtib-i iptidaiyenin muallim maaşları ve masraflarına mahsus henüz yeterli derecede gelir toplanamadığı, bunun için öğrencilerden alınan öğrenim ücreti ile yetinildiği ancak ileride yapılacak yeni okullara para ayrılamadığı bu sebeple bir âkâr vücûda getirilmesi gerektiği*" kararı verilmektedir⁶⁷. İşkodra'ya bağlı bazı kazalarda da iptidaiye mektebi muallimlerine mahallerince para ödenmediği bildirilmektedir⁶⁸.

Yine yetkililere gönderilen dilekçelerin birçoğunda maaşların ödenmesi ya da arttırılması konusunda şikâyetler mevcuttur. Sadarete gönderilen bir yazıda, "*Bundan yirmi yıl önce 600 kuruş maaş alan bir muallim yirmi sene sonra, bugün birkaç yüz kuruş zam beklerken ve beklemek hakkını da haizken maaşının 400' e indirilmesi, öğretmenin görevini iyi şekilde yapmasını engelleyecektir.*"⁶⁹ cümleleriyle maaşların düşürülmesi eleştirilmektedir.

27 Mayıs 1910(1326) tarihli Meclis-i Mebûsan görüşmelerinde maaşlarla ilgili Maarif Nazırı Emrullah Efendi şunları söylemektedir:

"...öyle «600–700 kuruş» muallim maaşıyla mektep olmaz. Yeni mektepler tesis edelim, muallimlerine «1.500–2.000 kuruş» maaş verelim. Bunlar sırf talim ile meşgûl olsunlar ve bunların programlarını ıslah edelim. Bütün efrad-ı milletin seve seve devam edeceği mektep haline gelsin."⁷⁰.

Maarif Nazırı maaşlar konusunda olması gerekeni söylemiş ama bu hayalden öteye gidememiştir. Çünkü bu ütöpik düşünce bir sonraki seneye bırakılmış, ancak o sene içerisinde istenilen orandaki zam gerçekleşmemiştir.

---

⁶⁶ BOA.,MF.MKB., no: 157/132.

⁶⁷ BOA, ŞD. no:222/75.

⁶⁸ BOA, MF. MKB. no:157/80.

⁶⁹ BOA., Y.PRK., AZJ., no. 52/28.

⁷⁰ M.M.Z.C., İ.109, 27 Mayıs 1326 (1910), c.6, s.151.

Diğer taraftan husûsî mekteplerde ise ücretler biraz farklıdır. Örneğin, 12 Eylül 1909 (1325) tarihli “Şems’ül Mekâtip” in öğretmen alımı için verdiği ilânda rakamlar şöyledir⁷¹:

	Haftalık Saat	Maaş (kuruş)
Hesap, Hendese, Usûl-u Defteri Muallimi	14	560
Tarih, Coğrafya Muallimi	8	320
İmlâ, Lügât Muallimi	13	400
Kıraat, Malûmat-ı Medeniye ve Ahlâkiye Muallimi	12	400
Hüsn-i hat ve Resim Muallimi	8	200
Fransızca Muallimi	12	480
İhtiyat yeni başlayanlar için	daimî	400
Mubassır yeni başlayanlar için	daimî	300
Mubassır yeni başlayanlar için	daimî	300

Yine aynı yıl içerisinde gazetede yapılan “*Muallim araniyor*” başlıklı bir diğer ilânda; «*Kadıköyü’nde Pazaryolunda bulunan “Mektep-i Terakki” için “300 kuruş” maaşlı bir iptidai muallimine*», ihtiyaç olduğu belirtilmektedir⁷².

Kastamonu Mebûsu İsmail Mahir Efendi, mecliste öğretmenlerin bir önceki sene grev yapmaya kalktıklarını hatırlatmış, bu sebeple de öğretmenlere gereken zammın yapılması konusunda uyarıda bulunmuştur⁷³.

Hüseyin Cahit [Yalçın-İstanbul Mebûsu] Bey’in, 27 Aralık 1910 tarihinde meclis görüşmeleri sırasında öğretmenlerin atandıkları okulların mevcut olmadığı, olsa da İstanbul’da bile okulların sıhî şartlarda olmadığını belirten konuşmasının devamında, öğretmen maaşlarına 1910 senesi içerisinde zam yapıldığını görmekteyiz.

“...*Bu hocalar yakın vakte kadar “80 kuruş” maaş alıyorlardı. Devletin idaresinde bulunan mektep muallimlerinin “80 kuruş” alması tabii nazar-ı dikkati celbetmiş. İstanbul Maarif Müdüriyeti tarafından Nezarete bildirilmişti, fakat tahsisat yok diye verilmedi. Lakin Allah razı olsun, bizim Mebûs arkadaşlarımızdan birisi, zannederim Mahir Efendi Hazretleri olacak, dile getirerek bu muallimlerin maaşları artırıldı. Şimdi “300–500 kuruş” alabiliyorlar. İptidai tahsili de bundan ibarettir.*”

⁷¹“*Fındıklı’da kâin yatılı ve nehari “Şems’ül Mekâtip” namı hususî mektebin bu kere meşrutiyetle mütenasip bir sûrette tensik ve tanzim kılınan ders programı dairesinde bade’l id tedrisatla mübaşeret olunmak üzere bâlâda muharrer dersleri kabul ve derûhte edecek zevatın şeraiti mânâyı anlamak ve müsabakaya dâhil olmak üzere Eylül’ün 25.’inci Cuma gününe kadar cumadan başka her gün saat 5’ten 8’e kadar mektep idaresine müracaat buyurmaları ilân olunur.*”;**Tanin Gazetesi**, 25 Eylül 1909, 383.

⁷² **Tanin Gazetesi**, 5 Kânûn-ı evvel 1909, 456.

⁷³ **M.M.Z.C.**, İ.110, 29 Mayıs 1326 (1910), c.6, s.180.

*Kız Mekteplerine gelince; İstanbul'da "89 kız İptidaiye Mektebi" var. Bu iptidai Kız Mekteplerinin muallimlerinin maaşatı da "70-80 kuruş"tan ibaret iken şimdi "120-150 kuruş"a yükseltilmiştir."*⁷⁴.

Evkaf Nazırı Hayri Bey ise bazı iptidaiye muallimlerinin "80 kuruş" hatta bazı yerlerde "20 kuruş" maaş bile alanların olduğunu belirtmektedir⁷⁵.

Konya Mebûsu Mehmet Vehbi [Çelik] Efendi⁷⁶, iptidaiyelerde muallimlik yapanlara daha çok maaş verilmesi önerisinde bulunarak konuyla ilgili şunları söylemektedir:

"Şimdi Mekâtib-i İptidaiye muallimlerinin pek büyük olanı "250 kuruş" alıyor. Onun da ellisini kesiyorlar. Birçoğları "200 kuruş" alıyor, "150 kuruş" alıyor. Sonra Mekâtib-i Âliye'de bir efendi haftada iki saat ders okutuyor, ayda "15 lira" alıyor. O çocukların ayakları altında ezilen ve sabahtan akşama kadar çalışan bir efendi "200 kuruş" maaş alıyor. Bu, gayet adalete terstir. Bu, insaf harici bir şeydir. Binaenaleyh bu Mekâtib-i İptidaiye muallimleri için suret-i salimede ve bir miktar-ı münasipte maaş itasına dair bir şey düşünmeli.

Maarif İdaresi daima büyük efendileri nazar-ı dikkate alıyor. Asıl o efendileri yetiştiren Mekâtib-i İptidaiye muallimlerine henüz bir atf-ı nazar etmedi...

*Sonra çok yerlerde iptidaiye mektebi yok, olana da para verilmiyor."*⁷⁷.

Canik Mebûsu Mehmet Ali Bey'in, Samsun'da üç dört ay boyunca iptidaiye mektebi muallimlerinin vazifelerini terk ettiklerini bunun sebebinin ise Nezaret'in maaş verecek parasının olmamasını söylemesi maaş ödemelerindeki sıkıntıyı gözler önüne sermektedir⁷⁸.

Bu arada Maarif Nazırı Emrullah Efendi, öğretmenlerin emeklilikleriyle ilgili olmak üzere bir yasa hazırlığı içerisindeydi. Emrullah Efendi bu konuyla ilgili Ayân Meclisi'nde yaptığı konuşmasında şunları söylemektedir:

⁷⁴ M.M.Z.C., İ.23, 27 Kânûn-ı evvel 1326 (1910),s.89.

⁷⁵ M.M.Z.C., İ.36, 24 Kânûn-ı sâni 1326 (1910), c.6, s.569.

⁷⁶ Aynı dönem içerisinde iki Mehmet Vehbi bulunmaktadır. Biri Mehmet Vehbi Efendi olup, kendisi Konya'lıdır. Konya Mebûsu olarak uzun yıllar görev yapmıştır. Babası ilmiye sınıfından Çelik Hüseyin Efendi'dir. Babasının lakabından dolayı Çelik soyadını almıştır. Diğer Mehmet Vehbi Bey ise, Balıkesir'de doğmuştur. Osmanlı Meclisi Mebûsanı ve T.B.M.M.'de Balıkesir (Karesi) milletvekilliği ve bir süre Eğitim Bakanlığı yapmış, Balıkesir'de Kuva-yı Milliye hareketini başlatanlar arasında yer almış Kuva-yı Milliyeci, idareci ve siyasetçidir. Soyadı kanunundan sonra Bolak soyadını almıştır.

⁷⁷ M.M.Z.C., İ.104, 9 Mayıs 1327 (1911), c.7, s.50.

⁷⁸ A.g.c., s.52.

“ Mekteplerimizde birtakım muallimler var ki bunlar yaşlarını doldurmadiğı ve ehliyeti olmadığı halde tayin edilmişler. Bunlardan mektepler istifade etmiyor. Bunlar azledilecek. Bunların yerine Darûlmuallimin’den ve mekâtib-i saire-i ilmiyeden yetişmiş kimseler atanacak. Ancak “30 senesi” dolanlar emekli edilecek. “20 yıl” olanlara ise bir hâl çaresi bulunacaktır”⁷⁹.

Buna karşılık Topçu Feriki Rıza Paşa’nın, o kadar çok mektep açılacağını söylüyorsunuz, peki muallim yetişecek mi sorusuna, Emrullah Efendi bu sözlerin şimdilik iptidaiyeler için olmadığını, ancak ileride ehil hoca bulundukça diğerinin açığa çıkarılacağını cevap olarak belirtmiştir. Fuat Paşa, yirmi yaşındaki bir muallim ile kırk yaşındaki bir muallimin çocuklar arasındaki saygısının bir olmayacağını, yeni mezunların âli mekteplerde değil de, iptidaiyede olmaları gerektiğini belirtmesi üzerine, Emrullah Efendi, *“Zaten biz hiçbir faydası olmayan muallimleri görevden alacağız”* cevabını vermiştir. Emrullah Efendi 1910 yılında emekliliğe dair yasayı çıkarmıştır⁸⁰.

Emekliliğe dair çıkarılan bu yasa “Memurin ve Müstahdemin-i İlmiyeden veya Mualliminden olanlara tahsis olunacak tekaüt ve aile maaşlarına dair kanûn layıhası” olarak Meclis-i Mebûsan’ın 29 Ekim 1917(1333) tarihli görüşmeleriyle yeniden ele alınarak, bir takım değişikliklerle kabul edilmiştir. Ayân Meclisinde ise 8 Mart 1917(1333) tarihli oturumlarında görüşülerek, tekaüt maaşlarının emekliye ayrılmazdan evvel öğretmen ne kadar maaş alıyorsa onun üzerinden hesaplanması gerektiği kabul edilmiştir⁸¹. Bu görüşmeler sırasında öğretmenlerin de dâhil olduğu, memurların ayrıca aldıkları tarik maaşı (arpalık) üzerinde durulmuştur. Bu maaşı, Ayânlardan Hayri Efendi şöyle tanımlamaktadır:

“ Memurin-i ilmiyenin maaşları esasen azdır. Bunların iki türlü maaşları var. Biri memuriyet, diğeri tarik maaşıdır. Memuriyet maaşları gayet az olduğu için, tarik maaşı namıyla da ayrıca bir maaş veriliyor idi. Bu usûl Meşrutiyet’ten evvelki senelere ait olmak üzere mevcut idi. Mesela Meclis-i Eytam Reisi “3.000 kuruş” alırsa, “3.000 veya 2.000 kuruş” da tarik maaşı verilir idi. Sonra tarik maaşı kaldırıldı, memuriyet maaşı da “5.000 kuruş’ a” yükseltildi.

⁷⁹ M.A.Z.C., İ.94, 14 Haziran 1326 (1910), c.2,s.616-618.

⁸⁰ Aynı Yer.

⁸¹ M.A.Z.C., İ.40, 8 Haziran 1333 (1917), c.II, s.156-157.

Şu halde bugün “5.000 kuruş” üzerinden tekaüde hak kazanan bir memur evvelce aynı memuriyette bulunduğu ve “6.000 kuruş” aldığı hâlde tarik maaşı hesap edilmediği için “3.000 kuruş” üzerinden tekaüt ediliyordu. 1909 (1325) senesinde yapılan bütçede maaşat tayin edildi, o esas ittihaz edildi. Eğer evvelce aldığı maaş, mezkûr bütçede kabul olunan maaşa eşitse, tarik maaşından bir şey zam olunmayacak, daha az ise mütemmim maaş gibi telakki olunarak bununla o memurunin maaşı tamamlanacaktı.”⁸².

Milli Mücadele döneminde Aydın vilayetinden gelen yazıda muallimlerin maaşlarını alamadıkları bundan dolayı mağduriyet çektikleri, durum devam ederse görevlerinden istifa edecekleri bu takdirde çocukların eğitimlerinin yarım kalacağı belirtilmiştir⁸³. Yine aynı tarihlerde Kütahya Mebûsu Cevdet Bey, Mecliste Ankara muallimlerinin grev yaptıklarını, meclisin toplandığı bu şehirde neredeyse tüm okulların kapalı olduğunu, çocukların mekteplerde olması gerekirken sokaklarda dolaştığı, oysaki bu memleketin maarife ihtiyacı olup cehaletle savaşması gerektiği, bunun büyük sebebinin de muallim ve muallimelerin maaşlarını alamamaları olduğunu söyledikten sonra Maarif Vekili’nden bu konuda bir açıklama yapmasını istemiştir⁸⁴. Bu konuşmayı takiben Tokat mektep muallimlerinin de dokuz aydan beri maaş alamadıkları bu sebeple grevde olduklarının söylenmesi üzerine, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey,

“Maaşların öncelikle muallim maaşlarının 11 Eylül’e kadar ödeneceğini Maliye Vekâleti söyledi ancak bunu ödeyemedi. Bize Tokat, Zile, Amasya, Niğde vs. yerlerden öğretmen ve memurlardan gelen yazılarda dokuz aydır maaş alamadıkları yazılı. Meseleyi takip ediyoruz. Fakat ne yapayım? Para cebimde değil ki çıkarıp vereyim. Maaş verilmediğinden okullar tatil ediliyor.” açıklamasında bulunmuştur⁸⁵. Buna benzer yaklaşımla Maarif Nazırı Said Bey de, maaşı ödenmeyen muallimler için bizim elimizde bir şey yok, Maliye Nazırı ne verirse ona göre ödemedede bulunuruz açıklamasını yapmıştır⁸⁶.

---

⁸² A.g.c., s.157.

⁸³ BOA., DH.UMVM. no. 39/34.

⁸⁴ T.B.M.M. Z.C., İ.108, 4 .12.1336 (1920), s.187-188.

⁸⁵ T.B.M.M. Z.C., İ.108, 4 .12.1336 (1920), s.202-219.

⁸⁶ “Maarifimiz Ne Halde?- Mektepler ve Muallimler”, İkdâm, 17 Şubat 1920, 8268.

Aynı tarihlerde İstanbul muallimlerinin de iki senedir maaşlarını alamadıkları konusunda şikâyet dilekçeleri mevcuttur⁸⁷. Siverek livası öğretmenleri de maaşlarını alamadıkları konusunda meclise mektup yazmışlardır⁸⁸. Elazığ, Çarşamba, Merzifon, Isparta vs. yerlerden yazılan mektuplarda öğretmenler, “bakır, kilim, yorgan, gömleğimize varıncaya kadar sattık. Ancak dayanamıyoruz. Geçen seneden 10, şimdide 3 aylık maaşlarımızı alamadık” şeklinde durumlarını ifade etmişlerdir⁸⁹.

Öğretmenler ülkenin çeşitli yerlerinde derslere girmeyerek grev yapmaktadırlar. Yapılan bu grevler sebebiyle okullar kapanmakta, dersler işlenmemektedir. Bu nedenle toplumun öğretmenlere karşı olan bakış açıları değişmiş, öğretmenler eğitimin aksamasında birinci derecede suçlu olarak görülmüştür. Bunu yok etmek amaçlı yazılan bir yazıda; “Milletimiz asla muallimlerin bu hareketlerini mektepler buhranına neden olan bu hareketlerini grev olarak nitelememeliler. Çünkü muallimler emeklerinin karşılığını almak istemişlerdir, bu onların hakkıdır. Anlayışlı olalım.” denilmektedir⁹⁰.

Yine İstanbul’dan gönderilen başka bir dilekçe de ise üç yıldır maaş alamayan öğretmenlerin bulunduğu, bu sebeple de Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatine göre, iptidaiyelerde özel idare gelirleriyle maaş verilmesini gerektiren kanunun tadili istemi bulunmaktadır⁹¹.

İzmir Mebûsu Hacı Süleyman Efendi de mecliste yaptığı konuşmasında öğretmen ve hizmetlilerin maaşlarını aylarca alamadıkları bu sebeple perişan olduklarını söylerken, çözüm olarak da özel bütçenin kaldırılarak eğitim işlerinin cemaatlar bünyesine alınmasını teklif etmektedir. Süleyman Efendi konuşmasının devamında köylerde büyük camiler yapmak yerine okullar inşa etmek için çabalamalıyız demektedir.

“Eskiden ilköğretim halkın gayreti ileydi. Şimdi mahalli bütçeye verildi. Bu seferde maaşlar ödenmiyor. Biz ne zaman köylüye ilkokulu götürürsek başarılı oluruz. Aksi takdirde cehalet her şeyin başıdır. Bugün köylerde ufak ufak mektep yapmak, şehirde büyük büyük cami yapmaktan hayırlıdır. Köylerde yalnız erkek için değil

---

⁸⁷ BOA, BEO., no.348110;348775.

⁸⁸ T.B.M.M. Z.C., İ.32, 12 .7.1336 (1920), s.257.

⁸⁹ T.B.M.M. Z.C., İ.36, 17 .7.1336 (1920), s.342-346.

⁹⁰ “Mektepler Buhranı”, İkdâm, 15 Mart 1920, 8293.

⁹¹ BOA, ŞD.MLK.MRF, no. 233/7; BEO, 342489; 342825;344010.

kızlar içinde okul açılmalıdır. Bir çocuk 7–8–10 yaşına kadar ana kucağında büyür ve sonra onu, okul işler.”⁹².

İzmit Mebûsu Hamdi Namık Bey’in “*Darûmuallimat’ın ne sınıflarında ne de yatakhanelerinde soba yok. 2 salonda soba var. Teneffüste sobaya koşan koşana. Kız çocukları hasta. Okulun fırıncıya borcu olduğundan ekmek vermiyor. İki kap yemek bire indirilmiş.*” sözleri üzerine Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey açıklama yapma ihtiyacını duymuştur. Bu sırada Kütahya Mebûsu Ragıp Bey Vekil’in açıklamasını keserek, “*Efendiler, maarifin geleceğini konuşmadan evvel önce muallimlerin maaşını halledelim. Muallim açtır, çarşıya çıkamıyor, elbisesi yoktur. Çocuklar sokağa döküldü. Ahlâksız olacaklar*” sözleriyle dönemin bu acıklı tablosunu ortaya koymuştur⁹³.

Yine “Hocalar Aç”, manşetlerinin yaygınlaştığı gazete haberlerinin birinde, öğretmenlerin hâlâ maaş alamadıkları belirtilmekteydi. Ayrıca önemli tespit ve eleştirilerin yapıldığı bu haberde “*sırf para meselesinden dolayı Darûmuallimine ihtiyaç yok deniyor. Bu gidişle birgün mektepler olmasa da iyi deneceğine şüphe yoktur. Bir zamanlar İstanbul’da bir Maarif Nazırı Muallimlerin maaşı olmasa masarifi çok iyi idare edeceğim dediği gibi. Muallimler açtır. ...*” cümlelerine yer vermektedir⁹⁴.

7 Temmuz 1920 tarihinde alınan bir kararla, “*Tedrisât-ı iptidaiye muallimlerinin ve memurlarının maaşları zamlarıyla beraber ödenecektir. Bu ödemenin yapılabilmesi için Evkâf gelirlerinden destek alınacaktır. Bu konuda Dâhiliye, Maliye ve Şer’iyye Vekâletlerine gerekli emirler verilecektir*”⁹⁵ denilmekteydi.

Sorun maaşların özel bütçeden ödenmesidir. İptidaiyelerle birlikte, Darûmuallimin, Darûmuallimat ve İdadilerin masraflarının da özel bütçeden karşılanması maaş ödemeleri noktasında sıkıntıyı bir kat daha arttırmıştır. Bu sebeple mecliste sadece ilköğretim masraflarının özel bütçeden karşılanması diğer okullarının masraflarının genel bütçeden karşılanması üzerinde durulmuştur⁹⁶. Bu konuda İzmir Mebûsu Hacı Süleyman Efendi Meclise bir

⁹² T.B.M.M. Z.C., İ.19, 22 .5.1336 (1920), s.7-8.

⁹³ T.B.M.M. Z.C., İ.108, 4 .12.1336 (1920), s.207.

⁹⁴ “Hocalar Aç”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 26 Teşrin-i sâni 1920, no.85–465.

⁹⁵ BCA, f.30..18.1.1, y.1.3..18.

⁹⁶ T.B.M.M. Z.C., İ.36, 17 .7.1336 (1920), s.342-346.

layıha sunarak, “İddia olunabilir ki, dünyada bedbaht Anadolu halkı kadar gayyayı cehalet içinde çarpışan bir kavim yoktur... Bugüne kadar maarif konusunda ilgilenenler 12 yıldır eğitim ıslahatları yüksek okullardan mı, yoksa ilköğretimden mi başlanmalı konuları üzerinde durdular. Eğitimin ekonomi kısmı düşünülmedi. Şimdi yapılması gereken ilköğretim mahalli idarelere bırakılmasıdır” şeklinde gerekçesini de belirtmiştir⁹⁷.

Yine bu konuyla ilgili olarak 1920 yılında maaşlarını alamayan öğretmenler için bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun bir diğer amacı da İstanbul iptidaiye mekteplerinin ıslahı konusu olmuştur. Komisyon çalışmaları sonucu hazırladıkları raporu, 1921 yılında Maarif Nezareti’ne sunmuşlardır⁹⁸. Komisyon üyeleri raporlarında, 1920 senesine ait İstanbul özel bütçesinden maarife ayrılan paranın az olması dolayısıyla maarif bütçesinde açık olduğunu, bu açığın kapatılması için de düşünülen çarenin yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Maliye Nezareti’nin bu açığı kapatmak için talebeden belli bir miktar ücret alınmasını önermesi, aksi takdirde bazı okulların kapatılmasının gerekeceğini belirtmiş olması tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü zaten halkın masarî-ı mecbûre vergisinden şikâyetleri varken, bir de ayrıca para ödemeleri sıkıntıyı arttırabileceği gibi, ilköğretimin parasız olduğunu belirten kanuna da ters düştüğü dile getirilmiştir. Bu durum fakir öğrencilerin eğitimden mahrum kalmasına sebep olacağından bundan sakınılması istenmiştir.

Ödenmeyen maaşlara dair şöyle bir haber yer almaktadır: “İptidaiye muallimlerinin sefalet ve ihtiyaçları düşünülerek bir an önce, mütedâhil (ödenmemiş) maaşlarının itası için gerek İstanbul vilayeti ve gerek Maarif Müdüriyeti taraflarından vuku’ bulan teşebbüs neticelenmek üzerededir. Haber aldığımızı göre bu hafta zarfında muallimlere mütedâhil maaşların da bir kısmı verilebilecektir.”⁹⁹.

Haziran 1921 tarihli Zile öğretmenlerinin durumlarının anlatıldığı bir mektupta 10 aydır maaş alamadıkları, geleceğe insan yetiştiren, sabahtan akşama kadar çalışan çaresiz öğretmenlerin bunu hak etmedikleri dile getirilmiştir¹⁰⁰.

---

⁹⁷ T.B.M.M. Z.C., İ.78, 4 .10.1336 (1920), s.533-543.

⁹⁸ BOA, BEO., no.351164.

⁹⁹ İleri, 14 Şubat 1921.

¹⁰⁰ “Zile Muallimleri”, Anadolu’da Yeni Gün, 13 Haziran 1921, no.252-632.

1923 yılında Darûmuallimin ve Darûmuallimat muallim ve muallimeleri, üç aylık maaşlarını alamadıklarını ve bu yüzden kötü durumda olduklarını belirtmektedirler¹⁰¹. Ayrıca Kayseri, Kastamonu, Antalya muallimlerinin aylardan beri idare-i husûsiyeden maaş alamadıklarından vazifelerini terk ettiklerini belirten Denizli Mebûsu Mazhar Müfid Bey, T.B.M.M'ye yazdığı mazbatasını, “Muallimlerin maaş alamadıklarından Maarif Vekâleti haberdar mıdır? Haberdarsa buna çözüm olarak ne yapacak?”¹⁰² gibi hicivli sorularla bitirmektedir.

Bu yıl içerisinde İstanbul’da maaşlarını alamayan muallim ve memurlar için bir katkı olması açısından çocuklarının tahsillerinin ertelenmemesi için tahsil ücretlerindeki borçlarının makul şartlarda ödenmesi kararı Maarif Vekâleti’nde alınırken Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti de vakıf memurlarının çocuklarının özellikle idadî ve sultanîlerde okuyan çocuklarının okul ücretlerinde %20 indirim yapılmasını kararlaştırmıştı¹⁰³.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu bir yazısında, geleceği inşa edecek genç muallimlerin içine düştükleri geçim sıkıntısının şimdilik yüzlerine yansıdığını, ancak çözüm bulunamazsa içlerine de yansıtacağını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Dört genç muallim beni ziyarete geliyorlar. Yüzlerinde yorgun ve bezgin, sanki yılların çilesi okunuyordu. Ancak biraz konuşmaya başlayınca içlerindeki heyecanı ve dinçliği anlayabiliyorsunuz. Birisi tam sekiz senedir iptidaiye muallimi olduğunu ve harb-ı umûmîde zabıt iken düşmana esir düştüğünü, gözlerine bir hastalık geldiğini ancak buna rağmen hâlâ 600 kuruş maaş ile iptidaiye muallimliği yaptığını söylüyor. Bir diğeri on yıldır aynı mektepte günde 6 saatten 800 kuruş maaşla ders vermeğe devam ettiğini ancak ailesinin yardımıyla geçindiğini bildiriyor. Öbürü idarenin bozukluğu, yeni usullerin irtica konusundaki durumu ve öğretmenlerin çabalarından bahsediyor. Bir diğeri öğretmenlikten başka mübaşirlik ve müeyyidlik (muallim yardımcısı) yaptığını buna karşılık hiçbir mükâfat almadığını söylüyor.

İptidai muallimleri öteden beri bu milletin en müstesna ve en mükemmel fertleridir. Bağlı buldukları idarede bunlara kapıcı kadar ehemmiyet verilmez.

---

¹⁰¹ T.B.M.M.Z.C., İ.62, 5 .12.1339 (1923), s.46-47; BOA, BEO, no.349119; 349862.

¹⁰² BCA, f.30..10.0.0, y.6.31..36.

¹⁰³ BCA, f.30..18.1.1, y.6.47..6; f. 30..18.1.1, y.7.33..16; f.30..10.0.0, y.188.291..4.

Bütün maarifçiler arasında ilk aç kalan bunlardır ve her türlü terakki ümidinden mahrum olanlar da yine bunlar. Benimle konuşanlar Darûlmuallimin mezunu idi ve usul-i tedris öğrenmek için neler çektiklerini anlattılar. Ne zahmetli yoldan geldiklerini söylediler.

Bütün zorluklara maruz kalan iptidaiye muallimlerinin dertlerini dinlemeliyiz. Maarif Vekili öğretmenlere dair bir anket yapacağını söylüyor¹⁰⁴. Bundan önce iptidaiye muallimlerinin dertlerini dinlemesini öğrensin.”¹⁰⁵.

Tevhid-i Tedrisat'tan sonra muallim maaşlarında zam yapılması konusunda ciddi rakamlar teklif edilmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı uzunca yıllar hiç değişmeyen öğretmen maaşlarının en az “700 kuruş”a çıkarılacağı yani “100 kuruş”luk bir zam yapılacağı söylenirken¹⁰⁶, 23 Ağustos 1924 tarihinde Ankara’da toplanan Muallimler Kongresi’nde ise “600 kuruş”tan başlayan ilk mektep muallimlerinin maaşlarının “1.500 kuruş”a çıkarılması ve her iki senede bir “250 kuruş” arttırılması suretiyle en fazla “5.000 kuruş” olması belirtilmekteydi. Ayrıca muallimler arasında gayretle çalışan ve çocuğu olanlara da ayrı bir yardım yapılması önerilmekteydi¹⁰⁷.

Tevhid-i Tedrisatın ilânından sonra İstanbul Muallimleri, Maarif Vekâleti’nin program ve ders kitapları hakkındaki çalışmalarını tartışmak üzere Fatih Kız Mektebi’nde bir araya gelmişlerdi. 150 kadın ve erkek öğretmenin özellikle ilkokul öğretmenlerinin katıldığı toplantıda, program ve kitaplar hakkında en az bir sene uygulandıktan sonra rapor yazılmasının doğru olacağı kanaatine varılarak esas itibarıyla büyük bir sorun haline gelen maaş problemi üzerinde durulmuştu. “İstanbul muallimleri diğer vilayet muallimlerinin birçoğundan hakikaten çok az maaş almaktadırlar. Hâlbuki İstanbul gibi geçimi çok pahalı olan bir şehirde, temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hâle gelen muallimler, maaşlarına zam yapılmasını istemektedirler. İstanbul muallimleri “600 kuruş” maaşla diğer vilayet muallimlerinden daha kötü haldedirler.” şeklindeki konuşmalardan sonra öğretmenler maaşlarının “1.000 kuruş” yapılmasını talep etmişlerdi. Kendi aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra şu karara varmışlardı: “İlk

---

¹⁰⁴ 1925 yılında bir seri halinde “**Maarif Hakkında Anketimiz**” başlığıyla bu anketler gerçekleştirilmiştir. Bkz. **Meslek**, 1925.

¹⁰⁵ Yakup Kadri, “Yarının Banisi Kimlerdir?”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:4, 21 Kânûn-ı evvel 1922, s.62–63.

¹⁰⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1924.

¹⁰⁷ **Tanin**, 24 Ağustos 1924, 669.

tedrisat muallimlerinin asgarî maaşı 800 olacaktır. Her iki sene de bir “200 kuruş” zam olacaktır. Muallim muavinleri 500’le başlayacak ve her 3 sene de bir “100 kuruş” zam alacaktır. İstanbul halkının çocuklarını ellerine teslim ettiği muallimlerine karşı ne kadar hayırlı işler yapılırsa iyi olur, aksi takdirde bürokrasi çıkmazı içinde hak, çok defa kendisini bile bulamayacak vaziyete girebilir”¹⁰⁸ sözleriyle toplantıyı bitirmişlerdir.

Maaşlar konusunda, İstanbul Muallimler Cemiyeti¹⁰⁹ de kendi aralarında çalışmalar yaparak isteklerini, cemiyetin toplantılarına katılan Giresun Mebûsu Hakkı Tarık [Us]Bey aracılığı ile Meclis’e iletmişlerdir. Cemiyet üyeleri istek ve görüşlerini içeren telgrafı, Meclis’e göndermişlerdir. Bu telgrafta şunlar yazılıdır:

- 1) *Muvazene-i umûmiyeden(genel bütçeden) maaş alan iptidaiye muallimleri asgarî “1.000 kuruş” maaş alıyor. Muvazene-i husûsiyeye(özel bütçeden) tabi’ olanların daha az alması adalet ve mantika aykırıdır.*
- 2) *Maarif Encümeninin teklifi vechile muallim muavinleri için “500 kuruş”, muallimler için “800 kuruş” verilirse maârifin kıymetini takdir etmeyen vilayetler daha fazla maaş vermek istemeyeceklerdir.*
- 3) *“500 kuruş” maaş, tahsisatıyla birlikte her gün fiyatı yükselen ekmekten günde üç okka bile tedarikine kâfi değildir. Diğer ihtiyaçları nasıl susturmak kâfidir.*
- 4) *Bütün iptidaiye muallimleri meclisin kendilerini açıktan kurtarabilecek karar ve kanunlarına muntazırdır(beklemektedir). Muallimlerin vazifelerine bağlılığını temin edecek mukarreratın kifayetsizliği mesleğe rağbeti kıracak ve memleketin maârifini tehlikeye koyabilecektir.*

Öncelikle şimdilik muallim muavinlerine “800 kuruş” ve muallimler için de “1.000 kuruş” verilmesine, 1925 (1341) senesinden itibaren tatbik edilecek bir kanun maddesinin kararlaştırılmasına muallimler müteşekkîr kalacaklardır.

Bu sebeplerle 1925 senesinden itibaren tatbik edilmek üzere teşebbüs edilecek kanun maddesinde;

---

¹⁰⁸ “İstanbul Muallimleri Arasında Son Hareket”, **Meslek**, Sayı.2, 23 Kânûn-ı evvel 1340 (1924), s.4.

¹⁰⁹ **İstanbul Muallimler Cemiyeti**: Emirgan İlkokulu öğretmenlerinin 21 Aralık 1913 tarihinde, bir nizamname hazırlayarak toplantı düzenlemeleri ile meydana gelen dernekle ilk tohumları atılmış, ancak resmi olarak 8 Mart 1918 yılında İstanbul Darülfünûn Salonu’nda toplanan öğretmenler tarafından kurulmuştur. Toplantıda bir de idare heyeti oluşturan cemiyet “Muallimler Cemiyeti” olarak faaliyetlerine başlamıştır. Cemiyetin merkezi Türk Ocağı ve ilk başkanı da, kurucusu Ahmet Halit [Yaşaroğlu] olmuştur. Geniş bilgi için Bkz. Ahmet Halit Yaşaroğlu, “Meşrutiyetten Sonra İlk Muallimler Cemiyeti”, **Öğretmen**, Kasım 1949, c.III, sayı.25, s.8–9; Aralık 1949, c.III, sayı.26, s.8–9.

- 1) *İptidaiye ve şimdilik muallim muavinlerine “800 kuruş” ve muallimlere de “1.000 kuruş” verilmesi,*
- 2) *Muallim maaşlarına her iki senede bir “300 kuruş” zam yapılarak, görevlerinin yirmi birinci senesinde “4.000 kuruş” verilmesi,*
- 3) *Muallim muavinlerine de her iki senede bir “200 kuruş” zam edilmesinin kararlaştırılmasını talep etmekteyiz.”.*

İstanbul Muallimler Cemiyeti Reisi R. Ahmet Halit imzalı bu telgrafa, Maarif Vekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey tarafından, bu seneki bütçe görüşmelerinde istekleri için çalışma yapılacağı belirtilen bir cevap gönderilmiştir¹¹⁰. Çankırı Mebûsu Ahmet Talat Bey de, T.B.M.M’ye sunduğu mazbatasında, ilk mektep muallimleri hakkında bir kanunun gündeme getirilmesi, aksi takdirde iptidaiye muallimlerinin mağdur olacaklarını belirtmiştir¹¹¹.

Giresun Mebûsu Hakkı Tarık Bey, Meclis’e Tedrisât-ı İptidaiye kararnamesinin tadiline dair 8 Nisan 1923 tarihli kanununun 13. maddesinin tadili hakkında bir kanun teklifi sunmuştur. Mecliste şunları söylemiştir:

“İlk tedrisat ve muallimleri hakkında acilen bazı girişimlerde bulunulmalıdır. Aksi takdirde mesleğe olan ilgi kalmayacaktır. Bu seneki bütçe görüşmelerinde bu konu gündeme gelerek maaşlar konusunda da bazı iyileştirmeler yapılmalıdır. Yoksa maarifte kaybettiğimiz bir yıl bir asır demektir. İlk tedrisat muallimlerinin maaşları hakkında geçerli olan kanun maddesi, 8 Nisan 1923 (1339) kanununun on üçüncü maddesidir. Bu maddeye göre ilk tedrisat muallimlerinin maaşları “600 kuruş”tan başlar ve her iki senede bir “100 kuruş” zamlı hizmetlerinin yirmi dokuzuncu senesinde maaşları “2.000 kuruş” olur. Muallimler ve maarif cephesi biz bu maddenin değişmesini istemekteyiz. Değişiklik için şunu önermekteyiz: İlk tedrisat muallimlerinin maaşı “1.000 kuruş”tan başlayacak ve yirmi beşinci seneye kadar iki senede bir “200 kuruş” zamlı “3.500 kuruş”u bulacaktır.”¹¹².

Meclise sunulan bu layiha, T.B.M.M’de, Maarif Encümeninde görüşülerek şu kararlar alınmıştır:

---

¹¹⁰ “İlk Mektep Muallimlerinin Maaşları”, **Muallimler Mecmuası**, Teşrin-i sâni 1925, Sene:3, Sayı:25, s. 984–986.

¹¹¹ **BCA**, f.30..10.0.0, y.7.39..20.

¹¹² “İlk Mektep Muallimlerinin Maaşları”, **Muallimler Mecmuası**, Teşrin-i sâni 1925, Sene:3, Sayı:25, s. 987–988.

“Memleketin irfan hayatında en önemli bir yere sahip ilk tahsil muallimleri, mesleklerini rahatlıkla yapacak şekilde maaş alamamaktalar ve bu yüzden çoğu başka mesleği tercih etmektedirler. Bu ise alanın boş kalmasına sebep olmaktadır. Bundan ülke madden ve manen zarar görür. Geçen seneler orta tahsil muallimlerine yaptığımız iyileştirmeyi, ilk tahsil muallimlerine de yapmalıyız.

Ancak ilk tedarikat muallimleri diğer muallimler gibi muvazene-i umûmîyeden maaş almayıp, muvazene-i husûsîyelerin emrinde buldukları için muhasebe-i husûsîye maliyesi de göz önüne alınarak maaş teklifi “1.000 kuruştan 800 kuruşa” indirildi. Fakat maaşını muvazene-i umûmîyeden alanlar için “1.000 kuruş” yapılabilir. Bu kesin bir rakam değildir.”

Encümenin aldığı bu kararları, Hakkı Tarık Bey “Bazı noktalarına muhalifim” şerhiyle imzalamıştır¹¹³.

b) Öğretmenler ve Milli Mücadele

İkinci Meşrutiyet dönemi eğitim sisteminde daha çok Türkçülüğü esas alan bir program hedeflenmişti. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra daha da güç kazanan bu hedef, müfredat programlarına da temel oluşturarak toplumda, milliyetçi bir gençlik yaratılmaya başlanmıştır. İlköğretimden başlamak üzere oluşan bu milliyetçi yapı Milli Mücadele’de görev alacak gençleri de bir noktada hazırlamıştır. Atatürk’ün 1919’da başlattığı Milli Mücadele’ye, genç öğretmenler de İstanbul Hükümeti’nin tüm engellemelerine karşın destek vererek katılmışlardır.

Milli Mücadele sırasında İzmir’in işgalinden iki ay önce İzmirli gençler Kemeraltı’nda Hacı Hasan Hanı’nın bir odasındaki Türk Ocağı’ni buluşma yeri olarak tespit ederek burada memleket meselelerini konuşmuşlardır. Türk Ocağı’nın yönetim kurulunda Vasıf (Çınar) Bey, kardeşi Esat (Çınar) Bey, Mustafa Necati Bey¹¹⁴, Ragıp Nureddin Bey, Haydar Rüşdü Bey ve Doktor

---

¹¹³ Aynı yer.

¹¹⁴ **Mustafa Necati:** Hacı Hüseyin Paşa’nın torunlarından Darendeli Halit Bey ve Elbistanlı Mustafa Necati Efendi’nin kızı Naciye Hanım’ın oğulları olarak 1892 yılında İzmir’de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini önce Gayret Mektebi’nde, daha sonra Burhanü’l-maarif adlı özel okulda yapan Necati Bey sınavsız olarak girdiği İzmir İdadisi’nden 1909’da mezun olmuştur. Buradan sonra İstanbul’a giderek Mekteb-i Hukuk’a kaydolmuş ve 1913 yılında bu okuldan mezun olmuştur. İzmir’e dönünce, arkadaşları Vasıf Çınar’la birlikte kurduğu Şark İdadisi’nde öğretmen ve müdür muavinliği yaptıktan sonra, İzmir Darülmuallimati’nda da tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Mustafa Necati Bey, Birinci dönem T.B.M.M’nde Saruhan Mebûsu, İkinci dönem T.B.M.M’nde İzmir Mebûsu seçilmiştir. 6 Aralık 1925’te Maarif Vekilliğine seçilmiştir. Harf inkılabı doğrultusunda Millet Mekteplerinin oluşumuna

Hacı Hasanzade Ethem Bey bulunmaktadır¹¹⁵. Bilindiği üzere Vasıf, Esat ve Mustafa Necati Beyler eğitimcilerdir ve bu sırada yaşları yirmiye bulmamaktadır.

15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilince Darülfünûn Konferans Salonu'nda gençler toplanarak konuşmalar yapmış ve derslere girmeme kararı almışlardır. Bu okulların içinde Yüksek Öğretmen Okulu öğrencileri de bulunmuşlar, eğitim ve öğretimlerini tatil ettiklerini bildirmişlerdir¹¹⁶.

İlk miting Fatih'te 19 Mayıs günü yapılmıştır. O gün bütün okullar ve daireler tatil edilmiştir. Bundan sonra birçok yerlerde ülkenin işgal edilmesini protesto eden mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglere pek çok sayıda öğretmen ve öğrenci katılmıştır¹¹⁷.

İstanbul okullarındaki öğretmenler 21 Mayıs günü Muallimler Cemiyeti'nin çağrısı ile Üniversite Konferans Salonu'nda, iki-üç bin öğretmenin katıldığı bir toplantı düzenlemişlerdi. Toplantı sonunda padişaha sunulmak üzere bir karar metni kabul edilmiş öğretmenler şöyle ant içmişlerdi: *“Öğretmenler, gelecek ne olursa olsun, terbiyesiyle mükellef oldukları Türk çocuklarını taht-ı hümayunları etrafında ebedi bir istiklâl aşkı ve irtikâp edilen(yapılan) haksızlıklara karşı en derin isyan hisleriyle silahlandırmaya ahd-ü peyman ettiler(yemin ettiler)...”*¹¹⁸.

1919 yılında işgal kuvvetlerini protesto amacıyla Erzurum İslam Kadınları Erzurum Muradiye Camisinde toplanmışlardı. Burada Faika Hanım (Zeliha

---

büyük katkılarda bulunmuş, ancak kendi açtığı okulların faaliyetini göremeden, 1 Ocak 1929'da apandisit ameliyatı sonucunda ölmüştür. Kabri Cebeci Mezarlığındadır. Geniş bilgi için Bkz. Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati**, Ankara 1999, s.1vd; Ö. Faruk Huyugüzel, “Mustafa Necati”, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850–1950)**, Ankara 2000, s.444–448. [Hasan Ali Yücel, üç maarifçiden feyz aldığı söylemektedir. Bunlar, Vasıf Çınar, Mustafa Necati ve Reşit Galip'tir. Hasan Ali Yücel bu üç maarifçiyle sürekli görüşme halinde olmuş, çalışmalarıyla yakından ilgilenmiştir. Bu dört maarifçinin kabri Ankara Cebeci Mezarlığı'nda ve birbirine yakın yerlerde. **Akt. Canan YÜCEL ERONAT** [Hasan Ali Yücel'in kızıdır].]

¹¹⁵ “Kâzım Özalp Anlatıyor”, **Yakın Tarihimiz**, c.II, Sayı.19, 1962, s.162; Haydar Rüşdü Öktem, **Mütareke ve İşgal Acıları**, TTK, Ankara 1991, s.59–60.

¹¹⁶ **İkdam**, 18 Mayıs 1919, 8000.

¹¹⁷ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, İstanbul 2004, s.130–139.

¹¹⁸ **Vakit**, 22 Mayıs 1919, 563; **İkdam**, 22 Mayıs 1919, 8803; **İleri**, 22 Mayıs 1919, 112.

Ünlüer)¹¹⁹ adında bir öğretmen konuşma yapmış, düşmanın işgal ve zulüm hareketlerini kınadığını söylemişti¹²⁰.

Yunanlıların Adapazarı'nı işgal etmeden önce buldukları Akmeşe-Kandıra hattında yer alan köyler, düşmana karşı bir direniş başlatmışlardı. Kızılcaali'de Kuvâ-yı Milliye meşalesini tutuşturan, buradaki bölge okulunun öğretmeni Alişan Hoca olmuştu. Rumeli Türklerinden olan Alişan Hoca, bölge halkını bilinçlendirerek, onlara silahlanmaları konusunda telkinlerde bulunmuştu¹²¹.

Trakya köylerinden birinde 25 yıldır öğretmenlik göreviyle fakir ve mahrum köylü çocukların eğitimine çalışan Mustafa Efendi, Yunan mezalimi sırasında göğsüne süngüsünü dayamış, tekmeler ve tüfek dipçikleriyle vücudunu düşman karşısında siper etmişti. Rahleleri arasında yetişen ateşli ve imanlı gençliğin düşmana vatan namusunu teslim etmeyeceğini gösteren Mustafa Efendi düşmanla çarpışmış, aldığı yaralar ve darbeler sonucu felç geçirerek yatağa mahkûm olmuştu¹²².

Fransız işgalinde bulunan Çukurova Bölgesi'ne, Adana Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinin talepleri doğrultusunda yardım yapılmıştır. Kız öğrenciler 12 Temmuz 1920 tarihli okul müdüriyetine sundukları dilekçelerinde, vatan uğruna canlarını feda eden savaşçıların yaralarını sarmak, dikişlerini dikmek üzere geceli gündüzlü çalışmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir¹²³.

Milli Mücadele döneminde eğitim bazı aksamalara rağmen devam etmişti. Erkek Öğretmen Okulu 1918–1919 öğretim yılına 8 Şubat 1919'da Cağaloğlu'ndaki eski Hukuk Mektebi binasında başlayabilmişti. Okulda 120

---

¹¹⁹ Eylül 1924'de Erzurum'da yaşanan deprem üzerine Atatürk, şehre yaptığı ziyareti sırasında Milli Mücadeleye fikren katkılarda bulunan, Merkez Kız Mektebi Müdürü Faika Hanım'ı da kabul eder. Faika Hanım Gazi'nin huzuruna peçesini açarak çıkar. Bkz. Yahya Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", **Tarih ve Toplum**, Sayı:195, c.XXXIII, Mart 2000, s.39.

¹²⁰ Yahya Akyüz, a.g.m., s.39.

¹²¹ Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919–1922)**, İstanbul 1987, s.131.

¹²² Muallim Ziya, "Feragatın Ferdası", **İlk Terbiye ve Tedrisat Mecmuası**, Sayı.1 Teşrin-i evvel 1340, s. 25- 26.

¹²³ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.153.

yatılı öğrenci bulunacak, diğer öğrenciler de gündüz yemek yiyebileceklerdi. Maarif Nezareti ihtiyaçlar için ödenek vermişti¹²⁴.

Antep'te parasızlık yüzünden 44 mektebin 23'ü kapanmıştır¹²⁵. Yine Ankara Darûlmuallimini de parasızlık sebebiyle kapatılmıştır. Bu konuda mecliste oldukça şiddetli tartışmalar yaşanmış, Maarif Vekili bu olaydan sorumlu tutularak birtakım sorulara maruz kalmıştı¹²⁶.

Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, “öğrencisi 20'i geçmeyen bir okulda 30'u aşkın hizmetli görev yapmakta. Zaten okulun kapatılması kararı bizden önce alınmıştır. Burası oldukça masraflı bir okuldur. Bu sebeple yatılı olan bu okul, gündüzlüye çevrilerek biri Çorum'da, biri Kırşehir'de daha az masraflı iki okul açılmıştır. Tabidir ki Çorum ve Kırşehir'de açılan okul gündüzlü olduğu için diğer okulun işlevini yerine getiremez. Öğretmenler şu anda maaş alamamaktalar. Savaş dönemi bittikten sonra bu konu halledilecektir.” açıklamalarında bulunmuştur¹²⁷.

Bir sonraki yıl, bu tartışmalar, işgal altında bulunmayan 14 Darûlmualliminin yeterli olduğu, bu anlamda daha fazla masrafa yol açılmaması konusunda devam ederken; bazı Mebûslarca da Darûlmuallimlerin medreselerle birleştirilmesi koşuluyla kapatılmasının millet arasındaki ikiliği ve bütçedeki fazla masrafı yok edeceği düşüncesiyle Darûlmuallimlerin kapatılması fikri desteklenmiştir¹²⁸. Tüm bu tartışmalar rağmen Ankara Darûlmuallimini 1922 yılında yeniden açılmıştır¹²⁹.

Milli Mücadele döneminde birçok okul işgal kuvvetlerince ele geçirilmiş¹³⁰ ve eğitime kapatılmıştır. Özellikle İstanbul'daki tüm okullar işgal kuvvetlerinin eline geçmişti.

19 Kasım 1918'de İzmit Darûlmuallimini binasına Fransızlar el koymuşlardı. Olay şöyle gerçekleşmişti: İzmit limanında Fransız Justis

---

¹²⁴ **Akşam**, 20 Kânûn-ı sâni 1919, 123; Zeki Sarıhan, a.g.e., s.22.

¹²⁵ **T.B.M.M. Z.C.**, İ.36, 17 .7.1336 (1920), s.342-346.

¹²⁶ **T.B.M.M. Z.C.**, İ.24, 5 .6.1336 (1920), s.87; İ.34, 14 .7.1336 (1920), s.307-310.

¹²⁷ **T.B.M.M. Z.C.**, İ.34, 14 .7.1336 (1920), s.307-310.

¹²⁸ **T.B.M.M. Z.C.**, İ.130, 6 .1.1337 (1921), s.193-194; İ.140, 30 .1.1337 (1921), s.455.

¹²⁹ “Anadolu'da Bir Sene İçinde Neler Yapıldı? Maarif Vekâletindeki İcraat ve Faaliyet”, **Anadolu'da Yeni Gün**, 12 Kanûn-ı sâni 1338 (1922), no.775-388.

¹³⁰ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında, İzmir Sultanisi Fransızca Öğretmeni Kenan Efendi İzmir'de Yunan Hükümeti tarafından görevine son verildiğini, bu sebeple de kendisinin

gemisine mensup 50 kadar asker bir binbaşının komutasında iki büyük sandalla rıhtıma çıkmışlar ve beraberlerinde Katolik bir rahiple birlikte çarşı başına yönelmişlerdir. Daha önce Fransız müessesesi olan ve o tarihte Darûlmuallimin olarak kullanılan binanın önünde durarak 15 dakika içinde bu binanın boşaltılmasını istemişlerdi. Oysa Darûlmuallimin birkaç gün önce boşaltılarak, Nümûne mektebine nakledilmiş, binada ise henüz taşınmamış birkaç yemek takımı bulunmaktaydı. Fransız komutan bu kalan eşyaların nakline izin vermeden, derhal binaya törenle Fransız bayrağı çekirtmişti¹³¹.

Maarif Nazırı Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey'in verdiği bir demeçte işgalcilerin boşaltıp ele geçirdiği okul sayısı 90'a yakındır. Okulsuz kalan öğrencilere yer bulmaya çalıştıklarını söyleyen Nazır, üniversiteye üç okulu yerleştirdiklerini belirtmektedir. Bu okullar içinde erkek öğretmen okulu da bulunmaktadır¹³². Rıza Tevfik Bey kışla, konak gibi yerlerin okul olamayacağı, eğer buralara okullar taşınacaksa da masraf yapılarak okul haline getirilmesi, ancak şimdilik maarif bütçesinin buna uygun olmadığını konuşmasında belirtmiştir¹³³.

Milli Mücadele döneminde, Maarif Nezareti tarafından¹³⁴ 18 Nisan 1920'de yayınlanan bir genelge ile öğretmenlerin ve üniversite öğrencilerinin politika ile uğraşmaları yasaklanarak şu direktifler verilmekteydi:

“1. Eğitim kurumları ve okullarda din tartışmaları yasaktır, gençlerin dine saygılı ve taassuptan uzak, karakterlerinin sağlam olmaları beklenir.

2. Üniversite ve bütün okullar öğrencilerinin siyasetle uğraşmaları ve kurumların içinde kulüp kurmaları, dışarıdaki kulüplere gitmeleri kesinlikle yasaktır. Bunun gibi, okullarda öğretmenlerin siyasi akımlardan uzak kalmaları ve bir siyasi partiye girmeleri halinde öğretmenlikten çekilmeleri gerekir.

3. Devletimiz, Osmanlı Devleti olarak kurulmuştur. Milletimiz Osmanlı milletidir. Öğrencilerin dinine, padişahına, milletine ve geleneklerine sadık ve muhabbetli olarak yetiştirilmesi gerekir. Ancak öğretmenler, bu bağlılığın diğer unsurlara düşmanlığı doğurmayacağını ve gerçek milliyetçiliğin ihzar ve tecavüzden uzak ve özel amaçlara

---

İstanbul'a dönmek istediğini Maarif Nezaretine bildirdirmektedir. **BOA, ŞD. Maarif**, no.233/39.

¹³¹ Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul 2005, s.14.

¹³² Diğer okullar, erkek ve kız üniversiteleridir.

¹³³ **Türkçe İstanbul**, 13 Kânûn-ı sâni 1919, 55.

¹³⁴ Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahrettin'dir.

alet olmaktan kaçınmakla olabileceğini takdir ederek Turancılık gibi bir takım hayal ve gayr-ı milli cereyanların husûle gelmesine meydan vermeyeceklerdir. Diğer dinlere mensup bütün vatandaşlarımız ile iyi geçineceklerdir.

4.Bütün eğitimcilerin en önemli görevi, vatan evladını dindar, sağlam, yaratıcı, faal, ilim ve irfanla donanmış, ülkesinin çıkarlarını anlamış ve bağımsız hayata hazırlanmış, meslek ve geçimini sağlamaya muktedir olarak yetiştirmektir. Bunun aksine hareket edenler yürürlükteki kurallar gereğince lâayık oldukları cezaya çarptırılacaklardır”¹³⁵.

Bu genelgeyi o günün şartlarıyla değerlendirdiğimizde öğretmen ve öğrencilerin Milli Mücadeleye olan desteklerinin kısıtlanması olarak görmek yanlış olmasa gerektir. Çünkü o dönem içinde sağlıklı ve düzenli bir politika hayatı mevcut değildir. İstanbul Hükümetinin, bağımsız olarak siyaset yapamadığı ve mecliste kararlar vererek işlevini gerçekleştiremediği bir dönemde, öğretmenlere ve üniversite öğrencilerine getirmiş olduğu siyaset yasağı, Ankara Hükümetine olacak desteğin önlenmesi niteliğindedir.

Milli Mücadele döneminde halk okumuşuyla, aydınıyla, köylüsüyle, kentlisiyle, yaşlısı ile genciyle bir bütün olmuştur. Halk öğretmenin köye gelmediğinden şikâyetçidir. Devletin köyüne elini uzatmadığından şikâyetçidir. Köylü yalnızlığa itildiğini zannetmektedir. İşte böylesi bir dönemde birden bire bu istediklerini yanında bulmuş, yalnız olmadığını görmüş ve hep birlikte vatan mücadelesini başlatmışlar ve hep birlikte milli mücadeleyi kazanmışlardır. Bu durumu Yakup Kadri Bey bir yazısında şöyle ifade etmektedir:

“Anadolu köylüsü ilk defa olarak, hükümet memurlarının, zabitlerinin ve mektep görmüş gençlerinin kendi üzerine eğildiğini hissediyor. Şimdiye kadar sırf jandarmaların elinde didiklenen, hırpalanan sefil ve çıplak varlığın yavaş yavaş bir değeri olduğunu anlamaya başlıyoruz.”¹³⁶.

Artık bundan sonra Türkiye Devleti halka doğru ve halk için prensibiyle varlığını sürdürecektir. Türkiye Cumhuriyeti eğitim sistemini de bu doğrultuda hazırlayarak halkçı yapısıyla köy eğitimine dair çalışmaları da başlatacaktır¹³⁷.

---

¹³⁵ “Mekteplere Beyanname-Muallim ve Talebenin Siyasetten Uzak Durması”, **İkdam**, 18 Nisan 1920, 8325; İleri, 18 Nisan 1920, 813.

¹³⁶ **İkdam**, 16 Kânûn-ı sâni 1922, 8953.

¹³⁷ Bununla ilgili olarak 1920 yılında bir zabit tarafından Anadolu’da köycülük hareketi başlatılmış. Konya’ya bağlı Çumra arazisinde pilot bir köy inşa edilerek burada köylülere öncelikle askerler tarafından eğitim verilecekti. Böylece münevver köy yaratma projesi

Atatürk Milli Mücadele sırasında olduğu gibi¹³⁸ daha önce değinildiği üzere zafer sonrasında da öğretmenlerle çeşitli görüşmeler yapmıştır. 16 Ekim 1922 tarihli Bursa gezisinde öğretmenlerle yakın temasta bulunmuş, onlara işlerinin bitmediğini hatırlatarak, silahlı mücadelenin sona erdiği ama asıl savaşın, eğitim savaşının yeni başladığını, bu savaşı da en iyi şekilde öğretmenlerin yürüteceğini söylemiştir.

Atatürk'ün Bursa'ya geldiğini öğrenen İstanbul'daki "İlkokul Öğretmenleri Birliği", topluca Bursa'ya gelerek Atatürk'ü görmek üzere gerekli izinleri alarak, Bursa'ya bir gezi düzenlemişlerdi. 27 Ekim 1922 tarihinde Cağaloğlu'ndaki Büyük Reşit Paşa İlkokulu'nda toplanan 250 kadın ve 230 erkek öğretmen, buradan Babıâli Caddesi-Sirkeci- Eminönü yoluyla marşlar söyleyerek Galata Köprüsü'ne gelmişlerdi. Daha önceden kiralanan bulunan Şirket-i Hayriye vapuru ile Bursa'nın Liman kasabası olan Mudanya'ya doğru hareket etmişlerdi¹³⁹. Öğretmenler Bursa'ya vardıklarında topluca Atatürk'ün kaldığı köşke¹⁴⁰ giderek kendisiyle görüşmüşlerdi. O günün akşamında "Şark Tiyatrosu'nda" bir toplantı düzenlenerek Atatürk, Komutanlar ve birçok konuk bu toplantıya katılmıştı. Toplantının büyük çoğunluğunu öğretmenler oluşturmaktaydı. Toplantı İstiklâl Marşı ile açılmış, öğretmenlerden bir grup "*Toplar atılırken*" marşını söyledikten sonra "*Yaşa, bin yaşa Mustafa Kemal Paşa*" diye başlayan marşı hep bir ağızdan okumuşlardır.

İstanbul'dan gelen öğretmenler adına Kemal Zühtü Bey ilk sözü alarak T.B.M.M. Orduları'na, Gazi Başkomutan'a ve silah arkadaşlarına, tüm İstanbul'un özlem ve sevgi duygularını dile getiren bir konuşma yapmıştı. Bu

---

başlatılmış oluyordu. Bkz. "Münevver Köy", **İkdam**, 14 Kanûn-ı sâni 1920, 8234; "Nümûne Köy ve Genç Zabitler", **İkdam**, 15 Kanûn-ı sâni 1920, 8235.

¹³⁸ Haziran 1922 tarihinde Adapazarı'na yaptığı ziyarette Atatürk, Sabihahanım Mektebi öğretmenleri ile de görüşmüştür. Bkz. **Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya, 1973 İl Yıllığı**, s.29; Muzaffer Erendil, **Türlü Yönleriyle Sakarya İli**, Ankara 1982, s.30; Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde ...**, s.175. Atatürk'ün bu okulu ziyareti sırasında okulun öğretmenleri ile çekilmiş fotoğrafı için Bkz. Ek. 20.

¹³⁹ **İkdam**, 27 Teşrin-i evvel 1922, no.9199.

¹⁴⁰ Atatürk Altıparmak semtinde bulunan Yağcı Cemal Bey'e ait bir köşkte misafir edilmekteydi. Cemal Bey o sırada Yunanistan'da sürgünde bulunuyordu. Bkz. Yılmaz Akkılıç, a.g.e., s. 520.

konuşmayı Ruşen Eşref (Ünaydın), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Muhittin Baha (Pars) Beylerin coşkulu söylevleri izlemiştir.

Daha sonra T.B.M.M. Başkanı Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk söz alarak, öğretmenlere hitaben konuşmasının ilk cümlelerinde geleceği onlara emanet etmiştir. Şöyle ki;

“Bayanlar, Baylar! İstanbul’dan geliyorsunuz. Hoş geldiniz. İstanbul’un ışık ocaklarını temsil eden yüce topluluğunuz karşısında duyduğum zevk sonsuzdur. Yüreklerezdeki duyguları, kafalarınızdaki düşünceleri doğrudan doğruya gözlerinizde ve alınlarınızda okumak benim için olağanüstü bir sevinç kaynağı oluyor.

Şimdi karşınızda içime dolan en içten duyguyu, izninizi almış olarak açıklayayım: İsterdim ki çocuk olayım ve sizin ders vermekle ışık saçan çevrenizde bulunayım; sizden feyiz alayım, siz beni yetiştiresiniz. O zaman ulusum için daha faydalı olurudum. Ama ne çare ki, artık elde edilemeyecek bir isteğin karşısındayım. Bu isteğin yerine, başka bir istekte bulunacağım: Bugünün çocuklarını yetiştiriniz. Onları ülkeye, ulusa yararlı insanlar yapınız. Bunu sizden bekliyorum, istiyorum.”¹⁴¹.

28 Ekim 1922 akşamı “Bursa Sultanîsi” (Bursa Erkek Lisesi) bahçesinde verilen çayda, o sırada Bursa’da bulunan 5. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa ordu adına katılarak öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmasında, öğretmenlerin bir ülke için önem taşıdığını, orduyu da yetiştirenlerin öğretmenler olduğu ve bu yüzden de milli kurtuluşun kazanılmasını öğretmenlere borçlu olduklarını belirtmiştir. Konuşmasında, milletin ve gelecek kuşakların yüreğine, vatan ve millet duygusunu işlemenin ve aşılamanın ülkenin varlığı için gerekli olduğunu söyledikten sonra, şu anısına yer vermiştir:

“Beni gazadan gazaya, kavgadan kavgaya yönelten nedir, biliyor musunuz? Babamdır... Babamı, iki kardeşimi Sırplar şehit ettiler. Babamın ölürken bir sözü vardır: «Sen, benim ve ailemin öcünü alacaksın!». Bu söz, beni herkesten çok vatanperver yaptı. İşte bu duyguyu yüreklere işleyecek olanlar, ancak öğretmenlerdir. Onun için, elinize verilecek kuşağın yüreğini ve duygularını güçlendirmeye çalışın. Genç yürekleri vatan için, bağımsızlık için ve ülkü için ölmeye yöneltin...”¹⁴².

---

¹⁴¹ Süleyman Şevket, “Yeni Nesli Yetiştirmek Meselesi”, **Muallimler Mecmuası**, Sayı.3, 17 Teşrin-i sâni 1922, s.43–45; “Bursa’da İstanbul Muallim ve Muallimelerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi, **İkdam**, 30 Teşrin-i evvel 1922, no. 9202.

¹⁴² Yılmaz Akkılıç, a.g.e., s. 531–533.

Milli Mücadelede hizmetleri olan öğretmenleri, kazanılan milli kurtuluş zaferi sonucunda yeni görevler beklemekteydi. Türkiye Devleti öğretmenlerin ellerinde yetişecek yeni nesille ayakta durabilecekti. Bu yüzden öğretmenler için savaş bitmemiştir. Onlar, asıl görevlerini yerine getirerek, eğitim alanında savaş vererek, yapılacak Türk devrimlerine ayak uyduracak ve devamını sağlayacak nesilleri yetiştireceklerdi.

c) Öğretmenlerin Özlük Hakları ile İlgili Sorunları

Öğretmenler özlük hakları konusunda bazı keyfi uygulamalara, kişisel davranışlara maruz kalmışlardı. İdarecilerin yetkisinde olan azil, atama, yer değiştirme vs. kararlar, önyargılı ve sübjektif olarak verilmekteydi. Böylesi durumlardan ötürü öğretmenler özlük haklarında mağduriyet yaşamaktaydılar.

Kartal İptidai Mektebi Muallim-i Evveliği göreviyle 25 seneden beri hizmet etmiş olduğu halde azil edilen Osman Ziya adında bir muallimin¹⁴³, kendisince bir suçu olmadığını iddia edilmesi üzerine çalışma başlatılmıştır. Müfettişlerin incelemesi sonucu sadarete sundukları rapordan anlaşıldığına göre, vazifesini gereğince yerine getirmediği bir kez daha ispat edildiğinden memuriyetinin uzatılmayacağı kararına varılarak azil edilmesi ve azil sebebinin de kendisine tekrar beyan edildiği belirtilmiştir¹⁴⁴.

Yanya Maarif Müdüriyeti iptidai mektebi Muallimi Süleyman Kaplan, Musa ve İbrahim Ethem Efendilerin görevli oldukları mekteplerde tedrisat programına ve tebligata uymadıkları gerekçesiyle azil edilip yerlerine Hacı, Cavit ve Esat Efendilerin tayinleri arz olunmuşsa da kişilerin sicil şubelerince kayıtları incelenmiş, Musa ve İbrahim Ethem Efendilerin Yanya Darülmualimin ve Süleyman Kaplan'ın dahi Manastır Darülmualliminden itimatnamelerinin olduğu anlaşıldığından azilleri geçersiz sayılmıştır¹⁴⁵.

Bu dönem içerisinde öğretmen atamalarında oldukça haksızlıklar yaşanmakta idi. Çoğu öğretmenler halkın şikâyetleriyle ya da üst makamdaki kişilerin Maarif Nezaretine yaptıkları asılsız ihbarlarla buldukları yerden uzaklaştırılabilmekteydi. Örneğin, 1908 yılında Vefa İdadisi muallimlerinden

---

¹⁴³ Bu kişi aynı zamanda mahalle imamıdır.

¹⁴⁴ BOA., BEO., no. 268784.

birisinin sebepsiz yere azlını Meclis-i Mebûsan görüşmelerinde Hüseyin Cahit Bey dile getirmiş ve konuşmasının devamında Hüseyin Cahit Bey, azl nedeninin, aslında bu kişinin bir gazetede yazı yazdığı ve dolayısıyla da Maarif Nazırı hakkında yazdığı bir yazıdan dolayı, tamamen kişisel bir kararla cezalandırıldığını belirtmiştir¹⁴⁶. Yine Ayân Meclisinde de Ahmet Rıza Bey öğretmen atamaları vs. konularda adam kayırmaktan vazgeçilmesini önermektedir¹⁴⁷.

Yapılan haksızlıklara bir diğer örnek olarak da, İzmit'te Maarif Müdürü'nün naklettiği bir olayı verebiliriz:

“Yeni Turan Kız Mektebi'nin Başmuallimi Şahver Hanım Çapa'dan mezun, çalışkan, dirayetli bir kızcağızdı. O sene bütçede maaşını beş yüz kuruşa çıkartmıştım; fakat Tedrisât-ı İptidaiye Meclis-i azasından bazıları bu kızın aleyhinde idiler. Bu husumet ne garipti! Bu başöğretmen, vaktiyle küçük bir kız iken ayaklarında nalınla mektebe gidermiş. Şimdi talebesine adeta etek öptürüyormuş. Birinci iddia yalan değildi. Şehir halkı, kendi içlerinden bir telgraf çavuşunun kızını başöğretmen görmekle övüneceklerine, çekemiyorlardı. Mutasarrıf da onlara uydu. Bana;

_ Bu hanımı Adapazarı'na nakledelim; İzmit halkı istemiyor, dedi. Reddettim. Bunun üzerine hadiseyi Nezaret'e yazmış. Ben bunu haber alınca, hemen Nazır Şükrü Bey'e mektup yazarak olayı olduğu gibi anlattım. Mutasarrıf'a «Şahver Hanım'ın nakli için vazife ve ahlâk bakımından bir kusuru olması lâzımdır. Şayet aleyhinde bir cereyan varsa, o cereyanı yapanların mahkemeye sevki gerekir.» yollu bir cevap verildi.

Mutasarrıf Mazhar Müfit Bey'in canı sıkıldı. İstanbul'a gitti, Nazır'ı gördü. İzmit'e geldikten birkaç gün sonra Maarif Nezareti'nden emir aldım. Bu emirde, Şahver Hanım'ın “750 kuruş” maaşla İzmir Darülmuallemi Müdür Muavinliği'ne tayin edildiği bildiriliyordu. Kendisine tebliğ ettim. Daireye kadar geldi. «Bu bir haysiyet meselesidir. Dört yüz değil, yüz kuruşla burada kalıp çalışmak isterim» diye isyan etti. Kendisini bin bir dil dökerek, ikna ettim ve nihayet razı oldu, İstanbul'a gitti.

¹⁴⁵ BOA., MF. MKB., no. 157/104.

¹⁴⁶ “ Vefa İdadisi muallimlerinden bir zat birden bire azledildi. Tabii azledilince kaydına bir şerh ilave etmek lâzım geldi. İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne sebep-i azli soruldu? Sebeb-i azli Maarif Nazırından başka kimse bilmiyordu. O halde, muallimlikte istihdamı caiz değildir diye bir emir verildi ve kaydına bu suretle şerh verildi. Fakat bir müddet sonra bu zatın tekrar bir muallimliğe tayinini görüyoruz. O halde, muallimlikte istihdam edilmesi caiz olmayan bu zat ne suretle tekrar muallimliğe tayin olunuyor, tekrar kaydına ne suretle şerh verilmek isteniyor?” M.M.Z.C., İ.23, 27 Kânûn-ı evvel 1326 (1910), s.86.

¹⁴⁷ M.A.Z.C., İ.39, 19 Mart 1334 (1918), c.II, s.156.

Orada Konya Darülmualimat Müdürlüğü kadrosunun açık olduğunu öğrenmiş, bana bildirdi. Benden Nezaret'e yazı yazarak buraya atanmasını rica etmemi söyledi. Nezaret'e mektup yazarak bildirdim. Bana verilen cevapta, Şahver Hanım'ın 2.000 kuruş maaşla açık olan Ankara Darülmualimat Müdürlüğü'ne atanmasının uygun olduğu bildiriliyordu. Dikkat buyurunuz: Kız muallim mektebinden mezun olan ehliyetli İlkokul öğretmenleri çıktıkları mektep derecesindeki bir mektebe tayin olabiliyordu. O dört yüz kuruş maaştan, 2.000 kuruş maaşa yükselebiliyordu. O zaman barem denilen, bilenle bilmeyeni, çalışanla çalışmayanı ayıran bir tarz yoktu. Her kim işi iyi yaparsa en yüksek kadroya bile atanabilirdi... ”¹⁴⁸.

Öğretmenlerin mesleklerinde gerekli birtakım haklara sahip olamadıklarından dolayı mesleklerini yapmak istemedikleri Meclis-i Mebûsan'da gündeme getirilmiştir. İstanbul Mebûsu Hüseyin Cahit Bey bu konuya şu cümlelerle dikkatleri çekmektedir:

“Sorulması gereken bir konu olarak muallimlerin terfî ve ikdarı(yükseltilmesi) meselesidir. Bugün kemal-i teessüfle söylemek lâzım gelir ki, eskiden beri muallimlik edenler terk edip gidiyorlar, nihayet ve inkılâp üzerine birer birer çekilip gidiyorlar. Bunun sebebi muallimliğin bir meslek olmamasıdır. Muallimlik o derece muhakkâr(hakir görülen) ki, adeta tufeyli (asalak) gibi addolunur ve heyet-i içtimaiyemizde bir muallimin bir mevki muhteremi olmadığı gibi, resmen de ehemmiyeti yoktur.”¹⁴⁹. Burada Hüseyin Cahit Bey öğretmenlerin hakir görülerek adeta toplumda bir asalak muamelesine tabi tutuldukları, bir değerlerinin kalmadıklarını belirtirken, konuşmasının devamında bunun tehlikelerine de değinmektedir.

Maaşların az olması, çoğu zamanlar ödenememesi, özlük haklarındaki haksızlıklar, atama ceza ve azillerdeki keyfiyet hali, maarif idaresindeki düzensizlikler¹⁵⁰ muallimlik mesleğine olan ilgiyi azaltmıştı. Bu durum ise memlekette muallim açığına sebep olarak özellikle Anadolu'da çoğu okullar, muallimsizlik yüzünden kapanmak durumunda kalmıştır. Bu kötü şartlar altında Meşrutiyet'in ilk yıllarında Maarif Nezareti'nin çeşitli bölgelerde inceleme yapmak üzere müfettişler tayin ederek onlara maaş tahsis etmeleri,

¹⁴⁸ Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul 1957, s. 66–67.

¹⁴⁹ **M.M.Z.C.**, İ.107, 25 Mayıs 1326 (1910), s.79.

¹⁵⁰ Dönemin maarif idaresindeki düzensizlik ve öğretmen atamalarındaki vaziyet Reşat Nuri Gültekin'in “Çalıkuşu” adlı romanında oldukça iyi betimlenmektedir. Bkz. Reşat Nuri Gültekin, **Çalıkuşu**, İstanbul.

çoğu okulsuz ve muallimsiz yerlerde bu müfettişlerin kimi kontrol etmekle görevlendirildikleri tartışma konusu olmuştur. Nezaret ise müfettişlerin görevlerini, okula ihtiyacı olan yerleri tespit etmek, ülkenin maarifinden Nezareti haberdar etmek şeklinde belirtmiştir¹⁵¹.

Bunun gibi 1918 yılında Maarif Nezareti'nin muallim maaşlarını ödemekte zorlandığı bir dönemde, "2.000 lira" maaşla Alman asıllı bir Maarif Müşavirinin görevlendirilmesi eleştirilmektedir. Örneğin Meclis-i Ayân görüşmeleri sırasında Ahmet Rıza Bey söz alarak bu konuda şunları söylemiştir:

"Memlekette her şey noksan. Sokaklarımız zifiri karanlık, çamurdan geçilmez bir halde bulunuyor, çocuklar mektebe gidemiyorlar. Sonra Maarif Nezareti'ne "2.000 lira" maaş ile profesör celb olunuyor; bunu anlayamıyorum.

*... Bu müşavirden bugün edilen istifade nedir? Bu adam ne yapıyor? Ne işle meşguldür, kendisine ne kadar maaş veriliyor? Bu zat Türkçeyi ve memleketimizi biliyor mu?"*¹⁵².

Nafia ve Maarif Nazırı Ali Münif Bey bu eleştiriye şöyle cevaplandırmıştır:

*"Maarif Müşaviri Almandır. Ve Mösyö Smith namında bir zattır. Nezaret şimdiye kadar kendisinden büyük istifade etmiştir. Muhassasat-ı seneviyesi de "2.000 lira"dır. Bu Şubat başında müddeti hitam bulduğu cihetle kontratosunu yeniledik. Üç sene daha burada kalacaktır. Maarif-i Umûmîye Nezareti bu zatın vücudundan hayli istifade etmiştir ve ediyor. Program yapıyor, teşkilat yapıyor. Teşkilat-ı hazıramızı tetkik ve bu babda mütalâatını beyan ediyor. Velhasıl maarif-i umûmîyeden maksat ne ise, gaye neden ibaret ise bu hususa dair icra ettiği bütün teferruatını haiz olduğu malûmatını memleketimiz maarifi hakkında sarf ediyor. Bu müşavirden ne suretle istifade temek lâzım gelir ise, o surette istifade olunur."*¹⁵³.

Buna karşın Damat Ferit Paşa da Ali Münif Bey'e,

"Mekteplerimizde muallim yok diyorsunuz. Mektepsiz hatta muallimsiz yerlere, "2.000 lira" maaşla bir müşavire ne gerek var. Bu memlekette altmış seneden beri Avrupa'dan muallim ve memur getirildi. Hangisi memlekete iyi işler yaptı ki

¹⁵¹ M.M.Z.C., İ.107, 25 Mayıs 1326 (1910), s.61 vd; İ.104, 9 Mayıs 1327, s.28 vd.

¹⁵² M.A.Z.C., İ.19, 31 Kânûn-ı evvel 1331 (1916), c.I, s.329.

¹⁵³ M.A.Z.C., İ.39, 19 Mart 1334 (1918), c.II, s.159.

bundan iyi çalışmalar bekliyorsunuz. Önce okullarımız, öğretmenlerimiz tamam olsun sonra program yapalım.” eleştirisini yöneltmiştir¹⁵⁴.

Ali Münif Bey ise, maarif müşavirinin yalnız muallimler için, muallim olan mektepler için değil, muallimi olmayan mektepler için de faydalı olduğu, maarifi şekillendirmek ve ileriye götürmek için de kendisinden istifade edildiğini belirtmiştir. Buna karşılık Ahmet Rıza Bey, Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin kendi kültürümüzü bilen kişiler olarak ülkemize daha yararlı olacağı, bu sebeple yabancı birinden ziyade, Avrupa’yı görmüş ve tanımış gençlerimizden faydalanmamız gerektiği üzerinde de durmuştur¹⁵⁵.

Öğretmenler bir araya geldikleri bir toplantı’da Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı’nda özlük haklarıyla ilgili kısımları tartışmışlar ve kendilerine göre olması gerekeni rapor ederek üst makamlara sunmuşlardır. Muallim ve muallimelerin hukukuna dair olan rapor şöyle hazırlanmıştır:

“1. Kanununun 41. maddesinde Umûmî İptidaiye Mektebi Muallimlerinin Vilayet Maarif Müdüriyetinin teklifi üzerine vali tarafından tayin veya azil ve tahvil edileceği yazılmıştır. 54. maddede ise vali bu görevi ancak müdürün teklifi üzerine Tedrisât-ı İptidaiye meclisinin oyu alınarak uygulanır yazılıdır. Ancak buna rağmen bazı yerlerde vali ya da mutasarrıf 54. maddeyi uygulamadan yalnız kendileri karar vermektedir.

2. Kanununun 49. maddesinde belirtilen kumar oynamak, tefecilik vs. ahlâk dışı işleri yapılmaması konusunda muallimlerin asla yapmayacağı durumların yazılmasını kınıyor bu maddenin ilgasını istiyoruz.

3. Kanununun 50. maddesinde Tedrisât-ı İptidaiye Meclislerinin onayı olmadıkça atamalarında 3 yıl geçmeden buldukları görevi terk edemezler maddesi meslek-i talime mensup olanların hürriyetlerini kısıtlamaktadır. Bu maddeye, “başlanılan ders yılı içinde öğretmenin sınıfı bırakması yasaklanmalıdır”, eklenmelidir. Ayrıca uygulanan cezalarda «Açık bulunan ve teklif edilen bu kadroyu kabul etmeyen öğretmene de ceza uygulanmalıdır» maddesi çıkarılmalıdır.

4. Kanununun 54. maddesi «ceza-yı tahvil ve yahut azil cezaları hakkında olup, maarif müdürünün teklifi üzerine Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye Meclisinin oyu alınarak vali veya mutasarrıf tarafından yürütülür. Azil kararı verilen muallim meclis önünde izahatını verir, gerekli görürse, şikâyetini dilekçe sunarak itiraz edebilir» maddesi muallimlerin lehine görünüyor. Ancak maddenin sonunda «fakat bu istida azil

---

¹⁵⁴ Aynı yer.

kararının icrasını tehir eylemez» maddesiyle bu süre içerisinde muallimin zarara uğrayacağı sebebiyle maddenin «azli kendisine tebliğ olunduğu tarihten itibaren nihayet 10 gün zarfında Maarif Nezareti'ne müracaatla ibkasını istida edebilir. Bu istidanameler İstanbul'da doğrudan doğruya taşrada en büyük mülkiye memuru vasıtasıyla Makam-ı Nezarete ita olunup azil kararının icrasını tehir eylemezse de Meclis-i Kebir-i Maarifçe memur-ı mazulun ikasına karar verildiği takdirde maaşı kesilmeksizin tam olarak tesviye olunur ve yerine başkası tayin edilmemiş ise memuriyetine iade edilir. Aksi halde ilk açılacak kadroya yerleştirilir» şeklinde değiştirilmelidir.

5. 55. maddede muallimlere tatbik edilecek tenzil-i sınıf (kıdem düşürmek) veya hizmetten geçici ya da tamamen çıkarmaya karar verirken Tedrisât-ı İptidaiye Meclisi azasının 1/3 çoğunluğu orada olup oy kullanmalıdır, cümlesi eklenmelidir. Ayrıca bu madde ile Tedrisât-ı İptidaiye Meclislerine bir mahkeme niteliği kazandırılarak, bu meclisin huzurunda muallimlerin haklarını savunabilme, gerekirse 45 gün içinde durumu Meclis-i Kebir-i Maarife yazabilme hakları mevcuttur. Ancak çoğu meslektaşım bu haklarının varlığını bilmemektedirler.

6. 57. madde uygun görülmüştür.

7. 60. maddede yer alan görev süreleri 30 seneyi dolduran muallimler, kura, nahiye veya kaza meclislerince uygun görüldüğü takdirde emekli edilirler maddesi muallimlerin hukukunu sarsar niteliktedir. 20 yaşında göreve başlayan bir kişi 50 yaşında emekli olmak istemeyebilir. Bu sebeple bu maddenin ilgası.

8. 68. maddede belirtilen muallim muavin maaşları ve 69. maddede belirtilen muallim, muallime asgari ve azami maaşları genel savaş zamanında bile bu kadar düşük olmamıştı. Bu sebeple bu maddelerin yeniden düzenlenmesi, 68. 69. 70. 71. 72. 73. maddelerin tamamen ilgası istenmektedir. Yine öğretmenlerin süknalarının, inşa ve tamirinin vilayet bütçesinden karşılanacağı belirtilmekle birlikte, bugüne kadar bu konuda muallimlere sükna bile ayrılmamıştır.

9. Kanununun 10. ve 11. maddesinde belirtilen bir iptidai mektebinde en fazla 50 talebe bulunur maddesi ilga edilmeli. Çünkü bir öğretmen 50 talebe ile verimli çalışamaz. Sınıfta en fazla öğrenci sayısı 30 olmalıdır şeklinde değişmelidir.

10. Kanununun 61. maddesinde memur ve muallimin madalya ile taltifi hakkında madde, çalışanlara motivasyon açısından uygun görülmeyle birlikte, bazı memleketlerde iptidaiye muallim ve muallimleri arasında gümüş madalyaya haiz olanlara senevi yüz Frank derecesinde bir tahsisat veriyorlar. Bu usulün bizde de olması teklif edilmektedir.

---

¹⁵⁵ M.A.Z.C., İ.39, 19 Mart 1334 (1918), c.II, s.159-160.

11. Heyetimiz bundan başka muhtelif memleketlerde muallim ve muallimeleri mesleklerine raptetmek, fevkalade yorucu ve yıpratıcı olan meslek-i talimde kendilerini müreffa değilse bile hiç olmazsa biraz daha iyi bir hayat geçirmek arzusuyla bazı hukuk ve haklar istemekteyiz. Şöyle ki;

a- Muallim ve muallime çocuklarının öncelikli ve düşük ücretle yatılı ve gündüzlü okullara kabulü,

b- İlkokul öğretmenlerine bilhassa taşrada bahçe ve tarla temini,

c- İlkokul öğretmenlerine odun ve kömür gibi levazımın ücretsiz temini,

d- Muallimlerin teşrifatlarda haiz oldukları yerlerde bulundurulmaları,

e- Muallimler için vesait-i nakliyede düşük fiyat alınması,

f- Muallimlerin belediye hastanelerinde ücretsiz tedavi edilmeleri,

g- Muallimlerin belediye etibbası tarafından ücretsiz tedavi edilmeleri,

h- Hastalık halinde muallimlerin tam maaşla mezuniyet-i istihsale salahiyetleri,

ı- Muallimler arasında veremle malul olanlara hem kendilerinin hem talebenin sıhhat ve selameti için en az 3 sene tam maaşla mezun addedilmesi.”¹⁵⁶

Öğretmenlerin sorunlarının tartışıldığı konferanslar düzenleyen “Muallimler Cemiyeti”, 1922 yılındaki kongrelerinde özlük haklarına dair şu raporu hazırlamıştı:

“1) Muallimlerin keyfi atama ve azillerinin önlenmesi konusunda, bir nizamname hazırlayarak, bunu mülga İstanbul Hükümetine sunduk, bu isteğimiz yerine gelmedi. Şimdi yeniden bir proje hazırlıyoruz.

2) Ülkemiz bir dönüm noktasında, yepyeni bir dönem yaşıyoruz. Bu sebeple de bu yeni ortamda biz muallimlere çok iş düşüyor.

3) Yaşanılan kadro sıkıntısını dile getirdik. Buna çözüm olarak zorunlu mezuniyetler istiyoruz.

4) Muallimlerin çoğu maaşlarını alamıyorlar.

5) Bu gibi dertler “ Muallim Mecmuasında” dile getirilmektedir. Bu sebebe hizmet eden bu mecmuanın devamını sağlamak için muallimler maddi manevi yardım etmelidir.

6) İdare heyeti bu sene bidayetinde hemen tatbika başlayan müfredat programları tab’ından evvel tetkik etmek fırsatını bulamadı. Biz tehirini teklif ettik, ancak kabul edilmedi. Fakat bizim incelememiz devam ediyor. Mecmuada bunu izah edeceğiz. Son günlerde Maarif Vekâletinin ilk ve orta tedrisat programlarına ait bir projesinden haberdar olduk. İlmi bir encümen teklifini heyet-i muhteremeye teklif ediyoruz.

---

¹⁵⁶ “Tedrisât-ı İptidaiye Kanunu Hakkında”, **Muallimler Mecmuası**, Sayı.2, 22 Teşrin-i evvel 1922, s.25-29.

7) Teavün sandığı kurulmasını istemekteyiz. Bu proje için çalışmalar başlattık.

8) Hocalar, yarınki nesli milli mefkûrenin tatlı ve kudretli heyecanlarıyla yetiştirmek istiyor. Son kahramanlığın destanı, tarihimize altın bir devre daha açtı. Anadolu'nun mukaddes topraklarına mütehasırız”¹⁵⁷.

Yükseköğretimin ve genel eğitim sisteminin, durumunun tespitinin yanında öğretmenlerin hukuksal ve özlük haklarının düzenlenmesiyle de ilgilenecek ve bu alanda çalışacak bir komisyon, Mayıs 1924 tarihinde oluşturulmuştu. Bu komisyon Darülfünûn Emni İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında, medreselerden Muslihiddin Adil, Maarif Müdür Vekili Hilmi, Darülmuallimin Müdürü İhsan, Darülmuallimat Müdürü Mehmet Emin, Kabataş Lisesi Müdürü Edip ve Darülmuallimin Muallimlerinden İbrahim Alâeddin [Gövsâ] Beylerden meydana gelmekteydi¹⁵⁸.

Öğretmenlerin sorunları arasında yer alan maaş alamama ve özlük haklarının düzensizliği konularında çalışmalar yapılmış olmasının en büyük nedeni öğretmenliğin bir meslek haline getirilmesi çabalarıydı. Uzun yıllardan beri, yapılan tüm çalışmalar bu anlamda eksik kalarak öğretmenlik bir meslek olarak hak ettiği yere gelememiştir.

B.İlköğretimde Öğrenciler

1- Sayısal Verilerle Öğrenciler

1913–1914 ders yılına ait elde edilen sayısal bilgilere göre ilköğretimde okuyan öğrenci sayısı ülke genelinde toplam “544.730 adet”tir. Resmî okullarda “258.349 adet” ve özel okullarda “286.381 adet” öğrenim gören öğrencilerin illere göre ayrıntılı dağılımı Tablo 3.8’de belirtilmiştir.

Tablo 3.8: 1913–1914 ders yılı, resmi ve özel İptidaiye mekteplerindeki öğrencilerin ülke genelindeki sayıları.

Vilayetler	İptidaiye mektebi öğrencileri			Vilayetler	İptidaiye mektebi öğrencileri		
	Resmi mektepler	Özel Mektepler	Toplam		Resmi mektepler	Özel Mektepler	Toplam
İstanbul	13889	26807	40696	Bolu	7111	649	7760
Edirne	13670	19079	32749	Teke	3813	1461	5274
Adana	7186	6677	13863	Canik	3458	6325	9783

¹⁵⁷ “Muallimler Kongresi”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:4, 21 Kânûn-ı evvel 1922, s.60–62.

¹⁵⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Haziran 1924, 26.

Ankara	12181	5199	17380	Çatalca	1320	2677	3997
Aydın	36556	27853	64409	Zor	1166		1166
Bağdad	3179	3886	7065	Kudüs	3080	9709	12789
Beyrut	7783	25850	33633	Karahisar-ı sahip	3917	473	4390
Halep	9961	12687	22648	Karesi	8991	4299	13290
Hüdavendigâr	18193	53276	71469	Kala-i sultanî	3148	5760	8908
Diyarbakır	2117	361	2478	Kayseri	3057	5460	8517
Suriye	7488	2748	10236	Medine-i Münevvere	667		667
Sivas	11192	9959	21151	Menteşe	3417	125	3542
Trabzon	9264	2435	11699	Erzurum	6907		6907
Kastamonu	13880	22020	35900	Bitlis	3383	2340	5723
Konya	17727	7713	25440	Basra	930		930
Mamuratülaziz	7943	11161	19104	Hicaz	1024		1024
Musul	1974	3353	5327	Van	1962	3289	5251
Urfa	1152	2275	3427	Yemen	2553		2553
İzmit	3110	475	3585	Asir			
Toplam					258349	286381	544730
					258449?		544830?

Maarif-i Umûmîye Nezareti'nin 1329–30 ders senesi İhsâiyat Mecmuası Levha 7, İstanbul, s.7¹⁵⁹.

Tablo 3.8'de görüldüğü üzere, Bursa, Kudüs ve Beyrut'ta özel okula giden öğrenci sayısı, resmî okula giden öğrenci sayısının 3 katı iken; İstanbul, Çatalca, Canik ve Kastamonu'da 2 katıdır. Edirne, Mamuratülaziz, Musul, Urfa, Kala-i sultanî, Kayseri, Van ve Halep vilayetlerinde de özel okulda okuyan öğrenci sayısı fazladır.

1923–1924 ders yılında ise ülke genelinde bulunan 4.770 adet resmi okulda okuyan öğrenci sayısı “59.741 kız öğrenciye” karşılık, “253.430 erkek öğrenci” sayısı ile toplam olarak 313.171'dir. 1923–1924 ders yılına ait resmî ve özel ilkokullarda öğrenim gören öğrencilerin illere göre dağılımları Tablo 3.9'da ayrıntılı olarak verilmektedir.

Tablo 3.9: 1923–1924 ders yılı, Resmî ilk mektepler ile ecnebi ve cemaat idarelerindeki özel mekteplerin ve burada eğitim gören öğrencilerin sayıları.

Vilayet İsimleri	Resmî İlk Mekteplerde						Ecnebi ve cemaat idarelerindeki özel mekteplerde					
	Mektep Adedi			Talebe Adedi			Mektep Adedi			Talebe Adedi		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
Artvin	1	29	30	63	1330	1393	0	0	0	0	0	0
Ardahan	2	16	18	53	658	711	0	0	0	0	0	0
Adana	8	48	56	805	2641	3446	1	0	1	117	0	117
Aksaray	3	37	40	244	1744	1988	0	0	0	0	0	0
Ankara	14	59	73	1298	3627	4925	1	1	2	80	136	216

¹⁵⁹ Tabloda toplam rakamlar gösterilirken “?” ile belirttiğimiz rakam kaynakta verilen rakam olup, asıl toplam rakamı verilen rakamlar ışığında toplayarak elde ettiğimiz şekliyle yazmış bulunmaktayız.

Amasya	7	39	46	951	2623	3574	1	0	1	27	0	27
Aydın	21	84	105	1623	5987	7610	0	0	0	0	0	0
Edirne	7	34	41	1171	1633	2804	0	5	5	525	576	1101
Erzincan	4	51	55	349	2344	2693	0	0	0	0	0	0
Erzurum	9	78	87	0	3794	3794	0	0	0	0	0	0
Ertuğrul	8	123	131	829	7631	8460	0	0	0	0	0	0
Ergani	2	9	11	45	324	369	0	0	0	0	0	0
İzmir	23	168	191	3082	13210	16292	11	11	22	1668	2111	3779
İstanbul	47	175	222	9177	15643	24820	37	133	170	12083	13112	25195
Eskişehir	6	54	60	613	3393	4006	0	0	0	0	0	0
Ordu	3	45	48	447	2404	2851	0	0	0	0	0	0
Urfa	3	19	22	205	742	947	0	0	0	0	0	0
İçel	6	36	42	246	1764	2010	0	0	0	0	0	0
Beyazıt	2	20	22	30	805	835	0	0	0	0	0	0
Bitlis	0	8	8	0	199	199	0	0	0	0	0	0
Burdur	10	55	65	680	3676	4356	0	0	0	0	0	0
Bozok	5	67	72	458	3209	3667	0	0	0	0	0	0
Bolu	10	91	101	689	5097	5786	0	0	0	0	0	0
Tekfurdağı	8	44	52	1832	2326	4158	0	2	2	115	153	268
Teke"Antalya"	16	117	133	926	5534	6460	1	1	2	17	3	20
Tokat	8	40	48	832	2291	3123	0	0	0	0	0	0
Canik	11	55	66	839	3732	4571	0	0	0	0	0	0
Cebel-i Bereket	3	19	22	135	1532	1667	0	0	0	0	0	0
Çatalca	5	59	64	257	2157	2414	0	1	1	0	42	42
Çanakkale	10	57	67	1741	2790	4531	0	9	9	512	528	1040
Çorum	8	60	68	659	3388	4047	0	0	0	0	0	0
Hakkâri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hamit Abat	13	81	94	1190	6662	7852	0	0	0	0	0	0
Hüdavendigâr	15	104	119	1473	7178	8651	0	2	2	268	195	463
Dersim	2	27	29	142	1032	1174	0	0	0	0	0	0
Denizli	17	91	108	1339	7611	8950	0	0	0	0	0	0
Diyarbakır	3	15	18	191	667	858	0	3	3	80	94	174
Zonguldak	8	70	78	938	4412	5350	1	1	2	22	40	62
Siirt	1	13	14	18	229	247	0	0	0	0	0	0
Sinop	4	36	40	514	2396	2910	0	0	0	0	0	0
Sivas	16	80	96	1054	5588	6642	0	1	1	23	68	91
Siverek	1	7	8	55	219	274	0	0	0	0	0	0
Saruhan	20	136	156	2488	10000	12488	0	0	0	0	0	0
Trabzon	7	41	48	623	3390	4013	0	0	0	0	0	0
Gazi Ayıntap	7	49	56	605	2270	2875	0	1	1	0	35	35
Kars	2	30	32	0	1559	1559	0	0	0	0	0	0
Kırklareli	8	45	53	1378	1970	3348	0	1	1	85	74	159
Karesi	20	94	114	2097	7734	9831	0	0	0	0	0	0
Kara Hisar-ı şarki	6	13	19	71	969	1040	0	0	0	0	0	0
Kara Hisar-ı sahip	10	63	73	905	5888	6793	0	0	0	0	0	0
Kastamonu	16	150	166	1373	8020	9393	0	0	0	0	0	0
Konya	15	204	219	2104	13769	15873	0	1	1	68	33	101
Kocaeli	22	163	185	3669	6482	10151	0	0	0	0	0	0
Kozan	2	25	27	127	1637	1764	0	0	0	0	0	0
Kırşehir	8	70	78	394	3269	3663	0	0	0	0	0	0
Kayseri	9	69	78	495	4311	4806	0	2	2	111	165	276
Gelibolu	3	32	35	339	1836	2175	0	1	1	53	137	190

Gümüşhane	5	29	34	68	1084	1152	0	0	0	0	0	0
Genç	0	8	8	0	170	170	0	0	0	0	0	0
Kangırı	5	51	56	458	2868	3326	0	0	0	0	0	0
Kütahya	13	77	90	1178	5293	6471	0	0	0	0	0	0
Giresun	6	38	44	454	2960	3414	0	0	0	0	0	0
Lazistan	1	35	36	143	2921	3064	0	0	0	0	0	0
Mardin	3	23	26	101	835	936	0	7	7	0	636	636
Mersin	2	42	44	514	2249	2763	0	0	0	0	0	0
Maraş	5	65	70	209	3534	3743	0	0	0	0	0	0
Mamüretülaziz	9	60	69	622	2303	2925	0	2	2	212	248	460
Menteşe	16	71	87	951	4238	5189	0	1	1	34	50	84
Muş	1	6	7	56	236	292	0	0	0	0	0	0
Malatya	10	94	104	488	2983	3471	0	0	0	0	0	0
Niğde	7	65	72	615	4109	4724	0	0	0	0	0	0
Van	1	13	14	23	321	344	0	0	0	0	0	0
Toplam	589	4181	4770	59741	253430	313171	53	186	239	16100	18436	34536

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâfiyat Mecmuası, Ankara, s. 60–63.

Tabloya göre; ilk üç sırada İstanbul (24.820), İzmir (16.292) ve Konya (15.873) yer almaktadır. Cinsiyet ayırımına göre öğrenci sayılarına baktığımızda, illere göre dağılımın erkek öğrenci sayılarından oldukça fazla olduğu görülür. Erzurum ilinde “3.794 erkek öğrenciye” karşılık kız öğrenci hiç bulunmamaktadır. Yine Kars (1.559 erkek 0 kız), Bitlis (199 erkek, 0 kız), Genç (170 erkek, 0 kız) illerinde de kız öğrenci bulunmamaktadır. Tekfurdağı, Kırklareli, Edirne illerinde kız öğrenci ile erkek öğrenci sayıları birbirine oldukça yakındır.

Yine Tablo 3.9’a göre, ecnebi ve cemaat idarelerindeki özel okullarda okuyan öğrenci sayıları ülke genelinde, “16.100 kız öğrenci”, “18.436 erkek öğrenci” olmak üzere toplam “34.536 öğrenci” bulunmaktadır. İlk üç sırada, İstanbul (25.195), İzmir (3.779) ve Edirne (1.101) yer almaktadır. Ecnebi ve cemaat idaresindeki özel okul bulunan illerin çoğunda kız-erkek öğrenci sayılarında, erkek öğrencilerde az bir oranda yükseklik varken, Mardin, Çatalca ve Gaziantep’te hiç kız öğrenci bulunmamaktadır. Buna karşılık Hüdavendigâr, Kırklareli, Adana, Konya, Amasya ve Antalya’da ise kız öğrenci sayısı fazladır.

1923–24 ders yılı verilerine göre, yatılı ilk mekteplerle Darûleytamlarda bulunan öğrenci sayıları ülke genelinde, toplam “6.878 öğrenci”dir. Bu öğrencilerin illere göre dağılımları aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 3.10: 1923–24 ders yılı, yatılı ilk mekteplerle, Darüleytamlarda bulunan öğrencilerin sayıları.

Vilayet İsimleri	Yatılı ilk mekteplerle Darüleytamlarda			Vilayet İsimleri	Yatılı ilk mekteplerle Darüleytamlarda		
	Kız	Erkek	Toplam		Kız	Erkek	Toplam
Artvin	0	60	60	Diyarbakır	0	0	0
Ardahan	0	182	182	Zonguldak	0	0	0
Adana	0	295	295	Siirt	0	0	0
Aksaray	0	0	0	Sinop	0	0	0
Ankara	0	64	64	Sivas	172	0	172
Amasya	0	173	173	Siverek	0	132	132
Aydın	0	63	63	Saruhan	0	54	54
Edirne	0	0	0	Trabzon	0	156	156
Erzincan	0	0	0	Gazi Ayıntap	0	324	324
Erzurum	0	258	258	Kars	0	0	0
Ertuğrul	0	197	197	Kırklareli	0	0	0
Ergani	0	77	77	Karesi	0	0	0
İzmir	0	392	392	Kara Hisar-ı şarki	0	0	0
İstanbul	696	1352	2048	Kara Hisar-ı sahip	0	97	97
Eskişehir	0	51	51	Kastamonu	0	0	0
Ordu	0	0	0	Konya	0	0	0
Urfa	0	69	69	Kocaeli	0	60	60
İçel	0	0	0	Kozan	0	0	0
Beyazıt	0	0	0	Kırşehir	0	0	0
Bitlis	0	54	54	Kayseri	61	536	597
Burdur	0	0	0	Gelibolu	0	0	0
Bozok	0	0	0	Gümüşhane	0	0	0
Bolu	0	0	0	Genç	0	0	0
Tekfurdağı	0	0	0	Kangrı	0	0	0
Teke"Antalya"	0	0	0	Kütahya	0	50	50
Tokat	0	0	0	Giresun	0	0	0
Canik	0	321	321	Lazistan	0	60	60
Cebel-i Bereket	0	0	0	Mardin	0	0	0
Çatalca	0	0	0	Mersin	0	0	0
Çanakkale	0	0	0	Maraş	0	0	0
Çorum	0	0	0	Mamüretülaziz	52	203	255
Hakkâri	0	0	0	Menteşe	0	0	0
Hamit Abat	53	167	220	Muş	0	0	0
Hüdavendigâr	0	301	301	Malatya	0	60	60
Dersim	0	0	0	Niğde	0	0	0
Denizli	0	0	0	Van	0	36	36
Toplam					1034	5844	6878

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, Ankara, s. 60–63.

Tablo 3.10’da verilen bilgilere göre, yatılı ilk mekteplerle Darüleytamlarda bulunan toplam “6.878 öğrenci”nin, “1.034 kız öğrenci”, “5.844’ü erkek öğrenci”dir. İlk üç sırada, İstanbul (2.048), Kayseri (597) ve İzmir (392) yer almaktadır. Cinsiyet ayrımı gözetildiğinde tüm illerde Sivas hariç erkek öğrencilerin sayıları fazladır. Sivas’ta ise 172 kız öğrenciye karşılık

hiç erkek öğrenci bulunmamaktadır. Yine “4 il” hariç (İstanbul, Kayseri, Mamuratülaziz ve Hamit Abat) diğer “25 ilde” ise kız öğrenci yoktur.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere ülke genelinde, ortaokulların iptidaiye kısımlarında, orta mekteplerde “9.320 adet öğrenci”, liselerde “4.491 adet öğrenci”, Erkek ve Kız Muallim mektepleri tatbikatında “2.201 adet öğrenci” olmak üzere, toplam “370.597 adet öğrenci” bulunmaktadır.

Tablo 3.11: 1923–24 ders yılı, ortaokulların iptidaiye kısımlarında bulunan öğrencilerin sayıları.

Vilayat İsimleri	Orta Tahsil Mektepleri Kısım-ı İptidailerinde																	
	Orta Mekteplerde						Liselerde						Erkek ve Kız Muallim mektepleri tatbikatında					
	Mektep Adedi			Talebe Adedi			Mektep Adedi			Talebe Adedi			Mektep Adedi			Talebe Adedi		
	K	E	top.	K	E	top.	K	E	top.	K	E	top.	K	E	top.	K	E	top.
Artvin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ardahan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Adana	0	0	0	0	0	0	1	1	0	143	143	1	1	2	29	79	108	
Aksaray	0	1	1	0	162	162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ankara	0	0	0	0	0	0	1	1	2	32	209	241	0	0	0	0	0	0
Amasya	0	1	1	0	189	189	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Aydın	0	1	1	0	28	28	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Edirne	1	0	1	175	0	175	0	1	1	0	127	127	1	1	2	122	88	210
Erzincan	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	420	420	0	0	0	0	0	0
Erzurum	0	1	1	0	170	170	0	1	1	0	146	146	0	1	1	0	67	67
Ertuğrul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ergani	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İzmir	0	0	0	0	0	0	1	1	2	38	163	201	1	1	2	82	137	219
İstanbul	5	6	11	611	977	1588	2	5	7	310	1721	2031	1	1	2	233	110	343
Eskişehir	0	1	1	0	210	210	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ordu	0	1	1	0	169	169	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Urfa	0	1	1	0	121	121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İçel	0	1	1	0	125	125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Beyazıt	0	1	1	0	133	133	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bitlis	0	1	1	0	85	85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Burdur	0	1	1	0	120	120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bozok	0	1	1	0	156	156	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bolu	1	2	3	129	232	361	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tekfurdağı	0	1	1	0	130	130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Teke"Antalya"	0	1	1	0	168	168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tokat	0	2	2	0	256	256	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Canik	0	1	1	0	184	184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cebel-i Bereket	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çatalca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çanakale	0	1	1	0	125	125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çorum	0	1	1	0	143	143	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hakkari	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hamit Abat	0	2	2	0	311	311	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hüdavendigâr	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	569	569	1	1	2	105	82	187
Dersim	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Denizli	0	1	1	0	186	186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Diyarbakır	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	152	152	1	1	2	145	60	205
Zonguldak	0	1	1	0	246	246	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Siirt	0	1	1	0	135	135	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sinop	0	1	1	0	178	178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sivas	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	76	76	1	1	2	73	95	168
Siverek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Saruhan	0	1	1	0	192	192	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Trabzon	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	148	148	0
Gazi Ayıntap	0	2	2	0	214	214	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kars	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırklareli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karesi	0	1	1	0	140	140	0	0	0	0	0	0	1	1	0	119	119	0
Kara Hisar-ı şarki	0	1	1	0	153	153	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kara Hisar-ı sahip	0	1	1	0	186	186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kastamonu	1	0	1	7	0	7	0	1	1	0	119	119	0	1	1	0	71	71
Konya	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	113	113	1	1	2	88	97	185
Kocaeli	0	2	2	0	277	277	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kozan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırşehir	0	1	1	0	191	191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kayseri	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	153	153	0	1	1	0	60	60
Gelibolu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gümüşhane	0	1	1	0	113	113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Genç	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kangırı	0	1	1	0	150	150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kütahya	0	2	2	0	315	315	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Giresun	0	1	1	0	241	241	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lazistan	0	1	1	0	208	208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mardin	0	1	1	0	171	171	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mersin	0	1	1	0	19	19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Maraş	0	1	1	0	90	90	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mamüretülaziz	0	1	1	0	127	127	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	111	111
Menteşe	0	1	1	0	150	150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Muş	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Malatya	0	1	1	0	132	132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Niğde	0	2	2	0	290	290	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Van	0	1	1	0	100	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	8	57	65	922	8398	9320	4	18	22	380	4111	4491	8	14	22	877	1324	2201

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsaiyat Mecmuası, Ankara, s. 60–63.

2- Öğrencilerin Okul, Çevre ve Öğretmenlerle İlişkileri

İkinci Meşrutiyetin ilânıyla birlikte başlayan toplumsal değişim hareketleri, yeni yetişecek çocukların eğitim yapısını ve amacını da değiştirmişti. Eğitim programlarında amaç, “ meşrutiyet çocuklarının yetiştirilmesi” idi. Dönemin okul kitaplarından birinde yazılı olan şu satırlar bu fikri doğrulamaktadır: “meşrutiyet-i meşruâyâ âşık muallimler, selâmeti vatan,

saadet-i millet uğrunda ve ümidi istikbâl-i memleket olan nesl-i cedidin(yeni neslin) talim ve terbiyesi... ”¹⁶⁰ .

Meşrutî devletin eğitim programı 1913’te kabul edilen Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile resmen Türkçü bir yapıya sahip olmakla birlikte müfredatlarda da çocuklara millilik bilincinin kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

“*Bir çocuk nasıl Türk milliyetperveri olur?*”, sorusuna Ömer Seyfettin şöyle cevap vermektedir:

“1. Konuştuğu Türkçeyi sever. Konuştuğu lisanı yazar. Ve bu güzel İstanbul Türkçesini herkese öğretmeye çalışır.

2. Dini gibi milliyetini de sever. Türklüğün aleyhinde bulunanlara karşı Türklüğü müdafaa eder. Milliyetine lakırdı söyletmez. Türklüğün dünyadaki milletlerin hepsinden daha necip ve cesur olduğunu hatırlarından çıkarmaz. Hangi milletten olursa olsun Türkçe öğrenip Türk milliyetine karışan muhacirlere tıpkı eski kan kardeşi imiş gibi muamele eder.

3. Her fırsatta Türklüğü metheder. Türklüğe kıymet verir. Her fırsatta Türk tarihini, Türk cihangirlerini, Türk âlimlerini anar.

4. En büyük cihangirlerin Türk milletinden çıktığı gibi, İbni Sina ve Uluğ Bey gibi en büyük âlimlerin de Türk milletinden geldiğine iman eder.

5. Her şeyden evvel Türk tarihine vukuf peyda eder. Türklüğe dair yazılan edebi ve fennî şeyleri diğer mütalâalara tercih eder.

6. Askerlik, tüccarlık, sanatkârlık, memurluk hâsılı hangi meslek için hazırlanırsa hazırlansın başta gelen emeli Türklüğe, Türk mefkûresine hizmet etmek olur.

7. Şahsi hayatının fanî, fakat milliyetinin, Türklüğünün ebedi olduğu aklından çıkarmaz. Milliyetperver olmak isteyen her çocuk da nasıl olursa olsun iyi bir nam ile Türk tarihine girmeye çalışır. Ruhunda büyüklük ve yükseklik meyli olan çocuk mutlaka Türk milliyetperveri olur. Yorulmaz, bıkmaz, üşenmez. Vücudunu ızcilikle ve idmanla, fikrini bilgi ve fenle, ruhunu millî mefkûre ile kuvvetlendirir.”¹⁶¹ .

Birinci Dünya Savaşı ve ardından 1919’da başlayan Milli Mücadelenin getirdiği savaş ortamı çocukların psikolojik yapılarını etkilemekle birlikte

---

¹⁶⁰ Mehmet Hilmi, **Osmanlı Hürriyet Elifbası**, Necm-i İstiklâl Matbaası, İstanbul 1327, s.2.

¹⁶¹ Ömer Seyfettin, **Türklük Ülküsü**, Haz. Sakin Öner, Ankara 1975, s. 25–37; Cüneyd Okay, **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul 2000, s.37–38.

onlara vatan, millet kavramlarını öğretmiştir. Bu savaşlar çocuklara millilik bilincini, halkın bütünleşmesi bilincini kazandırmış ancak olumsuz olarak erken olgunlaşmalarıyla çocukluklarını yaşama fırsatını verememiştir. Ülkenin içinde bulunduğu yoksulluk tüm çocukları etkilemiştir. Ayrıca birçok çocuk savaşlar dolayısıyla ebeveynlerini kaybederek kimsesiz kalmışlardır.

Ülkenin içinde bulunduğu durum ve savaşın getirdiği gerginlik durumu sebebiyle çocuklara savaşan devletlere karşı intikam duygusu aşılarmaya çalışılmıştır. Buna şiirlerde ve okuma parçalarında oldukça sık rastlamak mümkündür. Özellikle Bulgar, Sırp ve Yunanlılara büyük nefret, kin ve öç duyguları beslenmektedir.

*“Ey Türk yavrusu. Onlar içimizde kurt gibi davrandılar. Dış düşmanlarımızla birleştiler. Yurdumuzun dörtte üçünü elimizden aldılar, sevgili anamızı yaraladılar. Binlerle, yüz binlerle memedeki çocuklarımızı kestiler, kadınlarımızın ırzına geçtiler... Dedelerinin kanı Türk yavrusu intikamını al diye bağıryor. Yunan, Bulgar, Sırp adlarını ve bunlar gibi yapmak isteyenleri hiçbir vakit unutma! Biz gafil avlandık, sen gafil avlanma. Gözünü aç.”*¹⁶².

Yine buna benzer şekilde Rauf İnan’ın anılarında öğrencilerin düşmana nasıl kin beslediklerini görebiliyoruz:

*“3. sınıfta Musahabat-ı Ahlâkiye diye bir dersimiz ve içinde düşmanların kıyıcılıklarının resimleri olan bir de kitabımız vardı; bir kadının karnını deşen, çıkardığı bebeği süngüsüne takarak havaya kaldıran bir düşman askerini gösteriyordu. Arkadaşlar resimdeki düşman askerlerinin başını kesip kitaptan çıkarıyorlardı.”*¹⁶³.

Öğrencilerin öğretmenleriyle olan ilişkilerinde, bir korku sezilmektedir. Bu korku öğretmenlerin yaklaşımında olduğu kadar, çocukların ailelerinin öğretmeni çocuğa tanıtmaya şeklinden de kaynaklanmaktadır¹⁶⁴.

Bir öğretmen öğrencileriyle olan ilişkisini şöyle anlatmaktadır:

“Onlar beni evvela korkak ve hareketsiz olarak dinlerler. Yabancı ve korkunç bir şey görmüş gibi seyredeler. Onları merhametle severim. Sonra bir devir gelir,

---

¹⁶² Özdemir, **Türk Ruhu Nasıl Yapılanıyor?**, İstanbul 1914, s.25-26; Cüneyd Okay, a.g.e., s.45.

¹⁶³ M. Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü, I**, Ankara 1986, s.14.

¹⁶⁴ Çeşitli dönemlere ait öğretmenler ve öğrencilere ait görüntüler için Bkz. Ek.16.

uyanırlar, gülümserler, etrafımda toplanırlar. Hayatımdan tecrübemden çıkardığım vakalarla eğlenirler. Zevkimde bir illet, misallerimde bir heft(hafiflik) görürler. Beni ve benim mevzuumu hafifçe alkışlarlar. Onlarda denizin fırtınalarını sezemeyen acemi sandalların keyfini bulurum, o zaman onları acı ve hayretle karışık bir hisle severim...

Nihayet bir zaman gelir, gülenler küserler. Çok neşeliler, çok endişeli olurlar! Her işittikleri söze kulak asmazlar, her gören göze inanmazlar ve her fazilet saçan ağzı alkışlamazlar! Onlarda büyük bir insanîyet izlerini seçer gibi olurum. O zaman onları takdirle, emniyetle severim.”¹⁶⁵. Bu cümlelerde bir öğrencinin eğitimi boyunca öğretmen karşısındaki gelişimi ifadesini bulmaktadır.

Unutulamayan bir öğretmen bir zamanların öğrencisi tarafından şu şekilde aktarılmaktadır;

“ Yıl 1909. Antep Rüştîyesi'nin ikinci sınıfındayım. Okulumuzun üç sınıfı, her sınıfın bir öğretmeni var. Bu öğretmenler medreseli yerli hocalar. Okuduğumuz belli başlı dersler de Kuran-ı Kerîm, Arapça, Farsça, Ulûm-u Diniye (Din Bilgisi) ve Kısas-ı Enbiya (Peygamberler Tarihi). Öğretmen, istediği zaman bizi yanına çağırır, bir önceki derste kitaptan ezberlememizi uygun görmüş olduğu parçaları ezberleyip ezberlemediğimizi anlamak için sırasıyla bizi dinler; sonra yerlerimize salıverir.

Günün birinde okulumuza çok temiz giyimli, sarıklı bir genç öğretmen geldi (Beş altı yıl sonra sarığı çıkardı). Adı İbrahim Hilmi. Muallim-i evvel (başöğretmen) olarak atanmış... Gelir gelmez okulda her şeyi değiştirdi. Eski öğretmenler gitti. «Program» dediği (bu sözcüğü yeni öğreniyorduk) haftalık listeler düzenleyip sınıfların kapısına astı. Hangi gün hangi saatte hangi dersin okutulacağını bildiren bu programlarda Malûmat-ı Medeniye (Yurt Bilgisi), Dürûs-ı Eşya (Tabiat Bilgisi), Hendese, Terbiye-i Bedeniye, Gınâ (Müzik) gibi adlarını ilk kez işittiğimiz dersler vardı. Ders dışı düzenlere bakan bir de mubassır görevlendirdi. Dersler mubassırın çaldığı düdükle başlıyor, çaldığı düdükle bitiyordu. Artık öğrenciler öğretmenin odasına gitmiyor, öğretmenler öğrencilerin odasına (sınıflara) geliyorlardı. Çevreden yeni atanan öğretmenler de çoğuna yabancı olduklarından, bu dersleri hep İbrahim Hilmi Bey okutuyordu.

Tanrı onu sanki özene bezene öğretmenlik için yaratmıştı. Geniş bilgisi, öğretme yöntemi, sevecenliği, özel yaşamımızla ilgilenmesi, halden anlayışı, kendi yaşamındaki davranışları... Kısaca, her biri bir öğretmen için büyük değer olan erdemlerin hepsi, onun kişiliğinde toplanmıştı. Hangi derse girse, o dersin yüksek bir

---

¹⁶⁵ İsmail Hakkı, “Ben Talebemi Nasıl Severim?”, **Talebe Defteri**, No: 51–52, 14 Mart 1334, s.835.

uzmanı gibiydi. Konuyu öyle açık ve sindirerek anlatırdı ki unutmamız olanaksızdı...¹⁶⁶.

Öğretmen-öğrenci ilişkisi bakımından örneklendireceğimiz bir diğer anı ise Çapa Kız Öğretmen Okulu'nda geçmektedir.

“ Bizim zamanımızda ders yılı içinde iki yazılı, ders yılı sonunda sözlü olmak üzere üç imtihan vardı. Tarih dersinde yazılıya girecektik. Mütalâada (dersleri hazırlama saati) sınıfça karar verdik. Tevfik Fikri Bey ne sorarsa sorsun, biz uzun tartışmalardan sonra saptadığımız soruların karşılığını yazacaktık.

İmtihan geldi geçti. Kâğıtlarımızı heyecanla bekliyorduk. Dersler geçiyor, Tevfik Fikri Bey imtihan kâğıtlarımızı getirip vermiyordu. Beklemediğimiz bir gün Tarih öğretmenimiz, kâğıtlarımızı çıkarmamızı, birimizin de tahtaya geçip soruları yazmasını söyleyince donduk kaldık. Sınıftan «ama efendim!» diye bir ses duyuldu. Tevfik Fikri Bey o ciddi, dikkatli, lodoslu havalarda bile dersini aksatmayan (lodos olunca vapurlar pek işlemezdi), verdiği dersin tutkunu Tevfik Fikri Bey sınıfa şöyle bir baktı. O kadar. Bu bakışla hayatımızın unutulmaz bir dersini almış olduk. İşlediğimiz suç yüzümüze vurulmamıştı ama hepimiz utançtan, pişmanlıktan eziliyorduk. Bu bakış bizlere Disiplin Kurulu'nun vereceği cezadan daha ağır ve etkin gelmişti.

Bana Edebiyatı sevdiren Süleyman Şevket Beydir. Yazdığım küçük hikâyelerle ilgilenirdi. Bunlardan birkaçını Süleyman Şevket Bey'in başka sınıflarda okuduğunu duyduğum zaman dünyalar benim olmuştu...

Kimya öğretmeni ve Müdür Yardımcısı Atıfa Hanım sevgiye, hoşgörüye dayanan otoritesiyle; Nebahat öğretmen Naima Halit Hanım derslerini ders saati içinde öğretme yeteneğiyle; Tabiiye öğretmeni Sabri Bey, Kozmografya öğretmeni Rahmi Bey babacan halleriyle; Coğrafya öğretmeni Hâmit Bey zarif, soylu davranışlarıyla şu anda adlarını yazamadıklarıyla birlikte sanki yanımdalar. Onları erdemleri, bilgileri, görgüleri, yetenekleri ve tüm nitelikleriyle anlatmak mümkün değil...¹⁶⁷.

Yazılan bir hikâyede, 12–13 yaşlarında bir öğrencinin öğretmeni ile olan ilişkisi şöyle anlatılmaktadır:

“ Efendiler, beş sene tam 5 senedir nümûneye devam ediyorum. Bugüne kadar 50'ye yakın muallim gördüm, geçirdim. Lakin Ziraat muallimi gibi bir muallim görmedim. Doğrusu ondan gözüm yıldı. Çok iyi muallim: muktedir mi muktedir, vazifeşinas mı vazifeşinas. Zil çalınca bir dakika bile zayi etmeden sınıfın kapısında

¹⁶⁶ Zeki Sarıhan, **Unutulmayan Öğretmenler**, Ankara 2002, s.1–2.

¹⁶⁷ A.g.e., s. 160–164.

görünür. Şu mübarek zatın, tek bir kusuru olmasaydı, diğer hocalarım gibi onu da ne kadar sevecektim, ne kadar!

O da çok az not vermesidir. Bir kere $8\frac{3}{10}$ 'dan yukarı not yok. Hep aldığımız

numaralar kesirlidir. Hem nasıl kesirli mini mini mesela, $5\frac{1}{80}$; $6\frac{2}{90}$; $4\frac{3}{117}$; $3\frac{5}{500}$.

Söyleyiniz Allah aşkına hiç böyle numara olur mu? 3 senedir mektebimizde muallimdir. Neyse ki bir ay evvel altıncı sınıftan herkesten 10 alan bir efendiye

fevkalade olarak $9\frac{999}{1000}$ vermiş. Lakin 10 vermemiş... Ben şu kanaate vardım. Ziraat

hocası hesap bilmiyor. Bilmiş olsaydı 10'u da bilir ve kullanırdı!

10 numara almaya karar vermiştim. Bahar koleksiyonu yapıp öğretmene sunacaktım. Herkes koleksiyon yapmak için bağlara, dağlara, kırlara giderler. Ben bizim memlekette nadide bir nebatat koleksiyonu yapmak için uzaklara gitmedim. Kutum boynumda, çapam elimde bir kertenkele gibi duvarlara tırmanmaya başladım. Lakin şu çirkin yapıların duvarlarına değil, Mimar Sinan'ın eserlerine, ecdadın mübarek emanetlerine tırmandım... Sultan Ahmet Çeşmesi'nin revaklarında laleler açar. Köprülülerin türbesinde menekşeler, güller; Mahmut Paşa türbesinin kubbesinde Tuğba ağacı sallanır. Şanlı bir vezirin sanatlı sebilinde güller, sadberk olur. Sinan'ın herhangi bir minaresinin tam ortasında yaseminler kokar. İşte onun için ben bu menabiyi tercih ettim de çeşmelerden laleler, minarelerden yaseminler, türbelerden şebboylar, sebillerden hüsn-ü Yusufklar, kubbelerden tuğbalar devşirdim ve koleksiyonumu tamamladım.

Sonra koleksiyonumu koltuğumun altına alıp, Hazret-i Sinan'ın türbesine gittim, diz çöktüm ve şefaata diledim. «Ey büyük mimarım, ey ulu Türk, senin huzur-ı maneviyatına gelen Çetin isminde bir mekteplidir, bir günahkârdır. Onu affet. Senin ve çiraklarının asâr-ı nefisesi (güzel eserler) üstüne bir maksatla ayak basmıştır, fakat öperek basmıştır. Affet. Bu dikenleri, can verdiğin beyaz mermerlerin arasından Gül'dür diye koparmışsam, bana lanet olsun. Her bahar bahçeler donanırken, senin eserlerin ısırganlar altında bunalırsa inan ki kalbim sızlar... İlahi, Sinan gibi sevgili kulların hürmetine benim dileklerimi kabul eyle. Arkadaşlarımın arasında beni mahcûp etme yarabbî, âmin» diye dua ettikten sonra mektebe geldim. Koleksiyonu muallime teslim ederken;

_Efendim bunu can bahasına elde ettim. İki şamar müezzinlerden, bir yumruk bekçiden, beş sopa da türbedarlardan yedim. Üç defa da 8 metrelik yükseklikten düşme tehlikesine maruz kaldım.

Koleksiyonumu tetkik etti ve bana;

_Aferin Çetin. Şimdiye kadar bir ziraat mütehassısı bile böyle bir koleksiyon yapmamıştır. Çok memnun oldum, teşekkür ederim. Defteri açtı, kalem elinde düşündü. Sordu:

_Çetin, 9'dan sonra hangi numara gelir? (Gülerek) Ben kullanmadığım için unutmuşum.

_Evet efendim. Ben de öyle zannediyorum. Eğer bize hesap muallimi yanlış öğretmediyse ve yahut ben yanlış bellemediysem 9'dan sonra efendim 10 gelir.

_Peki, (sınıfa hitaben) muallimlik hayatımda birinci defa olarak 10 numarayı 275 Çetin Efendi'ye veriyorum, çünkü hak etti.

Teşekkürle yerime otururken, evvelce bana gülenlere usulcacık sordum. Sizde söyleyiniz, hak etmedim mi?''¹⁶⁸ .

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Anadolu'nun bir köşesinde yer alan çadır mektebi, öğretmeni ve öğrencisiyle şu cümlelerle anlatılmaktadır:

“Yamanlar Dağı ve İmamlar Yaylası. Yamanlar dağındaki yaylalara göç eden davara köylülerinin çadır mektebini ve talebelerini nihayet görecektik.

Büyük ders çadırı boştu. Çocuklar çeşmenin üstündeki düzlükte toplanmışlar bir genci dinliyorlardı. Kısa çuha şalvarlı, ipek gömlekli, köylü elbiseli bu şık genç köyün hocasıydı. O obada doğmuş, o obada büyümüş fakat şehirde Sultanî bitirmiş, Darülmualliminde hocalık sanatını öğrenmiş.

Hoca otlara dair eşya dersi verirken küçükler çam yapraklarından bir takım işler yapmakla meşguldüler. «Yamanların kahraman yiğitleri dağları aşmaktan yılmaz gözleri» şarkısı ile ders bitti. Ders çadırına girdik. Siyah tahtada muallim hesap dersi verdi. Çocuklar ellerindeki çubuklar yardımıyla hesap yaptılar. Sonra çocukları çeşme başına götürerek orada çakıllara elifbalar çizdirdi. Bunların doğrusunu defterlerine yazdırdı. Ardından tekrar ders çadırına girdik. Çocuklara deniz ve vapurdan bahs etti. Deniz ile ilgili ilginç bir olay anlattı ve çocuklara bu konuyla ilgili hayaller kurup anlatmalarını istedi.

Neşe içerisinde işlenen bu dersin sonunda tüm çocuklar yakındaki göle götürüldü, neşe içinde yüzüldü, eğlenildi. Muallim yüzme bilmeyenlere öğretti. Kendi yaptıkları salla beni karşıya geçirdiler.

Bu sırada şeytan bir çocuk,

_Aydıncıktan Gelibolu yakasına!¹⁶⁹ diye bağırdı. Tarihi bir olayı hatırlatan bu sözler önemlidir. Sonra davul ve 8 kavalın sesleri işitildi. Bunu duyan çocuklar çadırın etrafında toplandı. Önlerinde hoca ve bayrak vardı. Talebelerden başka

¹⁶⁸ Muallim Hulusi, “10 Numara”, **Talebe Defteri**, No:38, 12 Nisan 1333, s.609–611.

¹⁶⁹ Çanakkale Zaferine vurgu yapılmaktadır.

oradaki insanlar ve ben de esas vaziyeti aldık, bir komutla al bayrak ertesi gün yine çekilmek üzere alınıyordu”¹⁷⁰.

Milli mücadele döneminde, çocukların eğitiminde önemli bir faktör olan psikolojik yapıları olumsuz etkilenmiştir. Türk çocukları savaşın vermiş olduğu zorluklar dolayısıyla erken olgunlaşmışlardır. Çoğu yerde çocuklar yetişkinler kadar savaşa bizzat katılarak destek vermişlerdir. Kuva-yı Milliye Kumandanı Özdemiş Bey’in Fransız işgali altındaki Antep’te, şehrin dışındaki mıntıka kumandanlığına gönderdiği 15 Kasım 1920 tarihli raporunda, *“Bugün çar naçar şu iki küçük sevimli kahraman gençleri yolluyorum. Kendi arzularıyla, memleket selameti namına fedai olarak gitmeye geldiklerini söylediler.”* cümleleri bu durumu ispatlamaktadır¹⁷¹.

Antep’te olduğu gibi Fransız işgali altında olan Urfa’da da, çocuklar Milli Mücadeleye katılmışlardır.

“Bir gün okulumuzda bir haber dolaştı: Fransızlar hükümetten, kışladan, postaneden bizim bayraklarımızı indirmişler, kendi bayraklarını asmışlar. Nedeni de yeni yetme Urfa çocuklarını coşturacak kadar yüksekti: 13–14 yaşlarında bir yaşıtımız, Samsat Kapısı yöresinde ıssız bir sokakta, kucağında çocuğu ile akşam evine giden bir kadına –bir teyzemize – sataşan iki düşman askerinden birini koynunda sakladığı bir bıçakla vurmuş, öbürünü de kaçırmış; kendisi de kaçmış, kim olduğu bilinmiyormuş.

Bizim yüreklerimizi taşımak için bu duyuk yetmişti. O gün okuldan çıkan 12–14 yaşındaki öğrencilerden bir grup sözleştik. Samsat kapısının dışındaki mezarlığa gittik, mermerlerin üzerine oturduk. O güne dek kendilerine hiçbir kötülük etmediğimiz, bir düşmanlık gütmeye, dillerini öğrenmeye, kendilerini tanımaya çalıştığımız bu Fransızlar buraya niye gelmişlerdi? Bizim yurdumuzda ne işleri vardı? Ne diye bizim bayrağımızı indirmişlerdi?

O günden sonra bizim çocukların da bir çeşit savaşımız başlamıştı. Rastladığımız Fransızlara sokak başlarından, köşelerden, sultanî sınıflarındaki öğrencilere Fransızca Öğretmeni Rüşdü Bey’in öğrettiği iki dizeye iki dize de kendimiz uydurarak bağırır, çocukluk hınçlarımızı duyurmak isterdik:

«Hélas, hélas! Milles fois hélas/ Vous avez perdu Lorraine et Alsace./

Pourquoi venez vous ici?/Allez à votre place.»

¹⁷⁰ Ethem Nejat, “Oba Mektebinde Oba Çocuklarıyla”, **Talebe Defteri**, No: 51–52, 14 Mart 1334 (1918), s.839–840.

¹⁷¹ Sahir Uzel, **Gaziantep Savaşı’nın İç Yüzü**, Ankara, 1952, s.200; aktaran: Salih Zeki, a.g.e., s. 39.

Biz bu sözlerle onlara; «Yazık! Yazık! Bin kez yazık! Siz Alsas'la Loren'i yitirdiniz. Buraya niye geldiniz? Haydi, kendi yerinize gidin.» demek isterdik. Saray önünde ilk tüfeğin patladığı, kışla önünde, köprü üstünde ilk Fransız iki at koşulu arabasını bırakıp kaçtığı, çıkarıki (dışarıki) mahallede Handan Osman Efendi'nin evine ilk topun ateş ettiği anlarda, ellerinde tüfekleri, göğüsleri ve sırtları fişeklerle dolu Urfa çetelerinin yanlarında, onların sayısına yakın, 12–15 yaşlarında Urfa Çocukları da vardı...»¹⁷².

Yine Kütahya'daki çocuklar Yunan işgali altındaki şehirde var güçleriyle “Yaşa Mustafa Kemal Paşa” marşını Türkçe bilen Yunanlıların olacağı endişesiyle hecelerini yerlerini değiştirmek suretiyle sokak aralarında bağırarak söylemişlerdir.

“Anadolu'da pençeleşen / Askerlerin Kumandanı

Yaşa, yaşa, yaşa / Mustafa Kemal Paşa” olan marşın sözleri

çocuklar tarafından şu şekilde değiştirilmiştir;

“Nadoluda-A celeşen-pen / kerlerin-as mandanı-ku

Şa-ya, şa-ya, şa-ya / Tafa-Mus mal-Ke şa-Pa.”¹⁷³.

Görüldüğü üzere bir taraftan savaş devam ederken diğer taraftan da Anadolu çocuğu eğitimini tamamlamaya çalışmıştır.

“Anadolu müstakbel nesli nasıl yetiştiriyor: Babaları, ağabeyleri, düşman karşısında istiklâl için, kurtuluş için boğuşurken mücahitler diyarının yavruları da müstakbel mücahedeler ve gazalarda Türk'ün hakkını, namusunu, dinini muhafaza ve müdafaa vazifesini yerine getirebilecek tarzda terbiye ediliyorlar.”¹⁷⁴.

Çocuğun eğitiminde iki önemli faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin biri aile, diğeri okuldur. “Mektep tahsili, aile terbiyesinin devamı değildir. Mektep tahsili, cemiyet terbiyesinin başlangıcıdır. Mektep tahsili çocuğu cemiyetin, milletin menfaat-i umûmiyesine göre hazırlar. Ailenin çocuk terbiyesinde en belli başlı görevi, şefkatinden ibarettir. Yalnız şefkat terbiyede esas olamaz.”¹⁷⁵ diyen Hamdullah Suphi Bey, aile terbiyesi ile mektep terbiyesi arasındaki farkı belirtmektedir. Aile ile mektebin terbiyesi birbiriyle örtüştüğü zaman faydalı olabilmektedir.

¹⁷² M. Rauf İnan, a.g.e., s.34.

¹⁷³ Adnan Ergeneli, **Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları**, İstanbul 1993, s.173–174.

¹⁷⁴ **Tevhid-i Efkâr**, 14 Haziran 1922, 3392–264.

¹⁷⁵ Hamdullah Suphi, **Dağ Yolu**, I Kitap, Ankara 1927, s.94.

İkinci Meşrutiyetle birlikte başlatılan eğitim reformları Cumhuriyet döneminde yapılan kalıcı reformlarla birlikte öğrencide bazı istendik bazı davranışları ortaya çıkarmıştır. Öğrencilerin derse olan ilgileri, öğretmenlerin ve programların değişmesiyle birlikte örneğin öğretmenlerin doğal çevreden ve bizzat yaşamın içinden somut örneklerle ders anlatımı bunun yanında programlarında sosyal hayata yönelik ders içerikleri öğrencilerdeki derse olan ilgiyi de arttırmıştır.

Öğrencilere uygulanan öğretim metotlarında eski programda ezberleme yöntemiyle ders görmeleri sağlanırken, yeni öğrenci profili düşünmeye yönelik olmaya başladı. Bunun nedenini de yine öğretmen ve programlarda aramak yerinde olacaktır. Çünkü yeni öğretmen sınıfta sadece konuyu aktaran değil, çocuklarla birlikte bilgiyi bulmaya çalışan, öğrenciyle birlikte öğrenmeyi sağlayan kişidir. Programlar da yine buna yönelik öğrenciyi sadece kitaba bağımlı tutmayan, eskiye oranla kısmen araştırmaya yönelten ve tartışmalı olarak derslerin yapılmasını sağlayan ve konunun sadece araç olarak kullanıldığı, amacın ihtiyaca göre eğitim olduğunu sağlamıştır. Bunun gibi eski eğitim sistemi ile yeni eğitim sistemi arasındaki karşılaştırmalar Tablo 3.12’de ayrıntılı olarak görülebilmektedir.

Tablo 3.12: İkinci Meşrutiyet Dönemiyle, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin, öğrenci, öğretmen ve program yönünden karşılaştırılması.

TALEBE	
ESKİ MEKTEPLER	YENİ MEKTEPLER
Sun'i alakalar	Tabii alakalar
Amaçsız angaryalar	Tabii faaliyetler
Hareketsiz tur	Hareketli tur
Gayr-ı içtimai hareket (sosyal beceriler amaçlanmamakta)	İçtimai hareket (sosyal beceriler)
Zoruna çalışma	İsteyerek çalışma
Ezberleme	Düşünme
Aldığı dersi iade	Düşünceyi ifade
Tabiiyet (Bağımlılık)	İstiklâl (Bağımsız)
Tepeden itme idare	Kendi kendini idare
Kıymetlere vukufsuzluk	Kıymetlere vukuf

MUALLİM	
ESKİ MEKTEPLER	YENİ MEKTEPLER
Sun'i yollardan ders veriş	Tabii muhiti ihzar (doğal çevrenin içinde)
Muallimin gayesini istihsale icbar (öğretmen merkezli)	Çocuğun gayelerinden istifade (öğrenci merkezli)
Sun'i cehde icbar	Tabii faaliyetlere rehberlik
Bütün malumatı aktaracak bir mürebbi' (Sunuş yöntemi)	Talebe ile birlikte tetkik edecek bir unsur (Buluş yöntemi)

En ziyade mevzu'a karşı alaka	En ziyade çocuğa karşı alaka
Mevzu'a dikkat	Müfid gayelere dikkat (faydalı ve yararlı bilgilere dikkat)

TEDRİS VE TERBİYESİ¹⁷⁶	
ESKİ MEKTEPLER	YENİ MEKTEPLER
Bilinmeyen istikbâle ihzar gayesi (soyut öğrenme)	İçtimai müsemmeriyet gayesi (somut öğrenme)
İstikbalde husulü mümkün ihtiyaçları mülâhaza	Bugünkü ihtiyaçları nazar-ı dikkate almak
Sunnileştirilmiş dersane muhiti	Çocuğun tabii muhiti
Şeklen öğrenme	Tabii surette intibah
Sun'i surette malumat-ı arz	Hakiki hayat tecrübelerine sevk
Cansız ve anormal cihet	Normal ve tabii faaliyetler
Ders kitabı	Müracaat kitabı
Mevzunun bizzat gaye olması (konu amaçtır)	Mevzunun vasıta olarak kullanılması (konu araçtır)
Ders	Münakaşa (tartışma)
Dağınık mesai (derslerdeki uyumsuzluk)	Mesainin tevhidî (derslerdeki konu bütünlüğü)
Mantiki tertip	Psikolojik tertip
Mevzular, malumat verme, maharet	Tur, maharet, itiyatlar, malumat alma.

“Eski Mektep ile Yeni Mektep Arasındaki Farklar”, **Terbiye**, c:II, sayı:6, Teşrîn-i evvel 1927, s.7-8.

3- Öğrencilere Yapılan Yardımlar ve Okul-Aile İşbirliği

Öğrenim alan çocukların maddi durumları ailelerin durumlarına göre değişmekteydi. Bazı çocukların eğitimleri aileleri tarafından karşılanırken, birçok çocuk ailesinin maddi olanaksızlığı yüzünden eğitim hakkından yararlanamamaktaydı.

İptidaiye mekteplerinin masraflarının büyük çoğunluğu çevre halkı ve velilerden toplanan paralarla karşılandığı için öğrenciler devam ettikleri mektebe aylık veya haftalık ücret ödemektedirler. Ekonomik durumları kötü olan aileler ise mektep ücretini ödeyemedikleri için çocuklarını mektebe gönderememektedirler.

16 Ağustos 1909'da “Cemiyetler Kanunu”nun yayınlanmasıyla birlikte korunmaya muhtaç çocuklar için kurulan yardım cemiyetleri de hukuki bir statüye kavuşmuştu. Bunlardan birisi olan “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti”, 14 Mart 1910 tarihinde Edirne’de fakir Osmanlı çocuklarını yedirmek, içirmek, barındırmak, geçindirmek ve okutmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin himayesinde kurulmuştu¹⁷⁷. Cemiyet, İttihat ve Terakki

¹⁷⁶ Bu karşılaştırmanın program kısmında, 1926 yılında yeniden düzenlenen ilköğretim müfredat programı geçerlidir.

¹⁷⁷ Duhter Uçman-Yasemen Akçay, “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi Nizamnamesi”, **Tarih ve Toplum**, Sayı.184, c.XXXIV, Nisan 1999, s.4; Yavuz Selim

Cemiyeti'nin himayesinde açılmış olmasına rağmen, nizamnamesinin 19. maddesinde bu yardım cemiyetinin siyasetle uğraşmayacağını belirtmiş olması¹⁷⁸ oldukça ilginçtir.

Cemiyetin nizamnamesinde, giriş olarak şu cümleler yer almaktadır: “...herkes ister ki; çocuğum okusun, yazsın adam olsun. Ancak hekim ve ilaç parasını vermekten aciz birçok hastalar olduğu gibi çocuklarını okutmaktan ve levazım-ı tedrisiyelerini(eğitim malzemelerini) tedarikten aciz birçok aileler de vardır.”¹⁷⁹.

Bu cemiyet fakir ve kimsesiz tüm çocuklara yardım edecekti. Ayrıca her isteyen kişi ayda en az “1 kuruş” vermek üzere bu hayır cemiyetine üye olabilirdi. Böylece cemiyet, öğrenciye eğitimi süresince burs vererek onu okutmuş oluyordu. Kurulduğu yıl içerisinde cemiyetin burs verdiği öğrenci sayısı kız ve erkek olmak üzere toplam “190 adet”ti¹⁸⁰.

Burs alan öğrencinin başarılı olduğu sürece bursu devam edecekti [Madde-20/21]. 2 yıl üst üste kalırsa ya da ahlâksız davranışlarda bulunursa bursu kesilecekti [Madde-26/27]. Burs alan çocuk, kendi hayatını kazanmaya başlayınca cemiyete zorunlu olarak bağış yapmak durumundaydı. Örneğin, cemiyetten 3 yıl yardım almış kişi, üç yıl boyunca yıllık gelirin %1’ini; 5 yıl yardım almışsa beş yıl boyunca kazancının %2’sini; daha fazla yıl aldıysa kazancının aldığı kadar yıllık gelirin %5’ini ödeyecekti¹⁸¹ [Madde-22].

Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan Milli Mücadele dönemleriyle savaştan savaşa sürüklenen halkın maddi durumu iyice kötüye gitmişti. Bir de ortaya kimsesiz ve yetim çocuklar çıkmıştı. Bu çocuklar için açılan Darûleytamlar (Yetimler evi), bu hizmeti karşılamak üzere açılmış ve yetim çocukları barındırmıştı. Yine bu dönem içerisinde Kayseri’de de fakir ve

---

Karakışla, “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi, Edirne’nin Fakir Ama Akıllı Çocukları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı. 239, c.40, Kasım 2003, s.19.

¹⁷⁸ “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesidir.”, 1 Mart 1326, Edirne, 1327, s.11.

¹⁷⁹ A.g.n., s.1-2.

¹⁸⁰ **BOA., DH.İD.**, no. 126/15.

¹⁸¹ A.g.n., s.12.

kimsesiz çocuklara Terakki-i Maarif Cemiyeti'nin yardım elini uzattığı görülmektedir¹⁸².

1915 tarihli Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talîmatnamesinde de, öğrencinin getirmeye mecbur olduğu malzemelerin, ebeveyni fakir olan öğrenciye okul tarafından sağlanacağı belirtilmiştir¹⁸³.

Yine fakir öğrenciye devlet tarafından yemek de verilmekteydi. *“Mekteplerde fakir talebemizin, bilhassa şu zamanlarda içinde bulunduğu durum ortadadır. Umûmî harbin başında sefaletleri göze çarpan fakir talebeyi doyurma (itam) meselesi düşünülmüş, 1330 senesi Kânûn-ı evveli (Aralık 1914) başında ilk «mektep aş ocağı» Beşiktaş Barbaros Nümûne Mektebi'nde kaynamıştır. Barbaros Nümûne Mektebi muallimleri aralarında topladıkları para ile bütün sene 40 fakir çocuğa yemek sağlamışlardır.*

*Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-yı Milliye Cemiyetleri öncü olan Barbaros Mektebi'ne ve talepte bulunan diğer mekteplere yardımda bulunmaktadır. Bu sene ise buna daha da ihtiyaç vardır. Himaye-i Etfal Cemiyeti de buna destek verirse daha iyi olacaktır.”*¹⁸⁴.

Birinci Dünya Savaşı sırasında öğrencilere yapılan yardımlar konusunda ilgili bir olay şöyle anlatılmaktadır:

*“Vali birgün sınıfımıza giriverdi. Şaşkına döndük. Hepimize bir şeyler sordu. Sınıfta zaten 15 kişi kadardık. Üstümüzü başımızı gözden geçirdi. Ertesi gün okula terzi ve kunduracı geldi. Ellerindeki listede adları olanların ölçüleri alındı. Vahap'a bir pardesü ile bir kat elbise, bana da bir çift kundura geldi bir süre sonra.”*¹⁸⁵.

Yine Milli Mücadele dönemine ilişkin bir yardım olayı da şöyle aktarılmaktadır:

“Yıl 1919, yer Kuleli Askerî Okulu. Okuldaki Kürtlerin ve Ermenilerin hepsi anasız babasız kişilermiş. Kâzım Karabekir tarafından, okumaları için Doğu'dan gönderilmişler. Karabekir'i Doğu Anadolu'da seven çoktu, ama gönderdiği çocuklar

---

¹⁸² Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914–1923)**, Danışman. Prof. Dr. Sabahattin Özel, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2005, s.295.

¹⁸³ **Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye Talîmatnamesi**, Madde:109.

¹⁸⁴ “Mekteplerde Fakir Talebeye Yemek Verilmesi”, **Talebe Defteri**, No: 48, 8 Teşrin-i sâni 1333 (1917), s.782.

¹⁸⁵ Bekir Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, Ankara 2005, s.352.

*İstanbul'a varınca kimse sorumluluk yüklenmek istememiş. Baştan savmak için Kuleli'ye göndermişler...*¹⁸⁶.

Okul yardımı olarak devlet kanalıyla da ihtiyacı olan okullara belli miktarlarda para gönderilmesi kararları alınmıştır. Örneğin, İcra Vekilleri Heyeti'nin 15 Haziran 1921(1337) tarihli toplantılarında alınan kararla düşman işgali altında son derece elim bir duruma düşmüş olan İzmir öğretmenleri ve öğrencilerinin geçimini sağlamak amacıyla Müdafaa-i Milliye Vekâletinden 1.500 ve Dâhiliye Vekâleti'nden 1.000 lira verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁸⁷.

Bu konuda bir eğitim dergisinde yoksul öğrencilere yardım konusunda şöyle denilmektedir:

“Maarif Dairesi tarafından bütün iptidai mekteplerinden talebenin her gün aldıkları gıdaya dair istenen listeler tetkik edilirse birçok çocukların hemen hiç beslenmedikleri nazar-ı dikkati celb eder. Denilebilir ki, iptidai mekteplerde mevcut talebenin sülüsünden (üçtebiri) fazlası yarı açtır. Tam gıda alanlar ise sülüs miktarında bile değildir. Sinesinde az çok refaha malik olan ailelerin çocuklarını içeren Sultaniyede bile öğle yemeği yemeyen veya sade kuru ekmekle iktifa eden (yetinen) talebenin mevcudu oldukça fazladır. Ayrıca hasta olan ve tedavisi yapılmayan öğrencilerin sayısı da fazladır. Bunun için çocuklar himaye edilmelidir. Ankara'da açılan himaye cemiyetini şükranla anıyoruz... Bizim mekteplerdeki fakir çocuklara yapacağımız yardım pek basit ve az masraflı olacaktır. İşte;

- 1) Hergün öğle vakti çorba (sebzeli, pirinçli ve etli), beyaz büyük bir parça ekmek,*
- 2) Hükümet Tabipleri tarafından hiç olmazsa haftada bir defa genel muayene,*
- 3) Hasta ve pek zayıf çocukların memleket hastanesinde özel bir itinaya alınması, ilaçlarının meccanen (ücretsiz) olması.*

*Bu vilayet bütçesinden karşılanacağı gibi belediye bütçesinden de karşılanabilir. Sivas'da senede bin lira kadar bir para üçyüz fakir çocuğun hergün evinde bulamayacağı bir çorbayı sağlayabilecektir.”*¹⁸⁸.

Milli Mücadele döneminde okullarda özellikle iptidaiye mekteplerinde “Tasarruf Sandıkları” kurularak, öğrencilerin birtakım ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması önerilmiştir¹⁸⁹. Kurulacak Mektep Tasarruf Sandıklarında öğrencilerin belli bir para biriktirerek bu parayla fakir öğrencilere, hasta

---

¹⁸⁶ Aynı yer.

¹⁸⁷ BCA., no. 30.18.1.1.3.24..19.

¹⁸⁸ “Fakir Çocuklara Yardım”, *Dilek*, 16 Mart 1338, No.5, s.2-4.

öğrencilere yardım da bulunmaları ya da paranın yapılacak gezi, okula bahçe, laboratuvar vb. ders harcamalarında kullanılması sağlanmaya çalışılmıştır¹⁹⁰.

Yine Cumhuriyet döneminde de okullarda iyilik derneklerinin ve tasarruf sandıklarının oluşturulmasında fayda olduğu belirtilmiştir. Buna gerekçe olarak da bu sayede çocukların arkadaşlarına, ihtiyarlara, muhtaçlara yardım etmeyi öğrenmeleri gösterilmiştir. Her çocuk mektebinde konulan iyilik kutusuna yaptığı iyiliği yazacaktır. Örneğin, “- *Bugün kardeşim ağlıyordu, onu avuttum.; -Bugün arkadaşım yüz para kaybetmiş, ağlıyordu, ona para verdim.*” gibi. Bu çalışma ahlâk gelişimi açısından da önemli görülmüştür. Bu konuda bir okul Müdürü şunları söylemektedir: “*Bütün mekteplerde iyilik derneği tesisini temin edelim. Çünkü ben, tesis edildiğinden beri çocukların yaramazlıktan günden güne uzaklaştıklarını gördüm.*”. Yine bir öğretmen de “*Mektebimizde dernek yapıldığından beri bizim büyük çocuklar, küçüklere her surette yardım etmeyi bir vazife biliyorlar.*” diyerek okullarda öğrencilerin de dâhil edildiği yardım derneklerinin kurulmasını önermektedir¹⁹¹.

Okullardaki bu gelişmelerle Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde, öğrencilere toplumsal duyarlılık kazandırma olgusu yerleşmektedir. Bu önemli bir atılımdır¹⁹².

15 Ocak 1921(1337) tarihinde bir kararname yayınlanarak, okul- aile işbirliği başlatılmıştır. Bu kararname yalnızca İstanbul ili için hazırlanmışken 2 gün sonra genelleştirilerek tüm okulları kapsamıştır¹⁹³. Ancak yine de uygulama şekli sadece İstanbul ili ile sınırlı olmuştu. Bu kararname ile kurulan Himaye-i Mekâtip Encümenleri, İstanbul ili dâhilinde bulunan iptidaiye mektebine devam eden öğrencilerin velileriyle, hayır sahipleri tarafından yapılacak yardımlar için kurulmuştur. Bu encümenler, veliler, hayır sahipleri

---

¹⁸⁹ Mektep Tasarruf Sandığı fotoğrafı için Bkz. Ek.19.

¹⁹⁰ Nejat Osman, “Mekteplerde Tasarruf Fikrinin Telkini”, **Muallimler Mecmuası**, Sayı.3, 17 Teşrin-i sani 1922, s.39-41.

¹⁹¹ Mustafa Rahmi, **Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif**, Ankara 1339, s.61-63.

¹⁹²Ne yazık ki uzun yıllar eğitimde unutulmuş bu olgu, günümüz eğitim yapısında başlayan yeni bir dönemle “*Yapılandırıcı eğitim sistemi*” ile eğitim sistemine tekrar kazandırılmıştır. Artık okullarımızda ve eğitim fakültelerinde yetişen öğrenciler “*Topluma Hizmet Uygulamaları*” dersini alarak, bu yönde yapacakları çalışmalarla toplumun içinde duyarlılıkla yetişecek ve topluma bir fayda sağlamayı öğrenmiş olacaklardır.

arasından seçilecek muhitin büyüklüğüne göre 5 ya da 9 kişi, mektep müdürü, başmuallim ve 2 muallim tarafından yönetilecektir. Encümenler toplayacakları paraları makbuza yazıp, harcamaları belirtilecek şekilde varidat defterine kayıt ederek Vilayet'e gönderecektir. Yardım dağıtımının kararını Maarif Nezareti verecektir. Bu kararname, Dâhiliye, Maliye ve Maarif Nezareti tarafından uygulanacaktır¹⁹⁴.

Savaş yıllarında Kâzım Karabekir Paşa, birçok fakir ve kimsesiz çocuklara yardım etmiş onları beslemiştir. Cumhuriyetin ilânından sonra Latife Hanım'ın öksüz çocuklarına yaptığı yardım büyük bir teşekkürle gazetede şu şekilde haber edilmiştir: *“Pek acı şerait altında hayatın bin türlü ızdıraplarıyla pençeleşmiş öksüz Türk çocukları için gösterdikleri ilgiden ve himayeden dolayı muhterem reisimiz Latife Mustafa Kemal Hanımefendi Hazretlerine en derin teşekkürlerimizi sunarız.”*¹⁹⁵.

Bu sayede yapılan yardımların her biri aslında geleceğe bir yatırımdı.

4-İlkokullarda Gerçekleştirilen Çeşitli Etkinlikler

İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat dönemine kadar geçen sürede okullarda zaman zaman birtakım törenler düzenlendiğine Birinci Bölümde değinmiştik. Bu törenler daha çok sıbyan mekteplerinde âdet olduğu üzere yapılan geleneksel törenler olup okula giden her çocuğun başından geçen uygulamalardı. Bunun yanında On Temmuz gibi milli bayramlar da kutlanmaktaydı. Daha çok özel okullarda görülen tiyatro, piyes, müsamere v.s. öğrenci etkinlikleri¹⁹⁶ ise okulların tatile gireceği dönemlerde kapanış etkinliği ya da yardım etkinlikleri olarak gerçekleştiriliyordu.

Meşrutiyetin ilk yıllarında okullarda yapılan etkinlikler çerçevesinde özellikle tiyatrolar yadırganmıştı. Bu duruma halk arasında rastlanmakla birlikte konu Mecliste dahi birtakım tartışmalara yol açmıştı.

1908 yılında Maarif Nazırı'na, çocukların okullarda konser ve tiyatro gibi şeylerle uğraşması hâlâ devam edecek mi şeklinde şikâyetler yapılırken,

---

¹⁹³ “Himaye-i Mekâtip Encümenleri Teşkilatı”, **İleri**, 14 Şubat 1921.

¹⁹⁴ **BOA., MV.**, no.255/13.

¹⁹⁵ “Latife Hanımefendi'ye Teşekkür”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Şubat 1340 (1925).

Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey de “Okullarda piyes ve tiyatroyu 35 gün önce yasakladık. Buna uymayan okullara gerekli cezayı veririz.” cevabını veriyordu.¹⁹⁷ Yine 1918 yılında mecliste yapılan görüşmeler sırasında Kütahya Mebûsu Abdullah Azmi Efendi’nin sene içerisinde bazı okullarda cami olarak kullanılması gereken yerlerin tiyatro sahnesi olarak kullanıldığını, çok üzülerək dile getirdiğini görmekteyiz¹⁹⁸.

Bazı eğitimciler ise aynı tarihlerde eğitimde tiyatronun önemi üzerinde durmuşlardır. Özellikle çocuklara tarih derslerinde tiyatro (temsil) ve piyesler yaptırılmak suretiyle onlarda birtakım millî ve vatanî hislerin yaşatılmasını savunmuşlar, küçük yaştaki çocukların görerek ve hissederek daha çabuk, daha kalıcı bilgiler kazanacağı¹⁹⁹ görüşünde birleşmişlerdir.

Çocukların eğitiminde önemli yer tutan bir diğer konu da beden eğitimi ile ilgili çalışmalardır. İkinci Meşrutiyet sonrasında önem kazanan jimnastik, beden eğitimi çalışmaları bu dönem içerisinde yapılan etkinliklere de damgasını vurmuştur. Dönemin tartışılan konuları arasında geçen “Kanlı Hoca” tabiri beden eğitimine önem veren eğitimciler için kullanılmıştır. Bu şekilde işliki okulu savunan bir öğretmen şöyle tasvir edilmiştir:

“ İşliki Hoca da denilir. Bu hoca beden ve zihin terbiyesini bir arada tutar. Onun nazariyesince, yarınki neslin en büyük sermayesi; çenede, ellerde, kollarda, bacaklarda olmalıdır. ... Talim ve terbiyeyi evvela kımıldamak, yürümek, koşmak, yüksek sesle söz söylemek bağırarak, oynamak... da gören, terbiye-i musikiye bahanesiyle mektepleri, tekkelere; terbiye-i sanayi endişesiyle dersaneleri fabrikaya çevirmek isteyen ve hürriyet aşkıyla mektepleri intizamsızlık ve inzibatsızlıkla teçhiz eylemekte engel görmeyen bu garip şahsiyet için yalnız işliki adam yetiştirmek bahasına olarak gelecek nesli cahil bırakmak bile daha iyidir. Kanlı hoca, uyuşuk bir marifetten ise, kanlı bir cehaleti tercih eder. Maarif-i iptidaiyemizin kötü gidişi herkesi üzerken, o bu halden memnun görünmüştür. Çünkü kendisi felaketlerimizin en büyük amili olarak mekteplerin yokluğunu değil, varlığını göstermektedir. Yine kendi itikadınca, talim ve terbiyede yapılacak en büyük bir inkılâp, mekteplerin kapanmasıyla başlayacaktır.

¹⁹⁶ Öğrenci etkinliklerinde okunan şiir ve oynan piyes örnekleri için Bkz. Ek. 21–22.

¹⁹⁷ Şikâyeti yapan Hüdavendigâr Mebûsu Hacı Ömer Efendi’dir. **M.M.Z.C.**, c.I, s. 739.

¹⁹⁸ **M.M.Z.C.**, İ. 59, 28 Şubat 1334 (1918), s.582.

¹⁹⁹ “Mekteplerde Tarihi Temsiller ve Terbiye”, **Talebe Defteri**, no: 8, 29 Ağustos 1329 (1913), s.124–125; Mustafa Rahmi, a.g.e. , s.42.

Kanlı hoca, memleketimizdeki hiçbir iptidai ve rüşdi mektepleri beğenmediği gibi, çocuklarımızı nereye verelim diyenlere de «Sokaklara salıveriniz» demektedir. Maarif ıslahatlarının hiçbir safhası, memlekette ana mektepleri lehine son zamanlarda ortaya çıkan cereyan kadar Kanlı hocayı üzmemiştir. Kanlı hoca bu hissettiklerini gittiği yerlerde en yüksek sesle en kati bir düstür olarak şu sözleri söylemiştir: «Bu memlekette hakiki bir insan terbiyesinin temeli kurulmazdan evvel, ana mektepleri açmağa cesaret edenler, en büyük cinayeti kabul etmiş olacaktırlar. Çünkü bu suretle insanları hayvanlaştırmaktan başka hiçbir netice vermeyen katil terbiyemiz, yurtçu pençelerini en ufak yaşta çocuklara kadar uzatabilecek ve bu surette neslin çöküşünü başlatmış olacaktır.» İşte çılgın bir hüküm daha.

Kanlı Hoca uygulamasız, sadece bilgi verilmesine karşıdır. Bu sebeple beden terbiyesi olmayan, hareketsiz ve her bilgiyi kabul eden çocuklar yetiştiren okullar açılacağına kapansın daha iyidir. El ile beyinin aynı anda işlediği okullar başarıya ulaşır. Kanlı Hoca Karamürsel'deki bir okulu beğenmiştir. Şöyleki;

Kanlı Hoca ile birlikte, Karamürsel'de “Nümüne-i İttifak-ı Osmanî Mektebi”ni ziyaret etmiştik. Burada tüfekli, trampetli, canlı, hareketli, gezintili bir mekteple karşılaştık. Hocanın beğendiği ilk mektep herhalde bu oldu. Ben onu “Şems’ül Mekâtib”in bir müsameresine götürdüm. Temsiller, şarkılar, elişleri vs. etkinliklerle eğitim veren bu okulu çok beğendi. 10–12 yaşındaki çocukların Yavuz Sultan Selim’in tahta çıkışını temsil etmeleri gibi etkinlikler onu çok mutlu etti.”²⁰⁰.

İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte eğitimde çevre gezilerinin önemi üzerinde durulmuştur. Buna göre, çocukların eğitim alacakları yer dershanelerle ya da okulla sınırlandırılmamalıdır. Çocuğa verilen dersler hayatın içinde gösterilerek öğretilmelidir. Mektep gezilerinin, dönem içerisinde özellikle bahar aylarında doğaya yapılan geziler olarak sayıları artmıştır. Bunun dışında şehirlerarası gezilerin yapıldığı, çocukların izci olarak kamp hayatını öğrendikleri de görülmektedir²⁰¹. Örneğin 22 Mayıs 1913(1329) tarihinde “Kadıköy Nümüne Mektebi” öğrencileri Bursa’ya gezi düzenlemişlerdir. Geziye İstanbul Maarif Müdürü Saffet Beyefendi de katılmıştır. İzcilik çalışması olarak düzenlenen bu gezi sırasında, öğrenciler Bursa Sultanîsi öğrencileri tarafından karşılanmışlardır. Burada öğrenciler

---

²⁰⁰ “Kanlı Hoca”, **Talebe Defteri**, no: 7, 15 Ağustos 1329 (1913), s.97–99.

²⁰¹ Kız izcilere ait bir fotoğraf için Bkz. Ek.18.

müsamere, jimnastik, tarihî temsiller olmak üzere çeşitli etkinlikler düzenlemişler, Bursa'nın tarihi yerlerini dolaşmışlardır²⁰².

Mektep gezilerine dair bir öğretmen, İsviçre'nin Cenevre şehrine yaptığı bir ziyaret sırasında karşılaştığı mektep çocuklarının kır gezintileri karşısında hayretler içinde kalışını anlatmaktadır. Şehrin içinden topluca geçen mektep çocuklarının, düzenli ve sessiz yürüyüşleri, öğretmenlerinin onları idare edişi kendisini şaşırtmıştır.

“30 yaşlarında muallimleri. Muallim kırdaki iki ağaç arasındaki mesafeyi soruyor. Tahminleri kâğıda yazıyor. Sonra bu mesafeyi bir öğrenciye ölçtürüp bileni alkışlatıyor. Bir pancar tarlasında da aynı uygulamayı yapıyor. Sonra ağaçları inceletiyor. Onlara farklı ağaçları tanıtır bilgi veriyor. İşte, yerinde öğretim bu. Çocuklar o kadar mutlular ki, eğlenceli ve oyunlu olarak ders işleniyor.

Bizde ise önemi anlaşılmaya başlayan, görerek öğrenme daha sistemli ve bilinçli yürütülmelidir. Çünkü bu sayede öğrenci görmeyi, araştırmayı, düşünmeyi ve muhakeme etmeyi öğrenmektedir. Bizim mekteplerimizde ise bugüne kadar yapılan yöntemlerle çocukların bu özellikleri mekteplerde köreliyor. Nebatatsız nebatat dersi, hayvansız hayvanat dersi, eşyasız eşya dersi okutmak herhalde yalnız bize mahsustur.”²⁰³

Yine aynı dönemde, konuyla ilgili benzer bir anıda, Brüksel'de Belçika sergisini gezerken karşılaşılan öğrenciler şöyle tasvir edilmektedir:

“Sergiye girerken ve serginin içinde bulunurken kabile kabile ilkokul çocuklarının sergiye gezmeye geldiklerini görmüştüm. Ellişer ve daha fazla gruplara ayrılan bu muhtelif dizilerin başlarında bir genç madam ve matmazel bulunuyor. Çocuklar ise sırada, bir türde giyinmiş bulunuyor. Ayakkabıları, elbiselerinin madeni düğmeleri parıldıyor, siyah çorapları buruşuksuz gergin duruyor. Bütün şapkalar ciddi bir biçimde giyilmiş görünüyor, askercesine yürüyerek sergiye giriyorlar, ben de böyle bir kabileye katılarak sergiye girmiş bulunuyordum. Çocukların ruh durumunu inceliyordum. O ne itaat, o ne intizam, o ne ağırbaşlılık idi, en büyüğü on üç yaşını geçmeyen talebenin hâl ve hareketleri bende ne büyük takdir hissi uyandırmıştı. Bunlar serginin makineler dairesini ne büyük bir merakla seyretmişlerdi.”²⁰⁴

---

²⁰² “Kadıköy Nümüne Mektebi'nin Bursa Seyahati”, **Talebe Defteri**, no.15, 5 Kânûn-ı evvel 1329 (1913), s.459–460. Fotoğrafları için Bkz.Ek.19.

²⁰³ Muallim Harun Reşit, “Mektep Gezintileri”, **Talebe Defteri**, no.8, 29 Ağustos 1329 (1913), s.122–123.

²⁰⁴ Tüccarzade İbrahim Hilmi Bey, **Maarifimiz ve Servet-i İlimiyemiz**, İstanbul 1329, s.34–35.

Eğitim ve öğretimde çocuklar gezerek, görerek, yerinde daha iyi öğrenmektedirler. Ülkemizde müzeler, camiler, eski eserler, Őehirler ve köyler, öğrencilerin uğrak yeri haline getirilmeli, bir-iki resmi fabrika gezilerek orada ders yapılmalı, Truva harabeleri yerinde görülerek tarih yerinde anlatılmalıdır. Buraların her biri bir dersliktir. Ayrıca geziler öğrenciler arasındaki iliŐkiyi güçlendireceği gibi, öğrencilere sosyallik kazandırarak toplum hayatında aktif bir rol almalarını sağlaması yönünden de faydalı olacağından ayrı bir önem taŐımaktadırlar. Böylece sağlam, beden ve ruh yönünden sağlıklı bireyler yetiŐtirilecektir²⁰⁵.

Sıbyan mekteplerinde yaz aylarında yapılan okul gezileri daha çok mesire yerlerine düzenlenmekteydi. Bu yerler, İstanbul’da Veli Efendi ayırı, Beykoz ayırı, Kâğıthane mesiresi, oban eŐmesi mesiresi, Silahtar Ağa eŐmesi ayırı, Göksu ayırı, Baltalimanı ayırı olmaktadır. Bu gezilerin diğer bir adı da mektep seyri idi. Burada yemekler yenir oyunlar oynanır, eğlenceler düzenlenirdi. Öğretmen eŐliđinde yapılan bu gezilerde, sınıftan katılamayacak durumda olan öğrencilere mahallenin zenginleri tarafından elbiselik ve yemeklik alınarak öğrencinin mağduriyeti nlenirdi. Öğrencilerin mevcuduna göre birkaç atlı arabayla gidilmekteydi²⁰⁶.

İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisata kadar geçen sürede okullarda öğrencilerin katıldığı birçok kutlamalar yapılmıştır. Bu kutlamalardan birisi 1908 yılında yapılan Mebûsan seçimlerinde düzenlenen “sandık alayı²⁰⁷”dır. Kasım 1908 ‘de Beyoğlu’nda yapılan bir seçim Őenliđinde belli bir düzen izlenerek taŐıman seçim sandıkları, Babıāli, Harbiye Nezareti, İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi ve Meclis-i Mebsān dairesi önlerine getirilmiş, bu yürüyüş boyunca etrafta toplanan halk hep bir ağızdan “*Yaşasın Kanun-ı Esasi! Yaşasın Millet! Hürriyet!*” diye bađırmıŐlardır. Bu alayda bulunan Müslim ve gayr-ı

---

²⁰⁵ A.g.e., s.35–40.

²⁰⁶ Bekir Onur, a.g.e., s.370.

²⁰⁷ Sandık alayı 1908’den sonra halkın kendiliğinden düzenlediği bir Őenliktir. Bayram havasında geçen bu Şenlik fener alayı, gelin alayı Şeklindeki geleneklerin siyasi bir görüntüsüdür. Bilhassa müntehab-i sānilere (ikinci seçmenlere) ait oy sandıkları, mahalleli tarafından süslü bir kağını veya at arabasına konulurdu. Sandığa davul-zurna ikilisiyle mahalle esnafı ve eŐrafı refakat ederek belediye binasına kadar gtrrlerdiler. Bu sandık alayı özellikle İstanbul’da çok ŐaŐalı olmaktadır. “İcmāl-i Dāhili”, **İstişare**, 27 Teşrin-i sāni 1324 (1908), no.12, s.564.

Müslim Mekâtib-i iptidaiye çocuklarının vatanperverâne şarkıları etraftakileri oldukça duygulandırmıştır²⁰⁸.

Yine bu dönem içerisinde milli bayram olarak kutlanan On Temmuz Bayramını görmekteyiz. 8 Temmuz 1909 tarihli, “Her sene On Temmuz (23 Temmuz) Tarihinin İd-ı Resmîye-i Osmanîye’den Addine Dair 93 numaralı Kanun ile 10 Temmuz (23 Temmuz) tarihi Hürriyet Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır²⁰⁹. Bu tarihte okullar iki gün süre ile tatil edilmekteydi²¹⁰.

Bursa’da 1911 tarihli yapılan bir Hürriyet Bayramı, şehrin günlük gazetesinde şöyle anlatılmaktadır:

“Hürriyet Meydanı’ndaki konuşmaların tamamlanmasından sonra, il müftüsünün dualarıyla tören sona erdi. Daha sonra meydana toplanmış olan öğrenci, esnaf, tüccar, asker, polis memurları, şehir dışından gelen öğrenci grupları ile 31 Mart Gönüllüleri ve geleneksel giysiler içinde törenlere katılan 12 kişilik bir yeniçeri mangası çekilen kuraya göre yürüyüş kervanı oluşturularak (Hürriyet kervanı ya da Meşrutiyet Alayı ismi verilmektedir.) Yeşil semtinden Hisar Sentine kadar halkın da katıldığı geniş katılımlı bir geçit töreni yapıldı. Bu yol boyunca, kafileye önderlik eden kırmızı-beyaz kurdeleler ve kokulu güllerle süslenmiş ve dört at tarafından çekilen Hürriyet arabasının içinde 4-5 kız çocuğu Hürriyet Kervanının geçeceği yollara çiçekler serptiler.”²¹¹.

Tören sonunda İttihat ve Terakki Cemiyetinin gelenek haline getirdiği fakir çocukların sünnet ettirildiği şölen Mekteb-i Sultanî bahçesinde yapılmıştı. Hürriyet Arabasının da yer aldığı Hürriyet Kervanında 31 Mart Gönüllülerinin başlıklarında yer alan yazılarda “Ya İstiklâl Ya Ölüm” ibaresi görünmekteydi ki; bu hareket istibdat döneminde yaşanan kanlı anıların toplumsal bellekten silinmemesine yönelik bir davranış olarak algılanmaktaydı²¹².

---

²⁰⁸ Aynı yer.

²⁰⁹ Düstür, İkinci Tertip, c. I, s.351. Bu tarih 1935 tarihine kadar milli bayram olarak kutlanmaya devam etmişti. Meclis’in, 27 Mayıs 1935 tarihli “ Ulusal Bayram ve Genel Tatiller” hakkındaki yasası ile kaldırılmıştı. Bkz. **Düstür**, Üçüncü Tertip, c. XVI, s.1171.

²¹⁰ Bir tören fotoğrafı için Bkz. Ek.17.

²¹¹ Hüdavendigâr, 15 Temmuz 1911, s.2; Ertuğrul, 27 Temmuz 1911, s.2.

²¹² Turgay Akkuş, “İmparatorluk Sürecinde Bursa’da Meşrutiyet Bayramları”, **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı**, I, 20–22 Ekim 2005, Bursa, s.145.

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, 15 Mayıs 1916'da İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çocuklara önem verildiğini göstermek amacıyla bugün, "Çocuklar Bayramı" olarak kutlanmıştır. Kâğıthane'de düzenlenen şenliğe İstanbul'daki okulların hemen hepsi katılmışlardı. Bayramda, çocuklar jimnastik hareketleri ve çeşitli gösteriler yapmışlar, şarkılar şiirler ve yarışmalarla eğlenmişlerdi. Berabere biten bir de futbol maçının yer aldığı bayrama, geçit merasimi ile son verilmişti²¹³.

Çocukların kutladığı bir diğer bayram da "Ağaç Bayramı" idi. Çocuklara ağaçları, ormanları sevdirmek, onlara ağaç diktirmek, orman yetiştirmenin faydalarını anlatmak, çocukları ormanlara, ağaçlara hürmet etmeye alıştırmak amacını taşımaktaydı. Bu etkinliği okullarda ilk başlatan kişi Edhem Nejat Bey idi²¹⁴. Anadolu'da Erdek'te kutlanan ağaç bayramına bütün okullardan gelen 1.200 kadar çocuk iştirak etmiş ve neşeli bir gün geçirilirken, çocuklara ağaç sevgisi aşılanmış ve birçok fidan dikilmiştir. Aynı isimde bir bayram da Eskişehir'de kutlanmış, okullardan gelen çocukların katılımıyla sabah saat 09.30'da toplanılmış, şiirler okunmuş, şarkılar söylenmiş ve 1.500 kadar da ağaç dikilmiştir. Mart 1922'de Tokat'da da "Ağaç Bayramı" adıyla mekteplerde kutlamalar yapılarak, çeşitli milli piyesler düzenlenmişti²¹⁵. Yine Mayıs ayı içinde çocukların kutladığı "Çiçek Bayramı" ve toplanma mevsimi geldiği zaman da okullarda bir şenlik halinde düzenlenmesi istenilen "Buğday Bayramı" çocukların eğitiminde belli bir hedef güdülen etkinliklerdi²¹⁶. Bu hedefler, çevrenin korunması ve çevre bilincinin aşılanması, beden eğitimin önemi, izcilik, doğa yürüyüşleri, köye ve doğaya daha yakın bir toplum yetiştirme çabaları olarak sıralanabilir.

Ayrıca her mektebin kuruluş yıldönümüne denk getirilen "Mektepliler Bayramı", Maarif Nazırı Şükrü Bey'in döneminde 12 Mayıs 1916 tarihinde düzenlenen "İdman Bayramı" da öğrencilerin etkinliklerinden oluşmakla

---

²¹³ "Çocuklar Bayramı", **Tanin**, 18 Mayıs 1916.

²¹⁴ Faruk Öztürk, "Türk Eğitim Düşüncesinde Bir Tarım Köyü Ütopyası: Mesut Köy", **Tarih ve Toplum**, Sayı. 182, c.XXXI, Şubat 1999, s. 7.

²¹⁵ Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e**, Ankara 2001, s.270.

²¹⁶ "Ağaç Bayramı", **Tanin**, 8 Nisan 1916; "Ağaç Bayramı", **Tanin**, 5 Nisan 1917; "Ağaç Bayramı", **Türk Yurdu**, No:3, 20 Nisan 1916, s.2998; "Çiçek Bayramı", **Tanin**, 2 Mayıs 1917.

birlikte gerçekten bayram havasında geçen eğlencelere de sahne olmuştur²¹⁷. Bu törenler savaş dönemlerinde yapılmış ve kesintiye uğramadan da devam etmiştir. Ancak Milli Mücadele döneminde kısmen İstanbul hükümetince engellendiği de olmuştur.

İkinci İdman Bayramı Mayıs 1917’de Darûlmuallimin adına yapılmış, ancak buna bütün İstanbul mektepleri katıldığı için Mektepliler İdman Bayramı olarak isimlendirilmiştir.

İkinci İdman Bayramı şöyle gerçekleşmişti;

“Kadıköy İttihat Spor Kulübünde tertip edilmişti. Filhakika buradan daha munasip bir yer de yoktu. Öğleden sonra mektepliler gelmeye başladı. Her mektep 30–50 nispetinde talebe göndermişti. Vapurlar öğrencileri taşıyordu. Törene saat 14.00’da Maarif Nazırı Şükrü Bey Efendi Hazretleri teşrif etti. Tören saat 14.30’da “Sultanî Marşı” çalınarak başladı. Resmigeçit töreni yapıldı. Önde tatbikat mektebi ve onu müteakiben Darûlmuallimin, sonra alfabe sırasıyla Sultanîler, Darûleytam, nümûne mektepleri, şarkı ve marşlar söyleyerek bu töreni tamamladılar. Sevgili Maarif Müdürü Saffet Bey Efendi buna nezaret ediyorlardı. Terbiye-i bedeniyeye verdiğimiz önem sebebiyle, talebeler eskiden olduğu gibi intizamsız değil, oldukça düzenli ve güzel yürüyordu. Ancak aynı güzelliği mekteplerin marş okumalarında göremedik. Musikiye de önem verilmeli.

Resmigeçitten sonra Darûlmuallimin tatbikat ve âli sınıflar terbiyevi oyunlar ve jimnastik hareketleri yaptılar. Jimnastik hareketleri Selim Sırrı Bey önderliğinde yapılıyordu. Sonra Darûlmuallimin talebesinin genç dernekleri ve icabında hastalarla kazaya uğrayanlara yardım tatbikatı büyük alkışlarla izlendi. Hele Darûlmualliminin terbiyevi jimnastik nümûneleri cidden görülmeye değerdi, böylesi Avrupa’da bile görülmezdi.

Bundan sonra müsabakalar başladı. İlk müsabaka (hız alarak yüksek atlama) idi. Darûlmuallimin ile bazı Sultanîler arasında yapıldı. (Uzunluğuna bir adım atlama), (sırıkla yüksek atlama), (yüz metre sürat), (cirit), (halat çekme), (Bisiklet) müsabakaları yapıldı ve kazananlara ödülleri verildi. Böylece tören sona erdi”²¹⁸.

23 Temmuz’da kutlanan On Temmuz Bayramı, 1919 tarihinde hükümet tarafından kutlanmasına izin verilmeyerek polis tarafından engellenmişti. 12

---

²¹⁷ “Bursa’da Mektepliler Bayramı”, **Muallim Mecmuası**, No:12, 1 Temmuz 1917, s.383; “İdman Bayramı”, **Tanin**, 1 Mayıs 1917.

²¹⁸ “Mektepliler İdman Bayramı”, **Talebe Defteri**, 24 Mayıs 1333 (1917), no:41, s.662–665.

yıldır büyük gösterilere sahne olan tören büyük bir hüznle geçmiş ve yalnızca devlet daireleri bayraklarla donatılmıştı. Gazetede yapılan ilânda bayramla ilgili şöyle bir talimatname yayınlanmıştı:

*“Milli Bayram gösterileri (Id-i Milli Tezahüratı) Hükümetçe Men Edildi: Matbuat Müdürlüğü’nden yapılan açıklamaya göre, 23 Temmuz Milli Bayramında resmi binalara bayrak asılacak, gece ışıklandırılacak ama gösteri yapılmayacaktır. Heyet-i Vükelâ ve Şehremini Padişaha tebriklerini sunacak.”*²¹⁹.

Milli Mücadelenin sonlarında 1922 yılına ait bir kutlamada, bu törenin 14 yıldan beri kutlandığı, Türk milletinin eski esaret günlerini bir daha yaşamaması için o eski günlerin hatırlatılması, unutulmamasının amaçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca en kısa zamanda bu kutlamaların kurtarılmış ülkede tam anlamıyla kutlanabilmesi de temenni edilmiştir²²⁰.

Milli Mücadele sırasında bazı vilayetlerde, özellikle milli duyguları canlandırıcı okul müsamereleri düzenlenmiştir²²¹. Kasım 1919 tarihinde bu amaçla, İzmit’te bir müsamere düzenlenerek, burada çeşitli milli kültürel etkinlikler meydana getirilmiştir. Müsamerede, Darûlmualliminden Emin Ali Bey “Anadolu ve Türkler” konulu bir konferans vermiş, “Yavuz Sultan Selim” piyesi oynanmıştır. Yine Darûlmuallimin’den Feridun Efendi Haluk’un “Veda” şiirini okumuş, Doktor Zihni Bey Musiki Heyeti uşşak taksimi yapmış, Milli Piyesler Heyet-i Temsiliyesi tarafından “Ey Türk Genci Ümidini Kesme” adlı üç perdelik bir piyes oynanmıştır. Bunun yanında tütün tarımına dair bir film gösterisinin de yapıldığı müsamerede, açık arttırma ile satışa sunulan bir buket 10.000 kuruşa eski Mebûs Hafız Rüşdi Efendi’de kalmıştır²²².

Yine Milli Mücadelede döneminde Atatürk’ün, Büyük Taarruz öncesinde Adapazarı’na yaptığı gezi sırasında, öğrenciler tarafından onuruna düzenlenen müsamerede duygulu anlar yaşanmıştı. “Kurtuluş Günlerine Doğru” adlı üç perdelik oynan milli piyeste sahra hastanesini gösteren son sahnedeki bir yaralının manzarası Atatürk’ün gözlerini yaşartmıştı. Bu arada Atatürk’ün Adapazarı’nda olduğunu haber alan Hendek Nümûne Okulu

---

²¹⁹ **İkdam**, 23 Temmuz 1919, 8064.

²²⁰ “İd-i Milli”, **İkdam**, 23 Temmuz 1922, no.9106.

²²¹ Bir müsamere görüntüsü için Bkz. Ek.19.

öğrencileri ve öğretmenleri de müsamereye yetişerek katılmışlardır. Müsamerenin sonunda, Paşa'nın yolu üstünde tek tip elbiseleriyle öğrenciler yola dizilerek, omuzlarında “*Ya İstiklâl Ya Ölüm*”, “*Hakkıdır Hakka Tapan Milletimin İstiklâl*” yazılarıyla Atatürk'ü selamlamışlardır. Paşa öğrencilere memnuniyetini bildiren cümlelerle hitap ettikten sonra, onlara marşlar söyletmek suretiyle kendileriyle yakından ilgilenmiştir. Öğrencilere tekrar tekrar teşekkür ederek, şeker dağıttırılmıştır²²³.

Atatürk gittiği her yerde gençlerle özellikle öğrencilerle yakından ilgilenmiştir. Yine Adapazarı gezisi sırasında, Sapanca'da kendisini karşılayanlar arasında öğrenciler de hazır bulunmuşlardı. Büyük bir coşkuyla karşılanan Atatürk'ten, 8–10 yaşlarındaki küçük bir çocuk, izin isteyerek yaptığı konuşması ile orada bulunan büyük küçük herkesi gözyaşlarına boğmuştu. Vecihi Bey adlı bir zatın Nezih isimli oğlu “*Büyük Halâskârımız*” diye başlayan şu konuşmayı yapmıştı:

“Büyükliğünüz yanında ben ne kadar küçüksem, küçük kalbimin duygusu da size karşı o kadar büyüktür. Tıpkı şu mini mini gölümüzün o ulu deryalarımızı hatırlattığı gibi... Onu, beni, bizi, hepimizi en korkunç uçurumlardan siz kurtardınız. O uçurumlar kadar derin gönlümüzün, gölümüz kadar derin minnet ve şükranları ne yolda takdim edilebilir ki. Tarihteki mevkiiniz sema kadar yüksek ve nurludur. Hâlbuki yalnız minnet ve şükranlarımı değil, temennilerimi ve emellerimi de arz edeceğim. Sapanca'yı kurtaranlardan Terkos'u, İşkodra'yı kurtaracakları günü bekleyeceğim. Onlar, yalnız anamın, babamın yurdu oldukları için değil, ana vatanımızda o yerlerin koptuğu yaralar hâlâ kanadığı için ben bu günlere kanmayacağım. Gerçi pek küçük bir Sapanca'yım. Fakat sapanım ve sapanımla sizlerin, emellerinizin arkasındayım. Felâketli vatanımın, harap olan yurdumun sefil bir yavrusu olmak sıfatıyla Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)'in teşrifinde de demiştim ki, «vahşi Yunanlılar tarafından yeşil dağlarımızda ağaç, köylerimizde, bucaklarımızda üzerimize alacak hiçbir eşya kalmadı. Şu küçük aklımla garbın adil ve medeni olduğu kanaatindeydim, heyhat...» Medeniyet bu mu, temeddün bu mu? Dedelerimizin, babalarımızın, kardeşlerimizin mübarek kanlarıyla yıkanan bu topraklarda Yunan çizmelerinin sürüklendiğine katiyen razı değiliz. Misâk-ı Milli'mizin tamamıyla muhafazası uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğiz. Çünkü, biz de yaşamak isteriz.”

---

²²² Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı....*, s.23.

²²³ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı....*, s.248–250.

Küçük Nezihî'nin ağlayarak tamamladığı bu duygulu konuşmasına Atatürk, “bütün vatanın kurtarılmış evlatları emin olabilirler. Sizin için esaslı bir zemin-i hayat bırakacağız. Merak etmeyiniz” cümleleriyle cevap verdikten sonra, küçük konuşmacının elini sıkarak, kendisini okşamıştır²²⁴.

Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla birlikte İstanbul'da öğrenciler ve öğretmenler tarafından coşkulu kutlamalar yapılmıştı. İzmir'in kurtuluşu ile birlikte tüm halk Sultanahmet'te toplanmış, başlarında mızıkalarıyla Darüleytam başta olmak üzere okulların öğrencileri, sokaklarda gösteri yapan halka karışmıştı²²⁵. 9–11 Eylül 1922 tarihleri arasında devam eden coşkulu kutlamalar sırasında, devlet dairelerinden sadece Harbiye Nezareti'ne bayrak çekildiği halde diğerlerinin asmadığı ve okulların resmî tatil olarak ilân edilmediğinden bazı öğrencilerin bu coşkuya katılmadıkları için İstanbul Hükümeti eleştirilmiştir²²⁶. Bu eleştirilerin ardından, ilkokul öğretmenleri derneği, Mekâtib-i İptidaiye Muallimleri Cemiyeti'nin düzenlediği okullar yürüyüşünde İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar'ın bütün ilkokulları “*İzmir Düğünü*” yapmışlardır. Nümûne Mektepleri, aldıkları izin üzerine büyük “düğüne” katılmışlar, öğrenciler vatan şarkıları söylemişlerdir²²⁷.

1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasıyla birlikte, 4 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'da “Millet Saltanatı” bayramı düzenlenmişti. Bu bayram dolayısıyla okullar 3 gün tatil edilerek, öğrencilerin törenlere katılması sağlanmıştı. Öğrenciler törende önlerinde Türk Bayrağı ile marşlar söyleyerek yürüyüş yapmışlardı²²⁸. 5 Kasım günü, okullar saltanatın kaldırılması ve İstanbul'da T.B.M.M. yönetiminin kurulması nedeniyle valiliğin çevresinde toplanmışlardır. Yapılan konuşmalardan sonra öğrenciler vatan şarkıları söyleyerek öğretmenleriyle birlikte Şark Mahfeli'ne kadar yürümüşlerdir²²⁹.

Milli Mücadeleden sonra okullarda Zafer günleri, her başarının yıldönümünde törenlerle kutlanmıştır.

---

²²⁴ A.g.e., s.252–254.

²²⁵ **Yeni Şark**, 9 Eylül 1922, 337.

²²⁶ **İleri**, 11 Eylül 1922, 1652.

²²⁷ **İleri**, 12 Eylül 1922, 1653.

²²⁸ **İkdam**, 5 Teşrin-i sâni 1922, 9208.

²²⁹ **İkdam**, 6 Teşrin-i sâni 1922, 9209.

“I. ve II. İnönü zaferlerini önce okulda kutlar, sonra marşlar söyleyerek caddelerden geçer, törenlere katılırdık... Sakarya, Dumlupınar zaferleri, İzmir’in kurtuluşu yaz aylarına, tatile rastladığından törenlere okulca katılamıyorduk.”²³⁰ Bu gibi törenler çocuklarda milli bilinci geliştirmede, vatan sevgisi aşılama da önemli bayramlardır.

1921 yılında Saruhan Mebûsu Refik Şevket Bey ve arkadaşlarının meclise sundukları “23 Nisan gününün milli bayram” olarak kabul edilmesine dair kanun teklifleri²³¹ doğrultusunda Atatürk, Milli Mücadeleye katılmış çocuklara ve geleceği kuracak, koruyacak çocuklara T.B.M.M.’nin açıldığı gün olan 23 Nisan gününü çocukların bayramı olarak hediye etmiştir²³². Atatürk’ün bu davranışının özünde Milli Hâkimiyet’in korunmasına verdiği önem yatmaktadır. Bunu da koruyacak olan, yarının büyükleri Türk çocuklarıdır.

İstiklâl-i Osmanî Günü²³³ kutlamaları Milli Mücadele döneminde de yapılmıştır. 30 Aralık 1920 tarihinde Osmanlı Devleti’nin sene-i devriyesi buruk bir şekilde kutlanmıştır²³⁴. 1921 de ise İstiklâl-i Osmanî Günü onuruna, Samsun’dan mektepli kızlar meclise bir örtüden oluşan hediye göndermişlerdir. Hazırladıkları hediyeyi Samsun İstiklâl Mahkemesi Heyeti aracılığı ile Meclis’e sunmuşlardır.

“İstiklâl-i Osmaniyyeye müsadif olan Kânûn-ı evvelin(Aralık) 30. Perşembe günü ahaliye belde tarafından merasim-i mahsûsa icra edilmiş(özel tören yapılmış) ve bu meyanda heyet-i ihtifalliye(tören heyeti) tarafından B.M.M. İstiklâl Mahkemesi ziyaret edilerek Hükümet-i Milliye’imizin temadi-i hayat(hayatın devamı) ve muvaffakiyeti için muhtelif temenniyat ve dualar irad edilerek Makam-ı Riyaset-i Celilelerine tebliği bizden rica edilmiştir. Aynı zamanda İnas Sultanîsi talebatı tarafından işlenmiş bir örtünün B.M.M. namına zat-ı devletleri tarafından Samsun

²³⁰ M. Rauf İnan, a.g.e.,s.47.

²³¹ T.B.M.M.Z.C., İ.24, c.10, 23.4.1337 (1921), s.69-74.

²³² 23 Nisan 1920 tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı günün yıldönümü olarak bir ulusal bayram niteliğinde ilk kez 23 Nisan 1921’de “Hâkimiyet-i Milliye Bayramı” adıyla kutlanmıştır. Bkz. **Düstür**, Üçüncü Tertip, c.II, s.29. 1930’lu yıllarda Çocuk Esirgeme Kurumunun gelenekselleştirdiği “Çocuk Haftası”nın (23 Nisan – 1 Mayıs) başlangıcının da bu bayramla aynı güne rastlaması sebebiyle “Hakimiyet-i Milliye Bayramı” ile “Çocuk Bayramı” aynı gün kutlanmaya başlamıştır. 27 Mayıs 1935’te bu gün, 23 Nisan “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” şeklinde resmileştirilmiştir. **Düstür**, Üçüncü Tertip, c. XVI, s.1171.

²³³ **İstiklâl-i Osmanî Bayramı**: Osmanlı Devleti’nin kuruluş günü dolayısıyla 30 Aralık’ta kutlanması gelenekselleşmiş bir törendir.

²³⁴ Mehmet Ziya, “İstiklâl Günü”, **İkdâm**, 31 Kanûn-ı evvel 1920, no.8550.

*irfan ordusunun bir hediyesi olarak kabulüne delaletimiz rica olunmuştur. Samsun İstiklâl Mahkemesi Heyeti*²³⁵.

Atatürk 16 Ekim 1922 tarihinde Bursa'ya yaptığı gezi sırasında, kendisini karşılayan öğrencilere şöyle seslenmiştir:

“Küçük hanımlar, küçük beyler, Sizler her biriniz geleceğin güllü, bir yıldızı, bir geleceğisiniz. Memleketi asıl aydınlığa gark edecek sizlersiniz. Kendinizin ne denli önemli, ne denli değerli olduğunuzu düşünerek ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz kızlar, çocuklar. Teşekkür ederim.” Atatürk'ü karşılamaya gelen öğrencilerden kızlar, mutluluk belirtisi olarak beyazlar giymişlerdi. Paşa tüm öğrencilerle yakından ilgilenmiş, konuşmuş ve teker teker tokalaşmıştı²³⁶.

Yine, Lozan Barış Konferansı'na katılacak olan İsmet Paşa İstanbul'da aralarında öğrencilerin de bulunduğu coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. İsmet İnönü'ye anlaşmayı imzalamak üzere Darülfünûn öğrencileri tarafından altın kalem hediye edilmiştir²³⁷. İstanbul ili ilkokul öğretmenleri de İsmet Paşa'yı ziyaretlerinde kendisine altın kalem armağan etmişlerdir²³⁸.

İstanbul Nümûne-i İrfân Mektebi öğrencileri, öğretmenleriyle birlikte Atatürk'e Padişah III. Selim zamanına ait altın ve gümüşten yapılmış bir yazı takımı göndermişlerdi. Atatürk bu davranışa karşılık bir teşekkür yazısı göndererek barışın bu kalemle imzalanacağını belirtmiştir²³⁹. Anlaşma bu kalemle imzalanmıştır.

Cumhuriyet'in ilânından sonra öğrenci etkinlikleri ve piyeslerin okullarda düzenlenmesine dikkat edilerek devamı sağlanmıştır. Her okul öğrenciye fayda sağlayacak, eğitimini tamamlayacak şekilde programlar

---

²³⁵ T.B.M.M.Z.C., İ.129, 4.1.1337, s.168.

²³⁶Yılmaz Akkılıç, a.g.e, s. 516–517.

²³⁷ Sedef kaplı ve ucu altın olan bu kalem, kırmızı bir kutu içinde takdim edilmiştir. Kutu üzerindeki altından küçük bir levhada şu cümle yazılıdır: “*Altın tarihi imza için Türk Darülfünûnu'nun baş murahhasımıza takdimesi. İstanbul, 7 Teşrin-i sâni 1338 (1922).*”

²³⁸ İkdâm, 9 Teşrin-i sâni 1922, 9212.

²³⁹ İkdâm, 24 Teşrin-i evvel 1922, 9196; Tanin, 24 Teşrin-i evvel 1922, 11; Sabahattin Özel, “Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Söylevi, Bir Telgraf ve Bir Mektup”, İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı, VIII–1993, s.133. Lozan Barış Konferansı Atatürk'ün İsmet Paşa'ya Lozan'a gönderdiği altın kalemle imzalanmıştır. “*İsmet Paşa, sağ elini «Jaquette à taille (jaketatay)»ının iç sol cebine götürerek oradan renkli bir mahfaza çıkardı, açtı. İçinden bir altın kalem aldı ve Gazi Mustafa Kemal'in vatanın kurtarıcısı Büyük Ata'nın muahedeyi*”

düzenleyerek, özellikle sene sonlarında çocukları motive edecek şekilde müsamereler yapmışlardır.

Örneğin, 1924 yılında Makriköy (Bakırköy) İnas-ı İttihad ve Feyz-i Âti Mektepleri Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda bir müsamere düzenlemişlerdir. Düzenlenen bu programda yapılan tüm etkinlikler, şiirler, piyesler, şarkı sözleri vs. etkinlikler metin halinde 86 sayfalık bir kitapçık olarak da aynı yıl içerisinde basılmıştır. Müsamere de hem Türkçe hem de Fransızca etkinlikler düzenlenerek, öğrencilerin sosyalleşmesi amaçlanmıştır²⁴⁰.

---

imzalamak üzere gönderdiği tarihi kalemle, 24 Temmuz 1923 tam saat 3'ü dokuz geçte imzasını attı..." Bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul 1943, s.467-468.

²⁴⁰ Makriköy İnas-ı İttihad ve Fevz-i Ati Mektepleri 1340 senesi Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda ita edilen müsamere programı metni, s.1-86. Müsamere programı için Bkz. Ek.23.

SONUÇ

Tanzimatla birlikte başlayan yenileşme hareketleri eğitim alanında da kendini hissettirmişti. Toplumsal anlamdaki değişiklikler önce sosyal yaşamda zemini hazırlamış, ardından da eğitimi değiştirmeye zorlamıştı. Bu zorlayış, öncelikle aydın kesimden gelmiş, ancak Cumhuriyet döneminde halkı da içine alarak aydın-halk ayrımını bir ölçüde azaltmıştır.

Eğitim alanında yapılan en önemli atılım ilköğretimin mecburiyeti meselesi idi. Tanzimat dönemi öncesinde başlayan ve çalıştığımız dönem içerisinde de süren ilköğretimin mecburi hâle getirilmesi gayretleri devam etmişti. Öncelikle padişah fermanı, hattı hümayunlar, talimat, nizamname ve raporlar sıralamasıyla ilköğretimin mecburiyeti ve ardından ilköğretimi parasız hâle getirmenin çabaları mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nde eğitimin ilk basamağı ilköğretim, sıbyan mektepleriyle sağlanmıştır. Ardından öğretim metotlarının modernleşmesiyle birlikte eski yöntemi uygulayan okullar olan sıbyan mekteplerinin yanında yeni, modern yöntemi uygulayan iptidaiye mektepleri ortaya çıkmıştır. 1913 yılından itibaren ise ilköğretimin içinde yer alan bir de ana mekteplerini görmekteyiz. Resmi ana okullarının kurulduğu 1915'lerde ülke genelinde bir elin parmakları kadar az olan ana okullarının, çok geçmeden 1923-24 ders yılında 80 adet olması olumlu bir gelişmedir. Ana okullarına devam eden öğrenci sayısı ise 5.703'dür.

Bunun yanında ülke genelindeki iptidaiye mektebi sayılarına baktığımızda, 1908 öncesinde 1.270 adet resmi ilkokulun olduğunu ve 1908'den sonra da 2.632 okul açılarak toplamda 4.486 rakamına ulaşıldığını görmekteyiz. Okullar açılmasına rağmen 1913 yılında yapılan bir istatistikle ülke genelinde 45.648 adet okula ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. 1923-24 ders yılında ülke genelindeki ilkokul sayısı 4.770 adettir. 1925'li yıllarda sadece köylerde okul ihtiyacı 30 bindir.

Bu kadar çok okula ihtiyacı olan bir ülkede tabiidir ki, devletin bütçesinden eğitime oldukça fazla rakamlar ayrılması gerekmektedir. Oysa ki, çalışmamızda yer verdiğimiz ülkeler arasındaki karşılaştırmalar böylesi büyük bir rakamın ayrılmadığını göstermektedir. 1911 senesinde 7 milyon nüfusu ile **Romanya** genel bütçeden Maarife %11,5; 4 milyon 350 bin nüfusu ile **Bulgaristan** genel bütçeden Maarife %14; 2,5 milyon nüfusu ile **Sırbistan** genel bütçeden Maarife %5,50; 2 milyon 600 bin nüfus ile **Yunanistan** Maarife %8,50 pay ayırıyorken; 32 milyon nüfusu ile **Osmanlı Devleti** genel bütçeden Maarife %2,6 pay ayırmaktadır.

Devletin eğitime yeterli miktarda sağlayamadığı geliri, maarifseverler yaptıkları bağışlarla ya da yardımlarla gidermeye çalışmışlardır. İlköğretim uzun yıllar çevre halkının yardımlarıyla ayakta kalabilmiştir.

Ele aldığımız dönem içerisinde programlarda elbetteki günümüzde eğitimi yakından ilgilendiren “Yapılandırmacı eğitim [Constructivist]”in izlerini görmek mümkündür. Avrupa’da 19. yy’da başlayan ilerlemeci, yapılandırmacı eğitim Türk eğitimcilerinin de dikkatini çekerek bu alanda yeniden programlar düzenlenmesine sebep olmuştur.

Eğitimde sıbyan mekteplerindeki susan, dinleyen ve kabul eden öğrenci yerine iptidaiye mekteplerinde sorgulayan, düşünen ve karar veren bir öğrenci kimliğine yöneliş başlamıştır.

Oyunsuz, havasız okulların 1908’den sonra oyunlarla, müzikle, tiyatroyla bir ders olarak tanışmaya başladığı görülmektedir. Beden terbiyesi sayesinde, yapılan törenlerin daha düzenli olduğu, öğrencilerin birer asker edasıyla törenlerde hazır buldukları ve bu derslerin programlarda yer almasıyla önemli bir aşama kaydedildiği anlaşılmaktadır. Beden terbiyesi adıyla yapılan bu derste özellikle Selim Sırrı Bey’in İsveç modelini esas alan metodu uygulanmıştır.

Okullarda müzik, tiyatro gibi sanatsal olguların da yer alması öncelikle halk arasında pek hoş karşılanmamıştır. Okullarda tiyatro sahnesi yer alacağına bu boş alanlar ibadet yapmaya yarayan yerler olarak kullanılsa daha iyidir,

şeklinde eleştirilerin yapıldığına rastlanmaktadır. Ancak çok geçmeden bu konudaki ısrarlardan vazgeçilmiştir.

Yine bu dönemde Pedagojinin gelişimi yönünde de önemli değişimler yaşanmıştır. Bir çocuğa ödevin ne amaçla verileceği, ne kadar ödev verileceği, sınav sisteminde olması gereken ölçütler tartışılmaya başlamıştır. Ölçme ve değerlendirme sisteminin önem kazanmasıyla öğrenciye verilecek notta sınıf seviyesi mi, bireysel seviye mi dikkate alınmalı tartışmaları yapılmıştır. Tartışmalar sınıf seviyesinin esas alınmasında birleşirken, bunun da iyi şekilde uygulanabilmesinin ancak öğretmenliğin bir meslek haline getirilmesiyle mümkün olacağı belirtilmiştir.

İlkokullarda önceleri Salı ve Perşembe, daha sonraları da Pazartesi öğleden sonraları ders yapılmıyordu. Dersin yapılmadığı bu saatlerde okullarda çocuklara fen ve sosyal bilgiler konularında alanlarında uzman kişiler tarafından konferanslar verilmekteydi. Bu konferanslar çocukların düşünce yapılarını zenginleştirmekle kalmamış, onlara sosyallik de kazandırmıştır. Yine okullarda üzerinde önemle durulan çevre gezileri, doğa tatbikatları, kır gezintileri çocukların iletişim becerilerinin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır.

Okullarda özellikle Milli Mücadeleden sonra Avrupa okulları örnek alınarak tasarruf sandıkları oluşturulmaya çalışılmıştır. Öğrencilere öncelikle yardıma ihtiyacı olanlara, yardımın önemi anlatılarak toplumsal duyarlılık kazandırılması amaçlanmıştır. Günümüz eğitim programlarında bu konu üzerinde hassasiyetle durulmaya başlanmıştır.

Kızların eğitim hakkından erkekler kadar yararlanabilmesi de toplumun düşünce yapısındaki olumlu değişimi göstermektedir. Önceleri kızların eğitim gördüğü yerlerin ayrı olduğu, yavaş yavaş bu ayrılığın giderilmesine çalışıldığı, cumhuriyet eğitimi ile birlikte karma eğitimin hedef olarak benimsendiğini görmekteyiz. Eğitim modernleşmeye Osmanlı döneminde başlamış ancak süreklilik Cumhuriyetle sağlanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat'ın daha Tanzimattan itibaren gerçekleştirilmesi düşünülmüşse de başarı elde edilememiştir. Aksine Tanzimat paradoksal olarak eğitimde farklılıkları daha da artıran bir süreci başlatmıştır. 1908'den sonra bu

farklılıkların daha anlamlı şekilde sorgulanmasına başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk görevlerinden biri de Tevhid-i Tedrisat yasası ile eğitimdeki ayrılıkları gidermek olmuştur.

Müfredat programlarında 16 yıllık bir seyir takip edilirse, programların daha modern, akli öne çıkarıcı bir sistemle ezberden çok uygulamaya yöneldiği açıkça görülür. Örneğin, 1922 müfredat programında “Din derslerinde” ezbere dayalı ders işleme, yerini genel anlamda din konularına, çocukların anlayacağı seviyede dinî hikayelere ve en önemlisi din felsefesi diyebileceğimiz aile, toplum, sosyal hukuk sistemi gibi konularda din bilgisi ile karşılaştırmalı şekilde öğretilmesine bırakmıştır.

Yine “Lisan-ı Osmanî” dersleri “Türkçe dersleri” adıyla 1922 müfredat programında yerini almıştır. İncelenen Meşrutiyet dönemi müfredatlarında “Coğrafya” dersinin “Eşya dersleri” kapsamında yer aldığı 1922 müfredat programında ise ilkökul 3. sınıfta başlamak üzere “Coğrafya” adıyla müfredat programında bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca belirtmek gerekir ki, 1922 müfredat programında sadece 6. sınıfta yer alan “Usûl-ı Defteri” dersi yalnızca ticaret bilgilerinin verildiği bir ders olarak programa yerleşmiştir.

Ele aldığımız dönem içerisinde eğitimin vazgeçilmez unsuru olan ilkökul öğretmenlerinin 1913-14 ders yılında ülke genelindeki sayıları, 11.737 erkek, 3.373 kadın olmak üzere toplam 15.110’dur. 1923-24 ders yılında ise 903 kadın, 8.162 erkek olmak üzere toplam 9.065 öğretmen bulunmaktadır. On sene zarfında öğretmen sayılarında yaklaşık %70’lik bir azalma görülmektedir. Bunda üçüncü bölümde belirttiğimiz üzere öğretmenlerin özlük haklarında ve maaşlarında yaşadıkları sorunlar etkili olmuştur. Bu sebeplerin yanında bir diğer etken de Milli Mücadele döneminde öğretmenlerin savaşa katılmaları sayılabilir.

Bir öğretmen nasıl olmalı sorusuna karşılık Dârülmuaallimin ve Dârülmuaallimat Nizamnamesinde “milli bir iman sahibi, dindar, çalışkan ve fedakâr olma” gibi vasıflar sıralanırken, köye gidecek öğretmenlerin köyün şartlarını bilmesi, tanınması, köye ve köylüye yakın olması esasları belirlenmiştir.

1913-14 ders yılında okullara devam eden öğrenci sayısı “544.730”dur. 1923-24 ders yılında ise okullara devam eden öğrenci sayısı “347.707” rakamına düşmüştür. Bunun birinci nedeni savaşların yarattığı maddi ve manevi olumsuz etkilerdir. Milli Mücadele dönemi sonrasında Yatılı okullara ve Darüleytamlara devam eden öğrencilerle de karşılaşmaktayız ki bunların sayıları 1.034 kız, 5.844 erkek öğrenci ile 6.878’e ulaşmaktadır.

Savaş dönemi tüm halkı olduğu kadar çocukları da derinden etkilemiştir. Bu sebeple özellikle çocukların yaşam motivasyonlarını kırmamak adına okullarda yapılan çeşitli tören ve etkinlikler savaş döneminde de devam etmiştir.

Türk eğitim sistemi kesin ve değişmez bir yapıya Tevhid-i Tedrisat yasası ile sahip olduktan sonra vakit kaybetmeden halka yönelmiştir. “*Hayatın içerisinde, halk için, halkla beraber*” prensibi yeni Türk Devleti’nin eğitim parolası olmuştur.

İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a kadar geçen zaman içerisinde hem medeniyet düşmanları, hem de yabancı düşmanlarla mücadele edilmiştir. Özellikle Türkiye Devleti iki düşmana rağmen eğitim alanındaki çalışmalara devam ederek ülkede fikir birliğini, öğretim birliğini gerçekleştirmiştir.

Ancak çalıştığımız dönem itibarıyla atılımlar, yenilikler fikir anlamında başarılı olurken, uygulanması yönünde birçok eksikliklere sahne olmuştur. Öğretmen azlığı sebebiyle okul açılmaması; okul açılrsa da eğitim için elverişsiz koşullar uzun yıllar devam etmiştir. Ayrıca ilköğretim mecburiyeti yaklaşık 100 yıllık bir süreçte hâlâ istenilen şekliyle uygulanamadığı gibi, parasız eğitim hakkı da ideal koşullarda sağlanamamıştır.

KAYNAKLAR

I-Arşiv Belgeleri

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

1) İrâde Katalogları,

İrâde-i Dâhiliye [İ.DH.],

no.5/1328.N.6,
no.13/1328.Za.8,
no.15/1328.Za.8,
no.16/1328.Ca.23,
no.29/1328.Za.25,
no.1/1329.R.6,
no.8/1329.C.16,
no.13/1331.R.27.

İrâde-i Maarif [İ.MF.],

no.15/1328.S.3,
no.15/1328.R.7,
no.16/1328.C.11,
no.18/1329.B.7,
no.1/1327.R.2,
no.2/1327.R.12,
no.3/1327.Z.17,
no.2/1328.S.10,
no.10/1328.Ş.16,
no.12/1328.Ş.23,
no.11/1323.S.2,
no.11/1323.S.3,
no.11/1323.Za.7,
no.19/1330.B.1,
no.13/1325.Ra.8,
no.21/1331.Ca.1
no.12/1324.M.5,
no.13/1325.L.10,
no.12/1324.Za.2,
no.14/1326.M.1.

2) Yıldız Tasnifi,

Esas Evrak [YEE.],

no.5/127,
no.5/128,
no.9/24,
no.10/34.

Sadrazam Kamil Paşa Evrakı,

no.86/24.

Mütenevvi Marûzat Evrakı [Y.MTV.],

no.297/83,
no.260/200,
no.302/216.

Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller [Y.PRK. AZJ.],

no.52/28.

Perakende Maarif Nezareti Evrakı [Y.PRK.,MF.],

no.1/18,
no.4/54.

3)Dâhiliye Nezareti Tasnifi,

İdâre Kısmı Evrakı (DH.İD.,).

no.11/15,
no.26-1/17,
no.26-1/9,
no.30-1/46,
no.85/1,
no.126/15.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM.,)

no.39/34,
no.39/94,
no.59/4,
no.66/69,
no.68/23,
no.68/31,
no.69/62,
no.69/74,
no.85/46,
no.133/8,
no.151/53,
no.153/73,
no.157/34.

Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmîye İdaresi Belgeleri (DH.MUI.,)

no.21-2/34,
no.103-2/9.

4) Şura-yı Devlet Evrakı Hülâsa Kayıt Defterleri

Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD.),

no.222/36,
no. 222/59,
no.222/48,
no.222/66,
no.222/75,
no.224/80,
no.225/67,
no.226/53,
no.227/7,
no.232/24,
no.2829/2.

ŞD.HU.,

no.231/5.

ŞD.NF.MRF.,

no.224/46.

ŞD.MRF.ML.NF.,

no.226/61.

ŞD.ML.,

no.223/64.

ŞD.ML.NF.,

no.227/23,
no.229/25.

ŞD. ML. NF. MRF.,

no.226/22.

ŞD. MLK. MRF,

no.233/7.
no.233/39.

5) Meclis-i Vükelâ Mazbataları [MV.],

no.198/84,
no.222/98,
no.241/145,
no.255/13.

6) Meclis-i Maarif-i Kebir Katalogları

MKB,

no.155/9,
no.155/29,
no.155/16,
no.155/21.

MF.MKB.,

no.153/94;
no.158/27;
no.157/132;
no.157/80;
no.157/104,
no.215/5,
no.215/44,
no.215/54,
no.215/80,
no.215/105,
no.215/111.

7)Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB.),

no.29/109;
no.29/154.

8) Cavit Baysun Evrakı (1342),

no.3/50.

9) Babîali Evrak Odası (BEO),

no.302535;
no.240824;
no.265868;
no.348110;
no.348775;
no.342489;
no.342825;
no.344010;
no.351164;
no.349119;
no.349862;
no.268784.

10)Nezaret (Gelen / Giden) [NGG.],

no.392/9-3;
no.273340/181;
no.392/9-3,
no.199;
no.212;
no.192;
no.99;
no.18;
no.88;
no.47-48;
no.40;
no.67;
no.61;
no.8;
no.304314/61;

no.180.

11) Sadaret Evrakı,

Bab-ı Asafî Mühimme Kalemî Belgeleri (A.MKT.MHM.),

no.673/33.

B) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,

1) Bakanlar Kurulu Kararları (30..18.1.1)

no. 3.26..9,
no. 3.24..19.
no. 6.47..6,
no. 1.3..18,
no. 4.49..4,
no.2.40..1,
no.6.46..6,
no.5.27..23,
no.5.15..8,
no.4.52..20,
no.4.41..7,
no.4.41..12,
no.7.12..12.

2) Diyanet İşleri Reisliği (51..0.0.0)

no.3.27..1,
no.2.4..8,
no.3.27..2,
no.7.64..11,
no.13.114..15,
no.2.1..31.

3) Muamelat Genel Müdürlüğü (30..10.0.0)

no.7.39..20,
no.6.1..2,
no.6.32..21,
no.6.31..36,
no.188.291..4,
no.143.27..2,
no.6.38..9,
no.142.19..5,
no.143.27..1.

II- Gazete ve Dergiler

Akşam,
Alemdar Gazetesi,
Anadolu Mecmuası,
Anadolu Mecmuası,
Anadolu'da Yeni Gün,

Ankara,
Ati,
Cumhuriyet,
Çocuk Dünyası,
Dergâh,
Dilek,
Donanma,
Ertuğrul,
Fikirler,
Guvaze,
Hâkimiyet-i Milliye,
Hüdavendigâr,
İçtihat,
İkdam,
İleri,
İlk Terbiye ve Tedrisat Mecmuası,
İstanbul,
İstişare,
Jin,
Maarif Vekâleti Mecmuası,
Maarif-i Umûmiye Mecmuası,
Mecmua-i Fünûn,
Mektep Âlemi,
Meslek,
Milli Mecmua,
Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası,
Muallim,
Muallimler Birliği,
Muallimler Mecmuası,
Musavver Maarif,
Sabah,
Sabilürreşad,
Sırat-ı Müstakim,
Takvim-i Vekâyii,
Talebe Defteri,
Tanin,
Tarık,
Tasvir-i Efkâr,
Tedrisat Mecmuası,
Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası,
Terbiye Mecmuası,
Terbiye,
Tevhid-i Efkâr,
Türk Kadını,
Türk Yavrusu,
Türk Yurdu,
Türkçe İstanbul,
Vakit,
Yeni Mecmua,
Yeni Muhitü'l Maarif,

Yeni Nesil,
Yeni Şark,
Yeni Yazı.

III-Diğer Kaynaklar

A) Kitaplar

A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi, c.III, İstanbul 2005.

A. Rıza ;**İbtidaîlere Malûmat-ı Ahlâkiye ve Medeniye**, Maarif Nezareti Celilesinin Mekâtib-i İbtidaîye programına tevfikân tertip edilmiştir., İstanbul 1328.

A.Mithat Ömer ;**Osmanlı Kıraatı**, İstanbul 1330.

Afetinan, A. ;**Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK, Ankara 1998.

_____ ;**Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, İstanbul 1998.

Ahmet Rasim ;**İbtidaî Kıraat**, İstanbul 1328.

_____ ;**Falaka**, İstanbul 1987.

Ahmet Şerif ;**Anadolu'da Tanin**, Hrz. Mehmet Çetin Börekçi, TTK, Ankara 1999.

Akbulut, Ural ;**Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim**, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2003.

Akkılıç, Yılmaz ;**Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Bursa Eylül 1997.

Aksoy, Özgönül ;**Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul 1968.

Akyüz, Yahya ;**Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 1982.

_____ ;**Başlangıçtan 2001'e kadar Türk Eğitim Tarihi (8. Baskı)**, Alfa, İstanbul 2001.

Ali Âli ;**Maarifte İnkılâp**, İstanbul 1337- 1339.

Ali Haydar ;**Milli Terbiye**, İstanbul 1926.

Ali Rıza Bey ;**Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul 2001.

- Ali Saydi ;**Mekâtib-i İbtidâîye-i İnası Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye**, I-III kısım, İstanbul 1328.
- Ali Seyidi ;**Musâhabat-ı Ahlâkiye**, İstanbul 1332.
- Alkan, Mehmet Ö. ;**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839–1924**, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:6, Ankara Kasım 2000.
-
- ; **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları (1877–2000)**, Terakki Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Aras, Canan ;**Milli Mücadele Döneminde Eğitim Faaliyetleri**, Yrd. Doç. Dr. Betül Aslan, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-III. ATAM, Ankara 1997.
- Ay, Elif ;**1908–1914 Yıllarında Mekteplilerin Medreseye Yönelik Bakışı (Değerlendirmeleri)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- Ayanzâde Namık Ekrem ;**Ahvâl-i Maarif**, İstanbul 1326.
- Ayas, Nevzat ;**Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Ankara 1948.
- Aytekin, Halil ;**İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara 1991.
- Ayverdi, Samiha ;**Maarif Davamız**, İzmir 1970.
- Balkır, Süleyman Edip ;**Eski Bir Öğretmenin Anıları (1908- 1940)**, İstanbul 1968.
- Balcıoğlu Mustafa ;**Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e**, Ankara 2001.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı ;**Maarifte Bir Seyahat**, İstanbul 1335.

- Başgöz, İlhan –Wilson, H.E. ;**Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara 1968.
- Başgöz, İlhan ;**Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara 1995.
- Berker, Aziz ;**Türkiye’de İlköğretim (1839- 1908)**, Ankara 1945.
- Berkes, Niyazi ;**Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY (6.Baskı), İstanbul 2004.
- Bilim, Cahit Yalçın ;**Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839–1876)**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1984.
- Binbaşıoğlu, Cavit ;**Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Ankara 1999.
- ;**Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Ankara 1982.
- Bingöl, Vasfi ;**Bugünün Diliyle Atatürk’ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları**, Ankara 1979.
- Cicioğlu, Hasan ;**Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim Tarihi Gelişimi**, Ankara 1983.
- Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İstanbul 2003.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya, 1973 İl Yıllığı.**
- Doğan, Nuri ;**Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876–1918)**, İstanbul 1994.
- Duru, Kâzım Nami ;**Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim**, Kanaat Kitabevi, Ankara 1938.
- ;**İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul 1957.
- Ellison, Grace M. ;**Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası**, çev. İbrahim S. Türek, İstanbul 1973.
- Erendil, Muzaffer ;**Türlü Yönleriyle Sakarya İli**, Ankara 1982.
- Ergeneli, Adnan ;**Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları**, İstanbul 1993.
- Ergin, Osman Nuri ;**Türkiye Maarif Tarihi**, I-V, İstanbul 1977.

- _____ ;**İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi**, I-II, İstanbul 1997.
- Ergün, Mustafa ; **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara 1982.
- _____ ;**İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)**, Ankara 1996.
- Erişirgil, Mehmet Emin ;**Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, İstanbul, 1951.
- Ersöz, Veyiz ;**Dünden Bugüne Kültür ve Maarifimiz**, Konya 1978.
- Eski, Mustafa ;**Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati**, Ankara 1999.
- Faik Reşid ;**Maarif Düstûru**, Cilt. I, Milli Matbaa, İstanbul 1927.
- Gencer, Ali İhsan-
Özel, Sabahattin ;**Türk İnkılâp Tarihi**, Der Yayınları, Onuncu Basım, İstanbul 2005.
- Gökalp, Ziya ;**Yeni Hayat-Doğru Yol**, Hız. Müjgan Cumbur, Ankara 1976.
- _____ ;**Türkçülüğün Esasları**, M.E.B., İstanbul 1996.
- Gültekin, Reşat Nuri ;**Çalkuşu**, İstanbul.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi ;**Eti Senin, Kemiği Benim**, İstanbul 1963.
- Habibzâde Ahmet
Kamil Rodoslu ;**İbtidâî Mekteplerine Mahsus Mebde-i Ahlâk**, İstanbul 1328- 1330.
- Halil Fikret ;**Terbiye ve Tedris Tarihi**, I-II. cilt, İstanbul 1930.
- Hamdullah Suphi ;**Dağ Yolu**, I. Kitap, Ankara 1928.
- _____ ;**Dağ Yolu**, II. Kitap, Ankara 1931.
- Hızlı, Mefail ;**Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri**, Bursa 1999.

- Hüseyin Ragıp ;**İbtidaîlerde Türkçenin Usûl-ü Tedrisi**, c:1, İstanbul 1332.
- İbrahim Hakkı ;**Maarifetnâme**, İstanbul 1330 (1914).
- İde, Burhan ;**Türkiye’de İlköğretimin Tarihçesi**, 1950–51, Pedagoji Bitirme Tezi, İstanbul.
- İhsan ;**Muallimlere Rehber, Mekâtib-i İbtidaîyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli**, İstanbul 1331.
- İnan, Mehmet Rauf ; **Bir Ömrün Öyküsü**, I, Ankara 1986.
- İnançalp, Muallim Cevdet ;**Mektep ve Medrese**, hzr. Erdoğan Eröz, İstanbul 1978.
- İsmail Hakkı ;**Mürebbilere**, İstanbul 1933.
- İstihbarat-ı Siyasiye-i Umûmiye**, Kısım-ı Dahili, İstanbul 1334.
- İttihat ve Terakkinin Son Yılları 1916 Kongresi Zabıtları**, Hzr. Eşref Yağcıoğlu, İstanbul.
- İzmir Hatıraları**, Hzr. Ünal Şenel, İzmir 1994.
- Jules Payot, Kâzım Nami [Duru] ;**Mektepte Ahlâk: Erkek ve Kızlara mahsûs ahlâk kitabı.**, İbtidaîlerin son ve Rüşdîyelerin ilk sınıflarında tedris edilir.,C.1, Selanik 1329.
- Kansu, Nafi Atuf ;**Türkiye Maarif Tarihi**, Ankara 1930, 1932.
- _____ ;**Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul 1932.
- Karabekir, Kâzım ;**Hayatım**, Hzr. Prof. Dr. Faruk Özerengil, İstanbul 2005.
- Karacan, Ali Naci ;**Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul 1943.
- Karal, Enver Ziya ;**Osmanlı Tarihi**, IX. cilt, TTK.,Ankara 1996.
- Karaman Ahvâl-i İçtimaiyye Coğrafiyye ve Tarihiyyesi (1338.R–1341.H.)**, Karaman İdadisi Riyaziye Muallimi Sapançalı H. Hüseyin, hzr. İbrahim Güler, TTK., Ankara 1993.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri ;**Anamın Kitabı**, İstanbul 1999.
- Kavcar, Cahit ;**II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat Ve Eğitim (1908–1923)**, Ankara 1974.
- Kayseri’de teşekkül eden Terakki-i Maarif Cemiyeti’nin Nizamnamesi**, Kayseri Nocyas Matbaası, 1327,1329.
- Kazamias Andreas M. ;**Education and The Quest For Modernity in Turkey**, The University of Chicago Press, 1966.
- Kerschensteiner, George ;**İlk Mektep Çerçevesi İçinde İş Mektebi Tecrübesi**, ter. Mansur Tekin, İstanbul 1932.
- Kıranlar, Safiye ;**Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914–1923)**, Danışman. Prof. Dr. Sabahattin Özel, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Koçer, Hasan Ali ;**Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, MEB., İstanbul 1991.
- Kodaman, Bayram ;**Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara 1999.
- Kolçak, Sabri ;**İlköğretimin Temel Davaları**, İstanbul 1946.
- Kurnaz, Şefika ;**II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul 1996.
- Lewis Bernard ;**Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara 1998.
- M.Satı Bey ;**Eğitim Ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, Derleyen Ve Hazırlayan: Osman Kafadar- Faruk Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- M.Şerif ;**Mekâtib-i İbtidaîye Birinci Sınıf Muallimlerine mahsus rehber-i tedris**, 1.cilt, İstanbul 1327.
- Maarif Hakkında Layihâlar**, İstanbul 1339.

Mahalle Mektebi Hatıraları: Âmin Alayı, Mektep İlahileri, hzr: İsmail Kara, Ali Birinci, Kitapevi, İstanbul 1997.

Mahmut Cevad
İbnü'ş-Şeyh Nafi

; **Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Hzr. Mustafa Ergün ve diğerleri, Ankara 2002.

Mahmut Sami

; **Samsun Hatıraları (1927-1346)**, Samsun.

Manastırlı İsmail Hakkı

; **Maarifte Bir Siyaset**, İstanbul 1335(1918).

Mary Milles Patrick

; **İstanbul Kız Koleji (1871-1924) Bir Boğaziçi Macerası**, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

Meclis-i Ayân Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebûsan Cerideleri

Mehmet Asım [Us]

; **Mekâtib-i İbtidaîye'de Tahrir Dersi Nasıl Tedris Edilmeli?**, İstanbul 1332.

Mehmet Hilmi

; **Osmanlı Hürriyet Elifbası**, Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul 1327.

Mekâtib-i İbtidaîye Şakirdanına Mahsus Hesap Meseleleri Mecmuası, Ömer Sami (çev.), İstanbul 1329, Necm-i İstikbâl Matbaası.

Mekâtib-i İbtidaîyede Hendesinin Usûl-ü Tedrisi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1339.

Mekâtib-i İbtidaîyede Ziraat Dersleri, Bir Dershaneli köy mekteplerine mahsustur. Matbaa-i Amire, İstanbul 1331.

Mollen Edmond Dö

; **Yeni Mektepte**, Nafi Atuf, Edirne, Buderazan Matbaası, 1328.

Muallimler Birliği Umûmî Kongresi Zabıtları, Ankara 1341.

Mustafa Nuri

; **İbtidaî Hesap**, Mekâtib-i İbtidaîye Devre-i evveli 2.seneye mahsus, Kitap 2, İstanbul 1340.

; **İbtidaî malûmat-ı Tüccariye ve Usûl-u Defteri**, Mekteb-i İbtidaîye devre-i âliyesi 2. sınıfında tedris olunmak üzere kabul olunmuştur., İstanbul 1333.

-
- Mustafa Rahmi [Balaban] ;**İbtidaî Hendese**, Mekâtib-i İbtidaîye 4. seneye mahsus, kısım 2, İstanbul 1333.
- Mutlu, Şamil ;**Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi, Asrî Terbiye ve Maarif**, Ankara 1339, Matbuat ve İstihbaratMatbaası.
- Naciye Neyyal ;**Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Nesin, Aziz ;**Münevver Bir Türk Hanımı Ressam Naciye Neyyal Hanımefendinin Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları**, hzr. Fatma Rezan Hürrem, Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- Okay, Cüneyd ;**Böyle Gelmiş Böyle Gitmez**, İstanbul 1969.
- Okuturlar, Şahap ;**Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul 2000.
- Onur, Bekir ;**İlköğretim Kılavuzu Teşkilat-Tarihçe**, İstanbul 1952.
- Osman Zeki ;**Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, Ankara 2005.
- Osman Zeki ;**Bizde Maarif-i İptidaîye**, İstanbul 1337.
- Osmanlıdan Cumhuriyete Meşhurların Okul Anıları**, hzr. Mehmet Akif Bal, İstanbul 2003.
- Öktem, Haydar Rüşdü ;**Mütareke ve İşgal Acıları**, TTK, Ankara 1991.
- Ömer Sami-Fevziye İbrahim ;**Mekâtib-i İbtidaîyede Hesabım Usûl-u Talim ve Tedrisi**, İstanbul 1332.
- Önder, Mehmet ;**Konya Maarif Tarihi**, Ülkü Basımevi, Konya 1952.
- Öymen, Hıfzırrahman Raşit ;**Türkiye'nin Eğitim Problemleri Devrimler ve Reformlar Açısından I**, Ankara 1969.
- Özalp, Reşat ;**Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, İstanbul 1982.

- Özdemir ;**Türk Ruhu Nasıl Yapılanıyor?**, İstanbul 1914.
- Özel, Sabahattin ;**Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919–1922)**, İstanbul 1987.
-
- _____ ;**Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul 2005.
-
- _____ ;**Büyük Milletın Evlâdı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul 2006.
- Özodaşık, Mustafa ;**Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları (1923–1950)**, Konya 1999.
- Öztürk, Cemil ;**Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK, Ankara 1996.
-
- _____ ;**Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.
- Peyami Safa ;**Bir Mekteplinin Hatıratı**, Karanlık Kralı, 1329.
- Raif Necdet ;**Talebe Mektupları**, İstanbul 1927.
- Sağlam, Tevfik ;**Nasıl Okudum**, 2. Baskıyı Yay. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul 1981.
- Sakaoğlu, Necdet ;**Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
-
- _____ ;**Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
-
- _____ ;**Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul 2003.
- [Sander] Midhat Sadullah,
[Sadak] Necmettin Sadık,
[Ünaydın] Ruşen Eşref ;**Mekteplilere Yeni Kıraat Kitabı**, 1.sınıf için, İstanbul 1921.

-
- Sarihan, Zeki ;**Yeni Kiraat Kitabı**, 2.sınıflara, İstanbul 1921.
-
- Sarihan, Zeki ;**Unutulmayan Öğretmenler**, Ankara 2002.
-
- Seyfettin, Ömer ;**Kurtuluş Savaşı Gençliği**, İstanbul 2004.
- Seyfettin, Ömer ;**Türklük Ülküsü**, Haz. Sakin Öner, Ankara 1975.
- Sezer, Ayten ;**Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)**, TTK, Ankara 1999.
- Somel, Selçuk Akşin ;**The Modernization of public education in Ottoman Empire: 1839–1908**, İslamization, autocracy and discipline, Leiden: E.J. Brill, 2001.
- Soysal, Emin ;**İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri**, Uygun Basımevi, Bursa 1945.
- Süreyya Paşa ;**Teşebbüslerim Getirdiklerim**, İstanbul 1949.
- Şemin, Refia ;**Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz: Tarihimiz Boyunca Eğitim ve Öğretimimize Genel Bir Bakış**, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1973.
- Talu, Ercüment Ekrem ;**Dünden Hatıralar**, İstanbul 1945.
- Tanyer, Turan ;**Taş Mektep**, YKY, İstanbul 2005.
- Tarcan Selim Sırrı ;**İbtidai Muallimlerine Öğütlerim**, İstanbul 1332.
-
- Tırnovalı Osman Nuri ;**Hatıralarım**, İstanbul 1946.
- Tırnovalı Osman Nuri ;**İlm-i Terbiye Ve Tedris**, İstanbul 1327(1911).
- Tiregöl, Jessica Selma ;**The Role of Primary Education in Nation-State-Bulding: the case of the Early Turkish Republic (1923–1938)**, Ann Arbor- Near Eastern Studies, Doktora tezi, 1998.

- Topçu, Nurettin ;**Türkiye'nin Maarif Davası**, İstanbul 1960.
- Topuzlu, Cemil ;**İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Yay. Hız. Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994.
- Tozlu, Necmettin ;**İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, MEB, İstanbul 1989.
- Tuncer, Talat ;**Matematik Sözlüğü**, İstanbul 1995.
- Turan, Hesabali ;**Bir Eğitimcinin Öyküsü**, yaşantı, YKK, İstanbul 1998.
- Turan, Mümtaz ;**Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hâl Çareleri**, İstanbul 1954.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi ;**Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz, Felaketlerimizin Esbabı**, 2 Bölüm, İstanbul 1329.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923–1943, Ankara 1944.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995.

Türkün Altın Kitabı, Gazinin Hayatı, Türk Neşriyat Yurdu, 1928.

Unat, Faik R. ;**Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB, Ankara 1964.

Uzel, Sahir ;**Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Ankara, 1952.

Ülken, Hilmi Ziya ;**Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1999.

Yalman Ahmet Emin ;**Yarının Türkiyesine Seyahat**, Ankara 1998.

Yücel, Hasan Ali ;**Türkiye'de Orta Öğretim**, Ankara 1938.

;**Geçtiğim Günlerden**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

B) Makaleler

10 Temmuz!, **İkdam**, 24 Temmuz 1920, no.8410.

Abdullah Cevdet ;“Müşterek Terbiye, Tevhid-i Tedrisat (Coeducation)”, **İçtihat**, no: 168, 1 Ağustos 1924, s.3397–3402.

_____ ;“Seyahat Notları”, **İçtihat**, no.67, s.1459–1463; no.69, s.1501–1505.

_____ ; “Şems’ül Mekatib”, **İçtihat**, no.120, s.365-366.

Abdurrahman Şeref ;“Mahalle Mektebi Hatıralarından”, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.833–835.

_____ ; “Milli Maarif Tarihi”, **Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**, Sayı:1, Eylül 1332, s.21–32.

Adem, Mahmut ;“Cumhuriyet Dönemi Eğitimde Sayısal Gelişmeler”, **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (1981)**, Ankara 1981,s.95- 108.

Ağaç Bayramı, **Tanin**, 8 Nisan 1916.

Ağaç Bayramı, **Türk Yurdu**, no:3, 20 Nisan 1916, s.2998.

Ağaç Bayramı, **Tanin**, 5 Nisan 1917.

Ahmet Agayef ;“Terbiye-i Milliye”, **İçtihat**, Sayı:27, 15 Temmuz 1327, s. 782–786.

Ahmet Hikmet ;”Bir Tatbikat Mektebi”, **Fikirler**, Sayı:3, 1 Ağustos 1927, s.1–2.

Akçuraoğlu, Yusuf ; “Emel (İdeal)”, **Türk Yurdu**, s.484–485.

_____ ; “Tanzimatçılığın Aleyhine”, **Türk Yurdu**, C.III, 7 Mart 1329, s.349–352.

Akgün, Seçil ;“Tevhid-i Tedrisat”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, MEB, İstanbul 1983, s.37–50.

Akın, Rıdvan ; “T.B.M.M.’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umûmîye Kanunu”, **Yakın Dönem**

Türkiye Araştırmaları, Sayı:2, Yıl:1/2002, s.1–41.

Akkuş, Turgay

; “ İmparatorluk Sürecinde Bursa’da Meşrutiyet Bayramları”, **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı**, I, 20–22 Ekim 2005, Bursa, s.139–147.

Akyüz, Yahya

; “Anaokullarının Osmanlı’da İlk Programları ve Ders Uygulamaları İle "Yaratıcı Drama"nın İlk İzleri,” **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, Yıl. 5, Sayı. 51, Mayıs 2004, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi51/akyuz.htm>, 24 Ocak 2006.

; “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:195, Cilt:33, Mart 2000, s.31–43.

;“Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**,M.E.B., İstanbul 1983, s.89–103.

Ali Haydar

;“İmtihan”, **Muallimler Mecmuası**, Sene. 1, Sayı.1, 22 Eylül 1922, s.4–11.

;“Emek Mektebi”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:8, 30 Nisan 1923, s.145–150.

; “Mektep Başlangıcı”, **Terbiye**, Sayı:5, Cilt:2, Eylül 1927, s.1–9.

;“Mektep Binası, Avlusu ve Bahçesi”, **Muallimler Birliği**, Sene:1, Sayı:2, Ağustos 1341, s.55–60.

;“Müfredat Programı”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.3, Sayı: 23, Eylül 1924, s.749–754.

Anadolu Maarifi, **Dilek**, 15 Haziran 1338, no.10, s.1.

Anadolu’da Bir Sene İçinde Neler Yapıldı? Maarif Vekâletindeki İcraat ve Faaliyet”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 12 Kanûn-ı sâni 1338 (1922), no.775–338.

Anadolu’ya İzam Edilen Heyet, **Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**, Sayı:3, Mart 1334, s.61–62.

Ata, Bahri

;“**Tarihi Mezarlıklar ve Bolu Örneği**”, (Çevrimiçi),<http://www.egitim.aku.edu.tr/bahriata6.doc>, 21.02.2006.

Ayanzade Namık Ekrem ;“Maarif Nasıl Tamim Olunur?”,**Yeni Yazı**, 9 Mayıs 1330, No.10, s.3.

Aynı Millete Aynı Maarif, **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Şubat 1340 (1924).

Aziz Hüdayi ;“Falaka”, **Talebe Defteri**, no: 41, 24 Mayıs 1333, s.657–660.

Barbaros Nümûne Mektebi Yavruları, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.867.

Batır, Betül ; “Hekimbaşızade Dr. Muhiddin Bey ve Bir Eseri: Sağır, Dilsiz ve Ama Çocukların Eğitim ve Öğretimi Usulleri”, Eylül 2002, **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, TTK, Ankara 2005.

————— ;“Türk Eğitim Reformunda Bir İsim: Mehmet Tahir Münif Paşa”, **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, II, Eylül 2004, s. 11–25.

Behram Lütfü ;“ Eğer Maarif Bu ise «Yaşasın Cehalet » Derim”, **Mektep Âlemi**, 14 Kanûn-ı evvel 1329, No.10, s.1–2.

Beyazıt İnas Nümûne Mektebi, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.870.

Biraz da ameli tedrisat, **Musavver Maarif**, No.3, 28 Temmuz 1336, s.3.

Bugünkü Türk Kadını ve İstanbul Kız Muallim Mektebi, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925),s.83–86.

Bursa’da Mektepliler Bayramı, **Muallim Mecmuası**, no:12, 1 Temmuz 1917, s.383.

Bursa’da İstanbul Muallim ve Muallimelerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi, **İkdam**, 30 Teşrin-i evvel 1922, no.9202.

Celal ;“Mektep Temsilleri Hakkında Bir Rapor”, **Muallimler Birliği**, Sene:1, Sayı:6, Kânûn-ı evvel 1341.

Cemil Malûf ;“Tevhid-i Tedrisat Meselesi”, **Tanin**, 3 Teşrin-i sâni 1909, 430.

Cırıtlı, H.Hüsnü ;“ İlköğretim”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, MEB.,İstanbul 1983,s. 262-280.

Çakan, Işıl ;“Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:2, Yıl:1/2002, s.85–129.

Çiçek Bayramı, **Tanin**, 2 Mayıs 1917.

Çocuklar Bayramı, **Tanin**, 18 Mayıs 1916.

Darülmualimin-i Âliye’de Son bahar Jimnastik müsameresi, **İkdam**, 2 Teşrin-i sâni 1920, no.8496.

Darülmualliminde, **İkdam**, 21 Kanûn-ı evvel 1920, no.8544.

Darülmualliminin Yetmişdördüncü sene-i devriyesi, **İkdam**, 2 Şubat 1920, no.8254.

Darülmualliminlerimiz, **Dilek**, 15 Nisan 1338, no.7, s.1–2.

Demirel, Ahmet, ;“Şükrü Bey”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.II, YKY, İstanbul 1999, 597–598.

Doğan, İsmail ;“Çocuk Eğitiminin Önemi”, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 151, Temmuz- Eylül 2001, s.3–6.

Dursun Fakih ;“Türk Çocuklarının Derdi”, **Türk Yurdu**, Sayı:11, Cilt:9, 28 Kânûn-ı sâni 1331, s.2906–2911.

Dündar ;“Maarif Vekili Vasıf Beyefendi’ye”, **İlk Terbiye ve Tedrisat Mecmuası**, Sayı.1 Teşrin-i evvel 1340, s.20–22.

Elektrikli Nebatat, **Talebe Defteri**, no: 39, 26 Nisan 1333, s.632.

Emrullah Efendi, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt. I, YKY, İstanbul 1999, 407–409.

Eren, İsmail ;“Atatürk’ün İlk Hocası Şemsi Efendi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı. 26, Kasım 1969, s.5–7.

Eski Mektep ile Yeni Mektep Arasındaki Fark, **Terbiye**, Sayı:6, Cilt:2, Teşrin-i evvel 1927, s.7–8.

Eşref Edip Bey ;“İsmail Gaspıralı’nın Tedrisat-ı Umûmiye Hakkındaki Konferansı”, **Sırat-ı Müstakim**, 19

Recep 1909, Sayı.48, s.345–346; 26 Recep 1909, Sayı.49, s.359–364.

Ethem Nejat ; “Oba Mektebinde Oba Çocuklarıyla”, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.839–840.

_____ ;“Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi”, **Türk Kadını**, Sayı:10, 26 Eylül 1334, İstanbul 1918, s.151–152.

Evkaf Mektepleri, **İkdam**, 24 Nisan 1920, no 8331.

Fahrettin Kerim ;“Müşterek Tedrisatın Mahzûrları”, **İçtihat**, no: 169, 1 Eylül 1924, s.3415–3418.

Fakir Çocuklara Yardım, **Dilek**, 16 Mart 1338, No.5, s.2–4.

Fındıklı’da Kâin Leyli ve Nehari Şems’ül Mekâtip Mektebi Hakkında Bir İki Söz, **Talebe Defteri**, no: 8, 29 Ağustos 1329, s.122.

Gayr-ı Müslim Mekteplerde Türkçe, **Türk Yurdu**, c.XIII, Sayı.2, 13 Eylül 1333, s.3577–3579.

Gelişli, Yücel ;“Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, **Türkler**, Cilt:15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Gökalp, Ziya ;“Ahlâk Buhranı”, **Yeni Mecmua**, I, 7(1918), s.122–124.

_____ ;“Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, **Türk Yurdu**, C.III, 7 Mart 1329, s.5.

Gövsa, İbrahim Alâeddin ;“Vasıf Çınar”, **Türk Meşhurları**, İstanbul s.396.

Gündüz Alp ;“Mekteplerimiz Ne Halde?”, **Türk Yavrusu**, Yıl. 1, Sayı.2, 3 Teşrîn-i evvel 1329, s.11.

Günyol, Vedat ;“Mektep”, **İslam Ansiklopedisi**, VII.cilt, M.E.B., İstanbul 1993, s.652-658.

Halil Fikret ;“Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:1, 22 Eylül 1922, s. 11–15.

_____ ;“Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında-Sınıf-ı Mahsus Teşkilatı II”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:2, 22 Teşrîn-i evvel 1922, s. 19–25.

_____ ;“Mektepler Hakkında Nazariyat”, **Dergâh**, Sayı.12–13, 1337.

Halk Maarifi, **Anadolu’da Yeni Gün**, 15 Haziran 1921, no.254–634.

Halk Maarifi, **İkdam**, 30 Eylül 1920, no. 8465.

Hasan-Âli ;“Tali Tahsilde Vahdet”, **Dergâh**, no.22–23–25–27–29, 1338.

Haşim Nahit ;“Tedrisatta Gaye I-V”, **Donanma Dergisi**, no.65–114, 4 Teşrîn-i sâni 1915, s.1026–1030; no.67–116, s.1069–1070.

Hazine-i Husûsiyeden Maaş Alan Muallimler ve Memurlar, **İkdam**, 2 Şubat 1920, No.8254.

Hilâl-i Ahmer- Mektep Çocukları, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.868.

Hilmi Ziya ;“Milli Terbiye”, **Muallimler Birliği**, Sene:1, Sayı:6, Kânûn-ı evvel 1341, s.252–262.

Himaye-i Mekatip, **İkdam**, 21 Kanûn-ı sâni 1921, no.8571.

Himaye-i Mekatip, **İkdam**, 21 Mart 1921, no.8628.

Himaye-i Mekâtip Encümenleri Teşkilatı, **İleri**, 14 Şubat 1921.

Hocalar Aç, **Anadolu’da Yeni Gün**, 26 Teşrîn-i sâni 1920, no.85–465.

Huyugüzel, Ö.Faruk ; “Vasıf Çınar”, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850–1950)**, Ankara 2000, s.586–587.

Hürriyet ve Maarif, **Ankara**, 1328, s.21–22.

Hürriyet, Müsavat, Adalet, **Türk Yurdu**, Sayı: 9, 7 Şubat 1328, s.283–286.

Hüseyin Cahit [Yalçın] ;“Köylüler İçin”, **Tanin**, 13 Mayıs 1910, 609.

_____ ;“Unuttuğumuz Vazifeler”, **Tanin**, 23 Ekim 1910, 769.

_____ ;“İki Türkiye”, **Tanin**, 30 Kasım 1924, 766.

İbrahim Alaaddin ;“2 Şubat 1339 tarihinde Muallimler Kongresinde Okunan Rapor”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 6, 19 Şubat 1923, s.96–102.

İcmâl-i Dâhili, **İstişare**, 27 Teşrîn-i sâni 1324 (1908), no.12, s.564.

İd-i Milli, **İkdam**, 23 Temmuz 1922, no.9106.

İdman Bayramı, **Tanin**, 1 Mayıs 1917.

İhsan ;“Mektep Kitabı”, **Terbiye**, Sayı:6, Cilt:2, Teşrin-i evvel 1927, s.1–6.

İlk Mektep Muallimlerinin Maaşları Hakkında Büyük Millet Meclisi Müzakere Zabıtnamesi, **Muallimler Mecmuası**, Sene.3, Sayı: 23, Eylül 1924, s.1074–1076; Sayı: 27–28, s.1220–1232.

İlk Mektep Muallimlerinin Maaşları, **Muallimler Mecmuası**, Sene.3, Sayı: 23, Eylül 1924, s.974–996.

İlk Mektep Muallimlerinin Maaşları, **Muallimler Mecmuası**, Sene.3, Sayı: 25, Teşrin-i sâni 1925, s.984–996.

İlk Mekteplerin Tedris-i ve Malzemesi, **Terbiye**, Sayı:9, Kânûn-ı sâni 1928, s.32–40.

İlk Mekteplerin Tedris-i Vesaiti Meselesi, **Terbiye**, Sayı:8, Cilt:2, Kânûn-ı evvel 1927, s.33–50.

İlk ve Orta Tedrisat Programının Esbab-ı Mucibesi Hakkında, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:4, 21 Kânûn-ı evvel 1922, s.49–53.

İlk Tedrisat, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:3, 1 Temmuz 1341 (1925), s.3–7.

İnan, Rauf ;“Atatürk’ün Devraldığı Eğitim Düzeni”, **Atatürk Konferansları**, 1971- 72,s.145- 146.

_____ ;“1920’lerde Türk Milli Eğitimi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, MEB, İstanbul 1983, s.53-67.

İptidaiye Mektepleri, **İkdam**, 15 Mart 1920, no.8293.

İptidaiye Mektebi Muallimlerinin Terk-i Hidmeti, **İkdam**, 11 Mart 1920, no.8289.

İptidaiye Mektepleri ve Muallimleri, **Anadolu’da Yeni Gün**, 9 Eylül 1920.

İptidaiye Muallimleri, **İkdam**, 10 Mart 1920, no.8288.

İptidaiye Muallimleri, **İkdam**, 12 Nisan 1922.

İsmail Hakkı ;“Ben Talebemi Nasıl Severim?”, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s. 835.

_____ ;“Milli Talim ve Terbiye Islahatına Methal”,
Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası,
Sayı:1, Eylül 1332, s.33–70.

_____ ;“Milli Talim ve Terbiye Islahatına Methal”,
Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası,
Sayı:2, Nisan 1333, s.1–17.

_____ ;“Maarif Islahatı”, **İlk Terbiye ve Tedrisat
Mecmuası**, Sayı.1 Teşrin-i evvel 1340, s.2–5.

İsmail Sadrettin ;“Mektepte Cumhuriyet”, **Muallimler
Mecmuası**, Sene.3, Sayı: 30, Nisan 1925,
s.1317–1326.

İsmet Paşa Hazretleri'nin Nutukları, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:5, 1
Teşrin-i sâni 1341 (1925), s.73–82.

İstanbul Maarifi, **İkdam**, 29 Kanûn-ı evvel 1922, no.9262.

İstanbul Muallimleri Arasında Son Hareket, **Meslek**, Sayı.2, 23 Kanûn-ı evvel
1340, s.4.

İstanbul'un ve Anadolu'nun Maarifi, **İkdam**, 18 Kanûn-ı sâni 1920, No.8238.

İstikbalin İşlikli Bir Mektebi, **Talebe Defteri**, no: 8, 29 Ağustos 1329, s.458.

İstiklâl Günü, **İkdam**, 31 Kanûn-ı evvel 1920, no.8550.

İttihat ve Terakkinin Son Yılları 1916 Kongresi Zabıtları, Hızr. Eşref
Yağcıoğlu, İstanbul.

Kadıköy Nümüne Mektebinin Bursa Seyahati, **Talebe Defteri**, no: 8, 29
Ağustos 1329, s.459–460.

Kadınlar ve Mekâtib-i İptidaiye Muallimleri, **İçtihat**, Sayı: 60, 4 Nisan 1329,
s.1310–1312.

Kanlı Hoca, **Talebe Defteri**, no: 7, 15 Ağustos 1329, s.97–99.

Karakışla, Yavuz Selim ;“Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i
Hayriyyesi, Edirne'nin Fakir Ama Akıllı
Çocukları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı. 239, Cilt.40,
Kasım 2003, s.19–25.

Kavcar Cahit ;“Tevfik Fikret'in Eğitimciliği ve « Yeni Mektep
»”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Dergisi**, 1972, Cilt: 5, Sayı:3–4, s. 111–136.

Kâzım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmî Mülakat, **İçtihat**, no.160, 1 Kanûn-ı evvel 1923, s.3271.

Kâzım Özalp Anlatıyor, **Yakın Tarihimiz**, c.II, Sayı.19, 1962, s.161–163.

Kılınçzade Hakkı ;“Kadınlar ve Mekâtib-i İptidaiye Muallimleri, **İçtihat**, Sayı: 60, 4 Nisan 1329, s.1310–1312.

Kilisli Muallim Rıfat ; “ Darûlmuallimat-ı Aliye’de”, **İkdam**, 28 Mayıs 1921, no.8695.

Koç, Havva ;“İnançalp, Mehmet Cevdet (Muallim Cevdet)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt. I, YKY, İstanbul 1999, 649.

Latife Hanımefendi’ye Teşekkür, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Şubat 1340 (1925).

Levend, Ağâh Sırrı ;“İlköğretim Davamız ve Tûba Ağacı Nazariyesi”, **İlköğretim**, 1949,s.171- 174.

Leyli Mektepler, **Dilek**, 18 Kanûn-ı evvel 1338, No.14, s.4.

Maarif ve Maliye Vekâletlerinin Nazar-ı İltifatlarına, **İçtihat**, no.169, 1 Eylül 1924, s.3428.

Maarif Nazırı, **İkdam**, 25 Teşrîn-i evvel 1920, no.8490.

Maarif Nazırıyla Mülakat, **İkdam**, 9 Mart 1921, no.8616.

Maarif Siyasetimiz, **Atı**, 3 Teşrin-i evvel 1334 (1918).

Maarif Vekâleti Müfettişler Kongresi Mukarreratı, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı.5, 1 Teşrîn-i sâni 1341 (1925), s.1–5.

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyefendi ile Mülakat, **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Mart 1921, no.129.

Maarif Vekili Vasıf Bey’le Mülakat, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1924.

Maarif Vekili Vasıf Bey’in Beyanatı, **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Mart 1924.

Maarif-i İptidaiye, **İkdam**, 14 Nisan 1920, no. 8321.

Maarif-i İptidaiye Kanunu Hakkında, **Muallimler Mecmuası**”, 22 Teşrîn-i evvel 1922.

Maarif Yılı, **Türk Yurdu**, c.X, Sayı.11, 10 Mart 1332, s.2961–2963.

Maarifde İnkılâp Köy Darûlmuallimini, **Dilek**, 10 Mayıs 1338, no.8, s.1–3.

Maarifde Teceddüt I, **İkdam**, 8 Kanûn-ı sâni 1921,no. 8558.

Maarifde Teceddüt II, **İkdam**, 9 Kanûn-ı sâni 1921, no. 8559.

Maarifimiz Ne Halde?- Mektepler ve Muallimler, **İkdam**, 17 Şubat 1920, no.8268.

Maarifin Bir Tamimi, **İkdam**, 3 Kanûn-ı evvel 1922, no.9236.

Mahalle Mekteplerine Dair, **Muallimler Mecmuası**, Sene:3, Sayı:31, Mayıs 1928, s.1570–1577.

Mahmut ([Soydan]-Siirt Mebûsu; “Gazi ve İnkılâp 1–75”, **Milliyet Gazetesi**, 26 Kasım 1929–7 Şubat 1930.

Makriköy İnas İttihadı Feyz-i Ati Mektepleri, 1340 senesi Tepebaşı Belediye Tiyatrosunda ita edilen müsamere programıdır.

Meclis-i Umûmi-i Vilayet, **İkdam**, 2 Şubat 1920, No.8254.

Mehmet Emin ;“Anadolu’da Maarif Nasıl Taammüm Edebilir?”, **Anadolu Mecmuası**, Sayı.2, 1340, s.50–53.

_____ ;“Dini Terbiye, Dini Tedrisat”, **Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**, Sayı:3, Mart 1334, s.12–25.

_____ ;“Son Heyet-i İlmiye”, **Anadolu Mecmuası**, Sayı. 3, 1 Haziran 1340, s.110–113.

Mehmet Fuad [Köprülüzade] ;Köprülüzade Mehmet Fuad, “Mektep ve Medrese”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Mart 1913, 696.

Mehmet Halit ;“Milliyetperverliğin Manası”, **Anadolu Mecmuası**, Sene.1, Sayı. 9–10–11,Şubat 1341, s.313–316.

Mehmet Hidayet ;“Küçüklere Ticaret Dersi”, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Sene:2, no:14, s.45–47.

Mehmet Servet ;“Maarif İnkılâbı’ndan Ne Anlıyoruz?”, **Meslek**, 7 Nisan 1925, Sayı.17, s.10.

Mekatib-i İptidaiye, **İkdam**, 7 Nisan 1920, no.8314.

Mekatib-i İptidaiye, **İkdam**, 10 Mart 1921, no.8617.

Mekatib-i İptidaiye’de Terbiye Meselesi, **İkdam**, 6 Teşrîn-i sâni 1920, no.8500.

Mekatip Kitaplarının Fiyatları ve Zam mı?, **İkdam**, 7 Nisan 1920, no.8314.

- Mektep Gezintileri, **Talebe Defteri**, no: 8, 29 Ağustos 1329, s.122.
- Mektep Kitapları, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.871.
- Mektep Kitapları, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı.3, 1 Temmuz 1341 (1925), s.52–66.
- Mektep Kitapları, **Muallimler Birliği**, Sene:1, Sayı:2, Ağustos 1341, s.95.
- Mektep Vergisi, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:3, 1 Temmuz 1341 (1925), s.44–51.
- Mektepler Bugün Açılmadı, **İkdam**, 13 Mart 1920, no.8291.
- Mektepler Buhranı, **İkdam**, 15 Mart 1920, no.8293.
- Mekteplerde Fakir Talebeye Yemek Verilmesi, **Talebe Defteri**, no: 48, 8 Teşrîn-i sâni 1333, s.782.
- Mekteplerde Tarihi Temsiller ve Terbiye, **Talebe Defteri**, no: 8, 29 Ağustos 1329, s.124–125.
- Mekteplerde Tasarruf, **İkdam**, 15 Ağustos 1922, no.9126.
- Mekteplere Beyanname-Muallim ve Talebenin Siyasetten Uzak Durması, **İkdam**, 18 Nisan 1920, 8325.
- Mekteplerin [leyli] Meselesi, **Talebe Defteri**, no: 44, 16 Ağustos 1333, s.720.
- Mekteplerin Tahliyesi, **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Teşrîn-i sâni 1918, no.73.
- Mekteplerin Tatili ve Talebenin Taksitleri, **Anadolu'da Yeni Gün**, 25 Kanûn-ı evvel 1918, no.112.
- Mektepliler İdman Bayramı, **Talebe Defteri**, no: 41, 24 Mayıs 1333, s.662–665.
- Memleketimizde İlk Kız Keşafeleri, **Talebe Defteri**, no: 30, 3 Temmuz 1335, s.488.
- Memlekette Muallim İhtiyacı, **Meslek**, Sayı.1, 15 Kanûn-ı evvel 1340,s.21.
- Milli Hayatın Temeli-Kadınlarımız I, **Alemdar Gazetesi**, 30 Kanûn-ı sâni 1921.
- Milli Hayatın Temeli-Kadınlarımız II, **Alemdar Gazetesi**, 1 Şubat 1921.
- Muallim Ahmet Halit ;“Yine Mektep Meselesi”, **Talebe Defteri**, no: 43, 19 Temmuz 1333, s.689–691.

-
- ;“İptidai Mekteplerindeki Şekilsellik”, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.831–832.
-
- ;“Kızlarımızın Tahsili Meselesi”, **Talebe Defteri**, no: 44, 16 Ağustos 1333, s.705–708.
-
- ;“Mektep Meselesi”, **Talebe Defteri**, no: 42, 21 Haziran 1333, s.673–674.
- Muallim Cevdet
- ;“Ahlâk ve Malumat-ı Medeniye Derslerinin Usul ve Tedrisi”, **Tedrisat Mecmuası**, Sene:4, no: 26, s. 291–301.
-
- ;“Bir Ders Münakaşası Nümûnesi”, **Tedrisat Mecmuası**, Cilt:4, no:20, s.49–54.
-
- ; “Bir İmlâ Dersi Hakkında Tenkit, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Sene:1, no:11, s.209–211.
-
- ;“Bir Kablo Dersinin Münakaşası”, **Tedrisat Mecmuası**, Cilt:4, no:23, s.188–196.
-
- ;“Cemaat Mekteplerimize Bir Bakış ve Terbiyemizdeki Buhran”, **Tedrisat Mecmuası**, no:48–5, Cilt:10, Eylül 1919, s.281–290.
-
- ;“Çocukluk ve Hocalık Hatıraları I-VI”, **Yeni Nesil**, Sene:1, Sayı:3, 12 Mayıs 1337; Sayı:5, 26 Mayıs 1337; Sayı:6, 2 Haziran 1337; Sayı:7, 9 Haziran 1337; Sayı:9, 23 Haziran 1337; Sayı:11, 7 Temmuz 1337.
-
- ;“Darûlmualliminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, **Tedrisat Mecmuası**, Sayı:32, 7 Mart 1332 s.192–236.
-
- ;“Halk Karşısında Mektep ve Medrese”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:7, 23 Mart 1923, 121–124.
-
- ;“Mekteb-i İptidaiye Ahlâk ve Malûmat-ı Medeniye Dersleri Programı Etrafında”, **Tedrisat Mecmuası**, Sene:4, no.19–24, s.280–285.
-
- ;“Selim Sabit Merhum Hakkında”, **Tedrisat Mecmuası**, XIII–68, Eylül 1341, s. 360–367.
-
- ;“Terbiyemizde Buhran”, **Tedrisat Mecmuası**, no:6–49, 1 Teşrîn-i evvel 1919, s.326–331.

- _____ ;“Yarın ki Talim ve Terbiye Meseleleri”,**Tedrisat Mecmuası**, no:56, s.55–56.
- _____ ;“Mekteb-i İptidaiye Ahlâk ve Malumat-ı Medeniye Dersleri Programı Etrafında”, **Tedrisat Mecmuası**, IV–25, s.284.
- _____ ;“Darûlmualliminlerimiz”, **İkdam**, 14 Temmuz 1921, no.8740.
- Muallim Harun Reşit ;“Mektep Gezintileri”, **Talebe Defteri**, no.8, 29 Ağustos 1329 (1331), s.122–123.
- Muallim Hulusi ; “10 Numara”, **Talebe Defteri**, no:38, 12 Nisan 1333, s. 609–611.
- Muallime ve Muallimler, **Anadolu’da Yeni Gün**, 6 Mart 1920, no.169-548.
- Muallim Maaşları, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 6, 19 Şubat 1923, s.88.
- Muallim Mektepleri, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:5, 1 Teşrin-i sâni 1341 (1925), s.1–5.
- Muallim Ziya ;“Feragatın Ferdası”, **İlk Terbiye ve Tedrisat Mecmuası**, Sayı.1 Teşrin-i evvel 1340, s. 25- 26.
- Muallimler Kongresi”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 17 Temmuz 1921, no. 281–661.
- Muallimler Kongresi, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:4, 21 Kanûn-ı evvel 1922, s.60–62.
- Muhtelit Terbiye, **Muallimler Mecmuası**, Sene.2, Sayı: 16, 31 Kânûn-ı evvel 1923, s.637–658.
- Muhtelit Terbiye, Mütercimi: İhsan, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 21, Mayıs 1924, s.637–658.
- Muhterem Maarif Nazırı Babamıza, **Çocuk Dünyası**, no. 46, 23 Kânûn-ı sâni 1329, s.4.
- Mustafa Rahmi ;“Mukayeseli Maarif II”, **İkdam**, 24 Şubat 1920, no.8275.
- _____ ;“Kızların Terbiyesi”, **İkdam**, 31 Ağustos 1920, no.8440.

- _____ ;“Mukayeseli Maarif I”, **İkdam**, 22 Kanûn-ı sâni 1920, no. 8242.
- _____ ;“Mukayeseli Maarif IV”, **İkdam**, 13 Mart 1920, no.8291.
- _____ ;“Mukayeseli Maarif V”, **İkdam**, 23 Mart 1920, no.8299.
- _____ ;“Mukayeseli Maarif VI”, **İkdam**, 27 Mart 1920, no.8303.
- Mustafa Şekip ;“Müşterek Tahsil”, **Milli Mecmua**, 24 Temmuz 1340, no.18, s.277–278.
- Mutlu, Şamil ;“ II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, **Belgeler**, XVII, 21, 1996,S.127- 143.
- Münevver Köy, **İkdam**, 14 Kanûn-ı sâni 1920, no. 8234.
- Münif Paşa, ;“Ehemiyyet-i Terbiye-i Sıbyan”, **Mecmua-i Fünûn**, Sayı:5, İstanbul 1279, s. 176–185.
- Mütedahil Maaşlar Hakkında, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 5, 12 Kânûn-ı sâni 1923, s.79–84.
- Nadi, Yunus ;“Tanzimatçılığın İflası”, **Tasvir-i Efkâr**, 12 Mart 1913, 693.
- Nafî Atuf ;“Yeni Turan Mektebinden”, **Talebe Defteri**, no: 40, 10 Mayıs 1333, s.643–644.
- Nejat Osman ;“Mekteplerde Tasarruf Fikrinin Telkini”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 2, 17 Teşrîn-i sâni 1922, s.39–41.
- Nümûne Köy ve Genç Zabitler, **İkdam**, 15 Kanûn-ı sâni 1920, no.8235.
- Nümûne Köyler, **İkdam**, 22 Şubat 1920, No: 8273.
- Nüzhet Sabit ;“Türk Kızları Esir Olmaz, Sultan Doğar”, **Talebe Defteri**, no:35, 1 Mart 1333, s.572.
- Okay, Cüneyd ;“Satı Bey”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt. II, YKY, İstanbul 1999, 504–505.
- Okur-Yazar Nispeti, **İçtihat**, no.174, 1 Şubat 1925, s.3494–3496.
- Ordu ve Maarif, **Talebe Defteri**, no: 45, 1333, s.726.

- Osman Nuri ;“Terbiye-i Prensip”, **Dilek**, 31 Kanûn-ı sâni 1338, No.2, s. 5–6.
-
- ;“Tahsil ve Mecburiyet”, **Dilek**, 15 Şubat 1338, No.3, s. 1–2.
- Ovat, Fuat ;“Güneşli Mektepten Müsteşarlığa Bir Ömrün Öyküsü Hüsnü Ciritli”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Yıl 3, Sayı 35, Ocak 2003.
- Özel, Sabahattin ;“Atatürk’ün Bilinmeyen Bir Söylevi, Bir Telgraf ve Bir Mektup”, **İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, VIII–1993, s.131–133.
-
- ;“Gaspıralı İsmail Bey’le İstanbul’da Yapılan Bir Mülakatın Işığında Türk İnkılâbına Bir Bakış”, **Doğu Türkistan**, Yaz-Sonbahar 1999, Sayı.183–184, s. 26–29.
- Öztürk, Faruk ;“Türk Eğitim Düşüncesinde Bir Tarım Köyü Ütopyası: Mesut Köy”, **Tarih ve Toplum**, Sayı. 182, cilt.31, Şubat 1999, s. 4–10.
- Rıza Tevfik ;“Mürebbiyelerin Nazarı Dikkatine”, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.828–830.
- Sadrettin Celal Antel ;“Tanzimat Maarifi I”, **Tanzimat, I**, MEB., İstanbul 1999.
-
- ;“Bir Ders Nümûnesi Kibrit”, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Sene:2, no:14, s.41–45.
-
- ;“İlk Tahsil”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.2, Sayı: 16, 31 Kânûn-ı evvel 1923, s.299–356.
- Satı Bey ;“Meşrutiyet’ten sonra Maarif Tarihi”, **Muallim**, Sayı.19, 15 Şubat 1334, s.662.
-
- ;“Darûlmualliminin Bir Senelik Hayatı”, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Sene:2, Numara:15, s.81–85.
-
- ;“Tahsil-i İptidaî Hakkında”, **İçtihat**, Sayı.67, 23 Mayıs 1329, s.1463–1466.
-
- ;“Darûlmuallimine Mülhak Nümûne ve Tatbikat Mekteb-i İptidaiyesi”, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, sene:2, no:14.

- _____ ;“Tanzimatçılık Meselesi I-II”, **İçtihat**, no.64–65, (H.1329), s.1379–1383;s.1406–1410.
- Seraceddin ;“Muallim Ordusu”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 5, 12 Kânûn-ı sâni 1923, s.77–78.
- Skolâstik Zihniyeti Tard ve Def’ Etmeliyiz, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 3, 1 Temmuz 1341, s.92–96.
- Suat Fahir ;“Bir Mektep Arttırma Sandığı”, **Talebe Defteri**, no: 47, 25 Teşrîn-i evvel 1333, s.753–755.
- Süleyman Şevket ;“Darûlmuallimat”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:8, 30 Nisan 1923, s.151–159.
- _____ ;“Muallimler Cemiyet-i Kongresi”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 5, 12 Kânûn-ı sâni 1923, s.65–69.
- _____ ;“Tedrisat Programının Esbab-ı Mucibesi”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 4, 21 Kânûn-ı evvel 1922, s.49–53.
- _____ ;“Yarınki Nesli Yetiştirme Meselesi”, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 3, 17 Teşrîn-i sâni 1922, s.43–45.
- Şahap Rıza ;“Küçük Mektepler”, **Guvaze**, 15 Haziran 1911, No.11, s.1–2.
- Tahsil-i İptidaiye Derecesindeki Tarih Derslerinde Yalnız Galibiyetlerimizden mi Bahsedilmeli, yoksa Mağlubiyetlerde mi Gösterilmeli?, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, sene:2, no:14, s.69–77.
- Tahsil-i İptidaiye Hakkında, **İçtihad**, Sayı:67, 23 Mayıs 1329, s. 1463–1466.
- Talebe Yazısı, **Talebe Defteri**, no: 2, 6 Haziran 1329, s.29.
- Taşradan Kitap ve Malûmat İsteyenler, **Milli Talim ve Terbiye Cemiyet-i Mecmuası**, Mart 1334, Sayı:3, s.61.
- Tedrisat-ı İptidaiye, **İkdam**, 7 Kanûn-ı sâni 1920, no. 8227.
- Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Hakkında, **Muallimler Mecmuası**, Sayı.2, 22 Teşrîn-i evvel 1922, s.25–29.
- Terbiye ve İnkılâp Bahsinde- Muallimin Rolü, **İkdam**, 4 Temmuz 1922, no. 9087.

Terbiye-i Bedeniye ve alelumûm terbiye hakkında, **İkdam**, 25 Teşrîn-i evvel 1920, no.8490.

Terbiye-i Milliye, **İkdam**, 28 Teşrîn-i sâni 1920, no.8522.

Terbiye-i Milliye ve Bedîfiye, **İkdam**, 27 Kanûn-ı sâni 1921, no.8577.

Temizyürek, Fahri ;“Selim Sabit Efendi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.II, YKY, İstanbul 1999, 521.

Terbiye-i Evlat, **Ankara**, 1328, s.23.

Tevfik Nurettin ;“İptidaiye Mektep Kitapları”, **Türk Yurdu**, C. I, no. 22, Eylül 1912, s.363.

_____ ;“Türk İptidaiye Mektep Kitapları”, **Türk Yurdu**, C. II, no.10, Haziran 1912, s.678–683.

Tramvay Kenarlarında Mektepliler, **Talebe Defteri**, no: 49, 22 Teşrîn-i sâni 1333, s.799.

Uçman, Abdullah ;“Ahmet Cevdet Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.II, YKY, İstanbul 1999, 114–115.

Uçman, Duhter – Akçay Yasemen ;“Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyyesi Nizamnamesi”, **Tarih ve Toplum**, Sayı.184, Cilt.34, Nisan 1999, s.4–7.

Urfa Mebûsu Refet ;“Türkiye’de İptidaî Maarif I-II”, **Türk Yurdu**, C. 2, no:7, Nisan 1341, s.38–41; no:8, Nisan 1341, s.141–144.

Uzun Saçlar Kesilecek, **Talebe Defteri**, no: 49, 22 Teşrîn-i sâni 1333, s.799.

Ülkütaşır, M. Şakir ;“Sıbyan Mekteplerinde Tören”,**Ülkü Dergisi**, Seri:3, Sayı:32, Ağustos 1949, s.16.

Yahya Afif ;“Fani Medreselerin, Baki Eserleri”, **Sabilürreşad**, 24 Nisan 1340, c.23, s.413–414.

Yakup Kadri ;“Yarının Banisi Kimlerdir?”, **Muallimler Mecmuası**, Sene:1, Sayı:4, 21 Kanûn-ı evvel 1922, s.62–63.

_____ ;“Muallimler Meselesi”, **İkdam**, 18 Nisan 1921, no.8656.

Yaşaroğlu, Ahmet Halit ;“Meşrutiyetten Sonra İlk Muallimler Cemiyeti”,
Öğretmen, Kasım 1949, cilt.3, sayı.25, s.8–9;
Aralık 1949, cilt.3, sayı.26, s.8–9.

Yeni Kadrolara Dair, **Muallimler Mecmuası**, Sene.1, Sayı: 6, 19 Şubat 1923,
s.102–103.

Yeni Mektep, **İçtihat**, Sayı:127, 30 Kânûn-ı sâni 1330, s. 477–478.

Yeni Urfa Mebûsu Refet Bey’le Mülakat, **Cumhuriyet Gazetesi**,
22 Kanûn-ı evvel 1924, no.225.

Yılmaz, Mehmet ;“Safvet Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla
Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.II, YKY, İstanbul,
1999, 485–486.

Yüksek Muallim Mektebi, **Meslek**, Sayı.2, 23 Kanûn-ı evvel 1340, s.8.

Zeki ;“Mekteplerde Tasarruf Sandıkları”, **Muallimler
Mecmuası**, Sene:2 Sayı:20, Nisan 1924, s. 555–
566.

Zenginlerimiz ve Maarifimiz, **Talebe Defteri**, no: 51–52, 14 Mart 1334, s.867.

Zile Muallimleri, **Anadolu’da Yeni Gün**, 13 Haziran 1921, no.252–632.

C) Kanûn, Nizamname, Salnâme, Talimatname, Müfredatlar, İstatistikler

1325 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.I,
s. 437–595.

1326 senesi Muvazene-i Maliye Kanunu, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.II,
s.518–563.

1327 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.III,
s.480–571.

1327 Muvazene-i Umûmiye Kanunu Ahkâmınının 1328 senesinde muvakkaten
suret-i tatbiki hakkında kanun-u muvakkat, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.IV,
s. 174–250.

1330 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.VI,
s. 1077–1177.

1331 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.VII,
s.253–390.

1336 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.I,
s.230–320.

1337 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c. II, s. 228–230.

1340 sene-i maliyesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.V, s.848–1018.

1341 senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.VI, s.335–552.

23 Nisan Gününün İd-i Milli olarak kabul edilmesine dair kanun, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.II, s.29.

Ana Mektepleri Nizamnamesi, 1 Teşrîn-i sâni 1341(1915), **Maarif Vekâleti Mecmuası**, sayı:5, Ankara, s. 88–90.

Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat Nizamnamesi, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.VII, s.649–659.

Devlet Salnâmesi, İstanbul 1328.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1325.

İbtidâî Talim Hakkında Nizam Layhâsı, Orenburg 1909, Vakıf Gazetesi Matbaası.

İdare-i Vilayet Kanunile Tedrisat-ı İptidaiye Kararnamesinin Tadiline Dair Kanun, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.IV, s.23–24.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İstanbul 1340.

İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umur-ı Maarif Vekâleti, Ankara 1338.

İlmiye Salnâmesi, 1334 (1918).

Kanun-ı Esâsi- 23 Aralık 1876, **Düstûr**, Birinci Tertip, c.IV, s.4–20.

Kayseri’de teşekkül eden Terakki-i Maarif Cemiyeti’nin Nizamnamesi, Kayseri Nocyas Matbaası, 1327,1329.

Maarif Salnâmesi, İstanbul 1321.

Maarif-i Umûmiye Nezareti’nin 1327–1328 (1911–1912) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, İstanbul.

Maarif-i Umûmiye Nezareti’nin 1328–1329 (1912–1913) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, İstanbul.

Maarif-i Umûmiye Nezareti’nin 1329–1330 (1913–1914) ders senesi İhsâiyat Mecmuası, İstanbul.

Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, **Düstûr**, Birinci Tertip, c.II, s.184–219.

Maarif-i Umûmîye Teşkilatı Hakkında Nizamname ve Esbâb-ı Mucibe Mazbatası, İstanbul 1326.

Mekâtib-i İbtidâîye Ders Müfredatı, 6, 5, 4, 3 Dershaneli ve muallimli mekteplere mahsus, İstanbul 1330,(4 ders cetveli).

Mekâtib-i İbtidâîye Ders Müfredatı, Bir ve İkinci Dershane ve muallimli mekteplere mahsus, İstanbul 1329.

Mekâtib-i İbtidâîye Ders Müfredatı, İstanbul 1332.

Mekâtib-i İbtidâîyede Mahsus *Talimatname*, Usûl-u Terbiye, Usûl-u Tedris, İstanbul 1331.

Mekâtib-i İbtidâîyede Umûmîye Talimatnamesi, İstanbul 1331.

Muvazene-i Umûmiye ve Hususiyeden Ayrı Ayrı Maaş Alan Memurin Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname, **Düstûr**, Üçüncü Tertip, c.III, s. 182–183.

Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi, 1 Mart 1326, Edirne 1327.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, İstanbul 1326.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmîye, İstanbul H. 1316.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmîye, İstanbul H. 1317.

T.C. Devlet Salnâmesi, 1925–1926, İstanbul 1926.

T.C. Maarif Vekâleti 1339–1340 (1923–1924) ders senesi İhsâiyat Mecmuası Ankara.

T.C. Maarif Vekâleti 1340–1341 (1924–1925) ders senesi İhsâiyat Mecmuası Ankara.

Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati, 6 Ekim 1913, **Düstûr**, İkinci Tertip, c.V, s. 804–823

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı:1,1 Mart 1341, s.74.

EKLER

EK. 1- Sıbyan Mekteplerinden çeşitli görüntüler.

Nafi Atuf [Kansu], **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul 1930.

Nafi Atuf [Kansu], **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul 1930.

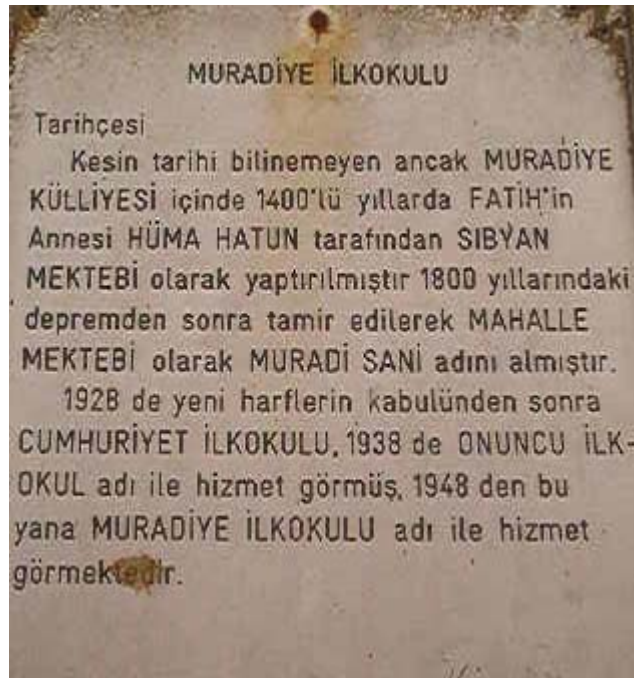
Nafi Atuf [Kansu], **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul 1930.

Bursa'da eski bir Sıbyan mektebi (şimdiki adı Hoca İlyas İlköğretim Okulu) [Betül Batır tarafından çekilmiş bir fotoğraf]

[Betül Batır tarafından çekilmiş bir fotoğraf]

Sultanahmet'te bir Sıbyan mektebi. [Betül Batır tarafından çekilmiş bir fotoğraf]

Mektepten çıktı

Nafi Atuf [Kansu], **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul 1930.

EK. 2

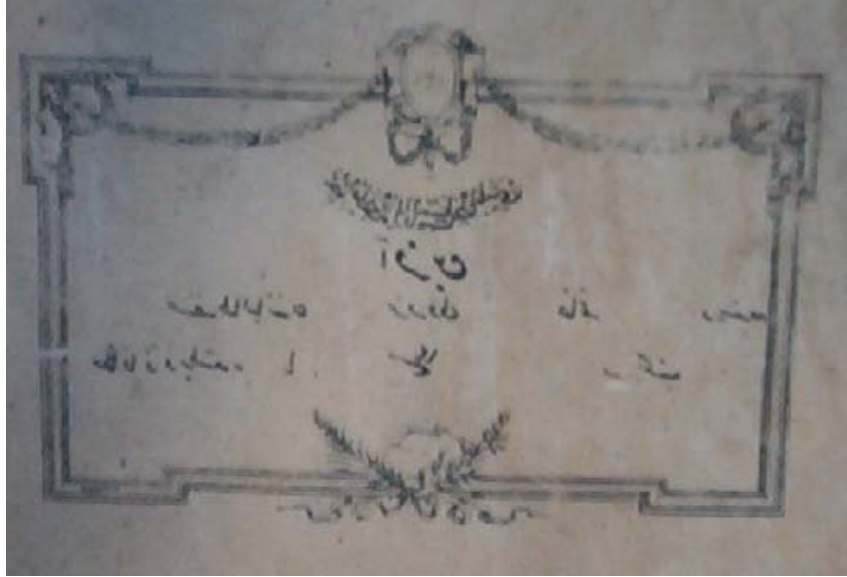
Sütlüce Nümûne Mektebi'nde Hocası tarafından dövülerek, ölen öğrenci. (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Haziran 1924,38.)

EK. 3- İptidaiye Mekteplerinde öğrencilere verilen ödül belgeleri, karne ve diploma örnekleri.

Aferin ve Tahsin belgelerinin kalıp taş baskıları. (Sahaflar çarşısı sergisinden alınmıştır.) [Betül Batır tarafından çekilmiş bir fotoğraf]

Bir aferin belgesinin kalıp taş baskısı. (Sahaflar çarşısı sergisinden alınmıştır.)

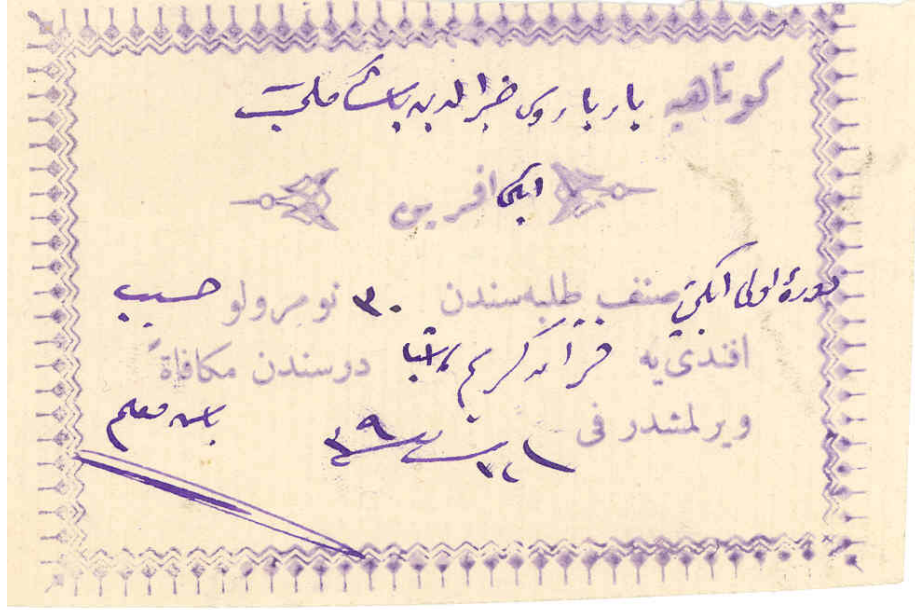
Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, 1337 yılına ait aferin belgesi.

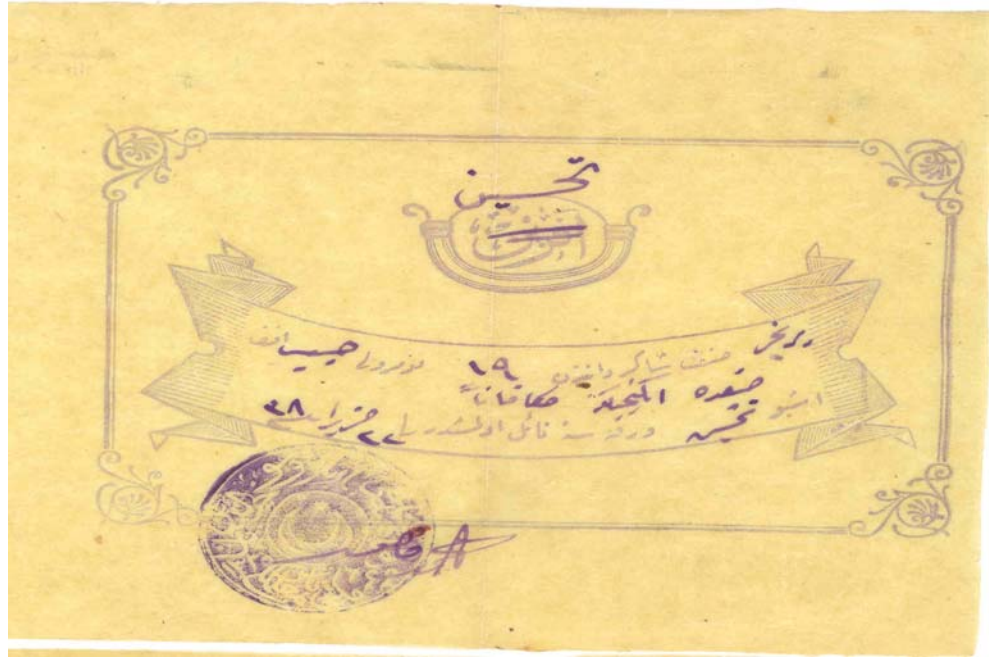
Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, 1338 yılına ait aferin belgesi.

Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, 1338 yılına ait aferin belgesi.

Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, 1339 yılına ait "iki aferin" belgesi.

Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, 1338 yılına ait "Tahsin" belgesi.

شاکردانک حال و حرکت و سعی و غیره جزو دانی

بارشوی غزاله ایام کتبی

۱۳۳۹ ۱۲۴۰ شمدریس

فروردین ماه

دوره متوسطه پریمی تقویم

ملاحظات	اشکان نوروزی		ماشت		کافرستان		تشریفاتی		ایرانی		دکترستان
	بازاری	بازار	بازاری	بازار	بازاری	بازار	بازاری	بازار	بازاری	بازار	
قرآن کریم	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
معلمانه دینی	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
مضامینا هندیه	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
الغیا											
قرائت											
امد											
صرف و نحو											
تجرب											
نظرماتریز											
یارش											
تاریخ											
جغرافیا											
حساب											
هندسه											
اشیا و صنایع											
زراعت											
رسم											
الایستیک											
اداریه											
طراحی											
تجربه											
موسیقی											
سایر											
یکروز											
حال و حرکت نوروزی											
دقت نوروزی											
سعی و غیره نوروزی											
انظار و نگاه نوروزی											
دراماتیک نوروزی											
دراماتیک نوروزی											
یکروز											
با سبک امضا											
شاکردانک و غیره											

ملاحظات خانم منته درسیه نیاخته جزو راه سعی اولاد شاکردانک درجه تریغ صف جسمی اشیا در اولاد مکتب مبدل موند جکد - تریغ انجمن مدرسین تریغ انجمن مدرسین

Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, 1339-1340 ders yılı karnesi (Şakirdanın hâl-ü hareketi ve say'ü gayret cüzdanı).

Handwritten title in Ottoman Turkish script.

Handwritten text on the left side, possibly a date or reference.

Main handwritten text in Ottoman Turkish script, likely the recipient's name and details.

Handwritten text below the main title on the left.

Handwritten text below the main title on the right.

نظامنامه	مقام	تاریخ	امضاء	مدرسه عثمانی	اصول	علم حاصل	تجویز	تاریخ کرم

عبارت این است که منصف مکرر و نزهت مدار بر این امری که در این کتب مذکور است و در این کتب مذکور است
 معلوم است که در این کتب مذکور است و در این کتب مذکور است

موی این کتب مذکور است و در این کتب مذکور است
 تاریخ این کتب مذکور است و در این کتب مذکور است

Bir diploma örneği: Cavit Baysun'un ilkökul diploması (1908).[BOA, Cavit Baysun Evrakı, no.3/50.]

(Diplomanın Latin harflerine çevrilmiş hali)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

مدرسة ابي القاسم بنون في القاهرة

NEZARET-İ CELİLE-İ MAARİF-İ UMUMİYE
MEKATİB-İ İPTİDAİYE ŞEHADETNAMEŞİ

Kazandıran Numara 120 Tam Numara 120

Coğrafya	Hesap	Kuraat	İmla	Sarf-ı Osmanî	Ahlak	İlm-i Hal	Tecvid	Kuran-ı Kerim
10	10	10	10	10	10	10	10	10
Nakit	Hatt-ı Ruk'a	Hatt-ı Sülûs	Tarih-i Osmanî					
	10	10	10					

Abbas Ağa Mektebi müntehî sınıf şakirdından Cavid Efendi bin Ali Rıza Efendi Mekatib-i İptidaiye Tahsil-i meşrut olan balada muharrer derlerden lade'l-ımtihan malumat-ı mukemmeliyetna ve derece-i kafiyesi görölüp bervech-i balig kazandıran numaralar mecmu'u yuzıymrı adede balig olmağa ve derecesi al'ul-ala inbar olunmuştur.

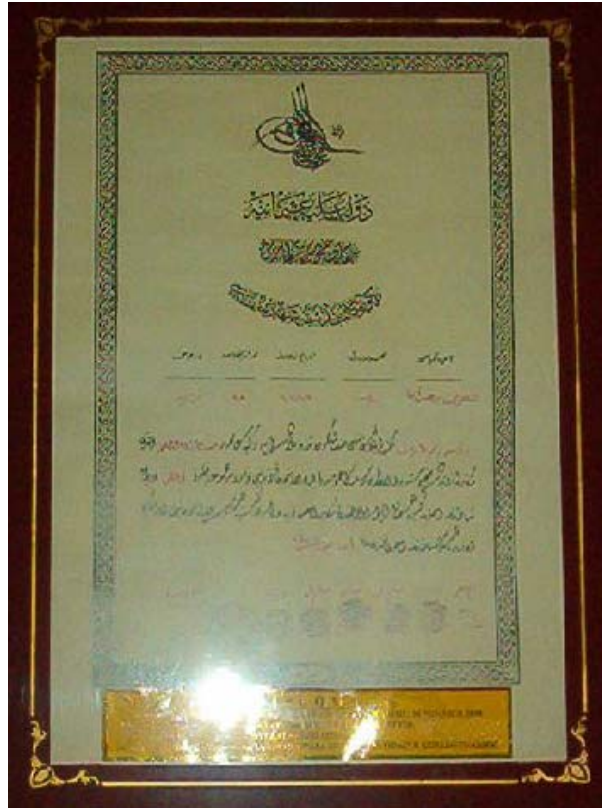
Mumaleyle mekatib-i ıghdaiyenin mafevkinde olan Mekatib-i Rüşdiye-i Mülkiyeden herhangisine isterse bu imtihan kabul olunmak için işbu şahadetname i'ta kıldı.

5 Şaban 1326/19 Ağustos 1324

Bursa'da Hoca İlyas İptidaiye Mektebine ait bir diploma. [Betül Batır tarafından çekilmiş bir fotoğraf]

Bursa'da Hoca İlyas İptidaiye Mektebine ait bir diploma. [Betül Batır tarafından çekilmiş bir fotoğraf]

Ek.4- Ana okulu görüntüleri.

Diyarbakır Ana Okulu [Muallimler Birliği Mecmuası]

Urfa Ana Okulu [Muallimler Birliği Mecmuası]

Kudüs’de bir ana mektebi. **Donanma Dergisi**, no.78–128, 31 Kanûn-ı sâni 1331, s.1253.

Ek.5- Eski okul ile yeni okul karşılaştırması.

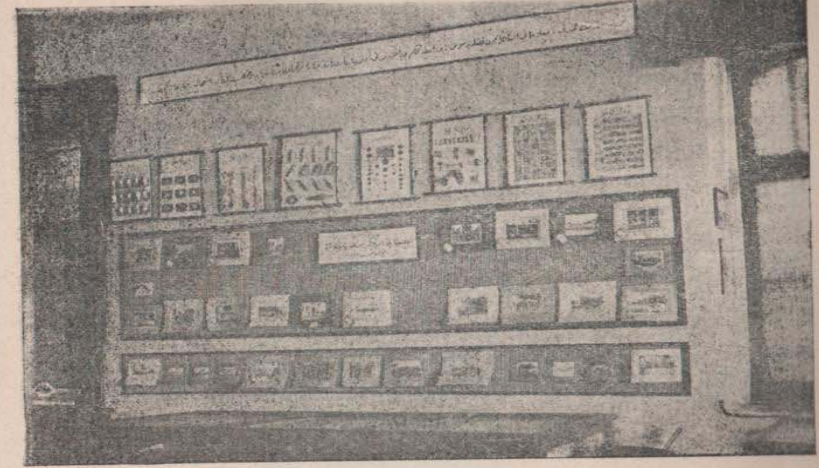

[İlköğretim, no.60, 4 Kasım 1940, s.699.]

Ek.6- Elişi derslerinde yapılan eşyalardan oluşan bir mektep müzesi.

مکتب موزه سی : علوم طبیعیہ معلمی خیری بک و طلبہ سی طرفند کوندہ ریلن نمونہ لر

مکتب موزه سی : مکتبیلریمزک وضعیترلی، تربیه و تدریس فعالیتلری کوندہ ریلن فوٹووغرافیلر

مکتب موزه سی : قیز مکتبیلرند کوندہ ریلن نمونہ لر

Ek.7- Okullara gönderilen evrak şablonu örnekleri.

شاگردانك حال و حرالت و سعى و غيرت جزؤدانى

مكتبي ۱۳۳ - ۱۳۳ سنه درسيه

نومرولو ..... اتىدى

ملاحظات	استحسان نومرولى		مارت و نيسان		كانون ثانى		تشرين ثانى		اپريل		درسلىرى
	يازى	ساج	يازى	ساج	يازى	ساج	يازى	ساج	يازى	ساج	
											قرآن كرم
											معلومات دينيه
											الفا
											قرايت
											ادب
											صرف و نحو
											تحرير
											منظومه ازيرى
											يازى
											تاريخ
											جغرافيا
											حساب
											هندسه
											اشيا دوسارى
											زراعت
											رسم
											ال اينلىرى
											اداره دينيه
											مباحث
											مصاحبات اخلاقيه
											تربيه دينيه
											موسيقى
											لسان اجنبى
											يكون
											حال و حرکت نومروسى
											دقت نومروسى
											سى و غيرت
											انتظام، پروتوك
											دوام ايندىكى كونلر ك عددى
											دوام ايندىكى كونلر ك عددى
											كچ قالدنى كونلر ك عددى
											باش مملك امضاسى
											شاكر دك و اينسك امضاسى

[ملاحظات خاناسنه سنه درسيه نهايتنده جزؤدان سامى اولان شاگردك تعدادده ترتيب صنف اينش ايسه اشارت اوللارنى مكتب مهرله مهرله بچكدر و ليح اينامش ايسه ترتيب ايندىكى شرح ايرله بچكدر.]
نمونه : ۳

Boş Karne Örneği. [Mekاتب-i İbtidâiye-i Umumîye Talimatnamesi.]

ملاحظات	شہور	حال و حرکت	رنگ	سی و ہون	انتظام و روش	دوام (گن)	تعمیر و ترمیم (گن)	تعمیر (گن)	اسم: دروس										شاگردک توسروسی	شاگردک اسم						
									یکون																	
	ایلول و تھترین اول																									
	تھترین ثانی و کانون اول																									
	کانون ثانی و شیطا																									
	مارت و نیسان																									
	وسطی و یا یکون																									
	ایلول و تھترین اول																									
	تھترین ثانی و کانون اول																									
	کانون ثانی و شیطا																									
	مارت و نیسان																									
	وسطی و یا یکون																									
	ایلول و تھترین اول																									
	تھترین ثانی و کانون اول																									
	کانون ثانی و شیطا																									
	مارت و نیسان																									
	وسطی و یا یکون																									
	ایلول و تھترین اول																									
	تھترین ثانی و کانون اول																									
	کانون ثانی و شیطا																									
	مارت و نیسان																									
	وسطی و یا یکون																									

Sınıf Genel Not Tablosu (Boş Şablon) [Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumîye Talimatnamesi, İstanbul 1331.]

صنفلرک لشلایانه مخصوص احصایات جدولی

تصا

ناحیه

مکتبی ۱۳۳ — ۱۳۳ سنه درسیه اوخرنده اجرا قنن امتحان نتیجه سی

ملاحظات	یکون	دوره عالی		دوره متوسطه		دوره اولی		آیا مکتبی و یا صنفلرک صنف
		ایکینجی سنه	برنجی سنه	ایکینجی سنه	برنجی سنه	ایکینجی سنه	برنجی سنه	
ترفیع صنف ایدنلر [۱]								
صنفلرکده ایفا ایدنلر								
یکون								
شهادتنامه آلا نلر و اسباب مختلفه دن طولانی قیدری ترقین ایدنلر [۲]								
سنه آتی به دور ایدنلر								
۱۳۳ — ۱۳۳ سنه درسیه ابتداسنده صنفلرک صورت تشکیلی								
ملاحظات	یکون	دوره عالی		دوره متوسطه		دوره اولی		آیا مکتبی و یا صنفلرک صنف
		ایکینجی سنه	برنجی سنه	ایکینجی سنه	برنجی سنه	ایکینجی سنه	برنجی سنه	
ترفیع صنف ایدنلر								
صنفلرکده ایفا ایدنلر								
مجدداً مکتبه قید اولانلر								
یکون								
امتحان سکره اسباب مختلفه دن طولانی قیدری ترقین ایدنلر [۲]								
تاریخنده مکتبه موجودی								
ترقین قید اسبابی				شاگردانک سن اعتباریه موجودی				
عدد				عدد				
خسته لقی				سنلری ۴ — ۷ آره سندده اولانلر				
وفات				» » ۷ — ۱۲ »				
نقل				» » ۱۲ — ۱۶ »				
اسباب سائره				یکون				
یکون [۳]								

نمونه ۱۳

(۱) بو بکونه شهادتنامه آلا نلر داخلدر

(۲) بو بکونه شهادتنامه آلا نلر خارج اولقی اوزره (۲) و (۳)

باش معلم

اشارتلی بکونلر ادخال ایدیله جکدر

Maarif Müdürlüğe'ne sunulacak sınıf oluşumlarına dair bilgilerin verileceği boş şablon örneği.
[Mekatib-i İbtidâiye-i Umumîye Talimatnamesi, İstanbul 1331.]

Ek.8- Sınava dair bir karikatür.

[Talebe Defteri, no.39, 1335, s.632.]

Ek.9- Sağır ve Dilsiz Mektebi öğrencileri işaret diliyle “Padişahım Çok Yaşa” şeklinde temennide bulunuyorlar.

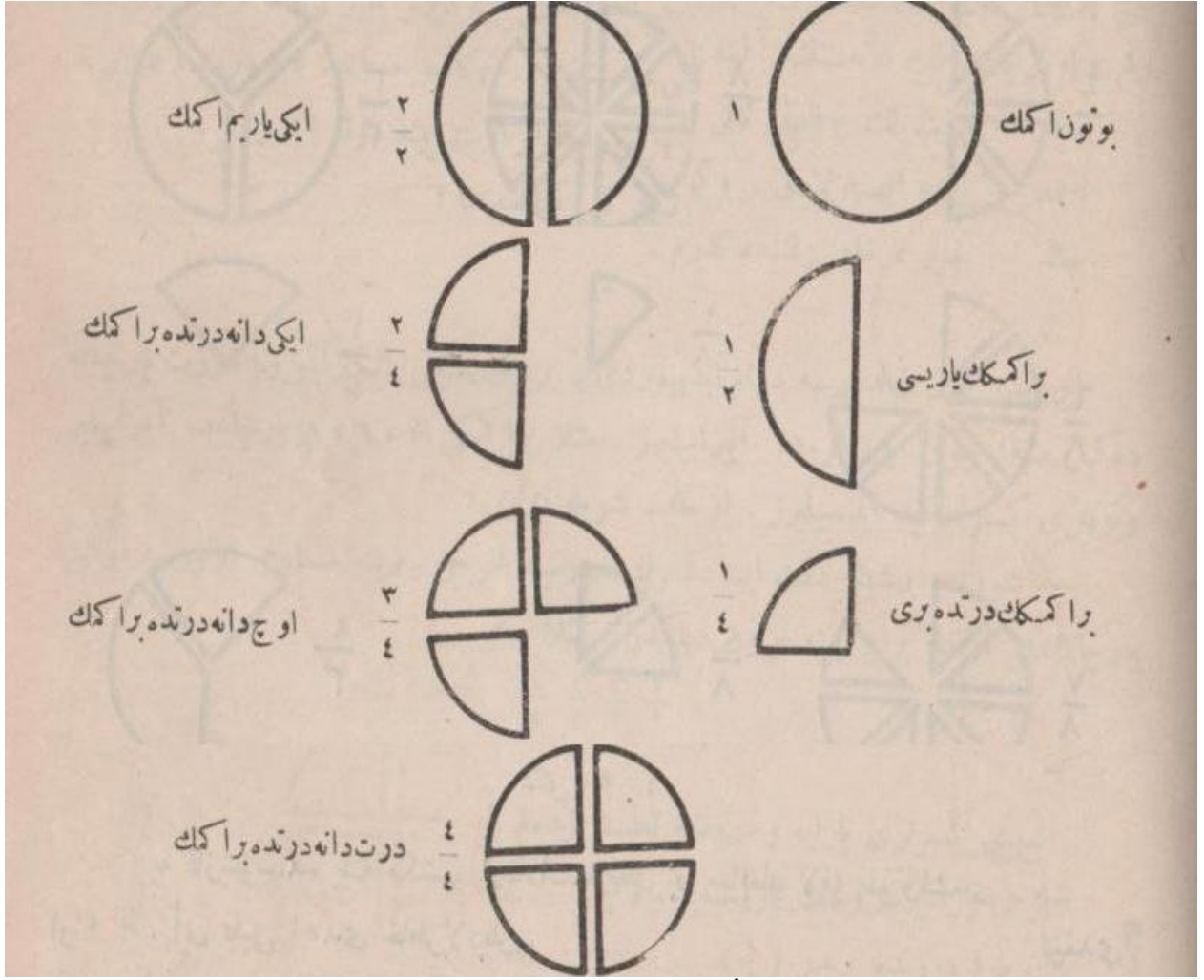
[Servet-i Fünun, no.129, s. 388.]

Ek.10- Derslerde kullanılacak materyal örnekleri.

Coğrafya dersinde kullanılacak bir ders materyali. (Harita ve Kartpostallar levhası) [Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası Nazariyat ve Malûmat Kısmı, Sene.1, no.12, s.231.]

Hesap dersinde kullanılacak bir levha. [Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası Nazariyat ve Malûmat Kısmı, Sene.1, no.12, s.231.]

Bursa Kent müzesinde teşhir edilen bir sınıf örneği. [Betül Batır tarafından çekilen bir fotoğraf]

تدریسات ابتدائیه لوحه لرندن

بو لوحه ، اشیا و کلمات درسی ایله معلومات فنیه درسنده استعمال اولونور .

Bu levha, Eşya ve Kelimat dersi ile Malumat-ı Fenniye dersinde istimâl olunur.
[Tedisât-ı İptidaiye Mecmuası Nazariyat ve Malûmat Kısmı, Sene.2, no.15,
s.125.]

[صاف ایستادن، کمر را صاف نگه دارید! طویله را صاف نگه دارید! طویله را صاف نگه دارید! [بماند، بزرگ!]

[دو دست را بالا بردن! [فشاری با یکدیگر درازت! [فشاری با یکدیگر درازت!]

[فشاری بر فکری درازت! [فشاری بر فکری درازت! [فشاری بر فکری درازت!]

تربیه بدنیه — لوحه: ۲

[دو دست را بالا بردن!]

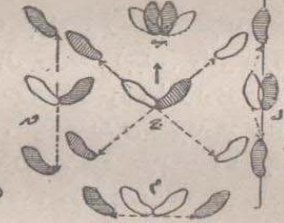
[بزرگه زحمت!]

[بماند، بزرگ!]

[طویله را صاف نگه دارید!]

[دو دست را بالا بردن!]

[آیا درازت را صاف نگه دارید! طویله را صاف نگه دارید! [صاف ایستادن، کمر را صاف نگه دارید! طویله را صاف نگه دارید!]

تربیه بدنیه — لوحه: ۳

Ek.11- Okula yeni başlayan çocukların 3 ay sonraki görüntüleri.

حارو خان این ایله مکتب طایفستین بر عربوب [مکتبه کیره کن]

حارو خان این ایله مکتب طایفستین بر عربوب [مکتبه کیره کن اوج آئی سوکره]

(Muallimler Birliği Mecmuası.)

Ek.12- Ders sırasında öğrenci görüntüleri.

Çengelköy Nüfer Mektebi 2.ve 3. sınıf: El işi dersinde. [Talebe Defteri, no.28, 1332, s.457.]

Şems'ül Mekâtip talebesi elişleri derslerinde yapılan bir değirmen numunesini muayene ederken. (Bilgi Mecmuası, Yıl.1, Sayı.1, Teşrin-i sâni 1329, s.209)

Ek.13- Yeni nesil yetiřtirmede eski dűřünce ile yeni dűřünce farkı.

Cumhuriyetle birlikte yaratılmak istenen nesil. [Dr.Vedat Nedim, Burhan Asaf, Osmanlı İmparatorluğundan, Tűrkiye Cumhuriyetine...Nasıldı? Nasıl Oldu? 10.Yıl, Ankara 1933, s.8-9]

Ek.14- Öğretmenler.

Sivas İlk Erkek Muallim Mektebi Talebesinden bir grup (**Muallimler Birliği Mecmuası**)

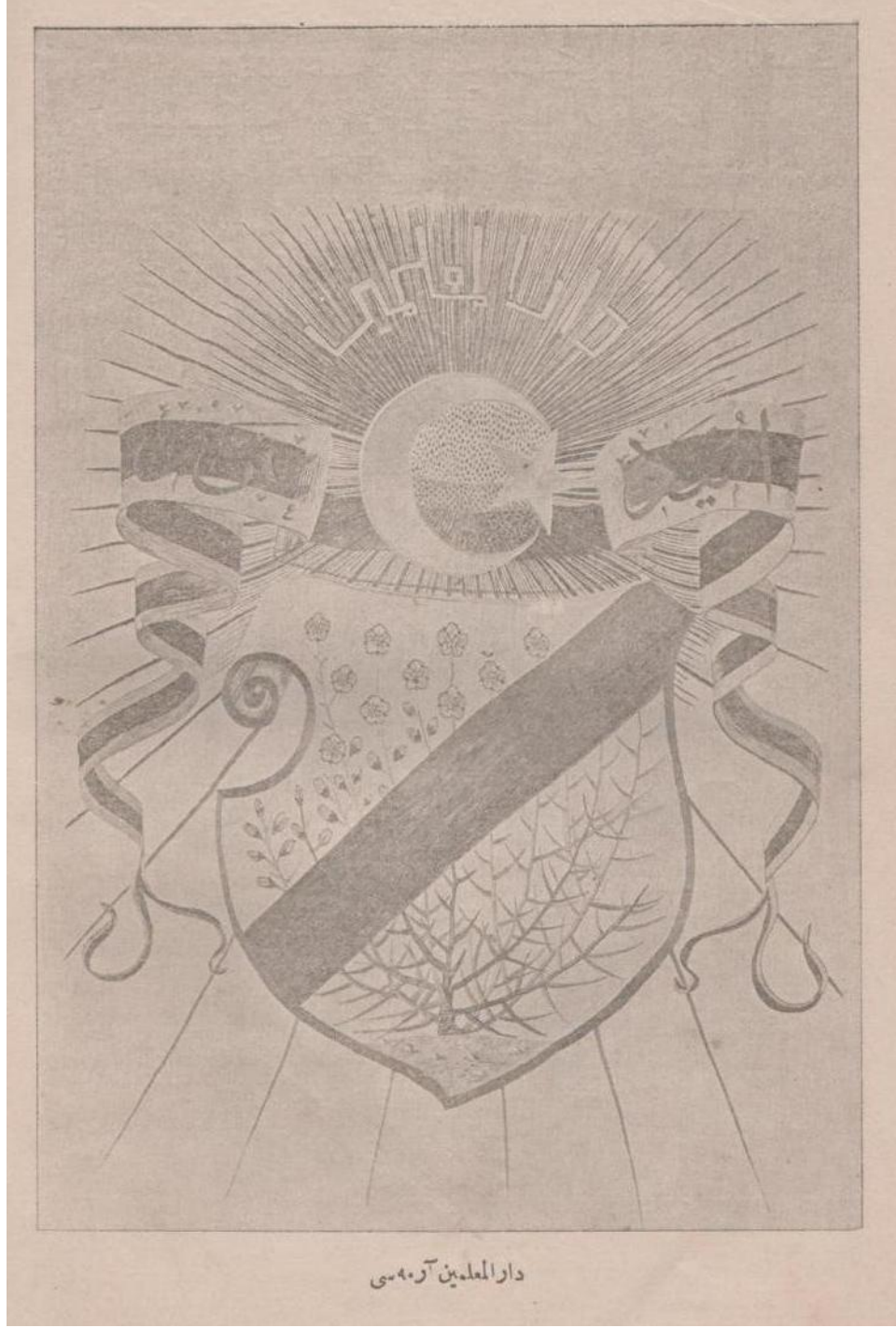
Bursa Kız Muallim Mektebi Talebesi (**Muallimler Birliği Mecmuası**)

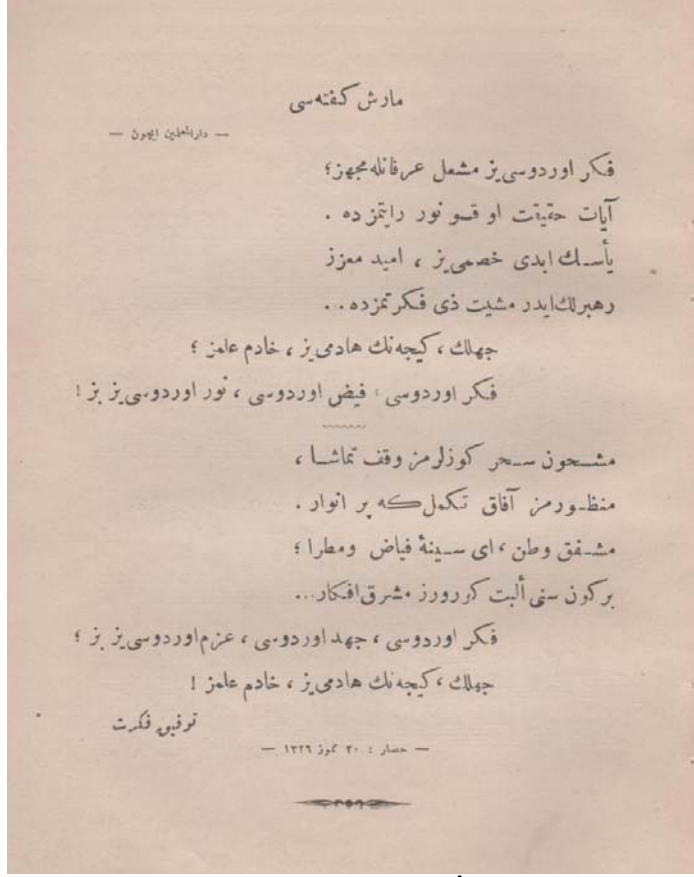
Bağdat Darûlmuallimini 1330–1331 mezunları. Haşim Nahit, “Tedrisatta Gaye, **Donanma Dergisi**, 4 Teşrin-i sani 1915, no.65–114, s.1026–1030.

Ek.15- Darûlmuallimin ve Darûlmuallimat'a ait görüntüler.

Darûlmuallimin arması. [Tedisât-ı İptidaiye Mecmuası Nazariyat ve Malûmat Kısmı, Sene.2, no.15, s.86.]

Darūmuallimin Marṣī. [Tedrisât-ı İptidaiye Mecmuası Nazariyat ve Malûmat Kısmı, Sene.2, no.15, s.87.]

MARŞ GÜFTESİ

Fikir ordusuyuz, meş'al-i irfanla mücehhez;
Âyât-ı hakikat okunur râyetimizde.
Ye'isin ebedi hasmıyız, ümid-i muazzez
Rehberlik eder meş'iyet-zî fikretimizde...

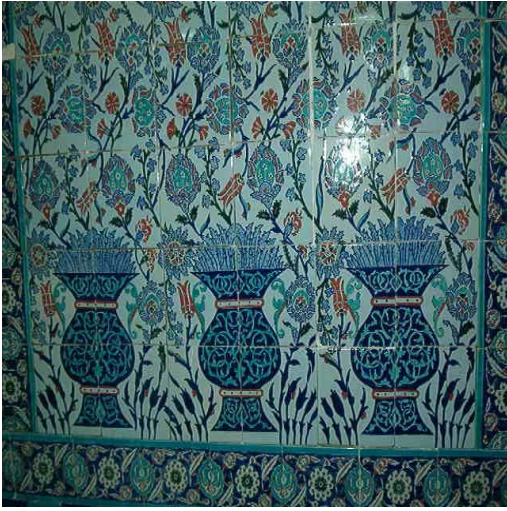
Cehlin, gecenin hâdimiyiz, hâdim-i ilmiz;
Fikir ordusu, feyz ordusu, nur ordusuyuz biz!

Meşhûn-seher gözlerimiz vakf-ı temâşa,
Manzurumuz afâk-ı tekemmül ki pür-envâr.
Müşfik vatan, ey sine-i feyyaz ve mutarrâ;
Birgün seni elbet görürüz maşrık-ı efkâr...

Fikir ordusu, cehd ordusu, azim ordusuyuz biz;
Cehlin, gecenin hâdimiyiz, hâdim-i ilmiz!

TEVFİK FİKRET

-Hisar: 20 Temmuz 1326-

Çapa semtinde yer alan Darülmüallimat'ın "Çinili Mescit" Bölümünden görüntüler. [Betül Batır tarafından çekilmiş fotoğraflar]

Ek.16- Çeşitli dönemlere ait öğretmen ve öğrenci görüntüleri.

Bursa Kent müzesinde. [Betül Batır tarafından çekilmiş fotoğraf]

Bursa Hoca İlyas İptidaiye Mektebi öğrenci ve öğretmenleri. [Betül Batır tarafından okulun arşivinden çekilmiş fotoğraf]

Selimiye Kışlasında açılan mektebin öğrencileri. Bursa Kent Müzesi arşivi'nden alınmıştır.

Çengelköy Nüfer Mektebi Hayatından: Talebe bahçede oyun oynarken. [Talebe Defteri, no.28, 1332, s.457.]

Bursa Kent müzesinde. [Betül Batır tarafından çekilmiş fotoğraf]

Bursa Hoca İlyas İptidaiye Mektebi öğrencileri.[Betül Batır tarafından okulun arşivinden çekilmiş fotoğraf]

چنگل کوی نوفر مکتبی حیاتندن : طلبه دن بر قسمی

Çengelköy Nüfer Mektebi Hayatından: Talebeden bir kısım [Talebe Defteri, no.28, 1332, s.458.]

قوجیایل سانیقاندن کوی کوی مکتبده کورولن اقیله تونلری
شدرک قضاة تابع (اوزون اوزمان) کورنک یاورولری [اورتاده کورولن
هانم ، معنولری نظیر خانم -]

Uzunca Köyü talebesi, (Vakit Gazetesi, 2 Mayıs 1922, 1578.)

Sayın Prof. Dr. Oktay ASLANAPA'nın özel arşivinden, Haziran 1927 Barbaros İlköğretim mezuniyet hatırası. Fotoğrafta Kütahya Maarif Müdürü, Müfettiş, öğretmen ve öğrenciler yer almaktadır. En üstte soldan ikinci öğrenci 30 numaralı Hasip Efendi (Oktay ASLANAPA)'dir.

Sağlam vücuda sağlam fikir yetiştirmek için: Edirne İttihat ve Terakki Erkek kısmı Terbiye-i Bedeniye takımı. Donanma Dergisi, 5 Teşrin-i sani 1331, no.67-116, s.1068.

Tekfurdağı (Tekirdağ) erkek iptidaiye mektebi talebesi Terbiye-i bedeniye dersinde. Haşim Nahid, "Tedrisatta Gaye 5", **Donanma Dergisi**, no.67-116, s.1069-1070

Tekfurdağı (Tekirdağ) kız iptidaiye mektebi talebesi ve Bağdat Darülmuallimini 1330-31 mezunları. Haşim Nahit, "Tedrisatta Gaye", **Donanma Dergisi**, no.65-114, 4 Teşrin-i sani 1915, s.1026-1030.

Tekfurdağı Menba'ül-irfan Mekteb-i İptidaiyesi Talebesi. Haşim Nahit, "Tedrisatta Gaye", **Donanma Dergisi**, no.65-114, 4 Teşrin-i sani 1915, s.1026-1030.

Ek.17- Bir tören görüntüsü.

احتفاله استانبول ساطانیسی ایزجیلری ... فوطو: احمدروبنصونبك

İhtifâlde İstanbul Sultanisi İzçileri... [**Talebe Defteri**, no.28, 1332, s.451.]

İstiklâl-i Osmanî Şenliklerinden bir görüntü. **Donanma Dergisi**, 18 Kanûn-ı sâni 1915, no.29–77, s.453

Ek.18- Memleketimizde İlk Kız Küşâfeleri (İzcileri).

مملکتتمزده ایلك قیز کشفه لری

[Talebe Defteri, no.30, 1332, s.488.]

Ek.19- Öğrenci etkinlikleri.

[Talebe Defteri, no.28, 1332, s.455.]

Bir müsamerه görüntüsü... [Talebe Defteri, 29 Ağustos 1331, no.8, s.125.]

Okulda açılan bir mektep arttırma sandığı. [Talebe Defteri, no.47, 1335, s.753.]

Ek.20- Atatürk, Öğretmen ve öğrenciler.

Atatürk Sabihahanım Mektebi Öğretmenleriyle beraber. [Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya, 1973 İl Yılığ, s.30.]

B.M.M. Başkanı Atatürk, Çiçek Bayramı'nda Gültekin ile (Mayıs 1922) [<http://egitek.meb.gov.tr/uretim/atacd/003/2b19.htm>]

Atatürk Bilecik Osmaneli İstasyonu'nda bir öğrencinin okuduğu şiiri dinlerken (20 Ocak 1923) [<http://egitek.meb.gov.tr/uretim/atacd/003/2b03.htm>]

Ek. 21- Okul Şiirlerinden Örnekler

İLERİ ARŞ! NE GÜZEL MARŞ!¹

On Temmuz üçyüzyirmidört / Tarih-i kıymetdardır / On Temmuz üçyüzyirmidört/ Reşk aver-i asardır.

Osmanlıyız, çok şanlıyız, / Pek muhteşem unvanlıyız. / Gayet temiz vicdanlıyız, / Zira ki biz Osmanlıyız.

Arş ileri! Arş İleri! / Osmanlılar dönmez geri! / İleri arş! / Ne güzel marş!

Güftesi: Hızırzade Rüşdü

ON TEMMUZ²

Bugün ölmüş zannedilen Türk meleği uyandı / Açtı güzel gözlerini, döktü kumral saçını
Türk yurdunun sinesine koydu dilber başını / Bunu gören Türk dünyası hep nurlara boyandı.
Bugün güneş daha parlak, daha dilber göründü / Bugün sessiz dağlar taşlar, ay yıldızla büründü.
Bugün her şey, hatta mavi semadaki yıldızlar / Yerlerdeki ağaçlarda bile başka bir hal var.

...

İşte bugün memleketin en şerefli düğünü / Ey kardeşler! Hürmet ile selamlayın bu günü
Hürriyetin bu gününde sevinerek uyanın / Türk Çocuğu! Kutlu olsun Meşrutiyet Bayramı'n!..”

Nazım Hürrem

TAN YERİ AĞARIRKEN³

Yosun tutmuş kütüklerden / Hayat umduk, filiz umduk / Güneşin battığı yerden / Parlak bir sürpriz umduk .

Gençler, fakat siz geceden / Hız alan bir ışıktınız / Gittikçe sıklaşan, ezen / Gülmeğe bir yumruk sıktınız.

İşte artık ağardı tan / Kalkındı hep Anadolu / Kurtulacak bütün vatan / Açıldı gençliğin yolu.

HİCRİ (GÖNCEL)

Ek. 22- Bir Okul Piyesi Örneği

¹ On Temmuz Bayramınının 18 kıtalık hep bir ağızdan söylenen şiiri. Cüneyd Okay, Meşrutiyet Çocukları, İstanbul 2000, s.21–24.

² **Çocuk Dünyası**, No:70, 24 Temmuz 1914, s.306.

³ Edirne Ahali gazetesinde yayınlanan 11 Ekim 1919 tarihli bu şiiri, öğretmen Hicri (Göncel) “Türkiye Gençleri”ne ithâf etmiştir. Enver Behnan Şapolyo, **İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi, Nesirler ve Şiirler**, c.II, İstanbul 1968, s.47.

FALAKA (9 yaşında bir çocuk tarafından monolog)⁴

[Elinde kapalı ve pullu bir mektupla sahneye gelir. Yüzünde sevinç ve hayret-i meşhut, daima zarfa bakar.]

«Beşiktaş Barbaros Numune Mektebi» devre-i mutavassıta 1. sınıf talebesinden 8 numaralı Hayri Bey, bu ben... bütün tafsilatıyla ben... Fakat bir türlü zarfi açıp da bakmaya cesaret edemiyorum. İşittiğime göre zarfların üzerinde bir sansür mührü olacak. Bende o yok...”cümleleriyle başlayan monologda çocuk zarfi açar, mektup falaka imzasını taşımaktadır. Falaka artık mekteplerde yerinin olmadığını kendisinin unutulmaması gerektiğini belirtir. Ayrıca kendisinin okul müzelerinde yer almasını ister⁵.

Ek. 23- Bir Okul Müsameresi Programı Örneği

1340 Müsamere Programı⁶

BİRİNCİ KISIM

- 1) Taganni } **İstiklâl Marşı:** Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
                  } **Bahar Marşı:** Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
- 2) **Küçük Kuş:** «Şarkı ve Dans» Anasınıfı talebesi tarafından,
- 3) **Hilâl ve Yıldız:** «Türkçe Manzûme» Makriköy'den Azime Zati Hanımefendi,
- 4) **Köylülerin Bayramı:** «Bir perdelik Fantezi», Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
- 5) **Balo Ayakkabılarım:** «Fransızca monolog», Makriköy'den Necat Mahmut Hanım tarafından,
- 6) **Anasınıfı Dansları** «Musiki ve Dans» Makriköy Ana sınıfı çocukları tarafından
- 7) **Avenk-i şühûr:**«Manzûme ve tablo» Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
- 8) **Dört Mevsim:** «Musiki ve Dans» Makriköy Mektebi talebesi tarafından,

⁴ Aziz Hüdai, “Falaka”, **Talebe Defteri**, No:41, 24 Mayıs 1333, s. 657–660.

⁵ Makalede düşünülen dipnottan öğrendiğimize göre Barbaros Numune Mektebi Müzesi'nde, mektebin eski idaresinden elde edilmiş falaka bulunmaktadır. Mektup falakanın isteği üzerine şu şiirle biter.)

Kral değil idim hüküm sürerdim./ Nice azgınları yerlere serdim/ Dehşet vermek idi en büyük derdim/ Yazık yer olmadı bana da ayam.

Cennet mahsulüdür demedi kimse/Attılar Napolyon gibi mahpusa/Zair almalı bu kıssadan hisse/Bolu'nun pazarı geçti vesselam.

⁶ **Makriköy İnas İttihadı Feyz-i Ati Mektepleri**, 1340 senesi Tepebaşı Belediye Tiyatrosunda ita edilen müsamere programıdır.

İKİNCİ KISIM

- Ordu Marşı:** Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
9) Taganni } **Son Bahar:** Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
                  } **Bahtiyar Kuş:** Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,

- 10) Küçük Markiz:** «Şarkı ve Dans» Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
11) Krizantem Tablosu: «Musiki ve Dans» Makriköy Mektebi talebesi tarafından,
12) Âlim Kadınlar: «Molier'den bir parça» Makriköy Mektebi talebesi tarafından,
13) Esnaf Destanı ve Kurt Masalı: «Manzûme » Feyz-i âti'den Abdurrahman Efendi tarafından,
14) Bir Dava: «Bir perdelik piyes» Makriköy Mektebi talebesi tarafından,
15) Karlar ve Çiçekler: «Şarkı ve tablo» Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından,
16) Tablo!.. Makriköy ve Feyz-i âti Mektebi talebesi tarafından.

Ek. 24- 1919 yılında kabul edilen 5 yıl geçerli ilkokullarda kullanılacak kitap listesi.

KİTABIN ADI	YAZARI
Altun Elifba	Ahmet Cevat Bey
Yeni Elifba (Kuran okuyorum Türkçe Okuyorum	Ahmet Cevat Bey
Kır Çiçekleri	İsmail Hikmet Bey
Macit	Ali Yekta
Fatin	Memduh Bey
Turanın Kitabı I-II-III	Köprülüzade Fuad Bey
Mevzu'u Malûmat-ı Diniye 6 kitap	İrşed Efendi
Malûmat-ı Diniye 6 kitap	Ziyaeddin Efendi
Ameli Malûmat-ı Diniye 6 kitap	Nazım Efendi
İptidai Hesap I. ve II. Kısım	Mustafa Nuri Bey
Yeni Usul Hesap Dersleri 6 kitap	Salih Zeki Bey ve Haki Efendi
Yeni usul Eşya Dersleri 6 kitap	Ebu'l Hasan Kemal Bey
Eşya Dersleri 6 kitap	Fuad Münir Bey
Dürûs-ı Eşya Devre-i âliye I. Sınıf	Satı Bey
Yeni Usul Ziraat Dersleri 5 kitap	Mustafa Fehmi Bey
Çocuklara Coğrafya Hikayeleri	Faik Sabri Bey
Devre-i Mutavasita Coğrafya Dersleri Devre-i Mutavasita	Faik Sabri Bey
Usul-ü tahrir ve kitabiyat 3 kitap	Mehmet Asım Bey
Devre-i Mutavasita I. Sene Çocuklara Tarih dersleri 5 kitap	İhsan Şerif Bey
Tarih 5 kitap	Ahmet Refik Bey
İslam Büyüklüğü 1 kitap	Ahmet Halit, Mithat Sadullah ve Memduh Beyler
Osmanlı Lisanı 5 kitap	Ahmet Cevat Bey
Türk Dili 4 kitap	Köprülüzade Mehmet Fuad Bey
Anadili 3 kitap	Nüzhet Sabit Bey
Usul-ü tahrir ve kitabiyat 4 kitap	Mehmet Sadullah Bey
Türkçe Kıraat	Ahmet Cevat Bey
İlk Hendese Dersleri 4 kitap	Salih Zeki Bey ve Haki Efendi

İptidaiye Hendese dersleri 4 kitap	Mustafa Nuri Bey
Harita usulünün mebadisi 6 defter	Hüseyin Saadet Bey
Terbiye-i Bedeniye 3 kitap	Selim Sırrı Bey

Köy Mekteplerine Mahsus Kitaplar	
KİTABIN ADI	YAZARI
Muhasibat-ı Ahlâkiye Devre-i evveiyeye mahsus	Osman Fahri Bey

Kaynak: B.O.A., MF. MKB. no.215/105.

Ek. 25- İkinci Meşrutiyet Dönemi ile T.B.M.M Birinci Dönemde Öğretmen olan Mebûslar

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

ÖĞRETMEN OLAN MEBÛSLAR

ADI	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ	HAKKINDA BİLGİ	MEBÛS SEÇİLEN YERİN İSMİ
Kasım Nuri Efendi	1858	?	Ankara Mektebi Mümeyyizi	1908'de Ankara Mebûsu olarak seçilmiştir.
Ali Osman Bey	1877	?	Öğretmen	1908'de Çorum Mebûsu olarak seçilmiştir.
Hacı Kasım Efendi	1843	?	Hoca (Medrese bitirmiş)	1908'de Kayseri Mebûsu olarak seçilmiştir.
Ahmet Remzi Efendi	1873	?	Öğretmen	1919'da Kayseri Mebûsu olarak seçilmiştir.
Süleyman Efendi	1857	?	Hoca (Medrese bitirmiş)	1908'de Aydın Mebûsu olarak seçilmiştir.
Ali Efendi	1866	?	Hukuk Mektebinde Mecelle Öğretmeni	1908'de Bağdat Mebûsu olarak seçilmiştir.
İsmail Hakkı Bey	1876	?	Mühendis Mektebinde Öğretmen	1908'de Bağdat Mebûsu olarak seçilmiştir. 1911'de Maarif Nazırlığı yapmıştır.
Mehmet Fehmi Efendi	1852	1919	Öğretmen	1908'de Edirne Mebûsu olarak seçilmiştir.
Dr. Rıza Tefvik Bey	1869	1949	Amerikan Kız Kolejinde Türkçe ve Edebiyat dersleri vermiştir.	1908'de Edirne Mebûsu olarak seçilmiştir.
Hacı Adil Bey	1869	1935	Hukuk Mektebi Mecelle Öğretim Üyesi	1908'de Tekirdağ Mebûsu olarak seçilmiştir.
Mehmet Bahaddin Bey	1876	?	Halep Askeri Okulunda Osmanlı Lisanı Öğretmeni	1908'de Halep Mebûsu olarak seçilmiştir.
Hacı Ömer Fevzi Efendi	?	?	Öğretmen	1908'de Bursa Mebûsu olarak seçilmiştir.
Mustafa Asım Efendi	1861	1943	Vefa İdadisinde öğretmen	1908'de İstanbul Mebûsu olarak seçilmiştir.
Tahir Hayrettin Bey	1875	?	Tarih Öğretmeni	1911 İstanbul Mebûsu
İsmail Mahir Efendi	1869	1916	Öğretmen	1908'de Kastamonu Mebûsu olarak seçilmiştir.
Süleyman Sami Bey	1851	?	Isparta İdadisi Tarih Öğretmeni	1908'de Isparta Mebûsu olarak seçilmiştir.
Hakkı Bey	1867	?	Öğretmen (Türkçe- Edebiyat)	1908'de Isparta Mebûsu olarak seçilmiştir.
Mahmut Esad Efendi	1856	1918	Matematik Öğretmeni	Isparta Mebûsu

Ali Vasfı Bey	?	?	3. Orduda Piyade öğretmenliği	1908'de Taşlıca (Kosova) Mebûsu olarak seçilmiştir.
Said Efendi	1877	?	Öğretmen	1908'de Üsküp (Kosova) Mebûsu olarak seçilmiştir.
Abdullah Mahi Efendi	1860	1909	Öğretmen	İlbasan (Manastır) Mebûsu
Mehmet Cavit Bey	1875	1926	Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ve Yüksek Öğretmen Okulunda Öğretmen	1908'de Selanik Mebûsu olarak seçilmiştir.
Arif Fazıl Efendi	1866	?	Öğretmen	1908'de Amasya Mebûsu olarak seçilmiştir.
Cudi Efendi	1856	1932	Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nde Öğretmen	1908'de Amasya Mebûsu olarak seçilmiştir.
Barsamyan Dikran Efendi	?	?	İngilizce Öğretmeni	Sivas Mebûsu
Rasim Bey	1882	?	Edebiyat Öğretmeni	Sivas Mebûsu
Ali Naki Efendi	1836	1923	Harbiye ve Mühendishane'de Kompozisyon Öğretmeni	Trabzon Mebûsu
Seyyid Taha Efendi	1866	?	Öğretmen	Hakkari Mebûsu
Celalettin Arif Bey	1875	1930	Hukuk ve Siyasal Bilgiler Okulunda Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi	1919'da Erzurum Mebûsu olarak seçilmiştir.
Abdülaziz Mecdi Efendi	1865	1944	Türkçe ve Tarih Öğretmeni	1908'de Karesi Mebûsu olarak seçilmiştir.
Muharrem Hasbi Efendi	1863	?	Öğretmen	1908'de Karesi Mebûsu olarak seçilmiştir.

KAYNAK: Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet II., Cilt, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, No. 15, Ankara 1997. (İhsan Güneş)

T.B.M.M. BİRİNCİ DÖNEM

ÖĞRETMEN OLAN MEBÛSLAR

ADI	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ	HAKKINDA BİLGİ	MEBÛS SEÇİLEN YERİN İSMİ
Halil İbrahim Bey [Özkaya]	1892	1972	Öğretmen	Antalya Mebûsu
Esad Efendi [İleri]	1882	1957	Öğretmen (İdadi)	Aydın Mebûsu (Sicil No.36)
Mustafa Akif Bey [Tütenk]	1875	1952	Öğretmen	Diyarbakır Mebûsu (Sicil No.) 122

ÖZGEÇMİŞ

Bursa doğmuştur. İlk, Orta ve Lise tahsilini Bursa’da tamamladıktan sonra, 1995 yılında kayıt olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden 1999 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programından, Prof. Dr. Ali İhsan GENCER’in danışmanlığında hazırladığı “*Osmanlı Devleti’nin Uluslararası Barış Konferanslarına Resmen Katılması Sorunu Parlamentolararası Birlik*” konulu tezle 2002 senesinde mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalında doktora eğitimine başladı.

Aralık 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Halen bu görevde bulunmaktadır. Çeşitli tarihlerde yapılmış olan bilimsel faaliyetler aşağıda belirtilmektedir:

1. Yayınlar

1.1. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılı bildiriler

- 1.1.1. “Hekim Başızade Dr. Muhiddin Bey ve Bir Eseri: Sağır, Dilsiz ve Ama Çocukların Eğitim ve Öğretim Usulleri”, **38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi**, Eylül 2002, İstanbul.

1.2. Ulusal hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

- 1.2.1. “Cumhuriyetin Oluşumunda Atatürk ve Sonrası”, **ATAM**, XV-43, Mart 1999, Ankara, s. 333-360.
- 1.2.2. “Türk Eğitim Reformunda Bir İsim: Mehmet Tahir Münif Paşa”, **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, II, Eylül 2004, s. 11-25.
- 1.2.3. İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi’ne Yurtiçi ve Yurtdışı Öğrenci Talebinin Değerlendirilmesi, **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı.2, Cilt. III, Ekim 2006, s.15-33 (*Yrd. Doç. Dr. T. Levent EREL ile birlikte*).

1.3. Yazılan ulusal kitaplar ve kitaplarda bölümler

- 1.3.1. “Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına genel bir bakış”, **Eğitim Sorunlarına Köy Enstitüleri ve Çağdaş Yöntemler Işığında Çözümler**, (*Filiz Meşeci ile birlikte*), [Basım Aşamasında].

1.4. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılı bildiriler

- 1.4.1. “Osmanlı Belgeleri Işığında Dördüncü Galata Köprüsünün Yapımına Doğru”, **Dünü ve Bugünü İle Haliç**, 22–23 Mayıs 2003, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- 1.4.2. “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulamalı Çevre Gezilerinin Önemi”, **II. Sosyal Bilimler Kongresi**, 26–28 Mayıs 2005, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van. (Prof. Dr. Barış MATER ile birlikte.)
- 1.4.3. “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Bursa Ovası’nda Kanunsuz Piriç Ekimi ve Halkın Buna Tepkisi (1910 Senesi)”, **2. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu**, 20–22 Ekim 2005, Bursa, II. cilt, s.445–455.

1.5. Diğer Yayınlar

- 1.5.1. “Tevhid-i Tedrisattan Köy Enstitülerine Eğitim Sistemine Genel Bakış”, **İ.Ü. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Araştırma Görevlileri Semineri**, 26 Mayıs 2004, İstanbul.
- 1.5.2. “Öğretimin Birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat) Yasası ve Türk Eğitim Sistemine Kazandırdıkları”, **Tevhid-i Tedrisatın 81. Yıldönümü**, İ.Ü. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, 3 Mart 2005, İstanbul.
- 1.5.3. “Köy Enstitüleri”, **Köy Enstitüleri ve Aydınlanma Paneli**, 17 Nisan 2005, ÇYDD Büyükçekmece Şubesi, İstanbul.
- 1.5.4. “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları”, **Köy Enstitülerinin 66. Kuruluş Etkinlikleri**, 16 Nisan 2006, Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu, İstanbul.
- 1.5.5. “Köy Enstitülerinin Tarihçesi”, **Kepirtepe Köy Enstitüsü Mezunları Derneği**, 17 Nisan 2006, Tekirdağ Özel Görkem Dershanesi Konferans Salonu, Tekirdağ.
- 1.5.6. “Türk Eğitim Sisteminde Yapılan Reformlar (1939’dan Günümüze)”, **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi**, Hollandalı öğrencilere seminer, 30 Ekim 2006.

2. Projeler

- 2.1. “Doğubayazıt İlçesi Okul Öncesi Dönemi Çocukların Eğitimi Projesi”, **İ.Ü. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi- Doğubayazıt Kaymakamlığı**, 01–30 Ağustos 2003, Doğubayazıt.
- 2.2. “Köy Enstitüleri Işığında Yeni Eğitim Modeli Çalıştayı”, **İ.Ü. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi-Boğaziçi Üniversitesi**, 17 Nisan 2004, İstanbul.

3. İdari Görevler

- 3.1. İlköğretim Bölümü Araştırma Görevlileri Temsilciliği (2003–2006),
- 3.2. Fakülte Araştırma Görevlileri Temsilciliği (2003–2006).

4. Ödüller

- 4.1. Türkiye Cumhuriyeti’nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır? Neler Yapılmalıdır? konulu makale yarışmasında, Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yıldönümü münasebetiyle, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM) tarafından ikincilik ödülü, 19 Ekim 1998, Ankara.